Katalóg farností

Katalóg farností a kostolov bansko-bystrického biskupstva

Zostavil
Anton Zarevúcky
1976

Poznámka digitalizátora.
Snažili sme sa čo najviac zachovať pôvodný text, takže sme nechali aj niektoré archaické a nespisovné výrazy. Napriek všetkej snahe sme nemohli niektorý text prečítať, najmä rozlíšiť písmená a,e,o, číslice 8,6,9, resp. 3,5 a nebolo v našich silách každé meno a dátum overiť z iných zdrojov. Veríme, že napriek tomu naša práca prinesie čitateľom hojný osoh.

Farská organizácia

Fara /parochia, plebs, curatia/ je zriadenie cirkevné v rímskej ríši, odkiaľ sa kresťanstvo šírilo do iných krajín, boli centrá cirkevnej organizácie v mestách a ich predstavený bol biskup, ktorému pomáhali presbyteri. Vidiek, dediny ako u nás nebol známy. Bližšie polia sa obrábali z mesta, vzdialenejšie na spôsob majerov, alebo lesov. O kresťanov na týchto miestach sa starali presbyteri, ktorí tam dochádzali.

V našich a okolitých krajoch bol vidiek zaľudnený, dedinčania dodávali dôležité produkty na výživu obyvateľstva, preto sa musela aj organizácia duchovnej správy tomuto prispôsobiť.

Či bola organizácia na území BBB z čias Veľkej Moravy neni známo. Za Uhorska, z čias panovania sv. Štefana bola už cirkevná organizácia stabilizovaná. Ľudnatejšie kraje si mali zriadiť farnosť z desiatich osád. V strede sa mal postaviť kostol. Menej zaľudnené kraje mali kostol pri župnom, alebo inom hrade. Fara sa menovala hradná, parochia castrensis. Na území Banskobystrického biskupstva môžeme také fary doložiť dokumentárne vo Zvolene /sv. Mikuláša/ v Slov. Ľupči /kostol sv. Ducha/. V Turci bolo viacej hradov, ale parochia castrensis sa nedá doložiť. V Šušolí Sv. Kríž, v H. Nitre Prievidza, Bojnice, Oslany, V. Uherce a iné.

V 12. a 13. st. začali sa zakladať fary po osadách. Tie boli podriadené hradnej fare. Stalo sa tak z praktických potrieb. Postupujúcou kolonizáciou pribúdalo obyvateľstva. Pochovávanie mŕtvych pri kostole bolo obtiažne zo vzdialených miest, lebo ich museli voziť ku hradnému kostolu, kde bol cintorín. Kostol bol vždy spojený s miestom pohrebiska. Zdá sa, že zriadenie týchto dedinských farností bolo spojené so zrušením občín a rozdelením pôdy v chotároch z časti pre zemepána, z časti pre roľníkov. Roľníci dostali v našich krajoch vo výmere 24 kat. jutár a to oráčiny, lúk a pastvy.

V ktorom väčšom centre založili farnosť a postavili kostol, zriadili cintorín, bolo treba sa postarať aj o duchovného pastiera. Keďže farár bol viac ako sedliaci, dostal na svoju výživu dupľovaný majetok, 48 k. j. Pôdu mu obrábali farníci. Kostolu tiež pridelili pôdu na údržbu kostola a na honorovanie služobníctva a ostatné potreby. Takéto fary sú v hornozvolenskej župe napr. v Dubovej, Selcach Lopeji, Ponikách a H. Mičinej. V dolnozvolenskej časti župy sú to fary v Badíne, Hájnikách, Babinej, Bacúrove, D. Nive, Sáse, Budči, Očovej a Tŕní. Na Hornej Nitre Brezany, Malinová, Gajdel, Handlová, Chrenovec, M. Kršteňany, Šimonovany. V tekovskej župe Jastrabá, Kremn. Bane, Hliník, Žarnovica, Trubín, Vieska. V Turci: Háj, Kláštor, Sl. Pravno, Sv. Mara, Turč. Ďur, Necpaly, Turč. Michal, Turč. Peter, Turany, Martin.

Asi takto boli hradné farnosti. Tieto postupom času zanikli a z nich sa vyvinuli archidiakonáty a archidiakoni, ktorí sa presťahovali do Ostrihomu, vytvorili ostrihomskú kapitulu a odtiaľ vykonávali archidiakonské funkcie, ktoré boli v stredoveku významné, oni spravovali namiesto arcibiskupa farnosti, menovali farárov a starali sa o riadny chod duchovnej správy.

Toto zriadenie sa veľmi dlho udržalo. Za reformácie a rekatolizácie vzniklo niekoľko nových fár, zvlášť na území banských miest. Približne v dobe zakladania týchto dedinských fár, boli zakladané aj fary v mestách.

Populačná situácia, ktorá si vynútila založenie týchto fár, bola však inakšia, ako by sme ju z dnešného stanoviska chceli posúdiť. Ľudí bolo málo, z hľadiska dnešnej populácie nízko pod 10% dnešného stavu.

Z hľadiska praktického bola to vítaná novota, lebo sa s tým pomohlo veriacim. Odpadlo namáhavé cestovanie do hradného kostola na bohoslužby. F sa mohol intenzívnejšie venovať farníkom, ktorí mali príležitosť počúvať slovo Božie, zúčastňovať sa na bohoslužbách, prijímať sviatosti. Mali vlastný cintorín. Farár bol aj učiteľom; v prvých časoch osobne /Je to len domnienka, lebo niet na to písomných dokladov./ Neskoršie bola pri fare založená škola, ktorá dávala základné vedomosti predovšetkým náboženské, čítanie, písanie a štyri základné úkony aritmetiky.

F nebol len duchovným pastierom, ale mal na starosti aj iné záležitosti verejného života ako matriky, štatistiku, aj súdnictvo v malých priestupkoch, organizoval obranu obce v čase ohrozenia. Kostol bol

opevnené miesto /castellum/. Jeho areál dobre slúžil ako útočište občanov a ich životných potrieb proti menším prepadovým oddielom, čo sa uplatňovalo zvlášť v dobách tureckého ohrozenia.
F ustanovoval archidiakon v súhlase so zemepánom, ako patrónom. Niektoré fary mali privilégium, boli exemptné. Nespadali do právomoci archidiakona, ale pod priamu právomoc Ostrihomského arcibiskupa. Boli mu poplatné. O každých 50 manzií platil F OAB marku striebra.
Zriaďovanie nových farností narážalo vždy na veľké ťažkosti. Prvá a najťažšia bola, že jestvujúci F nechcel súhlasiť s rozdelením svojej farnosti, lebo tým prišiel o časť svojho dôchodku. Druhá ťažkosť bola s dotáciou nového F. Preto nové fary vznikali len veľmi pomaly a sporadicky.
Hoci reformácia zasiahla rušivo do jednoty Cirkvi a hmotne veľmi ochudobnila Cirkev v celku, predsa mala na zakladanie nových farností dobrý vplyv. Vzniklo niekoľko nových fár: Šp. Dolina, H. Lehota, Predajná, Valaská, V. Pole, H. Ždaňa, J. Lehota, Lovča, Lutila, Skl. Teplice, H. Štubňa. Nové prúdy akosi pohli mŕtvymi vodami a aj veriaci, ktorých novotári organicky angažovali do vedenia cirkevnej správy tam, kde zaujali katolícke pozície, sa dožadovali vlastných duchovných pastierov, kde to potreba ukazovala. Tieto nové prúdy museli vypočuť aj katolícki zemepáni.
Potom nasledovala zase éra asi 200 rokov, kedy sa žiadna farnosť nezaložila. Nová plodná doba na zakladanie nových farností nastala za Márie Terézie a Jozefa II. Jozef II. zrušil veľa kláštorov, ale ich majetky nezhabal pre štát, ani ich nenechal zašantročiť, ani nedaroval ako odmenu svojim šľachtickým obľúbencom, ale zriadil veľký pozemkový fond tzv. „Náboženskú základinu“, ktorej výnos určil na zakladanie nových fár a dotáciu ich duchovných pastierov.
Prvý biskup Berchtold využil túto možnosť a postaral sa o založenie nových duchovných správ v najchudobnejších krajoch horských dolín. najprv to boli zriadené ako miestne kaplánske stanice, akosi na skúšku. V BB okrese boli zriadené v Beňuši, Č. Balogu, Donovaloch, Hronci, Medzibrode, Moštenici, Podkoniciach, Riečke, St. Horách a Tajove. Vo zvolenskom okrese Detvianska Huta a Vígľ. Huta - Kalinka. Na H. Nitre H. Ves, Lazany a Sebedražie. V okrese Žiar n/Hr. Kľak, Krahule, Lúčky, Píla, Močiar, N. Lehota, Prochot. V martinskom okrese H. Štubňa, Jasenovo, Valča, Vrícko.
Duchovná správa sa v nich dobre uplatnila, preto ich nielen ani jednu nezrušili, ale ich kolektívne v r. 1806-1808 systemizovali na farnosti. To bola skvelá práca nového biskupa, ktorý hoci bol grófom, vedel, aké potreby má duchovná práca a vedel situáciu využiť, aby sa práca v území rozložila tak, aby sa mohla zvládnuť. Jeho grófsky pôvod mu v tom veľmi pomáhal, lebo verejná správa bola v rukách vysokej šľachty a jemu ako členovi šľachty nie ľahko mohli odmietnuť žiadosti. Organizácia duchovnej správy bola zlepšená a na dlhé roky zaistená.
Toto zriadenie farností bolo požehnaním, lebo na dlhú dobu nebolo treba zriaďovať nové farnosti. Ani sa nezriaďovali. Na konci 19. st. bola obnovená fara vo Vrútkach Po prvej svetovej vojne boli zriadené fary a expozitúry v Podbrezovej, Partizánskom, Bacúchu a Uľanke. Po druhej vojne v Mýte a Príbovciach. V prítomnej dobe sú mnohé fary neobsadené.

Skratky jednotne užívané v katalógu, aby sa text knihy zbytočne nerozširoval.

AB – arcibiskup, arcibiskupstvo
AD - archidiakon, arcidekan, archidiakonát
AS - asesor, sudca cirkevného súdu
B - biskup, biskupstvo
BB - Banská Bystrica
BBB - banskobystrické biskupstvo, biskup
BÚ - biskupský úrad
CEN - canonicus ecclesiae neosoliensis, kanonik
CV - visitatio canonica, listina o revízii farnosti
ČD - čestný dekan
D - školský dekan, zástupca okresného dekana
F - farár
FA - farský archív
HCEN - honorarius canonicus ecclesiae neosoliensis, čestný kanonik
HD - historia domus, farská kronika
K - kaplán
MEC - metropolitanae ecclesiae canonicus, ostrihomský kanonik
MR - miestodržiteľská rada v Bratislave
N - narodený
OAB - ostrihomský arcibiskup, arcibiskupstvo
O - ordinovaný
PB - prebendát
PK - pápežský komorník, monsiňor
PRE - prosynodálny examinátor
R - rok, ročný
Sem - seminár
SF - správca fary, trvalý alebo dočasný
SchH - Schematizmus historicus, vydanie rok 1876.
VŠB - vysoká škola bohoslovecká
Z - zomrel
ZŠR - základnú školu skončil v rodisku

Ďalšie značky: ČSČK - Čsl. červený kríž // DP - Duchovný pastier
JRD - Jednotné roľnícke družstvo // CHD - Charitný domov //KJM, KJŽ - Katolícka jednota mužov, žien // KN - katolícke noviny, MNV - miestny národný výbor // SKM - Združenie katolíckej mládeže
SNP - Sl. národné povstanie

ARCHIDIAKONÁT KATEDRÁLNY
DEKANÁT BANSKÁ BYSTRICA

Banská Bystrica.

Staroslávne mesto, perla stredného Slovenska. Osídlenie podľa archeologických nálezov je tu dávne. Podľa dnes platnej mienky už v čase predslovanskom tu povrchove dolovali rudy. Slovania prevzali povrchovú ťažbu kovov. Bola tu rozsiahla občina. Významný prelom sa stal po tatárskom plene, keď ku domácemu obyvateľstvu pribudli aj „Hostia“ saskej národnosti. Tí doniesli novú techniku hlbinného dolovania rúd, čím získali neúmerne viacej kovu. Týmto hosťom, bývajúcim v novej osade Bystrici, dal Belo výsady baníkov podľa banskoštiavnického štatútu, podľa ktorého mali právo kutania a ťažby rúd, ale aj výsadné postavenie slobodnej voľby richtára, farára, vyňatí sú z pod právomoci komitátu a oslobodení od mýtnych poplatkov.
Privilégiá si noví hostia privlastnili sebe ako vlastné. To im dovolilo vyšvihnúť sa vysoko nad domáce slovenské obyvateľstvo, od ktorého sa od počiatku vzďaľovali. Keďže sa v bule hovorí o novej osade Bystrici, niektorí historici sa domnievajú, že bola predtým „Stará Bystrica“, osada zoskupená okolo kostola sv. Antona v Sásovej. Hostia založili nové sídlisko pri ústí potoka Bystrice do Hrona. Postupne sa zmocnili baní na Starých Horách, Špánej doline a otvorili nové. Keďže pracovali pokrokovými metódami, darilo sa im a zakrátko zbohatli a zmocnili sa priľahlých osád Rudlovej, Sásovej, Kynceľovej. Privilégia im dovoľovali vymaniť sa zo všetkej závislosti na feudáloch. Poplatok z ťažby platili priamo panovníkovi zo zlata 1/10. zo striebra 1/8. Patrili priamo pod kráľovský súd a vo vojne slúžili pod kráľovskou zástavou. Chotár dostali tiež rozsiahly, aby mali hospodárske možnosti. Hlavné bane boli na St. Horách, kde sa ťažilo striebro a na Šp. Doline, kde sa ťažila meď. Tunajšia meď bola hľadaným artiklom, lebo doma nevedeli z nej oddeliť striebro, ale v Benátkach to vedeli, tak ju radi kupovali. Thurzo, keď prenajal bane, postavil si odlučovaciu hutu v Moštenici. Umeniu odlučovania sa naučil v Benátkach, kde sa dostal ako robotník, predstierajúc hluchonemotu.
Noví osadníci postupne stavali mesto. Na námestí domy waldbürgerov a ringbürgerov. Sem nepripustili žiadneho Slováka. Slováci museli bývať na dedinách, alebo na predmestí.
Baníctvo. V 14. st. boli objavené nové rudné žily. Bane neboli jednotné, ťažiarov bolo viac a menili sa. Toho času najbohatší bol Peter Karl, ktorý vlastnil veľkú časť mesta a baní. Založil pre baníkov starobinec, ktorý zabezpečil bohatým pozemkovým fondom, ôsmimi želiarmi a jatkou. Fond spravoval magistrát. Mestský majer sa aj teraz volá Karlovo. Odvtedy sa do mesta hrnuli pracovníci zo všetkých strán, nádenníci, sluhovia, panskí utečenci. Bohatí patricijovia ich služby využívajú na svoj zisk. Bane sa však ťažko udržujú, lebo ich zalieva voda. V prvej polovici 13.st. značná časť baní sa nachádza v rukách Štefana Schweingertla Junga. Keď prišiel o majetok, prevzali ho obchodníci Ján Ernst a Michal Königsberger. Aj Vít Mühlstein a Ján Kolman niečo kúpili.
V 70. rokoch 15.st. stala sa významná udalosť v histórii bani. Krakovská banská spoločnosť a v 90.rokoch sám Ján Thurzo z Betlanoviec, krakovský konšel prenajali všetky bane. 1495 uzavrel zmluvu s augsburským bankárom Fuggerom a ten potom financoval všetky podniky. To bola doba najväčšieho rozmachu baníctva a hutníctva v meste. Odlučovacia huta, ktorú postavili v Moštenici, bola jediná v strednej Európe. Huty mali v Tajove, Harmanci, St. Horách, Balážoch a Lipt. Revúcach. Vtedy postavili aj hámor na plech a kotle. Stavali mlyny. Zaslúžili sa o postavenie cesty cez Malý Šturec do Žiliny a Tešína a cez Veľký Šturec do Ružomberka a Krakova. Fuggerovská spoločnosť ovládala monopolne všetok obchod s meďou od Flanderska až po Poľsko. Hoci meď vyťažená z miestnych baní bola len malou časťou v obchodnom podnikaní, predsa doniesla spoločnosti veľké zisky, ale mestu rozvoj.
Vtedy nastal medzi patricijmi a spoločnosťou neúprosný hospodársky boj. Ringbürgeri si osobovali právo na obchod, výsek mäsa, výčap vína a remeselnú výrobu. Spoločnosť to neuznávala a sama sa starala o potravné články pre zamestnancov. Nastali spory a súdy. Niektorí patricijovia sa z mesta vysťahovali. Ostatní bránili kupovať domy na námestí, čím chceli zabrániť obchodnej činnosti. Slovenskému živlu bola politika spoločnosti osožná, lebo umožňoval príliv Slovákov do mesta. V 16.st. už začali aj Slováci uplatňovať svoje práva v magistráte. Dekrét kráľa Mateja z r. 1608 nariaďoval, aby

aj Slováci boli volení do magistrátu. To však patricijovia chceli všetkým spôsobom zabrániť.
Nadmerné zisky spoločnosti, bieda baníkov, ktorých zle platili, vyvolalo veľké banícke povstanie r. 1525 a 1526. Bol to veľký výkrik zúbožených zavolaných na pustatinu, lebo povstanie potlačil palatín Verbőczy. Bieda nebola odstránená a trvala ďalej.
R. 1548 Thurzovci už neobnovili prenájom a bane sa vrátili panovníkovi. Ten správou baní poveril Komoru. Tá sa usiluje, aby čo najviac získala pre kráľovskú pokladnicu, preto zatláča ringbürgerov. Komora kupuje domy na námestí a s nimi aj právo obchodu. Ringbürgeri sa zase snažia nahradiť straty službami pri baniach a vonkajším obchodom.
Na konci 14.st. vytvorili banské mestá Zväz hornouhorských banských miest. Sem patrili: B. Štiavnica, Kremnica, B. Bystrica, Pukanec, Ľubietová, Nová Baňa a B. Belá. Úlohou Zväzu bolo zladiť právne a hospodárske veci, potom obrana proti Turkom.
Feudáli boli nepriatelia mesta. Závideli bohatstvo a rozvoj komunity. V blízkosti boli Dóczyovci na Ľupč. Zámku. Chceli vyberať mýta, poplatky za škody a privlastňovali si susedné časti chotára. R. 1500 zhorela značná časť mesta. Ako podpaľačov označovali Dóczyovcov, ktorí v tom čase podpálili aj Brezno.
Náboženské vojny postihli mesto veľmi citeľne. Každý povstalecký vodca chce, aby mu bolo mesto dojnou kravou. Mesto musí vydržiavať vojsko. Nemecký patriciát má síce obavy pred Habsburgami, aby neprišiel o výsady, ale chce uspokojiť aj povstalcov, aby mal pokoj. Bocskay podpálil časť mesta. Významná udalosť sa stala 31. mája 1620, kedy sa tu zišiel snem a vyvolil Gabriela Bethlena na uhorského kráľa.
Bane v 18. storočí upadali a v 19. zanikli. Stalo sa tak pre medzinárodnú konkurenciu a pretože žily rúd boli už vyčerpané. Tým zanikli aj huty. Mesto sa stalo obchodným a remeselným strediskom. Remeselníci boli združení do cechov. Pre kostoly tu liali zvony a vyrábali organy, R. 1725 bola založená súkenka. To bol začiatok manufaktúrnej výroby. Za liberalizmu bolo založených viac podnikov.
R. 1776 sa stala BB sídlom biskupa.
Od 18.st. je nemecký živel na ústupe a slovenský v neustálom rozvoji. V 19. st. sa stala BB strediskom činnosti slov. osobností /Moyzes, Kuzmány/, školským mestom, odkiaľ vychádzalo mnoho intelektuálov. Na konci 19.st. sa zase stala maďarizačným strediskom. Podžupan Béla Grünwald robil všemožný nátlak za maďarizáciu. Situácia bola taká, že keď nastala ČSR, za sídlo župy bol zvolený Zvolen, kde slovenský živel bol silný. Na význame zase získala za SNP, keď sa stala centrom povstaleckých síl. S tým sa začala písať aj jej nová kapitola dejín.
Farnosť je starobylá. Spomínajú sa pápežské decimačné protokoly. Pazmáňov katalóg a Königsbergov testament. Zakladačná listina Belu IV. z r. 1255 dala mestu právo slobodnej voľby farára, ktorého volil magistrát. Bola exemptná. Lutherovo hnutie hneď tu našlo živnú pôdu v patricijských rodinách, Magistrát si začal hneď robiť veľké nároky, tak napríklad si robil nároky aj na voľbu kaplánov, ktorých si najímal sám F. Proti tomu sa postavil F Mikuláš zo Sabinova, ktorý trval na tom, aby sa zachovala stará zvyklosť, že si F volí K vo svojej jurisdikcii. Richtár a cirk. inšpektor povolali z Opavy akéhosi Šimona Kecka, ktorý začal šíriť novoty zavedené luteránmi. F mu nedovolil kázať bez jeho súhlasu. Do sporu zatiahli aj kráľovnú Máriu, ktorej mesto patrilo právom vena. Ale magistrát sa Šimona pridŕžal a chcel, aby bol F zástupcom s právom nástupníctva. Aj neskoršie povolávali potulných kazateľov, ktorí vystupovali vo sviatky. Takí boli Konrád Kordatus a Ján Crislink. Farár ich ohlásil arcibiskupovi, že prevracajú starú vieru. Ten ich dal uväzniť a Mikuláš mal byť proti ním korunným svedkom. Všetko však zvrátila moháčska porážka, v ktorej Zalkán zahynul. Zakrátko Mikuláš zomrel. Tým sa ešte viac otvorila brána náboženskej agitácii. Richtár Valentín Schneider a syndicus Kindlinger podnikli všetko, aby faru obsadili človekom nového učenia. R. 1530 povolali za F Štefana Spettingera z Nem. Ľupče. Tento bol pre apostáziu a poburovanie odsúdený synodou do žalára. Keď sa stade vyslobodil, zaujal banskobystrickú faru. S ním prišiel Anton, bývalý prešovský kaplán, taký istý človek. OAB Várday poslal farárovi a magistrátu list, v ktorom sa nariaďuje, aby

kňazov bývajúcich v BB, ktorí odpadli od pravej viery, poslali do ostrihomského väzenia. Neni dosť jasné, či sa Spettinger vyhlásil za pravoverného alebo tam bol iný pravoverný kňaz. Ale K Anton bol uväznený, kým Spettingerovi sa nič nestalo. Magistrát zakročoval, aby bol K oslobodený. Najprv sa prihováral u kancelára, jágerského biskupa, potom u samého Ferdinanda. R. 1532 K oslobodili, ale do BB sa nevrátil. Richtár zdá sa nastolil nového kazateľa, Slováka Jána Bibera. Ani tento tu dlho neostal, odišiel r. 1532. Aj Spettinger odišiel za F do Krakova. Na miesto neho bol vyvolený Anton Philadelphi, sabinovský F, ktorý tam nevedel vyjsť s novotármi, ale sám im bol naklonený. Bol ženatý. Ale im kládol odpor. Zle mu to narobil akýsi potulný kazateľ Ondrej Vischer, ktorý pod patronátom Leonarda Lichtensteina z Moravy robil exkurzie do Uhorska a po spôsobe novotárov vyvolával dišputy vo verejnosti o viere, rozdával letáky a ľudí magistrát popudzoval proti F. Philadelphiho doniesol do takého pomykova, že sa obrátil o pomoc ku OAB. Tento napomenul magistrát listom z 26.júla 1536, aby sa evanjelium hlásalo podľa starého poriadku, jasne a „bez trúdov“.

Za posledného katolíckeho F možno považovať Martina Hanku. Toho poslal magistrát na penziu a začali účinkovať muži plne oddaní luteránskym poriadkom. Prvý bol Valentín Oesler, povolaný za F z Kežmarku. Keď r. 1561 Zathay vizitoval BB, nebolo F. Boli len traja kazatelia: nemecký, slovenský a komorský. Hoci všetko v kostole odbavovali po luteránsky, ako ich archidiakon pozoroval, predsa sa osvedčovali, že sú verní kapláni arcibiskupa a keď vyvolia nového farára, budú ho jemu prezentovať na potvrdenie. Tak to bolo aj s listami, ktoré arcibiskup občas posielal magistrátu; ochotne ich prijímali a robili si podľa svojho.

Katolícka viera začala ožívať na začiatku 17.st. Vtedy už tu bolo niekoľko katolíkov z ľudí v komorských službách. Týchto začal duchovne obsluhovať od r. 1627 Matúš Schlegel, horlivý a učený kňaz, ktorému túto misiu zveril so súhlasom panovníka arcibiskup Pazmáň. Bol kaplánom pre všetky banské mestá. V BB odbavoval služby božie v kaplnke patriacej Komore, lebo do kostolov
ho nepustili. /Katolíkov nebolo slobodno ani pochovať do cintorína. R. 1628 ich desiatich pochovali do Sielnice, jedinej katolíckej obci na okolí/.

Keď Schlegel odišiel do Kremsmünsteru, kráľovský komisár pre banské mestá Adam Popěl Lobkovič vyžiadal od viedenského provinciála Spoločnosti Ježišovej Turkovicha dvoch kňazov, ktorí by mohli pokračovať v Schlegelovej misii. Provinciál vyhovel a poslal r. 1648 do BB P. Pavla Hellensteina a P. Mateja Fabera. Byt si zariadili v komorskom dome. Tu si hneď otvorili školu, v ktorej začali s vyučovaním slovenských žiakov, lebo tí im boli naklonenejší ako Nemci, ktorí ich odmietali. R. 1652 pribudli ďalší kňazi, 1653 konvertovali dve prvé ženy. R. 1654 provinciál Trikell povýšil misiu na rezidenciu. Bola vedená ako jedna správna jednotka aj s pátrami, ktorí účinkovali v Kremnici. Ako plat dostávali od Komory v BB 656 fl a od Kremnice 410 fl - to bol začiatok. R. 1549 založil Alex Thurzo základinu 10000 fl na vydržiavanie levočského F s 5 % úrokmi. Leopold I. dovolil, aby bola prevedená do držby SJ. S tým sa ich postavenie zlepšilo.

R. 1671 natrvalo zaujali kostoly a iné cirkevné budovy patriace fare a rektor prevzal funkciu farára. Stalo sa tak podľa nariadenia panovníka vrátiť okupované kostoly. Toto nariadenie miestni ľudia vôbec nerešpektovali, preto 17. nov. 1671 plukovník Alex. Leslie vojenskou mocou prevzal kostoly. Keď nebolo kľúčov a ani ich nikde nemohli nájsť, lebo ich luteráni skryli, vojaci na rebríkoch prešli hradby zámku a tak sa kostoly dostali do katolíckych rúk. Od r. 1676 bolo dohodnuté, že jezuiti budú natrvalo vykonávať farskú duchovnú správu. Za tököliovského povstania odišli jezuiti nočnou hodinou, len jeden ostal pre vojsko. Rezidenciu povstalci vyrabovali, ale kaplnku nechali neporušenú. Za farára ustanovili Maďara. Vyhnanstvo trvalo sedem týždňov. Po porážke povstalcov pri Janovej Lehote gen. Wurm a Dünewald vrátili kostoly, z ktorých sa nič nestratilo. V rezidencii však bolo narobené škody za 5000 fl. R. 1679 gen. Leslie a Strassoldo ozbrojenou mocou vyhnali „falošných pastierov, ktorí pôsobili na dedinách“. R. 1683 povstanie znova prepuklo a do BB boli znovu uvedení evanjelickí kazatelia, ktorí proti nariadeniam začali verejnú činnosť. Zriadili si modlitebne a mládež odviedli od jezuitských škôl. Nadarmo jezuiti protestovali, Keď Tököli zaujal Košice, gen. Caprara táboril vo Zvolene. Jezuitom poradil, aby odišli. Niektorí hneď odišli do Trenčína, iní nasledovali neskoršie. Po štyroch dňoch došli

rebeli do BB. Zaujali jezuitské domy, ktoré utrpeli škodu 3000 fl. Mariánsky stĺp, postavený na námestí len pred krátkym časom, strhli tak, že soche uviazali na hrdlo povraz. Po potlačení povstania sa jezuiti vrátili. R. 1689 dostali prepozitúru v Šahách. Z výnosu tohto majetku mohli vydržovať výchovu pátrov tretej probácie. R. 1695 začali stavať budovu budúceho kolégia. Základný kameň položil comes L. de Thavonat. R. 1701 budovu kolaudovali a rezidencia bola povýšená na kolégium. R. 1702 začali stavať kostol sv. Františka. R. 1703 vypuklo povstanie „male contentorum“, malkolentov. Vodca povstania Fr. Rákoczy, sám odchovanec jezuitov, nariadil jezuitom „homagium“ sľub vernosti, ktorý pre viac príčin nemohli zložiť. Prísne s nimi preto nakladali. Komisár im zakázal osobný styk s vonkajšími ľuďmi. Len s jeho povolením sa mohli vzdialiť za brány mesta. Bývali spolu s vyhnanými jágerskými a špaňodolinskými pátrami. R. 1704 rozšírili nepriatelia falošnú správu, že v pivnici skrývajú 300 nemeckých vojakov a baróna von Thavonata. Rektora vojaci odviedli k veliteľovi Jánovi Schrötterovi. Generál Bercsényi nariadil, aby všetci jezuiti, ktorí sa nenarodili v Uhorsku, opustili krajinu. Na základe toho dôstojník Bezegh vyviedol desiatich pátrov. Ostal len rektor P. Häffele, ktorý bol vážne chorý. Kolégiu odobrali farský dôchodok a benefícium altárie. P. Ambler vykonal u Rákoczyho, že im bol ponechaný aspoň dôchodok od komory. R. 1705 zomrel rektor Häffele. Knieža nariadil jezuitom, že si musia zriadiť svoju uhorskú provinciu a tak zložiť sľub konfederátom, alebo sa odsťahovať z Uhorska. V BB odobrali katolíkom štyri kostoly. Protestovali u Bercsényiho, ale márne. R. 1706 odišli všetci jezuiti. Poniektorí bývali ako exuli v Žiline. V kolégiu ostal P. Sceles, ktorého však skoro internovali do Mukačeva. 16. mája prišiel Michal Borza. Býval v kolégiu s Gabrielom Špatajom, nitrianskym kanonikom, Jurajom Lúčanským, ktorého ustanovili za správcu fary a pánom Jellenfim. Keďže medzi nimi nastali spory, vikár Ladislav Biber zveril správu kolégia Jakubovi Jančovi, dekanovi zo Slov. Ľupče. V škole vyučovali dvaja kňazi, P. Kubovič a P. Koriari a jeden civilný učiteľ. 1.1.1709 sa vrátili dvaja pátri, neskoršie ďalší. Za niekoľko mesiacov učili len súkromne. 6.nov. prišiel gen. Heister v sprievode kniežaťa Ľubomírskeho. Vydal rozkaz okamžite vrátiť kostoly. Slovenský kostol rekoncilioval P. Matej Weler, voj. kurát.

R.1773 bola zrušená SJ, pátri boli sekularizovaní. Rektor Michal Šeffcsik ostal farárom. Ostatní pátri sa stali kaplánmi, iní ostali profesormi na školách. Aj naďalej boli vedúcou zložkou vo farnosti. R. 1779 stal sa F exjezuita I. Rauch. Potom nastala éra so svetskými kňazmi, ktorá trvá doteraz.

Rozdelenie farnosti. Pôvodne to bola veľkofara, ktorá sa rozprestierala na celú starohorskú a tajovskú dolinu. Za reformácie bola erigovaná fara na Šp. Doline. Tú prevzali jezuiti a ako trvalú misiu ju spravovali. K nej patrili všetky osady až po Donovaly. /Ďalší vývoj pozri pri Motyčkách/. Tajovský, sásovský a jakubský kostol spravoval dochádzkou jeden páter /missionarius pagensis/. Každú tretiu nedeľu konal služby božie v jednom z kostolov. R. 1776 boli v Tajove a Riečke zriadené samostatné kaplánske stanice, r. 1806 povýšené na fary. Posledne boli odlúčené Jakub, Uľanka a Harmanec, a síce r. 1939, kedy bola v Uľanke zriadená expozitúra. Na území jedinej bb farnosti do 16.st. je ich dnes osem.

Kaplánske stanice. Peter Karoli zriadil pri špitáli roku 1303 tri kaplánske stanice. Za jezuitskej správy vykonávali funkcie kaplánov mladší pátri. Po zrušení SJ bolo uznaných 5 kaplánskych staníc, ktoré ostali obsluhovať bývalí pátri. Spočiatku mali rozdelené funkcie: pre Nemcov, pre Slovákov, pre Maďarov a jeden kaplán mal na starosti pastoráciu dedín. R. 1939 sa natrvalo usídlil v Uľanke.

Farári:

1303 sp. Štefan, plebán de Novisollo cum tribus capelanis – medzi 1332-1337 sp. Filip – do 1420 Lampert – 1420 sp. Melchior – 1494 sp. Anton magister – 1503 sp. Žigmund – 1521 Mikuláš zo Sabinova – 1530 Spettinger Štefan – 1532 Philadelphus Anton – 1537 Hanko Martin – od 1544 éra ev. farárov. – 1627 Schlegel Matúš, komorský kaplán – 1648 Hellenstein Pavel rektor jezuitskej misie, ktorým sa začína éra duchovnej správy vedenej jezuitami. 1650 P. Poppen Zachariáš 1651 P. Achen Matej – 1653 P. Reinhardt Baltazár – 1654 P. Sanigh Gašpar – 1656 P. Arborelli Štefan – 1658 P. Weltin Jakub – 1660 P. Roth Leopold – 1668 P. Braun Alojz – 1675 P. Häffel Ján – prevzal funkciu farára natrvalo – 1689 P. Thum Ján – 1693 P. Urfaher František – 1694 P. Häffel Ján, od r. 1701

rektor kolégia – 1705 P. Domanský Andrej – t. r. Lúčanský Juraj svetský administrátor – 1709 P. Hueber Bernard – 1712 P. Huebmann Michal – 1716 P. Wilhelmb František – 1719 P. Manigai Ján – 1722 Höchhinger František – 1725 P. Leüttner Andrej – 1728 P. Mitzke Fridrich – 1732 P. Gestager Michal – 1735 - Pamär Gottfried – 1737 P. Hanstatt Leopold – 1739 P. Mayerl Benedikt – 1746 P. Greueber Anton – nezistení pátri – 1759 P. Roys Ignác – 1761 P. Mayr Krištof. Po zrušení SJ nasledovali farári: 1773 Scheffcsik Michal – 1779 Rauch Ignác – 1799 Benedikt Dominik – 1801 Luchs Ján – 1816 Veis Karol – 1818 Vagner Dominik – 1824 Kováč Matej – 1840 Tillesch Anton – 1866 Májovský Anton – 1872 Hulényi Štefan – 1880 Zeisel Vincent – 1898 Dr. Kohúth Ján – 1930 Javorka Ján – 1932 Javorka Ján, keď sa zriekol fary, ostal správcom fary – 1934 Šimuni Jozef vyvolený, ale nenastúpil – 1934 Vajcík Alexander – 1943 Dr. Michal Balko – 1951 Dovala Jozef – 1954 Vlachovič Štefan, SF.

Farský kostol: titulu Nanebovzatej P. Márie stojí uprostred budov mestského fortalícia zvaného Zámok. Kostol má prvky románskeho, gotického i barokového staviteľstva. Vôkol neho bol cintorín, ktorý však ešte v dobe predjozefínskej preniesli za hradobné múry. Pod kostolom sú krypty.

Rozmery: d. 45,5m, š.12m, v.21 m. Čo do veľkosti bol počítaný ako piaty kostol v bývalom Uhorsku. Priestor je jednoloďový s pristavenými kaplnkami. Svätyňa bola polygonálna, dlhá 14 m. Po veľkom požiari museli zbúrať gotickú klenbu a nahradili ju pruskou klenbou, ktorú upevnili na vnútorné pilastre. Svätyňa dostala oválnu podobu. Víťazný oblúk chýba. Vzadu je organový chór klenbovej architektúry. Po stranách sú bočné krátke chóry. Okná sú vysoké, zakončené elipsovitým oblúkom, ozdobené obrazovou sklomaľbou. Oproti pôvodným gotickým oknám sú asi o tretinu nižšie a užšie. V priečelnej strane, troška bokom, stojí veža štvorcového pôdorysu. Bola súčasťou pôvodného románskeho kostola. Na nárožiach má trojstupňové oporné piliere. Na prvom a druhom poschodí má združené románske okná. Tretie a štvrté poschodie má okná s lomeným oblúkom, posledné poschodie má okno polkruhové, segmentovo zakončené z doby renesančnej. Po jeho stranách sú reliéfne sochy svätcov. Na profilovanej rímse sedí cibuľovitá helmica s laternou. Veža je posunutá doľava a hlavný vchod doprava od osi kostola. Tvorí predsieň zakrytú pultovou strechou. Priestor pod vežou je využitý na katafalkovňu pre pohreby. To bol pôvodný vchod, ale jeho portál je zamurovaný. Vedľajší vchod z južnej strany je štýlový, gotický. Jednotu kostola vyzdvihuje architektúra hlavného oltára. Za murovanou umelým mramorom ozdobenou menzou je na východnej strane mohutné stĺpové retabló. Vyrastá z vysokých soklov, z ktorých sa týčia do výšky štyri kanelované stĺpy, ukončené kompozičnými hlavicami. Na nich sedí bohato zdobené kladie, oblúkovito otočené. Na ňom sú volúty, na ktorých stoja vázy a anjelskí trubači. V strede je obraz Nanebovzatej od J. L. Krackera. Medzi stĺpmi stoja sochy alegorických postáv v nadživotnej veľkosti. Predstavujú vieru, nádej a lásku a svetlo viery. Klenba kostola je monumentálne vymaľovaná Antonom Schmidtom. Vo svätyni predstavuje apoteózu P. Márie. Maľbou stĺpov, váz a otvoreným nebom v hornej časti opticky zvyšuje výšku chrámu a pôsobí velebne. V lodi bol maliar viazaný na deliace pásy klenby. Na plochách namaľoval jednotlivé obrazy.

Bočné kaplnky. Na severnej strane kostola je kaplnka sv. Barbory, spojená s kostolom otvorom v stene. Je obdialníkového pôdorysu. Má krásnu sieťovú klenbu, ktorej rebrá sedia na bustových hlaviciach, znázorňujú svätcov. Má cenný gotický oltár z r. 1504. V strede skrine je socha P. Márie, vedľa nej sv. Hieronym a sv. Barbora, patrónka baníkov. V predele sú figúry štrnástich svätých pomocníkov. Krídla sú maľované obrazy. Nadstavec je fiálové stĺpovie so scénou kalvárie. Oltár má byť dielom majstra Pavla z Levoče. Je tu ešte medená, čiastočne liata, čiastočne tepaná krstiteľnica, dielo majstra Jodoka z r. 1475. Jedinečné dielo. Na južnej strane je kaplnka Tela Kristovho. To bola votívna kaplnka stredovekého sociálneho združenia baníkov. V nej je novogotický oltár so starými obrazmi z krídlového oltára z kostola sv. Jakuba.

Z vonka má kostol zachovaný svoj gotický charakter. Postarali sa o to reštaurátori r. 1936. Z kvádrového ostenia bola odstránená omietka. Na pilieroch boli obnovené alebo novo zhotovené fialy. Časť okien zamurovaná pri oprave po veľkom požiari, r. 1761 bola odkrytá a tak zvýraznila

pôvodný vzhľad. Vonkajšok ozdobuje plastika biblického výjavu v Getsemani. Je vytesaná v pieskovci a umiestnená na južnej časti kostola v nike so sieťovou klenbou. Postavy Krista a apoštolov sú nevkusne pomaľované olejovou farbou. Vyraz postáv a tvárí poukazuje na vynikajúceho umelca. Odhaduje sa, že bola vytvorená okolo r. 1500, na náklad Königsberga, štedrého dobrodinca chrámu. Z tohto obdobia majú byť aj dve sochy vonku P. Márie a sv. Ondreja.

Pôvod kostola. Kostol románskeho štýlu stál už pred r. 1255. Mal vežu, ktorá bola v prízemí otvorená v troch oblúkoch a mala dve poschodia. Z toho kostola je po prestavbe zachovaná severná stena. Prestavba sa začala onedlho, ako to dosvedčujú odpustkové buly, vydané r. 1300 a 1323 Jánom XXII v Avignone na žiadosť Mikuláša Záza, mešťana, r. 1332 na žiadosť Jána viceplebána kostola, r. 1355 na žiadosť Mikuláša Karoli. Niektoré boli znovu potvrdené OAB ešte r. 1398, z čoho sa dá uzatvárať, že kostol bol ešte aj v tom čase vo výstavbe. Aj naďalej sa pristavovali kaplnky. Jedna bola pre Bratstvo Božieho tela. Dal ju vystavať Vít Mühlstein, zvolenský vicecomes, ako potvrdzuje listina Michala Milkovského, ostrihomského vikára z r. 1477, v ktorej sa potvrdzuje, že v Ríme boli poskytnuté odpustky pre túto kaplnku. Kaplnka sv. Barbory bola založená Mikulášom Plathom. Keď zomrel, stavbu dokončila jeho vdova Dorota. Tak je to napísané v odpustkovej listine Michala Milkovského zo 14.marca 1478. V SchH sú ešte uvedené tri kaplnky, ktoré sa stratili pri prestavbe.

Kostol najviac utrpel pri požiari r. 1761, keď zhorelo celé mesto. Kostol bol tak poškodený, že museli z neho strhnúť klenbu. Pritom bolo zničené umelecké pastofórium, ktoré ako veža týčilo sa skoro až ku klenbe. Bolo ozdobené sochami. Bol zničený hlavný oltár, ktorý bol údajne vyšší ako levočský. Ďalšie 4 oltáre a dva organy, z ktorých veľký mal taký mohutný hlas, že mu nebolo páru v Uhorsku. Pri prestavbe všetko rozhádzali, čo bolo cennejšie, rozpredali a tak všetko vyšlo nazmar. Nenašiel som zaznačené, ktorý staviteľ zhotovil klenbu a barokizáciu kostola. Stĺpovú architektúru retabla zhotovil J. Vallhamer. Kostol je jeden z najväčších na Slovensku. Potreboval by vonkajšiu opravu.

Kostol sv. Kríža. Stojí vedia farského zo severnej strany. Jeho severná strana je súčasťou mestskej hradby, južná, priečelná je spojená s Matejovým domom. Keďže bol stavaný na viackrát, nemá charakteru jednotného štýlu a jeho pôdorys je nepravidelný lichobežník. Je dvojloďový bez veže. Svätyňa je nepravidelná. Nemá víťazný oblúk. Severná loď má krížovú klenbu, kedysi s gotickým rebrovím, ktoré pri prestavbe odsekali. Uzatvorená je rovnou strechou. Bočná loď, kedysi pristavaná ako kaplnka, je teraz spojená s hlavnou loďou do jedného celku. Keď jezuiti zaujali kostol r. 1671, barokizovali ho zvnútra. Na gotický pôvod poukazuje hlavný portál ozdobený presekávanými prútmi. Na to poukazujú aj okná: jedno vo svätyni, trojdielne s kružbou, ozdobené sklomaľbou /1911/. Na západnom priečelí vedľajšej lode je tiež podobné trojdielne gotické okno. Ostatné sú barokizované, všetky sú ozdobené sklomaľbou /1900 a 1911/. Vzadu je murovaný chór po šírke oboch lodí. V lunetách klenby hlavnej lode je freskový obraz. Hlavný oltár má retabló na stene. Je to stĺpová architektúra s kompozičnými hlavicami, na ktorých sedí segmentový oblúk, vytvárajúci niku. V nej je kríž a sochy P. Márie a sv. Jána, dielo V. Dunajského. Sama menza je klasicistická, ozdobená dvomi cherubmi a trónom /1935/.

Pôvod kostola. Pôvodne to bola pravdepodobne kaplnka sv. Michala, aké bývali na cintoríne. Potom ju prestavali na kostol pre Slovákov a Maďarov, s ktorými sa Nemci ako vládnuca a bohatá národnosť nechceli stýkať ani v kostole. Stalo sa tak na konci 15.st. Odpustková listina z r. 1492 a dve ďalšie z r. 1503 to potvrdzujú. Ku kaplnke bola pristavaná loď. V čase reformácie pristavali bočnú loď, keď vybúrali južnú stenu staršej stavby a na stĺpoch upevnili klenbu. Tým sa vytvoril kostol terajšej podoby. Počíta sa, že prístavba sa uskutočnila v r. 1655 - 1656. Keď bol kostol vrátený katolíkom, jezuiti ho postupne opravovali a skrášľovali novými oltármi. CV spomínajú dva starobylé gotické oltáre, ktoré siahali až po klenbu. Tieto odstránili a nahradili novými, nie valnej umeleckej ceny. Posledná veľká renovácia sa stala r. 1934 - 1935. Vypísali súťaž, vyzvali maliarov Hanulu, Adama, Schrameka a Spíru. Keďže si veľmi zakladali na tom, aby bol kostol vymaľovaný „mestsky“, zadali prácu Hanulovi, ako najskúsenejšiemu. Majstra veľmi ovplyvňovali a preto navrhol len anjelov a ináč je kostol len vytónovaný. Keď sa pri maľbe pod vápenným náterom objavili fresky, nastala veľká ťažkosť, lebo

konzervovanie od Hanulu nechceli pamiatkari uznať za spôsobilé a žiadali za konzervátora J. Kerna. Niektorí miestni ľudia intrigovali písaním listov na správu pamiatok a práca sa brzdila. Bolo treba veľa úsilia, aby mohol Hanula prácu skončiť. Spôsob maľby, aký žiadali miestni ľudia, jednoduché tónovanie, sa ukázal neskoršie nie veľmi vhodný. Nerovná omietka stien zapadla prachom a teraz špatí vnútro. R. 1941 dostali do užívania kostol jezuiti, ktorí si v tom čase zriadili v BB teológiu. Kostol držali do r. 1946. Teraz sa tu pre nedostatok kňazov konajú služby božie iba v nedele a sviatočné dni.

Kostol sv. Alžbety. Volá sa teraz aj kláštorným kostolom. Stojí v rade domov na konci Dolnej ulice. Pôvodne to bol gotický kostol, jeden z najstarších v BB. Pri ňom bol aj cintorín, ktoré pozostatky boli viditeľné ešte v r. 1761. Teraz má vchod z ulice. Portál je gotizovaný, loď je skoro štvorcová, svätyňa zakončená oválnou stenou. Celý kostol je zasklepený tehlovou klenbou. Svätyňa pôvodného kostola je teraz kaplnkou sv. Anny. Vchod má z lode. Má gotickú klenbu s rebrami.
Pôvod kostola. V listine z r. 1353 sa už spomína kostol. Je to fundačná listina mestského xenodochia, ktoré založil majiteľ baní Peter Karoli pre starých baníkov. Vybavil ho bohatým fondom pozemkov, jatky, mlyna a ôsmich želiarov. Históriu toho si možno prečítať v SchH. Pri špitáli boli zriadené tri kaplánske stanice. Rektor špitála bol tiež kňaz. Stavba samého kostola sa tiež pripisuje tomuto Petrovi.
V kostole bola ešte aj altária sv. Alžbety. Altaristi sa menili. Od r. 1709 túto funkciu vykonávali rektori kolégia SJ vo funkcii farárov a po zrušení SJ miestni farári. Okolo r. 1745 bola urobená na kostole veľká stavebná zmena. Hlavný portál od západu zamurovali a tvorili terajší. Loď kostola zväčšili a pristavali novú svätyňu. Stará svätyňa ostala kaplnkou sv. Anny. V takej podobe sa kostol zachoval doteraz. Koncom 19. st. ho renovovali, pričom priečelnú fasádu gotizovali a postavili na ňu drevenú vežičku. Starobinec premiestnili do domu v Hornej ulici. Pri kostole bola za biskupa Moyzesa kláštorná škola, ktorá sa postupne rozširovala. V čase druhej vojny bola tam dievčenská meštianka, škôlka aj iné výchovné inštitúcie. To trvalo do roku 1946.
Teraz ostal len kostol, ktorý spravuje a služby Božie koná tajomník BÚ.
Kalvária.
R. 1712 postavil P. Jozef Mayr SJ na Urpíne tri kríže na spôsob kalvárie, pri ktorých sa príležitostne odbavovali pobožnosti. Drevo na to dostal od šafára huty a prácu zaplatil patrón. Ján Markin, kominár, Talian na to venoval 50 fl.
Pobožnosti sa veľmi páčili veriacim, ktorí žiadali, aby sa tu postavila kaplnka. Postavili ju v roku 1713 a do jej drevenej veže zavesili zvon, ktorý z pozostalosti miestneho zvonolejára venovala jeho rodina.
R. 1714 začali stavať aj kaplnky štácií. Jednotlivé kaplnky na svoj náklad dali postaviť nábožné rodiny, a síce 7. Ostatné postavili neskoršie. /Darcovia: M. Lieghardt, šafár, Jozef Laurocin, novic SJ, Andrej Schmiedl, šafár, M. Agnerová z B. Štiavnice, B. Laurel, senátor, F. Passovini, mešťan, G. Felner, komorský pisár/.
R. 1890 ju opravili, postavili nové kríže s umeleckými figúrami.
Po druhej vojne bola K postupne vandalsky zničená a ponechaná osudu. Dva malé zvony z nej venovali do motyčianskeho kostola.
Z kroniky:
R. 1650 magistrát nariadil, aby mestskí učitelia neučili na jezuitských školách. Mnohí rodičia si dali na výchovu deti jezuitom. Toho r. dostali povolenie navštevovať väznicu.
R. 1651 rozšírili školu až po syntax
R. 1653 zaviedli adventné roráty a pôstne pobožnosti. Požiar zničil 12 domov, medzi nimi aj SJ.
R. 1655 po pôstnej pobožnosti ukazovali obrady z umučenia Pána. Po procesii Božieho tela hrali divadlo o bojujúcej cirkvi. Zúčastnili sa aj evanjelici.
R. 1656 začali pri pohreboch kázať. To sa páčilo aj evanjelikom. U OAB vykonali fakultu, že na miestach vzdialených viac ako 5 míľ mohol vyškolený laik krstiť, kázať, katechizovať. Všetky deti z miešaných manželstiev museli byť po katolícky pokrstené a vychovávané.

R. 1658 Na krížové dni sa konali procesie až na Šp. Dolinu
R. 1661 Pre nedostatok musí jeden kňaz na viacerých miestach slúžiť sv. omšu. - Školu rozšírili po poetiku. BB sa stala útočišťom exulov a heretikov zo všetkých strán.
R. 1676 Vyše 200 baníkov v B. Štiavnici nepripustili do práce, kým sa nezmierili s cirkvou.
R. 1676 - 1678 renovovaný bol f. kostol. Vyložili epitafy a dali zhotoviť nové lavice.
R. 1679 do 5000 ľudí zomrelo v banských mestách a okolí na mor
R. 1682 postavili mariánsky stĺp, ako pamätník na mor.
R. 1691 hrali divadlo: Máriaphilus
R. 1692 panovník nariadil, aby polovica senátu bola katolícka. Za richtára má sa voliť striedavo katolík - evanjelik. Zatvrdilí heretici sa majú vylúčiť, alebo nepripustiť.
R. 1693 začali sa znova konať kat. bohoslužby v sásovskom kostole
R. 1677 začali sa objavovať rebeli. 13.mája odvliekli z Hronca, šafára a z Valaskej F. Prvý musel zaplatiť 1000 a druhý 300 imperiálov výkupného.
R. 1678 5.júla prišiel prestrašený F z Polomky, aby sa ukryl pred rebelmi, ktorí sa už zjavovali na okolí. Rebeli zaujali Ružomberok a tiahli na Turiec. 27. sept. bolo pocítené za hukotu zemetrasenie.
R. 1682 V januári sa konala voľba richtára. Maďari a Slováci sa spojili a dovolávali sa práva slobodnej voľby bez diskriminácie národnej a náboženskej, čo podložili výnosom palatína. Rektor SJ mal však 12 hlasov, všetkých prehlasoval a richtárom sa stal ten, koho on určil. 17. sept. prišiel kuriér od štiavnickej Komory a doniesol príkaz, aby jezuiti evakuovali. Príkaz súril, ale nemali vozov. Tie im dal barón Horeczký. Vzali klenoty kostola a veci dennej potreby. Fara ostala na 14 dní prázdna, kým s dovolením Tökölihо ju zaujal J. Kolossi očovský farár.
R. 1682 Na námestí strhli sochu P. Márie, napriek tomu, že Tököli dovolil, aby ako pamiatka moru ostala. 6. dec. sa vrátili niekoľkí jezuiti pod komorskou ochranou. V rezidencii bašovali piaristi a traja svetskí kňazi. Do rezidencie ich nepustili a nocovali v kom. dome. 20. dec. pl. Drepentál vypovedal ev. z kostolov a nedovolil ani krstiť. 21. dec. odišli jeho vojaci do B. Štiavnice zaujať kostoly. 24. po návrate bola polnočná omša.
R. 1684 V apríli sa vrátili z exilu ďalší pátri. 6.aug. bol poplach, lebo pred mestom sa ukázalo 11 zástav rebelov. Večer zmizli. Proti ním vyrazilo cis. vojsko. 31.dec. bola voľba richtára. Zvolili Slováka Beniaka, ev. Ale na voľbu nezavolali rektora, ten proti nej podal protest.
R. 1685 23.mája dostal 36 palíc jeden ev., ktorý sa vyslovil, keď videl viesť šarhu uhynutého koňa, že kat. budú mať pohreb.
R. 1688 30.mája komorská komisia z B. Štiavnice odovzdala katolíkom kľúče od kostola Sv. Ducha a Sv. Alžbety.
R. 1688 Ladislav Biber AD vizitoval BB. Ev. sa u neho ponosovali, nemajú právo zvoniť. Rektor im odpieral právo slobodne zvoniť a každý prípad bolo treba osobitne žiadať. Ale nič nevybavili, ostalo po starom.
R. 1689 27. a 28.aug. b. Blažej Jäcklin birmoval 394 birmovancov.
R. 1689 dostali jezuiti od panovníka Šahy na výchovu tertiorátu
R. 1693 V júli prišiel provinciál SJ vymerať novú budovu kolégia, ktoré sa začínalo stavať. 11. aug. vypukol v novej hute požiar. K večeru prileteli kobylky.
R. 1694 hmotne bolo zabezpečené miesto učiteľa slov. detí.
R. 1695 začali stavať kolégium. Ev. kazateľom bol zakázaný prístup na zámok, do špitála a väznice.
R. 1699 zavedená bola koleda v Harmanci, Králikách a Kordíkoch, a to aj v ev. domoch.
R.1700 Dve dediny boli zásluhou SJ očistené od herézy.
R.1701 Kolégium bolo kolaudované. Vybudovali ho zásluhou rektora Häffeleho, ktorý bol architektom a stavbyvedúcim. Od Komory dostali pozemok aj na záhradu. Komorská komisia vydala inštrukciu:
1. Ev. kazatelia nebudú platení od Komory.
2. Žiaden luterán nebude prijatý do xenodochia.
3. Správcom xenodochia môže byť len katolík.

4. Erdődyovská komisia síce dovolila ev. zvonenie, ale odteraz sa bude zvoniť len s F dovolením.
5. Deti z miešaných manželstiev sa môžu vychovávať iba po katolícky, čo už bolo nariadené r. 1657. Takí rodičia majú zaistené všetky patričnosti.
6. Ev. duchovným sa zakazuje prístup do väzenia, špitála, zámku a dedín, ktoré sú zverené správe SJ.
7. Zakazuje sa im prístup na kráľovské teritórium Komory.
8. Dedinčanom sa zakazuje účasť na nekatolíckych bohoslužbách
R. 1702 Začal sa stavať kolegiátny kostol. Projektoval Häffele
R. 1703 exortus est tumultis „Male contentorum".
R. 1704 magistrát vizitoval klenoty zámockého kostola. Na inštaláciu nového richtára už nezavolali rektora. Machinácie na zavedenie predikantov na Šp. Dolinu a St. Hory prekazili horliví laici.
R. 1705 Zomrel rektor P. Häffele. Pochovali ho vo farskom kostole pri hlave M. Königsberga.
R. 1709 keď sa vrátili prví jezuiti, našli tu P. Borzu, dekana Janča, troch svetských kňazov určených za profesorov a jedného františkána, ktorý bol kaplánom dočasného F. 6. nov. prišiel poľný maršal Siebert Heister. Po vrátení kostolov kat. bola v meste slávnostná procesia.
R. 1711 mestské úrady vrátili vypovedaným katolíkom. Ôsmi senátori boli katolíci.
R. 1712 Začalo sa katechizovanie v kostoloch, účinkovali 11 pátri. Bolo počuť, že heretici vravia, že neni ďaleko satanáš, keď jesto toľko jeho apoštolov. V nedeľu býval trh. SJ zakročila, aby bol len popoludní. Z chóru boli vylúčení trubači luteráni.
Od kráľa mal rektor právomoc dvanástich hlasov pri voľbe richtára. Po voľbe pozdravil richtára. Ten sa musel zúčastniť na Tedeum-e, aj keď bol luterán. Rektor žiadal aj prísahu, ale proti tomu sa všetci postavili.
R. 1713 V pôstne stredy bola zavedená v slov. kostole kázeň. V nem. bývala už dávna v piatok. Založená bola fraternita agonizantium.
R. 1714 U MR bolo vyžiadané, aby kostolní inšpektori boli katolíci.
R. 1715 Lukáš Natali, b a vikár konsekroval jezuitský kostol a 3 zvony. Mŕtvolu Jána Simonidesa ev. farára dali študentom exhumovať zo zámockého kostola.
R. 1716 Konala sa slávnosť nad víťazstvom pri Petrovaradíne a Temešváre.
R. 1717 Bohoslužobné nádoby užívané ev. boli upotrebené pri zhotovení novej monštrancie.
R. 1719 Socha P. Márie, strhnutá za tököliovcov, bola znova postavená.
R.1720 Vyšiel zákaz vyučovať filozofiu a teológiu. Rektor dal odvolať novozvoleného richtára evanjelika a dal zvoliť katolíka. Turneri luteráni boli nahradení katolíkmi. Zavedený bol spev študentov na námestí pri soche P. Márie.
R. 1721 Nočným strážnikom na veži bolo nariadené, aby pri ohlasovaní hodín spomenuli aj meno P. Márie. Do kráľovskej služby nemohol byť ani na najnižšie miesto prijatý úradník, ak nebol katolík. Evanjelici si vymohli u Karola VI., aby sa mohlo pri ich pohreboch zvoniť aj bez predbežného povolenia kat. F.
R. 1725 Jedenie mäsa sa tak rozšírilo, že si to v piatok mnohí ani za hriech nepovažovali.
R. 1726 Jezuiti postavili v záhrade nový dom, aby mali viac miesta v kolégiu.
R. 1727 Sluhom u ev. pánov sa odporúčalo, aby išli slúžiť ku kat.
R. 1728 Postavená bola budova vedia bytu p. rektora.
R. 1731 Zavedené boli Segneriho misie. Luteráni hovorili: Jezuiti hlásajú pokánie, „zanedlho bude súdny deň".
R. 1734 Jezuiti obnovili kontrolu lístkov veľkonočnej spovede z domu do domu. Pochvaľovali to aj evanjelici.
R. 1737 V meste zúril požiar. Aby nezhorelo kolégium, strhli z neho strechu.
R. 1739 Zmarená bola nádej luteránov dostať sa do xenodochia. Pre nebezpečenstvo epidémie zavreli školy,
R. 1740 BB bola zachránená od epidémie.

R. 1743 V Ríme vykonali odpustky pre sedem tunajších kostolov.
R. 1745 Segneriho misie sa konali po druhý raz.
R. 1749 Aj evanjelikom bolo nariadené svätiť všeobecné sviatky. Študentom bolo naručené, aby na nich dávali pozor, či to dodržiavajú.
R. 1750 Oberhaus, dom, ktorý obýva rektor už vyše 100 r., bol reštaurovaný. Trámy staré vyše 300 rokov boli vymenené,
R. 1754 AD Bathyányi vizitoval farnosti.
R. 1756 bol u panovníka vyžiadaný dekrét, podľa ktorého školy ev. prevyšujúce gramatikálne boli od 16. marca odvolané.
R. 1764 18, júla vypukol požiar na zámku. Zhorela strecha slov. kostola.
R. 1766 30. jan. vypukol v hámre požiar, ktorý uhasili.
R. 1769 Druhú nedeľu po Turícach bola zavedená po prvý raz teoforická procesia, na ktorej sa zúčastnili všetci baníci to Šp. Doliny. Začala sa pri hámre a pokračovala cez mesto ku Komolhofu. Zúčastnilo sa jej nespočetné množstvo ľudí a 140 špeciálne oblečených jakulátorov.
Poznámka: Po zrušení SJ nezapisovali udalosti do HD, ako to robili jezuiti. Preto kronika pokračuje iba po viac ako storočnej stagnácii.
R. 1881 Fr. Berlica obetoval 1000 zl. na novú striebornú, pozlátenú večnú lampu do f. kostola. Zhotovil ju A. Oberbauer v Pešti.
R. 1883 renovovaný bol slov. kostol.
R. 1887 - 1888 oprava Opatrovne.
R. 1889 B Bende nariadil, aby sa každú druhú nedeľu kázalo maďarsky.
R. 1892 Pozlátený bol svätostánok f. kostola. 400 zl. zaplatil F Zeisel.
R. 1894 Barbora Bitterová darovala strieborný kalich.
R. 1897 vd. Veronika Fábry poručila ulanskému kostolu 100 zl.
R. 1900 Založený bol katolícky sirotinec. Na prelome storočia konali sa ľudové misie.
R. 1901 Jubilejný rok na celom svete. 1200 pútnikov išlo na St. Hory.
Jednanie na rozšírenie dievčenskej školy bolo skončené. Biskup prispeje 20.000 K, na sirotinec 15.000K fond altarie dá 25.000 K, ostatok sa bude kryť pôžičkou. Potom sa mohlo začať so stavbou. Otvorená bola materská škola. Pamiatkari opravili getsemanskú záhradu pri farskom kostole.
R. 1902 Stavba dievčenskej školy pri kláštore.
Nemocnica bola postavená a v nej otvorená kaplnka. Za ošetrovateľky boli prijaté sestry sv. Vincenta. Zbúraná bola kaplnka sv. Jána Nep., pred zámkom. Do f. kostola bolo objednané okno: Krst sv. Štefana.
R. 1904 Okno sv. Cecílie venoval Ignác Pushmann, obchodník, sv. Anny Ján Bunn, krajčír.
R. 1905 Inštalovaná bola elektrika do kostolov.
R. 1906 Kaplnku sv. Jána Nep. pri Hrone odovzdal lesný erár aj s fondom 3600 zl farskému úradu. Hneď ju renovovali. Okno Ukrižovania darovali Július a Gizela Tomčáni / 1600 K /
Nemecké kázne boli zredukované na 12 do roka. Stavala sa budova dievčenskej meštianky pri kláštore. Zväčšený bol cintorín.
Okno sv. Karola venovala vd. Izabela Szászová.
R. 1912 Zrušená bola „Societas pro decora ecclesiarum“. Posledný pokladník bol Dr. F. Stanyák. Hotovosť 6344 vložili medzi fundácie.
Oltár sv. Barbory poslali do Budapešti na konzerváciu. Stála 20.000 K.
R. 1913 Stavala sa železnica do harmaneckej továrne.
R. 1915 pre nedostatok kaplánov dostali fakultu binandi.
R. 1918 bol schválený štatút cirk. autonómnej obce.
R. 1922 pápežský nuncius Klement Micara navštívil BB. - 28. augusta sa konal kongres Spolku sv. Vojtecha.
R. 1924 F citujú pred súd pre odopretie absolúcie z polit. príčin. Otvorená bola Vysoká škola

bohoslovecká. Prví profesori boli Karol Hölszky, Ján Javorka a Juraj Šimalčík.
R. 1925 Dr. Izidor Steiner, izraelita zaplatil úpravu okolia kaplnky sv. Jána Nep. pri Hrone.
18. - 20. júla sa konal v BB kongres kat. študentstva. Zúčastnili sa na nom traja biskupi, A. Hlinka a A. Kolísek.
R. 1926 Stopäťdesiatročné jubileum biskupstva.
R. 1927 Odhalená bola doska biskupovi Moyzesovi na Rezidencii. Venovala Matica Slovenská. Začali stavať Národný dom.
Zadovážili dva nové zvony namiesto zrekvirovaných za vojny.
R. 1934 F podal žiadosť k mestu o renováciu kostolov. Mešťanosta M. Samuhel ju odmietol s poznámkou, že mesto svoje povinnosti pozná.
R. 1936 Otvorený bol rozhlasový vysielač pre stredné Slovensko. Posviacku vykonal BBB Marián Blaha.
R. 1937 Zlátené boli kríže na vežiach. Báne veží boli ozdobené neónovými svetlami a reflektormi boli osvecované večer budovy zámockého areálu.
R. 1938 Plánovaná bola expozitúra v Uľanke. Najsilnejší popud k tomu dala stavba železnice BB - Diviaky. S tým bol spojený veľký príliv robotníkov.
R. 1939 Plánovaná expozitúra sa stala skutkom. Prvým duchovným správcom sa stal Lukáš Drozd.
R. 1940 Regenschorim sa stal Ján Gajdoš.
Konzervovaný bol oltár sv. Barbory. Bola zhotovená nová železná zvonová stolica a inštalovaný elektrický pohon zvonov.
R. 1941 Prijaté boli nové stanovy cirkevnej autonómnej obce. Na niektoré dni boli zavedené maďarské bohoslužby. Dr. Andrej Škrábik sa stal biskupom koadjútorom s právom nástupníctva.
Do BB prišli jezuiti. Kúpili si bývalý župný dom a otvorili si tu teológiu. Dostali do správy kostol Sv. Kríža.

Ako zaujímavosť uvádzam obsadenie kolégia SJ r. 1761. Boli tu títo:
P. Ignác Roys, rektor a farár
P. Samuel Kratzer, minister
P. Anton Engl, katech. sv. kazateľ
P. Karol Knop, inštruktor pátrov tretej probácie
František Dipetrid, kazateľ, prézes kongregácie zomierajúcich, katech. ľudových škôl, škol. prefekt
P. František Deiniger, prefekt
P. G. Kendray, správca majetku v Šahách
P. Juraj Sartoris, slovenský nedeľný a pôstny kazateľ
P. Ján Astl, spovedník
P. Jozef Labanc, dedinský kaplán
P. Matúš Richter, sviat. kazateľ, prézes nem. ľud. škôl
P. Michal Makay, misionár v Šahách
P. Mikuláš Podhorský, kurát vo väznici a starobinci
P. Matúš Schwedtner, nem. nedeľný a pôstny kazateľ.

Pátri tretej probácie:
Karol Forni, Gabriel Majthényi, Ján Hoffmann, Jozef Vlasicz, Štefan Krušec, Gašpar Horváth, Ignác Kampus, Jozef Psurcardt, Šimon Leschitz, František Gustermann, Ján Molner, Jozef Magyar.

Profesori na školách:
P. Ignác Schwandtzeütner, Magister Ignác Hudelis, Magister J. Krakobiszer.

Koadjútori /frátri/:
Konrád Wittig, František Evers, František May, Fridrich Steyer, Ján Cabala, Jozef Wimpl, Matej Nachtmann, Matúš Stachl, Max Körcer.
Spolu bolo v kolégiu 26 kňazov, 2 magistri, 9 koadjútorov. Spolu 39 osôb.

Bacúch

Dedina drevorubačov. V listinách sa spomína r. 1274 ako „Silua Wacuch“ /Fejér CD V. 2.200/ Bacúšania ako prvotriedni lesní robotníci obsluhovali ťažbu v lesoch na širokom okolí, R. 1563 komisia vyslaná na prehliadku lesov našla tu opustený železný hámor, ktorý postavil J. Schaffer bb mešťan. Dokonca sa tu pokúšali ryžovať aj zlato. R. 1274 udelil panovník právo ryžovania komesovi Bogomírovi. R. 1921 obec totálne vyhorela a vtedy ju začali stavať podľa moderného plánu, podľa ulíc.
Farnosť. Za Jozefa II. tu plánovali zriadiť faru. Keď sa to neuskutočnilo, bola obec filiálkou Beňuše, vzdialená 7 km. Pribúdajúcou populáciou sa množila aj dušpastierska práca a bolo treba chodiť často, preto sa veriaci domáhali, aby mali svojho duchovného. Vtedajší správca beňušskej fary mal k tomu porozumenie a preto vymohol u Ordinariátu, aby sa tu spravila expozitúra. Bola zriadená r. 1939.
Kostol sv. Jozefa stojí na vyvýšenom mieste na západnej strane obce. Ohradený je dreveným plotom. Má tieto rozmery: d. 30m, š. 860m, v. 6,50m. Svätyňa je obdialníková, zaklenutá železobetónovou klenbou. Loď je zaklenutá pruskou klenbou. Vzadu je murovaný chór, neskoršie zväčšovaný. V priečelnej fasáde stojí veža, vstavaná do kostola, nízka s cibuľovitou helmicou, V nej sú tri zvony. Hlavný oltár nízky.
Pôvod kostola: Postavili si ho sami veriaci z vlastnej iniciatívy r. 1863. Dostali povolenie postaviť kaplnku, ale postavili kostol. R. 1936 - 1937 ho zväčšili o polovicu.
Fara. Budovu postavili veriaci na vlastný náklad r. 1939 - 1940. R. 1952 ju zväčšili o malú prístavbu.
Duchovní správcovia:
1939 Jasenský Dominik – 1939 Smida Stanislav – 1943 Vrtík Jozef – 1947 Róm Róbert – 1950 Kliman Andrej – 1958 Naništa Vendelín.
Patronát neexistoval žiadny. Farníci sa zaviazali, že budú udržovať budovy a prispievať na výživu duchovnému správcovi.
Poznámky:
Pramene CV a HD beňušskej farnosti.
Postavenie kostola vyvolalo ostré a dlhé spory medzi farárom a cirkevnou vrchnosťou na jednej strane a medzi veriacimi na druhej strane. Farár sa ponosoval, že kostol je jeho novým zaťažením, že nemá úhrady na cestovanie do vzdialenej obce, kam sa dostane len peši, alebo koňmo. Patrón sa zdráhal tiež vziať si nejaké nové finančné záväzky. Bacúšania prestali chodiť do beňušského kostola, kde aj tak nemali miesta. Farár sa vyhrážal, že dá kostol zatvoriť. Veriaci sa bránili, že aký by bol duchovný otec, ktorý by dal zatvoriť kostol. Pri vytrvalej neústupnosti nakoniec dosiahli to, že každú tretiu nedeľu chodil odbaviť služby Božie. Od r. 1937 sa táto prax rozšírila na každú nedeľu a sviatok. Keď prišlo zriadenie expozitúry, bola duchovná služba zabezpečená na všetky potreby.
Zväčšenie kostola bolo tiež dielom veriacich. Organizoval ho kostolný otec Jozef Betka, jednoduchý robotník. Bolo to za veľmi ťažkých hospodárskych podmienok za krízy, keď sa na tento podnik podujali. Peňazí nebolo. Štyria muži sa vybrali vyberať na stavbu milodary po Slovensku. Zbierka vyniesla 6.000 Kčs. Náklad na prestavbu bol však okrúhly 70.000, okrem robotníckych a povozníckych prác, ktoré urobili zadarmo. Projektoval a staval Ing. Uher z Brezna. Pri stavbe bol zbúraný murovaný oltár v klasicistickom štýle. Nové oltáre zhotovili J. Weiss a Ľ. Kanka v B. Štiavnici. Kazateľňa nezvyklého moderného štýlu bola postavená r. 1948.
Oltárny obraz sv. Jozefa namaľoval r. 1863 bb profesor maliarstva Július Jónass.

Badín

Osídlenie je tu starodávne. Pred založením obce stál na blízkom vršku hrádok z doby slovanskej. Prví kolonisti, ktorí sa spomínajú v listinách, sú strážcovia kráľovských lesov zvolenského panstva. Spomína sa ako „villa superior custodum siluarum de Zoliom“./1/. Našla sa tu železná ruda, ktorú vydolovali. Pri ďalšom prieskume našli na ložiskách lignitu. V 19.st. otvorili uhoľnú baňu. R. 1929 ju zatvorili. Obyvatelia sa živili poľnohospodárstvom, furmanstvom a prácou v lese.

Farnosť je starobylá. Spomína ju Pázmáňov katalóg /3/ aj Königsbergov testament. Za reformácie prešli obyvatelia na novú vieru. R. 1673 ju vrátili katolíkom. Za tököliovcov a rákoczyovcov bola zase evanjelická. Pre nedostatok kňazov ju od r. 1710 spravoval za 17 rokov licenciát. Od časov F Fábryho ju spojili so sielnickou farou, čo malo byť len dočasné riešenie, ale trvá doteraz. Sielnica ako katolícka obec si zachovala privilégiá farského kostola podľa starých liturgických zvyklostí.

Patronát vykonávali majitelia zvolensko-dobronivského panstva.

Kostol sv. Kataríny Alex. stojí na kopčeku nad obcou zo severnej strany. Vôkol neho bol cintorín ohradený múrom. R. 1636 múr zvýšili a kostol premenili na pevnôstku obrany proti Turkom. Rozmery: d. 18m, š. 15m, v. 7m. Svätyňa je polygonálna, preklenutá gotickou klenbou s rebrami hrubého profilu. Dve rebrá sedia na hlavách, jedna je ženská, ozdobená kráľovskou korunou, druhá bradatého muža s akýmsi turbanom. Pretínajú sa vo svorníku ozdobenom reliéfom okrídlenej líšky. Stavba svätyne je nepravidelná, ktorá nemá nielen presnej pozdĺžnej osi, ale aj steny sú nesúmerné. Je to ojedinelý zjav. Víťazný oblúk bol pôvodne veľmi nízky, preto ho r. 1765 prestavali. Na severnej stene je pastofórium. Okná svätyne sú obdialníkové, zväčšované. Loď mala drevenú povelu, ktorú r. 1765 nahradili pruskou klenbou. R. 1891-1892 zásluhou F Gondu bol kostol zväčšený. Pristavané boli dve bočné lode v novogotickom štýle. V tom čase bol zbúraný karner, ktorý stál na severnej strane lode a dlho sa užíval za sýpku. Vtedy zbúrali aj starú sakrestiu a postavili novú. - Hlavný oltár je novogotický, postavený r. 1946. Vzadu je organový chór, drevený, postavený r. 1896 a zväčšený 1940. Kostol nemá vežu. Tri zvony sú vo zvonici. Terajšia bola postavená r. 1963, keď stará, dubová, postavená r. 1853, doslúžila.

Pôvod kostola. Podľa zápisov v starých listinách mala kostol založiť kráľovná Beatrix. Keďže kostol bol malý, len obyčajného vzhľadu dedinského kostolíka, možno sa domnievať, že Badín bola v začiatkoch málo významná lokalita.

Kaplnka P. Márie stála vedľa bývalej cesty /magna via/ vedúcej z Bystrice do Zvolena. Túto za vojny zničila granátová strela. Na jej rumoch bola postavená nová kaplnka.

Fara bola r. 1760 drevená. Vtedy postavili murovanú. Tá však trvala len 80 r. Terajšiu budovu postavili na náklad kostolnej pokladne z materiálov, ktoré poskytol patrón r. 1842.

Farári:

1551 a 1560 sp. Gallus, 1561 Tomáš, 1673 Dubek Juraj – 1688 Nimnický Ján – 1689 Biely Juraj – 1692 Hartsteiner František – 1696 Thorányi Ján – 1703 Bojoni Andrej – 1703 Humay František – 1705 vrátil sa Jakub Mazarius ev. F – 1710 Chracho Martin, licenciát – 1727 Fábry Andrej – 1731 Nedecký Adam – 1734 Mialtro Juraj – 1744 Sidlovič Martin – 1748 Barinka Jozef – 1752 Juračka Jozef – 1769 Buday Ján – 1769 Dolezan Juraj – 1807 Simonyi Ján – 1820 Janík Ján SF – 1820 Gyurgyovicz Karol – 1823 Prúnyi Samuel – 1824 Laho Matej – 1840 Daniss Štefan SF – 1840 Nemky Štefan – 1842 Szlatínyi Anton – 1882 Kováčik Juraj SF – 1883 Dr. Gonda Juraj – 1914 Ohrival Juraj – 1925 Janeček Karol – 1933 Valach Mikuláš – 1939 Szabó František SF – 1939 ZAREVÚCKY Anton.

Sielnica

Teraz je filiálna obec. Spomína sa vo viacerých listinách od 13.st. pod menami: Selnece, Zelnitz - Zelnicha - Sihelnica. R. 1288 ju Ladislav Kumánsky daroval turčianskej prepozitúre. Zostala až do konca feudalizmu majetkom cirkevných inštitúcií. Keď sa za Uriela Majthényiho rozišiel turč. konvent, začas sa dostala do držby niektorých zemanov, ale potom ju vymohol OAB pre seba. Titulom vydržiavania univerzity v Trnave prešla do držby jezuitov. Po ich zrušení sa stala majetkom BB sídelnej kapituly ako fond na vydržiavanie speváckeho chóru, prebendátov v katedrálnom kostole.

Farnosť bola starobylá. Založil ju pravdepodobne turč. prepošt na začiatku 13.st. Pozná ju Pázmaň v katalógu, aj Königsbergov testament. Ostala verná katolíckej viere a je aj teraz jedinou katolíckou obcou na okolí. Za reformácie bol tu F Tavel, zapísaný do fraternity banských miest, ale arcibiskup ho vypovedal. Proti tomu podala ponosu župa palatínovi Thurzovi. V graváminách podaných r. 1638 cisárovi Ferdinandovi sa hovorí, že turč. rehoľníci odobrali okolo r. 1618 faru a školu v Sielnici evanjelikom. Za patronancie Stanislava Thurzu tu v richtárovom dome bol vydržiavaný konvent na udržanie kazateľa, ale to bol posledný. Farnosť ani nemala osobitného kazateľa, patrila k inej farnosti. R. 1626 vypálili Turci a povstalci dedinu i s kostolom. Takisto aj ustupujúci rákoczyovci. Okolo r. 1730 bola farnosť spojená do jednej s badínskou. Matriky však viedli do r. 1829 osobitne. Vydržiavanie F bolo v takej malej obci problematické, spojenie sa stalo z hospodárskych dôvodov.

Kostol zasvätený Duchu Svätému stojí na vŕšku južne nad obcou. Vôkol starého kostola bol cintorín, ktorý rozšírili západným smerom. Okolo kostola bol vysoký hradobný múr uspôsobený na protitureckú obranu. Čiastka múru s bránou stojí doteraz. Rozmery: d.29m, š. 10,30m, v. 8.5 m. Loď je obdialníková, preklenutá betónovou klenbou. Vzadu je betónový chór. Vo fasáde stojí veža, ktorá je pozostatok zo starého zbúraného kostola. V nej sú tri zvony. Staviteľ pri projektovaní použil prvky románskeho staviteľstva. Oltár má rezaný obraz v basreliéfe zoslanie Ducha Svätého.

Pôvod kostola. Prvý kostol postavili premonštráti, keď dostali obec od kráľa. Je opísaný v SchH. Tento už veľmi starý, celkom nevyhovujúci kostol bol zbúraný r.1942 a ponechaná bola z neho iba veža. Bol postavený nový kostol na náklad miestnych bývalých urbaristov a prác veriacich. Bol posvätený biskupom Dr. Andrejom Škrábikom na Turíce r. 1943. Starý kostol bol viac podobný pivnici ako kostolu. Nový je dôstojný stánok Boží i veriaceho ľudu, príjemný, nie veľmi skvostný, ani vysoký, lebo sa šetrilo na náklade.

Fara. Bola tu od počiatku farská budova. Do r.1896 drevená. Terajšiu postavil r. 1896 Dr. Gonda. R. 1965 bola prestavaná, zväčšená. Kým bolo farské gazdovstvo, budova slúžila za bývanie pracovníkom na gazdovstve.

Farári :

1561 sp. Ladislav – 1636 Michal Čerín – 1648-1657 Andrej Hugínyi – 1689 Misskay Michal – 1790 Biely Juraj – 1692 Puliss Juraj – 1696 Humay František – 1706 Ján Blažej Fábry – 1719 Szentkereszty Jozef – 1724 Ryvolovič Jozef – 1727 Fábry Andrej.

Poznámky :

Pramene: CV 1657, 1713, 1754, 1781, 1733, 1789, 1801, 1821, 1829 - HD.

1. Fejér CD V.3.113. — R. 1293 spomína sa „custodes siluarum regiarum de Badín“, 1925 „superior villa de Badyn in districtu Zoliom“ /Fejér CD/ a tiež „villa Bagyon ad domum regiam Zolyom“ /SchH/.

2. Meno Badín môže byť od slovesa badať. Tu boli strážcovia, ktorí dávali pozor, badali. Môže byť aj od mena „Bada“

3. Péterffy Conc. II.231.

Z kroniky:

Hradba pri kostole bola vystrojená aj izbou pre strážnika. Na nej bol letopočet 1636. Bránu zbúrali r.1892. Za tureckých nájazdov Badínčania veľmi trpeli. Obec bola aj začas poplatná Turkom.

CV 1657 píše, že v kostole bol oltár Nanebovstúpenia. Druhý oltár bol v akejsi kaplnke. R. 1945 bol zničený ranobarokový oltár s dvoma veľkými sochami sv. Joachima a Anny a s obrazom sv. Kataríny.

V protokole pápežského desiatku 1322 - 1237 sa síce ani Badín, ani Sielnica neuvádzajú, ale niektoré zápisy by sa mohli na ne vzťahovať. Na Badín: „Benedictus de Solio plebanus juravit suam parochiam non valere ultra 5 marcas. Solvit decimam."
Na Sielnicu by sa mohol vzťahovať zápis „Geurgius, plebanus de Omnibus Sanctis de Solio ... est Archidiaconatus de Solio ...“ Výnos benefícia činil 8 mariek, za čo zaplatil 48 gr. decimy. Neni jasné, či sa to nemá aplikovať na Selce, alebo Očovú.
Slávik tvrdí, že badínska fara už existovala r. 1250, lebo v tom roku bola Sielnica jej filiálkou. Odkiaľ to čerpal, neuvádza.
V darovacej listine z r. 1424 sa uvádza medzi inými lokalitami aj „villa Bagyon cum tributo ibidem ... ad domum nostram /regalem/ Zoliensem spectans“. Fejér VI.1.346.
Dolovanie železnej rudy sa zachováva v miestnej tradícii a jeden hon v chotári sa volá „Železné jamy“.
Bartók pri CV 1692 zistil, že tu bolo veľmi málo katolíkov. R. 1805, keď preberala Komora Badín, poznamenali v protokole, že sú tu iba štyri katolícke rodiny. F sa udržal len tak, že mal majetok a bol nezávislý na veriacich.
Sielnica:
R. 1250 sa spomína v metačnej listine Sielnica pri lokalite „via de villa Zelnitz“ Fejér IV.12,60.
R. 1503 sa spomína kňaz a kostol v obci „Selnetz“.
R. 1542 platil F dediny „Zeelnitz“ pol florénu dane na obranu.

Beňuš

Obec pozostávala zo siedmich osád. R. 1946 tri osady si vytvorili samostatnú obec Braväcovo. Obec vznikla v neskoršej dobe. Ako lokalita sa spomína však už r. 1380, keď sa za Ľudovíta I. vytyčoval chotár mesta Brezna, ako „Bencschawa“ /l/. R. 1607 v služobných pokynoch pre zriadenie lesného šafára v Brezne uvádza sa drevársky okrsok Holzhandlung v Beňuši. /2/ Jej väčší rozvoj nastal v 17.st. Obyvatelia boli lesní robotníci a pltníci. Mali osobitné právne postavenie, neboli poddaní, ale osadníci, povinní prácou v kráľ. lesoch. Pracovali podľa osobitného pracovného poriadku. Pracovali v skupinách, ktoré sa volali „dingy“ a pozostávali z 5-10-15 robotníkov. Zárobok sa im vyplácal kolektívne. Mali len osobný majetok, všetko ostatné, čo užívali, bolo štátne. Od zamestnávateľa dostávali pozemok na postavenie domu, palivové drevo, pozemky a pastvu na chov dobytka. Tieto boli často prideľované na lesnej pôde po holorube lesa, na dva-tri roky, kde si mohli zasadiť zemiaky, alebo zasiať obilovinu. V prítomnej dobe to bolo už pre štát zaťažením, preto po dlhých jednaniach okolo r. 1942 vyriešili situáciu tak, že všetky intravilárne pozemky ako aj pôdu daroval štát tým, ktorí ju práve užívali. Na výmenu služobnosti paliva dostala obec istú výmeru lesa. Týmto zaniklo osadníctvo. /3/.

Farnosť bola zriadená ako miestna kaplánka r. 1786 a 1806 povýšená na faru. Predtým chodil páter piarista z Brezna. Kaplánska stanica musela byť pre populáciu zriadená skoro po systemizácii fary. R. 1939 odišiel bývať kaplán ako curatus expositus do Bacúcha.

Patrónom bola lesná komora, potom čsl. Štát.

Kostol zasvätený Narodeniu Panny Márie stojí na vŕšku. Rozmery: d. 25m, š. 10m, v 7,5m. Svätyňa je loď starého kostola, kruhového tvaru. Víťazný oblúk je elipsovitý, loď obdialníková. Má rovnú železobetónovú povalu, vo svätyni hladkú, v lodi kazetovú. Okná lode sú ozdobené krásnou sklomaľbou. Vzadu je betónový organový chór. Veža je v priečelí starého kostola, je nízka s barokovou helmicou a v nej je malý zvon. Zvony sú vo zvonici./4/.

Pôvod kostola. Do roku 1735 stála tu drevená kaplnka. Vtedy už bola nedostatočná. Panovníčka povolila už vtedy, aby sa tu postavil kostol. Ale uskutočnilo sa to len r. 1786. Postavili ho vo forme rotundy, skorej to bola len kaplnka, ako kostol. Veriaci na svoj náklad ho r. 1938 - 1939 zväčšili, takže starý kostol ostal svätyňou a pristavaná bola loď.

Kaplnka sv. Jána Nepomuckého stojí v dedine. Bola postavená r. 1808 ako votívna za záchranu obyvateľov bývajúcich pri Hrone, ktorí boli ohrození ľadmi nakopenými v rieke.

Fara bola postavená r. 1786, okolo r. 1800 zväčšená. R. 1948 - 1949 túto budovu zbúrali a novu na náklad patróna a veriacich postavili. Hospodárske budovy postavili veriaci na svoj náklad r. 1937.

Farári:

1786 Ragulík Štefan – 1792 Žídek Gašpar – 1808 Bessko Anton – 1812 Procházka Ján – 1819 Varga Tomáš – 1851 Branich Albert – 1855 Huszóczy Štefan – 1860 Straka Juraj – 1869 Mužík Ján – 1878 Podivínsky Ján – 1910 Schwarz Jozef – 1932 Gocník Alojz SF – 1932 Lednický Anton SF – 1935 Zarevúcky Anton SF – 1939 Hukel Michal – 1942 Zelina Fridrich – 1955 Flimel Štefan SF – 1956 Murár Jozef SF – 1973 Kandera Pavel.

Poznámky :

1.Fejér CD IX. 5, 39.

2. Binder Osadníci na Horehroní.

3. Aby sa lesní komorskí úradníci, ktorí boli Nemci, vedeli dohovoriť s robotníctvom, kolonizovali sem niekoľko nemeckých rodín z Tirolská. Títo sa slovakizovali a zostali im priezviská.

Pri prestavbe kostola bol zmenený titul kostola na Nanebovzatie P. Márie, vzhľadom na to, že sviatok narodenia bol len festum chori. Ale keď sa teraz ani sviatok Nanebovzatej nesvätí na verejnosti, vrátili sa ku sväteniu patrocínia na prvý titul.

Zvonica bola pôvodne drevená. Keď r.1925 zadovážili nové zvony, postavili murovanú zvonicu. R. 1971 zvony zariadili na elektricky pohon.

Kostol bol celkom nedostatočný, sotva pre 150 veriacich. Tých však bolo 2400. Niektorí ľudia nechodili vôbec do kostola, lebo tam nebolo pre nich miesta. A predsa zväčšenie kostola narážalo na takmer neprekonateľné ťažkosti. Nebolo ani peňazí, ani ochoty. Bolo to v čase hospodárskej krízy, nezamestnanosti. Vo farnosti bolo aj 600 nezamestnaných. Tí, čo pracovali, mali biedne zárobky. SF Zarevúcky, hoci aj videl túto biedu, predsa ho viac zaujímala duchovná bieda, preto aj v takých nepriaznivých podmienkach sa len odhodlal stavbu uskutočniť. Začala sa konať vnútorná zbierka, lebo iných možností nebolo na získanie peňazí. Bolo to r. 1936. Horliteľky sv. ruženca začali vyberať mesačne príspevky po 50 halierov. Ale ľudia dávali viac 5-10-20 K. Koncom roku 1937 bolo už 40 tisíc. Medzinárodná situácia bola hrozivá, každú chvíľu mohla vypuknúť vojna a aj vypukla. SF mal aj za takýchto okolností odvahu začať so stavbou. Ľudia boli všelijakí, väčšina bola proti stavbe. Jedni zo strachu, iní zo skúposti a našli sa aj zlomyseľníci. Keď sa už stavba mala začať, prišli viacerí pospolu a varovali SF: „Nepoznáte, akí sú naši ľudia!“ - Bolo to povážlivé, lebo celé dielo išlo skrachovať. Spoliehal sa však na P. Boha, lebo potreba pre náboženský život bola viac ako naliehavá. Za takýchto okolností sa však nedal vystavať krásny chrám. Preto ty, ktorý sa pozeráš na kostol, nekritizuj, lebo celé dielo sa len s nevypovedateľnou námahou stvorilo. Boh však dielo požehnal a zahanbil neprajníkov. Stavba sa skončila a napodiv ani dlžoba nezostala. Farníci, keď sa začalo so stavbou, ochotne obetovali aj peniaze aj prácu. Stavba pokračovala aj cez nepriazeň: v máji bola vyhlásená čiastočná, v septembri úplná mobilizácia. Keď vypukla vojna r.1939, kostol bol už benedikovaný. Našli sa ochotní ľudia, ktorí sa vybrali po Slovensku, zbierať milodary na stavbu. Nazbierali 6000 K. Bola to len malá suma, ale ich treba obdivovať, čo všetko skúsili a čomu sa obetovali. Nenábožne sa zachovala kapitula, ako správa náboženských základín, ktorá odmietla požičať na stavbu kostola nie veľkú sumu, ktorú od nej žiadali veriaci. Náklad na stavbu činil 193.000 K, okrem robotníckych a povozníckych prác, ktoré venovali farníci zadarmo. Príspevok určený na jednu rodinu činil 300 K a 50 K na práce, ak si ich niekto chcel vymeniť. Spolu 350 K. To sa nezdá mnoho, ale bolo to v tom čase dosť. Všetci boli takí, ktorí žili z ruky do úst. Pri stavbe pracovala aj zlomyseľnosť, keď akýsi zlosyn vybral z lešenia kramle. Lešenie sa zrútilo; niektorí robotníci boli poranení a najťažší úraz utrpel kurátor Ľudovít Libič, vedúci robotníckych prác pri stavbe, ktorý utrpel zlomeniny rúk a nôh a ťažký otras mozgu. Bol to ťažký úder, lebo ten človek bol zlatý pri tej stavbe, On z mnohých mal odvahu začať stavbu, mal rozhľad aj pri organizovaní práce, aj slovo medzi ľuďmi. Darmo je, aj diabol musel zaúradovať!

Stavbu projektoval a previedol Ing. Stanislav Uher z Brezna. Kostol je len benedikovaný. Benedikciu previedol František Mesík, generálny vikár biskupský na sviatok Nanebovzatia Panny Márie r. 1939. Dva týždne pred vypuknutím druhej vojny. Kostol postupne zariaďovali, vymaľovali. Bol postavený nový veľký organ, mramorové zábradlie, maľované okná, obloženie stien a elektrické kúrenie.

Brezno

Brezno bolo v dávnych časoch veľká občina. Osídlenie bolo síce dávne, ako to dosvedčujú vykopávky, ale listinné doklady osídlenia sú len z dosť neskorej doby. V listine Belu IV. vydanej r. 1265 pre poľovníkov z Liptova, sa spomína lokalita Berezun, ktorá sa môže vzťahovať na Brezno. Prví osadníci sa venovali poľnohospodárstvu. Čoskoro sa však našli podnikavci, ktorí sa pokúšali nájsť rudy. Ryžovali zlato v bacúšskom potoku. Aj inde začali ťažiť kovy, preto dostalo meno „Banské". Podľa toho dostalo r. 1381 privilégium slobodnej voľby richtára a farára. V ostatných veciach sa malo riadiť štiavnickým banským právom. Do spoločenstva banských miest sa však nedostalo. Mesto vlastnilo obrovský chotár. R. 1405 kráľ Žigmund tento chotár ešte zväčšil, k nemu pridal lokality „Lucha a Plantatio Pauli", z ktorých mal brať desiatky kňaz. R. 1406 daroval mu svoj mlyn. V tom čase bolo B. v úpadku, lebo mu znížil poplatky.

Nepriatelia B. boli v stredoveku Dóczyovci – Lipcseyovci, ľupčianski zemepáni. Týmto boli výsady banských miest tŕňom v oku, potláčali ich ako mohli a neštítili sa použiť aj ozbrojené násilie. Vyvolávali hraničné spory. R. 1514 boli od vrchnosti napomenutí, aby s b. baníkmi nakladali spravodlivo. Kráľ vyslal Pavla Literára z Várdy, aby spory osobne urovnal, ale ten nepochodil. Dóczyovci sa usilovali dostať mesto do svojho feudálneho zväzku, ale mesto si bolo vedomé svojich privilégií, preto také snahy odmietalo. Keď Dóczyovci nemohli cestou práva dosiahnuť svoje dielo, volili cestu pomsty. 30. apríla 1517 prepadli mesto ozbrojenou silou, vyrabovali ho a podpálili. najprv vylúpili komorský dom, v ktorom boli zásoby. Potom udreli na drevený kostol, ktorý bránili kňazi, ale týchto nerešpektovali. Nakoniec mesto podpálili. Mnoho ľudí pritom prišlo o život. Z horiaceho kostola zachránili drevenú sochu P. Márie, ktorá je teraz umiestnená na oltári kostolíka. Mešťania sa sťažovali u panovníka. Vrchnosť stála na strane mesta, ale vydávala len dekréty na jeho ochranu, že nik nemá znepokojovať mešťanov, ktorí nie sú poddaní ľupč. zemepána.

Doba tureckej okupácie postihla aj B. Fiľakovský beg vyzval B., aby sa poddalo a platilo daň. Mesto sa obrátilo na panovníka a žiadalo ochranu. On volil, aby tu bola posádka a mesto sa opevnilo drevenými palisádami.

Za náboženských vojen nemalo B. tiež pokoja. Vodcovia žiadali peniaze. Kuruckí povstalci sa zase túlali po horách a prepadávali osady. Proti ním bolo vysielané cisárske vojsko, labanci. Ale ako jedni, tak aj druhí len drancovali. Tak sa mesto dostalo na kraj úpadku. V 17.st. založením nižšieho piaristického gymnázia vzrástlo kultúrne.

Žila tu skoro čistá slovenská pospolitosť. V 18. st. nastal rozvoj mesta. Ku základnej poľnohospodárskej výžive pribudli ešte remeslá. Vo väčšom merítku bolo garbiarstvo a modrotlač. Vo Vagnári bol od r. 1742 malý závod na výrobu železného náradia, sekier, rýľov a pod. V Bujakove bola založená r. 1790 železiareň, ktorá zanikla r. 1902. V jej budovách otvorili r. 1910 lepenkáreň. V Halnách bola parná píla.

R. 1894 sa osamostatnili osady mesta Bystrá, Mýto, Jarabá, Michalová a Polhora. Mestu ostal chotár 12058ha z pôvodných 36358ha. Významným k rozvoju bolo otvorenie železnice Podbrezová - Polhora r. 1895 a r. 1903 železnice do Červenej Skaly. Za časov memorandových bolo mesto vyhliadnuté za sídlo Matice Slovenskej.

Po prvej vojne nastala dôležitá zmena. Ďaleké polia sa nevyplácali mešťanom obrábať, preto ich začali predávať. Kupovali ich najviac lazníci z okolia Detvy. Okolo r. 1930 ich už bolo do 400. To bol nový katolícky živel. R. 1938 bola tu založená reálka, ktorá r. 1940 bola zmenená na gymnázium. R. 1895 bola založená Stredná poľnohospodárska škola, ktorá prosperuje doteraz. R. 1929 bola otvorená škola pre ženské povolania. Táto bola zmenená na Strednú školu spoločenského stravovania, ktorá jestvuje aj teraz.

R. 1945 po vojne nastal najväčší rozvoj mesta. Bola tu založená „Mostáreň", veľký železiarsky podnik, v ktorom našlo prácu veľmi mnoho ľudí. Obyvateľstvo vzrástlo za 6300 na 9800 r. 1968. Staré mesto bolo zachované v pôvodnom vzhľade, ale vyrástli celé nové štvrte veľkých obytných domov.

Farnosť. Počiatky jej sú veľmi obskúrne. Nenachádza sa v decimačných protokoloch, ani ju nespomína Pazmáňov katalóg. To je však ťažko pochopiteľné, lebo keď malo r. 1938 privilégium slobodnej voľby F, nebolo bezvýznamnou lokalitou. Bolo by muselo byť závislé na duchovnej správe ľupčianskej hradnej farnosti. Ťažko si predstaviť, ako by mohol kňaz z Ľupče obsluhovať veriacich až po Bacúch. V decimačných protokoloch je vedený Peter, plebán s. Crucis de Solio, ktorý zaplatil decimátorom 4 marky. Ľahko to môže byť kňaz Brezna, kde je kostol sv. Kríža na Bráničke, bývalý farský. Königsbergov testament pozná breznianskú farnosť. R. 1405 dal kráľ Žigmund F decimu. /2/
Ako iné banské mestá, tak aj B. prijalo skoro reformačné hnutie. Všetci prešli na novú vieru. F Gašpara Malicha vyšetrovali, lebo bol podozrivý z herézy; ale sa osvedčil, že chce byť pravoverný. Na synode v Trnave nebol, lebo nemal na to prostriedky. Po ňom nasledovali už ev. F. Na žilinskej synode skoro všetci vykonávali funkciu superintendentov.
Rekatolizácia sa stala naraz. 4. okt. 1673 prišiel do B. gen. Matúš Collalto so svojím chorvátskym vojskom a podľa cisárskeho nariadenia pridelil kostol, faru a školu katolíkom. So sebou priviedol piaristickú misiu z prievidzského domu s predstaveným Mikulášom Hauzenkom. Mešťania ich prijali s nevôľou. Začiatky mali veľmi ťažké, lebo nemali vyriešené veci dôchodku. Sľúbili im decimu, tú však už dávno prevzala Komora a tá im ju neskoro dávala. Zobrali si žobrácke kapsy a chodili po okolí vyberať milodary. Na zákrok arcibiskupa Kollonicha ju konečne dostali a to tým titulom, že otvoria školu, čo hneď aj urobili. O rok im zverili duchovnú správu mesta. Už predtým prevzali duchovnú správu v Lopeji, Predajnej, Hornej Lehote a Dubovej. Po Tökölihо povstaní sa zriekli duchovnej správy v týchto farnostiach, B si však ponechali. R. 1674 vikár Gubaszóczy potvrdil ich jurisdikciu. /3/. Prišli ako na púšť, ale darilo sa im.
Za tri roky konvertovalo viac ako 300 ľudí. R. 1675 dosiahli reformu aj reformu magistrátu. Richtár, notár a polovica senátorov bola katolícka. Tak mali zaručenú aj podporu mesta./4/ Arcibiskup Szelepcsényi listom z 13. júla 1676 nariadil magistrátu, aby sa postaral o vrátenie pozemkov a iných náležitostí patriacich kostolu. Poslal kremnického F. J. Delatha, aby na to dohliadol a žiadal magistrát, napraviť aj neporiadky, ktoré sa ukazovali v odvádzaní decimy, neochote obrábať cirk. polia a narušovaní sviatkov.
Ďalšie účinkovanie piaristov bolo narušené tökölіovským povstaním, ktoré malo aj pre samé mesto neblahá následky. Najhoršie boli nepravidelné partizánske oddiely, ktoré bojovali na vlastnú päsť, ale najviac zabíjali. Už r. 1677 išli o nich chýry /5/. R. 1678 povstalci zaujali banské mestá, ľupčianske panstvo, aj B. Všade brali katolíkom kostoly, ale tu im ho ponechali, lebo tu ostal rektor P. František Hanák, ktorý s nasadením vlastného života konal službu ďalej. Od Tökölіho dostal list, v ktorom mu oznamuje, aby zostal, kým sám nepríde do B. Keď povstalci pod tlakom cisárskeho vojska ustúpili, vyžiadal si od veliteľa cis. vojska list pre richtárov obcí, v ktorých oni vykonávali duchovnú službu, aby títo plnili svoje hmotné povinnosti voči reholi. Keď sa neskoršie na Tökölіho usmialo vojenské šťastie, jeho gen. Ján Horváth vyhnal piaristov z B a faru odovzdal evanjelikom. R. 1685 doniesol valaštiansky F M. Miriss a bývalý richtár Tomáš Padlicius list cis. komisára Abeleho, ktorým vyzýva magistrát, aby prijal nazad piaristov. Magistrát odpovedal, že piaristi nie sú v meste potrební. Oni však kostol zaujali. Prišli však potulní kuruci a kostol vyrabovali. R. 1688 cisárski komisári vypovedali ev. F a učiteľa a piaristi znova zaujali svoje pozície v B. Pomohol im AB Széchényi, ktorý ich zastal u komorskej vrchnosti, lebo mešťania žiadali, aby im nebola priznaná decima, čím by boli bývali zbavení základne svojho hmotného zabezpečenia.
Za povstania Rákoczyho II. znova im odobrali kostol, hoci sa preukázali listom gen. Bercényiho. Nič to nepomohlo a r. 1705 museli odovzdať kostol ev. Pre katolíkov vytýčil magistrát pozemok, kde si môžu postaviť kostol a školu. Po porážke Rákoczyho gen. Heister piaristom všetko vrátil. Potom kúpili dom, ktorý upravili na školu. Šírili evanjelium a osvetu v tomto odľahlom kúte hôr. Duchovná správa, ktorú vykonávali, bola nadmieru ťažká. Mali na starosti okrem mesta aj Biele a Čierne Handle s ich početnými osadami /Beňuš, Bacúch, Čierny Balog, ďalej Bystrú, Bujakovo, Jarabú, Polhoru, Michalovú/. Najbližšia osada bola vzdialená 5km, najodľahlejšia 18km/. R. 1786 boli zriadené

v Beňuši, Č. Balogu a Polhore farnosti, čím odpadlo najodľahlejšie územie a duch. správa sa uľahčila. Účinkovanie piaristov sa skončilo r. 1856. Po zrušení decimy stratili základňu svojho dôchodku. Za sedem rokov ešte živorili, ale keď nebolo výhľadu na nové usporiadanie ich dôchodku, boli nútení opustiť Brezno. Bola to bašta, ktorú po 182 rokoch svojho účinkovania neradi opúšťali. Nižšie gymnázium zaniklo. Budovu odovzdali štátu. V dome bol zriadený okresný súd. Kaplnka, ktorá v prízemí domu jestvuje, ponechaná bola cirkvi. Faru odovzdali ordinariátu, ktorý sem poslal 13.5.1856 V. Zeisela za SF. Nasledujúceho roku bol zvolený mestom za F Anton Májovský, miestny rodák. - Posledná zmena sa stala 1.7.1948, keď bola v Mýte zriadená expozitúra, ku ktorej boli pripojené obce Bystrá a Jarabá.
Kaplánske stanice boli systemizované dve, keď piaristi opustili mesto. Zriadením expozitúry odišiel jeden kaplán konať službu do Mýta pod Ďumbierom.

Kostoly :

Prvý kostol, ktorý sa spomína, bol drevený. Zhorel r. 1517, keď Dóczyovci vyplienili mesto.
Druhý kostol sv. Kríža stál na návrší, ktoré sa volá Bránička. Stavaný bol v neskorogotickom štýle. Mešťania museli byť chudobní, lebo kostol síce stavali veľký, ale mal len drevenú povalu. Svätyňa je polygonálna. Okná majú gotickú formu. R. 1619 ho zaklenul bb staviteľ Vavrinec Musla dvojpólovou hrebienkovou klenbou s lunetami. 9. apr. 1779 kostol zhorel spolu so 113 domami. Zhorelo aj celé vnútorné zariadenie. Potom kostol už neobnovili, ale zbúrali múry lode a svätyňu vo víťaznom oblúku zamurovali. Kostol bol súčasťou mestského fortalícia. Postavili ho r. 1518 - 1519. R. 1967 bol celý renovovaný a určený pre funebrálne ciele.
Tretí, farský kostol Nanebovzatej stojí na námestí. Jeho štýl je neskorobarokový. Rozmery: d. 30m, š. 8,20m, v. 13m. Svätyňa kruhová, zaklenutá kupolou, víťazný oblúk výrazný zaklenutý elipsovou klenbou. Loď je obdialníková, zaklenutá valenou klenbou, ktorú na stene lemuje rímsa. Okná sú umiestnené vysoko. Organový chór je kombinovaný s telesom veže. Veža je zakončená barokovou helmicou. Slúži len na ozdobu, zvony sú v inej zvonici na námestí. Hlavný oltár má stĺpové retabló na zadnej stene s obrazom P. Márie.
Pôvod kostola. Projektoval ho bb staviteľ V. Grossmann. Postavili ho r. 1792 - 1793 na náklad patróna a veriacich.
V prízemí domu okresného súdu je kaplnka P. Márie. Je to kláštorná kaplnka piaristov. Rozmery: d. 18m, š. 6m, v. 4,5m. Na novogotickom oltári je socha P. Márie zachránená z prvého kostola.
Zvonica. Stojí na námestí. V nej sú štyri zvony. Postavili ju r. 1792 - 1793 v klasicistickom štýle. Projekt. Grossmann.
Poznámka: Pramene cirkevnej histórie sú veľmi nedostatočné, lebo vo farskom archíve sa nenachádza žiaden listinný materiál zo staršej doby. Všetko vzali piaristi, keď opustili faru a nie je známe, kde by sa mali listiny hľadať.

Brusno

Obec Brusno vznikla r. 1960 spojením obcí Sv. Ondrej a Brusno. najprv jej dali meno Hronov. Obe delil iba Hron. Sv. Ondrej má meno od titulu kostola. Keďže sa však uvádza, že r. 1209 boli sem usídlení utečenci z Tirolská, snáď pred terajším kostolom tu stál iný, drevený. Brusno sa spomína skôr. R. 1104 tu údajne Koloman usadil Chorvátov, privedených ako rukojemcov. /1/. Obce za feudalizmu patrili ľupčianskemu panstvu. Majú starú banícku tradíciu. Ťažilo sa tu železo a zlato. Vo farskej kronike sa píše, že na začiatku 19.st. boli ešte viditeľné štôlne. V Brusne a v Bukovci sa ešte ťažilo v baniach, ale aj tie už mali byť zatvorené. Boli tu aj huty. V doline Peklo bolo niekoľko primitívnych pecí na výrobu železa. Po zatvorení bani obyvatelia sa dali na jarmočné kupectvo, lebo poľnohospodárstvo bolo pre nedostatok pozemkov na výživu nedostatočné. Jedni kupčili s textilom /čipkári/, iní s drobným tovarom pre domácnosť /drobnostkári/. S kupectvom precestovali celé Uhorsko, ba aj kraje na Balkáne, S tým nadobudli veľkého rozhľadu. Niektorí vo svete aj zakotvili.

Farnosť vznikla v 15.st. Königsbergov testament ju už spomína /S. Andre/. Predtým patrila ku dubovskej farnosti, ale aj po zriadení fary, keď bol nedostatok kňazov, ju spravoval dubovský F. Do r. 1788 patril k nej aj Medzibrod. Keď tam zriadili farnosť, pripojili Bukovec, ktorý odvtedy patril ku Dubovej.

Patrón bol ten istý ako v Slov. Ľupči.

Kostol zasvätený sv. Andrejovi ap. stojí na vŕšku nad severnou stranou obce. Vôkol neho je cintorín. Rozmery: d. 30m, š. 10m a v. 9m. Bočný portál sedlového nadpražia ukazuje, že bol postavený v neskorogotickom štýle. Kostol neni pôvodný, ale na dvakrát pristavovaný. R. 1740 postavili terajšiu svätyňu, ktorá má rovnakú šírku s loďou, zakončená je oválnou stenou. Víťazný oblúk chýba. R. 1766 pristavili zadnú časť s chórom, ktorá je klenbová stavba, rozložitá, vysunutá do značnej časti lode. Okná sú dosť vysoké, zakončené polkruhovým oblúkom. V čase prístavby kostol zaklenuli. Do r. 1766 mal kostol iba zvonicu. Vtedy pristavili vežu, ktorá bola len taká vysoká, ako múry lode. R. 1936 ju zvýšili o jedno poschodie. V nej sú štyri zvony. Hlavný oltár je mohutný, postavený r. 1903. Posledne bol kostol maľovaný r, 1970.

Pôvod kostola. Z názvu dediny možno usudzovať, že r. 1424 musela tu byť kaplnka sv. Ondreja.

Kaplnky: Okolo r. 1825 bola postavená kaplnka sv. Jána Nep.

Brusno : Kaplnka Sv. Jána Nep. postavená r. 1873
Kaplnka P. Márie postavená r.1833
Kaplnka Sv. Anny v kúpeľoch, postavená r.l910

Fara. Pôvodne tu bola drevená poschodová. R. 1776 postavili novú budovu, ktorá slúžila do r. 1948, kedy postavili terajšiu budovu na náklad patróna a farníkov.

Farári :

1503 sa spomína kňaz – 1543 Ján – 1560 a 1561 sp. Michal – 1689 Benkovič Juraj – 1691 Puliss Juraj – 1692 Benkovič Juraj po druhý raz – 1699 do 1706 Gudič Juraj – 1709 Kozík Ján – 1712 Ivichich Pavel – 1734 Zilkay Ján – 1735 Sovovič Štefan – 1758 Koron Žigmund – 1766 Svetnický Jakub – 1783 Kollarovič Štefan – 1785 Szopényi Michal – 1808 Pichel Január – 1821 Tománek Michal – 1831 Pažitný Ján SF – 1831 Kontyos Ján – 1833 Mazoch Ján – 1836 Kubanček Ignác SF – 1837 Tománek Michal po druhý raz – 1851 Prokša Ján SF – 1852 Sásik Vojtech – 1853 Valiček Teofil – 1854 Lanič Ján – 1855 Hančok Ján SF – Sumrák Ján – 1903 Dlhoš Štefan – 1931 Chladný Ignác – 1936 Gocník Alojz – 1951 Mokroš Imrich SF – Valach Mikuláš – 1969 Hrmo Albín – 1970 Pös Jozef.

Poznámky :

1. Binder : Osadníci na Horehroní
2. Maľoval Tomka
3. Ev. farárov pozri v dodatku.

Z kroniky:

Fara, ktorú postavili r. 1766, bola nepodarená a Tománek ju musel dať prestavať a rozšíriť.
V obci sú dva cintoríny, jeden pri kostole a druhý za obcou.
R. 1903 sa prevádzala veľká renovácia vnútra kostola.
Keďže v zime je veľmi zlý prístup do kostola, farníci si postavili kryté schodište do kostola, r. 1828. R. 1973 ho vybetónovali a upravili.
Ťažká kamenná klenba zaťažila tak múry, že začali ustupovať a klenba pukala. R. 1824 preto zhotovili vonkajšie operné piliere ku stenám a zvnútra kostol stiahli železnými ankrami.
Kostol je starostlivo udržiavaný v čistote. Nemá však izoláciu a hoci stojí na vŕšku, steny vlhnú, opadáva nielen maľovka, ale aj vakovka.
R. 1901 z iniciatívy kňaza Karola Heleleina, ktorý sa liečil v kúpeľoch, sa začala akcia na postavenie kaplnky, v ktorej by mohli počas liečebného pobytu kňazi slúžiť sv. omšu.

Čierny Balog

Oblasť prameňov Čierneho Hrona, vyvierajúceho pod klenovským Veporom, bola v stredoveku málo obývaným pralesom. Bývali tu poľovníci a chovatelia oviec. Drevo malo cenu len v partiách prístupných plaviarskej komunikácii a slúžilo väčšinou na výrobu dreveného uhlia pre šmelcovacie pece hutníkom. Rozvojom priemyselnej výroby začalo mať cenu aj drevo, preto sa začal zaľudňovať aj tento kraj. Pôvodné obyvateľstvo bolo slovenské. Vnútornou kolonizáciou sa prisťahovali aj nemecké rodiny /1/ Títo sa však slovakizovali. Najstaršia osada je Krám. Tu bola správa lesov, sklad potravín a iných potrieb pre drevorubačov. Rozvojom ťažby dreva vznikali aj ostatné osady pri ústi bočných dolín. Celý komplex mal meno Čierny Hronec, alebo Čierny Handel. Keď preložili kostol do strednej osady, začalo sa užívať meno Balog, od r. 1887 Čierny Balog /2/. Teraz tvoria osady Dobroč, Fajtov, Jánošovka, Komov, Krám, Medveďovo, Pustô a Vydrovo.

Osadníci vo feudalizme nespadali do triedy poddaných, ale pracovali na základe výsadného pracovného pomeru. Neplatili dane, neboli povinní slúžiť vo vojsku. Pracovali za mzdu, mali naturálne pôžitky /drevo, obilie, soľ, niečo pozemkov a mohli si držať istý počet dobytka/. Všetky pozemky aj v intraviláne boli štátnym majetkom a osadníci ich len užívali. Menovalo sa to „osadnícke právo“. Zrušenia poddanstva v r. 1848 sa netýkalo osadníctva, všetko ostalo po starom. Po prvej vojne to bolo už prežitkom a volalo sa po jeho vyriešení. Ale nebolo to také jednoduché. Čiastočne to vyriešili okolo r. 1941. /Pozri Beňuš/. Po druhej vojne v socialistickom zriadení nebolo treba otázku doriešiť, lebo vyústila do socialistického hospodárstva. Po dlhej biede drevorobotníkov, zvlášť citeľnej za hosp. krízy, začala sa éra rozvoja drevárstva a lesov a tým aj drevorobotníkov./3/

Farnosť. Nejasné správy naznačujú, že územie patrilo pod valaštiansku faru. Keď zaujali piaristi správu breznianskej farnosti, pripadlo územie pod ich správu. Jeden z pátrov dochádzal vykonávať duchovnú službu. Za Jozefa II. bola tu r. 1786 založená miestna kaplánska stanica. Jej sídlo bolo pri drevenom kostolíku v Kráme. Prvým duchovným sa stal M. Grenner, extrinitár. On sa dožil aj postavenia nového kostola v Balogu. Vtedy povýšili kaplánku na faru. R. 1824 zriadili prvú kaplánsku stanicu. Druhá bola zriadená r. 1940. - Rozvojom obyvateľstva, ktoré r. 1945 dosahovalo šesťtisíc, bolo treba farnosť rozdeliť, lebo kostol nebol dostatočný pre toľkých veriacich. Stalo sa tak de facto 1. júla 1942, keď kaplán Ondrej Hrmo odišiel bývať do Dobroče. Farnosť však ostala dlho nerozdelená. Teraz je Dobroč nezávislá správna jednotka, kurácia.

Kostol Nanebovzatia P. Márie /titul bol menený; pôvodný bol Nepoškvrnené počatie; CV 1822 ho ešte uvádza, ale Schem. 1842 tu uvádza nový titul/, stojí na priestranstve nad Čiernym Hronom. Nemá ohradu. Rozmery: d. 30m, š. 14m, v. 10m.

Vo vnútri je členený opornými piliermi, na ktorých je to kópia kapitulského kostola v BB. Veža je vstavaná do kostola a na jej pilieroch stojí organový chór. Okná sú vysoké, zakončené oblúkom. Štyri majú sklomaľbu z r. 1953.

Pôvod kostola. R. 1753 postavila lesná komora drevený kostolík na Kráme. Bol dlhý 6 siah a široký 3 siahy. R. 1797 patrón začal stavať murovaný kostol. Dokončili ho r. 1804./5/

Patronát vykonávala lesná komora.

Kaplnka. Veriaci chceli postaviť kalváriu na Urbanovom vrchu. R. 1942 vystrieľali v skale dutinu, v ktorej mala byť kaplnka Božieho hrobu. Zmenené pomery po vojne nedovolili túto myšlienku uskutočniť. Do kaplnky umiestnili sochu Panny Márie Lurdskej.

Fara. Prvá fara na Kráme bola drevená, provizórna, postavená r. 1786. R. 1804 postavili murovanú budovu. Táto slúžila do r. 1944, kedy ju zvalili pre stavbu cesty. Začali stavať novú faru, ale pre vojnové nedostatky ju dokončili len r. 1946. Bola postavená na náklad patróna a farníkov.

Poznámky:

Mená: Čierny Hronec, Balog, Čierny Blh /r. 1947-1948/. Nem. Schwarzwasser, Holz-Handlung. Kaiserlich-Königliche Schwarzwasser Holz-Handlung. Maď. Fekete Balog.

Pramene: CV 1804, 1822, HD od r.1814

1. Nem. pôvodu sú priezviská : Auxt, Decret, Giertli, Pepich, Schön, Schwandtner, Stulreiter, Daxner, Turňa. Nemecké rodiny kolonizovala Komora pre svojich úradníkov, Nemcov, aby sa vedeli dohovoriť s robotníctvom.

2. HD

3. Práva a povinnosti osadníkov opísal podrobne vo farskej kronike F Petruš na základe dlhoročných skúseností a rozličných prameňov. Táto kronika je teraz prameňom poznania nielen miestneho života, ale aj právnych a spoločenských zvyklostí.

4. Oltár postavil tirolský rezbár J. Rungaldier 1904 za 2400 K.

Z kroniky:

Za SNP sa obyvatelia postavili do radov povstalcov. Bojovali aj po potlačení povstania a nepripustili nemecké jednotky do obce ani za frontových bojov.

F. Petruš sa postaral o zlepšenie učiteľovho dôchodku a zväčšenie objemu farského deputátu pozemkov.

R. 1824 Plat kaplána činil 150 zl ročne.

Postavená bola kaplnka sv. Jána Nep.

R. 1825 dali vymaľovať svätyňu. V zime bolo také teplé počasie, že ľudia na Vianoce prišli do kostola v letných šatách.

R. 1826 bola vymaľovaná loď kostola

R. 1828 birmoval BBB Belánsky

R. 1839 bol požiar vo Fajtove. Zhorelo 46 domov.

R. 1830 lesný erár dal na vežu hodiny

R. 1868 pokračovali v písaní HD, ktorá ostala zanedbaná 29 rokov. Zbierali sa na zakúpenie paramentov, ktoré boli staré.

R. 1884 bola v Balogu zriadená pošta

R. 1887 kúpili oltár sv. Imricha

R. 1888 birmoval biskup Bende. Otvorená bola nová škola. Židov bolo toľko, že si držali vlastného učiteľa.

R. 1895 birmoval biskup Rimelyi. Kúpili sochu P. Márie Lurdskej.

R. 1904 kúpili sochy B. Srdca a P. Márie.

R. 1903 zadržali ľudové misie lazaristi z Viedne J. Beránek a I. Hrebík.

R. 1904 kúpili hlavný oltár a organ.

R. 1908 birmoval biskup Radnai.

R. 1914 blesk udrel do kostola.

R. 1917 zrekvirovali dva zvony, 214kg a 19kg.

R. 1918 rabovanie u Židov a lesného správcu. Boli aj vraždy.

R. 1921 postavená bola kaplnka sv. Jána Nep.

R. 1922 kúpené boli dva zvony, 214kg a 20kg.

R. 1923 bola zadržaná trojdňová duchovná obnova. Kázali Dr. Štefan Kmeť, Ján Javorka a Št. Ďurkovič.

R. 1924 kúpené boli nové vežové hodiny, betónová dlažba v kostole

R. 1925 ľudové misie zadržali pátri CSsR Ševčík, Grígeľ, Pluhár a Šátek. Zakúpená bola krížová cesta.

R. 1927 veriaci v Jánošovke postavili kaplnku bez zvolenia F. Birmoval biskup Blaha.

R. 1929 Katastrofálna povodeň. Postavená bola nová št. škola.

R. 1930 Kostol bol vymaľovaný; maľoval Schrammek.

R. l938 bol postavená nová cesta Kriváň - Hriňová - Lom n/Rim. - Č. Balog - Brezno. Birmoval biskup Blaha.

R. 1946 Ľudové misie zadržali pátri CSsR

R. 1948 uliať dali nové dva zvony. Elektrifikácia kostola.
R. 1949 dodaný bol nový organ.
R. 1960 od blesku zhorela veža.

Dobroč

Dobroč je osada, patriaca k obci Čierny Balog.

Farnosť: Vznikla z pastoračnej nevyhnutnosti. Populačný vzrast, 6 km, vzdialenosť od kostola a nedostatok miesta u veriacich vyvolal potrebu miestneho kostola. Keď ho mali, bolo treba, aby kňaz chodil do neho slúžiť službu Pánu Bohu. Chodil kaplán z Balogu. Po čase sa ukázalo, že dochádzka je nákladná a bolo by lepšie, keby tam mohol bývať. Ordinariát vyhovel žiadosti veriacich a 1. júla 1942 prišiel sem na trvalý pobyt kaplán Ondrej Hrmo. Býval podľa okolností v niekoľkých súkromných domoch. Pripravoval sa súčasne na postavenie fary. Hatili ho v tom vojna aj hmotná závislosť na materskej fare, ktorá ostala dlho nevyriešená.

Kostol Premenenia Pána stojí na priestranstve uprostred osady. Rozmery: d. 25m, š. 12m, v. 9m. Svätyňa je malá, štvorcová, zakončená oválnou stenou. Víťazný oblúk nemá. Loď je obdialníková, priestranná, zaklenutá drevenou štukatérovou klenbou. Má trojité chóry. V priečelnej fasáde je veža vstavaná do kostola. Okná sú vysoké, dávajú dostatok svetla. Zvonka dodávajú ladnosti, ale zvnútra sú prerezané chórovou platnou.

Pôvod kostola. Postavili ho veriaci z vlastnej iniciatívy a na vlastný náklad. Stavali ho tri roky a dokončili r. 1937. Bolo to v čase vrcholu hospodárskej krízy, keď lesní robotníci boli väčšinou bez práce. Tí, čo mali prácu, dostávali žobrácku mzdu. V takom čase ho postavili. Nech im to slúži ku chvále. Postupne ho zariaďovali a r. 1958 dali vymaľovať. Zvonka pôsobí kostol dobrým dojmom dôstojnosti a povznesenia, aké sa od kostola vyžaduje. Z vnútra však už nie. Svätyňa je oproti lodi úbohá, chýba víťazný oblúk. Postranné chóry síce dobre slúžia, ale prerezávajú okná. Tie mali byť ináč vyriešené. Valená drevená klenba je príliš jednoduchá, pôsobí dojmom fádnosti a prázdnoty a ani namaľovaný obraz ju veľmi nepremenil. /1/

Fara bola postavená z milodarov veriacich r. 1951.

Duchovný správca:

1942 Hrmo Ondrej

Poznámky:

Dobroč je známa svojím pralesom.

1. Architekt kostola bol brezniansky staviteľ Mistrík. Treba o ňom s chválou povedať, že projekt kostola riešil tak, aby to chudobným farníkom bolo únosné, ho postaviť. Škoda, že málo poznal požiadavky sakrálneho staviteľstva, bol by vnútro usporiadal ináč.

Kostol maľovali maliari Enhoff a Petrikovič a obrazy Edmund Massányi. Oltárny obraz namaľoval L. Schrammek.

Donovaly

Najvyššie položená obec v bb. okrese./1/ Leží na horskej planine pod hoľou Zvolena, na prievale medzi Zvolenom a Liptovom. Skladá sa z osád: Hanesy, Buly, Mistríky, Mišúty, Polianka a Sliačany. Vznikla pri baníctve a hutníctve starohorskej doliny. Najviac tu bývali uhliari, ale aj baníci. Keď bane zanikli, vtedy sa obyvatelia museli obzerať za prácou v okolí. Pracovali pri baniach v Kremnici, Štiavnici, Magurke, v Železníku a inde. Mnohí v železiarňach v Podbrezovej, Hronci a Piesku. Chodievali domov len na nedeľu. Ženy sa doma zaoberali chovom dobytka. Dievčence odchádzali na prácu do textilnej továrne do Rybárpoľa. Iné vyrábali v zime doma čipky /klepovali/ a v lete chodili predávať do ďalekých krajov. Precestovali nielen Uhorsko, ale aj krajiny Balkánu. Pri tom obchodovali s textilom. Tvrdé podmienky života vytvorili z nich aj tvrdých ľudí, sveta skúsených, nie zle sa majúcich, ale spoliehajúcich sa viac na seba. - Za feudalizmu všetka pôda patrila štátu a z tejto mali osadníci pridelené pozemky ha pestovanie plodín, lúky a pastviny, prídel dreva /osadnícke právo/. Pokiaľ sa národnosti týka, boli tu Slováci a Nemci pomiešaní. Podľa prieskumu mien v matrikách r. 1674 - 1705 nachádzalo sa asi polovica priezvisk slovenských a nemeckých. Na konci 18. st. boli tu len samí Slováci. Po zrušení bani sa mnohí odsťahovali. Iní sa školili a tiež odišli. Najviac toto sťahovanie zastihlo obec po druhej svetovej vojne, kedy sa odsťahovala skoro polovica obyvateľstva. Ale osady sa skorej zaľudňujú, ako vyľudňujú. Domy pokúpili za rekreačné chaty ľudia z rozličných miest, aj z Bratislavy. Podniky si tu stavajú rekreačné chaty, hotely a strediská. V lete je tu klimatické miesto, v zime výborný terén na lyžovanie. Chodia sem domáci i zahraniční hostia.

Farnosť. V najstaršej minulosti patrila ku BB farnosti. Od konca 16.st. ku špaňodolinskej, od 1753 ku motyčianskej farnosti. R. 1797 bola tu zriadená miestna kaplánska stanica a r. 1806 systemizovaná fara.

Patronát. Patrónom bola najskôr banská, neskôr lesná komora. /Vykonával komorský gróf v B. Štiavnici/. Od r. 1918 čsl. Štát.

Kostol sv. Antona Paduánskeho stojí na voľnom priestranstve severne od obce vedľa hlavnej cesty. Svätyňa je štvorcová, víťazný oblúk polkruhový, loď obdialníková, všetko je zaklenuté tehlovou klenbou. Vzadu je organový chór, ktorý je kombinovaný s piliermi veže, ktorá je vstavaná do kostola. Okná sú polmesiacové. Štýl kostola je klasicistický. Hlavný oltár ma retabló na stene, je to hrubá murárska stĺpová práca.

Pôvod kostola. Prvá budova upravená na bohoslužobné ciele bol drevený dom Jána Donovala. R. 1800 postavili novú drevenú školu, v ktorej sa neučilo, lebo ju hneď upravili na bohoslužobné ciele a byt pre duchovného. Len r. 1825 postavili na náklad patróna terajší kostol. Je to obyčajný dedinský kostol, ale bol dobre udržiavaný a ľudia veľa pekných vecí do neho venovali, ktoré doniesli zo sveta.

Kaplnky:

Buly. Kaplnka P. Márie, postavená r.1886
Mistríky. Kaplnka sv. Jozefa, postavená r.1893
Polianka. Kaplnka P. Márie, postavená r.1894
Tieto kaplnky sú upravené aj na konanie bohoslužieb. Okrem toho sú v chotári ešte tri kaplnky poľné, ozdobné.

Fara. Prvý kaplán býval v súkromnom dome. Od r. 1800 býval v byte novej školy. R. 1825 vystavali murovanú faru. Táto bola adaptovaná r. 1941 a 1955 modernizovaná.

Farári:

1797 p. Kletus Oleram OFM - 1806 pri systemizácii fary bol Kletus SF - 1812 Dvorágh Jozef - 1823 Žídek Gašpar - 1831 Korillyi Anton - 1837 Szlatínyi Anton - 1842 Lepieš Andrej - 1855 Liegerhoffer Jozef - 1857 Farkaš Vincent - 1876 Kováčik Juraj SF - 1877 Czimboray Karol - 1881 Kudlička Ján SF - 1881 Bočkerík Alojz - 1904 Kačka Jozef - 1914 Švehlík Jozef - 1926 Večerek Štefan - 1927 Budzel Jozef - 1929 Sliva František - 1938 Kamhal Vojtech - 1947 Smida Stanislav.

Poznámky:
O pôvode mena Donovaly sú rozličné dohady. Snáď je to meno miestneho obyvateľa Donovala.
Nadmorská výška Športhotela je 1010 m.
Ľudia zo starohorskej doliny považovali Donovalcov za sveta skúsených špekulantov, prebitých vo svete.

Z kroniky:
Keďže obyvatelia veľa cestovali po svete, videli tam mnohé pekné veci, ktoré aj doma zavádzali. Domy mali čisté, pekne upravené a zariadené vecami, ktoré doniesli z ciest svetom. Aj o kostol sa podobne starali, zo sveta doniesli také rúcha, aké boli zriedkavosťou v dedinských kostoloch. Doniesli ich darom z cudziny pre pompu služieb Božích.
Štatistické dáta: R. 1922 bolo 1010 duší, 1842 942 duší, 1909 966 duší, 1920 945 duší, 1961 495 duší.
R. 1797 19.jan. Martin Stephani, okr. dekan posvätil miestnosť pre bohoslužby a cintorín.
R. 1800 vystavali budovu pod menom škola. Užívala sa však na bohoslužobné miesto. Slávnosť sv. Antona sa konala s veľkou pompéznosťou, na ktorú sa zišli okolití kňazi.
R. 1810 Oleram nútil farníkov, aby ohradili cintorín, ale títo nechceli.
R. 1813 Oleram ochorel. Pritom ho vykradli za jeho neprítomnosti. Znechutený sa vzdal administrovania fary. Pre farárov nechal fundáciu 8 zl. Po ňom prišiel Dvorágh. Faru našiel ako vykradnutú, ani polienka dreva nebolo. Hlavný odnášateľ bol učiteľ.
R. 1815 Otvorená bola baňa na zlato v doline Krivô pri Mistríkoch. Otvorili ju urbarári, pričom mal podiel aj Dvorágh. Farníci obžalovali F pre ťarchy, ktoré mal na nich naložiť.
R. 1822 Konala sa CV BBB Makaya. V nej sa píše, že všetci farníci sú Slováci. Škola nejestvovala, učiteľ učil vo svojom dome. Keď sa jednalo o farskej lúke, ukázala sa taká nevďačnosť farníkov, že si F vzdychol, že by mu bolo lepšie na Sibíri alebo v žalári.
R. 1824 Začali kopať základy pre kostol a faru.
R. 1825 Karol Gyurgyovič 6. nov. posvätil kostol a F sa nasťahoval do fary.
R. 1826 Kúpili starší organ v Dovalove. Postavili kazateľňu.
R. 1827 Štefan Mišút poručil lúku a záhradu, z čoho sa má kúpiť po smrti jeho manželky zvon. Kúpili ho r. 1831.
R. 1837 Korillyi napísal: Hic loci gens pharisaica, temeraria erga curatum, falsis quaerelis iniquissima.
Szlatínyi kúpil pre faru lúku. Pre falošné obvinenie musel odísť.
R. 1846 Preliali puknutý zvon a zväčšili ho.
R. 1849 Košútovo vojsko malo pri Mišútach za 7 týždňov tábor.
R. 1863 Kostol a fara boli pokryté šindľom.
R. 1856 Položili základný kameň školy
R. 1857 20. dec. lavína „zálust“ /v Jelenci/ pochovala 7 ľudí. Troch z nich našli mŕtvych.
R. 1859 Predali starú školu. Za peniaze kúpili paramenty.
R. 1864 Mikuláš Törös, F v Stupave daroval kostolu 100 zl. Dar opakoval aj nasledovný rok.
R. 1876 cintorín bol ohradený múrom
R. 1892 Antónia Miartušová kúpila do kostola oltár P. Márie
R. 1905 Andrej Stolmann namaľoval obraz sv. Antona
R. 1906 - 1908 bola postavená železnička do Korytnice. Toho roku aj stavba cesty z Podšturca, ktorá bola „zlomkrk“, ako napísal F.
R. 1910 Založený bol konzum.
R. 1912, 1913 veľká renovácia kostola z vnútra : lavice, šrámky a dlažba.
R. 1922 - 1924 bola postavená budova pre konzum.
R. 1928 G. Longauer daroval kostolu vlastnou rukou zhotovený betlehem.
R. 1930 Rozšírili školu na dvojtriednu. 1932 ju poštátnili a postavili novú budovu.
R. 1944 Na Donovaloch bol hlavný stan ustupujúcich povstaleckých síl, ktoré sa potom rozišli do hôr.

Pri Športhoteli stojí pamätník bojovníkov.
R. 1947 Provizórne bol opravený vojnou zničený kostol.
R. 1948 Obec Donovaly bola dekorovaná Radom SNP I. triedy.
R. 1954 Prezident republiky Antonín Zápotocký poukázal na opravu kostola a fary 200.000 Kčs. Stalo sa tak na žiadosť F Stanislava Smidu, ktorý bol toho názoru, že obec vyznamenaná radom nemôže mať otrhaný kostol. Z tejto sumy bol kostol pokrytý plechom, na veži bol zhotovený nový krov, kostol bol nanovo omietnutý a zhotovené boli železné okenné rámy. Fara bola pokrytá plechom a z vnútra prestavaná podľa požiadaviek moderného bývania.
V tomto čase prebieha výstavba chát a rekreačných domov po celom chotári. Donovaly stávajú sa veľkým strediskom pre zimné športovanie lyžiarske a pre letný dobrý vzduch.

Dubová - Nemecká

Dnešná obec Nemecká vznikla r. 1960 zlúčením obcí Nemecká a Dubová. Leží na oboch brehoch Hrona. Za feudalizmu patrila ku ľupčianskemu panstvu. Obyvatelia sa zaoberali roľníctvom, niektorí boli jarmoční kupci. Bola tu vápenka a kruhová tehelňa. Založenie Petrochemy, rafinérie minerálnych olejov r. 1938 bola významná udalosť pre rozvoj obce. V auguste r. 1945 ju zbombardovalo angloamerické (letectvo). Gestapo postrieľalo a v starej peci na pálenie vápna spálilo mnoho účastníkov SNP. Na ich pamäť tu stojí pamätník.

Farnosť je veľmi starobylá. Pravdepodobne prvá, ktorá vznikla vedľa hradnej fary v Sl. Ľupči. Spomínajú ju pápežské decimačné protokoly. V Pazmáňovom katalógu sa menovala „Parochia s. Nicolai de juxta Gron". V Königsbergovom testamente „S. Nicla". Na konci 16.st. sa stala evanjelickou. R. 1673 ju gen. Collalto odovzdal katolíkom. Jej správu prevzali piaristi. Zakrátko však faru zaujal svetský kňaz Bajmóczy. Za tökölіovcov sa vrátil ev. F. Po povstaní bola zase katolícka. Za rákoczyovcov bola pridelená ev. Posledného ev. F Dubovského vypovedali r. 1710. Od vtedy trvá katolícka správa. Bola to významná fara. Z jej územia vznikli nové farnosti v Lopeji, Predajnej, Valaskej, Brusne a H. Lehote.

Kostol sv. Mikuláša stojí na vŕšku nad železničnou traťou. Bol ohradený vysokým múrom, ktorého časť ešte stojí. Pri ňom bol cintorín, ktorý v jozefínskej dobe preložili za kostolný múr. Rozmery : d. 31m, š. 10,30m, v. 8 m. Svätyňa je polygonálna zaklenutá sieťovou klenbou, Pastofórium ozdobené okrajovým žliabkovaním, zakončené oblúkom. Bolo zamurované, ale pri jednej oprave ho odokryli. Víťazný oblúk je polkruhový, barokovej formy. Loď je obdialníková, zaklenutá pruskou klenbou, stojacou na vnútorných pilastroch. Veža je vstavaná do kostola. Jej predná časť stojí na pilieroch a je kombinovaná s organovým chórom. Veža je nevysoká, zakrytá zvonovitou Helmicou. Gotické okná svätyne vyrúbali pri prestavbe kostola a zjednotili s formou okien v lodi. Portál s rovnou kamennou zárubňou vedie do sakrestie, zaklenutej valenou klenbou. Hlavný oltár je klasicistický s novším obrazom sv. Mikuláša /od Hofrichtera 1891/. Gotická krstiteľnica, ozdobená ľaliami. Kostol vymaľoval r. 1928 český maliar J. Maleček. Pri bombardovaní bol kostol veľmi poškodený. Pri oprave bola maľba neodborným renovovaním znehodnotená. Pri bombardovaní bola zničená aj sklomaľba okien. Zvony sú vo zvonici vedľa kostola.

Pôvod kostola. Keďže sa fara spomína už v decimačných protokoloch, musel tu stať už nejaký kostol pred terajším. Štýl svätyne poukazuje na neskorogotickú dobu. R. 1810 zbúrali loď kostola a postavili novú, ktorú posvätili r. 1812. Pri prestavbe bol upravený aj víťazný oblúk a postavená veža.

Kaplnka Navštívenia P. Márie z r. 1832 je v Ráztoke,

Sv. Jozefa z r. 1835 je v Zámostí.

Fara. Pôvodne bola drevená. V 18 storočí postavili murovanú, ktorú prístavbami zväčšovali. Hoci je na vŕšku, je mokrá nezdravá, preto teraz stavajú novú tehlovú budovu.

Farári :

Medzi 1332 - 1337 sp. plebán Juraj de Duledi - 1543 a 1568 sp. Koza Baltazár - 1673 piaristi - 1673 Bajmóczy Michal — 1686 Černák Mikuláš - 1690 - 1693 Podmay Matej — 1709 Hanusek Pavel - 1709 Simkay Andrej - 1735 Dr. Lacko Matej - 1742 Mialtro Pavel - 1754 Cipciar Štefan - 1771 Zábrecký Juraj - 1777 Schumann Karol - 1788 Valiček František - 1800 Stephani Martin - 1806 Fodor Michal - 1847 Rakovský Ján - 1854 Lepényi Martin - 1869 Bittera Ferdinand - 1899 Miko Juraj SF - 1899 Gašpar František - 1908 Gröne Ľudevít - 1920 Pánik Jozef - 1925 Gregor Ján - 1935 Róm Róbert - 1942 Majerčák Pavel - 1970 Sitár Pavel.

Poznámky:

R. 1424 spomína sa „Zenth Miklos ad arcem Lipche"

R. 1561 vizitoval faru B. Zathay a našiel, že je katolícka. „... F všetky sviatosti vysluhuje v kostole, uchováva eucharistiu, oleje, má krstnú vodu, počúva spovede, prijímať dáva pod jedným spôsobom a zachováva všetok obvyklý ceremoniál".

Bartókova CV 1657 píše: „Tento kostol bol slávny v minulosti, patrili k nemu mnohé filiálky /Predajná s Jasením, Lopej, Valaská a Lehota, okrem dnešných Ráztoky a Zámostia, ktoré sa spomínajú r. 1424/. Mal aj odpustky, ktoré sa mohli získať viackrát do roka, ale zvlášť na sv. Mikuláša. Fara je veľmi pohodlná a krásna, murovaná, aké som nevidel po dedinách. V prítomnom čase však niet farára, lebo hradná pani Listička odňala mu decimu, z ktorej sama platí AD 7 fl. Z decimy sa mal vydržiavať aj rechtor, ale to zaniklo“.
Bathányiho CV r. 1754 uvádza: „Vetustam esse ecclesiam, antiqui fornicis supra sanctuarium forma et quadratam in cornibus et exterioris ecclesiae columnis lapis docet, amplius beneficium hic loco imo praeposituram s. Nicolai de juxta Gron tam rudera, tam antiqua ritualia testantur“. Appendices tamen Pázmányanas ad quas altuditur, solum parochiam memorant.
V CV 1812 sa píše, že podľa miestnej tradície na blízkom vŕšku Hradište bola manzéria templárov. Táto tradícia sa zachováva ešte aj dnes. SchH 167,8.
Pri kostole sú pochovaní títo kňazi : Bittera, Gašpar, Fodor , Lepéni, Kubáni a Rakovský.
V kostole je starobylá kazula byzantského štýlu, vzácna práca starobylého výšivkárstva.
Z kroniky :
R. 1899 Založil Gašpar spolok Božského srdca a spísal stanovy.
R. 1900 Bola obnovená kaplnka v Ráztočne. Nový tabernákul zhotovil Rungaldier.
R. 1901 obnovená bola zvonica
R. 1902 Ľud. misie zadržali p. redemptoristi z Moravy. Kúpili krížovú cestu.
R. 1903 J. Angster z Pätikostolia postavil nový organ za 3.150 K. Vydláždená bola svätyňa. Opravený bol múr a schodište.
R. 1904 do fary bol zavedený vodovod.
R. 1905 Obnova misií.
R. 1905 Pre podbrezovské železiarne bola postavená elektráreň s priehradou.
R. 1915 Rekvirácia zvonov. Vzali dva.
R. 1921 predali budovu, ktorá sa volala „mliekareň“. Postavil ju Gašpar a stála nepoužitá. Kúpili zvon pre Zámostie. Pre farský kostol dva zvony váhy 318 kg a 73 kg.
R. 1922 Ľudové misie zadržali P. Čambal a P. Kramár SJ
R. 1924 neznámy páchateľ zapálil stoh slamy na fare
R. 1927 zväčšili chór
R. 1928 J. Maleček z Prahy vymaľoval kostol za 30. 945 K.
R. 1930 Opravili organ, doplnili ho píšťalami, ktoré boli za vojny zrekvirované. Natreli kostolné lavice.
R. 1935 Vymaľovaná bola kaplnka v Ráztoke.
R. 1938 Začala sa prevádzka v rafinérii Petrochema.
R. 1941 elektrifikovaný bol kostol.
R. 1942 inštalované bolo elektr. čerpadlo vzduchu do organa
R. 1953 J. Miklóši pri oprave sfušoval maľovku kostola.
R. 1958 Zväčšený bol organ o druhý manuál. Stálo to 29.233 Kčs. Prácu previedol Pavel Baxa.
R. 1968 Obnovený bol kostol zvonku.

Horná Lehota

Za feudalizmu patrila ľupč. panstvu. Obyvatelia boli roľníci, chovatelia dobytka a robotníci v lese, uhliari a baníci. Vyskytovala sa na okolí železná ruda, zlato a antimón. Po založení podbrezovských železiarní najviac tam pracovali.

Farnosť . Do začiatku 17 st. bola lopejskou filiálkou. Okolo r. 1615 založil tu G. Tribell farnosť pre ev. R. 1673 bola odovzdaná katolíkom a začas ju spravovali valaštianskí farári. R. 1692 je tu už F Jakubec. R.1705 ho vypovedali. R. 1711 sa vrátila katolíkom a bola prifarená k Lopeju. R. 1787 zriadili tu miestnu kaplánsku stanicu, ktorú 1808 povýšili na faru.

Kostol sv. Michala archanj. stojí na vŕšku nad obcou. Rozmery : d. 20,30m, š. 9,20m, v cca 6 m. Štýl má gotické prvky, ale vidno aj iné. Svätyňa je polygonálna, víťazný oblúk polkruhový, loď obdialníková. Klenba je pruská, delená pásmi, ktoré sedia na vnútorných pilastroch. Nahradila pôvodnú drevenú povalu. Pastofórium má drevené dvierka. Vzadu je drevený organový chór. Hlavný oltár je novogotický so sochou sv. Michala.

Fara bola kedysi drevená. Keď zriadili farnosť, postavili murovanú. R. 1938 ju generálne opravili.

Farári :

1692 - 1705 P. Jakubec Martin - 1799 Šimoni Ján - 1805 Schwandter Ján - 1818 Petruš Štefan - 1830 Novák Ivan SF - 1830 Rakovský Ján — 1834 Budatínsky Samuel — 1849 Ivichich Karol — 1851 Mesík Andrej - 1861 Bartáky Jozef - 1867 Dvorský Eduard SF - 1867 Cimko Andrej - 1898 Grígeľ Matej - 1899 Kúdelka Anton SF - 1902 Mika Michal - 1904 Pálik Jakub SF - 1908 Judt Michal SF - 1909 Leporis Ignác - 1911 Kossányi Gejza - 1915 Kahay Ján - 1923 Gröbl Andrej SF - 1923 Dlhý Michal - 1933 Veselovský Anton SF z Podbrezovej - 1936 Bobrovský Ľudevít - 1938 Lenhardt Jozef – 1952 Lihotský Pavel — 1965 Očenáš František.

Z histórie:

Vo valaštianskej matrike je zapísané: Toho roka /1692/ 24. mája bola oddelená H. Lehota od fary vo Valaskej. Inštalovaný bol dôstojný otec Martin Jakubec. CV Valaská 1822.

1813 stihlo obec zemetrasenie a zosuv pôdy pre povodeň. Postihnutý bol aj kostol, ktorý sa popukal. Iba r. 1818 ho opravili.

Za druhej vojny kostol veľmi utrpel, ako aj celá obec, ktorej tretina vyhorela. Kostol mal zničenú strechu a granátmi dostrieľané múry.

Horná Mičiná

Obce mičinskej doliny sú roľnícke. Za feudalizmu patrili zemianskej, rodine Beniczkých. V listinách sa spomína r. 1300 ako „terra Mike, filii Radun“ a „terra comitis Mike“. Od Mikeho je meno Mičiná. Prvé známe meno bolo Lahatha. Neskoršie sa užívalo Mikefalva, Mikina, nakoniec Mičiná. V Dolnej Mičinej je renesančný kaštieľ, postavený r. 1667 Tomášom Beniczkým. /1/. /2/.

Farnosť. Územie patrilo pôvodne radvanskej farnosti. R. 1309 synovia Mikeho žiadali ostrihomského arcibiskupa, aby povolil postaviť kostol a cintorín v mieste, lebo vozenie mŕtvych do Radvane na pochovávanie narážalo na veľké ťažkosti, pre vzdialenosť a preto, lebo most cez Hron často vzala povodeň. /3/. Takto vznikla farnosť, ktorá sa považuje za starobylú, lebo ju uvádza Pazmáňov katalóg. Za reformácie ju zemepáni, previedli na novú vieru. R. 1677 sa vrátila kat. správa a bola k nej pripojená aj Čerínska farnosť pre nedostatok kňazov. Hrochotskú farnosť pripojili ku očovskej. Ale katolíkov bolo tu vždy málo. R. 1603 boli filiálky Vlkanová a Peťová oddelené od Mičinej a prifarená k Badínu pre veľkú vzdialenosť. Po roku 1945 sa chudobní ľudia, ktorí boli väčšinou katolíci, začali húfne sťahovať do BB, takže katolíkov ostalo tam veľmi málo.

Patronát. V H. Mičinej bola patrónom rodina Beniczkých. Jedna vetva bola katolícka. R. 1853 kúpil časť majetku F. Heritz, potom boli dvaja patróni. O 10 r. sú dokonca traja, jeden ev./6/. Nakoniec sa majetok tak rozdrobil, že patronát vykonával komposesorát. Väčšina komposesorov svoje záväzky neplnila. - Kostol v Čeríne mal patronát vígľašské panstvo.

Kostol zasvätený sv. Michalovi archanj. stojí na vysokom vŕšku. Bol kedysi ohradený múrom, ktorého pozostatky stoja doteraz. Vôkol neho bol cintorín. Pod loďou kostola je krypta rodiny Heritzovej, postavená na konci 19.st. Rozmery : d. 17m, š. 8,5m, v. 8m. Svätyňa je štvorcová vo svorníku ozdobenou hviezdou. Víťazný oblúk je elipsovitý. Loď je obdialníková, zakrytá drevenou povalou. Svätyňa, má dve okná, loď dve uzučké zakončené lomeným oblúkom. Jedno kruhové okno je nad hl. portálom. Ten má jednoduchú kamennú zárubňu s lomeným oblúkom. Vedľajší portál je ozdobnejší s lomeným oblúkom a sedlovým nadpražím, ktoré vytvárajú holý tympanóm. Čiastočne ho zakrýva drevené závetrie. Do sakrestie sa vchádza dverami s lomeným oblúkom. Tá má valenú klenbu a piscinu. Vzadu je drevený organový chór. Vonkajšia fasáda bola kedysi ozdobená sgrafitovým dekórom a obrazom sv. Krištofa, ktorého kontúry sú aj teraz dobre viditeľné. Podkrovná rimsa je zhotovená z kresaných kameňov. Strecha kostola je plytká, podobná strechám talianskych kostolov. Kostol nemá vežu. Jediný zvon visí v drevenej zvoničke.

Hlavný oltár je krásne barokové rezbárske dielo s obrazom navštívenia P. Márie. V hornom nadstavci má obraz sv. Michala patróna kostola. / 7/.

Pôvod kostola. SchH uvádza, že kostol má znaky prechodného románskeho- gotického štýlu. Keď pozorujeme stavbu, zdá sa, že kostol bol stavaný na dvakrát. Spodná časť asi do polovice výšky zdá sa staršia ako horná. Z múru vyčnievajú kamenné nosníky, ktoré mohli niesť konštrukciu krovu. Na toto murivo postavili neskoršie hornú časť, keď sa im zdala výška lode prinízka. Neni vylúčená ani tá možnosť, že pôvodne slúžila iným cieľom a len neskoršie na kostol. Veľmi skromné štýlové znaky by na to poukazovali. /Analýza kameňov a malty by to mohla potvrdiť./ Vzhľadom na nepriazeň patrónov a malý počet farníkov bol kostol vždy chudobný. Počas druhej vojny bol zničený a potom na veľký náklad opravený. Žiadosť synov komesa Miku z r.1309 by poukazovala, že čas postavenia bol začiatok 14.st.

Kostol v Čeríne. Je zasvätený sv. Martinovi. Stojí na vysokom vršku a je chránený vysokým múrom. Vôkol neho bol cintorín, ktorý je teraz preložený z vonkajšej strany múru. Rozmery : d. 15m, š. 7,5m, v. 7m. Štýl je ranogotický. Svätyňu má obdialníkovú s krížovou klenbou, ktorej rebrá sa pretínajú vo svorníku ozdobenou hviezdou a polmesiacom. Víťazný oblúk je lomený. Loď obdialníková s rovnou, drevenou povalou. Vzadu je drevený organový chór. Svätyňu osvetľuje jednoduché okno s lomeným oblúkom. Má pastofórium s trojdielnou kružbou. Kostol bol vymaľovaný maľbou, ktorú v reformačnej dobe zalíčili. Fresky ostali skryté až do r. 1930, kedy ich postupne odkryli a maliar J. P. Kern ich

renovoval. Predstavujú scénu posledného súdu a postavy svätcov : Juraja, Bartolomeja, nesúceho na ruke vlastnú kožu, Štefana, Imricha, Alžbetu a Katarínu. Veľkú a nákladnú renováciu robila pamiatková správa r.1970 a nasl. Hlavný oltár je barokový. Retabló má na stene. Mal pôvodne gotický oltár sv .Martina, ktorý slúžil najprv ako hlavný, potom ako vedľajší. Podľa letopočtu na ňom bol zhotovený r. 1483. R. 1888 ho predali do budínskeho kostola sv. Mateja./8/.
Kostol nemá vežu. Vedľa kostola stojí stará, vysoká dubová zvonica, jediná toho štýlu v BBB. V nej visí zvon váhy cca 13 q.
Fara. Budova je stará, murovaná, neni známo, kedy bola postavená. Je v poriadku. teraz tam býva jedna rodina, keď nie je fara obsadená.- V Čeríne sa spomína drevená, poschodová budova, ktorú predali r. 1896 za 1.600 zl. a s ňou i farské fondové pozemky za 3.500 zl. miestnym občanom.
Farári :
Medzi 1332 - 1337 sa sp. Peter plebán - 1503 nemenovaný F v Königsbergovom testamente - 1543 nemenovaný F „de Mychyna“ zaplatil pol fl a 35 dec mimoriadnej dane na obranu - 1561 Štefan - 1671 P. Evarist - 1672 Goffkats Jakub - 1675 Gloselius Matej - 1688 Menšík Gerard - 1690 Homay František - 1696 Salixy Ján - 1700 Varíni Ján Imrich - 1710 Apáthy Ján - 1716 Ryvolovič Peter – 1723 administrovali jezuiti - 1725 Liškovič Ján - 1728 Jurčák Matej - 1735 Michna Matúš - 1737 Brssko Andrej - 1740 Husár Imrich - 1748 Bárdy Anton - 1762 Mednyánszky Jozef - 1764 Borsický Ján - 1769 Fábry Jozef - 1781 Gurka Andrej - 1789 Urbanský Jozef - 1794 Ďurčák Jozef - 1799 Laurinec Andrej - 1807 Havass Ján - 1815 Justh Ján - 1824 Dvorágh Jozef SF - 1824 Hromada Tomáš — 1834 Tholt Štefan — 1851 Vallaschek Ján - 1863 Rakovský Matej - 1881 Čellár Jozef SF - 1881 Ďateľ Ján - 1889 Vlčák Juraj - 1897 Dlhoš Štefan - 1903 Burka Karol SF - 1903 Zachar Ján - 1909 Kocák Michal - 1915 Mesík František - 1918 Baraník Ján — 192O Dr. Dokupil Augustín - 1920 Šimuni Jozef - 1923 Paldauf Štefan - 1936 Gröbl Andrej - 1938 Magyarits Mikuláš — 1938 Tonkovič Jozef - 1939 Valach Mikuláš — 1956 Štefan Vlachovič administruje z BB.
Poznámky:
1. Fejér CD VI. 2, 262. - 2./ SchH.
3. Knauz : Monumenta Eccl. Strig. II. st. 602.
4. Theiner : Monumenta Vaticana má zápis: „Petrus, plebanus s. Michaelis dyecesis et archidiaconatus de Solio juratus dixit suam parochiam non ultra valere, quam sex marcas et solvit decimam.“
5. Ďalší zápis tamže: „Petrus de Solio, plebanus s. Martini juratus dixit suam parochiam non valere ultra III marcas et solvit decimam.
6. Ďatel, keď zistil, že za tretieho patróna dostal žida Friedenbergera, vzdychol si : ” Mein Herz, was wilst du noch mehr .”
7. Oltár obnovil V. Šteffek v B. Štiavnici.
8. Kostol bol za bojov zničený, Povala spadla. Pamiatková správa ju chcela v pôvodnom stave obnoviť, ale staviteľ Murtin z BB, ktorý prácu začal, ju nedokončil.
9. Predaj oltára sprostredkoval Alexander Havass radca.
Z kroniky:
Veci patronátu boli vždy labilné. Keď sa r. 1815 za farára hlásil Justh, nemal mu kto dať prezentu, lebo Beniczký sa chcel patronátu zriecť. Biskupi často zakročovali u patrónov, aby ich povzbudili k plneniu povinností.
R. 1828 bola postavená zvonica.
R. 1754 bol predaný z čerínského do detvianskeho kostola strieborný kalich za 30 zl.
Kostol v H. M. i Čeríne mali želiarov, ktorí sa po zrušení poddanstva postupne vymanili zo závislosti na kostolnom majetku a odkúpili si domy aj s pozemkami. R. 1859 sa pod ťarchou snehu zvalil posledný želiarsky domček a tým prestalo želiarstvo.

Čerín

sa považuje sa starobylejšiu faru ako H. M. Decimačné protokoly ju uvádzajú: „Petrus de Solio S. Martini plebanus. Est dioecesis Strigoniensis et archidiaconatus de Solio“. R. 1543, keď sa vyrubovala mimoriadna daň na obranu, bol tu F. Valentín. Od neho nevzali nič, lebo bol chudobný a trpel podagrou. Z CV Zathyovej 1561 bola fara neobsadená.

V donačnej listine z r. 1300 sa píše, že kráľ Ondrej III. daroval Pavlovi, synovi Madáchovmu „terram Cheren“, ktorá patrila zvolenskému panstvu a bola neobývaná. Od 15. st. patrila vígľašskému panstvu. Keďže sa za reformácie usalašila tu luteránska viera, ktorej sa pridŕžali občania aj po vrátení kostolov, ostala neobsadená a zanikla. Bola tomu na príčine aj veľká vzdialenosť cirkevnej správy, ktorá len zdiaľky spravovala územie a o miestne potreby nemala náležitého záujmu.

Hrochoť

Tu bola tiež farnosť. Súpis kostolov a fár zvolenského okresu z r. 1733 ju uvádza. V tom čase už bola prifarená ku očovskej fare, ale náležitosti farnosti mala.

Bol tu kostol sv. Martina, murovaný, svätyňu mal zasklepenú, loď s drevenou povalou. Jeden oltár nový a druhý starý. Sakrestiu nemal. Vežičku mal drevenú s jedným zvonom. Bol ohradený drevenou ohradou, pokrytou šindľom. Pri kostole bola drevená zvonica s dvoma strednými zvonmi. Kostol mal aj fondové pozemky, ktoré vynášali 14 zl ročného výnosu. Bola tu aj drevená farská budova s troma miestnosťami a s hospodárskymi budovami. Fara mala záhradu a fondové pozemky. Keďže nebolo školy, učiteľ v tom čase býval a učil vo fare.

Hronec

Hronec sa menoval dávnejšie Hámor. Územie patrilo ľupčianskemu panstvu. R. 1367 udelil šoltýstvo kráľ Ľudovít Pavlovi, synovi Štefana. Túto osadu on založil. / Je to pravdepodobne tá „Plantatio Pauli“, ktorá sa vyskytuje v listinách./ /1/ R. 1406 kráľ Žigmund pridelil z nej desiatky breznianskemu F. /2/. - Boli tu starobylé primitívne pece na výrobu. železa, tzv. „maše“. Boli roztrúsené po celej doline počnúc od Troch vôd. Rudu dolovali len povrchove, ložiská boli roztrúsené ako hniezda. Ruda nebola vynikajúca. Pece však boli jedny z najstarších v Uhorsku. /3/ R. 1580 kúpila banská komora bane a huty od vd. Zimmerpeilovej. Väčší rozvoj nastal v tereziánskej dobe, keď sa sem prisťahovalo viacej odborníkov z Tirolska. /4/ Z výrobkov bol známy drôt. Výrobňa stála v osrblianskej doline; lokalita sa aj teraz menuje Drotáreň. V tom čase sa začala rozširovať výroba na celom okolí. Koncom 18. st. začali vyrábať oceľ. R. 1813 zhotovili prvý liatinový most v Uhorsku. Stojí doteraz na potoku. /5/. Závod postupne rozširovali. R. 1833 založili výrobňu v Chvatimechu. Vyrábali rylá, motyky, šrauby a klince. Za revolúcie r. 1848 vyrábali pušky a delá. Keď sa železiarska výroba v polovici 19.st. sústredila do Podbrezovej, význam hrončianskych dielní sa nezmenšila. Zaviedli sem výrobu smaltovaného riadu. Význam závodu sa zväčšil, keď bola 1884 otvorená železnica z B. Bystrice do Podbrezovej. R. 1901 predala komora celý závod v Hronci Barthelmusovým závodom v Plzni. Toto bol veľký krok dozadu, lebo firma kúpila výrobňu len z konkurenčných dôvodov. R. 1913 bola postavená železnica do Hronca. Po prvej vojne boli závody zoštátnené. Česká buržoázia sa však stále pokúšala závody zrušiť, ako nerentabilné. Za druhej vojny ich prevzala nemecká organizácia Todt. Veľký rozvoj nastal po vojne, keď sa výroba niekoľkonásobne rozšírila. V Hronci sa vybudovala zlievareň. Vznikli nové obytné štvrte a obyvateľstvo sa veľmi rozšírilo novými prisťahovalcami.

Farnosť bola založená r.1787. Patrili nej osady Chvatimech, Piesok, Štiavnička a Osrblie. Tieto osady boli malé, len s rozvojom priemyslu vzrástli. Len Osrblie bola väčšia obec. Pred založením farnosti bol Hronec najprv filiálkou(...), potom Valaskej. Keď bol v Podbrezovej r.1890 postavený kostol, bola odtrhnutá od Lopeja a r. 1892 pripojená k Hroncu. Súčasne bola zriadená kaplánska stanica. Kaplánova povinnosť bola duchovne obsluhovať Podbrezovú. Farnosť v Podbrezovej bola právne zriadená už r. 1911, ale v skutočnosti obsadená iba r. 1926. Vtedy od farnosti odpadli osady Chvatimech, Piesok a Štiavnička. Kaplánska stanica však ostala.

Patronát . Prvým patrónom bola kráľ. banská komora. Po prvej vojne Ministerstvo verejných prác, nakoniec Ministerstvo strojárenstva.

Kostol zasvätený sv. Klementovi stojí na vyvýšenom mieste uprostred obce. Rozmery : d. 32,5m, š. 12m, v. 7,70 m. Svätyňa je obdialníková, víťazný oblúk polkruhový, masívny, loď obdialníková. Klenba je pruská, delená pásmi, ktoré stoja na vnútorných operných pilieroch. Okná sú obdialníkové, umiestnené vysoko. Majú. Sklomaľbu. Vzadu je murovaný chór. V priečelnej fasáde je veža, vysoká 23 m, v ktorej sú hodiny a dva zvony. /6/ Helmicu má nízku v hornej časti otvorenú pokrytú plechom. Hlavný oltár je nízky, obraz sv. Klementa je na stene. /7/ Lavice stúpajú, ako v divadle. Vnútorné sokle sú obložené drevenými tapetami. Zvonka kostol mizne medzi stromami a domami, zvnútra je dosť tmavý, ťažkopádny ale ináč mohutný.

Pôvod kostola. R. 1787 postavili prvý drevený kostol. Stál neďaleko vtoku osrblianskeho potoka do Hrona. To bolo provizórne riešenie, preto sa usilovali hneď o murovaný. Tento začali stavať r.1811. Vybudovali základy a posvätili základný kameň. Vtedy vypukla vojna s Napoleonom. Stavbu preto odložili do r. 1825. Ukázalo sa však, že na vybudovaných základoch nemožno kostol postaviť, lebo boli stále zaliate vodou. Vybrali vhodnejšie miesto. Stavbu prevádzal Leopold Gašparec; stála 6.742 zl. Staviteľ ušporil 462 zl., ktoré mali pripadnúť jemu, ale on ich venoval na vymaľovanie kostola. 3.sept. 1826 Michal Fodor, okresný dekan, kostol posvätil.

Zvonica stojí neďaleko kostola. Sú v nej tri zvony.

Kaplnky: P. Márie, postavená r.1790

P. Márie Starohorskej, postavená r.1820

Sv. Jána Nep. pri valaštianskej ceste, post. r. 1787
Sv. Jána Nep. na Maneistom, postavená r.1852
Kaplnku pri mlyne postavil Filip Bendík r. 1852
Anjela strážcu, postavil Peter Schoen r.1852
Sv. Jozefa, dala postaviť vd. Júlia Schmidtová r. 1896.

Osrblie

Filiálny kostol stojí na návrší nad obcou. Zasvätený Navštíveniu P. Márie. Rozmery d. 22m, š. 9m, v. 7m. Svätyňa je nepravidelne postavená k osi kostola. Víťazný oblúk chýba. Loď je obdialníková. Okná sú ozdobené sklomaľbou. Klenba je drevená, valená, omietnutá. Vzadu je drevený organový chór. Má jediný oltár kompozičného štýlu. /9/ Kostol je veľmi jednoducho postavený, lebo ho stavali v dobe hospodárskej krízy, keď nebolo finančných prostriedkov. Tehlu vypálili z hliny vykopaných základov. Práce si porobili veriaci sami. Náklad hradil väčšinou F Lucký a veriaci milodarmi. Po vymaľovaní je zvnútra veľmi príjemný a dôstojný stánok Boží.
Pôvodne tu bola drevená kaplnka, postavená r. 1812. R. 1830 vymurovali novú. Táto trvala do stavby kostola.
Fara. Prvý F býval v dome, kde je ordinácia lekára. R. 1830 postavili terajšiu budovu. R. 1892 postavili kaplánsky byt.
Farári .
1787 Javorník Štefan - 1791 Žídek Gašpar - 1792 Pichel Január - 1793 Neuwirth Andrej - 1797 Hasil František - 1812 Schwarzl Benedikt - 1814 Rubesch Ignác - 1831 Spiššák Ján - 1834 Tolth Štefan SF - 1834 Hromada Tomáš - 1867 Gsell Ján SF - 1867 Skalečka Ján - 1896 Matyassovicz Ján - 1903 Kmeť Štefan - 1905 Lucký Ignác - 1939 Hurtík Jozef - 1943 Anner Jozef - 1944 Ďurkovič Jozef - 1945 Šuman Hreblay Vojtech - 1946 Mišík Mikuláš - 1947 Slivka Ján - 1949 Šimunek Anton - 1952 Strmeň Ladislav - 1954 Hromádka Ladislav - 1956 Dr. Kamil Mečiar - 1960 Vozár Michal - 1964 Straka Jozef - 1974 Drienko Alojz
Poznámky : Pramene : CV 1805, 1822 HD, Hronec a Valaská
R. Róm: Hronec, monografia, litografia.
1. Fejér CD X.1. 114 – 2. Fejér CD X.4.876. Binder: Osadníci.
2. HD Valaská / Po nich sa volá jedna ulica “ Tirolská ”/.
3. Róm „Hronec“ - 6. Hodiny zhotovili r.1831. 1921 ich opravili
5. Obraz namaľoval R. O. Dolliger. 8.0ltár dal postaviť R. Bartelmus
7. Oltár zhotovil V. Šteffek
Z kroniky:
1821 Hronec navštívil arcivojvoda František Karol. Venoval 50 zl, z tých 40 venovali na zakúpenie baldachýna
1827 Zúrila nákazlivá červienka, ktorej mnohí podľahli
1843 Založená bola Mariánska družina
1851 Založená bola „Jednota“. Jej cieľom bol kresťanský život. Mala vyše 200 čl.
1871 Založená bolo jednateľstvo SSV.
1896 Založené bolo bratstvo sv. ruženca
1872 premenili oltár sv. Anny na oltár P. Márie
1895 zhotovili v smaltovni emailové obrazy na kalichy. Obložili sokel kostola drevenými tapetami a kostol vymaľovali.
1897 Kúpili krížovú cestu a sochy B. Srdca, Petra a Pavla.
1902 Postavili nový oltár P. Márie
1904 Upravili dvor kostola tak, že nad cestou vymurovali operný múr a priehlbiny zaviezli.
1921 Zhotovili na vežu nový krov.

Ľubietová

Mestečko Ľubietová leží v kotline lesami a lúkami ohradenej, nad ktorou sa vypína Vepor. Patrila ako slobodné kráľovské mesto medzi sedem banských miest. /1/. Miesto bolo obývané už v dobe bronzovej, ako to nasvedčuje poklad predmetov vykopaných pri stavbe vodovodu. /2/ Meď ťažili aj Slovania. V 13. a 14. st. sa rozvinulo baníctvo. hutníctvo, preto sa dostáva do pozornosti kráľa. R. 1379 mu Ľudovít I. dal výsady B. Štiavnica. Od vtedy malo vlastný erb. Aj iní panovníci priali Ľ. Žigmund ju oslobodil od decimačných poplatkov pre OA. /3/ Kráľovná Barbora a Mária ho obdarili inými výsadami. Vladislav r. 1496 udelil výsadu slobodného pohybu po krajine a Ľudevít II výsadu pohybu bez platenia mýta. /4/ Z toho je jasné, že tu bola remeselná výroba a majstri sa pohybovali po krajine, aby odpredali výrobky. Počiatočný rozvoj mesta zaistili náleziská medenej rudy. Rudné žily boli však skromné a neobsahovali striebro. O nich je známe, že v polovici 16. st. prevzala ťažbu kráľovská Komora. Výroba medi bola však stratová, tak ťažbu prevzal bb mešťan Juraj Zahlwein a po ňom iní súkromní podnikatelia. Huta zanikla a rudu vozili na spracovanie do tajovskej šmelcovne. Oživenie baníctva nastalo s výrobou železa. Pod Veprom sa našla železná ruda, ktorú začali na mieste spracúvať. Prvá pec sa spomína r. 1643. V dobe rozkvetu sa pracovalo v 72 primitívnych peciach. Železiarska výroba trvala, do r. 1912. /5/ Veľmi bola rozšírená remeselná výroba. Bola tu 25 cechov. /6/ Debnárske remeslo, ktoré malo základňu v drevenom bohatstve, sa udržalo do druhej svetovej vojny. Hrnčiarstvo až doteraz, keď prešlo na výrobu drobných, najviac upomienkových predmetov zo zdobenej majoliky. Iná remeselná výroba už zanikla. Obyvateľstvo chodí za prácou do Podbrezovej a BB. Poľnohospodárstvo je kolektivizované, v pašienkárstve je zavedená kejda. Dobre sa tu darí ovociu v chránenej polohe. Aj tu panovali Nemci v dobe baníctva. Títo sa už dávno slovakizovali a na nemecký pôvod poukazujú už iba priezviská. R. 1822 ešte niekoľkí hovorili nemecky. Pre odľahlosť od komunikácie mestečko vo svojom rozvoji stagnuje. /7/ Ako banské mesto malo svoje osady a to Povrazník, kde sa vyrábali banské povrazy, a Strelníky, kde bola mestská strelnica. Celková výstavba je urbanistická, nie dedinská. Ako chránená pamiatka sú banícke domce.

Farnosť je starobylá. Keď Ľudovít I. povýšil Ľ. na mestečko, už tu musela byť farnosť. CV kladie jej začiatok do 13. st. Pazmáňov katalóg ju pozná pod menom Lybetha. Bola exemptná. R. 1484 ju znivočili husiti. Skoro sa tu ujalo luteránske hnutie. Po potlačení baníckej vzbury uväznili ako podnecovateľov F Filipa Nicolaiho a rektora Gregoriho.

R. 1674 bol kostol vrátený katolíkom a dosadený kat. F. Mešťania neboli s tým spokojní, preto r. 1678 sťali F Ptachelia a 1683 Benkoviča. /8/

Patronát od r. 1379 malo mestečko patronát. V dobe reformácie preto, že prešlo na lut. vieru, bolo zbavené výkonu tohoto práva a vykonávala kráľ. banská Komora v B. Štiavnici. Za Jozefa II. však získalo opäť toto právo naspäť a do r. 1949 ho vykonávala katolícka časť magistrátu, neskôr obecného zastupiteľstva.

Kostol sv. Márie Magdalény stojí na stráni nad mestečkom. Ohradený je múrom. Bol pri ňom cintorín. Rozmery: d. 28m, š.11,35m, v 11m. Svätyňa bolo polygonálna, zaklenutá gotickou klenbou, ktorá bola z bezpečnostných dôvodov strhnutá a r. 1821 nová zhotovená. Svätyňu vtedy zväčšili, ale stratila svoj gotický charakter. Loď je obdialniková. Pôvodne mala drevenú povalu. R. 1821 ju nahradili kamennou klenbou. Ťažká, klenba začala múzy roztláčať, takže ju museli strhnúť a novú železobetónovú na spôsob starej zhotoviť. Stalo sa to r. 1937 – 1938. Armované pásy sťahujú stenu. Ich rohové časti vyčnievajú nad strechu. — Veža je vo fronte kostola. Portál je gotický. Okná však stratili gotický charakter. Vzadu je organový chór. Hlavný oltár, ako aj ostatné vnútorné zariadenie je barokové, z r. 1783. Retabló má na stene a v ňom na spôsob jaskyne je umiestnená socha sv. Márie Magd., drevená, polychrómovaná na spôsob bieleho mramoru. /9/.

Pôvod kostola. Tento kostol je z neskorej doby, preto je dôvod domnievať sa, že tu stál kostol. Podľa CV tu stála kaplnka Sv. Anny. Podľa tradície terajší kostol založila kráľovná Mária. Konsekrovali ho r. 1502. /10/ Ona mu pridelila aj hojné pozemky na jej údržbu. /11/

Iný **kostol** stál vedľa farského. Bol postavený r. 1677 pre Slovákov./ Nemci nechceli so Slovákmi sa ani modliť./ Kedy ho zbúrali neni známo, ale CV 1822 píše, že jeho ruiny boli ešte viditeľné r. 1813. Materiál použili na iné stavby.
Kaplnka sv. Jána Nep. stojí na námestí pri potoku Hutná. Postavená bola r. 1803, posvätená r. 1807 veľprepoštom Millerom. V oltári sú relikvie sv. Jána.
Rehoľníci. Tradícia sa zachováva, že tu mali kláštor minoriti, ktorí prešli neskôr do Spišského Štvrtku.
Farári:
1558 sp. Vavrinec - 1543 sp. Ján - 1557 bol zabitý F Ján - 1674 Novák Juraj, s ktorým spolupracovali P. Anzelm OSB Michal Bajmóczy a Mikuláš Miriss - 1675 Cseklészy Juraj - 1677 Ptachelius Vavrinec, sťatý 10. aug. 1678 - 1681 Benkovič Ján sťatý 1683 - 1683 - 1691 administrovali ponickí F – 1691 Drien Ondrej - 1692 Benkovič Juraj - 1693 Takáč Ján - 1694 Konáry Ondrej - 1696 Simkay Ondrej - 1703 Lehotkay Prantišek administroval z Poník, r. 1705 ho vypovedali. Nasledovní F administrovali faru z Poník: 1709 Hanusek Pavel. 1721 Tomša Pavel - 1727 Švarda Ján - 1732 Majthényi Ladislav - 1734 Nedecký Adam - Od 1737 boli miestni F: Hurtha Matej - 1740 Cipciar Jakub - 1741 Palumbini Matej - 1743 Matúš Štefan - 1744 Plavec Mikuláš - 1756 Benčáth Matej - 1758 Szedélyi Štefan - 1762 Svetnický Jakub - 1766 Kollarovič Štefan - 1783 P. Honorius Veselský SF - 1784 Kronner Jakub - 1787 Bauer Juraj - 1807 Kmeť Jozef - 1815 Mészáros Štefan - 1823 Toman Juraj – 1834 Hlinický Michal - 1835 Majer Ondrej - 1865 Markus Jozef – 1902 Longauer Ján – 1913 Horáček František SF - 1915 Kekát Jozef – 1934 Šimičák Jozef - 1937 Strelka Ladislav - 1945 Róm Róbert - 1946 Záň Jozef — 1947 Kollár Konštantín - 1957 Klajban Rastislav - 1958 bola fara pridelená na administrovanie medzibrodským farárom.
Poznámky: Maď. Libetbánya. nem. Libethen.
l. Niektorí odvodzujú meno od ľubov, ktoré sa tu mali vyrábať
2. Balassa: Praveké osídlenie stred. Slovenska.
3. Bél: Notitia
4. Fejér CD IX 5, 512.
5. Binder: Osadníci na Horehroní.
6. Tamže. 7. Podľa sčítania bolo r. 1869 1840 obyv. r.1960 už len 1704.
8. Náboženský život bol tu podivný, samé väznenie a zabíjanie. Za reformácie a protireformácie sa tu uvádzajú, zabití: 1557 F Ján, 1526 Filip Nicolai a rektor Gregori, 1678 Ptachelius, 1685 Benkovič Ján. Martýr Ján pred sťatím prehlásil, že je nevinný a nad mešťanmi vyslovil trojakú kliatbu /pozri do katalógu kňazov/. Táto kliatba, ako sa zdá, bola účinná, lebo mešťania požiadali nového biskupa, aby z nich tú kliatbu sňal. Jeho menom im odpovedal veľprepošt Matejovich v hexametre. Pozri SchH str. 194.
Nemci, ktorí sa neznášali so Slovákmi, ktorých ani do svojho kostola nechceli pustiť, boli slovenským živlom strávení.
Pohľad do katalógu ukazuje, že do polovice 19. st. sa tu máloktorý kňaz dlhšie zdržiaval.
9. Sochu vyhotovil Vavrinec Dunajský, tunajší rodák, ktorý žil v Pešti. Socha je považovaná za jeho hlavné dielo.
10. Chotár má výmeru 6029 ha. Keď za Jozefa 11 sa konala previerka chotára, bolo zistené, že kostolný fond vlastní 382 kat. jutár.
11. O konsekrácii ľubietovského kostola našiel vizitátor Naray zápis v misále jasenovského kostola toho to znenia: „Anno Christi 1502 /či 1512/ consecrata fuit eeclesia Libeth-Bányensis s. Mariae Magdalenae in qua capella quoque septemtrienalis s. Annae a Paulo epp. et altare s. Annae est quoque dedicatum s. Joanni Evang. et s. Barbarae et B. Virgini de Nive et in anniversario dedicationis concessae indulgentiae in decta capella et inclusive reliquiae de sepulchro B. M. Virginis et aliae.”

Medzibrod

Poľnohospodárska obec, patriaca za feudalizmu ku ľupčianskemu domíniu. Okrem toho sa obyvatelia zaoberali jarmočným a podomovým kupectvom. Kedysi sa tu ťažilo zlato. Potom železo.

Farnosť vznikla z vôle ľudu. Keď Jozef II. vydal dekrét o zriaďovaní miestnych cintorínov, takýto cintorín bol zriadený aj v Medzibrode. /1/ Veriaci, keď mali cintorín, požiadali biskupa, aby dovolil postaviť v ňom kaplnku. Biskup to nedovolil, ale žiadal, aby sa postavil kostol. Z toho sa zrodila aj farnosť, hoci nebola na programe, lebo CV 1783 Sv. Ondreja, kam bola obec patrila ako filiálka, uvádza, že v M. niet potreby zriadiť farnosť. Žiadalo sa len zriadenie kaplánskej stanice v Ondreji. 1788 bol poslaný do obce miestny kaplán. Farnosť bola zriadená 1801.

Patronát bol kráľovský, ktorý vykonávalo domínium ľupčianskeho panstva. Potom čsl. štát.

Kostol zasvätený sv. Jánovi Nepom. stojí na severnej strane obce vedľa cesty na rovnom pozemku. Cintorín pri ňom nebol. Má tieto rozmery d. 25m, š. 9,50m, v. cca 7m. Svätyňa je obdialníková, zakončená oválnou stenou. Loď obdialníková, zaklenutá pruskou klenbou, delená nosnými pásmi. Vzadu je organový chór, stojí na vežových pilieroch. Veža je vstavaná do kostola. Pred vchodom je veľká predsieň. Vo veži sú tri zvony. Hlavný oltár je nový, postavený na 150. jubileum trvania kostola./2/

Pôvod kostola. Bol postavený 1790-91 na náklad patróna a veriacich.

Kaplnka sv. Jána Nepom. stojí na dolnom konci obce. Dal ju r. 1807 postaviť Ján Peťko, mlynár. Predtým tu stála svätcova socha.

Fara bola postavená r. 1792 – 1793. R. 1963 ju generálne opravili a prestavili.

Farári:

Miestni kapláni: 1788 Stranovský Imrich - 1793 Peťko Juraj - 1797 Šípoš Ignác

Farári: 1801 Šípoš Ignác - 1812 Hrdina Ignác - 1823 Khern Ignác - 1837 Mesík Andrej - 1842 Valiček Teofil - 1946 Fodor Michal - 1868 Čellár Ján - 1874 Gsel Ján adm. - 1874 Smolen Jozef - 1880 Kudlička Ján - 1881 Czimboray Karol - 1889 Dvorský Eduard - 1909 Melicher Rudolf - 1927 Dr. Kmeť Štefan - 1934 Kahay Ján - 1946 Zubrický Andrej - 1956 Weisz Jozef - 1960 Kriváň Alexander - 1969 Lenhardt Jozef

Poznámky:

1/ Prvá bola pochovaná na vydaj súca dievka Dorota Kopčová

2/ Oltár postavil F J. Weiss a Ľud. Kanka v B. Štiavnici.

Moštenica

Malá obec pod Nízkymi Tatrami, ležiaca v úzkej doline. Osídlenie je dávno. Na blízkom Hrádku sa našiel popolnicový hrob. Thurzovsko-feggerovská spoločnosť mala tu šmelcovaciu hutu na oddeľovanie striebra od medi. Bola to druhá pec v Uhorsku. Založili ju okolo r. 1500. V listinách následujúcich časov sa vždy vyskytuje. /1/ Druhá huta spracúvala železo, z ktorého vyrábali ráfy a podkovy. Rudu ťažili v miestnych a hiadelských baniach. S tým pribúdalo aj obyvateľstvo. R. 1754 bolo tu 245, ale o sto rokov už vyše 700. R. 1950 iba 412 duší. Tento pokles nastal pre premiestnenie železiarskej výroby do Podbrezovej. Bolo tu aj valaské osídlenie. Pri prehliadke lesov r. 1563 bolo zistené, že dobytok robí v lesoch veľké škody. Dobytok chovali väčšinou lesní robotníci a uhliari, ktorí žili podľa osadníckeho práva a hospodárili na štátnych pozemkoch.

Farnosť vznikla ako miestna kaplánska stanica r. 1787. Do vtedy patrila ku ľupčianskej farnosti. Dušpastiersku službu konal ľupčiansky kaplán, ktorý sem dochádzal. Po baníckom povstaní r. 1526 mu zvýšili plat o 12 zl. ročne. Podľa CV 1657 stál tu drevený kostolík Ducha Sv. CV 1688 už píše, že kostolík ľahol popolom. Potom otvorili provizórnu kaplnku v starom sklade.

Patronát vykonávala banská, neskoršie lesná Komora, potom čsl. Štát.

Kostol sv. Kríža stojí na stráni nad obcou. Rozmery: d. 37m, š. 15m, v 12m. Svätyňa je štvorcová, víťazný oblúk oddeľuje obdialníkovú loď, ktorá má na oboch stranách veľké chóry, kombinované na vnútorných operných pilieroch, na zadnom chóre je organ. Klenba je valená. Veža, pomerne ku mohutnosti kostola je malá, vstavaná do kostola, akoby nepatrila tomuto kostolu. V nej sú štyri zvony. Hlavný oltár je dubový, nízky. Retabló, stĺpová, klasicistická architektúra je na zadnej strane. V ňom je obraz Ukrižovaného. /2/ Štýl kostola je kompozičný, v ktorom prevládajú klasicistické prvky. Stavba je monumentálna, z vnútra pôsobí mohutným a velebným dojmom. Priestorove je to jeden z najväčších kostolov na Horehroní.

Pôvod kostola. Baníci si žiadali, aby sa provizórna kaplnka nahradila riadnym kostolom. Žiadosť si podali r. 1840. Kostol začali stavať r. 1842. Konsekrovali ho r. 1847. Je jasné, že ho stavali v nádeji rozvoja Moštenice. Osudným zjednotením železiarskej výroby do Podbrezovej sa stal napolo zbytočným. /3/

Kaplnka sv. Františka As. Je filiálke Hiadli. Rozmery: d. 6m, š. 3,40m, v. 5m. Postavená bola r. 1856.

Fara. Keď prišiel miestny kaplán, nemal dlho bytu. Býval v nájomnom dome. R. 1810 za faru mu Komora určila starý dom, ktorý slúžil kedysi ban. personálu. Slúži doteraz.

Farári:

Miestni kapláni : 1787 Kellner Henrik zo zrušenej reh. paulínov – 1788 Pausch František – 1790 Viktorín Bartch zo zrušenej reh. paulínov – 1798 Frečák Martin F po systemizácii fary – 1811 Nichta Jozef – 1830 Zachej Samuel – 1831 Rišśák Ján – 1836 Lanič Ján — 1855 Branich Vojtech. — 1865 Peťko Ondrej — 1874 Čellár Ján - 1886 Slobodný Eugen - 1912 Gregor Ján - 1914 Burka Karol - 1916 Kočner Jozef - 1917 Baraník Ján – 1918 Gregor Ján - 1919 Šimuni Jozef - 1920 Zubrický Ondrej - 1941 Szabó František - 1956 Ondrík Emil - 1965 Mokroš Imrich.

Poznámky:

Maď. Mostenicz, naposledy Msód.

l. a FA Slov. Ľupča

2. Obraz namaľoval J. B. Klemens

3. V kostole je starobylý obraz sv. Klementa, patróna baníkov. Druhý obraz predstavuje Krista v Getsemani. Je namaľovaný na doske a má letopočet: „Fundata 1413, renovata 1650“. Obraz nemá kriedový podklad, ako obrazy z doby gotickej, farba je nanesená na holom dreve. Snáď sa to týka nejakej kaplnky.

Zo štyroch zvonov sú dva staré, jeden nový kúpili farníci, druhý, stokilový kúpil robotník Alfonz Voška. Oba stáli 60.000 K.

O postavení kostola miestna tradícia hovorí: Baníci si sami žiadali už dlhšie, aby bol postavený kostol,

lebo kaplnka nevyhovela. Pri zamestnávateľovi a súčasne patrónovi mali dobrého advokáta v osobe miestneho správcu baní a hutí baróna Szugu, pôvodom Poliaka, preto sa im to podarilo. Kostol je dielom jeho horlivosti. Život sa však skončil smutno. V revolučných rokoch 1848 - 1848 sa pridal ku košutovcom, pre ktorých vyrábal aj vojnovú výstroj a zbrane. Po potlačení povstalcov v obave následkov zomrel v horách so synom tragickou, smrťou.
Hiadelci sa už okolo r. 1924 chystali, že si postavia kostolík pre starších ľudí, ktorí nemohli cez vrch prechádzať do kostola. Robili zbierku na tento cieľ po Slovensku. Ale od plánovanej myšlienky sa ďalej nedostali.
V obci je starobylý dom, ktorý nesie nápis a letopočet z r. 1561. Slúžil banskej správe a teraz je tu škola. Za SNP bola tu nemocnica pre partizánov.
Za druhej vojny, keď sa povstalci rozišli do hôr a odtiaľ partizánskym spôsobom bojovali proti Nemcom, bola obec strediskom partizánov. Nemci preto obec často prepadúvali.
História toho opísal F. Szabó v HD.

Motyčky

Je to konglomerát osád, v ktorých bývali uhliari a baníci. Všetky boli ľudnaté a v 18. st. boli na vrchole populácie. Uhliari boli Slováci, baníci a hutníci väčšinou Nemci Po zatvorení baní postupne nastal odliv obyvateľstva. Ten trvá naďalej, ba po druhej vojne je najväčší. Opustené domy kupujú obyvytelia vzdialených miest na rekreačný pobyt. Motyčky sú teraz známe priehradou pre starohorskú elektráreň. Voda z nej tečie tunelom. Voda z nej však teraz zachytávajú do nového vodovodu.

Farnosť. V stredoveku patrilo celé územie bb fare. Keď v 16.st. si založili na Šp. Doline jezuti stálu misiu, pripojili k nej všetky osady starohorskej doliny /1/. Bola to veľmi ťažká úloha obslúžiť toľkých veriacich, ktorí boli roztratení po horských dolinách na 20 miestach. Donovaly boli vzdialené 20 km. Zvlášť, zimné obdobie bolo ťažké. Požiadal preto provinciál SJ, aby bol postavený kostol pre hornú časť misie. Vybrali preň miesto na Motyčkách, ktoré boli asi v strede územia. Cisárovnú Mária Terézia mala preto porozumenie a povolila novú misiu. 13 nov.1754 bola podpísaná fundačná listina. 8. dec. 1754 prišli prví misionári. /2/ Z počiatku boli dva, potom traja. /3/ Po zrušení rehole boli na území novej misie systemizované tri fary s Motyčky, Staré Hory a Donovaly.

Patronát bola najskôr banská, potom lesná Komora. Od 1918 čsl. Štát.

Kostol Nanebovzatej P. Márie stojí vedľa hradskej. Rozmery: d. 20m, š. 7,5m, v. 10m. Svätyňa je skoro štvorcová, zakončená oválnou stenou, má kupolovitú klenbu. Víťazný oblúk je výrazný, polkruhový. Loď je obdialníková, zaklenutá. Vzadu je murovaný organový chór. V priečelnej fasáda stojí nevysoká veža s ihlancovou helmicou. V nej sú štyri malé zvony. Štýl kostola je jednoduchý barok. Okná sú ozdobené sklomaľbou z r. 1907. Tmavé farby robia kostol smutno-tmavým. Hlavný oltár je barokový s veľkým obrazom Nanebovzatej.

Pôvod kostola: bol postavený r. 1754 - 1755 na náklad Komory. R. 1755 ho benedikoval Wolfang Ebehöch a r. 1804 ho konsekroval BBB Zerdahelyi. Je to pekný dedinský kostolík.

Fara. Pre misionárov spolu s kostolom postavili kláštorik spojený s kostolom. Po zrušení rehole ostal farou. R. 1956 zhorel spolu aj s kostolom. Pri rekonštrukcii časť budovy zbúrali a ponechali len časť obývania, ktorú zmodernizovali.

Predstavení misie:

1755 P. Spengler Jozef - 1765 P. Schedi Ján - 1700 Nevedi Anton - 1775 P. Hessö František - 1774 P. Stephani František.

Farári po zrušení rehole:

1776 Stephani František — 1798 Város Ignác — 1805 Villiger Štefan — 1817 Žídek Gašpar — 1823 Mazoch Ján -1833 Kontos Ján - 1835 Lacko Štefan - 1837 Rišák Ján - 1837 Škoda Ján — 1861 Kevický Anton - 1862 Peťko Ondrej - 1863 Valaschek Ján - 1861 Csell Ján - 1872 Novosad Juraj - 1881 Bočkerík Alojz - 1881 Kudllčka Ján - 1891 Csongrády Štefan SF - 1891 Augustíny Imrich SF 1891 Lábay Ferdinand SF - 1892 Herman Pavel - 1901 Bóry Adolf - 1919 Kallina Ján - 1948 Straka Jozef - 1964 Huťka Jozef - 1972 administruje sa z Donovalov.

Poznámky:

Maď. Motyók, nakoniec Martalja.

Pramene: HD od 1755. CV 1783, 1804, 1821.

1./ Ku novej misii v Motyčkách patrili tieto osady: Donovaly, Hanesy, Sliačany, Môce, Jergaly /Görgel/, Duvodny, Štubňa, Bukovec, Prašnica, Rybô, Valentová, Horný a Dolný Jelenec, Horná a Dolná Turecká a Staré Hory. Boli tu dvaja učitelia, jeden na Motyčkách, druhý na St. Horách. Najpočetnejší boli uhliari na Donovaloch a Tureckej.

2./ Páter predstavený zo Šp. Doliny sa obrátil informatívne na komorského grófa Ľudvika von Hohengarten a Imricha de Rusta v B. Štiavnici, ktorí, keď o veci pouvažovali, dali súhlas, aby bola podaná žiadosť cisárovnej. Medzitým sa začali robiť intrigy miestnych ľudí, ktorí chceli tento úmysel zmariť. Mária Terézia však žiadosti vyhovela a vydala rozkaz na postavenie kostola, domu pre misiu. Na vydržiavanie dostali pátri od Komory 500 zl. ročnej gáže, 50 siah dreva a na vydržanie koní 100 zl.

a 80 meríc ovsa, Rehoľa im prispela 200 zl. na zariadenie. Do Motyčiek boli slávnostne uvedení za prítomnosti rehoľného predstaveného a zástupcu patróna. Vítala ich banícka hudba.
3./ Na vydržiavanie tretieho misionára povolila Komora 75 zl. Bol potrebný pre Staré Hory, kam stále viac prichádzalo pútnikov, takže pri púťach bolo treba 4 – 5 kňazov na spovedanie. Na sviatky prichádzali pátri z BB. Dušpastierska. práca bola od počiatku požehnaná. Našli neskazených, ale v náboženstve nevedomých. Dali sa do práce a kázavali nielen v kostole, ale aj po osadách. R. 1755 rozdali 1.200 sv. prijimaní, r. 1760 už 8.760 a 1765 16.917.

Mýto pod Ďumbierom

Obec vznikla spojením Mýta a Bystrej. Leží vysoko v masíve Nízkych Tatier. Za feudalizmu patrila mestu Breznu, ktoré tu malo mýtne právo v prechode zo zvolenskej do Lipt. župy. Voľakedy tu dolovali striebro, zlato a olovo. Obyvatelia sa zaoberali chovom dobytka a prácou v lesoch.
Farnosť je breznianska. Keďže obec bola veľmi vzdialená od matkocirkvi, veriaci si dávno žiadali, aby sa zariadilo trvalé bydlisko kaplána, ktorý by sa staral o duchovné potreby veriacich. Trvalo to viac rokov. Konečne sa to uskutočnilo a 1. júla 1948, keď povereníctvo školstva a kultúry dalo súhlas, aby sa prvý brezniansky kaplán usídlil v Mýte. Ku novozriadenej expozitúre bola pridelená Bystrá z valaštianskej farnosti a Jarabá.
Kostol sv. Matúša ap. a mýtnika stojí na vŕšku nad obcou. Rozmery d. 16m, š. 8m, v. 8m. Štýl kostola je kompozičný. Svätyňa i loď sú obdialníkové, zaklenuté, vzadu je murovaný organový chór. V priečelnej fasáde je vysoká veža. Má osembokú helmicu. V nej sú štyri zvony.
Pôvod kostola. R. 1840 ho vystavalo mesto Brezno ako patrón s veriacimi.

Bystrá

Tu je kostolík sv. Floriána.
Fara. Miestny kaplán býval pri svojom príchode v súkromnom dome S. Wágnera. Farníci upravili na faru budovu bývalej cirkevnej školy /Nevyhovujúce riešenie/.
Duchovní správcovia:
1948 Lenhardt Ignác - 1959 Sliva František
Šimunek Anton
Laca Jozef

Podbrezová

Od 1. júla 1960 sa obce a osady Vajsková, Lopej, Piesok, Podbrezová, Skalica a Štiavnička spojili do jednej politickej obce pod menom Podbrezová. Na veci tejto farnosti preto treba pozerať retrospektívne, ako na dve farnosti spojené do jednej.

Lopej sa spomína v listinách prvý raz 1368, keď Ľudovít daroval územie lopejského chotára Petríkovi, scultétovi z Predajnej, aby ho zaľudnil. /1/ Keďže panovník zaistil osadníkom krupinské právo, možno sa domnievať, že išlo o nemeckých usadlíkov, ktorí sa tu usadili pre nádej nálezísk rúd, ktoré chceli ťažiť. Banícka a hutnícka tradícia je tu stará. Teraz sa tu doluje a vyrába antimón, v huti vo Vajskovej. | Komisia r. 1563 pri prehliadke lesov našla tu železiarske pece a hámre. /2/ Či výhody plynúce z výsad osadníci využívali, niet správ. Za feudalizmu obec patrila Ľupčianskemu panstvu.

Podbrezová. /Meno je novšie, v starších časoch sa volala Brezová./ Do 1840 bola bezvýznamnou osadou. Keď tu toho roku založili železiarsky podnik, bol položený základ jej terajšej slávy. Železiarsky podnik nebol niečo nového. Železo sa vyrábalo na mnohých miestach v okolí. Terajší podnik je len koncentrácia všetkých výrobní na okolí, ktoré sa týmto zrušili a výroba sa preniesla do Podbrezovej. Podnik vždy dával obživu mnohým robotníkom, ale na hospodárskej krízy ho zaradili medzi vedľajšie podniky. Vyhlásili za stratový a boli ho v snahe zrušiť. Po druhej vojne výrobu zväčšili a s tým nastal aj veľký príliv nových pracovníkov, pre ktorých sa postavili celé nové sídliská.

Farnosť Lopej do XV. st. patrila dubovskej farnosti. Začiatkom 15. st. bola založená farnosť. R. 1406 ľupčiansky kapitán Henrik de Meczelska daroval mlyn s jedným kameňom na vydržiavanie farára. V ďalšom čase sa kostol viackrát spomína ako filiálny k Dubovej. Z toho zdá sa vyplýva, že tu nebolo niekedy kňaza. V čase reformácie preniklo sem učenie Lutherovo a farnosť bola evanjelická. Turkom obec nebola poplatná. 1673 keď generál Dolltto podľa cisárskeho mandátu, z príkazu arcib. Kollonicha uviedol sem piaristov, ktorí sa ujali duchovnej správy. R. 1882 ich z tadeto vyhnali tököliovci. Keď sa vrátili do Brezna, lopejskú faru už prenechali správe svetských kňazov. Od r. 1683 ju spravujú a ani za rákoczyovcov ju nestratili.

Podbrezovská farnosť. Keď stále vzrastalo osadenstvo podbrezovských železiarní, ukazovala sa vždy vypuklejšie potreba miestnej duchovnej správy. R. 1890 postavili. Duchovnú správu zverili hrončianskemu FÚ. Služby Božie v kostole konal hrončiansky kaplán. Spravovanie samého kostola nebolo problémom, lebo bol vzdialený len pol hodiny cesty, ale územie bolo veľmi rozložité. R. 1911 tu chcela správa železiarní, aby bola ustanovená farnosť a zaistila fond na výživu F. Tento sa však náhlil cirk. vrchnosti, preto sa systemizácia neuskutočnila. R. 1926 poskytla továreň svoj dom blízko kostola, aby tu kaplán mohol bývať ako stály duchovný správca. Farnosť bola systemizovaná iba v roku 1943.

Od 1. jan 1961 bola podbrezovská farnosť zrušená a duchovná správa bola zjednotená v osobe lopejského F, ktorý ostal bývať v Lopeji. Farnosť však dostala úradný názov: R.-k. farský úrad Podbrezová. Duchovná správa sa stala obtiažnou, lebo územie farnosti je po ceste dlhé 16 km a F býva na južnom okraji.

Kostol sv. Juraja v Lopeji stojí na vŕšku nad obcou. Je ohradený múrom. Okolo neho bol v minulosti cintorín. Rozmery d. 24m, š. 8,70m, v. 9m. Svätyňa je polygonálna, preklenutá novšou klenbou. Pôvodne mala drevenú povalu, ktorú r. 1752 nahradili klenbou. Vtedy zmenili aj formu víťazného oblúka, ktorý je teraz polkruhový. Okná vo svätyni sú zakončené lomeným oblúkom bez kružieb. Loď má obdiaľníkový pôdorys a valenú klenbu s lunetami nad oknami. Organový chór je železobetónový, novší. Veža stojí za priečelnou stenou svätyne a bola určite postavená neskoršie. V nej sú štyri zvony. Hlavný orgán je novogotický s obrazom sv. Juraja. K. bol vymaľovaný r. 1936.

Pôvod kostola. Niet správ o jeho postavení. Štýl však poukazuje na to, že bol postavený v gotickej dobe. Jeho vzhľad je príjemný, dôstojný, ale kazí ho vlhkosť stien.

Kostol sv. Štefana kráľa v Podbrezovej stojí na vyvýšenom mieste. Prístup k nemu je po schodoch. Rozmery: dl. 22.50m, š. 8,25m, v. 12,50m. Svätyňa je polygonálna, malá. Má hviezdicovú klenbu

s umelými rebrami, ktoré sa zbiehajú vo svorníku. Loď je obdialníková. Okná sú vysoké s umeleckou sklomaľbou. Za vojny boli zničené, po nej opravované, pričom sa ušlo na nich miesta aj sv. Cyrilovi a Metodovi. Vnútorné steny sokla sú obložené drevenými tapetami. Veža je vstavaná do kostola. Jej vnútorná časť stojí na štíhlych železobetónových stĺpoch, na ktorých je konštrukčne upevnený aj organový chór. Vo veži boli pôvodne štyri zvony, z ktorých vzali na vojnové ciele dva. Jeden zvon je privezený z Moštenice, keď tam r. 1850 zrušili šmelcovaciu pec. Oltár je novogotický, ktorý podľa návrhu staviteľa zhotovili miestni umeleckí klampiari.
Pôvod kostola. Bol postavený r. 1890-1892 na náklad patróna a farníkov.

Dolná Lehota

Do r. 1818 tu stála drevená kaplnka, ktorú zrušili a postavili murovanú. R. 1914 postavili terajší kostolík zasvätený sv. Jánovi Krst. Rozmery: dl. 13m, š. 6m, v. 5m. Vežička má tri zvony. Na chóre je harmónium.
Patronát: V Lopeji bola patrónom lesná Komora, potom čsl. štát. V Podbrezovej r. 1943 Ministerstvo verejných prác, potom Ministerstvo strojárenstva.
Fara je murovaná, starobylá, viackrát prestavovaná.

Farári v Lopeji:
1400 sp. Demetrius - 1543 sp. Štefan - 1581 sp. Ján, ktorý odišiel - 1673 P. Mikuláš, piarista - 1677 P. Matúš, piarista - 1683 Szabados Ján - 1669 Benkovič Juraj - 1693 Jakubec Martin - 1690 Janovič Juraj - 1702 Hergovič Andrej do 1709 - 1711 Rozboril Juraj - 1719 Fábry Blažej - 1728 Liskovič Ján - 1740 Brssko Andrej - 1741 Cipciar Jakub - 1754 Zábrecký Juraj - 1771 Prochotský Juraj - 1779 Baranyay Ignác - 1808 Szopényi Michal - 1813 Troj Jakub - 1821 Schluga Andrej - 1826 Turčánsky Andrej - 1836 Mátyás Ján - 1842 Nemky Štefan - 1849 Bittera Ferdinand - 1857 Hulényi Štefan - 1873 Huszóczy Štefan - 1891 Droppa Jozef - 1891 Árvay Štefan SF - 1892 Martinček Jozef, - 1904 Szécsi Štefan SF - 1905 Dr. Kmeť Štefan - 1927 Majerský Eduard administroval v Predajnej - 1928 Málik Rudolf - 1937 Šuman Hreblay Vojtech - 1940 Hanúska Jozef - 1950 Cíferský Ľudovít - 1957 Náther Ľudovít - 1963 Čeman Jozef - 1970 Klajban Rastislav.
Kapláni z Hronca, ktorí konali službu v Podbrezovej
1892 Molnár Jozef - 1893 Rusko Rudolf - 1896 Majthán Karol - 1898 Mika Michal - 1902 Frommeyer Vojtech - 1903 Živný Ján - 1903 Szécsy Štefan - 1904 Schwarz Jozef - 1908 Gregor Ján - 1909 Koza Matejov Jur – 1911 Androvics Béla - 1911 Dr. Dokupil Augustín - 1916 Várnai Vojtech - 1916 Ďurkovič Štefan - 1924 Mravík Benedikt - 1928 Petic Peter, tento sa natrvalo usadil v Podbrezovej - 1931 Veselovský Anton - 1942 Šuman Hreblay Vojtech, ktorý sa stal dňom 1. júla 1943 prvým farárom - 1945 Ďurkovič Jozef - 1949 Tóth Ján - 1953 Gröbl Andrej, ktorý slúžil do 31. dec. 1960, kedy sa fara jeho penzionovaním uprázdnila a s lopejskou zlúčila.
Poznámky.
Maď. Lopér, Zólyombrezó.
Pramene: CV 1561, 1657.
1./ „Sylva regalis prope aquam Lopenna a Petrík de Prydeyn impopulanda iure Corponico donatur 1358.“ Fejér CD IX, 2. 672. Tento Petrík sa neskoršie prehrešil nevernosťou proti kráľovi a bol mu skonfiškovaný majetok.
2./ Binder: Osadníci na Slovensku.
3./ Martinček bol veľkorysý pri reparácii kostola. Objednal kompletné zariadenie kostola. Objednal kompletné zariadenie. Zostala však veľká dlžoba, ktorú keď nevedeli zaplatiť, rezbár Rungaldier z Tirolska predal jeden vedľajší oltár B. Srdca a spovedelnicu do kostola do Bystrej. Farníci ani na opätované výzvy nezložili potrebný obnos.
4./ Maľoval Ľudevít Schrammek z B. Štiavnice.

Z kroniky:
Farský mlyn od 15 st. ostal v majetku fary, až do prítomnej doby. Okolo r. 1880 bol jeho stav žalostný, preto sa pokúšali ho predať, ale kupca nenašli. Zbúrali preto starú budovu a postavili novú. R. 1905 vodné právo prepísali na farský fond. Po prvej vojne za celkom premenených pomerov bol mlyn stratový,, preto ho predali.
R. 1833 v Lopeji bol zriadený nový cintorín.
V Podbrezovej bola otvorená škola.
R. 1900 bol od základu renovovaný kostol.
R. 1907 bol v kostole zriadený Boží Hrob.
R. 1908 Jozef Hanula vymaľoval kostol.
R. 1909 cez Lopej vykopali kanál pre továrenskú elektráreň.
R. 1923 boli kúpené nové zvony do Lopeja, na ktoré Martinček z Ameriky poslal štedrý dar.
R. 1924 boli kúpené zvony do Dolnej Lehoty.
R. 1932 J. Říha v Brne zhotovil maľované okná do kostolíka v Dolnej Lehote.
R. 1939 zhotovili železné rámy oblokov.
1957 bola prevedená veľká oprava kostola a veža bola pokrytá plechom.

Podkonice.

Chotár celej podkonickej farnosti patril za feudalizmu ľupčianskemu panstvu. Prvý raz ani v listinách spomína r. 1340 ako „possessio Koknicze“ a „villa Podgonicz“. /1/ V urbáre r. 1663 sa volá Podkonicz. Vtedy mala na 11 sesiách 53 poddaných roľníkov, na jednej sesii 6 slobodníkov, a na šiestich 15 železiarov. /2/ Obyvatelia sa živili roľníctvom, salašníctvom a prácou v lesoch. Mnoho obyvateľov sa vysťahovalo do Kanady a štátov Latinsko-Ameriky, lebo chudobná zem nestačila vyživiť početné obyvateľstvo. Teraz majú ľudia prácu na JRD a v rozličných podnikoch v meste.

Farnosť bola založená r. 1787. Do tedy patrila ku ľupčianskej farnosti. R. 1821 bola zriadená kaplánska stanica. /3/

Patronát vykonávala lesná Komora, potom čsl. štát.

Kostol sv. Martina stojí nad obcou na vyvýšenom mieste. Rozmery: d. 29m, š. 13m, v. 8m. Štýl kostola pripomína klasicistické stavby kostolov. Svätyňa je loď starého kostolíka, loď je obdialníková, zaklenutá pruskou klenbou s dvoma zrkadlami, rozdelená stredným pásom, ktorý stojí na objemných vnútorných pilastroch. Vo fasádnom priečelí stojí veža, ktorá je zamurovaná do kostola. Vzadu je organový chór, má aj postranné diely. Vo veži sú tri zvony. Hlavný oltár z r. 1928 v neorenesačnom štýle není dobre riešený, lebo expozitórium zakrýva viac ako polovicu obrazu sv. Martina.

Pôvod kostola. V renesančnej dobe tu postavili kostolík sv. Martina. CV spomína v ňom starobylý oltár P. Márie. /4/ Tento kostolík použili, keď r. 1813 – 1818 stavali terajší kostol. Loď premenili na svätyňu a zo svätyne sa stala sakrestia. Organový chór zväčšovali r. 1921. Celkové riešenie stavby neni najšťastnejšie. Pôsobí dojmom ťažkopádnosti. Architekt viacej hľadel na zhotovenie veľkého priestoru a úspornosť, ako na pekný dojem zvnútra.

Kostol v Priechode. Zasvätený Sedembolestnej Matke Božej stojí na vyvýšenom mieste vedľa cesty vedúcej do Seliec. Je to pomocná stavba obdialníkového pôdorysu, ktorá sa rozširuje do trojlodia. Vedľajšie lode sú nízke, stredná vysoká, jej murivo nesú železobetónové piliere. Povala je rovná. Okná sú vysoko umiestnené. Vzadu je organový chór, ktorý sa stupňovite zvyšuje. V strede chóru, arkire vytvorenom piliermi, na ktorých stojí veža, je umiestnený organ. Veža stojí v priečelnej fasáde, vstavaná je do kostola. Poschodie, v ktorom sú umiestnené zvony, má otvorené a je zakrytá rovnou strieškou s krížom. Kostol je zvnútra zariadený podľa novej liturgie, oltár má tvárou k ľudu, tabernákul v stene.

Pôvod kostola. Priechoďania si tento kostol postavili z vlastnej iniciatívy a vlastným nákladom z milodarov. Sami si stavbu previedli. Vrchnosť im nechcela dať povolenie na užívanie kostola pre kultové ciele. Museli si to vynútiť pri príležitosti volieb. Kostol tak vo vonkajšom, ako aj vnútornom vzhľade je krásna, príjemná aj dôstojná stavba. Aj moderné chápanie stavby, ak sa prevedie v duchu súladu, vyznie dobre.

Kaplnka v Balážoch. R. 1935 si občania sami postavili malú kaplnku sv. Jozefa, v ktorej sa konajú príležitostné služby Božie.

Fara. Miestny kaplán býval v súkromnom dome. R. 1792 začal patrón stavať budovu. Na rok ju zastavili, lebo vypukla francúzska revolúcia. Dokončili ju len r. 1797. Teraz je renovovaná a zmodernizovaná.

Farári:

1787 Szopényi Michal - 1795 Veselý Adam - 1797 Neuwirth Andrej - 1803 Kontoš Ján - 1831 Žídek Gašpar - 1833 Halabuk Ján SF - 1833 Jakubík Jozef - 1834 Mayer Andrej SF - 1834 Mátyás Ján - 1837 Rišśák Ján SF - 1837 Lacko Štefan - 1848 Čellár Ján SF - 1848 Herban Michal - 1859 Šujanský František SF - 1859 Jakubík František - 1894 Klózik Ignác, ktorý mal na konci života pre nemoc administrátorov: - Tvrdý Ján, Kacina Július, Bojsa Jozef - 1919 Gregor Ján - 1924 Málik Rudolf - 1928 Hudec Jozef - 1939 Szójózsef Vojtech, menovaný, ale nenastúpil - 1939 Huťka Jozef - 1959 Fekete

Vojtech SF

Poznámky: Maď. Patkósz.
Pramene: CV 1822, HD.
1./ SchH
2./ Marsina : Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku.
3./ Ročný salár farára činil 390 fl., kaplána 150 fl.
4./ SchH
5./ Po zriadení farnosti nevyhovoval kostolík, preto cirk. vrchnosť žiadala, aby bol postavený zodpovedný kostol. Žiadosť opakovali trikrát. Konečne patronát r. 1813 prikročil ku realizácii stavby. Nebolo to ľahko, lebo farníci boli ku práci neteční, museli ich administratívnymi zásahmi donucovať, aby vykonali predpísané ručné a povozné práce. Preto stavba trvala šesť rokov.
6./ Priechoďania dávno túžili mať svoj kostol. Do Podkoníc vedie len poľná cesta, schodná v lete. Len k Selciam majú tvrdú cestu. R. 1935 robili akciu na postavenie kostola. Nazbierali vtedy 20.000 Kčs. Akcia však zaspala. Po druhej vojne urobili novú akciu a mali zaistenú aj úhradu na stavbu, ale pre pomalosť prešiel čas, kedy sa kostol dal ešte stavať. Keď začali robiť základy, prišli zákony r. 1949 a stavba musela zastať. Až r. 1969 mohli sa do stavby pustiť a – nech im je chvála – s velikými obeťami ju uskutočnili.
Projektoval Ing. G. Stadtrucker.
Z kroniky:
R. 1834 bol otvorený nový cintorín. Do vtedy sa pochovávalo pri kostole.
1871 bola postavená škola.
1897 bol založený konzum. Židia sa potom odsťahovali.
1902 bol postavený ohradový múr pri kostole.
1921 kostol vymaľoval Peter Kern.
1927 kostol bol vydláždený.
Keď prišiel 1787 kňaz našiel veľmi zanedbaných ľudí. Školy nebolo. Horko=ťažko sa mu podarilo postaviť malú drevenú drevenú školu. Lavice do nej boli zadovážené iba r. 1810.

Pohronská Polhora

Založenie obce je dobre známe, lebo sa stalo na konci 18 sto. Kde teraz ležia obce Polhora a Michalová, bol les. Cez dolinu viedla cesta z Brezna do Tisovca a pre pocestných tu bol hostinec s halášom. Ten stojí ako pamiatka aj teraz. Na dĺžke 28 km bol to jediný dom. Keď sa našla v michalovskej doline železná ruda, rozhodnuté tu bolo založiť mašu. Pre bane a hutu boli potrební pracovníci. Hlboké lesy mali poskytnúť drevo na výrobu dreveného uhlia, ktoré sa v tom čase užívalo na hutnícku výrobu. Erár teda donútil, aby mesto Brezno tu kolonizovalo túto pustatinu.
Kronikár obce Ján Longauer uvádza ešte jednu príčinu: boli to zbojníci. Tí si tu mohli urobiť základinu na prepadávanie pocestných /„Zbojská“ je teraz zastávka na železnici, meno má však z tých časov/. Cesta bola frekventovaná, lebo spájala Gemer zo Zvolenom. Prepadávania boli na dennom poriadku, preto aj toto bola príčina, prečo sa malo územie zaľudniť. /1/ CV 1822 uvádza, že kolonisti prišli z viacerých obcí Oravy, zvlášť z Polhory, preto aj novej obci dali meno „Polhora“. Niektorí boli tu už na jar r. 1787. Spolu prišlo 51 rodín z 11 obcí námestovského okresu. Začiatky kolonistov boli veľmi ťažké. Museli najprv vyrúbať les, vyklčovať pne, očistiť zem, na ktorej chceli stavať. Najprv si postavili koliby. Niektorí bývali začas aj pod holým nebom. Ich prvý duchovný správca piarista Fidray píše, že sa sotva dá opísať ich bieda, v akej začínali. S kolonizáciou stará neresť zbojstva, proti ktorej sa ozývalo toľko hlasov na najvyšších miestach. Pandúrske hliadky, ktoré tadeto ako stráž prechádzali, aby zaistili bezpečnosť, neboli potrebné.
Nastal rozvoj obce, pomalý síce, ale predsa taký, že sa vyvinula usporiadaná a populačne silná obec. Výstavba domov sledovala vzory breznianskych gazdovských obydlí. Prirodzenou populáciou vzrastalo obyvateľstvo natoľko, že po prvej vojne už možnosti výživy vo vlastnom chotári boli také zúžené, že nestačili už obyvateľov vyživiť. Preto po katastrofálnom požiari r. 1942, kde zhorelo 114 domov, štát kolonizoval 42 rodín v košickom okrese, kde pri obci Ploské vystavali Novú Polhoru. Odišlo 172 duši. Dnes by toho nebolo treba, lebo na Horehroní jesto toľko pracovných príležitostí, že je práca zaistená každému.
Michalová. Bola založená v tej dobe ako Polhora. Jej rozvoj bol však pomalší. R. 1769 bolo tu len niekoľko ľudí zamestnaných pri kutaní a dolovaní železnej rudy, ktorú z počiatku vozili do Tisovca. T. r. začali stavať vysokú pec ľudové nazývanú „Maša“. Podľa nej sa aj teraz volá ľudovo obec „Maša“. Keď sa začala prevádzka, bolo treba uhliarov a hutníkov i pomocných robotníkov. Banský erár sem kolonizoval ľudí z dedín Pohronia, kde taká výroba už predtým bežala. Odborníci prišli zo Štajerská a Nemecka. Pre zamestnancov postavili domy. R. 1822 mala Michalová 314 obyvateľov. Po zrušení pece sa Nemci odsťahovali a tí, čo ostali, slovakizovali.
Vysoká pec mala výšku 9,5m. R. 1856 ju prestavali. Vyrábala ročne cca dve tisíc ton šedej liatiny. Po otvorení podbrezovských železiarní začala upadať, až ju r. 1877 celkom zastavili. Neskoršie zbúrali. Stála na tom mieste, kde teraz stojí kostol.

Farnosť. Obec po založení bola filiálkou Brezna. Do kostola chodili do Brezna, jeden páter piarista chodil navštevovať chorých. V novembri 1788 otvorili kaplnku sv. Michala v súkromnom dome. R. 1794 rozhodol magistrát, že postaví kostol. najprv postavili drevenú faru a P. Štefan Fidray, ktorý už býval natrvalo v Polhore, ako bola otvorená kaplnka v dome Jána Vlčáka, sa presťahoval do nej. Farnosť bola systemizovaná r. 1808. Piaristi ju spravovali do 1854. Po ich odchode z Brezna nastúpili svetskí kňazi.
Patronát vykonávalo mesto Brezno.
Kostol sv. Michala archanjela stojí uprostred obce. Nebol pri ňom cintorín. /2/ Rozmery: d. 23m, š. 10m, v. 8,5m. Má znaky empírového slohu. Svätyňa je štvorcová, zakončená oválnou stenou. Víťazný oblúk je polkruhový, výrazný, členený. Loď je obdialníková, zaklenutá pruskou klenbou, delenou nosnými pásmi, ktoré sú zakotvené na masívnych vnútorných oporných pilieroch. Okná sú umiestnené vysoko. Svetlo padá rozptýlené zhora. V priečelí je postavená veža, ktorá je vstavaná do

kostola. Jej vnútorná časť stojí na pilieroch, ktoré sú kombinované s organovým chórom. Vo veži sú len hodiny. Hlavný oltár je novogotický s reliéfnym obrazom sv. Michala. /3/ Vedľa kostola je drevená zvonica, v ktorej sú tri zvony.

Pôvod kostola. Bol postavený na náklad patróna, ktorý dodal materiál a remeselnícke práce, a farníkov, ktorí dali ručné a povozné práce. Začali ho stavať r. 1802. Vybudovali múry do výšky okien. Toho roku vypukol v obci požiar, ktorý strávil polovicu domov, tak museli prestať a dokončili ho len o šesť rokov. R. 1808 ho posvätili. Prah kostola je liatinový a na ňom je letopočet 1799. Z toho je vidno, že stavba bola plánovaná už dávnejšie, ale pre ťažkosti sa odtiahla. CV 1821 nič nehovorí o veži. Tú postavili neskoršie, okolo r. 1835. Nieto o tom žiadnych záznamov./3/.

Kostol sv. Štefana kráľa v Michalovej stojí uprostred obce, Rozmery : d. 14m, š. 7m, v. 8m. Má svätyňu. Loď má valenú klenbu, drevenú, doskovú, omietnutú. Vzadu je drevený chór s harmóniom. Jediný oltár je kompozičný. Nad priečelím je drevená ozdobná vežička. Drevená zvonica stojí hodne ďaleko od kostolíka. V nej sú tri zvony. Postavili ho r. 1897.

Fara. R. 1795 dalo mesto postaviť drevenú faru. Bola len provizórna, lebo 1806 stavalo novú murovanú. Postavili len prednú časť, lebo vypukla napoleonská vojna, stavbu prerušili a dokončili ju 1814. Zadný trakt tejto fary bol drevený. Bola to posledná drevená fara, ktorá sa udržala do prítomného času. /Do polovice 18 st. boli skoro všetky dedinské fary drevené./ Roku 1940 mesto Brezno a veriaci postavili novú faru, modernú, dobre vybavenú.

Miestni kapláni

1788 P. Štefan Fidray - 1795 P. Cyprián Brandeis - 1797 P. Klement Škultéty - 1802 P. Severín Kalotzi - 1804 P. Michal Rabšanský — 1804 P. Zimáni

Farári

1808 P. Ladislav Brogyányi - 1810 P. Klement Škultéty po druhý raz - 1814 P. Tadeáš Váczy - 1820 P. Henrik Pales - 1821 P. Štefan Nagy - 1841 P. Matej Lepáček – 1854 piaristi opustili Brezno a na polhorskú faru nastúpili svetskí kňazi a to: 1854 Wágner František SP - 1855 Martišovič Pavel - 1889 Šimek Peter - 1925 Janči Jozef - 1999 Ferianec Ján - 1955 Čunderlík Vojtech - 1958 Plško Andrej - 196 .. Slivka Ján - 196 .. Dr. Teplan František - 1975 Pizerák Martin.

Poznámky: Pôvodne sa menovala len „Polhora“. Latinsky Medimontium, nem Mittelwald, maď. Edrdiköz. Krátku históriu napísal A. Plško.

1.Aj CV 1822 uvádza ako dôvod kolonizácie „Grassatio predonum“.

2. R. 1788 posvätili prvý cintorín. Len krátko tam pochovávali, lebo miesto bolo mokré. Keď stavali 1891 - 1893 železnicu, trasa trate išla cezeň, preto kosti vykopali a pochovali do nového cintorína, ktorý otvorili 1794 pri ceste. Výstavbou sa cintorín (…) do obvodu zastavanej časti, od 1950 sa už do neho nepochováva.

3.Veža bola od počiatku slabej konštrukcie. Keď dali na ňu zvony, hoci boli malej váhy, začala pukať. Zvony preto zložili a piliere vystužili betónovými oporami.

Z kroniky: Pri kolonizácii prišli aj tri rodiny z Brezna. Neskoršie sa ešte niekoľko rodín z Oravy prisťahovalo.

Prvý zvon dal uliať P. Š. Fidray r. 1793. Bol zavesený na drevenej zvoničke, teraz bijú nad hodiny.

R. 1892 zväčšili chór, keď prišiel nový organ.

R. 1937 vymaľoval kostol R. O. Dollinger

R. 1956 bola veľká oprava kostola. Zeminu z pod dlažby vykopali do hĺbky 60 cm a položili novú dlažbu. V lodi z benátskej dlaždice, vo svätyni z tuhárskeho mramoru. Tým sa stal kostol vzdušnejším. Sokel kostola obložili spišským travertínom a zhotovili mramorové zábradlie vo svätyni. F. Čunderlík pomýšľal aj na zväčšenie kostola prístavbou. Mal už zakúpenú dosť veľkú zásobu materiálu. Pre zmenené pomery sa to však nepodarilo. Takisto mal objednaný veľký organ, ale ani ten nedošiel.

Poniky

Ponický chotár bol do 15. st. neosídlený. R.1282 si ho vyžiadal na osídlenie od Ladislava Kumánskeho Filip, syn Tomáša de Turchys. Mal zásluhy z vojenskej služby v ťažení proti Přemyslovi Otakarovi II a proti Kumánom, keď vyslal kapitána kráľovských strážcov lesov Horhata, aby zistil skutočnosť a vytýčil hranice chotára. Keď panovník dostal správu Ostrihomskej kapituly a prepozitúry v Turci, že nik nemá proti darovaniu námietok, Filip dostal donačnú listinu pre seba i pre potomkov a bol uvedený do užívania. On bol zakladateľom Poník. R. 1400 dostali Poníky výsady zvolenského komesa Dávida, syna Martina de Albeus. Bolo v nich dovolené, že sporné otázky môžu riešiť pred vlastným richtárom, že polia a lúky môžu užívať takým spôsobom ako slobodné mestá, nakladať s nimi podlá vlastného rozhodnutia. Od pozemkov budú kolektívne platiť v troch ročných splátkach 80 f. do kráľovskej pokladnice. Dva kuriálne majetky rezervoval komes pre strážcov kráľovských lesov. Túto výsadu im potvrdil aj kráľ Žigmund r. 1404 na ľupčianskom zámku v medziach krupinského práva. R. 1464 výsady potvrdil Matej. /1/ Keď sa v chotári našla železná ruda, založená bola huta na jej spracovanie. Trvala do polovice 19. st. Z nej sa vyvinula obec Ponická Huta. Výsadami sa stali Poníky mestečkom, i mali svoj erb, v ktorom je jedľa a dve banícke sekery. Z histórie je známe, že ako bohatšie mestečko bolo vystavené lakomým chúťkam povstalcov. Na Tri krále prepadli ho tököliovskí povstalci s Turkami, zabili 11 ľudí a do zajatia odvliekli 311 občanov, medzi nimi 22 školákov a F Jakuba Delatha. Teraz sa obyvatelia venujú poľnohospodárstvu, chovu dobytka a dochádzajú do práce v podnikoch v B. B.

Farnosť bola založená r. 1510, kedy OAB Tomáš vydal listinu, v ktorej povoľuje Andrejovi a Tomášovi, synom Filipovým, aby „in heremo Poník“ postavili kaplnku a zriadili cintorín. /2/ Zriadili fond z pozemkov na vydržiavanie kňaza, ku ktorému r. 1323 OAB Boleslav pridal kvartu z dežmy. /3 / Farnosť bola exemptná a takú ju pozná aj katalóg Pazmáňov pod menom „Poník, alias Panity“ /4/ Reformácia vnikla sem vplyvom ľubietovských baníkov. Vizitátor B. Zathay ju našiel 1561 bez kňaza. R. 1673 bola vrátená katolíkom. Za tökölіovcov bol chaos, ale patrila ev. Po utíšení povstania ju spravoval licenciát. Za rákoczyovcov bola prisúdená ev. R. 1709 sa vrátila katolíkom. Niekoľko rázy bola personálne spojená s Ľubietovou, čo bolo ľahko možné, lebo ju spájala dobrá cesta, cez hory. /5/

Patronát. Z uvedených faktov by sa dalo predpokladať, že v počiatkoch patronát mala rodina zakladateľa P. Niet však na to dokladov. Je známy len patronát kráľovskej komory a od 1918 čsl. štátu.

Kostol pôvodne zasvätený sv. Jánovi Krst. a asi od 17.st. sv. Františkovi Seraf. stojí na vysokej skale na východnej strane obce. Prístup k nemu je ťažký. Kostol bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Múr zbúrali r. 1805 a z materiálu vystavali druhú časť fary. Rozmery: d. 17m, š. 11,40m, v. 9m. Svätyňa je štvorcová, zakončená rovnou stenou a preklenutá krížovou klenbou, ktorej rebrá sa pretínajú v malom svorníku. Okná sú zakončené lomeným oblúkom a ozdobené gotickou kružbou. V severnej stene je pastofórium, ozdobené krásnou plastikou revy. Úzke dvere vedu do sakrestie. Ich hruškové kanelovanie je poškodené. /6/ Víťazný oblúk je lomený. Loď mala pôvodne rovnú drevenú povalu. R. 1752 ju zaklenuli. Vtedy zväčšili aj obloky v lodi, ktoré stratili gotický charakter. Vzadu je organový chór s barokovým zábradlím. Hlavný portál je plochý, ďatelinovej podoby, vedľajší má lomený oblúk, pekné hruškové kanelovanie a tympanom. Teraz je zamurovaný. Pred hlavným vchodom je drevená zvonica s troma zvonmi. Táto mala tiež drevenú povalu, ktorú r. 1776 zamenili klenbou. V kostole sú dve krypty jedna vo svätyni, v ktorej sa pochovávali miestni farári, druhá je v kaplnke rodiny Dúbravických a Urbányich. Hlavný oltár je novogotický z r. 1916. /7/ Má starobylý gotický oltár, skriňový, krídlový z r. 1512. Bol odborne renovovaný za F. Miartuša. Má kamennú krstiteľnicu ozdobenú gotickými ľaliami a dvoma baníckymi sekerami. Kostol bol ozdobený freskami, ktoré čiastočne zničili, keď robili klenbu. Teraz ich pamiatkari obnovujú. V svätyni sú zachované v pôvodnom stave.

Pôvod kostola. Prvotné bohoslužobné miesto bola kaplnka, ktorú postavili zakladatelia Poník, r.

1410. Všeobecná mienka je, že touto kaplnkou bola terajšia sakrestia. Je štvorcového pôdorysu, preklenutá krížovou klenbou, ktorej rebrá vychádzajú v rohoch nízko nad dlažbou. Má malé pastofórium a piscinu. Jedno okno je uzučké, pôvodné, druhé je zväčšené. K tejto kaplnke koncom 15. st. pristavali kostol. Usudzuje sa to z odpustkovej listiny, ktorú v Ríme vyžiadali plebán Vavrinec r. 1492 pre dobrodincov chrámu. Pôvodná kaplnka bola zasvätená sv. Jánovi Krst. Prečo zmenili titul, neni známo.

Dúbravica

Filiálny **kostol** zasvätený pôvodne sv. Františkovi z Assisi, teraz sv. Žofii, stojí uprostred obce. Cintorín pri ňom nebol. V dávnej minulosti pochovávali zomrelých v Ponikách, teraz je tu zriadený cintorín. Rozmery d. 9,50m, š. 5,70m, v. 6,5m. Svätyňa je štvorcová, zakončená rovnou stenou, preklenutá krížovou klenbou. Rebrá nesedia na hlaviciach a pretínajú sa vo svorníku. Víťazný oblúk je lomený. Loď má rovnú drevenú povalu. Okná sú zakončené lomeným oblúkom a ozdobené gotickou kružbou. Na severnej strane je vchod do bočnej kaplnky, ktoré slúži teraz za sakrestiu. Je to šesťboká rotunda, zaklenutá hviezdicovou klenbou. Kaplnka tvorí prízemie veže, ktorá je nad ňou nastavená, je v nej jeden zvon. Hlavný aj bočný oltár sú barokové, neodborne natreté olejovou farbou. Krstiteľnica v podobe kalicha je ozdobená erbom a je na nej r. 1694. /8/

Pôvod. Podľa tradície je kaplnka staršia ako kostol. HD uvádza, že bola postavená r. 1432. CV 1822 však dobu jej postavenia kladie na čas Ondreja II. Kostol dal postaviť. Ján Dúbravický, ktorý preň vyžiadal v Ríme odpustkovú listinu. Vydali ju r. 1519. Je uschovaná vo FA v originále. Rodina bola kostolu patrónom, keď odpadla od kat. cirkvi, kostol ostal bez patróna. Nástupci Dúbravických, Urbányiovci, boli síce katolíci, za čas si vydržiavali aj domácich kaplánov /9,/ starali sa aj o kostol, ale či vykonávali patronátne právo, neni známo.

Farnosť. Je tu doložená aj farnosť. R. 1543 platil „Jacubus de Dobravicz“ mimoriadnu daň na obranu v sume iba 20 denárov. J. Trochta: Zoznam stredov. farností na Slov. Župa zvolen. Str. 48. Strojopis SAV. Nikde sa však nevyskytuje.

Ponická Huta ako obec vznikla s hutou na výrobu železa. Od r. 1730 sa volá „Ponická Huta“, do vtedy sa volala „Huta“. Obyvatelia sú skoro všetci katolíci. R. 1944 si postavili kaplnku na česť P. Márie Fatimskej /10/.

Fara pôvodne bola drevená, poslednú takú postavili r. 1666. R. 1731 postavili murovanú budovu, ktorú 1805 zväčšili prístavbou troch izieb a chodby. /11/ Na budove je erb Poník.

Farári

Medzi 1332-1337 plebán neznámeho mena - 1492 sp. Vavrinec – 1543 sp. Daniel - 1600 sp. Turius Andrej - 1624 Litomyschlenus Václav – 1674 Cornelius Ján – 1673 až 1678 Delath Jakub - 1679 do 1683 Teper Daniel – 1684 Tertianus Ján licenciát - 1688 Szerdahelyi Ján - 1689 Istvánovicz Martin – 1691 Humay František - 1693 Takáč Ján - 1694 Simkay Andrej - 1695 Koriary Andrej - 1696 Simkay Andrej po druhý raz - 1705 Lehotkay František - 1705 vypovedaný - 1709 Hanusek Pavel - 1720 Tomša Pavel - 1727 Švarda Ján - 1730 Kuchtík Martin SF - 1730 Erdélyi Žigmund OFM SF - 1730 Majthényi Ladislav - 1731 Cimra Matej SF - 1731 Lacko Matej - 1734 Nedecký Adam - 1738 Kovalský Samuel - 1748 Raškovský Pavel - 1751 Zábrecký Juraj - 1755 Markus Imrich - 1765 P. Majer Martin OFM SF - 1763 Pružinsky Imrich - 1767 P. Justín OFM SF - Troj Jakub - 1770 P. Justín OFM - 1770 Taub Matúš - 1800 Urami Michal SF - 1801 Bauer Juraj administroval z Ľubietovej - 1802 Fidicinis Ignác - 1813 Zimányi Ján SF - 1813 Vadányi Jozef - 1829 Novák Ján - 1829 Petruš Štefan - 1831 Kevický Anton SF - 1832 Danček Andrej - 1842 Štanda Ján SP -1842 Mesík Andrej - 1851 Ivicich Karol SF - 1851 Laťák Daniel SF - 1852 Aschenbrier František - 1876 Jakubík Ján SF - 1876 Prokša Ján - 1879 Slobodný Eugen - 1894 Zsembery Jozef - 1900 Kekát Jozef - 1913 Horáček František SF - 1914 Kuchárik Ján - 1921 Jekkel Jozef - 1951 Luknár Karol SF - 1951 Tomeček Vincent SF - 1951 |

Dr. Šurjanský Anton SF - 1953 Valach Mikuláš SF - 1959 Miartuš Anton SF - 1970 Majer Stanislav.

Poznámky :
Staré názvy Poník, Pojnik, maď. Pónik.
Pramene : HD, CV 1754, 1783, 1804, 1822, listiny vo FA.
1. Listina v odpise vo FA.
2. Listina prepozitúry P. M. v Turci v odpise z r. 1312 vo FA.
3. FA - 4. Péterffy: Concilia. 5. Pozri do dodatku.
6. Je domnienka, že dvere zničili Turci, keď si r. 1678 z kostola spravili maštaľ.
7. Pôvodný oltár „vetustissimi operis“ bol zničený od tököliovcov. Z neho je zachovaný tabuľový obraz proroka Izaiáša v bb múzeu. Potom zadovážili barokový oltár, ktorý dali ešte r. 1895 renovovať, ale r. 1916 ho vyhodili.
8. V kostole podľa údaju SchH bol obraz Jána Benkoviča, mladého ľubietovského F, mučeníka. Obraz už tu neni a nik nevie, kde sa podel.
9. Boli tu františkánski pátri Kazimír Viszkovszký, Izidor Šefčík, Bonifác Žilák, ktorí od r. 1780 do 1784 účinkovali v D.
10. O stavbu kaplnky sa najviac zaslúžil lesník Gejza Solárik. Posvätil ju 8.sept. 1945 BBB A. Škrábik.
11. Vo fare je v originále zachované ohnište, na akom sa varievalo, kým neboli v polovici 19. st. zavedené šporáky.
Z kroniky:
Kostol mal decimu z niektorých lazov. Po tolerančnom edikte, keď si ev. postavili kostol, decimu začali dávať tomuto svojmu kostolu. Kat. F proti tomu protestovali, ale nič nedosiahli.
Na Zathayovej CV 1561 bola fara neobsadená.
Za náboženských vojen Poniky trpeli častými nájazdmi, preto F ukryl klenoty do skrýše na povale kaplnky P. Márie. Tam ich potom v čase pokoja F. Koriary našiel.
Terajší cintorín bol otvorený r.1843. Vtedy prestali pochovávať pri kostole. R.1780 zriadili spol. cintorín v Oravciach.
Do r. 1800 stála zvonica vedľa kostola. T. r. postavili terajšiu.
V obci bol pivovar, ktorý stál na farskom pozemku. Pivovarník platil od neho árendu dve urny piva. R. 1850 ho zatvorili, ale obec si podržala budovu, kde otvorila mliekareň. Tá však tiež dlho netrvala.
R. 1896 bolo založené bratstvo sv. ruženca. Predaný bol majetok kostola v Dúbravici.
R. 1935 Pamiatkari opravili puknuté múry kostola.
R. 1936 Bol renovovaný oltár sv. Jozefa z r. 1602.

Predajná

Obec bola významnejšou lokalitou medzi horehronskými obcami. Osídlenie sa tu našlo starobylé, našli sa mince z doby rímskej na Hrádku./ 1/ Kedysi sa tu ryžovalo zlato. Za feudalizmu obec patrila ľupčianskemu panstvu. Prvý raz sa spomína v listinách r. 1284 ako „villa Pridenich“ /2/ R.1358 Petrík, villicus de Prydeyn. /3/ R. 1424 „villa Predania ad arcem Lipcse pertinens“./4/ R. 1535 v urbárskom súpise bolo tu 15 port. Obyvatelia sa zaoberali poľnohospodárstvom, chovom dobytka a prácou v lese. V terajšej dobe aj ako robotníci v podbrezovských železiarňach. Dubovská rafinéria min. olejov postavila tu sídlisko pre svojich zamestnancov a tým prispela ku rozvoju obce.

Farnosť bola tu založená v dobe reformácie od ľupčianskeho zemepána Gašpara Tribella. Do vtedy patrila ku dubovskej farnosti. /5/ Keď bolo odhalené Wesselényiho sprisahanie, kráľ dal skonfiškovať ľupčianske panstvo, ktoré patrilo jeho druhej manželke a komora postupne panstvo od r. 1670 prebrala. /6/ Tak sa dostali aj fary všetkých obcí na území panstva katolíkom. Gen. Collalto ich zaujal r. 1673 a usadil tu piaristov ako misionárov. Týchto vyhnali tököliovci. Po potlačení povstania prevzali faru svetskí kňazi. Za Rákoczyho ju komisári zase prisúdili ev., keď r. 1705 vypovedali Koriaryho. Po povstaní sa vrátil. Od vtedy je katolícka.

Kostol zasvätený Trom kráľom stojí na vyvýšenom mieste pri križovatke ciest nad potokom Jasenia. Je ohradený vysokým múrom. Pri ňom bol cintorín. /7/ Rozmery dl. 25m, š. 9,60m, v. 9m. Pôvodne mal celý drevenú povalu. Svätyňa je polygonálna, víťazný oblúk polkruhový, loď obdialníková. Za F Bencsátha kostol zasklepili. Klenba tvorí vo svätyni podkovité výklenky, v lodi je valená. Stojí na vnútorných oporných pilieroch. R. 1833 bol zbúraný drevený, dvojitý chór a postavený murovaný, ktorý zaberá polovicu lode. Veža je postavená v priečelnej fasáde kostola a tvorí jeho predsieň. Má pekný cibuľovitý krov so šindľovou krytinou. S mestečkom tvorí pekný panoramatický celok. V stene je gotická krstiteľnica, ozdobená ľaliami. Hlavný oltár je nízky, ozdobený sochami sv. Cyrila a Metoda. Oltárny obraz je na stene. Celý kostol bol r. 1943 z vnútra obnovený a vymaľovaný. /8/ Položená bola dlažba a lavice. R. 1962 zhotovená nová strecha.

Pôvod kostola. Najstaršie CV píšu svorne, že neni známo kedy bol založený, len to, že ho Tribell opravil a postavil vežu. Portál s lomeným oblúkom a okná naznačujú aj zvon, na ktorom je letopočet uliatia 1522. Po puknutí ho r. 1825 preliali. Keď tu bol veľký zvon, tak musel byť aj kostol. CV 1805 a 1822 píšu, že rok postavenia bol 1612. /9/

Kostol sv. Kataríny Alex. v Jasení

Stojí uprostred obce. Je barokového štýlu. Rozmery: š. 8,70m, d. 20m, v. 12m. Svätyňa je štvorcová, loď obdialníková, víťazný oblúk polkruhový, výrazný. Všetko je zaklenuté. Významná renovácia sa stala r. 1961. Zbúraný bol dvojitý drevený chór a nahradený jednoduchým železobetónovým. Opravená bola dlažba a lavice, celý bol vymaľovaný. R. 1965 na dvesto-ročnicu kúpili farníci zánovný organ. Vežu kostol nemá. Zvonica so štyrmi zvonmi je pri starej cirkevnej škole. R. 1880 ju zvýšili. Hlavný oltár je barokový, nízky. Jeho retabló je však mohutné, vyplňuje celú zadnú stenu svätyne. Ma obraz sv. Kataríny a v hornom nadstavci zaujímavý reliéf sťatia sv. Jána Krstiteľa. Vzácny je bočný oltár sv. Jozefa, renesančný, ktorý venoval ľupč. kastelán r. 1661 ešte do starej kaplnky. Jeho obraz namaľoval Krištof Daniel Geger.

Pôvod kostola. CV 1688 píše, že tu bola drevená kaplnka. Nevedel vizitátor ani jej titul, hádal, že sv. Ondreja. CV 1713 píše, že titul bol sv. Kríža, CV 1754 sv. Katarína. R. 1765 zbúrali starú kaplnku a postavili terajší murovaný kostol. Je to pekné barokové dielo, jednoducho prevedenie, ale príjemného vzhľadu, ktorý je vhodný na nábožné pomodlenie.

Kalvária na vŕšku Hrádok nad Kramlišťom. Na vrchu je kaplnka sv. Kríža, štácie nie sú úplné. Začal ju stavať r. 1861 F. Vozáry a pokračoval F Cebecauer. R. 1873 bola posviacka. Potom sa sem robievali odpustkové púte.

Kaplnku v hámre Kramlište dal postaviť r. 1854 provizor Ignác Freyenfeld.

Kaplnku v pred. cintoríne postavili r. 1835 a dali do nej sochu P. Márie z r. 1717.

Fara je starobylá, s charakteristickou dvojitou strechou, aké mávali zemianske kúrie. Postavili ju r. 1777. Komora na ňu dala 1129 zl. a F pridal zo svojho 300 zl. na zasklepenie izieb. Na jej povale bola dežmová sýpka. CV 1765 uvádza, že fara bola drevená, poschodová.

Farári:

1673 P. Mikuláš, piarista s magistrami Lambertom, Imrichom a Václavom - 1674 P. František od sv. Štefana - 1674 P. Simeon od sv. Štefana - 1676 F. Valerián a Conceptione - 1676 P .Matúš a Pantaleone - 1677 F. František, superior z Brezna do r. 1681, kedy bol vypovedaný - 1684 Szabados Ján - 1696 Koriary Andrej - 1705 vypovedaný - 1709 sa vrátil - 1711 Rozboril Juraj - 1718 Raukay Matej - 1722 Szalóky Martin - 1736 Ferenčík Matej - 1748 Kovalský Samuel - 1757 Benčáth Matej - 1794 Wiliger Štefan - 1805 Kovalčík - 1851 Mozor Jozef - 1857 Prokša Ján SF - 1858 Mierkay Karol SF - 1858 Jančok Ignác SF - 1859 Vozáry Karol - 1866 Lepieš Ján SF - 1867 Cebecauer Anton - 1895 Hýross Jozef - 1916 Senček Koloman SF - 1919 Puskailer Vincent SF - 1920 Javorka Ján - 1924 Šimuni Jozef SF - 1925 Majerský Eduard - 1957 Kollár Konštantín - 1974 Šimunek Anton

Poznámky :

Maď. Garampéteri

Pramene: CV 1688, 1692, 1712, 1754, 1765, 1805, 1822 HD od 1831

1. Balassa: Praveké osídlenie stredného Slovenska

2. Fejér CD V. 3, 241, 512. - 3. Fejér CD IX, 2. 672

4. SchH – 5. Aj fil. Jasenie.

6 R. 1713 sa ešte ako zemepán spomína Radvánszky.

7. Nový cintorín otvorili podlá dekrétu Jozefa II. za obcou.

8. Maľoval Ralf Otto Dollinger

9. SchH píše, že na jednom okne bol namaľovaný šľachtický štít s monogramom C. T., t. j. Gašpar Tribell a rok 1612. Staršie CV píšu, že Tribell dal kostol opraviť, novšie, že dal ho postavili na mieste kaplnky sv. Kataríny.

Z kroniky:

R. 1713 bolo vo farnosti 922 duši, z toho 256 katolíkov, 587 luteránov a 302 neutrálov. /CV /

Jasenie sa v listinách asi do 1850 vždy píše ako Jasena.

R. 1833 bol postavený murovaný chór.

R. 1842 bola postavená, murovaná škola, dovtedy drevená.

R. 1859 prvý raz bola procesia na Božie telo po uliciach.

Inštalovali vežové hodiny za 622 zlo.

Do fary postavili prvý šporák.

R. 1859 bola prevedená komasácia poľa. Požiar zničil 56 domov.

R. 1871 bola postavená a otvorená škola v Jaseni.

R. 1887 maďarizované bolo meno obcí na Péteri a Jeszenye.

R. 1896 do far. Kostola bol postavený nový oltár P .Márie.

R. 1898 požiar strávil hospodárske budovy fary.

R. 1905 zriadený bol vlastný vodovod do fary.

R. 1906 postavená bola nová školská budova v Predajnej.

R. 1927 Majerský sa pokúšal o zväčšenie Jasenského kostola. Keď mu predložili rozpočet vzdal sa.

R. 1934 slúžka podpálila hospodárske budovy fary.

R. 1945 prestavaný bol hlavný oltár a ozdobený sochami sv. Cyrila a Metoda.

Radvaň

Obec tvorí od dávna zástavbou jeden celok v BB. Teraz aj politicky je súčasťou mesta BB. Zjednotenie sa z stalo r. 1960. Za feudalizmu patrila magnátskej rodine barónov Radvánszkych. Títo pre seba a pre členov rodiny postavili viacej kaštieľov. Zaviedli tu remeselnú výrobu /hrebenári, pilnikári, garbiari, tkáčovňa a pod./, od ktorých potom brali poplatky. Aby sa výrobky mohli ľahšie odpredať, zaviedli na deň posvätenia chrámu, 8.sept. veľký jarmok, na ktorom si miestni remeselníci predávali svoje výrobky a prišli aj iní kupci zo vzdialených miest. Tak sa stal jarmok významnou obchodnou záležitosťou a jeho meno bolo známe na širokom okolí. Teraz ráz starej obce mizne, lebo sa robí nová výstavba, pre ktorú búrajú staré i novšie domy. Obec premení sa na mestské sídlisko, s veľkými obytnými domami.

Farnosť je starobylá. Vyskytuje sa v decimačných protokoloch pápežských, pozná ju Pazmáňov katalóg. Za reformácie sa pridala k luteránskemu hnutiu. Od 1581 boli tu ev. R. 1675 ju vrátili katolíkom. Za tököliovcov sa vrátili ev. Keď sa povstanie skončilo, zasa bola katolícka. Za čas ju spravovali bb jezuiti. Za rákoczyovcov bola zase v užívaní ev. Po skončení malkotentského povstania je katolícka.

Patrónom bola v minulosti rodina Radvánszkych. Táto však odpadla od kat. viery, tak ostala farnosť bez patróna a všetky náklady si farníci uhradzovali sami.

Kostol Narodenia P. Márie stojí na príkrom vŕšku, ktorý sa volá Hôrka. Je k nemu prístup po skrytých schodoch. Kostol je nepravidelná stavba. Svätyňa je postavená východným smerom. Víťazným oblúkom sa pripája k dvoj lodi. Keďže to bolo nepravidelné, lebo do svätyne videli len ľudia z jednej lode, za F Mišúta premiestnili svätyňu do bočnej kaplnky Sedembolestnej, ktorá stojí na severnej stene lode a je v strede. Svätyňa má gotickú klenbu obvyklého usporiadania. Loď má krížovú klenbu, ktorá stojí na dvoch pilieroch. Kaplnka má sieťovú klenbu s rebrami. Chór je drevený. Na hlavnom oltári je starobylá socha Sedembolestnej zo 16. st. Veža je postavená osobitne pri kostole, vysoká 36 m so štíhlou ihlancovou strechou. V nej sú štyri zvony. Bola súčasťou opevnenia kostola, z ktorého už stojí len jedna bašta. V kostole boli 4 krypty, ktoré r. 1912 dal F Mišút zlikvidovať. Okolo kostola je aj teraz cintorín. Bol ohradený múrom, ktorý r. 1713 ešte stál. Potom ho postupne zlikvidovali, ako rozširovali cintorín.

Pôvod kostola pochádza z 12 st. Matunák je toho názoru, že kostol bol rytierskou sálou vojenskej rehole, ktorá tu mala účinkovať. To však neni pravdepodobné. Kostol bol viackrát prestavovaný. Klenba je zo 17.st. Vežu dokončili r. 1668. Asi vtedy zaklenuli aj kostol. Kostolu na udržiavanie patril majetok H. Rakytovca, ktorý kostolu darovali Imrich a Klement de Gadócz, ale okolo r. 1505 ho násilne kostolu odobral Demeter z Kráľovej. Filiálky: Králová - Iliáš, Kremnička, Rakytovce, Horné Pršany – Malachov – Ortúty – Laskomerské – Skubín

Fara. Bola postavená za rákoczyovskej éry. Ešte nedokončenú ju musel kazateľ Gloziu opusti, keď r. 1709 sa vrátil kat. F.

Farári:

1325 sp. Štefan - medzi 1332 - 1338 Štefan – 1420 sp. Ján - 1498 sp. Andrej - 1516 a 1554 sp. Abrahám - 1536 a 1561 Simonides Valentín - 1674 Stephanoczy Andrej - 1677 Dominik Michal - 1679 Gloseliu Matej - 1681 Pilarik Michal licenciát -1681 jezuiti z BB - 1688 Hartsteiner Jozef - 1694 Thorányi Ján - 1701 Ludányi Peter -1701 Meglithy Ján - 1705 vypovedaný - 1709 Sixty Štefan – 1712 Schmauchler Gotfríd – 1719 - 1727 Rajecký Ján - 1729 Dr. Lacko Matej - 1732 Ferenčík Matúš - 1736 Stanek Ján - 1739 Cipciar Jakub – 1740 Zermegh Pavel - 1744 Bossányi Pavel - 1746 Cseh Ján - 1747 Rassovský Pavel - 1748 Dulay Gabriel - 1750 Hanzlík Ján – 1761 Platthy Adam - 1766 Haláczy Pavel - 1796 Urbanec Martin - 1801 Kudlík Ján – 1805 Majer Jakub - 1806 Havass Ján SF - 1807 Ďurďovič Karol - 1819 Varzell Ján – 1830 Danček Andrej - 1832 Škoda Ján - 1837 Rissák Ján - 1842 Dérer Vavrinec - 1842 Vozáry Karol – 1860 Sásik Ignác – 1865 Šujanský František – 1892 Čižmarovič Andrej -1897 Mišút Anton -1921 Kacina Július - 1930 Ferjanec Ján - 1929 Dr. Búda Jozef - 1937 Kmeť

Anton.
Poznámky: Pramene CV 1715 1804. HD niet.
Z kroniky:
6. mája 1325 Mikuláš zvol. AD po vypočutí okolitých F a kňazov zbavil fary v Radvani F Štefana, ktorý sa škriepil s komesom Tomášom, synom Dionýzia z Radvane. /Knauz: Monumenta Eccl. strig. III. st. 65/
R. 1670 napísal v matrike o sebe Sinapius Horčíčka: „Hoc Anno 3. febr., Ego Daniel Sinapius Thurocensis ex eccl. Teplensi in Cottu Liptoviensi sita ad hanc Ecclesiam Raduanem, traductus sum, DEO opitulante quem uti omnium actionum fundamentum lubens pono. Ita ut O.A.M.D.G. fiant ipsa segu. pro memoriam pono."
R. 1673 skončil písanie matriky ku koncu roku a ani slovom nespomína, že by sa mal odsťahovať.
Za éry ev. F predával F Milochovský miesto v kost. laviciach. Robil to už Kalina, ktorý bral za miesto 25 den. Pozri matriku radvanskej fary na FÚ v BB.

Staré poznámky o radvanskom jarmoku
30. nov. 1685 je v Diáriu SJ v BB zápis: „Festum s. Andreae ap. Divina more solito. Sed. concio non fuit propter nundinos in Radowancz."
V 17. storočí už musel byť radvanský jarmok veľmi zaužívaný, lebo hoci 8. sept. bol sviatok, jezuiti nekázali „propter nundinos radvanenses." Podľa tohoto zápisu bol jarmok aj na Ondreja.
Diárium uvádza, že r. 1688 bol jarmok v Radvani 8. mája.
1688 sa píše v Diáriu, že 8.sept. išli všetci pátri na hostinu do Radvane. Pri slávnostných službách božích po slov. kázal P. Abrahám a nemecky miestny farár. Kantorom bol P. superior.
27 .marca bol požiar v Radvani. Diárium SJ.
CV 1713 píše, že titul kostola je „Natae reginae angelorum".
V kostole sú štyri chóry, má tri oltáre, hlavný je starobylý,
je ohradený múrom, vo veži sú štyri zvony,
je tu škola, rektor je Tomáš Lazáry.
Keď je jarmok, kostolníci chodia vyberať milodary do zvončeka po jarmoku.
Štatistika: v obci je 1437 duší, z toho 3 katolícke a 4 konvertiti.
CV 1804 píše, že v kaštieli Eszterházych v Kráľovej je súkromná kaplnka.
Monštranciu venovala vd. Hájnická.

Riečka

Dedinka učupená v doline pod kremnickými vrchmi. Bola založená pravdepodobne v 15 st. v súvislosti s baňami a hutami v BB. Boli tu povozníci a robotníci. V terajšej dobe sa obyvateľstvo živilo chovom dobytka a prácou v harmaneckých papierňach a v podnikoch v BB.

Farnosť. Do r. 1778 patrila k BB fare, potom ku tajovskej. R. 1789 zriadili tu kaplánsku stanicu. Keď sa stal r. 1807 Ján Mazoch, miestny K, tajovským farárom, Riečka ostala neobsadená. Matriky boli premiestnené do Tajova, ale viedli ich samostatne. Z Tajova bola obsluhovaná do r. 1938, kedy tu znova oživili samostatnú farnosť.

Patronát vykonávala Kráľovská lesná komora, nakoniec Ministerstvo poľnohospodárstva.

Kostol Nanebovzatej P. Márie stojí na hornom konci obce. Vedľa neho je cintorín. Rozmery: d…….. Svätyňa je štvorcová, loď obdialníková, vzadu je organový chór. Povala je rovná, drevená omietnutá. Nízka veža je v priečelí kostola. Oltár je kompozičný.

Pôvod kostola. CV 1783 píše, že tu nebolo kostola. Za bohoslužobné miesto napred upravili jedno humno. Potom ho prestavali na kostolík, ktorý 16. sept. 1789 kanonik Karol Palitsch posvätil. Tento sa r. 1811 zrútil. R. 1814 upravili inú stodolu na kostol. Konečne r. 1857 z milodarov veriacich /ku ktorým prispel cisár Ferdinand V. sumou 600 zl./ postavili terajší kostolík. Je to malý, ale dôstojne vypravený kostolík, ktorí si farníci s veľkou láskou držia v poriadku.

Fara. Miestni kapláni bývali v súkromnom dome a ani žiadnej farskej budovy nebolo. Terajšiu faru postavili r. 1942 - 1943 na náklad patróna a farníkov.

Farári:

Miestni kapláni:

1789 Kellner Nehrik zo zrušenej rehole paulínov - 1794 Pisch Ignác - 1795 Frečák Martin — 1800 Kontoš Ján - 1805 Neuwirth Ján - 1804 Dvorágh Jozef - 1805 Mazoch Ján, ktorý hol menovaný r. 1807 za riečanského F, ale keď dostal r. 1809 prezentu do Tajova, ponechal si obe fary, čo trvalo do r. 1938. – 1938 Máček Jozef – 19.. Plško Andrej

Selce

Osídlenie je tu starobylé. Na Hrádku pri Selciach sa našli predmety z doby bronzovej. Hrádok bol obývaný už aspoň storočie pred Kristom. /1/ Za feudalizmu patrila obec k ľupčianskému panstvu, ako roľnícka a salašnícka dedina. V prítomnej doba vyrástli tu dobrí murárski a tesárski remeselníci. V listinách sa spomína prvý raz r. 1340 ako Szelcze /SchH/ a r. 1414 „villa Zelche“ /SchH/. Michal Cserenay F sa na synode v Trnave r. 1562 zapísal „in Szelnisz“ /2/

Farnosť je v obci starobylá. Spomína sa v páp. decimačných protokoloch ako „Omnium Sanctorum in Solio“ /3/ Uvádza ju Pazmáňov katalóg. /4/ Za reformácie prešla na novú vieru. R. 1673 bola vrátená katolíkom. Z počiatku ju spravovali jezuiti. 1674 prišli svetskí kňazi. Za tökölіovcov bola ev. Za rákoczyovcov komisár ju prisúdil ev. R. 1710 sa vrátila katolíkom. R. 1863 sa tu konala tisícročnica Sv. Cyrila a Metoda.

Patronát, bol právom ľupčianskeho panstva, vykonávala ho lesná komora, od 1918 čsl. štát.

Kostol zasvätený pôvodne Všetkým svätým, od r. 1863 sv. Cyrilovi a Metodovi stojí uprostred obce na vyvýšenom mieste /5 /. Vôkol neho bol cintorín, do ktorého sa pochovávalo do 1779. Teraz je na jeho mieste zriadený park. Rozmery: d. 22m, š. 8,80m, v. 9m. Svätyňa je polygonálna, preklenutá gotickou klenbou, rebrá sa jej pretínajú do dvoch svorníkoch. Na stenách stoja rebrá na okrúhlych stĺpoch do polovice zamurovaných v stene, ako príporách. Na severnej stene je pastofórium. Víťazný oblúk je lomený. Zárubňa dverí do sakrestie je lomená a žliabkovaná. Loď mala pôvodne drevenú povalu. R.1806 je zaklenuli. R. 1894 dokončili zväčšenia kostola a stavbu veže. Dovtedy mal kostol len drevenú zvonicu. /6/. Zárubňu hlavného vchodu zachovali a umiestnili do vonkajšieho portálu sakrestie. Zárubňa je neskorogotická bez lomeného oblúku. Na hornej časti je vykresaná figúra jeleňa. Pri kostole je bočná kaplnka P. Márie. Stojí na južnej strane kostola a je s ním spojená dvoma otvormi v stene, ktoré majú oválny oblúk. /7 / Má krásnu sieťovú gotickú klenbu s jemnými rebrami. Oltáre v kostole sú novogotické, postavené po r. 1894.

Pôvod kostola. Za pôvodný kostolík je považovaná terajšia sakrestia. Je zakončená polkruhovou apsidou. Má valenú klenbu, dva úzke oblôčky zakončené lomeným oblúkom. V nej je murovaná menza oltára, piscina a maličké pastofórium. CV 1804... na drevených chóroch, ktoré boli v tom čase na troch stenách, bol letopočet r.1494. Ďalší zápis: bol na hlavnom oltári, že kostol bol opravovaný r. 1494. Štýl kostola aj tieto letopočty by potvrdzovali, že kostol bol postavený v 15. st.

Šalková

Miestni veriaci si na vlastný náklad r. 1897 postavili kostolík sv. Rodiny za 3000 zl. Občas sa v ňom odbavujú služby Božie.

Fara. Pôvodne bola drevená. R. 1778 postavili murovanú. R. 1883 postavili na ňu poschodie. R. 1966 ju na náklad veriacich generálne opravili a zmodernizovali.

Farári:

Medzi 1332 - 1337 sp. Imrich, plebán Všechsvätých de Solio - 1406 sp. Demetrius plebanus de Zelcze – 1560 - 1561 sp. Andrej - 1630 - 1634 Cherennus Michal - 1639 Báhoni Juraj - 1673 administrovali pátri jezuiti - 1674 Šumický Ján - 1677 Lubenský Juraj - 1679 Miskay Michal - 1684 - 1685 Szerdahelyi Ján – 1687 Pereszlényi Imrich - 1689 Szerdahelyi Ján po druhý raz – 1690 - 1692 Paulovský Ján - 1693 Boboth Ján - 1696 Rumov Ján - 1699 Oszvaldószy Pavel - 1700 Dávid Ján, 1706 vypovedaný - 1709 - 1711 Varíni Ján – 1712-1718 Janovič Juraj - 1732 Dr. Lacko Matej - 1735 Zilkay Ján - 1739 Stanek Ján - 1744 Mialtro Juraj - 1762 Boledovič Juraj - 1788 Urami Michal - 1791 Javorník Štefan - 1797 Veselý Adam – 1819 Janík Ján SF - 1819 Simonyi Ján - 1831 Thot Štefan SF - 1831 Čillík Jozef - 1834 Simonyi Ján po druhý raz - 1845 Lepényi Martin - 1854 Peťko Andrej SF - 1854 Bartaky Jozef SF - 1854 Plošic Július - 1864 Ivichich Karol - 1868 Boršický Adolf SF - 1868 Straka Juraj - 1881 Brešťanský Jozef SF - 1881 Šujánsky František - 1907 Ludvik Gejza - 1907

Žembery Jozef - 1935 Kapitáň Anzelm - 1965 Hríbik Štefan - 1970 Lepp František

Poznámky:

Maď. Szelcse. Pramene : CV 1783, 1804, 1822 HD od 1797.

1. Balassa: Praveké osídlenie Slov.
2. Péterffy: Concilia.
3. Theiner: Monumenta Vaticana Hungarica. I. 573
4. Péterffy : Concilia II. 271.
5. Titul kostola žiadal zmeniť F J. Plošic, ako horlivý národovec. Nepodarilo sa mu to naraz. Najprv chcel uctiť tisíc-ročnicu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu iba obrazom vierozvestov. Potom mu biskup povolil zmeniť aj titul kostola. Mal s tým nemalé ťažkosti nielen v mieste, ale s bb maďarónmi, ktorí hanebným spôsobom ponižovali pamiatku svätcov, ba vyhrážali sa aj násilnosťami na obci, že Selce podpália. Selčania to brali vážne, preto postavili stráže pri slávnosti posviacky kostola po jeho obnovení, ktorú vykonal sám biskup Moyzes. Obraz maľoval bystrický maliar. Maďaróni sa vyhrážali, že obraz zničia a tých čo prídu poň, zabijú. Keď nosiči meškali, zhlukli sa ženy na faru s nárekom, že sú už iste zabití. Farár mal čo robiť, aby ich utíšil. Pri slávnosti však všetko prebehlo ticho a dôstojne. Potrebný opis udalostí je zapísaný v HD.
6. Náklad na renováciu dosahoval 13.987 zl. Znášali ho: patronát 29%, fundácia Caban 35% a farníci 44%. Nový oltár postavil J. Rungaldier za 1.987 zl. Na ňom bol ponechaný pôvodný obraz sv. Cyrila a Metoda. Zhotovené boli lavice zväčšený orgán. Nový zvon váhy 1.169 kg venovali rodiny: Mesík, Vajda, Rusko a Mária Caban.
7. Zdá sa že kaplnka bola pôvodne spojená s kostolom len dverami. Dva veľké otvory prebúrali len neskoršie.

8 Pri kostole bol karner, ktorý zbúrali okolo r. 1822.

Z kroniky:

Selce bola fara, kde F bral decimu zo selčianskeho a nemčianského chotára, ako svoj dôchodok. Zemianska rodina Seleckých decimu vykupovala v peniazoch. Keď bola zrušená r. 1848, prišiel F do pomykova, lebo mu hlavná časť dôchodku zmizla.

R. 1856. Hlavný oltár o ktorom bolo poznamenaní, že r. 1496 ho opravili, bol už taký zašlý, že ho maliar bb nevedel opraviť, preto kúpili nový. Starý odsunuli ku dverám kostola. Neskoršie ho predali Mikulášovi Fritšovi, provizorovi ľup. panstva. Ten za to dal opraviť zvonicu. Na chrbte oltára bol nápis: Altare ac 1494 arectum, ARD Joanne Boboth, Plebano loci cum P. D. Joan. Szeleczký, bonorum Liptsensium Provisorem et P. D. Joanne Ferdinando Planer Schafero Tajovensi Anno in Honorem Omnium Sanctorum renovavit.

R. 1851 požiar zničil faru, hosp. budovy a mnoho domov. R. 1879 zúril nový požiar. Zhorel kostol a zvonica. Zvony sa roztavili. Nové zvony dali uliať v Hronci, na čo vyčerpali z cabanovského fondu 600 zl. a z fondu na nový organ 20 zl. Vtedy zhorela aj fara.

1856 Plošic sa snažil do kostola postaviť nové bočné oltáre. Nedarilo sa mu pre nedostatok peňazí. Obrátil sa na patróna, ale márne. Obrátil sa napokon na biskupa, ktorý ho tiež odhováral, že nemusí mať parádu. Nech postaví múr na spôsob rakve a bude mať oltár hotový. To Plošica nepotešilo, ale myšlienky sa nevzdal. R. 1859 mu prišiel na pomoc Ondrej Caban, komjatický F, rodák zo Seliec. Na postavenie oltárov dal 400 zl., ktoré splácal a zvyšok dostal kostol z jeho pozostalosti.

1859 zriadili miestnosť Božieho Hrobu tak, že premurovali sakrestiu.

1884 bola obnovená kaplnka kostola.

1895 Pátri CSsR z Moravy Červenka, Tomášek, Bláha a Kameníček zadržali prvé misie v S. Založené boli bratstvá sv. ruženca, B. Srdca a Oltárne.

1908 inštalovali vežové hodiny.

1917 objednali oceľový zvon, ktorý zlievareň dodala r. 1918.

1918 ukradol akýsi obchodník so starožitnosťami cennú gotickú monštranciu a odniesol ju do Maďarska. R.1922 kúpili novú.

Slovenská Ľupča

Slovenská Ľupča bola od dávna významnejším mestečkom preto, lebo bola strediskom panstva, ktoré za feudalizmu zaujímalo územie od BB až po Brezno. Od Belu IV. dostalo výsady r. 1250, ktoré sám r. 1263 potvrdil./1/ Karol Róbert dal S. Ľ. výsady podľa krupinského práva a tým sa stalo slobodným kráľovským mestom, čo bolo honosné - titul v stredoveku. /2/ Výsady potvrdili aj ďalší panovníci: 1423 Žigmund, 1462 Matej /aj 1467/, 1492 Vladislav, 1525 Ľudevít II, 1546 Ferdinand, 1565 Maximilián a 1582 Rudolf. /3/ R. 1659 Leopold nariadil, aby mesto platilo poplatky priamo kráľovi. S. Ľ. je historicky staršia ako BB. V najstarších listinách sa uvádza jej bližšie geografické určenie ako „Bystrica pri Ľupči". V listinách sa vyskytuje pod menami: „villa Liptcsa" 1250 /4 /, „Lipcha" 1255 /5/, „Lypzhew" /6/, Lypche Zoliensis – Lypcz Slavonicalis - Lipcza Slowenska /1665/. Panstvo bolo pôvodne kráľovské, preto sa králi častejšie na ňom zdržovali a vydávali na ňom listiny. /7/ Kráľovské výsady uspôsobili mestečko na rozvoj, ale blízka slávna Bystrica všetko odčerpala. Rozvinula sa remeselná výroba: debnári, stolári, nožiari, bola tu píla a bryndziareň, niekoľko jarmočných obchodníkov. Po druhej vojne bola založená továreň na výrobu antibiotík.

Farnosť je starobylá. Pôvodná farnosť bola hradná. O tej nemáme veľa správ. Vie sa o kostole sv. Ducha, ktorý patril asi tejto farnosti. Ten sa behom reformácie stratil, nevedno, kedy ho zbúrali. Táto farnosť by bola obsluhovala územie celého panstva. Kedy zanikla, neni známe.

Mestská farnosť je datovaná v decimačných protokoloch pápežského desiatku, je uvedená v Pazmáňovom katalógu i Königsbergovom testamente. Bola exemptná. Pôvodné územie bolo široké, z nej sa vytvorili farnosti v Podkoniciach, Moštenici a Medzibrode. Pre túto rozsiahlosť bola už v stredoveku pri nej kaplánska stanica. R. 1406 spomína sa plebán Jakub a Štefan vikár. Po potlačení baníckeho povstania zvýšili kaplánovi plat na 12 zl. /9/ Za Luterovho hnutia sa mešťania po príklade Bystričanov pridali k novej viere. /10/ Po prezradení Wesselényiho pripravovaného povstania skonfiškované bolo ľupčianske panstvo pre kráľa a aj do kostola bol zavedený katolícky kult. Za tökölíovcov bol vypovedaný kat. F. Bartossovics, za čas vypovedania býval v BB u mešťana Schmauchlera. Po jeho návrate postupnosť katolíckej správy bola nepretržitá, lebo za rákoczyovcov bol kostol priznaný katolíkom.

Patronát. Pôvodne bol patronát kráľovský. Keď Karol Róbert dal mestečku výsady podľa krupinského práva, dostalo aj právo slobodnej voľby F. Týmto sa stalo mesto aj patrónom. Patronát stratilo, keď sa mešťania stali luteránmi. Potom patronát prešiel do kráľ. komory. Po r. 1918 ho vykonával čsl. štát.

Kostol Najsvätejšej Trojice stojí na rovnom mieste v severnej časti námestia. Kostol je trojloďová gotická stavba. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá krížovou gotickou klenbou. Rebrá sa jej pretínajú vo dvoch svorníkoch. Na jednom je reliéf listu, na druhom dve zvieratá. Na stene stoja na podstavcoch vo forme trojbokej prípory, ozdobenej ľudskou hlavou.

Na severnej stene je priestorné pastofórium, vyčnievajúce zo steny, bohato ozdobené gotickými motívmi. Okná svätyne sú vysoké, zakončené lomeným oblúkom. Zdá sa, že nie sú pôvodné. Víťazný oblúk je lomený, mohutný. Pôvodná loď mala drevenú povalu. Teraz je ku svätyni pripojené trojlodie, rozdelené stĺpmi, na ktorých stojí krížová klenba, ozdobená rebrami z omietky. Také sa zhotovili v renesančnej dobe. Chór je murovaný, siaha cez tri lode. V severnej časti pod chórom je kaplnka Sedembolestnej a Božieho hrobu. Veža stojí v západnom priečelí a je vstavaná do kostola. V nej sú štyri zvony. Pri svätyni je pristavaná krypta rodiny Tribellovej z r. 1615. V kostole sú ešte dve krypty. Hlavný oltár i bočné sú novogotické, postavené za F Žemberyho.

Pôvod kostola. Vznikol v staršej dobe gotickej. R. 1582 dal hradný pán Pavel Rubigall pristavať bočné lode.

Kostol sv. Ducha sa spomína už r. 1115.

Lučatín

Má kaplnku s vežičkou zasvätenú k P. Márii. Pričinením čipkárov ju začali stavať 1889 a 1891 bola posvätená.

Kaplnka Očisťovania Panny Márie **na zámku** je v hornom trakte na najvyššom poschodí. Je zachovaná ako pamiatka hradu, ale službám Božím už dávno neslúžila.
Zámok bol sídlom feudálneho ľupčianskeho panstva, ktoré sa rozprestieralo od BB po Brezno. Prešiel vo svojej histórii šťastne, keď ho nespálili po náb. vojnách ako desiatky iných. Stojí na vysokej stráni a vypína sa ako ozdoba mestečka i kraja. Hradisko tu vzniklo už v dávnej dobe. Na strednom nádvorí sa našli mince z doby rímskej. /13/ Terajšia stavba má znaky gotického staviteľstva. V počiatku bol kráľovským majetkom. Viackrát sa spomína za panovníkov Arpádovského rodu. R. 1301 ho zaujal Matúš trenčiansky. R. 1306 Martin syn Bogara ho od neho vydobyl pre Karola Róberta. Kráľovná Alžbeta ho dala do užívania Jánovi Jiskrovi, ktorý bol obhajcom korunných práv Ladislava Pohrobka. Kráť Žigmund dal panstvo svojej manželke Barbore. Beatrix, vdova po Matejovi Korvínovi, predala panstvo Urbanovi Dóczymu de Nagy Luche, biskupovi jágerskému. Po jeho smrti ostal zámok v držbe rodiny. Títo pridali si predikát „Lipcsey“. Okolo r. 1531 opanoval zámok štýrsky šľachtic Krištof de Turi. Osvedčoval sa, že ho zaujal pre kráľovnú Máriu, ale sám ho držal niekoľko rokov. Dóczyovci - Lipcseyovci si svoje stratené nároky uplatňovali súdnou cestou, neskoršie aj na sneme. Po vymretí rodiny r. 1573 od dedičov kúpil panstvo Pavel Rubigall banský podnikateľ z B. Štiavnice za 30.302 fl. Po jeho smrti jeho vdova Sára Ederová ho predala za tú istú sumu Gašparovi Tribellovi de Jarisch et Ivanovicz. Tento sa vyznamenal ako bojovník proti krymským Tatárom, ktorí ako pobočné oddiely tureckej vojnovej moci sa prehnali po Slovensku a r. 1599 lúpili v okolí BB. Z jeho družiny padli piati vojaci, ktorým dal zhotoviť na zámku pamätnú tabuľu./14/ Po jeho smrti sa stal majiteľom zámku Juraj Szécsy de Rimaczécs. Ten bol r. 1647 pod zámkom Barkov zabitý zákernou strelou. Panstvo získal kúpou od dedičov Tribellových. Držal ho 4 roky. Po jeho smrti bola paňou jeho vdova Mária Drughetová de Homonna za 18 rokov. Po nej sa stali majiteľkami je dcéry. Prvá bola Mária, vdova po Štefanovi Betlenovi, ako druhá manželka Františka Wesselényiho. R. 1647 dostala panstvo druhá dcéra, Eva, vydatá za Gabrielom Illésházym. O dva roky ho zase dostala tretia dcéra Katarína, ktorá bola vydatá za Jánom Lisztom. Táto si za 12 rokov počínala proti poddaným. Tyranizovala ich všetkým možným spôsobom. Richtára Srnku, ktorý sa staval proti jej vôli, nechala uväzniť. Vyslobodil sa iba na zákrok miestodržiteľa Szelepcsényiho. Fare odobrala dežmu a pripojila ku zámockému dôchodku. Proti tomu síce protestovali, ale máme. R. 1661 zaujal panstvo jej švagor F. Wesselényi, keď Katarínu násilím vyhnal a musela odísť do Kráľovej. Odišla tam s plačom a nárekom 7. okt. 1661. W. držal panstvo do 20. marca 1667, kedy v BB náhlou smrťou zomrel. Odviezli ho v skvostnom sprievode do Ľupče a odtiaľ na Muráň, kde ho pochovali. Keď bolo prezradené povstanie proti Habsburgovcom, ktoré osnoval W., fiškus skonfiškoval jeho majetky i jeho vdovy Márie a tak sa ľupčianske panstvo vrátilo do držby kráľ. komory. /15/ Panovník ustanovil kapitána a provizora. V 19. st. stratil zámok svoj voj. význam a r. 1873 ho pretvorili na sirotinec s menom Gizela. K starým zámockým traktom pristavali novú budovu. V r. 1959 - 1946 bol v zámku výchovný ústav pre vadnú mužskú mládež. Potom slúžil ako skladište rozličného tovaru. V tom čase najviac utrpel. R. 1958 - 1960 ho pamiatková správa na veľký náklad renovovala a prepožičala ho na ciele Charity na ubytovanie rehoľných sestier. /16/
Špitál bol založený v dobe Karola VI. Poskytoval prístrešie; 6 chudobným.
Fara je starobylá. V inventári r. 1685 sa už spomína ako na murovanú budovu. Mala 5 miestnosti. Neni známe, kedy postavili na ňu poschodie.
Farári:Medzi 1332 - 1337 sp. Ladislav plebán de Litheu. – 1346 sp. Mikuláš plebán de Lipche – 1347 sp. Ladislaus sacerdos de Lipche -1406 sp. Jakub plebán a vikár Štefan – 1525 sp. Juraj - 1551 sp. Andrej - 1561 a 1565 sp. Vavrinec - 1672 Šumický Ján - 1679 Bartossovics František, ktorý bol vyhnaný r.1682 a vrátil sa r. 1684 – 1689 Deláth Jakub – 1712 Garday Martin - 1722 Bossányi Vojtech - 1742 Dr. Lacko Matej - 1748 Zeremegh Pavel - 1762 Chvála Michal - 1772 Palitsch Karol - 1777 Szilágyi Ján - 1792 Stranovský Imrich, ktorý bol postihnutý trvalou chorobou, držal si administrátorov - 1801 Urbanec Martin SF - 1805 Kubanček Jozef SF - 1809 Petruš Štefan SF - 1812 Prúnyi Samuel

SF – 1813 Varga Tomáš SF – 1815 Simunyi Juraj SF - 1816 Rosina Ján SF - 1821 Harťanský Ján SF - 1825 Hangay Anton – 1840 Sartoris Ľudevít SF – 1840 Matzsko Ján – 1847 Kovary Ján - 1860 Kevický Anton SF - 1860 Peťko Andrej SF - 1861 Dr. Kostan Mikuláš - 1867 Fodor Michal - 1897 Csongrády Štefan SF - 1897 Sándory Július - 1900 Žembery Jozef - 1908 Sebestyén Štefan – 1933 Kapitáň Anzelm SF - 1934 Berényi Lukáš - 1937 Zaťko Matej - 1947 Hlinka Gašpar SF - 1949 Lepp František SF - 1950 Vlachovič Štefan ~ 1952 Rus Peter - 1960 Chmelo Jozef

Poznámky:

Pramene: Inventár r. 1685, CV 1715, 1754, 1783, 1803, HD od 1802.

1. Binder: Osadníci na Horehroní.
2. Fejér CD VIII. 3,416
3. ako 1.
4. Fejér CD IV, 2, 61.
5. Knauz: Monumenta Eccl. Strig. I.
6. Fejér CD IV, 2, 297.
7. Fejér CD IV, 2, 466.
8. FA
9. Matunák: Cirk. dejiny Kremnice, strojopis.
10. Pozri dodatok.
11. Stál tu kedysi druhý kostol.
12. Iné pramene uvádzajú Tribella ako staviteľa.
13. Balassa: Praveké osídlenie Slovenska.
14. Epitaf si možno prečítať v SchH, alebo na schodišti zámku. Tribell bol zemepánom za 21 rokov. Podľa zápisu listiny vo FA zveľadil zámok, postavil chrámy, mnohé fary od základu, aj školy. Renovoval ľupčiansky kostol. Hoci bol ev., postavil sa proti Bočkajovi a účinne proti nemu bojoval.
15. Listina vo FA.
16. Pri renovácii zámku si všimli pracovníci, že vchod na chór zámockej kaplnky je z povale. Tam sa obyčajne modlili hradní páni s rodinou. Týmto by derogovalo vstupovať do kaplnky z povale. Z toho uzatvárajú, že zámok mal ešte jedno poschodie, ktoré pri nejakom požiari bolo zrušené.

Z kroniky :

Historici uvádzajú, že kostol bol postavený pričinením komesa Doncha, ktorý bol stúpencom Karola Róberta a ten mu dôveroval. Ako župan spravoval stredné Slovensko. Mal majetky po celom kraji, Kráľ ho poveril posolstvom do Avignonu ku pp Jánovi XXII. r. 1323. Tam dostal mnoho fakúlt. Napríklad, že sebe a manželke môže držať osobitného spovedníka. Ďalej, že môže zriadiť kryptu v kostole P. Márie „de Lupche“, kde už boli viacerí jeho predkovia pochovaní. Toto sa môže rozumieť aj o Nem. Ľupči, kde je kostol Sedembolestnej Matky Božej. – Ako župan dal vystavať viacej kostolov. Založil kláštor paulínov v S. Ľ. Jeho ruiny spomína Korabinského Geografický Lexikón. Miestna tradícia spomína, že kláštor stál pozdĺž cesty vedúcej do Podkoníc. Bližšie niet o ňom správ.

CV 1682 píše, že v kostole je jediný oltár, veľmi starý. CV 1713 píše, že je už blízko spadnutia. Niekde bolo napísané, že by mal byť na ňom letopočet 1113. Je poznamenané, ako vyzeral: V strede mal sochu Najsv. Trojice, na tabuliach 12 apoštolov. CV 1783 píše, že ho už vyložili a J. Hüttenpacher provizor zámku obstaral tri nové oltáre.

Zápis z r. 1621 uvádza, že kostol bol ukrutným vojskom vyvoleného kráľa Bethlena vyrabovaný a zbavený svoje krásy.

CV píše, že kostol mal osobitného organistu. F dostával od panstva 56 fl. za slúženie sv. omší v zámockej kaplnke.

R. 1715 konsekroval kostol svätiaci biskup Lukáš Natali.

CV 1754 píše, že 1615 dal Tribell kostol renovovať a zväčšiť. Keďže mešťania nevedeli splatiť náklad pripadajúci na nich, T. zhabal kostolné pole, ktoré ostalo zasekvestrované aj za Széchényiovcov, ba aj za komory. F Šumický žiadal panovníka, aby bola zasekvestrovaná dežma vrátená, ale dostal iba

náhradu 40 fl a 22 gr. Len neskoršie vrátili právo dežmy. Ročný dôchodok F činil 449 fl. V tom čase bolo v celej farnosti 1881 kat. a 794 ev. z toho v S. Ľ. 411 kat. a 461 ev.
Pri S. Ľ. bola obec Ľupčianska ulica, ktorá bola vlastným podhradím zámku a bola poddanskou obcou. Zanikla 1944.
1806 bola založená škola v Lučatíne
1861 bol renovovaný mariánsky stĺp, stojaci pred kostolom
1862 boli kúpené vežové hodiny
1867 začali stavať ev. svoj kostol
1872 F žiada biskupa, aby bol zbavený povinnosti držať si K.
1874 bol otvorený novopostavený ev. kostol.
1881 veľký požiar strávil 12 domov, farskú stodolu, školu aj kostol. Jeden zvon sa roztavil. /Tu treba poznamenať, že v S . Ľ. veľmi často horelo, zvlášť po prvej svet. vojne/.
1891 zhotovená bola ohrada okolo kostola
1900 bola nočná pobožnosť na rozhraní dvoch storočí. /Zlosyn, ktorému sa to nepáčilo, aby pokazil účasť, zapálil jednu stodolu.
1922 boli zadovážené zvony 400kg, 100,kg a 50kg
1933 prelievali veľký zvon.

Staré Hory

Staré Hory boli významná lokalita v baníctve. Niektorí historici tvrdia, že sa tu dolovala ruda už za Veľkomoravskej ríše. /1/ Striebro a meď. Jezuitský kronikár Delpini píše v 18 st., že bane boli v najväčšom rozkvete v r. 1006 – 1200. /2/ Keď okolo r. 1200 objavili ložiská medenej rudy na Šp. Doline a začali ich ťažiť, menovali predošlé starými, Antiqua Montania, Alter Bergau. /3/ Celá starohorská dolina bola ľudnatá, rozdelená do niekoľkých osád, ktoré obývali okrem baníkov a hutníkov uhliari, furmani, drevorubači a pod. Baníci a hutníci boli Nemci a ostatní Slováci. Nemecký živel sa asimiloval slovenskému. V polovici 18. st. je poznamenané v diáriu, že pátri kážu každú nedeľu, ako prídu nemeckí pútnici, tak kážu aj nemecky. V mieste už nebolo treba kázať nemecky. /4/ Žily rúd neboli bohaté a v 19. st. boli už vyčerpané, podnik ostával stratový, tak ho nakoniec zrušili. Poslednú pec zbúrali r. 1912. /5/ Mnohí robotníci ostali bez práce, museli dochádzať do zamestnania v harmaneckej papierni, mnohí v podbrezovských železiarňach, ženy vyrábali doma čipky, iné boli podomovými obchodníčkami s textilom. Obyvateľstvo doliny sa vyľudňuje.

Farnosť. Je podivné, že farnosť vznikla veľmi neskoro, hoci S .H. boli ľudnaté a pútnickým miestom. Keď prevzali jezuiti duchovnú správu na Šp. Doline, patrili S .H. sem. R. 1754 bola zriadená farnosť na Motyčkách. S. H. pripojili k nim. R. 1776 bola tu systemizovaná farnosť. Okolo 1784 bola systemizovaná aj kaplánska stanica. Dôležitá zmena sa stala r.1941, keď správu pútnického miesta prevzala kongregácia redemptoristov. R. 1945 Ordinariát poveril redemptoristov aj vedením fary. Ich správa trvala do jari r. 1950. Odvtedy obsadzuje faru znova Ordinariát.

Patronát vykonávala kráľovská banská komora. Od roku 1918 čsl. štát.

Kostol stojí uprostred obce. Jeho titul je: Milostivá Matka Božia Starohorská, patrocínium sa slávi na navštívenie P. Márie. Bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Rozmery d. 27m, š. 19m, v. 8,5m. Svätyňa je polygonálna, má sieťovú klenbu s rebrami. Okná sú vysoké s lomeným oblúkom. Na jeho severnej strane je pastofórium v podobe veže, ktorá siaha skoro ku klenbe. Ozdobené je sochami dvoch svätíc a zakončené fialou s krížovou ružicou. Víťazný oblúk je lomený. Loď je obdialniková so sieťovou klenbou. Bočné lode sú vybudované v klasicistickom štýle s polmesiacovými oknami. Chór bol pôvodne drevený, 1795 ho vymurovali, teraz sa tiahne cez tri lode. Veža je vstavaná do kostola, v nej 4 zvony, R. 1766 postavili sakrestie a nad oratórium. /6/ Hlavný oltár je barokový, krásneho prevedenia. Bol postavený r. 1767 za 1560 r. fl. Umelecký obnovený r. 1947. Na ňom je starobylá socha P. Márie. O nej sa nevie, kto ju zhotovil, ale pravdepodobne bude z doby stavby kostola.

Pôvod kostola. Podľa štýlu pochádza z pozdnej doby gotickej. J. Delpini, jezuitský kronikár poznačil o ňom toto: Stál tu kedysi menší kostol. R. 1448 stál už terajší. Či je totožný s prvým, neni isté. K tomu postavili terajšiu svätyňu, ktorú dokončili r. 1492, podľa druhého záznamu 1499. Podľa tradície kostol postavila banícka komunita s banským ťažiarom Königsbergom. Keď začali chodiť púte, kostol bol už nedostatočný, preto sa F usilovali, aby bol zväčšený. Ale ich úsilie sa nechcelo realizovať. Pri kostole bola kaplnka sv. Anny, spojená s kostolom, tú r.1816 zväčšili. /7/ Po dlhom a úmornom jednaní konečne kostol r. 1853 na náklad komory zväčšili prístavbou bočných lodí. /8/ Vzhľad kostola je zvonku dosť bizarný. Priečelná fasáda je pokazená strechou bočných lodí. Vnútorný dojem je dobrý, vylepšený vzhľadom oltára, ktorý sa v ňom skvie ako briliant v prsteni. /9/

Pútnické miesto. Socha milostivej P. Márie Starohorskej je predmetom úcty a cieľom pútnikov zo širokého kraja. S. H. sú jediným pútnickým miestom v BBB. Púte sa datujú od začiatku 18.st. Mnohé vyslyšania prosieb, uzdravenia telesných i duchovných neduhov, obrátenie hriešnikov, duševný pokoj, ktorí tu mnohí dosiahli a pripisovali ich prímluve Matky Božej, rozšírilo skoro povesť milostivých vyslyšaní do širokého kraja a začali sem hojne chodiť pútnici. Kronikári značili vyslyšania od r. 1714. Mnohé darčeky a symbolické predmety - pamiatky vyslyšaní doniesli sem ľudia z vďačnosti. Opatrujú ich v kostole. Pútnici sú najviac z prostého ľudu, ale prišli aj poprední ľudia z radov inteligencie a v minulosti sem chodili aj šľachtici. Putovali sem každoročne kňazi i cirkevní hodnostári, ako pútnici i ako kazatelia a spovedníci. Z jednotlivých farností BBB prichádzali púte na isté dni v roku, zvlášť na

sviatky. V letnom období i každú nedeľu. Aj z ďalekých krajov jednotlivo Nemci, Maďari, Poliaci z Haliče a iní.
Naplno obslúžiť pútnikov bolo ťažké. Pátri bývali na Motyčkách, boli dvaja a odtiaľ chodili na S. H. 1761 dostali od Márie Terézie fond 60 zl. na vydržiavanie tretieho. Potom sa už aj v robotný deň mohli venovať pútnikom. Mariánske sviatky začali odbavovať slávnostne. Viac kňazov sa venovalo kajúcnikom. Na väčšie púte prichádzali na výpomoc pátri z BB. R. 1760 rozdali 8.700 sv. prijímaní, r. 1760 už 17.400.
Keď bola rehoľa r .1773 zrušená, hneď tu systemizovali faru. Pútnici mali duchovnú službu stále k dispozícii. Prví dvaja F bývali jezuiti. Na začiatku 19.st. tu diecéza zriadila domov pre kňazov na odpočinku. Tí vypomáhali pri počúvaní spovedí pútnikov. To bola dobrá pomoc, ale dlho netrvala, lebo domov bol slabo obsadený a nakoniec zanikol r.1884. R. 1941 začali sľubné účinkovať redemptoristi, mali široké plány, ktoré však nemohli uskutočniť, lebo 1950 museli skončiť.

Kaplnky:

Kaplnka P. Márie „Na Studničke“ jestvovala od dávna. F Hrivnák ju dal ozdobiť oltárom a kazatelňou. F Šimičák ju r.1942 dal vybudovať v dnešnej podobe. Mramorová socha je dielom talianskeho kňaza sochára.
Kaplnka Sedembolestnej na Kalvárii bola postavená r. 1897.
Kaplnka sv. Anny z r. 1600 stála ako súčasť kostola. Keď kostol zväčšovali, kaplnku zbúrali.
Kaplnka sv. Anny na hornom konci bola postavená r. 1838 z milodarov veriacich. Stavbu organizoval kaplán Város.
Kaplnka sv. Petra a Pavla postavená r. 1815 na hornom konci bola zbúraná 1964 pri regulácii cesty.
Kaplnka Najsv. Trojice stojí na dolnom konci. Bola spojená so špitálom. Postaviť ju dala A. Heinzová r. 1795.
Kaplnka sv. Jána Nep. stála pri kostole. R. 1940 ju zbúrali a na jej mieste postavili kamennú sochu svätca.
Kaplnka sv. Alžbety bola postavená r .1881 na mieste kaplnky sv. Žofie, ktorú dala postaviť r .1819 Žofia Kubicová z Trstenej za uzdravenie.
Kaplnka sv. Floriána, zbúraná r. 1964.
Kaplnka P. Márie Ružencovej v Hornej Tureckej, postavili si ju sami veriaci r. 1907. V nej sú tri zvony.
Kaplnka vzkrieseného Krista Pána v Richtárovej.

Špitál. Nábožná vdova A. Heinzová, rod. Palits de Palojta et Hartenfels založila domov pre chudobných a opustených na dolnom konci S. H. Pri ňom bola aj kaplnka. Ku tomuto dielu prispeli milodarmi aj iní dobrodinci. Po jej smrti vznikli spory medzi dedičmi, ktoré sa vzťahovali aj na tento dom. Priateľským pokonaním sa veci vyriešili tak, že dom bol prepustený cirkvi a stal sa domovom pre kňazov na odpočinku. Biskup Belánsky mu určil poriadok a ustanovil za správcu jedného kanonika a jeho zástupcu miestneho F. Dom slúžil za nie veľmi dlhý čas svojmu cieľu, ale kňazi nemali záujem o bývanie, preto zanikol r.1884. Dom potom predali.

Fara bola pôvodne banskou skladovou budovou. Keď systemizovali faru, postavili na ňu poschodie. Je priestranná, ale veľmi stará. Redemptoristi ju rozšírili podkrovnými izbičkami.

Farári

1778 Hessö František - 1788 Stephani Martin - 1800 Kovalčík Martin - 1806 Város Ignác - 1833 Lacko Štefan SP - 1833 Čillík Jozef - 1842 Petrovič František SF - 1842 Lepényi Martin - 1845 Fodor Michal SP - 1845 Huszóczy Michal - 1851 Kamaszy Matej - 1864 Gerometta Ján - 1872 Hrivnák Matej - 1906 Roháč Bartolomej – 1919 Bóry Adolf - 1937 Šimičák Jozef - 1945 prevzali správu fary redemptoristi a SF bol Peter Konko - 1950 Vincent Mrva OFM - 1960 Marcin Ján

Poznámky:

mená: Latin. Vetera Montes, Veteromontanum, nem. Altgebirg. Oltberg / jezuitský kronikár, maď. Óhegy.
Pramene: Jezuitská kronika pútnického miesta, HD Motyčky, HD St. Hory od r. 1800, CV 1788, 1803,

1829.
Hrivnák : krátky dejepis pútn. miesta na S. H.
Chladný: Krátky náčrt minulosti pút. miesta S. H.
1. Binder: Osadníci na Horehroní, st. 140.
2. FA S. H.
3. Binder
4. Na nemecký pôvod poukazujú niektoré priezviská, ako Longauer, Hannes, Čunderlík /Sonderlich/ a pod.
5. FA
6. FA Motyčky.
7. V HD sa píše, že plán na zväčšenie kostola bol staršieho dáta. Malý výnos baní však nedovoľoval, aby sa uskutočnil, preto ho odložili na „lepšie časy“. R. 1837 išiel F Čillík osobne do Viedne urgovať žiadosť podanú r. 1835. Pomáhal mu pri tom jeho osobný priateľ, záhrebský biskup Haulík. Mal pre vec porozumenie aj knieža Lobkovic, ktorý ako zástupca kráľovských bani prišiel osobne pozrieť na S. H. a zistil, že kostol je nedostatočný. 1840 vypracovali stavebné plány. 1841 by sa kostol bol už začal aj stavať, keby neboli požadovali od farníkov povozné a robotnícke práce. Títo veľmi chudobní to nemohli zaistiť. R. 1843 bol podaný nový plán a rozpočet na 21000 zl.
8. Kamaszy, za ktorého sa kostol rozširoval, nenapísal HD ani riadka, preto nevieme, ako stavba prebiehala.
9. Rektor P. Peter Konkoľ sa veľmi zaslúžil o vnútornú obnovu kostola. R. 1947 - 1948 dal kostol vymaľovať maliarom Z. Básthymu a Karolovi Adamovi. Sochu P .Márie pozlátil Břetislav Kafka. Steny svätyne boli obložený tuhárskym mramorom a sokel lode platňami z umelého kameňa. Zhotovené bolo umelecké zábradlie vo svätyni. Ostatné plánované renovácie a nový organ neboli uskutočnené pre odchod redemptoristov.
10. Pútnici vždy prichádzali v hojnom počte. Pre informáciu uvádzam r. 1789 na Turíce prišlo asi 6000. Z nich bolo asi 1000 Nemcov, 80 Maďarov, 20 talianskych obchodníkov, 17 Poliakov z Haliče. Ostatní boli Slováci. Na Petra Pavla 3000, na Navštívenie P. Márie 1000, na Nanebovzatie 400. na Narodenie P. Márie 2000, na Mena P. Márie 300, na Nepoškvrnené Počatie 360. Každú nedeľu zo 10. Pri púťach sa ozýval hlas všetkých národností. R. 1794 bolo na Turíce 10.000 pútnikov. T. r. sa rozdalo 19.666 sv. prijímaní.
11. Za náboženských vojen nábožní ľudia skryli sochu Panny Márie na mieste Studničky, kde ju zakopali medzi skaly.

Z kroniky:
1652. Zdá sa, že v tom čase dostali jezuiti do správy S. H. kostol. Prichádzali sem ako misionári z BB. Prvým bol P. Leopold Roth. Prichádzal na nedele a sviatky.
1656 jezuiti začali so slávnostnými procesiami, čo sa katolíkom páčilo, ale druhí boli proti tomu.
1690 misionári boli už tak udomácnení, že mohli začali individuálnu pastoráciu medzi uhliarmi roztratenými v horách. Našli ľudí neskazených, ale nevedomých. Tých vyučovali a navštevovali chorých. Ku sv. prijímaniu pristúpilo 86 ľudí. R. 1691 ich bolo 89.
R. 1695 na Navštívenie P. Márie prišlo mnoho ľudí a ku sviatostiam pristúpili aj takí, ktorí predtým meno Márie nechceli počuť.
R. 1696 už mohli konať. procesiu zo Šp. Doliny na S. H., na ktorej sa zúčastnilo aj mnoho úradníkov.
R. 1704 v celej doline sa konali tajné machinácie na uvedenie luteránskej viery, ale nestali sa skutkom.
R. 1705 komisári, ktorí rozdeľovali kostoly, ponechali starohorský katolíkom. Tohto roku bolo 667 penitentov.
1760 boli inštalované vežové hodiny
1761 misionári dostali na Motyčkách tretieho pátra. Kostol opravili. Strhli bočný chór a pod vežou

vystavali dva chóry.
1762 Dionýz Stanetti postavil do kostola nový oltár. Pútnici venovali mnohé pamiatky.
1789 prišiel ako pútnik na S. H. BBB Berchtoldt, aby si vyprosil uzdravenie svojej choroby. Na Turíce prišlo 6000 pútnikov.
1816 Svätý Otec Pius VII dal kostolu fakulty a odpustky.
1838 kostol bol vykradnutý
1872 reparácia organa. Pristavili k nemu pedál.
1888 prestala prevádzka v baniach a hutách. Ľudia ostali bez práce.
1896 F Hrivnák napísal v troch rečiach a vydal krátku históriu pútnického miesta.
1912 zbúrali vysokú pec huty.
1924 lavína zničila Rybô Zahynulo 18 ľudí. Pochoval ich BBB Marián Blaha.
1928 Ignác Chladný, bohoslovec napísal a vydal Krátky náčrt minulosti pútnického miesta.
1950 zriadená bola kapela ako príležitostná kostolná hudba
1936 začala sa stavať železnica do Diviak, ktorá priblížila Staré Hory komunikačne.

Špania Dolina

Obec starej a slávnej baníckej tradície. Vznikla po nájdení medenej rudy./l/ V listinách sa prvý raz spomína r. 1263 pod menom „Montana“, /mesta terrae Andreae, villico de Bezterczebánya inter hanc et Lypcham donatae. SchH st. 157/. Kolonizácia je mladšia ako na Starých Horách. Vlastníkom bola kráľovská komora, ale v rozličných dobách tu ako nájomníci ťažili aj súkromníci. V čase rozkvetu bola ľudnatá. Pre hutnícku prevádzku vybudovali vodovod dlhý 20 km zpod Prašivej, ktorý je na vtedajšie technické možnosti obdivuhodnou stavbou. Keď sa vyčerpali zásoby rudy, začiatkom 19.st. začala obec upadať. Baníci sa stehovali do Kremnice, Štiavnice a inde. Keď bane celkom zatvorili, tí, čo ostali, živili sa v prítomnej dobe prácou v harmaneckej papierni, v podbrezovských železiarňach a doma chovom dobytka. Ženy „kleplovali“ čipky. R. 1965 obnovili prevádzku ťažby medenej rudy zo zásob v haldách, ktoré ako menej cenné nevedeli starí hutníci vyťažiť./3/

Farnosť. Pôvodne o duchovnú správu sa staral F z BB. Na začiatku 16.st., keď boli bane v rozkvete, založili tu farnosť. Keďže baníci a hutníci boli Nemci, ujalo sa tu skoro reformačné hnutie. Je podivné, že vizitátori vyslaní r. 1561 OAB Oláhom, nespomínajú špaňodolinskú farnosť, hoci v tom čase už iste jestvovala. Snáď bola len miestna kaplánska stanica. R. 1673 bol vypovedaný ev. F Bretovinus. /4/ Nešlo to hladko. 9. okt. 1673 žiadal gen. Collalto z BB., aby predstavenstvo odovzdalo kľúče od kostola. Keď tak neurobili, pritiahol 13.okt. s vojskom. Baníci sa ozbrojili a tuho bránili vojakom prístup na vršok ku kostolu. Jedného horvátskeho vojaka zabili. Vojaci potom zle naložili s baníkmi a kostol zaujali ozbrojenou mocou. Farnosť odovzdal gen. Spoločnosti Ježišovej, ktorá si tu otvorila trvalú misiu. Účinkovali tu dvaja pátri.

Za Tökölihо vypovedali misiu, vrátil sa ev. F. Pre katolíkov chodil vykonávať služby Božie páter františkán z Kremnice. Po porážke povstalcov sa všetko vrátilo po pôvodného stavu. Za Rákoczyho II kostol bol prisúdený ev. Jezuiti nem. národnosti odišli, slovenskí sa odsťahovali do vedľajšej budovy, ktorá sa volá bašta. Tam bola kaplnka, ale aj odtiaľ museli odísť. /5/ Pre katolíkov zase vykonával služby Božie páter františkán z Kremnice. Býval v dome banského prefekta Tobiáša Ruprechta. R. 1710 sa jezuiti vrátili a do zrušenia rehole vykonávali duchovnú službu. R. 1754 bola oddelená od Š. D. starohorská dolina, pre ktorú bola zriadená misia v Motyčkách. Počet pátrov, ktorí boli od 1728 traja, sa znížil na dvoch. Po zrušení SJ 1773 ostal bývalý superior Lehocký F a P. Krakovicer kaplánom. Po smrti Lehockého menoval biskup svetského kňaza Magyara za F. Krakovicer odišiel do Košíc a K stanica ostala neobsadená. Obnovili ju 1781. Zmenšujúcim sa obyvateľstvom ostala stanica zbytočnou. Posledným K bol O. Lepieš, ktorý odišiel r. 1839. R. 1876 je ešte v SchH poznačená ako neobsadená. Potom zanikla.

Kostol Premenenia Krista Pána stojí na vysokej stráni. Vystupuje sa k nemu po cestičke, alebo po krytých schodoch. Vôkol neho bol cintorín, po ktorom však už niet ani stopy. Kostol bol ohradený múrom a uspôsobený na pevnôstku. Múr je z väčšej časti zbúraný, ale stojí ešte budova zvaná bašta, súčasť opevnenia. Rozmery : d. 28m, š.10m, v. 10m. Pod svätyňou je krypta, ktorá bola užívaná ako karner. Svätyňa je štvorcová, zakončená oválnou stenou. Víťazný oblúk je polkruhový, monumentálny. Loď má obdialníkový pôdorys, valenú klenbu s lunetami nad oknami. Vzadu je pôvodný organový chór. Má aj postranné murovanú chóry, ktoré boli pristavené r. 1722. Uberajú na vnútornej mohutnosti vzhľadu. Pred portálom južnej steny vystavali kaplnku P. Márie. /6/ Na severnej strane je kaplnka Božieho hrobu. /7/ Vo fronte stojí vysoká veža s krovom v podobe gule. Prízemie veže tvorí predsieň kostola. Vo veži sú 4 zvony a hodiny. Hlavný oltár je barokový, postavený r. 1754. /8/ Bočné oltáre sú sv. Klementa a Františka Regis, patrónov baníkov, zhotovené 1756. Má veľkú ručne tepanú krstiteľnicu zhotovenú z miestnej medi. /9/

Pôvod kostola. Podľa nápisu, teraz nejestvujúcej stála tu už r. 1254 kaplnka. Podľa tradície to mala byť svätyňa terajšieho kostola. Štýlová jednota kostola však túto mienku popiera. Terajší kostol bol postavený r. 1593. /10/ R. 1722 - 1726 za P. Juraja Mihalóczyho bola postavená veža a bočné chóry. R. 1824 bol renovovaný. Keďže nebol konsekrovaný, biskup Belánsky ho 8. aug. 1824 konsekroval. Slávnosť bola veliká, baníci na to venovali zadarmo jednu šichtu. Vzhľad kostola je veľkolepý. Z vnútra

vyzerá mohutne, je krásne vybavený maľbou Jozefa Hanulu.

Kaplnky

Kaplnka rozoslania apoštolov sa považuje za najstaršiu. Teraz má titul sv. Petra a Pavla. Dal postaviť O. Roth r. 1652.

Kaplnka Božieho hrobu v dedine. Hovorí sa o nej, že to má byť posledná štácia veľkej krížovej cesty, ktorá sa začínala štáciou getsemanskej záhrady pri far. kostole v BB, mala štácie po ceste ako kaplnky a končila tu. Pútnici a cestujúci na Š. D. si pri nich oddýchli a súčasne vykonali pobožnosť. Postavená je v štýle Božieho hrobu jeruzalemského. R. stavby 1794.

Kaplnka sv. Anny

Kaplnka sv. Jána Nep. – Okrem tých sú ešte tri kaplnky v poli.

Fara je starobylá budova jezuitskej misia, poschodová.

Farári:

Misionári zo Spoločnosti Ježišovej : 1673 Juraj Seifert - 1674 Alexander Metzger - 1675 E. Sturm - 1675 Alexander Metzger - 1682 boli jezuiti vyhnaní - 1683 Pudmay Matej, svetský kňaz - 1685 Juraj Gosetič - 1686 Alexander Metzger – 1704 P. A. Metzger odišiel spolu s nemeckými pátrami. Po ňom nastúpil Ján Murgaš, vyhnanec z Dlhej Lúky, ktorý viedol duchovnú správu Nemcom. 1705 Juraj Kúty viedol duch. správu Slovákom. - 1705 kostol bol okupovaný ev. - 1706 pátri J. Kúty a A. Nastal boli tiež vypovedaní. Dochádzali sem občas patri z františkánskeho kláštora v Kremnici. V matrike sú poznačené mená: P. Anton Valdreich, P. Narcis Cihlárik, P. Kapistrán Michna, P. Bartolomej Valovič. - R.1710 sa pátri SJ vrátili, misia bola povýšená na rezidenciu, rektor vykonával funkciu F. R. 1710 Michal Pikuli - Ján Marco - Ján Herchl - Adam Sandschuster - Pavel Renich – 1718 Ferdinand Hausfach zomrel 19.nov. a nastúpil Juraj Peťko – 1720 Michal Pikuli, - 1724 Juraj Mihalóczy - 1727 Andrej Kontil - Bartolomej Zambal - Andrej Szendrei – Juraj Poleg - Ján Pirold - Juraj Szerdi - Pavel Silaček - 1744 Michal Frigeri - 1745 Imrich Visnioczky - Daniel Paulikovič - Michal Javorský - 1747 Daniel Paulikovič - 1748 Gotfried Carl - 1749 Juraj Nagyszombati – 1752 Juraj Machal - 1763 Juraj Liskovský - 1764 Mikuláš Moder - 1771 Ján Lehocký - 1773 bola zrušená rehola SJ, SF ostal naďalej Lehocký Ján, keď zomrel 1775 Krakoviczer Jozef SF.

Potom nastúpila éra svetských kňazov: 1776 Magyar Jozef - 1777 Marček Samuel - 1792 Moringer Michal - 1795 Hajdák Andrej – 1795 Kovalčík Martin - 1801 Troj Jakub - 1813 Zimáni Ján SF - 1813 Prúnyi Samuel – 1823 Hanauer Augustín - 1823 Justh Ján - 1856 Hrivnák Matej SF - 1856 Gerometta Ján - 1864 Kluch Ján - 1902 Štrbáň Ján SF - 1902 Csongrády Štefan - 1931 Kmeť Anton - 1937 Korec Jozef - 1941 Kollár Konštantín - 1946 Plško Ondrej - 1905 Gregorovič Tibor - 1965 Teplan František - 1969 Macínka Vladimír.

Poznámky:

Mená : Lat. Vallis Dominorum, nem. Herrengrund, maď. Úrvölgye. Slov. meno má svoj pôvod od slova špan-pán. dolina panstva, županova dolina, čím sa vyjadrovalo vlastníctvo baní. Ľudovo sa volá „Baňa“.

Pramene : Diáriá misie SJ. 1744 - 1754, 1766 – 1773. HD 1911, HD St. Hory.

1. Na kostole je kamenný reliéf koňa. Podľa tradície nájdenie rudy, ktorú kôň kopytom vyvalil zo zeme.
2. Správ neni mnoho, lebo to bol jeden podnik so St. Horami.
3. Pre posúdenie populácie nech slúžia tieto dáta: V druhej polovici 18.st. sa narodilo ročne priemerne 75 deti. V polovici 19 st. bolo 1600 duší, na konci 1150, r. 1912 bolo 1020, r. 1920 už iba 729.
4. Pozri dodatok.
5. Kronikár opisuje udalosti počas Rákoczyho povstania: V obci bolo z počiatku ticho. Pátri slúžili sv. omše, spovedali ako obyčajne. Nedalo sa tušiť, že by mala nastať strhujúca udalosť. Len keď sa rozšírila správa, že bola ustanovená komisia, ktorá má preberať od katolíkov kostoly a to podľa počtu vierovyznania, nastala skrytá a i verejná propaganda. Keď mala prísť komisia na Š .D. propaganda sa zvýšila na najvyššiu mieru. Používali si nielen nahovárania ale aj vyhrážky, že baníkov vyhodia

z práce, že budú platiť veľké dane, že ich nedovolia pochovať v cintoríne, že svojich kňazov musia vydržiavať na vlastný náklad a pod. Tak sa stalo, že keď prišla komisia, bolo viac tých, ktorí sa hlásili ku ev. ako katolíkov. Kostol katolíkom teda vzali a pátri museli opustiť farnosť.
6. Kaplnku vystavali pred bočný vchod asi preto, lebo tade vznikal prievan.
7. Boží hrob je tu najvýstavnejší a najväčší zo všetkých jestvujúcich v kostoloch BBB. Okrem obvyklých paramentov je ešte ozdobený kusami medenej rudy. herrengrunditu, ktorú baníci v pekných kusoch nalámali a venovali na česť a slávu Božiu.
8. Posvätil ho biskup Anton Révay, ktorý toho roku birmoval na Š .D. 958 birmovancov.
9. Pobožnosť ku sv. Klementovi je starobylá a udržala sa aj teraz, hoci sú bane zaniknuté. Úcta sv. Františka Regisa však zanikla. Jeho oltár neskoršie ozdobili sochou sv. Antona Pad. Na deň sviatku patrónov sa vydržiavali slávnostné bohoslužby s hudbou. Po nich bývala svetská slávnosť, na ktorej sa zúčastňovalo celé osadenstvo od predstavených po uhliarov.
10. Dobu postavenia kostola potvrdzuje aj pokladničná kniha Kremnice, kde je zapísaný výdavok 6 fl, ktorým mestom prispelo r. 1593 na stavbu kostola. /Matunák CDK s. 94/

Z kroniky :

Hmotné postavenie patrónov nebolo najlepšie. Na prvý kvartál 1744 dostali 29 fl a 16,5 den. v hotovosti a v naturáliách. Muselo ich niekedy podporovať kolégium z BB. Aj baníci boli biedni. Časté im aj pol roka nevyplatili lôn. Často bola aj nezamestnanosť. R. 1744 sto baníkov poslali drevo rúbať do Králik, lebo nebola pre nich robota.

Otázka národnostná. Banskí predstavení baníci a hutníci skoro všetci boli Nemci. Držali sa za popredných ľudí a chceli mať vo všetkom prím. Pre nich bola osobitná duchovná správa. Superior bol Nemec i jeden páter. Ale pomaly sa osadenstvo slovakizovalo. 1744 je poznačené, že N. šomrali na to, že nemecké katechézy sa konajú len zriedkavo. S úpadkom baní upadal aj nemecký živel. Noví prisťahovalci už nechodili. Niektorí odišli, keď nebolo práce a ostatní sa poslovenčili. Od polovice 18. st. boli superiori Slováci a po zrušení SJ nebol ani jeden Nemec F.

Služby Božie: Na tých si dali pátri veľmi záležať. Na sviatky boli slávnostné služby Božie, s hudbou. Organ mali prvotriedny. Mali starosť aj o ostatné náležitosti.

R. 1749 už jestvovalo bratstvo „Umierajúcich Krista Pána“. Staralo sa o pohrebnú úctivosť pre zomrelých členov. Spomína sa aj katechetické bratstvo.

1750 bol jubilejný rok.

6. febr. 1750 stala sa v bani katastrofa. Na severe vypukol požiar. Poslali dvoch baníkov, aby ho zahasili. Tí sa zadusili. Druhí im išli na pomoc, ale aj tí tam ostali. Z tých, čo vyniesli, jeden zomrel, ostatní boli pridusení, ale sa uzdravili. Jedenásti to však zaplatili životom. 10. febr. bol ich pohreb.

17. marca 1751 predpoludním okolo 11.00 hod. strhla lavína osadu Rybô. Zahynulo 11 ľudí a dobytok. Zachránili jednu tehotnú ženu. ktorá ležala medzi trámami.

Postavili oltár sv. Františka Regis, druhého patróna baníkov.

1776 prišiel prvý svetský kňaz Magyar. Služby Božie museli byt zredukované, hudba skasovaná. Výsledok sa ukázal hneď na sv. prijímaní. Kým v rokoch správy SJ bolo ročne 11 - 13 tis. sv. prijímaní, t. r. ich bolo len 4.500.

1795 posvätili nový cintorín.

1814 Bane navštívil knieža Lobkovitz. Ukázal sa veľkým priaznivcom, lebo dovolil prácu na šachte Ľudvik, ktorou baníci chceli spojiť bane so starohorskými. Bola to dávna túžba, ale financie nestačili. Na prácu povolali baníkov zo Smolníka. 1815 prácu zastavili. Pre štátny bankrot komorský gróf Coloredo nielen prácu zastavil, ale prepustil niekoľko úradníkov. Baníci začali odchádzať do Kremnice a Štiavnice.

1831 bola cholera, na ktorú zomrelo 130 ľudí. Vypukla 15. aug. ráno o pol štvrtej, keď ochorel prvý a za niekoľko hodín zomrel. Cintorín sa zaplnil a bolo treba ho zväčšiť.

1835 požiar v dome baníka M. Gregora. Zhorel on aj syn.

1858 zhotovili na vežu nový krov. Hoc anno scandilia ad ecclesiam erecta et tecta sunt.

1861 kaplnka na cintoríne bola zbúraná a nová postavená.
1867 v júli bol zemetrasenie. Na kostole sa ukázali trhliny.
1935 horlivosťou F A. Kmeťa. bol kostol z vnútra obnovený.
V prítomnej dobe bola Š. D. vyhlásená za národnú pamiatku. Pamiatková správa sa stará preto aj o kostol a jeho okolie. Za veľký náklad boli zhotovené nové schody, opravené ploty, na veži zhotovený krov, zem od kostola bola odhrnutá a odvodnený terén a mnohé iné veci.
Po zatvorení baní nastala sociálna bieda. Rodičia nemali možnosť dať živobytie v Š. D., využívali preto školy v BB, kde si školili svoje deti. Po vyštudovaní sa rozišli do sveta a zastávali všelijaké miesta v štátnej správe, alebo v podnikoch. Zachovali sa však spomienky na rodnú obec a na hostinu 6. aug. sa schádzali po lipami, spomínali na štedrú chudobu, v ktorej sa zrodili a pestovali priateľské vzťahy.
Za vojny prešla obec veľkú kalváriu, všetko podrobne opísal v HD F Konštantín Kollár. Je to vzácny dokument.

Tajov

Dnešná obec Tajov pozostáva z dvoch, obci, ktoré boli v minulosti samostatné obce, totiž z Tajova a Jabrikovej. Za feudalizmu Tajov patril banskej komore a Jabriková zemepanskej rodine Radvánszkych. Tajov bola významná lokalita, lebo tu bola šmelcovacia pec na výrobu medi a striebra. Pec zanikla r. 1895.

Farnosť. Pred dvesto rokmi patril T. ku obvodu bb farnosti. Duchovnú správu vykonával jezuitský misionár. Mal tri obvody svojej činnosti: prvý tajovský, ku ktorému patrili Jabriková, Riečka, Podlavice, Kordíky a Králiky. Druhý obvod jakubský s Ulmankou a Kostiviarskou, tretí obvod sásovský s Rudlovou, Kynceľovou, Nemcami a Majerom. Teraz sa to volá filiálka. V tom čase sa volalo misia. Po zrušení SJ zriadila tu MR r. 1778 farnosť. Prvým F bol ex jezuita Árvay. 1809 bol pripojená ku farnosti Riečka. 1815 bola systemizovaná kaplánska stanica, ktorú zrušili, keď r. 1958 obnovili farnosť v Riečke.

Patronát bola banská, neskoršie lesná komora, potom čsl. štát.

Kostol sv. Jána Krstiteľa stojí v obci. Okolo neho bol cintorín, ktorý zrušili r. 1785, keď zriadili nový. Rozmery: d. 22m, š. 9,5m, v. 6m. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá klenbou s lunetami. Víťazný oblúk je polkruhový, loď obdialníková, tiež zaklenutá. Vzadu je organový chór. Do kostola sa vchádza cez veľkú predsieň, zariadenú ako kaplnku Sedembolestnej. Veža je postavená v priečelí svätyne, má cibuľovitý šindľový krov.

Pôvod kostola. R. 1592 postavili tu kráľovskí urburári kaplnku pre hutníkov. R. 1741 pristavili k nej veriaci loď. R. 1702 postavili vežu. To je dnešný kostol.

Kalvária. Na strmšom vŕšku nad Jabrikovou stojí kalvária, ktorej štácie sa končia kaplnkou P. Márie Bolestnej. Postavili ju Jabrikovčania ako vótum za zachránenie pred požiarom, ktorý r. ... zničil Tajov, ale do J. sa nedostal.

Kordíky

sú bývalá uhliarska osada. CV 1785 píše, že tu bola huta. Po jej zrušení sa obyvatelia živili prácou v lesoch a chovom dobytka. R. 1873 postavili kaplnku, r. 1927 kostolík Navštívenia P. Márie.

Fara bola postavená r. 1789.

Farári:

1778 Árvay Jozef - 1786 Kraus Alojz OFM - 1809 Mazoch Ján, prvý F – 1825 Hanauer Augustín - 1851 Rišśák Ján SF - 1831 Rubesch Ignác - 1868 Trúchly Andrej SF - 1868 Kubáni A. Alojz - 1902 Ohrival Juraj - 1914 Majerský Eduard - 1925 Senček Koloman - 1940 Citterberg Eugen - 1942 Gröbl Andrej –1946 Chovančák Karol – 1966 Hromada Jozef – 1970 Galbavý Stanislav.

Uľanka

Obec bola sídliskom baníkov. Patrila k mestu BB. Keď bane zanikli, živili sa obyvatelia furmančením a službami u mešťanov aj podomovým obchodovaním.

Expozitúra farnosť. Za jezuitskej dušpastierskej činnosti obvod dnešnej expozitúry tvoril druhý obvod tzv. dedinského misionára, ktorý chodil každú tretiu nedeľu konať služby božie do jakubského kostola. Keď bola SJ zrušená, jeden bystrický kaplán mal na starosti duchovnú službu v dedinách dolnej časti starohorskej doliny. Menoval sa dedinský kaplán, býval v Bystrici a podľa potreby cestoval konať náboženské úkony. Populačný prírastok a veľká vzdialenosť obci vyžadovala už dávno, aby bola zriadená duchovná správa v mieste. Už dávno sa o tom uvažovalo, ale nemal to kto uskutočniť.

Krátka história ustanovenia miestneho kaplána je táto: V Uľanke žila bezdetná rodina Pavla Sumráka. Pochádzal zo Seliec, priženil sa do Uľanky a vzal si za manželku Máriu Jariabkovu Grégerovú. U tejto rodiny sa zdržiaval kaplán, keď prišiel vykonávať služby Božie. Rezervovali mu natrvalo jednu izbu a u nich sa stravoval. Po smrti manželky sa Pavel rozhodol, že svoj majetok /bol prvý gazda v obci/ zanechá na fond pre novú zriadiť sa majúcu farnosť. Tak aj urobil, keď 1910 zomrel. Farnosť sa ani tak nechcela zrodiť, hoci to súrne vyžadovala duchovná služba, veriaci sa to žiadali a bol už zaistený aj fond. Bo skoro za tým, nevedno z akej príčiny, BB F Dr. Kohút predal poručený majetok synovcovi nebohého Pavla, Ondrejovi, ktorý zaň zaplatil takú sumu, ktorá by bola stačila na postavenie prvotriedneho farského domu. Peniaze však uložili u Správy náboženských základín. Keď vypukla svetová vojna, kapitula dala peniaze na vojnovú pôžičku. Povojnová devalvácia prakticky anulovala fondové peniaze. Myšlienka na zriadenie farnosti však nezanikla, uskutočnila sa r. 1939.

1937 sa začala stavať železnica BB - Diviaky. Bola to neobyčajne ťažká a dlho trvajúca práca. K stavbe sa sem nasťahovalo mnoho robotníkov, čím sa počet obyvateľov zvýšil. Aj potreba duchovnej správy zblízka bola potrebná. Vtedajší F A. Vajcík to plne chápal a preto s dovolením cirkevnej vrchnosti poslal tam bývať kaplána L. Drozda. Ubytoval sa v súkromnom dome. Nástupca F Szabó získal o dva roky na bývanie starú školskú budovu. Keď sa otvorila prevádzka na novej železnici, stará trať do harmaneckej továrne sa stala zbytočnou. Cirkev požiadala železničnú správu o predaj budov bývalej železničnej stanice a pozemku. Železnica žiadosť priaznivo vybavila. Budovu adaptovali na faru a r.1944 sa do nej nasťahoval duchovný správca J. Noga. Pozemok mienili upraviť na záhradu. Po druhej vojne SF Noga neprozreteľne predal časť pozemku na postavenie píly Ing. Muránskemu, a tým stratil časť pozemku, a tým stratila sa aj fara, lebo pílu zoštátnili a faru vykúpili. Bolo treba postaviť novú budova na inom pozemku, čo sa stalo r.1970.

Systematizácia farnosti sa doteraz neuskutočnila pre námietky FÚ v BB, kde dosiaľ duchovný správca figuruje ako K. Námietky robia aj jakubskí veriaci, ktorí si robia nároky, aby býval v Jakube vzhľadom na svoj krásny kostol. U štátnej vrchnosti tiež vec neni vyriešená.

Valaská

Obec vznikla na začiatku 15.st. Patrila ľupčianskému panstvu. Neskôr sem dosídlili valachov, od ktorých dostala meno. Obyvatelia sa dávno zaoberali pastvinárstvom, chovom dobytka a neskoršie aj roľníctvom. V nedávnej minulosti zase okrem toho aj prácou v lesoch, na píle a v okolitých železiarskych závodoch. Osada Piesok, ktorá už teraz patrí ku Podbrezovej, vznikla pri rozvoji železiarstva. Je tu teraz popredný strojársky podnik. Po r. 1945 sa rozšírila výroba vo všetkých závodoch, prisťahovalo sa mnoho pracovníkov; pre nich bolo na brehu Hrona postavené veľké moderné sídlisko, ktoré patrí k obci a volá sa Nová Valaská. Tým sa počet obyvateľstva zvýšil na 5.000.

Farnosť. Pôvodne patrila ako filiálka ku breznianskej farnosti. R. 1612 zriadil zemepán G. Tribell farnosť. Keďže bol ev., aj farnosť bola taká. K nej patrili Hronec, Osrblie, H. Lehota a Sihla. R. 1675 gen. Collalto zaujal farnosť a dal ju do duch. správy piaristom. Spravovali ju dva roky. Potom prišli svetskí kňazi. Tököliovci zajali F Višnockého a odviedli do Klenovca. Po nom sa ujal správy M. Miriss. R. 1682 však vypovedali kat. F a zaujali ev. Za Rákoczyovcov znova sa jej zmocnili ev. Po skončení bojov je v kat. správe. Okolo r.1615 založil Tribell faru aj v H. Lehote, tá vtedy odbudla. CV 1785 sa ponosuje na Sihlu, kde je 116 duší a cesta trvá 6 hodín. Pridelili ju teda ku Č. Balogu, neskoršie ku Lomu n/Rimavicou. Osrblie pridelili novej fare v Hronci. Teraz je to farnosť jednej obce, lebo Bystrá pripadla Mýtu.

Kostol sv. Martina stojí za Hronom na stráni. Je pri ňom cintorín. Vystupuje sa doňho po schodoch. Lomený oblúk na portále, lomený víťazný oblúk a gotická klenba svätyne poukazujú na gotickú dobu stavby kostola. Loď je obdialníková, mala drevenú povalu, ktorú koncu 19. st. nahradili nevzhľadnou valenou klenbou systému rabitz. Vzadu má drevený organový chór. Veža je v priečelnej fasáde. Bola pôvodne ozdobená sgrafitovým dekórom geometrických tvarov. Obnovili ho r. 1963.

Patronát bola lesná komora, od 1918 čsl. štát.

Kaplnky

Kaplnka sv. Jána Krst. postavená r. 1846

Kaplnka sv. Františky Rím. Postavili si ju ako svoju hrobku, v ktorej odpočíva F Vadáni.

Fara

Pôvodná bola drevená. R. 1693 postavili murovanú a 1796 postavili na ňu poschodie. R. 1957 postavili novú faru a starú predali. Nová fara stojí pri kostole.

Farári:

1673 P. Mikuláš a Con. Piarista – 1674 P. Ďurčáni Mikuláš SJ – 1674 Višnocký Štefan - 1678 Miriss Mikuláš - 1681 Mikovič Juraj – 1682 zaujali ev. - 1683 Miriss Mikuláš po druhý raz - 1689 Paulovský Ján - 1669 Miskay Michal – 1690 Szerdaleyi Ján - 1692 Biely Juraj - 1692 Miskay Michal po druhý raz – 1695 Lovčáni Juraj - 1703 Simkay Andrej – 1705 zaujali ev. - 1709 Bossányi Vojtech - 1727 Mialtro Pavel - 1743 Lindauer Jozef - 1749 Fektor Andrej - 1752 Barinka Jozef - 1753 Pauchner Vít - 1765 Koron Žigmund - 1771 Vavrovič Štefan - 1794 Kollárovič Štefan - 1809 Kern Ignác - 1823 Hrdina Ignác - 1829 Vadáni Jozef - 1851 Sásik Vojtech SF - 1851 Tholt Štefan - 1863 Liegerhoffer Jozef - 1876 Leitmann Anton - 1879 Takáč Koloman SF - 1879 Prokša Ján - 1891 Kúdelka Anton SF - 1892 Bobok Rudolf - 1929 Záhora Ján - 1932 Gröbl Andrej - 1936 Šuman Hreblay Vojtech - 1937 Citterberg Eugen - 1940 Minárik Michal - 1944 Dr. Straka Jozef - 1945 Vačko Anton

Poznámky :

Mená : Villa Tegart, Tegort, Valachorum villa, Walachischesdorf – Valašská, maď. Garamolaszka.

Pramene : CV 1688, 1691, 1701, 1783, 1822 - HD

Z kroniky:

R. 1741 Zdá sa, že sem prišli tirolskí baníci, spomína sa ich K Jakub Resler.

R. 1684 pri povodni bol strhnutý most. Mŕtvych nemohli pochovávať do cintorína. Pochovávali ich v Čížovie záhrade, kde bola voľakedy kaplnka, ako to dosvedčujú vykopávky.

R. 1688 CV konštatuje, že sú tu dva puknuté zvony V kostole bola kamenná krstiteľnica.
R. 1701 CV píše: Vo farnosti sa ešte vyskytujú luteráni. F sa prikazuje, aby im nedal pokoj, ako nesvätia sviatky, nechodia do kostola. Ak chorý odmietne zaopatrenie, odoprie sa pohreb, ak rodina nezaplatí pokutu.
R. 1783 Vo farnosti bolo bratstvo umierajúceho Krista Pána, zal. 1745, Staralo sa o dôstojný pohreb svojich členov. Cintorín bol založený blízko kostola r. 1775. Sihla: tam bola skláreň a 116 duší. Vzdialenosť 6 hodín. F mal dôchodok z poľa, dežmy, dreva a štóly ročne 475,99 fl.
R. 1822 CV píše : V kostole bolo 6 chórov, boli zhnité. Keď kňaz celebroval, všetko prašťalo, slova nebolo počuť. V kostole bola socha sv. Martina z r. 1729. Pri kostole bola kalvária, štácie stáli pri múre. Spomína sa kaplánska stanica, nemala fondu, F platil zo svojho. Bola tu šoltýska rodina Molcsányiovci a zemianska Trangošovci.
R. 1831 V čase od 25.aug. do 11 .sep. zúrila cholera. 187 ľudí ochorelo a 60 zomrelo. Bol deň, keď pochovali 11 mŕtvol.
R.1835 boli postavené schody ku kostolu.
Bola postavená kaplnka pri breznianskej ceste z milodarov
1858 zomrela vdova Schwarzlová, ktorá poručila cirkvi 750 zl.
1840 Postavená bola kaplnka sv. Františky. F venoval fare lúku ako fond na slúženie sv. omší.
1846 Rodina Havastová postavila kaplnku sv. Jána. F dostal fakultu slúžiť v nej sv. omšu.
1848 Zrušená bola dežma, s čím prišiel F o hlavný prameň dôchodku.
V seminári v BB konala sa synoda. 64 kňazov sa zúčastnilo.
1850 F si podal žiadosť o náhradu za stratenú dežmu.
1866 zúrila cholera. Bolo veľa mŕtvych.
1867 Rakúsko-maďarské vyrovnanie. Kráľ sa nechal korunovať Šimorom.
Zavedené bolo žandárstvo.
Maďarčina bola zavedená ako úradná reč.
1869 Voľby do snemu. Za brez. okres bol vyvolený Egýd Lehocký ev. árendátor ľupč. panstva.
1872 epidémia cholery.
1873 Pokrytý bol kostol aj zvnútra bola oprava. Zhodili horné chóry.
1880 S farníkmi bola dohodnutá výmena povinných prác.
1892 21. aug. bol posvätený podbrezovský kostol .Kázal Bobok. Epidémia rožného statku.
1894 boli voľby, vyvolili za poslanca Alexandra Csákyho.
1895 Stavba železnice. Stavba kaplnky sv. Antona. Postavili ju talianski robotnici, pracujúci na stavbe železnice.
1905 Od J. Rungaldiera bol kúpený oltár pre kostol, ktorý sa práve vtedy staval.
1906 Železničná správa vyplatila za pozemky a budovy zabrané pri stavbe železnice.
1908 Veľká obnova kostola. Boli zhotovené nové lavice, oltár, postavil Krause z B. Štiavnice, krstiteľnica a nová dlažba.

ARCHIDIAKONÁT KATEDRÁLNY
DEKANÁT ZVOLEN

Zvolen

Stredoslovenské mesto, ležiace v priesečníku dolín sever-juh, východ-západ. Je tu dôležitý dopravný uzol tak železničný ako aj cestný. Osídlenie je starobylé. Našli sa tu popolnicové hroby predhistorického osídlenia. Mesto je nerozlučne spojené so zvolenským zámkom, ktorý má svoje počiatky v slovanskom osídlení. Zvolen bol od nepamäti sídlom župy. Hrad zaručoval význam mestu, ale súčasne bol aj brzdou jeho rozvoja, lebo hoci mesto malo privilégia slobodného kráľovského mesta, ktoré mu po tatárskom vpáde potvrdil Belo IV. r.1244. /1/, predsa hrad a jeho podhradie, ktoré boli osobitnou k mestu nepatriacou jednotkou, čerpali výhody pre seba na úkor mestskej komunity. Či mesto má svoj pôvod od servientov hradu, alebo sa vyvinulo nezávisle, je otvorená otázka. Keď postavili kostol na rovine, mesto sa začalo okolo neho vyvíjať. V tých začiatkoch bol Zvolen významnejší ako v neskoršej dobe, lebo župa, ktorej bol sídlom, bola v tom čase veľžupou, ku ktorej patrili Liptov, Turiec, Orava, Šušolie, Osliansky obvod a na juhu Dyvová.

Zvolenské lesy patrili korune a panovníci často navštevovali Zvolen, kde si dali postaviť skvelý dom /domus nostra/, ktorý bol neskoršie premenený na zámok. Pri Zvolene bol chránený les, v ktorom sa pestovala zverina.

Pre uvedené podmienky mesto mohlo mať väčší rozvoj, ale nemalo. Žilo v tieni slávy a bohatstva B. Bystrice, ktorá mu nakoniec odobrala aj jeho slávu: župné sídlo, ktoré bolo r. 1784 premiestnené do BB. Rivalita oboch miest bola veľká a trvá aj teraz. Zvolen bolo vždy slovenské mesto. Vyvolilo Ľud. Štúra sa poslanca na krajinský snem, aby obhajoval jeho municipiálne práva. Pre slovenské zmýšľanie bolo aj sídlo župy prenesené do BB, kde bol žil slovenský živel iba medzi mestskou chudobou a bol tedy bezvýznamný.

Od dávnej doby bol Zvolen pre okolie centrum obchodu a remeselníckej výroby. Svojho času tu bola aj zvonolejáreň. Mesto sa začalo dobre vyvíjať v druhej polovici XIX. st. Výstavbou železnice stalo sa dôležitým dopravným uzlom. Nastal príliv železničiarov. Títo boli v počiatkoch väčšinou maďarskej národnosti a pre nich postavili r.1912 kalvínsky kostol. Boli založené železničné údržbárske dielne. Ďalší rozvoj donieslo založenie továrne na pľac „Union“. Po prevrate r. 1918 maďarský živel sa odsťahoval. Bola však zrušená aj fabrika „Union“, čím bola zavinenú dlhodobá nezamestnanosť a úpadok, lebo robotníci stratili prácu. Sláva mesta sa vrátila, keď sa mesto stalo sídlom XVIII. župy, čo trvalo asi 10 rokov. R. 1940 bola založená továreň na spracovanie tvrdého dreva „Bučina“. Mesto sa ďalej rozvíja. Za storočie vzrástlo obyvateľstvo asi osemnásobne. S tým prišiel aj kultúrny rozvoj. Na začiatku XX. st. bola založená meštianska škola. R. 1919 gymnázium. Dnes je tu Vysoká škola lesnícka a drevárska. Je tu výskumný ústav lesníctva a vôbec je centrom lesníctva.

Farnosť. Vo Zvolene sa tradujú dve starobylé farnosti, Jedna sv. Mikuláša a druhá sv. Alžbety.

Farnosť sv. Alžbety je dnešná mestská farnosť. Je v zozname decimačného protokolu pápežského desiatku. Bola exemptná a podliehala prepoštovi sv. Tomáša na Hore pri Ostrihome. Farnosť už jestvovala, keď Belo IV. dal privilégium slobodnej voľby farára mestu. Za reformácie sa mesto opičilo po iných susedných mestách, preto sa tu skoro usalašilo Lutherovo hnutie. Keď Zathay vizitoval r. 1561 faru, našiel kostol zbavený všetkých posvätných náležitostí. Fara bola uprázdnená. /2/ Od polovice 16. st. sa natrvalo udomácnila nová viera. Za rekatolizácie ev. farára Daniela Reményiho predvolali pred bratislavský delegačný súd a poslali do vyhnanstva. V tom čase Matúš Collalto zaujal kostol pre katolíkov a farárom sa stal Matej Čelko. Za Tökölihо osud farnosti neni známy. Za Rákoczyho II. bol ustanovený za ev. farára Ján Zelenka. Malkotenti pri ústupe vypálili mesto aj s kostolom. Po ich porážke bola farnosť opäť katolizovaná a taká sa udržala do prítomného času.

Kaplánske stanice sú dve. Stopy prvej sú v dávnej dobe. V časoch reformačných sa spomína farár a kaplán, ktorý sa držal za rovnocenného farárovi a bohoslužby konali striedavo ./3/ Po rekatolizácii stanica zanikla. Obnovili ju za farára Lepényiho. Druhá stanica bola zriadené na začiatku XX. st.

Farnosť sv. Mikuláša je druhá farnosť, ktorú cituje Pazmáňov katalóg. Aj táto bola exemptná. O jej histórii nevieme veľa, v prítomnej dobe sa začala skúmať. /4/ Predpokladá sa, že to bola pôvodná

hradná fara, ktorej činnosť ak sa nerozprestierala na celú župu, tak isto na území zvolenského a dobronivského panstva, dokedy neboli založené vonkajšie fary v Badíne, D. Nive, Hájnikách, Sielnici, Tŕni, Bacúrove, Babinej a Sáse. Stalo sa tak nie dlho po tatárskom vpáde. To je však len domnienka, lebo na to niet dôkazového materiálu. Aj túto faru uvádzajú decimačné protokoly. Farár bol asi župný arcikňaz a neskoršie prevzal funkciu zvolenského archidiakona a preniesol sídlo do Ostrihomu. Dec. protokoly uvádzajú Filipa ako farára. Bol súčasne ostrih. kanonikom. Ešte sa uvádzajú tieto mená, ktoré by sa mohli vzťahovať na túto faru: 1292 Petrus, plebanus de Zolum, canonicus vaciensis. – 1310 Peter, plebán de Zolum bol poverený OAB, aby vyšetril potrebu zriadenia fary v Ponikách. – R. 1325 Nicolas AD de Zolio et rector capellae regiae beati Nicolai de eodem rieši spor radvanského farára s patrónom: Pre neprístojnosti zbavili F benefícia. – R. 1389 povolil pápež Ladislavovi Albertovi, rektorovi kostola „in Antiquo Zolio“ sedemročnú platenú študijnú dovolenku, ak bude mať zodpovedného vikára, plateného z príjmov fary. – R. 1402 dáva pápež úpravu, aby sučianska fara, uprázdnená odchodom farára Gallusa, bola obsadená ostrih. kanonikom a farárom „parochialis ecclesiae s. Nicolai de Antiquo Solio“, s podmienkou, že sa zriekne zvolenskej fary, lebo benefícium presahovalo 18 mariek, čo je neprípustné. Tohoto roku sa fara sv. Mikuláša spomína posledný raz.

Neni vôbec známe, kde by mohol stáť kostol tejto farnosti. Prvá domnienka by bola, že stál na Pustom hrade. To je však najnepravdepodobnejšie, lebo hrad bol strategická stavba na obranu obyvateľstva v dobe ohrozenia a nie trvalé sídlisko. Mohol byť v Podhradí, ktoré isto jestvovalo a kde bývalí servienti, ale nevieme, kde by mohlo byť. – Pre existenciu kostola je doklad v metačnej listine z r. 1263, v ktorej sa spomínajú zeme kostola sv. Mikuláša, ktoré ležali v blízkosti obce Rybáre. /5/ Nyárayová CV r. 1692 uvádza: Kaplán ma titul druhého farára a bol rovný v úrade miestnemu farárovi, striedali sa v službe, tak isto kázali a mali rovný dôchodok v obilí a pive. /SchH/ To by nasvedčovalo, že kostol tejto farnosti už nejestvoval, ale tradícia oboch farností sa zachovala. Bartókova CV 1637 uvádza, že na zámku je kaplánom Ondrej Hugínyi, sielnický farár a konventuál turčianskeho prepošstva, ktorý sa stará o duchovnú správu katolíkov aj z Budče. Nestačí však všetko obslúžiť, preto navrhuje, aby bola zriadená stála správa, lebo má čo robiť, aby tu udržal katolícku vieru. Za odmenu dostával 30 zl.

Patronát si držalo podľa privilégií vždy mesto.

Fara bola od pradávna murovaná, čiastočne poschodová. Mala kuriálne privilégia. Túto budovu zbúrali a r. 1938 postavili novú, terajšiu, ktorú vybavili reprezentačne. Pri búraní sa v starej fare našli starobylé fresky, ktorými bola vyzdobená. Tieto nezničili, ale odborník ich zosňal aj s omietkou a umiestnil ich v novej budove. Motívy sú náboženské aj svetské, z poľovníckeho života. – R. 1960 túto budovu vykúpil Okresný národný výbor a umiestnil v nej podnikové riaditeľstvo „Zdroja“ a farnosť ostala bez budovy. Farárovi dovolili, aby dočasne býval vo svojej bývalej fare a platil nájomné.

Farský kostol sv. Alžbety stojí na námestí, teraz ako voľná stavba. V minulosti však bol ohradený múrom, pri ktorom stála budova xenodochia, byt kostolníka a zvonica. Múr a budovy r. 1811 na príkaz magistrátu zbúrali a kostol ohradili dreveným plotom. Tento tiež časom zanikol. Vôkol kostola bol cintorín. Pochovávalo sa aj v kryptách. Boli tri: pod svätyňou, loďou a kaplnkou. Boli pre verejné pochovávanie a nie pre privilegované rodiny. Okrem kostolného cintorína bol už v predjozefínskej dobe vonkajší cintorín za mestom. /Pri Hrone, kde sú teraz mliekarské závody/. Kostol má tieto rozmery : d. 34m, š. 11,5m, výška cca 10m. Svätyňa je gotická, polygonálna. Rebrá klenby sedia na hlaviciach ozdobených listami a zbiehajú sa do svorníkov. Pred sto rokmi bola klenba blízko spadnutia, preto stiahli steny železom, murivo klenby rozobrali a ponechajúc len rebrové zhotovili novú klenbu. Vidno to na nej, lebo lunety nie sú zakončené lomeným, ale elipsovitým oblúkom. Okná sú vysoké, delené stĺpikom, zakončené kružbou. Majú sklomaľbu. Víťazný oblúk je lomený, masívny. Loď pôvodne s drevenou povalou bola v renesančnej dobe zaklenutá. Klenba je zakotvená na masívne vnútorné oporné piliere, ktorými súčasne vytvorili chóry. Je valená, ozdobená rebrami hrebienkovej pseudogotickej siete. Pôvodný zadný organový chór stojí na dvoch stĺpoch a má

prekrásnu gotickú sieťovú klenbu. Hlavný portál je neskoro-renesančný, vysoký. Z tej doby je aj veža, ktorá stojí na štyroch rohových pilieroch. Má tri poschodia: v prvom je sklad pre hudobníkov, v druhom priestor pre zvony, v treťom poschodí býval požiarny strážnik. Toto poschodie bolo nadstavené v polovici 18 st. Krov veže je vysoký, báňovitý, barokového štýlu. R. 1941 zamurovali otvorené oblúky veže a vytvorili predsieň. Vo veži je jeden veľký zvon. – R. 1973 bola svätyňa upravená podľa noriem obnovenej liturgie. Bol zhotovený mramorový oltár tvárou proti ľudu a mramorové pozadie. Veľký novogotický oltár z r. 1912 odstránili. Tým kostol veľa stratil na svojom vzhľade, svätyňa zíva fádnou prázdnotou.

Na južnej strane pri múre lode stojí kaplnka Bolestnej Matky Božej. S kostolom je spojená dverami. Je cca 10m dlhá a 6m široká. Je zakončená troma stenami šesťhranu. Klenbu má valenú. Vzadu je organový chór s barokovým organom. Štýl je barok. Má tri oltáre. Všetky sú starobylé, renesančno-barokové.

Sakrestia. Je zaujímavá, lebo má formu kostolíka, čo je ojedinelé. Je štvorcová, zaklenutá krížovou klenbou. Na východe má výklenok, akoby svätyňu, ktorá je oddelená víťazným oblúkom románskeho štýlu. Okienko má v strede. Niektorí sú takej mienky, že toto bol pôvodný kostolík, ku ktorému pristavali neskoršie terajší kostol. Myslím, že je to mylná mienka a táto časť není staršia ako kostol. Je zvláštne, že na Villenbergovej kresbe táto prístavba chýba.

Pôvod kostola. Bol postavený v dobe románskeho štýlu. Svedčí o tom portál zachovaný na južnej strane, teraz viditeľný z predsiene vchodu do krypty. Zamurovali ho, keď postavili kaplnku Božieho tela. Portál odokryli pri archeologickom prieskume r. 1969. Titul kostola by nasvedčoval, že nebol postavený pred r. 1235, kedy bola kanonizovaná sv. Alžbeta. Jestvuje listina, v ktorej kráľ Žigmund povoľuje mimoriadnu daň 1 fl. za každú urnu vína dovezenú do Zvolena, aj na zámok, ktoré peniaze sa majú použiť na stavbu kostola. Pôvodne sa myslelo, že išlo o novostavbu, ale teraz sa mysli, že ide len o prestavbu, kedy bola postavená terajšia honosná svätyňa v gotickom štýle. Výnos bol vydaný r. 1391 a 1395 bol zrušený. Nová prestavba sa stala v renesančnej dobe, kedy zaklenuli svätyňu a postavili vežu. Podľa Villenbergovej kresby mala veža len dve poschodia, tretie nadstavili neskoršie, snáď v dobe, keď opravovali kostol po vypálení od ustupujúcich Rákoczyovcov. Kaplnku Bolestnej Matky Božej dal po zbúraní kaplnky Božieho tela postaviť r. 1650 Ján Ebeczky. R. 1686 Jozef Ebeczky obdaroval kaplnku bohatou základinou. Farár Gedra dal na ňu vystavať štýlovú barokovú vežičku, v ktorej bol aj zvon.

Oratorium regium. Pri kostole bola kráľovská kaplnka, ktorú menovali oratórium kráľa Mateja. Stála na severnej strane kostola. Tradícia o nej hovorí, že ju založila kráľovná Beatrix. Kedy ju zbúrali, neni známo. CV 1754 sa o nej nezmieňuje.

Kaplnka sv. Kríža. Najstaršie CV uvádzajú, že na cintoríne stála kaplnka, drevená, vybavená pre funebrálne bohoslužby oltárom a organčekom so štyrmi mutáciami. Zanikla asi v tom čase, keď opustili pochovávanie do tohoto cintorína a otvorili novy cintorín na „Balkáne“.

Xenodochium. Mesto založilo a udržiavalo špitál, ako všetky stredoveké mestá. Mali tu výživu 10 starci. Jeho pôvodná budova stála pri kostolnej ohrade. CV r. 1754 už uvádza, že bolo už v inom dome na bystrickej ceste. Iné listiny hovoria, že to bol starý pivovar. Zachovalo sa do XX. st.

Farári :

1292 sp. Peter – 1332 – 1337 sp. Michal plebán de Antiquo Solio – 1402 sp. Dominici Mikuláš – 1464 sp. Ladislav – 1522 Juraj – 1534 – Klein Ján - 1543 sp. Gregor – 1556 Lovcsányi Juraj – éra ev. farárov. 1665 Paskovi Ambróz – 1681 Čelko Matej – 1684 Pudmaj Matej – 1686 Mažár Krištof – 1689 Istvánovics Martin – 1689 Bartošovič František – 1692 Abrahámič Michal – 1701 Thományi Ján – 1708 Kralinovič Matej – 1709 Murgaš Michal – 1715 Kralinovič Matej – 1715 Čulík Martin – 1718 Janovič Juraj – 1737 Lepényi František – 1747 Ďurovský Juraj – 1758 Gedra Jozef – 1770 Juračka Jozef – 1777 Maršalík Ján SF – 1777 Markuš Imrich – 1781 Fábry Jozef – 1791 P. Kazimír Vyškovský OFM SF – 1792 Scira Michal – 1795 Gašparec Ján – 1802 Bulla Jozef – 1864 Koločay Ján SF – 1805 Meszáros Jozef – 1828 Šteffko Juraj SF – 1829 Budatínsky Samuel – 1833 Rakovský Ján – 1847

Kozáček Jozef – 1851 Tergina Pavel – 1888 Gürtler Jozef – 1895 Tmák Jozef - 1900 Matuškovič Martin – 1920 Dvihally Vojtech SF – 1920 Smida Jozef – 1924 Ďurkovič Štefan – 1943 Feranec Jozef – 1945 Slašťan Tomáš SF – 1948 Feranec Jozef sa vrátil – 1952 Mečiar Kamil SF – 1956 Hudec Jozef SF – 1966 Mišík Mikuláš.

Z kroniky:

Ešte poznámka k pôvodu kostola. CV 1629 uvádza ako zakladateľku kostola kráľovnú Beatrix, tretiu manželku Ondreja II., dcéru marchiona D´Este Aldrovandiniho, ktorá po ňom zostala vdovou. Je pozoruhodné, že skoro všetky kostoly na zvolensko-dobronivskom panstve sú pripisované jej ako zakladateľke. Jej životopis to však nepotvrdzuje.

Cintoríny. CV 1829 uvádza: cintorín pri kostole je opustený. 1811 mesto dalo zbúrať ohradový múr a pri ňom stojace budovy. Pochovávalo sa do iného cintorína za mestom, ktorý už poznala CV z r. 1692. R. 1784 opustili ev. pochovávanie do toho cintorína a zriadili si iný, neznámo na ktorom mieste. Neskoršie sa vrátili ku pochovávaniu do predošlého. R. 1831 pre zomrelých na choleru otvorili nový cintorín. Není isté, či to bol cintorín na „Balkáne", ktorý sa používal do nedávna, ale pre rozvoj mesta musel byť zrušený. Nový veľký cintorín bol otvorený nad Sokolovskou cestou. Zo starého cintorína exhumovali mŕtvoly tých, ktorých rodiny o to požiadali a previezli ich do nového. Vedľa tohoto cintorína je vojenský cintorín ruských a rumunských vojakov, ktorí padli v druhej vojne v oblasti Zvolena.

Z kroniky:

R. 1806 patrón usporiadal naturálne dávky fare a začal dávať ročne 25 lakťov palivového dreva a za pivo 30 zl.

R. 1807 mesto odstránilo z námestia „columen prostitutionis, vulgo plangjer", stĺp hanby.

Nový svätostánok do kaplnky bol zhotovený r. 1808.

R. 1809 mesto vystrojilo štyroch vojakov do vojny proti Napoleonovi. – Kaplán dostal 20 zl. drahotného prídavku. Medzi magistrátom a farou bolo nedorozumenie pre streľbu z mažiarov, ktorú chceli zakázať. – Pre mestské bandérium bol posvätený prápor.

R. 1810 bolo pocítené slabé zemetrasenie. Hron dostal nový most.

Koleda sa konala v meste. R. 1811 konala sa aj v Dúbravke - Kráľovej, kde bolo 9 domov a 82 duší. Obnovená bola aj v zámku. Filiálku Častobrezie v horách, kde bol na lazoch komorský dom, prifarili ku Vígľ. Hute – Kalinke.

R. 1822 pukol veľký zvon. – Obnovili kostol a na veži dali zhotoviť železný balkón. – Zlodeji vykradli kostolné klenoty, ktoré našli neskoršie, ale zničené.

R. 1823 13. okt. vyhorela polovica mesta. Kostol nezhorel.

R. 1814 si farár žiadal zvýšenie dôchodku, ale žiadosť bola odmietnutá.

R. 1824 puknutý zvon, na ktorom sa nezvonilo, obrátili a zvonili na ňom. – Mesto začalo postupne búrať hradby smerom na Stráž. – Počas župnej reštaurácie konala sa vo Zvolene kongregácia zemanov. Ján Schurmann a Žigmund Zolnay na schôdzi prečítali list vicekomesa Antona Radvánszkeho, v ktorom navrhoval uprieť nižšiemu kléru privilégia, aké požívali zemania. Proti tomu BBB Belánsky podal reputáciu. /Celá je uvedená v HD Zvolena/.

R 1828 7.júla vypukol katastrofálny požiar, ktorý zničil celú ulicu až po lieskovský kríž. 15. dec. privítali nového farára S. Budatínskeho. V noci zlosynovia podpálili faru, pričom zhorelo 24 domov. F ušiel v noci na Stráž.

R. 1831 vypukla cholera.

R. 1815 boli zmenené trhové dni. Trhy, ktoré sa doteraz konali v nedeľu, boli preložené na sobotu.

Po kapitulácii u Világoša r. 1849 sa dostali niektorí senátori do väzenia. Magistrát bol suspendovaný a dosadený komisár. Za konzula bol vymenovaný Štefan Peťko, ktorý bol súčasne komisárom slúžno-dvorského obvodu vo Zv. Slatine. Toho skoro vymenil Samuel Štefanovič.

R. 1857 ev. si postavili vežu ku kostolu, ktorý bol predtým dom, upravený na bohoslužobné ciele. Zadovážili si tri zvony z Bochumu. /Cent ocele stál 30 zl., kým cent klasickej zvonoviny 100 zl./

Dovtedy sa pohreby zvonilo na katolíckych zvonoch. Jozef Heidelberg z Lučenca r. 1858 prelial veľký zvon. Starý zvon vážil 29 centov, nový 36. To bolo proti rozpočtu, ale fara to musela zaplatiť. Keď zvon zavesili na vežu bolo vidieť, ako sa krížik pohybuje, preto z bezpečnostných dôvodov zavesili zvon na lomenú os./ R. 1947 zvon zavesili no vysokú os a zariadili elektrický pohon a na veži nič nebezpečného nevidieť./

R. 1859 stala sa veľká oprava kostola, vymenená bola klenba svätyne.

Kaplánsky plat upravili na 170 zl. ročne. Toho roku kaplána nebolo a jeho plat použili na opravu kostola. Postavenie kaplána bolo biedne. Dva roky predtým žiadal farár, aby na jeho vydržiavanie mohol použiť úrokov základiny kaplnky.

Do kaplnky sv. Hildegardy, ktorú na Sliači postavili banská komora v B. Štiavnici, dali do zvolenského kostola oltár a niektoré paramenty. Neskoršie oltár vymenili za nový.

F. Mészáros, ktorý bol Zvolenčan, zaznačil niektoré veci, vhodné pre historický pohľad: V kostole boli v tom čase tieto epitafy : Virgo Ivanissko 1761 – richtára Stimella 1639 – kazateľa Nikodéma Sartorisa 1596 – richtára D. Berkyho – 1648 – F Gedra našiel v nadpraží špajzy vo fare poklad, za ktorý dal vystavať vežičku na kaplnke. – Spomína kalich s letopočtom 1620. – Na oltári v kaplnke bol letopočet 1745. Cituje CV Nárayho 1692, ktorá hovorí, že vo vonkajšom cintoríne stoji kaplnka, ktorú dalo postaviť zo základiny gr. M. Berkyho. CV 1754 ju už nespomína. – CV 1657 uvádza, že Budča patrila ako filiálka ku Zvolenu. Vizitátor odporúčal, aby sa tu zriadila fara. Táto CV píše, že v meste bolo len 20 katolíkov a 340 ev. Preto tak málo, lebo r. 1644 – 1645 v meste zúrila neznáma epidémia a za necelý rok zomrelo 1070 ľudí. – CV Mednyánszkeho uvádza stav farnosti: R. 1722 „Gravamima totius comitatus Zoliensis“ uvádzajú, že fara stratila 2000 fl z rozličných fondov; decima aj sedecima sa tiež stratila; fara má kaplánsky byt, ale kaplána nemá; za tökölíovského povstania polovica farského dôchodku sa stratila; – decimu by bolo treba vymáhať od rodiny Osztroluczkej a baróna Hellenbacha, ktorí sa jej zmocnili.

Kostolný spevácky zbor:

Podľa vzoru iných mestských kostolov udržiaval sa aj vo Zvolene malý muzikálny zbor, od dávnych čias. CV 1754 uvádza, že tu bol hudobník, organista, ktorý bol aj učiteľom, spevákom a zvonárom. Chórovým spevom s hudbou sa pozdvihovala bohoslužba vo sviatočné dni. Speváci a muzikanti mali vo Zvolene českú tradíciu. CV 1781 píše, že učiteľom a kantárom je Florián Smrček, Moravan a organistom Ján Fidicinis, Slovák. Chór vydržiavalo mesto z decimy. Chór bol najslávnejší v polovici 19. st. Jeho riaditeľom bol Čech Anton Brüll. Svoju hudobnú kariéru začal v divadle, kde spieval barytón. Potom bol kantorom v metropolitnom kostole v Jágri, kde sa oženil s Izraelitkou. Vo Zvolene ona spievala diskant a on bas. Hral aj na trombóne. Bol súčasne učiteľom 1. triedy. Organistom bol Ján Žembera, tiež Čech, ktorý spieval tenor, Ján Jiránek, Čech bol kostolníkom a hral na klarinete. Ako dobrý hudobník precestoval celé Uhorsko. Do Zvolena prišiel zo Šp. Doliny, kde bol viedol banícku kapelu. Vo Zvolen bol učiteľom hudby. Nadobudol si slušný majetok. Jeho potomci boli všetci hudobne nadaní, ale niektorí zomreli, iní sa rozišli po svete. To bola veľkú ujma zboru, ktorý sa potom, keď Jiránek oslepol, tak stenčil, že na jeho záchranu povolali zo Zv. Slatiny Vojtecha Sucháneka, ktorý tam bol slúžno-dvorským diurnistom a už predtým v zbore účinkoval. Stal sa učiteľom. Po Žemberovi nastúpil Vincent Zamořil a po ňom František Reger, Moravan.

Po revolúcii, keď bola dežma zrušená, ostal chór na 6 rokov neobsadený. F. Kozáček založil fond na vydržiavanie tretieho učiteľa. Reger odišiel do Brezna, kde účinkoval do smrti. Po ňom nastúpil Anton Jiránek, syn predošlého, ako organista. Takýto stav trval do r. 1873, kedy boli založené mestské školy a za zmeneného stavu nebolo možné udržiavať profesionálny zbor. Založili dobrovoľný spevokol. Posledným organistom českej národnosti bol Kučík, ktorý účinkoval do r. 1923 bol aj učiteľom na mestskej hudobnej škole.

Zvolenský zámok

Neni len pýchou mesta, ale aj pamiatka na sídlo župy, odkiaľ sa po stáročia spravovali osudy kraja. Známe sú tri zámky. Dva opustené na vrchu Pustý hrad, jeden horný hrad „Matčí zámok“ a dolný, z ktorého je zachovaná ruina brány. Historici tvrdia – hovoria, že boli opustené v 16 st. Či tu bolo nejaké bohoslužobné miesto, nevieme. Dolný hrad bol veľmi rozsiahly a bol dôležitým bodom obrany kraja. Keď sa pomery v krajine konsolidovali, stratil dvoj význam a spustol.
Nový zámok bol postavený v 13. st. V starých listinách sa uvádza ako kráľovský dom, ktorý slúžil na ubytovanie kráľa a jeho družiny pri poľovačkách. Pôvodný štýl je gotika. Za časov kráľa Mateja ho prestavali do renesančného štýlu. Pôvodne nebol opevnený. Hradby postavili, keď začali turecké vpády. V tom čase postavili aj bastiónovú pevnosť na západnej strane pod zemou, ktorej zrúcaniny sú aj teraz viditeľné. V tom čase aj mesto opevnili hradbami.
V každom storočí ho bolo treba dôkladne opraviť a každá oprava zanechala na ňom svoje stopy, ktoré narúšali štýl. Keď sa po obnovení župného zriadenia vrátilo sídlo župy r. 1920, miestnu lokálpatrioti naplánovali zámok prestavať podľa návrhu Dušana Jurkoviča a urobiť ho sídlom župného úradu. Postavili vonkajšie lešenie, ale pre nezhody s úradom na ochranu pamiatok prestavba sa odkladala a keď zaniklo župné zriadenie, stratila sa nádej na obnovu, lešenie sa rozpadlo. Za SNP bol zámok sídlom partizánskej jednotky. Nacisti použili zámok za väzenie ilegálnych pracovníkov odboja. Veľkorysej a nákladnej obnovy sa dožil zámok v prítomnej dobe. Štátna pamiatková správa ho dala obnoviť a adaptovať do pôvodného gotického štýlu a po viacročnej dôkladnej práci otvorili tu obrazáreň.
Z histórie zámku: Zámok bol kráľovským spolu s priľahlým panstvom. Kráľ Žigmund ho dal do vena svojej manželke Barbore. Kráľovnú Alžbeta ho dala Jánovi Jiskrovi, ktorý ako hornouhorský kapitán bránil nároky jej syna Ladislava Pohrobka na trón. Jiskra mal tu stále sídlo a s vojskom bránil banské mestá. V 16. st. ho zaujal Krištof Turri menom kráľovnej, ale viac myslel na svoje záujmy. V dobe úpadku kráľovskej moci sa dostal do držby vysokej šľachty. Prví majitelia boli Dersffyovci, r. 1609 Magócsovci a od 1611 Eszterházyovci. Tí držali ho za 200 rokov. R. 1805 ho Kráľovská komora vymenila od nich za iné majetky pri Galante a vrátil sa do držby Koruny, do r. 1918.
R. 1654 ho zaujali Bocskayovci. Aj ďalší povstalci ho užívali za sídlo pre svoje vojsko. Ináč bol stálym sídlom cisárske j posádky proti Turkom. Hlavný bod obrany bola Krupina. Zvolen bol sídlom zálohy. Po skončení náboženských vojen ho nestihol osud iných hradov, ktoré dal cisár vypáliť, ale bol zachovaný.
Vo východnom trakte zámku je kaplnka. Pôvodne to boli dve kaplnky. Jedna na prízemí pre služobníctvo a druhá na poschodí pre panstvo. Dolná mala titul P. Márie, horná sv. Štefana a celá sv. Mikuláša. R. 1734 dal Štefan Esterházy zbúrať deliacu povalu a zjednotiť obe kaplnky do jednej. Kaplnku zväčšil prístavbou svätyne, pod ktorou dal vybudovať kryptu, v ktorej sám odpočíval. Kaplnka bola barokizovaná, zaklenutá pruskou klenbou. V strede s plytkou kupolou. Vzadu bol postavený organový chór. Štýl by poukazoval na to, že to prevádzal architekt, ktorý reštauroval bb farský kostol po veľkom požiari. Spodný portál, ozdobený bohatým hruškovým kanelovaním, slúži teraz ako vchod. Horný portál bol premenený na okno. Ináč je zachovaný neporušený. Do r. 1945 slúžila kaplnka bohoslužobným účelom. V dobe feudalistickej pre veriacich z podhradia, ktorí nepatrili pod mestskú duchovnú správu.

Poznámky:
Latinský názov Veterozolium, maď. Zólyom, nem. Altsochl.
Pramene : CV 1691 v odpise na zlomku papiera? odvoláva sa na CV 1688. CV 1754 v odpise. CV l781. CV 1804, CV 1829. Táto je najdôkladnejšie doložená listinami o vtedajšom stave. HD, ktorú na začiatku 19.st. začal písať F Bulla. M. Mišík : K otázkam osídlenia Zvolena. Článok v Hist. Zborníku kraja, IV. z r. 1969.

1. Fejér CD IV.1.352

2. Dr. V. Bucko: Mikuláš Oláh a jeho doba
3. SchH str. 225
4. 5. 6. M. Mišík : K otázkam osídlenia Zvolena

Poznámka o počte katolíkov:
CV 1695 píše, že katolíkov bolo 20, ev. 364. CV 1754: kat. 547, ev. 1543. R. 1876 bolo kat. 1993 a 3015 ev..
R. 1945 8397 a ev. 5257.

Babiná

Teraz je to poľnohospodárska dedina. V minulosti za feudalizmu bola privilegovaným mestečkom. Pôvodné obyvateľstvo bolo slovenské, na čo poukazuje aj meno obce. V XIII. st. boli sem kolonizovaní Sasi. Belo IV. im dal privilégia slobodnej voľby richtára a farára. /1/ Tieto si dali od viacerých panovníkov potvrdiť. /2/ Privilégia im zemepáni Eszterházyovci podľa možnosti vždy obstrihávali, takže nakoniec z nich málo ostalo. /Pozri Dobrú Nivu/. Nemeckí kolonisti sa časom slovakizovali a po nich ostali ako pamiatka mená niektorých honov chotára.

Farnosť bola založená v 13. st. Bola exemptná. Patrila do jurisdikcie prepošta sv. Tomáša na Hore pri Ostrihome. /3/ Farníci platili desiatok svojmu farárovi a ten odvádzal prepoštovi marku striebra od 50 usadlostí. Za reformácie sa prisali ku novej viere. Zathayova CV ju nespomína. CV 1572 ju vedie ako uprázdnenú. R. 1668 sa spomína farár Markus. Po r. 1673 sa vrátila katolícka duchovná správa, farár spravoval aj Sásu. Po tököliovských nepokojoch ju spravovali licenciáti. Za Rákoczyho II bola prisúdená ev. Od r. 1709 sú tu nepretržite kat. farári. Je to najmenšia farnosť BBB. Od r. 1950 je spravovaná z Dobrej Nivy.

Patronát. Patrónom býval zemepán dobronivského panstva, ktoré bolo od 17. st. spojené so zvolenským. Od 1918 čsl. štát.

Kostol sv. Matúša apoštola a evanjelistu stojí na vyvýšenom mieste na východnej strane obce. Je ohradený múrom, ktorý bol kedysi upravený na pevnôstku. Na rohoch boli bašty, ktoré pri CV r. 1805 ešte stáli. Pri kostole bol cintorín, do ktorého sa od jozefínskej doby nepochováva. Kryptu kostol nemá. CV 1805 píše, že vedľa veže stali rumy karneru. Do kostola sa vchádza dolu schodmi cez predsieň pod vežou. Rozmery kostola: d. 21m, š. 9,5m, v. cca 8m. Svätyňa je zakončená oválnou stenou. Víťazný oblúk polkruhový. Obdialníková loď je zaklenutá. Obloky sú veľké, dávajú dostatok svetla. Všetko vnútorné zariadenie je barokové, ako aj štýl. Hlavný oltár s obrazom sv. Matúša ako aj bočné oltáre sú dielom súceho rezbára.

Pôvod kostola. Pôvodný románsky štýl je zachovaný vo veži, ktorá stojí v priečelnej fasáde. Má krížovú klenbu a románske dvojokná už čiastočne porušené poukazujú na starobylosť. Krov ;veže je však baroková forma s cibuľovitou báňou. CV r. 1713 uvádza ešte kostol v pôvodnom stave: svätyňa bola zasklepená, loď mala drevenú pomaľovanú povalu a chór tiež drevený pomaľovaný. R. 1771 bola svätyňa zväčšená, nanovo spolu s loďou zaklenutá. Celý kostol bol barokizovaný. R. 1939 pričinením farára Mečiara bol generálne opravený. Oltáre a kazateľňa premaľované, položená bola keramiková dlažba, zhotovené nové lavice. Chór bol zväčšený a postavený nový organ. Vo veži je najstarší zvon BBB.

Fara bola postavená r. 1792. T. č. slúži za byt pre zamestnancov štátnych lesov. Pre cirk. ciele slúži jedna izba.

Farári:

Medzi 1332 – 1337 Henrik, plebán de Babasat. – 1351 sp. Juraj Bebecki – XIV. st. sp. Martin – 1572 bola fara uprázdnená – 1668 sp. Markus Imrich – 1673 Cerneli Ján, aj v Sáse – 1688 Pilárik Ján, licenciát – 1691 Vodilovský Tomáš licenciát – 1693 Dr. Fajlár František – 1656 Jarossíni Juraj – 1698 Mentsik Augustín – 1702 do 1706 Kračín Matej – 1709 Sluka Štefan – 1711 Letovanec Ján – 1722 Kubovič Andrej – 1727 Kozáry Ignác – 1736 Rajecký Ján – 1750 Mészárovič Adam – 1762 Walter Ján – 1763 Markus Imrich – 1777 Pernička Jozef – 1768 Szüts Šimon, za jeho choroby mu v čase 1822-1826 vypomáhali kapláni Ján Janík, Jozef Dvorský a Ján Zimáni. – 1831 Krommer Ján – 1844 Meszáros Jozef – 1851 Huszóczy Michal – 1871 Tmák Jozef – 1894 Kováčik Juraj – 1930 sa administrovalo z Krupiny – 1936 Mečiar Kamil – 1942 Hatala Valentín – 1950 administruje sa z Dobrej Nivy.

Poznámky :

Mená : Babaseczky, Babaseky, maď. Bábaszék, nem. Frauenstühl. V Königsbergovom testamente sa

volá Schonau.
1. Fejér : CD IV.229, 331.
2. Privilégia si dali viackrát potvrdiť spolu Dobrou Nivou a Sásou. Pozri Dobrú Nivu.
3. Péterffy : S. Concilia II. 150 a 268.
4. Počiatky katolicizmu boli po reformácii biedne. CV Nárayho píše, že v obci okrem rechtorovej rodiny nebol žiaden katolík. R. 1754 bolo 22 kat. CV 1713 uvádza počet obyvateľov 300, z toho 11 katolíkov. R. 1805 bolo 45 kat. V schematizme r. 1945 sa uvádza 96 kat. V skutočnosti do kostola chodia lazníci patriaci do krupinského chotára, takže počet dusí sa môže odhadnúť na 400.

Z kroniky:

R. 1713 bol v kostole jediný oltár s obrazom sv. Juraja a večere Pánovej. Kamennú krstiteľnicu, ktorú táto CV spomína, vzali r. 1950 do múzea v B. Bystrici.

Ako fond mal kostol mlyn, z ktorého dve tretiny mýta preberali kostolníci. Okrem toho mal pozemky.

Cintorín preniesli r. 1764 neďaleko od kostola. Pochovávalo sa spoločne. R. 1803 však určili na pochovávanie katolíkov osobitné miesto.

Bacúrov

Poľnohospodárska dedina ležiaca na širokej planine v horách. Za feudalizmu patrila čiastočne zvolenskému a čiastočne dobronivskému panstvu. Bola tu známa výroba košov.

Farnosť je starobylá. Spomínajú ju decimačné protokoly pod menom „Masaro“. /Nemecké meno „Wasserau“ sa tomu veľmi podobá. Plebán Henrik ocenil svoje benefícium na dve marky a zaplatil 12 grošov. V protokole je fara zapísaná medzi inými tohoto okolia, preto podľa najnovšieho prieskumu sa zápis týka Bacúrova, hoci staršie štúdie o tom nehovorili. Bola exemptná a patrila prepozitúre sv. Tomáša na Hore pri Ostrihome. R. 1533 „Gallus plebanus de Bacur“ zaplatil pol florénu dane na obranu. R. 1692 žiada prepošt sv. Tomáša, aby kapitula zistila, ktoré fary sú poplatné prepoštovi. Bolo zistené, že Krupina má platiť 40, Zvolen 13, Dobrá Niva 13, Sása 9, Babiná 5 a Bacúrov 2 florény prepoštovi. – Za reformácie prešla na novú vieru. Po vrátení katolíkom okolo 1673 účinkovali tu za krátky čas jezuiti, potom svetskí kňazi. Za časov náboženských povstaní museli uvoľniť miesto ev. farárom. Po tökölіovskom povstaní fara bola obsadená licenciátmi, pre nedostatok kňazov. O jednom je napísané, že tu nemal žiaden úspech a jeho zásluha je jedine v tom, že udržal faru. Situácia sa ani teraz nezmenila, je tu málo katolíkov. Fara sa udržala len vzhľadom na veľký poľnohospodársky fond, farári boli nezávislí na farníkoch.

Kostol sv. Šimona a Júdu stojí na vyvýšenom mieste nad obcou. Pri ňom je cintorín bez ohrady na pochovávanie katolíkov. Rozmery kostola : d. 20,5m, š. 9,5m.

Svätyňa a sakrestia boli r. 1890 pristavané k lodi a loď bola zaklenutá. R. 1942 - 1944 bol kostol na náklad biskupa Dr. A. Škrábika renovovaný, vydláždený, vymaľovaný, zhotovené boli nové lavice. Organový chór je murovaný. Hlavný oltár novogotický zadovážil Medvecký. Zvonka bol kostol tiež obnovený. Zvonica, ktorá stála mimo kostola, bola zbúraná a nová, drevená postavená nad predsieňou kostola. V nej sú dva staré zvony, jeden z r. 1502. Tieto zvony za prvej vojny zrekvirovali na vojnové ciele, ale F Medvecký ich zachránil ako starobylé a odviezol nazad do zvolenskej stanice.

Pôvod kostola. Neni známo, kedy kostol vznikol, ale jeho jadro je isté pôvodné, starobylé, z 13. st. Prestavbami kostol stratil všetku svoju štýlovosť.

Ostrá Lúka

V minulosti bola samostatná fara. Spomínajú ju decimačné protokoly 1332 – 1337 „Petrus de Stroluta, plebanus, est Archidiaconatus de Solio“, hodnotil benefícium na 2 marky. V Königsbergovom testamente z r. 1503 sa menuje „de Strolauken“. R. 1545 plebán Gregorius de Stroluca zaplatil 1 fl dane na obranu. Pazmáňov katalóg ju tiež vedie v zoznam. fár. – Keď zemepanská rodina Osztroluczkovcov odpadla od katolíckej viery, zaviedla novú vieru na územie svojho panstva, fara zanikla. Budova zhorela r. 1742. Kostol ostal v ruinách. Oltár z neho umiestnili do dolného artikulárneho kostola, ktorý povolil ev. si vystavať Leopold I. r. 1681, ale postavili ho iba r. 1742. V súpise kostolov z r. 1733 sa kostol vedie ešte ako jestvujúci. Zasvätený bol Trom kráľom. V CV 1692 sa píše, že mal zasklepenú svätyňu a drevenú doskovú pomaľovanú povalu, taký istý chór. Po týchto kalamitách faru spojili s bacúrovskou.

Fara. Budova je v dobrom stave. Bola prestavaná a zmodernizovaná po požiari, ktorý r.1940 stihol starú schátralú budovu, ktorá bola v dezolátnom stave. Po Štrbáňovej smrti ostala neobsadená a prenajatá jednej rodine. R. 1974 ju cirk. vrchnosť predala a duchovná služba sa administruje z Budče.

Farári:

1673 sp. Tepey Ján – 1683 sp. Sima Michal – 1689 Slatkovský Tomáš, licenciát – 1691 Benkovič Juraj – 1693 Šinkovič Ján, licenciát – 1710 Bahovič Juraj, licenciát – 1727-1729 Rajecký Ján – 1736 Szilhácsek Ján – 1738 Kubina Anton – 1748 Valent Andrej – 1748 Mészárovics Adam – 1750 Krasnec Jozef – 1751 P. Hlivay Imrich SJ – 1756 Hakel Matej – 1760 Pružinský Imrich – 1763 Scescényi Pavel

– 1773 Marsalits Ján – 1777 P. Melchior OFM – 1779 P. Káčer Martin OFM – 1781 Szabó František – 1794 P. Gerhard Sáskó OFM – 1812 Schumichrast Pavel – 1842 Mátyás Ján – 1844 Daniss Štefan – 1870 Smolen Jozef – 1875 Schultheis František – 1880 Truchlý Andrej – 1895 Cebacauer Anton – 1896 Csongrády Štefan – 1903 Roháč Bartolomej – 1905 Formánek Jozef – 1909 Medvecký Karol – 1918 Večerek Štefan – 1920 Berényi Lukáš – 1922-1938 bola fara administrovaná striedavo z Budče a Dobrej Nivy – 1938 Raniak Ján – 1939 Laclavík Martin – 1941 Szójózsef Vojtech – 1949 Smida Stanislav – 1950 Kamhal Vojtech – 1953 Štrbáň Ján – Od 1960 sa duchovná správa natrvalo administruje z Budče.

Poznámky :
Maď. názov Baczúr, nem. Wasserau.
Zvony: zvon uliaty r. 1502, váhy asi 15 centov má nápis gotickou minuskulou: „sancte Petre, sancte Paule orate pro nobis Deum – sanctus Johannes Marcus Lucas Mateus Ao 1502.“
Menší zvon má nápis : „Jiesus Homo Salvator Dominus noster Jiesus Christus 1689“.
Súpis kostolov z r. 1833 píše, že kostol bol vo veľmi zlom stave a potreboval nutnú opravu. Okolo kostola stal ohradový múr, ktorý sa rozpadal. Kostol hoci bol na vŕšku, trpel vlhkosťou od daždivej stekajúcej vody. Bol taký chudobný, že mal iba dve staršie kazuly a dva biedne kalichy.

Budča

Poľnohospodárska obec, ktorá za feudalizmu patrila dobronivskému panstvu. V listinách sa spomína prvý raz r. 1254 ako chotár hostí „de Bucha“. /1/ Je miesto povyše v doline, ktorá volá Stará Budča. Zdá sa, že na toto mieste sa presťahovali obyvatelia, aby sa vyhli vojskám prechádzajúcim za tureckých vpádov.

Farnosť je starobylá. V minulosti bola považovaná za polovičnú farnosť. Pozná ju Pazmáňov katalóg pod menom „Bulcho“. I Königsbergov testament na ňu pamätá pod menom „Butsch“. Bola slabšia farnosť, preto bola často neobsadená. Za reformácie sa stala ev. CV 1657 Zvolen píše, že v tom čase bola filiálkou Zvolena. Ev. ju držali do r. 1673, kedy ju museli vrátiť. Pripojili ju však ku trňanskej fare. V r. 1693 – 1703 ju spravoval licenciát. R. 1784 bola tu zriadená miestna kaplánska stanica a 1804 bola povýšená na farnosť. Budčania mali z toho veľkú radosť, že sú oslobodení z trňanského zajatia.

Farský kostol sv. Michala stojí uprostred obce. Je ohradený múrom. Pri ňom bol kedysi cintorín. Sloh kostola je goticky. Svätyňu je polygonálna, zaklenutá gotickou klenbou s rebrami, ktoré sedia na hlaviciach. Má pastofórium. Víťazný oblúk je lomený. Loď je obdialníková, zaklenutá zrkadlovou klenbou. Vzadu je organový chór. Má aj postranné chóry. Kostol je priestorovo veľmi malý. V priečelnej fasáde stojí veža. Jediný oltár je novogotický.

Pôvod kostola. Podľa tradície bol kostol založený kráľovnou Beatrix. Vizitátor Zathay o ňom poznamenal, že r. 1561 bol spustnutý, dlažba plná jám, strecha deravá. V CV r. 1692 je napísané, že bol vyrabovaný a od 7 rokov je opustený. V 18. st. ho zreštaurovali. Koncom storočia postavili vežu na miesto drevenej zvonice. V tom čase zaklenuli aj loď, ktorá mala dovtedy drevenú povalu. R. 1957 - 1959 bol kostol dôkladne zvnútra i zvonku obnovený, vymaľovaný, opatrený novými lavicami. Postavená bola vonku kaplnka Lurdskej P. Márie a kostolný dvor bol vysadený ružami ako park.

Turová

Je tu kostolík Bolestnej Matky Božej. Stavba je tehlová. Svätyňa štvorcová. Loď je obdialníková. Všetko je zaklenuté drevenou valenou klenbou. Vzadu je drevený organový chór s harmóniom. V priečelí je veža s ihlancovitým krovom. Má jediný prostý oltár.

Pôvod kostola. Postavili si ho r. 1937 sami Turovania na vlastný náklad a z vlastnej iniciatívy.

Fara bola murovaná postavená na začiatku 19 st.

Farári:

1530 sp .Matúš – 1561 sp. Mikuláš – 1588 Jakub Soltessius, ev.farár – 1693 - 1703 Watrál Juraj, licenciát. – 1784 nastúpili miestni kapláni /Mená nezistené/. – 1797 Letovič Jozef, 1804 bola obnovená farnosť a prvým farárom sa stal Mihalovič Ignác – 1822 Prileský Andrej – 1826 Schumichrast de Prilesz Andrej – 1821 Zachej Samuel – 1842 Janík Ján – 1847 Helyttesy Ľudevít – 1887 Márik Pavel – 1923 Anner Jozef adm. – 1924 Kahy Ján – 1933 Mravík Benedikt – 1946 Chovančák Karol. Od neho boli už len samí administrátori. 1946 Gröbl Andrej – 1953 Tóth Ján – 1954 Dr. Šurjanský Anton – 1555 Dr. Teplan František – 1965 Krajan Milan – Lang Pavel, Leitmann Anton.

Poznámky:

Asi do r. 1921 sa písalo meno „Buča“. Maď. Zólyombúcs.

Pramene: Archívne doklady sa stratili za vojny.

1. Terra hospitum do Bucha. Fejér CS IV. 2. 214
2. Péterffy Concilia II. s. 270.
3. Oltár zhotovil V. Šteffek v B. Štiavnici.

Z kroniky :

Za tureckých nájazdov utrpel kostol viaceré ťažké údery. Jeho nešťastím bolo, že bol pri ceste. Ľudia

mali vtedy takú zvyklosť, že si svoje truhlice so šatami a cennosťami skrývali do kostolov, kde mysleli, že sú bezpečnejšie pred zlodejmi a pred požiarmi. Preto, keď Turci napadli dedinu, vyrabovali vždy kostol, lebo tam našli hojnejšiu korisť pohromade. R. 1633 sa ponosovali Turovania, že pre kasne, ktoré si tam uložili Bučania, nemôžu počúvať slovo Božie. Turci prepadli Budču pred Vianocami r. 1641 a vypálili ju. R. 1649 z 21. na 22. okt. ju znova prepadli. Keď ju prepadli r. 1649, vtedy odvliekli kazateľa Jána Frölicha aj s manželkou. Musel sa vykúpiť za 900 toliarov. Pre tieto príčiny našiel Bartók kostol r. 1692 opustený.

R. 1900 za letného dňa vypukol v obci veľký požiar, ktorý strávil skoro celú obec. Obyvatelia boli väčšinou vo Zvolene na jarmoku a preto nebolo dosť sily na lokalizovanie ohňa. Zhorel aj kostol. Dva zvony sa rozliali a jeden bol poškodený. Farníci zadovážili iné zvony, ktoré však skoro vo vojne boli zrekvirované. Po vojne farníčka Zuzana Považanová zakúpila pre kostol dva zvony.

;Detva

Detva sa považovala sa írečité a rázovité slovenské mestečko a Detvan za najtypickejšieho Slováka. Detvanov ospieval básnik Sládkovič. Osídlenie bolo tu dávne, ale riedke. Je to podivné, že taký široký kraj začal sa intenzívne kolonizovať iba v 17.st. Kolonisti po kuse urvali „starej, divokej Poľane“ jej prales a na úpätí začali zakladať usadlosť, lazy. Tak sa vytvorilo laznícke osídlenie, ktoré sa tiahne od Očovej až po hranice gemerskej župy. K tomuto osídleniu bolo treba vytvoriť centrum, ktorým sa stala Detva. Ako obec bola založená r. 1688 Ladislavom Csákym, novým zemepánom, keď dostal od panovníka vígľašské panstvo. Keďže pusté kraje podpolianske pre poľnohospodárstvo málo znamenali, začal ich zaľudňovať. Zaľudňovanie sa konalo jednak lazníkmi z okolia, jednak osadníkmi a ďalších krajov. /1/ Detva sa stala centrum. – Od Zvolena po Lučenec nebolo mesta, preto si Detva začala robiť nároky, aby sa stala mestečkom. Podarilo sa jej to r. 1811, keď dostala štatút mestečka s právom štyroch výročných jarmokov a týždenných trhov. Obyvateľstvo sa populáciou veľmi rozrastalo a administratívna organizácia ho už nevládala zvládnuť na širokom kraji, preto sa začala deliť. Na začiatku 19. st. sa oddelila Detvianska Huta. Na konci storočia Hriňová. Obe sa stali samostatnými obcami. Boli tam súčasne založené fary. Ale aj tak zvyšok, ktorý ostal v Detve, bol veľký, že sa populačne vždy vyrovnala menšiemu mestu.

Tvárnosť poľnohospodárskej Detvy sa premenila po druhej vojne. Založené boli továrne ťažkého strojárenského priemyslu, „Podpolianske strojárne“. Miestni obyvatelia našli tu nové zamestnanie, mladí sa vyučili za odborníkov a veľa ľudí sa prisťahovalo. Pre nich boli postavené nové obytné sídliská na priestranstve medzi Železničnou stanicou a starým mestečkom. Preľudnený kraj dostal novú obživu.

Farnosť. V dávnej minulosti patrilo územie pod správu očovskej a slatinskej farnosti, dokiaľ tu nebola zriadená farnosť. /2/ V 18. st. si tu jezuiti založili stálu misiu, ktorá sa stala základom zriadenia fary. Michal Luczicz SJ bol prvým misionárom a farárom. Krátko na to r. 1644 František Péchy daroval svoju kúriu na ciele zriaďujúcej sa farnosti. To potvrdil aj zemepán Csáky. Tým bola nová farnosť zaistená. Keďže farnosť vznikla v dobe protireformácie, sem sa Lutherova viera nedostala.

Kaplánske stanice má štyri. Prvý kaplán presídlil do Hriňovej a stal sa tamojším farárom. /3/

Patronát. Patrónmi boli do 1918 vígľašskí zemepáni. Od 1918 čsl. štát.

Kostol zasvätený sv. Františkovi Assiskému, stojí uprostred mestečka v lipovom parku. Voľakedy bol pri starom kostole na tomto miesto cintorín. Štýl kostola je klasický. Má pôdorys kríža. Rozmery: d. 40m, šírka v priečnej lodi 19 m. Svätyňa je štvorcová, víťazný oblúk výrazný. Pred svätyňou je priečna loď. Nad priestorom pozdĺžnej a priečnej lode je plytká kupola. Po stranách svätyne sú empory. Vzadu je murovaný organový chór. Okná kostola sú polmesiacové, umiestnené vysoko, svetlo padá rozptýlené do vnútorných priestorov. V priečelnej fasáde stojí veža, ktorá je pozostatok starého kostola. Hlavný oltár nemá retabló. Na zadnej stene je stĺpová klasicistická architektúra, v ktorej je obraz sv. Františka. Pod chórom v rohoch sú dve kaplnôčky.

Pôvod kostola. V počiatočných časoch farnosti sa služby božie objavovali v kaplnke, ktorá bola zriadená v kúrii. Dosť dlho sa udržala v prevádzke, lebo iba v r. 1662 – 1664 postavili kostol. /4/ R. 1669 ho posvätil biskup Blažej Jaklin. Hoci kostol postavili dosť veľký, celý zaklenutý tehlovom klenbou, slúžil len 150 rokov. Pre populačný prírastok na začiatku 19. st. bol už taký nedostatočný, že nestačil pre početných veriacich, ani keď zriadili farnosť v Detvianskej Hute. Preto ho zbúrali a na jeho mieste r. 1825 postavili terajší kostol. Starý kostol bol chránený múrom, ktorý mal na rohoch ozdobné bašty. Múr tiež zbúrali a materiál použili na stavbu. Zo starého kostola zostala veža. Kostol bol postavený na náklad patróna a farníkov, ktorí dali ručné a povozné práce.

Fara. Má to byť bývalá zemianska kúria. Či je to pôvodná budova, je otázne. Súpis z r. 1733 píše, že je fara poschodová. Teraz je to reprezentačná budova.

Farári:

1644 P. Luczicz Michal SJ - 1647 Gersich Ján - 1656 Kopčáni Štefan – 1681 Kolossy Juraj – 1681 –

Lelkes Juraj – 1684 Kolossy Ján – 1688-1690 Szerdahelyi Ján – 1694 Györy Adam – 1698 Raukay Štefan – 1698 Majno Juraj – 1723 Szentkereszty Jozef – 1748 Husár Imrich – 1749 Jonáš Martin – 1759 Mednyánszky Imrich – 1774 Okoličáni Anton – 1784 Demeter František – 1790 Peťko Andrej adm – 1790 Špačinský Juraj – 1793 Dlholucký Ján – 1811 Móczay Anton – 1829 Štrba Ján – 1862 Čapek Ján – 1864 Trost Jozef – 1888 Matyssovicz Ján SF – 1888 Pitroff Štefan – 1909 Kúdelka Anton –1921 Štrbáň Ján – 1950 Hromádka Ladislav – 1952 Schrott Ladislav – 1961 Laclavík Martin.

Poznámky:

1. O pôvode Detvancov bolo hodne napísané. Niektorí demografovia kládli ich pôvod do Juhoslávie, skade ich sem mal presídliť kráľ Matej Korvín. Ale asi sú to len Slováci presídlení z iných slovenských krajov.
2. Niektorí historici sa domnievajú, že pri vígľašskom zámku bol fara, ako parochia castrensis. To je však ťažká otázka, lebo ani pri zámku, ani v podhradí nebolo kostola. Len na zámku bola veľká kaplnka, ktorá však asi neslúžila iným ako obyvateľom zámku. Vo svojich počiatkoch však zámok patril reholi križiakov /villa Crucigerorum/.
Na základe tohoto Pazmáň v dobe rekatolizácie sa snažil panstvo dostať pre cirkev, ale to sa mu nepodarilo.
3. Ev. historici spomínajú, že akýsi Kaurimský sám o sebe udával, že bol ev. farárom v Detve. Slávik : Dejiny ev. bratstva zvolenského.
4. Základný kameň kostola bol posvätený 24. mája 1662. Boli prítomný podžupan J. Ebeczký, zemiansky sudca O. Góc, správca vígľašského panstva Juraj Holec, ktorý bol organizátorom stavby. O štýle kostola niet zmienky, ale sú zachované jeho rozmery: d. 26m, š. 15m, v. 9m.

Detvianska Huta

Laznícka farnosť v plnom slova zmysle, ktorej centrum tvorí skupinka domov s kostolom a školou. Všetky ostatné udalosti sú roztratené po stráňach planiny, ktorá sa skláňa od Poľany na severe k málinským vrchom na juhu. Jej nadmorská výška je pri kostole 860m nad morom. Lazy sa rozkladajú v chotáre štyroch obcí a dvoch okresov. Do farnosti patrí len jedna celá obec Látky, z ostatých obcí patria len čiastky a ostatok je rozdelený medzi štyri farnosti. O osídlení kraja platí to, čo je napísané o Detve.

Farnosť. R. 1790 bola tu zriadená miestna kaplánska stanica. Túto povýšili r. 1804 na farnosť.

Patronát vykonávala Nábožeňská základina.

Kostol Nanebovzatej P. Márie stojí na vŕšku nad hradskou. Cintorín nebol pri ňom zriadený. Rozmery: d. 26m, š. 11m, v. 9m. Svätyňa je zakončená polkruhovou stenou, oddelená od lode málo výrazným víťazným oblúkom. Je rovnej šírky s loďou. Loď má obdialníkový pôdorys. Zaklenutá je tehlovou pruskou klenbou, ktorú nesú veľmi široké pasy, zakotvené na vnútorných oporných pilieroch. Vo fasádnom priečelí stojí veža vstavaná do kostola. Jej vnútorná časť stojí na pilieroch a tvorí predsieň kostola. Na nich je konštrukčne upevnený aj organový chór. Zväčšovali ho r. 1912. Vo veži sú štyri zvony. Hlavný oltár je murárska práca. Kostol je ozdobený krásnou terakotovou krížovou cestou, akú nevidelo v žiadnom inom kostole BBB.

Pôvod kostola. 21. nov. 1790 posvätil detviansky F J. Špačinský prvý drevený kostolík. Ten slúžil za 54 rokov. R. 1843 - 1844 na náklad patróna a farníkov bol postavený terajší kostol.

Kaplnky. Na niektorých odľahlých miestach si lazníci veriaci sami postavili kaplnky. Nielen ako náboženské symboly, ale pre praktický úžitok, aby si sami mohli vykonávať pobožnosti a modliť sa. Také sú:

Kaplnka Srdca Ježišovho na Býkove, rozmerov 13m x 6m. Postavená r. 1952.

Kaplnka Bolestnej Matky Božej na Bratkovici, post. r. 1942.

Kaplnka Srdca Ježišovho na Žíhlave, postavená r.1945.

Fara. Prvá budova bola drevená, provizórna, ale pre nevšímavosť a pomalosť vytrvala do r. 1855, kedy postavili murovanú novú budovu. R. 1971 zbúrali aj túto a na základoch postavili novú modernú budovu.

Miestni kapláni: 1790 Urbanec Martin – 1795 Ploni Ignác – 1796 Melyus Anton – 1796 Cherven Tomáš.

Farári:

1804 Cherven Tomáš – 1815 Lepp František – 1828 Desmand Ján SF – 1828 Schwandtner Ján SF – 1828 Dvorský Jozef – 1857 Štanga Ján j.lSF – 1858 Prokša Ján – 1876 Farkaš Vincent – 1878 Tomkuliak Peter – 1895 Molnár Jozef – 1902 Roháč Bartolomej SF – 1902 Frommeyer Vojtech SF – 1902 Kúdelka Anton – 1909 Szirmai Ján SF - 1909 Kacina Július SF – 1909 Brezina Ján SF – 1911 Csanaky Jozef – 1917 Androvicz Vojtech – 1917 Dlhý Emil – 1918 Valentín František – 1919 Baraník Ján – 1931 Chovančák Karol – 1937 Juhaniak Ján – 1970 Macko Jozef.

Poznámky:

Maď. Miklósfalva, naposledy Zólyommiklós.

1. Výkon dušpastierskej činnosti bol tak v minulosti, ako aj v prítomnosti veľmi ťažký, vyčerpávajúci. Ani moderné dopravné prostriedky sa tu veľmi neuplatňujú. Treba skoro všade chodiť pešky a denne viac kilometrov. V minulosti bol tento okrsok ponechaný na seba, málokto sa oň staral. Kňaz bol preto vzácny človek, bol nielen duchovným vodcom, ale aj všelijakým iným poradcom, advokátom a pod. Ordinár posielal sen mladých mužov - kňazov a myslel pri tom, že tam budú účinkovať za nie veľmi dlhú dobu. A predsa tu leží 5 kňazov, z ktorých štyria zomreli v aktívnom veku. O sociálnom položení kňazov tejto farnosti napísal trefnú poznámku v HD Chrenovca ako spomienku na svoju mladosť Ján

Štanga. Píše: „Vrabce majú hniezda, líšky brlohy, len hutiansky kaplán nemá, kde by hlavu sklonil. Moje položenie bolo žalostné. Fara bolo drevená, mala dve izby, jednu pre farára, druhú pre domácich. Ja som sa už tam nevmestil. Tým menej som tam mohol bývať, lebo farár bol chorý a všetky fyziologické potreby robil v izbe. Aby som bol osožný aj staručkému farárovi dôstojnému mužovi, aj veriacim, bolo mi treba veru mnoho trpezlivosti. Uplatňovali sa na mne slová povedané Abrahámovi: Pán sa postará. Dostal som byt v dome panstva, kde som býval do r. 1855, kedy dostavali novú faru, do ktorej som sa nasťahoval. Nesťahoval sa tam aj F, ale tomu novostavba narobila dobre, skoro zomrel. Hutianskí kňazi žili v ťažkých podmienkach."

2. V dávnej minulosti, ktorá sa už len v tradícii spomína, bola tu sklárska huta. Je tu nálezisko kremeňa. Od nej má obec svoje meno. Teraz sa obyvateľstvo živí prevažne poľnohospodárstvom, ktoré nebolo kolektivizované pre organizačné ťažkosti. Lazy však postupne sa rušia a polia sa zalesňujú. Mladí odchádzajú za prácou, najviac do Podpolianskych strojární, do zvolenskej Bučiny a inde a tam si hľadajú bývanie, aby nemuseli strácať čas cestovaním. Farnosť sa pomaly vyľudňuje.

3. Za feudalizmu územie patrilo vígľašskému panstvu, ktoré malo tu salaše. Poľnohospodári sa živili najviac z chovu dobytka.

Dobrá Niva

Mestečko, v ktorom sa od dávnych čias zaoberali gazdovaním, na širokom chotári dobrých rolí. Osídlenie bolo tu pôvodne slovenské, ku ktorému pribudli v 13.st. nemeckí kolonisti. Títo od Belu VI. dostali privilégia slobodnej voľby richtára a farára. /1/ Malo aj nedeľné právo. Keď neskoršie takéto práva dostali aj Sása a Babiná, potom spoločne postupovali pri ich uplatňovaní. D. N. bola akousi ich hlavou. V dávnej minulosti bola významná tým, že bola strediskom dobronivského panstva. /2/. Na ochranu panstva bol vybudovaný zámok, ktorý sa volal „Dobro". Keď sa r. 1626 stali majiteľmi panstva Eszterházyovci, spojili ho do jedného hospodárskeho celku a odvtedy sa volalo Zvolensko-dobronivské panstvo. Zámok nechali spustnúť. Jeho rumy stoja na strmom vŕšku. Sídlo panstva sa prenieslo do Zvolena. Eszterházyovci boli nepriatelia výsad, ktorými bola D. N. i ostatné vymanené z poddanských záväzkov. Kde mohli, tam ich potláčali a donucovali obyvateľov, aby plnili poddanské povinnosti ako neprivilegovaní. Z toho pochádzali dlhé spory. R. 1638 uväznili richtára a prísažných. Iní občania sa chytro išli ponosovať ku svätobeňadickému konventu, aby sa výsady nestratili. Bolo im treba tak urobiť, lebo v mestečku sa šírila nálada niektorých v snahe vyhnúť sa nepríjemnostiam zo súdnych sporov, že sa podrobia zemepanskej zvôli. /3/ Po likvidácii tureckej poroby Eszterházyovci zvýšili nátlak na D. N., Babinú a Sásu. Leopold I. im však výsady potvrdil. Ale E. to málo rešpektujú a už nasledovného roku sa ponosuje D. N. pre ukladanie nezákonných povinností. Mestečká boli slabé na to, aby si výsady v plnom rozsahu obránili proti takej mocnej rodine, a preto im málo z nich nakoniec ostalo. R. 1805 E. zámenou stratili panstvo a dostala ho Kráľovská komora, ktorú už tak neutláčala občanov. To už však bolo neskoro, lebo mestečko už bolo v úpadku. Po r. 1848 nastala éra slobodného rozvoja roľníkov, ktorá im veľmi prospela. R. 1924 bola otvorená prevádzka na železnici Zvolen - Krupina, ktorá veľmi prospela mestečku i kraju.

Farnosť je starobylá. Uvádzajú ju decimačné protokoly páp .desiatku z 1332 – 1337, Pazmáňov katalóg; a vyskytuje sa aj v Königsbergovom testamente. Bola exemptná a podriadená prepoštovi od sv. Tomáša na Hore pri Ostrihome. F bral miestny desiatok a prepoštovi platil marku striebra od päťdesiatich mansií. Za reformácie prešla na novú vieru. Kedy to bolo, nevieme presne. Zathay nebol tu vizitovať, lebo sa bál zbojníckych prepadov, ktoré boli hojné v Neresnici. Ev. udávajú, že prvým ev. F bol Fr. Müller pred r. 1582. R. 1673 ju museli vrátiť katolíkom. Za tököliovcov a za rákoczyovcov sa vrátili ev. F. R. 1867 bola tu zriadená kaplánska stanica, ale bolo to snáď len na prechodnú dobu, lebo sa dlho neudržala.

Patronát . Patróni boli dobronivskí zemepáni, od 1805 Kráľovská komora a od 1918 čsl. štát.

Kostol zasvätený sv. Michalovi stojí nad obcou na vršku z východnej strany. Vôkol neho bol cintorín ohradený múrom, ktorý zbúrali r. 1844. /Materiál použili na stavbu hospodárskych budov/. Ponechaná bola len dežmová sýpka, ktorú tvorila časť ohrady. /4/

Cintorín premiestnili ďalej za múr. V južnej lodi je krypta. Kostol je trojloďový románskeho štýlu. Rozmery kostola: dĺžka 23m, šírka cez tri lode 13,5m, strednej lode 7m. Svätyňa je štvorcová, preklenutá krížovou klenbou s masívnymi rebrami štvorcového profilu, ktorá sa pretína bez svorníka. V zadnej stene je kruhové okno. Víťazný oblúk je polkruhový, vymurovaný z kresaných kameňov. Stredná loď mala pôvodne drevenú povalu, neskoršie ju zaklenuli. Pôvodné okna dostali sa tak na povalu, zamurovali ich, ale pri poslednej oprave otvorili. /5/ Bočné lode končia v rovine víťazného oblúka. Zakončené sú oválnymi apsidami. Sú nižšie ako stredná loď. Za strednou loďou ich spája arkáda troch pilierov s polkruhovou klenbou, na ktorej stojí stena. Zvonku sú vystužené šikmými opornými piliermi. Vzadu strednej lode je železobetónový chór. /6/.V priečelnej fasáde stojí pôvodná veža, ktorá má románske okná delené stĺpikom.

Hlavný portál je prestavaný. Tak isto aj portál sakrestie. Okná v bočných lodiach sú zväčšované. /7/

Pôvod kostola. Románsky štýl poukazuje na jeho starobylosť. Podľa tradície mala kostol založiť kráľovná Beatrix. Keď Belo IV. r. 1254 dal D. N. výsadu voľby farára, už kostol musel stáť a musel to byť popredný. Vo svojej histórii utrpel len malé zmeny okien a portálov i chóru.

Dôkladnosť a kompletnosť stavby ukazuje na skúsených a odborne znalých staviteľov. Je to pamiatka prvej triedy.

Fara. Budova bola postavená v 18. st. je zašlá, studená, skoro ľadová – ako ľadovňa.

Farári:

Medzi 1332 - 1337 Henrik plebán de Drabrimo – 14616 sp. Vavrinec – 1503 nemenovaný F v Königsbergovom testamente – 1522 sp. Ján – 1543 sp. Benedikt – 1674 Lieskovský Juraj – 1683 reguli Abrahám – 1684 Kunc Ján – 1687 Szelecsy Andrej – 1688 Delath Jakub – 1689 Biely Michal – 1691 Benkovič Juraj – 1692 Miriss Mikuláš – 1693 Dr. Fajlár František – 1705 boli evanj. F – 1710 Gulička Štefan – 1718 Rozboril Juraj – 1724 Lepény František – 1738 Horečný Ján – 1752 Čech Ján – 1763 Konček Adam – 1766 Plathy Adam – 1795 Schira Michal – 1818 Templ Ján – 1831 Tholt Štefan SF – 1831 Simonyi Ján – 1835 Mészáros Jozef – 1844 Fodor Michal SF – 1844 Kozáček Jozef – 1847 Matzko Ján – 1850 Bočkerík Alojz SF – 1860 Novosad Juraj – 1905 Frommeyer Vojtech – 1924 Puskailer Vincent SF – 1924 Murgaš Ján – 1941 Laclavík Martin – 1942 Dr. Kamil Mečiar – 1952 Hatala Valentín – 1962 Marek Miroslav – 1971 Piecka Štefan.

Poznámky:

Mená vyskytujúce sa v dokumentoch : Dobrona, Dobronya, Dobrund /Fejér CD VIII, 2,9/. Döbring /Königsbergov test. Maď. Dobronys. Asi do roku 1924 užíval názov **Dobronivá**.

1. Fejér CD VII. 2,5.
2. Keď kráľ Žigmund r. 1924 daroval panstvo kráľovnej Barbore, patrili k nemu „Dobronya, Babaszeky, Berzenche, alia Herzenche, tertia Berzenche, Waseketew, Nemethpelsewch, Dubowa, Porwba, Turowa, Bucha, Osztraluka“. Domínium často menilo pánov. R. 1306 ho držal Matúš Čák, 1406 patrilo Korune, 1462 J. Jiskra ho odovzdal kráľovi Matejovi. Matej ho daroval kráľovnej Beatrix, ktorá ho založila r. 1486 Frangepánovi. R. 1519 sa stál zemepánom Verbőczy, keď ho ako feudum dostal od Ľudevíta II. R. 1526 ho zaujal Krištof Turri pre kráľovnú Máriu. R. 1542 snem prikázal, aby sa panstvo vrátilo rodine Verbőczy, ale r. 1548 postúpila Mária panstvo Ferdinandovi. R. 1595 bolo založené Pálfymu a Henersteinovi. R. 1627 boli majiteľmi rodiny Eszterházy, Imre Lipthay a Turri. Neskoršie ostali výlučnými pánmi Eszterházyovci, ktoré ho držali do r. 1805, kedy ho za zámenu majetkov pri Galante vypustili kráľovskej Komore. V jej držbe bolo do 1918 a potom bolo štátnym majetkom.
3. Dokumenty k protifeudálnym bojom slov. ľudu, str. 127.
4. Pri ohradovom múre boli zhotovené prístrešky, v ktorom si občania skrývali svoje cennejšie veci pred Turkami, neskoršie pred požiarom. Jedného času potrestal richtár zlodeja, ktorý stade ukradol múku.
5. Na štíte vidno, že je to klenba, Slávik tvrdí, že kostol bol zasklepený r. 1656.
6. Chór bol pôvodne drevený. R. 1844 postavili murovaný. Stál na dvoch masívnych pilieroch, ktoré zakrývali výhľad a umenšovali priestorový vzhľad kostola. Dr. Mečiar dal chór zbúrať a postavil nový, železobetónový, bez podpory. Tým vnútorný vzhľad veľmi získal.
7. Pre kostol bol osudný 21. marec 1797. Vypukol požiar. Zhoreli hospodárske budovy, faru zachránili len tak, že strhli z nej šindeľ. Kostol tiež zhorel. Plameň zo strechy prešiel cez okná do strednej lode a všetko sa začadilo. Na veži zhoreli hodiny a dva menšie zvony sa roztavili. Ostatné zvony, ktoré boli na zvonici, sa zachránili. Aby klenba nespadla, podopreli ju drevenými podperami, lebo oprava trvala tri roky. Pri tejto oprave utrpel kostol ujmu na štýle. F. Schira dal vylámať nové veľké dvere do sakrestie, lebo „staré boli malé a skorej sa podobali dverám na žalári“. Hlavný portál tiež prestaval na dnešnú podobu. Okná bočných lodi dal zväčšiť, aby kostol mal dostatok svetla, lebo okienka strednej lode dal zamurovať. To urobil dobre, lebo ostali zachované v pôvodnej podobe a Dr. Mečiar ich dal otvoriť. Kostol potom vydláždili platňami pitelovského kameňa, ktoré sú tam aj teraz.

Z kroniky:

1614 bolo zemetrasenie /16.sept./

1626 bol okolo kostola postavený hradobný múr
1637 zhorela fara i so zariadením
1650 konal sa súd s Pavlom Ivanoviech, ktorý poväľal šibenice
1656 kostol bol zasklepený a kúpený bol organ
1699 kúpené boli vežové hodiny
1726 daroval Anton Eszterházy pre D. N. a Sásu nové oltáre
1731 ešte posledný raz obnovili zámoček
1738 právo meča bolo prisúdené zemepánovi
1742 župa dala postínať šibenice
1759 F. Čech žiadal, aby zrušili krčmu, ktorá stála pred farou
1795 bola otvorená stará štôlňa
1801 Dobronivčania začali akciu, že postavia nový mlyn, lebo starý, ktorý patril kostolu, bol malý. Nedovolili im to.
1806 preliali veľký zvon
1805 začala sa zámena panstva od Eszterházyovcov pre Komoru
1810 vymenili staré dubové trámy na chóre za nové
1818 F sa veľmi snažil, aby zaviedol služby Božie na každý deň. Doteraz boli aliturgické dni. Zaviedol spoveď na zelený štvrtok.
1819 v Brezinách bol otvorený novy cintorín
1831 F Simonyi obhajoval práva cirkvi na mlyn a decimu, ktorú mu na niektorých honoch odopierali
1838 okná kostola zamrežovali. Karner premenili na sýpku. Pokryli drevenú zvonicu.
1840 postavili nový chór. Pritom otvorili kryptu, aby zistili nosnosť pôdy, pod piliere. Krypta je malá 2,60m x 2,40 m. Tiahne sa k múru priečelnej fasády.
1841 zvony premiestnili na vežu. Zvonicu zrušili.
1842 na mestský dom postavili vežičku a v nej hodiny.
2. apríla 1843 bol osudný deň. Skoro celá obec ľahla popolom. Zhorel kostol i fara. Zvony sa roztavili. Zostalo z nich 35 centov a 33 funtov kovu.
1862 bol renovovaný kostolný mlyn.

Hriňová

Politická obec Hriňová bola právne ustanovená r. 1881. /1/ Dovtedy bolo celé územie chotára osídlené lazníkmi, ktorí obývali úbočia Poľany a panenskú pôdu premieňali na roľnícku. Patrila predtým ku Detve. Meno dostala od miestneho obyvateľa Hríňa, na ktorého pozemkoch vystavali úradovňu a iné budovy. Okolo tohto centra začala sa vytvárať obec. Tu stavali obchodníci, krčmári, mäsiari a iní. V minulosti okrem hospodárstva tu bola aj sklená huta, kde sa vyrábali rozličné sklárske výrobky. Sklári boli sem osídlení zo Sudet. Po zrušení sklárne r. 1924 niektorí ostali tu ako obchodníci. Škoda bola, lebo sklárske výrobky boli výborné, známe aj na panovníckych dvoroch. – Preľudnené lazy ťažko živili početné obyvateľstvo. Náprava sa stala po druhej vojne, keď štát začal stavať „Podpolianske strojárne“. Podnik zamestnal nielen miestnych ľudí, ale aj mnoho iných, ktorí sa sem prisťahovali. Dnes sa obec neobyčajne rozvinula, má vyše 8.000 obyvateľov. Nové domy, tak činžiaky, ako aj rodinné premenili obec na nepoznanie. Lazy začali upadať.

Farnosť. So vzrastajúcim obyvateľstvom, veľmi vzdialenom od Detvy, bolo treba pomýšľať na zriadenie samostatnej duchovnej služby. Obsluhovať územie, ktorého niektoré lokality boli vzdialené aj na viac hodín cesty a prístupné len pešo alebo koňmo v sedle, bolo veľmi nesnadné. Ministerstvo kultu povolilo r. 1909, aby sa zriadila farnosť. Hoci začali pripravovať materiál na stavbu fary, akcia sa neuskutočnila. Potom vypukla vojna. /2/ Až r. 1927 keď sem došiel Jozef Búda, kaplán, bola postavená fara. Duchovný správca však ani teraz není plnoprávny F, len „Curatus expositus“.

Patronát nebol žiadny.

Kostol sv. Petra a Pavla stojí na priestranstve vedľa hradskej. Rozmery: d. 37m, š. 12m, výška v kupole 13m. Štýl je kompozičný s prvkami gotických línii. Architektonika: železobetón s tehlovou náplňou. Svätyňa je polygonálna, priestorovo pomerne malá. Jej klenba je hviezdicová, rebrá sa zbiehajú vo svorníku. Dve okná majú sklomaľbu sv. Cyrila a Metóda. Víťazný oblúk je lomený, vysoký, nevýrazný. Pôdorys kostola je kríž. Nad priestorom, kde sa kríži hlavná loď s priečnou, je klenba v podobe osemcípej hviezdicovej kupoly. Ostatná klenba má lomený oblúk. Vzadu je organový chór s organom, veľkosťou druhým v BBB. Pod chórom je priestranná predsieň. Vo fasádnom priečelí stojí štíhla 32m vysoká veža. V nej sú tri zvony. Hlavný oltár je novogotický. Celkový vzhľad kostola by viac vynikal, keby stál na vŕšku. Zvnútra však pôsobí mohutným dojmom. Je to dielo moderného staviteľstva, ktoré zladilo štíhle prvky gotiky s architektonickými možnosťami železobetónu. /4/

Pôvod kostola. Na začiatku sa služby Božie odbavovali v kaplnke veľmi skromných rozmerov. Neskoršie ju zväčšili, ale jej priestor nebol pre viac ako 100 veriacich. Potrebu kostola pociťovali všetci, volali po ňom, ale stavba sa veľmi ťažko rodila. Materiál pripravovali od r. 1934. K stavbe však prikročili iba r. 1939. Stavba prežila rozličné krízy, vojnu a prevraty. Dokončená bola posviackou od biskupa Dr. A. Škrábika r. 1947. /3/.

Kaplnky:

Keďže obvod farnosti je rozsiahly na chotári, ktorý má vyše 12.000 ha, vystavali si sami veriaci rozličné kaplnky pre súkromnú pobožnosť. Také sú:

Krivec I. obvod: – Kaplnka Božského Srdca. R. 1922 ju postavila rodina Šulková.

Krivec. II. obvod: – Kaplnka Panny Márie. R. 1935 ju postavila rodina Ďuricová.

Cipárov vrch: Stará kaplnka, pre služby božie upravená r.1935.

Snohy: Kaplnka Panny Márie. Veriaci si ju postavili z materiálu zbúranej hriňovskej kaplnky, ktorá do r. 1947 slúžila ako bohoslužobné miesto.

V Hriňovej je kaplnka Narodenia Panny Márie.

Fara postavená bola r. 1927 – 1928.

Duchovní správcovia:

1927 Búda Jozef – 1929 Bundzel Jozef – 1965 Szabó František, 1975 ...

Poznámky:

1./ Zriadenie politickej obce nebolo jednoduché. Zriadiť ju bolo treba, lebo rozsiahlosť a roztratenosť

obyvateľstva to vyžadovali. Úradné nariadenia a výkony vychádzali obyčajne nadarmo. Keď videli lazníci prichádzať úradníka alebo žandára, rýchlo hnali do lesa dobytok a sami sa schovali. Tomu sa dalo zabrániť len miestnymi úradníkmi. Obyvatelia sa z týchto príčin bránili proti zriadeniu obce. Ale aj úradníkom zo samej Detvy sa to nevidelo, lebo by tým utrpela sláva mestečka, ktoré bolo prvou obcou čo do počtu obyvateľstvu v župe. Aj obchodníci zo svojich obchodných dôvodov robili intrigy proti zriadeniu.

2./ O zriadení farnosti platí to isté, čo o politickej obci. Aj tu robili intrigy, B aj sami miestni cirkevní činitelia boli takí úzkoprsí vo svojom zamýšľaní, že ich ovplyvňovala viac márna sláva z veľkosti Detvy, ako praktické potreby duchovnej správy.

3./ Hlavný oltár zhotovil B. Kafka v Š. Kostelci akad. sochár Fr. Štefunko v Martine.

4./ Stavbu organizoval a viedol J. Bundzel, SF. Bolo to aj osožné, že práca išla tak pomaly. Prvotné plány neboli také veľkolepé. Vtedy sa viac hľadelo na úspornosť ako dôstojnosť.

5./ Náklad na stavbu bol asi milión korún okrem vnútorného zariadenia, ktoré do kostola len postupne zadovážili. Lavice len r. 1965.

Krupina

Krupina patrí medzi najstaršie slovenské mestá. O jej slovenskom pôvode neni pochybností. Za Gejzu II. sa však sem nasťahovali pôvodne Sasi v nádeji, že sa v horách nájdu rudy kovov. Oni zriadili mestskú správu a vymohli u panovníkov privilégiá. Týkali sa slobodnej voľby richtára a farára, vlastného súdnictva, oslobodenie od mýtnych poplatkov. Za vpádu Tatárov bolo mesto zničené, ale Belo IV. rozkázal mesto obnoviť a bulou z r. 1244 obnovil privilégiá. Po tatárskom plene príliv Nemcov ešte vzrástol. Privilégiá, ktoré mešťania dostali, prešli do histórie ako Krupinské právo. Podľa neho dostali privilégiá aj iné mestá v neskoršom čase. Právo bolo záväzné v krajinskom rozsahu. Nemci, keď nenašli rudy, niektorí sa odsťahovali a iní sa venovali poľnohospodárstvu. Časom sa asimilovali a okrem miestnych názvov po nich niet pamiatky.
Na obranu nástupníckych práv Ladislava Pohrobka prijala kráľovná Alžbeta do služieb Jána Jiskru z Brandýsa, ktorý s vojskom bratríkov slúžil obrane mladého kráľa. Usídlil sa vo Zvolene a odtiaľ riadil obranu. Opevňoval kostoly. Tak chcel opevniť aj krupinský kostol. Mešťania ho však nielen neprijali, ale proti nemu bojovali, preto vojsko mesto spustošilo a kostol zajalo násilím. Opevnili ho ako pevnôstku múrami a baštami. Jedna ešte teraz stojí a volá sa husitská. Za kapitánov ustanovili Júliusa Järiga a Ladislava Balassu. /4/. Mesto držali za 20 rokov a boli mu na obtiaž. Po vyrovnaní s Matejom Korvínom Jiskra mesto opustil. Matej vyčerpanému mestu znížil poplatky na ročných 100 fl.
Po moháčskej katastrofe nastalo pre mesto 150-ročné utrpenie. Bolo ustanovené za kľúčové mesto obrany proti tureckým nájazdom, ktoré podnikali z juhu. Lákalo ich bohatstvo banských miest. Krupina bola baštou obrany. Mala stálu posádku. Opevnili ju, najprv drevenými palankami, potom múrom. Na stavbu opevnenia prispievali župy: zvolenská, liptovská, oravská a turčianska. Hoci tu bolo vojsko, Turci sa dvakrát pre neopatrnosť vojska zmocnili mesta, vyrabovali a vypálili ho. Mnohí zahynuli. Cisárske vojsko bolo mešťanom na obtiaž. Vojaci, ak nedostali žold, plienili. Utrpenie bolo znásobené ešte občianskymi nepokojmi za náboženských vojen. Mesto bol v tom čase ešte nešťastnejšie, lebo okrem Turkov ho sužovali aj kuruci a labanci, ktorí od neho žiadali, čo im sa zachcelo. Keď splnili žiadosť jednej strany, druhá ich pokutovala za nevernosť. Posledný vodca povstalcov F. Rákoczy II. sa mu odslúžil najhoršie. Keď kurucké vojsko dostalo správu, že labanci sa približujú od Sebechlieb, narýchlo vysťahovali z mesta muníciu, vyrabovali mešťanov a mesto podpálili. Ráno bol obraz skazy strašný: nárek nad rumami a zadusenými v plameňoch. Zhorel i kostol. Mešťania nemohli žiadať pomoc od cisára, ktorému boli neverní. Začali preto stavať iba núdzové domy a ráz mesta sa premenil na dedinu. Riadila sa síce ešte svojim právom, ale v 19.st. upadla do zabudnutia a ostala väčšou dedinou. V prítomnej dobe však vzrastá.
Farnosť je starobylá. Bola exemptná. Poznajú ju protokoly páp. desiatku. Bola vtedy najbohatšia fara z dnešných fár BBB. Je aj v Pazmáňovom katalógu. Lutherovo hnutie malo zo začiatku veľký ohlas v K. Údajne už r. 1520 tu čítali Lutherove spisy. V polovici 16 st. bola už totálne ev. R. 1673 ho gen. Collalto ozbrojenou mocou vrátil katolíkom. Katolícke služby božie sa už však aj predtým konali v kaplnke kúrie Michala Bóryho. Po jeho smrti dedičia kaplnku zrušili. Ale vtedy už bol kostol katolícky. Ináč bol tu nábožensky konglomerát: Boli tu dvaja ev. F, jeden pre Nemcov a druhý pre Slovákov? maďarská šľachta, ktorá ušla z dolnej zeme, si tu vydržiavala kalvínskeho kazateľa. Collalto poveril duchovnou správou paulínskych rehoľníkov Viszocsányiho a Bedicza. Za tökölovcov Bedicz musel odísť. Ukryl sa na bzovíckom zámku, ktorý tökölovci dobyli a Bedicza spolu s inými ľuďmi zavraždili. R. 1676 zničil požiar mesto i kostol. Klenba sa zrútila a v kostole začalo rásť krovie. V takom stave bol za 20 r. R. 1696 sa stal F Pavol Olasz, horlivec, apoštol a reštaurátor všetkých stratených práv farnosti. Kde za 20 r. konali služby božie, neni známo. Olasz zaistil dôchodok F. Najal si K a sám chodiť konať po zemianskych rodinách v krajine zbierku na reštauráciu kostola. Udržal ho aj za Rákoczyho II. a sám ho osobne obhajoval na sneme v Sučanoch. Nepriatelia ho však obvinili, že drží s Nemcami, zajali a musel sa vykúpiť. Odvtedy farnosť je nepretržite katolícka.
Filiálky farnosť nemá, ale má hodne lazov a tým je pastoračná práca veľmi sťažená.

Patrónom bolo mesto.

Kostol Narodenia P. Márie stojí na vyvýšenou mieste. Vôkol neho bol v minulosti cintorín. Bol ohradený múrom a husiti ho premenili na pevnôstku. Časť múru a jedna bašta ešte stojí. Je trojloďový. Rozmery: d. 37,10m, š. 16,90m, v. 13m. Postavený bol v neskororománskom štýle a viackrát prestavovaný. Svätyňa je gotická, polygonálna, pristavaná v 15 st. Predsieň a veža v barokovej dobe. Hoci boli stavebné zmeny časté, predsa je románske jadro dobre viditeľné. Bočné lode sú nižšie ako stredná. Zakončené sú oválnymi apsidami. Severná strana bola pri stavbe sakrestie zbúraná a len neskoršie rekonštruovaná podľa vzhľadu južnej. Steny strednej lode stoja na štvorcových pilieroch, spojených polkruhovým oblúkom. Ich rozpätie je veľká, meria šírku strednej lode. Piliere sú teraz obložené travertínovými platňami. Hlavice nie sú pôvodné. Vo svätyni je klenba obvyklého usporiadania gotických kostolov, má rebrá. Loď má krížovú klenbu. Okná vo svätyni sú vysoké, zakončené gotickou kružbou. V strednej lodi sú kruhové, tak isto aj bočných lodí. Nie sú pôvodné, ale sú z doby barokovej prestavby. Pôvodná stavba mala drevenú povalu. Tá zhorela a keď r. 1696 kostol zaklenuli, zvonka vystavali oporné piliere, aby tlak klenby bol zvedený vertikálne. Veža je vstavaná do kostola. Najvyššie poschodie veže, ako aj helmica sú barokové. V empore prvého poschodia veže je zachovaná ťažká románska klenba a rebrami štvorcového profilu. Organový chór je postavený r. 1797 v klasickom štýle.

Hlavný oltár bol kedysi barokový. Ten r. 1935 vymenili za novogotický, ale skoro aj ten vymenili za mramorový, celkom moderného chápania. V tom čase obložili aj steny svätyne mramorovými platňami. Je tu starý oltár, pekne obnovený po druhej vojne. Je pamätný aj tým, že namiesto nadstavca má kalváriu, ktorej kríže sú zhotovené z mladých stromov, ktoré narástli v priestranstve kostola po jeho požiari, keď bola za 20 rokov v rozvalinách. Sú tam aj staré patronátne lavice.

Na južnej strane lode stojí kaplnka sv. Rozálie. Má gotickú klenbu. Pôvodne mala titul P. Márie, od 1710 sv. Rozálie. Teraz slúži pohrebným účelom.

Na veži sú hodiny a jeden veľký zvon. Ostatné zvony sú vo zvonici pred kostolom. Je to bývalá vchodová bašta pevnosti.

Pôvod kostola. Bol postavený v dobe románskeho staviteľstva. V dobe gotickej bola prestavaná svätyňa. Po požiari ostal za 20 rokov v ruinách a r. 1698 ho renovovali, zaklenuli. V barokovej dobe taktiež postavili vežu a predsieň. Viackrát ho renovovali. Posledná veľká renovácia bola r. 1935. Kostolu venovali tak F, ako aj farníci veľkú pozornosť a udržiavajú ho nielen v náležitej čistote a kráse, ale dbajú aj na to, aby bola zachovaná jeho štýlová pamiatková krása, na čo vynakladajú nemalé prostriedky.

V údolí potoka Bebravy stál františkánsky kláštorík s kostolíkom sv. Petra. V listinách sa spomína r. 1509. Pri rekatolizácii účinkovali pátri v meste. Kláštor a kostol zanikol. Jeho ruiny bolo ešte možno vidieť na vŕšku, ktorý má po ňom meno „Petra“, ešte v minulom storočí.

R. 1720 prišli do K. piaristi, najprv spravovali faru. Potom sa dali na svoju výchovno-školskú prácu. Kúpili meštiansky dom, kde si otvorili školu. Zriadili kaplnku r. 1726. Keď ich škola zanikla, kaplnka ostala a pri renovácii r. 1897 dostala titul B. Srdca. F Sliačan uviedol sem rehoľné sestry, ktoré viedli materskú škôlku. Po druhej vojne dom bol prevzatý lesmi a r. 1960 bola kaplnka profanizovaná.

Kaplnka na hornom konci bola založená r. 1733 na pamiatku veľkého požiaru a zasvätená sv. Františkovi Regis. Pri renovácii r. 1857 bol zmenený titul na sv. Annu.

Tretia kaplnka je Sedembolestnej P. Márie z r. 1794.

Fara. Stará budova bola postavená pri hradobnom múre a ako súčasť mala jednu baštu. Túto budovu dal F. Sliačan zbúrať a postaviť novú, terajšiu. Tiež má vežičku na pamiatku starobylého vzhľadu predošlej budovy. Je moderne vybavená.

Farári :

Medzi 1332 - 1337 Theodorik plebán de Cropona – 1358 sp. Ján – 1400 a 1415 sp. Jakub – 1415 sp. Ján, kanonik päťkostolský stolnobelehradský, kancelár kráľovnej – 1431 a 1437 sp. Matej – 1449 sp. Ján – 1497 sp. Štefan s Pavlom kaplánom – 1518 sp. Pavel – 1518 počala éra ev. f. – 1665 Keniczký

Gašpar – 1666 do 1672 Steffanóczy Andrej – 1678 Viszocsányi Martin O. S. Pauli, ktorý zomrel na mor a od 1678 pokračoval Bedicz František O. S. Pauli, vyhnaný od Tökölіovcov a zabitý na bzovíckom zámku – 1678 Sveteney Mikuláš O. S. Pauli – 1680 Hergovič Andrej – 1687 Kárász Imrich – 1690-1691 Kucserius Daniel – 1693 Bartovič Matej – 1695 Mátyássovszký Imrich – 1696 Olasz Pavel – 1711 Bellay Ján – 1720 Gajon Lukáš piarista – 1725 Jančovič Ján – 1725 SF piaristi – 1726 Podluzsányi Žigmund – 1758 Ďurovský Juraj – 1760 Gruber František – 1784 Nyizsnánsky Melchior – 1800 Snierer Ján – 1806 Veisz Ján – 1826 Klein František – 1846 Mikulka Juraj – 1886 Capko Ignác SF – 1886 Mechovich Izidor – 1909 Hutyán Pavol – 1935 Sliačan Leonard – 195... Dr. Chladný Ignác – 1973 Hegedüss Gašpar.

Poznámky

Pramene : Elaborát je vypracovaný väčšinou z tlačených prameňov. Fara má síce veľmi obsažnú HD, ale Dr. Chladný ju nechcel dať domov na študovanie. Takisto aj CV.

Krupinské právo, ktoré vzniklo ktoré vzniklo tu v stredoveku, bolo veľkým vyznačením pre mesto. Bolo túžbou mnohých miest. Jeho obsah bol asi tento: Slobodná voľba richtára, farára, vlastné súdy vo veciach majetkových a trestných, slobodná ťažba v lese i kameňolomoch, oslobodenie od mýtnych poplatkov s výnimkou hraničných ciel. Ani komes nesmel vstúpiť do domu mešťana a byť mu na ťarchu. Svedectvo Uhrov nestačí, musia byť svedkovia aj Nemci. Domy, ktoré sa uprázdnili vymretím rodu, nemôžu byť predané bez súhlasu magistrátu. Mešťania sú povinní platiť dane kráľovi a slúžiť vo vojsku, keď je krajina ohrozená. Toto právo dostali 1340 Martin, Slov. Ľupča, 1265 Nem. Ľupča, 1263 Nem. Ľupča a 1318 od nej Ružomberok, 1265 Hybe, 1369 Žilina, 1378 Mošovce, Prievidza, 1381 Sučany, 1387 Turany.

Citát z buly Belu IV z 1. jan. 1244 o obnovení výsad Krupiny: „ ... quod Fidelium Hospitum nostrorum de Kurpuna, suplicantium nobis, ut Privilegium ipsorum tempore Tartarorum amissum, eis iterato condi jubemus ... Quod presbyterum ipsi eligant, quem voluerint, nec ad receptionem alicujus presbyteri compellantur, dummodo hoc nulli prejudicium generetur. Item, quod judicem de Eadem Villa, quacumque voluerint, libere sibi assumant, quem confirmandum nobis praesentent et quod annuatim possint illum removere.“

Krupina bola v 16 a 17 st. najväčším mestom čo do počtu obyvateľstva na strednom Slovensku, väčšia ako BB.

R. 1238 sa urovnal spor medzi bzovíckým kláštorom a Krupinou vo veci mýta v Bracku. Fejér II,82,85.

O dobytí Krupiny husitmi píše SchH: „Tertio saec. XV. decennio Hussitae partes superiores igne ferroque vastantes, circum ecclesiam parochialem de Corpona castellum erexerunt quatuor propugnaculis solidum, totamque urbem depradati sunt, ut nihil praeter nomen antiquum habere videatur.“ – Matej Bel píše: „Tokaiense gradius illud cellarium, quo generossima vina hujus loci condi solent, templum fuisse Hussitarum subterraneum cum ex substinctionis mole tum aliis quoque judicant Nosteriam periti. /HD carpon./

R. 1662 magistrát dal upáliť šesť stríg. Poznačil to do matriky ev. F Sextius. Tak isto r. 1675 v júni a septembri boli upálené strigy. Dobrí ľudia vyprosili dvom z piatich, že ich najprv sťali. /Slávik: Dejiny zvol. seniorátu/

Hoci Krupinčania poväčšine prijali novú vieru, katolíci sa tu dobre udržali. R. 1651 bol reštaurovaný kostol. Vtedy prišiel vizitovať zvolenský AD Tomáš Pálffy, ktorého magistrát pohostinne prijal a vynaložil na jeho uctenie 4 fl a 11,5 den. /SchH/ – Keď precestoval cez Krupinu OAB Szelepcsényi r. 1869, magistrát ho tiež pohostinne prijal. Dali mu 4 hrivny striebra a jeho tajomníkovi karmazínové čižmy. Na pohostenie jeho a sprievodu vynaložila mestská kasa 24 fl a 70 den., pre kone 24 kg ovsa.

O čase prestavby by mal svedčiť nápis, zachovaný do 1778 na kostolnom pôjde: „Restauratio et dedicatio hujus templi facta est in honorem B. Virginis Mariae, idque in diem conceptionis Mariae anno 1415.“ – Iný nápis bol na stene kostola, snáď napísaný Olaszom. F Podlužáni ho zapísal do matriky: „D. M. Dicatum hoc templum, sanctificatum sub Magnae Domine B. M. fundatum a Bela IV

privilegatum, 1242 cum civitate combustum.“
Gotický skriňový oltár, ktorý dal obnoviť 1696 Olasz, slúžil začas ako hlavný oltár. Potom ho umiestnili na stenu proti bočnému vchodu. Bol už teraz zašlý, na rozpadnutie. Na návrh DR Valéra Zavarského, poradcu Chrámového družstva, bol zreštaurovaný tak, že Jozef Weiss a Ľudovít Kanka v B. Štiavnici zhotovili nový oltár a naň umiestnili konzervované sochy zo starého oltára.
Piaristi. Do Krupiny ich uviedol F. Olasz. Povolal ich, aby prestíž mesta vzrástla, keď budú mládež vychovávať a vzdelávať od základných vedomostí do rétoriky, ako to vyžadovala vzdelanosť toho veku v mestách. Najprv im dal spravovať faru, kým sa zachytili, a potom pre nich založil fond. Usadili sa v meštianskom dome. Neskoršie začali stavať veľkú školu. Táto sa však pod strechu nikdy nedostala, lebo zhorela skôr, ako ju otvorili. Potom už nemali prostriedky na dokončenie stavby. Jej ruiny zvalili a na jej mieste stojí kultúrny dom.
Gymnázium prekvitalo do Jozefínskej doby. R. 1787 ho zrušili, ale 1793 znovu otvorili a začalo fungovať ako nižšie gymnázium s troma triedami. V priebehu doby rozličnými prevratmi, hospodárskymi zvratmi sa olaszovská fundácia natoľko zmenšila, že vydržiavanie piaristov sa stalo kritickým. Aj pracovníci rehole sa stále umenšovali.
Keď boli vládnym nariadením zrušené miešané školy, utvorili sa v mieste dve elementárne triedy katolíckej ľudovej školy. K týmto s veľkým úsilím F boli ešte udržané dve triedy gymnázia od 1864 do 1870.
Keď sa však finančné prekážky ukázali neprekonateľnými, piaristi sa vzdali školy a celú fundáciu aj s kolégiom rezignovali biskupovi. Veci boli usporiadané tak, že sa z fundácie otvorila nová, **Industriálna škola**. Jej riaditeľom bol katechéta a druhého učbára platilo mesto, tretí bol platený štátom.
O spolunažívaní Slovákov a Nemcov v Krupine napísal J. Slávik: „Nemci sa kŕčovite pridržiavali svojich privilégií v Krupine. V XVII st. ich už nebolo veľa a predsa svojím spoluobčanom a spoluvercom nechceli dovoliť užívať kostol. Slováci a Maďari sa museli uspokojiť s kaplnkou a museli mať svojho osobitného kazateľa. Kraj. zákon z r. 1563 síce článkom 62 uzavrel, že má byť rovnosť medzi národnosťami, predsa toto Nemci nechceli pripustiť. Oni vyslali vyslancov, ktorí vyslali vyslancov, ktorí v BB protestovali a vyhlasovali, že je to porušenie slobôd. Snem ich chcel pokutovať na 2000 Fl. Pre toto došlo k protinemeckej vzbure. Nemci chytili Jána Lacu, odsúdili ho na smrť a na námestí ho sťali. Druhý vodca ušiel. Slovenského kazateľa Daniela Cabana v noci na byte zaškrtili povrazom a ráno ho musel šarha voziť na káre po meste. Potom ho zahrabali za mestom. V noci však prišli vlci, vyhrabali ho a zožrali.“ /Slávik: Dejiny ev. seniorátu zvol. s. 40/

Očová

Podpolianska dedina so širokým chotárom, lazmi, kde boli dobrí gazdovia. Lazy sú vzdialené aj poldruha hodiny. Obec mala výsadu výročných jarmokov. Očovania mali svoj erb, čistý kroj, ktorý sa zachoval doteraz. Ako osobitnosť treba spomenúť v staviteľstve dubové brány dvorov, ktoré sú vedené v ľudových pamiatkach. Dedina, vzdialená od hlavnej komunikácie, zachovala si dlho svoju osobitnosť. Oddávna bola považovaná za ľudnatú obec. Sídlisko obce je starobylé, lazy vznikli neskoršie, niektoré len v minulosti t. j. v minulom storočí. Ako feudálna obec patrila ku vígľašskému panstvu.

Farnosť. Je starobylá. Pazmáňov katalóg ju pozná pod menom Olchowa. /1/ R. 1546 sa spomína donácia „quartae partis areae nobilitaris et unae terrae" pre cirkev. /HD/. Ďalej sa uvádza, že prvý známy očovský F Osvald vlastnoručne vyklčoval jeden pozemok a pripojil ho ku benefíciu. Držbu mu potvrdil zvolenský kapitán W. Puchaim a kráľovná Mária ešte darovala štvrť kuriálnej usadlosti. R.1552 potvrdil donáciu Ferdinand. Skoro sa tu ujala lut. cirkev. Nový zemepán Ladislav Csáky sa snažil, aby kostol bol katolícky, ale nepodarilo sa mu to. Až r. 1673 bol kostol brachiálnou mocou odovzdaný katolíkom. Za tökölyovcov a rákoczyovcov sa dostal zasa do užívania ev.

Kostol Všechsvätých stojí na vyvýšenom mieste nad obcou. Je ohradený múrom, ktorý bol za časov tureckých inváziií spevnený a premenený na pevnôstku, ktorá mala aj posádku. /2/ Pri kostole bol cintorín. Rozmery: d. 26m, š. 9,20m, v. asi 8m. Pod kostolom je krypta, ktorá slúžila za karner. Svätyňa je obdialníková, preklenutá krížovou klenbou, ktorej rebrá sa pretínajú vo svorníku. Okná boli zväčšované a stratili gotický charakter. Aj portále sú prestavané. Víťazný oblúk je lomený. Loď mala pôvodne drevenú povalu. R. 1670 ju zaklenuli renesančnou klenbou, ktorú nesú piliere. Do r. 1945 mal kostol trojhranné chóry, drevené. /3/. Kostol utrpel v druhej vojne ťažké rany a keď ho opravovali, zrušili drevené chóry a postavili železobetónový zadný chór. Potom ho zväčšili, keď prebúrali stenu a priestor, kde bola kedysi sýpka, pripojili ku priestoru chóru. Veža stojí v priečelí kostola a je mohutná, s barokovým krovom. /4/. Hlavný oltár pozostáva z dvoch častí. Menza je mramorová, moderná. /5/ Retabló je staré na stene s obrazom Všetkých svätých. /6/. Dva bočné oltáre sú vzácne dielo, snáď od majstra Pavla z Levoče alebo od jeho žiakov. Jeden predstavuje smrť Panny Márie, druhý je sv. Mikuláša a Antona pust. Predelená časť tvorí betlehemskú jaskyňu, v ktorej je umiestnený betlehem s novšími figúrkami. Predel sa zatvára doskami pomaľovanými figúrami svätcov. Tieto dosky boli odpílené z krídlových častí nejakého starého oltára. Na stene je objavené staré fresko.

Filiálky:

Hrochoť

Tu bola kedysi farnosť, ale jej počiatky sú nejasné a tiež asi ako samostatná dlho netrvala. Pre nedostatok kňazov ju prifarili ku čerínskej fare, ale keď aj tá ostala neobsadená a pripojená ku mičinskej, Hrochoť sa dostala ako filiálka Očovej. Za reformácie prešla na novú vieru, účinkovali tu ev. farári. Za rekatolizácie sa síce dostal kostol do katolíckej správy, ale keď nebolo pastiera, tak ovčinec prešiel do iných rúk. Od r. 1711, kedy bol vrátený kostol, prešiel do správy očovských farárov a odvtedy je filiálkou.

Kostol. Bol tu pôvodne gotický kostol sv. Martina. Rozmery mal: d. 15m, š. 8,5m, v. 6m. Svätyňu mal zaklopenú loď s doskovou pomaľovanou povalou. R. 1783 zhorel. Ponechali ho osudu. Keď ho však chceli r. 1835 renovovať, bol už na obnovu nesúci. Postavili preto veľkú kaplnku, ktorá však slúžila iba na uskladnenie dežmového obilia, lebo veriacich nebolo. Na stavbu však použili taký zlý materiál, že stavba nevydržala ani 20 rokov. R. 1857 biskup nariadil, aby sa tu postavila kaplnka. Tá stojí doteraz. Je však opustená a schátralá. /7/.

Očovské Dúbravy

Týmto filialistom bolo veľmi ťažko voziť mŕtvoly do očovského cintorína, preto si zriadili vlastný. Ku tomuto bolo treba aj bohoslužobné miesto. R. 1833 dal postaviť F. Tomanóczy kostolík. Financoval ho z fondu hrochotského kostolíka. R. …. kaplnku generálne opravili, inštalovali mramorový oltár,

vymaľovali kostolný dvor zväčšili a ohradili. Kostolík sa stal bohoslužobným miestom nielen pre miestnych, ale aj pre okolitých veriacich. Po druhej vojne sa usilovali, aby sa tam usídlil očovský kaplán, čo sa aj začas podarilo, ale skoro prestalo. Moderné dopravné prostriedky dovoľujú očovskému F konať tu každú nedeľu služby božie.
Patronát vo farnosti vykonávalo vígľašské panstvo.

Farári:
1543 a 1552 sp. Osvald – 1673 Wittinger František – 1678 P. Václav, piarista – 1678 Smutko Michal – 1680 Kolossy Juraj – 1687 Biely Juraj – 1689 Paulíny Andrej – 1693 - 1694 Kolossy Juraj po druhý raz – 1695 Takáč Ján - 1697 Lehotkay František – 1703 - 1706 Rozboril Juraj – potom ev. – 1711 Janovič Juraj – 1712 Hulík Martin – 1719 Mussanský Anton – 1722 Kuchtík Martin – 1727 Kubovič Andrej – 1730 Fábry Andrej – 1737 Michna Matúš – 1769 Juračka Jozef – 1771 Čermík Jozef – 1777 Welitzek František – 1778 Gurka Andrej – 1801 Mellyus Anton – 1824 Danček Andrej SF – 1824 Tomanóczy Jozef – 1849 Kevický Jozef SF – 1849 Troszt Jozef – 1864 Csutkay Štefan SF – 1864 Munkay Jozef – 1878 Odložil Ján SF – 1878 Farkas Vincent – 1912 Majthán Karol – 1937 Málik Rudolf – 1951 Gese František SF – 1952 Luknár Karol – ….. Jozef Tonkovič – 1958 Šišan Emil.

Poznámky:
1. Je to to asi chyba tlače, alebo pisateľa.
2. Očovania a Slatinci boli za tureckých nájazdov veľmi sužovaní, takže sa už chceli vysťahovať. Kráľ nariadil r. 1574, aby bol opevnený očovský aj slatinský kostol na obranu proti Turkom. Ku tomuto opevneniu mala prispieť aj župa, lebo miestni obyvatelia boli na to nedostatoční. R. 1581 vypálili Turci Očovú a prenikli až po Vlkanovú. T. r. dokonca až po Šalkovú. R. 1599 prišli znova rabovať, hoci im bola obec poplatná už od r. 1584. Vtedy sa obyvatelia skryli v horách a potom spolu s vígľašskou posádkou prepadli Turkov a porazili ich.
3. Na jednom pilieri bol nápis: Hoc opus aedificatum est A. D. 1670.
4. Po vojnovom požiari r. 1947 zhotovili nový krov veže, ale už neni taký štýlovo pekný, ako bol pôvodný. Z masy roztavených zvonov uliali dva nové.
5. Bol tu gotický oltár s obrazom Všetkých svätých. R. 1832 z neznámych príčin zhorel. Vtedy postavili nový, murovaný. Retabló aj po postavení mramorového oltára.
6. Obraz namaľoval viedenský maliar Jozef Hasselwender. Aj obraz v kostolíku v Dúbravách.
7. Zdá sa, že cirkevná vrchnosť počítala s oživením farnosti, lebo matriky Hrochoti viedol F do 1783 osobitne.

Z kroniky:
„Terra Ocyua, trium“ /Fejér VI. 5.105/, ktorá sa uvádza v SchH ako prvá správa o Očovej, je asi nesprávna. Táto zem sa vyskytuje ako patričnosť bzovíckych premonštrátov medzi lokalitami v Honte.
Epitaf tureckého bojovníka Arnauta umiestnený v kostole z r. 1599, ako aj niektoré priezviská v obci poukazujú na to, že sa tu usadili a udomácnili turecké rodiny.
Karner pri kostole nebol, ale užívala sa na kosti krypta. Kosti z nej za F Majthána vybrali a pochovali v zemi.
V kostole objavili freskový obraz, keď renovovali oltár. Aby mohli ho obnoviť, oltár premiestnili na iné miesto. Je to asi obraz z doby stavby kostola, lebo keď umiestnili Arnautov epitaf, polovicu obrazu zničili.
Kráľ Žigmund r. 1410 potvrdil Očovanom, Slatincom a Zolňanom stálu taxu poddanských poplatkov, aby im ich vígľašskí kasteláni svojvoľne nezvyšovali. Od sesie mali dávať 4 vozy sena, doviezť palivové drevo, mieru chlebového obilia a mieru ovsa. Služby mali vykonávať také, aké robili za kráľa Ľudevíta. Dostali to na písme a zvykli si to dať aj v neskoršej dobe potvrdzovať, aby im to neprepadlo.
/ Slávik: Dejiny ……./.

Vplyv tureckej nadvlády musel tu byť dosť dobrý. Lebo Očová mala pečiatku s polmesiacom.
R. 1929 zriadil S s dovolením vrchnosti pálenicu, vzhľadom na početné služobníctvo a poľných robotníkov. Pálil ovocné a obilné liehoviny.
R. 1851 pukol stredný zvon. Boli ho preliať v Banskej Štiavnici.
R. 1852 pukol jeden zvon, ktorý preliali. V Dúbravách bola otvorená prvá škola.
R. 1857 udrel blesk do fary, zapálil ju na dvoch miestach. Ľudia sa zbehli a požiar uhasili. R. 1858 udrel blesk znova, ale nenarobil škody.
R. 1861 sa ponosuje F na želiarov, ktorí bývajú v štvrti Kaštieľ; hoci majú povinnosť obrábať kostolné pole, zdráhajú sa konať svoju povinnosť a ani na vrchnostenské napomenutie nedbajú.
Očová trpela veľmi požiarmi od dávna až do polovice 20 st. R. 1685 vypukli za niekoľko dní štyri požiare, ktoré na žobrácku palicu vyniesli aj niekoľkých katolíkov. Práve najchudobnejších. Podpaľovali sa ľudia zo závisti a pomsty. Skoro každý richtár vyhorel. Richtára poisťovala obec z obecnej pokladne. R. 1942 bolo v roku 9 požiarov.

Fara bola do roku 1768 drevená. Tohoto roku ju požiar strávil do základov. F sa v tom čase zdržoval na teoforickej procesii vo Zvolene. Bola to katastrofa, pri ktorej zhoreli všetky listiny. Po požiari postavili terajšiu budovu. Táto bola za bojov druhej vojny, keď F evakuoval, zničená. Po vojne ju renovovali. Na mieste drevenej fary ostala pivnica, pod ktorou r. 1853 F postavil dve menšie izby, pričom počítal, že to bude pre budúceho kaplána.
Farnosť je veľmi rozsiahla, pastorácia pre jedného kňaza ťažká, niektoré osady sú skoro nedosiahnuteľné, ako napr: Kyslinky pod Poľanou, alebo Hrochoť, do ktorej sa dá autom prísť po ceste vyše 20 km. R. 1934 prišiel sem prvý kaplán, spoločný aj pre Zv. Slatinu. Pracovali tu asi 12 rokov, ale potom stanica ostala neobsadená.

Sása

Osídlenie tu bolo slovenské, ale po tatárskom plene sa sem prisťahovali nemeckí kolonisti. Osadili sa v nádeji, že sa nájdu rudy, ale nič sa tu nenašlo. S ich príchodom sa Sása stala mestečkom. Starší názov bol Németh Pelsöcz, nemecky Sachsenring, z toho Sása. Susedná obec sa volala Tóth Pelsöcz, kde neboli kolonisti. Časom sa slovakizovala. Za protitureckej obrany bola vojenským oporným bodom. Kostol bol pevnôstka a asi dvesto metrov ďalej bola iná pevnôstka menovaná bašta. Jej rumy boli viditeľné ešte v 19. st. ako sa píše v CV. Obyvatelia sa živili z poľnohospodárstva.

Farnosť bola založená s príchodom kolonistov. Bola exemptná. Spomína sa v pápežských decimačných protokoloch, v Pazmáňovom katalógu aj v Königsbergovom testamente. Od Belu IV. mala také výsady ako Dobrá Niva. /1/ Dokedy platili, neni známe, lebo od 17. st. prezentoval F patronát a potvrdzoval vikariát v Trnave. Za časov reformácie prešla na novú vieru. Od r. 1683 je tu však kat. F. Za časov tökölíovcov a rákoczyovcov bola zase evanjelická. Od r. 1709 je tu nepretržite kat. správa.

Patronát. Podľa privilégií bolo by patrilo patronátne právo mestečku. Či ho niekedy vykonávalo, neni známe. Za feudalizmu obec patrila k dobronivskému panstvu. Preto bol tu kráľovský patronát. Po 1918 čsl. štát.

Kostol sv. Kataríny Alex. je postavený v neskororománskom štýle. Stojí na dosť vysokom vŕšku nad obcou. Ohradený je múrom. Vôkol neho bol cintorín. Rozmery: d. 25m, š. 8,5m. Svätyňa má obdialníkový pôdorys a je zakončená polkruhovou apsidou. Preklenutá je krížovou klenbou, ktorej rebrá štvorcového masívneho profilu sa pretínajú v malom svorníku. V rohoch sedia na pätkách, ozdobených listom. Víťazný oblúk je polkruhový. Loď je obdialníkového pôdorysu. Pôvodne bola zaklenutá, potom z neznámej príčiny odstránili klenbu a dali drevenú povalu. To bolo v 18. st. Potom ju znova zaklenuli. Klenba stojí na vnútorných oporných pilieroch. Veža je vstavaná do kostola. Organový chór je drevený. Okná veže sú dvojité, delené v strede stĺpikom, ktorý sedí na kockovej patke. Veža má krov v podobe štvorhrannej helmice. Hlavný portál je ozdobený výstupkami, ktoré z bokov pokračujú aj cez polkruhovú archivoltu. Sakrestia je zaklenutá valenou klenbou. V barokovej dobe zmenili okná a pred portále pristavali predsiene a kaplnku pre Boží hrob. Portál sakrestie má rovnú kamennú zárubňu a je z doby neskoršej. – Hlavný oltár je barokový. Oba bočné oltáre predali a za ne renovovali kostol a postavili faru. Pastofórium, ktoré spomína ešte SchH, už chýba. – Vzhľad kostola je starobylý. Pred renováciou až dýchal starobylosťou. SF Hegedüs ho renovoval: novú dlažbu, lavice a dal ho vybieliť.

Fara je nová, postavená r. 1970-1971. Starú budovu predali.

Farári:

Medzi 1332 – 1337 Henrik plebán de Plesvic – 1663 Čermák Mikuláš – 1670 Szlaszka Vojtech – 1670 Blaškovič Martin – 1673 Čermák Mikuláš po druhý raz – 1675 Corneli Ján – 1682 zaujali faru ev. farári – 1688 Deláth Jakub – 1689 Čermák Mikuláš po tretí raz – 1700 Bojoni Andrej – 1701 Kučerius Ján – 1705 ev. F – 1709 Hergovič Andrej – 1715 Simonffy Mikuláš – 1738 Nedecký Adam – 1747 Konček Adam – 1763 Benčáth Gašpar – 1802 Gašparec Ján – 1805 Bella Jozef – 1811 Kleinhans Kristián – 1828 Meszáros Jozef – 1835 Haverla Ján – 1858 Huszóczy Štefan – 1873 Uhliarik Ján SF – 1873 Sásik Andrej – 1895 Truchlý Andrej – 1918 Kallina Ján SF – 1919 Javorka Ján – 1920 Puskailer Vincent – 1959 Leitmann Anton – 1965 Zaťko Matej – 1969 Hegedüs Gašpar – 1972 Regec Ján.

Poznámky:

1. Fejér CD IV. 2.273.

Z kroniky:

V kostole je krypta, ktorú dal zriadiť F Benčáth. Keďže nezodpovedala jozefínskym normám, ostala prázdna. Pri kostole bol karner, ktorý zbúrali na príkaz B Zerdahelyiho a kosti pochovali do cintorína. Podľa tradície kostol založila kráľovná Beatrix.

Kostol sa udržiaval z vlastných prostriedkov. Mal mlyn na dva kamene. Árenda slúžila na údržbu kostola. R. 1927 mlyn predali za ročitý nájom v naturáliách, ktoré mal mlynár odovzdávať do kostolnej pokladne.
R. 1816 sa skončil spor medzi farárom a miestnymi zemanmi Nándorovcami, Reguliovcami, Dávidovcami a Hudobovcami. Keďže fara bola exemptná, F bral decimu z celého chotára a odvádzal poplatok prepoštovi. Zemania sa zdráhali dávať decimu. Potom sa dohodli na peňažitom poplatku.
R. 1865 udrel blesk do veže a rozniesol strechu. Museli zhotoviť nový krov. Postavil ho Jozef Kartner za 740 zl. Zhotovili ho v báňovitej forme na spôsob babinskej veže.
R. 1929 vymaľoval kostol Julo Piecka za 8.213 K.

Bzovská Lehôtka

R. 1796 si veriaci postavili kaplnku. R. 1862 ju zrušili a postavili kostolík Bolestnej Matky Božej, kde sa konajú bohoslužby.
R. 1946 rodina Janeková dala na okraji obce postaviť kaplnku na česť Nepoškvrneného srdca P. Márie.

Sliač

Mesto Sliač vzniklo r. 1960 zlúčením obcí Hájniky, Rybáre a Sliač-kúpele.
Za feudalizmu patrili zvolenskému panstvu. Hájniky majú meno od strážcov kráľovských lesov, ktorí sa starali o zazverovanie, keďže lesy zvolenského panstva slúžili kráľovskej poľovačke. Rybárčania zase zásobovali zámockú kuchyňu rybami. V Hájnikách sa chovali aj poľovné psy a kone. Kaštieľ pri kostole sa volá doteraz „psí kaštieľ". /1/. Územie medzi Môťovou, Lukovým a Hájnikami bola kráľovská obora. V Hájnikách boli aj dve zemianske kúrie Bezegovcov a Soosovcov. V listinách sa prvý raz spomína r. 1250, ako „villa custodum silvarum regiarum". /2/.
Farnosť je starobylá a popredná. Či sa nachodí v decimačných protokoloch, neni ešte preskúmané. Uvádza ju Pazmáňov katalóg a Königsbergov testament. CV r. 1561, ktorú konal Blažej Zathay, uvádza, že tu bol F Tomáš, ktorý bol ženatý, ale všetko konal po katolícky. Po ňom nasledovali ev. F. R. 1673 bola farnosť vrátená katolíkom. Za tökölyovcov a rákoczyovcov sa vrátili ev. farári. R. 1709 bol vypovedaný posledný Pavel Sebevari a odvtedy je katolícka.
Patronát držala kráľovská Komora a potom čsl. štát.
Kostol sv. Mikuláša bol ohradený múrom, ktorého časť ešte stojí. Pri ňom bol cintorín. /3/ Pod kostolom je krypta. Štýl kostola je ranná gotika. Svätyňa je polygonálna, dlhá 9m, š. 6,5m. Je preklenutá rebrovou klenbou obvyklého usporiadania. Rebrá vychodia zo stien a nemajú hlavice. Má štyri okná, vysoké, úzke, predelené stĺpikom. Zakončené sú polkruhovým oblúkom. R. 1948 ich zasklili sklomaľbou. Cez dvere s oblúkom oslieho chrbta sa vchádza do sakrestie. Tá je preklenutá valenou klenbou. Víťazný oblúk je lomený. Loď je štvorcová. Kedysi mala drevenú povalu, ktorú nahradili v renesančnej dobe klenbou. Je to unikátna klenba, jej stred stojí na okrúhlom pilieri a v stenách je zakotvená lezénovými hlavicami. Nad oknami tvorí lunety. Okná v lodi sú vysoko a majú polkruhové zakončenie. Hlavný aj vedľajší portál sú ozdobené kamennou zárubňou a hruškovými profilmi. Pred vedľajším vchodom je predsieň z neskoršej doby. Nad hlavným vchodom je kruhové okno ozdobené rozetou z pálenej hliny. V kostole sú trojstranné drevené chóry, zhotovené r. 1943. - Na severnej strane lode je kaplnka Panny Márie. S kostolom je spojená širokým otvorom, ktorý má lomený oblúk. Má krížovú klenbu s dvoma poľami. Rebrá sú útleho profilu. Dva obloky s gotickými kružbami poukazujú na to, že nebola postavená s kostolom. Kaplnka pokračuje západným smerom inou miestnosťou, ktorá sa teraz používa ako depozitár, pôvodne však bola karnerom. Za F Szütsa bola prerobená na dežmovú sýpku. Nad priečelnou fasádou je drevená vežička. Hlavný oltár má pôvodnú menzu. Do r. 1949 mal krásne renesančné retabló, ktoré neprozreteľne odstránili. R. 1953 ho nahradili terajším novogotickým. Vedľajší ranobarokový oltár P. Márie Trnavskej. Obnovený bol r. 1953. Kazateľňa je nová, unikátna, ktorá sa dá pohybovať po kostole. Kostol vymaľoval r. 1943 Jozef Hanula.
Kostol je starobylý. Kedy bol založený, nedá sa zistiť. V kostole je tabula, na ktorej je napísaný rok 1263, ako rok založenia kostola. To je vzaté z listiny vydanej toho roku, v ktorej sa hovorí o pozemkoch kostola sv. Mikuláša /Fejér CD IV.4.143/. Tieto pozemky však pravdepodobne patrili hradnému kostolu sv. Mikuláša vo Zvolene.
Zvonica stojí vedľa kostola.
Kaplnka sv. Hildegardy stojí v parku kúpeľov. Postavená je v klasicistickom štýle, zvonka ozdobená dórskym stĺporadím. Kaplnku postavila banskoštiavnická komora na príkaz kňažnej Hildegardy Habsburskej, ktorá sa v kúpeľoch liečila. Rok stavby 1855. R. 1932 ju zväčšili prístavbou. Slúži bohoslužbám pre kúpeľných hosťov a pacientov.
Fara je stará budova. Pôvodná bola postavená v 18. st. CV 1802 uvádza, že mala iba dve izby. Zväčšili ju na dnešnú kapacitu okolo r. 1850. R. 1968 ju F Gocník zmodernizoval, pokryl plechom, zaviedol ústredné kúrenie, prestaval hygienické zariadenie. Sám vlastnými rukami mnohé veci urobil.
Farári:
1513 sp. Christofor – 1538 sp. Tomáš – 1551 sp. Matej – 1561 sp. Tomáš – potom nasledujú ev.

farári. Po vrátení kostola 1675 Hubatius Michal – 1675 Hubatius Ján – 1679 Révay Štefan – 1679 Reguli Abrahám – za tököl. boli ev f. - 1684 Šafarovič Pavel, licenciát – 1690 Mierkay Michal – 1692 Puliuss Juraj – 1696 Lovčáni Juraj – 1705 dosadený bol ev. F. - P. Sebeveri – 1706 Fábri Ján administroval zo Sielnice – 1709 Krnáč Ján – 1710 Černuský Michal – 1719 Szentkereszty Jozef – 1725 Ryvolovič Peter – 1736 Gašparovič Michal – 1748 Valent Andrej – 1750 Rassovský – 1791 Szüts Šimon – 1798 Fábry Jozef – 1802 Bogdányi Karol – 1823 Gyurgyovicz Karol – 1831 Tománek Michal – 1836 Scheichel Valentín – 1852 Záhorský Štefan – 1867 Zeisel Vincent – 1880 Matúškovič Martin – 1900 Sándory Július – 1913 Sirmai Ján SF – 1914 Marschalko Alojz – 1921 Kačka Jozef – 1932 Šalát Anton SF – 1944 Citterberg Eugen SF – 1945 Weis Viliam – 1950 Gocník Alojz SF – 1975 Kaniansky Jozef SF.

Poznámky:

1. Poľovnícka tradícia je v Hájnikách stará. Poľovných psov dali chovať aj farárovi. R. 1561 sa F Tomáš ponosoval vizitátorovi, že kapitán Balassa mu dal na chov kone a psov. Pritom sa mu ešte vyhrážal, že proti nemu zakročí, ak budú vychudnuté.
2. Fejér DC IV. 2.60
3. Keďže kostol bol pri ceste, za tureckých nájazdov bol spolu s obyvateľstvom vystavený častému ohrozeniu od prechádzajúcich tlúp. Preto ho dôkladnejšie opevnili ako iné kostoly. Opevnenie bolo kombinované so susedným kaštieľom Bezeghovcov. Pozostávalo z hradby kostola, zvonice ako strážnej veže a priekopy, ktorá sa napĺňala vodou. Táto bola vo svojom zvyšku zahádzaná len v prítomnej dobe.
4. Sú tu vlastne dve krypty. Jedna famílie Bezeghovskej, druhá Soosovskej. Pri renovačných prácach ich prehliadli a potom definitívne uzavreli dlažbou.
5. Keď inštalovali maľované okná, F Weis bol taký nadšený obrazom sv. Mikuláša na zadnom okne, že odstránil retabló renesančného oltára. Retabló bolo už zašlé, ale drevo zdravé. Pamiatkárov sa vtedy nik nepýtal, lebo ešte nebola zriadená pamiatková správa na terajšej úrovni. To bola veľká škoda. Ale aj tak ostal kostol prázdny. Nástupca to nevedel zniesť, preto kúpil z vrútockého kostola vyradený bočný oltár, ktorý dal zväčšiť a náležite renovovať. Rezbár nedokončil oltár v zamýšľanej veľkosti, lebo už nebolo času zhotoviť vrcholový nástavec. Firmu mu totiž zrušili.

R. 1975 renovovali kostol zvonka za veľký náklad, ku ktorému prispel okres.

Tŕnie

Dedina v južnom cípe Kremnického pohoria s chudobnými vŕškovatými poľami. Okolití ľudia volajú Trňanov „Podhorci“. Za feudalizmu patrila ku zvolenskému panstvu, ktoré tu malo salaš. V listinách sa spomína r. 1424 ako „villa Thernye ad domum regiam toliensem spectans.“ Zaoberali sa roľníctvom a chovom dobytka.

Farnosť je starobylá. Spomína sa v pápežských decimačných protokoloch a aj v Pazmáňovom katalógu. Za reformácie sa aj do týchto hôr dostala nová viera. Okolo r. 1663 sa vrátila katolícka správa. Za tököliovcov bola znova v držbe ev. Po upokojení prišiel nazad kat. F. Za rákoczyovcov 1705 znova nastúpil ev. F. Od r. 1710 sa katolícka správa už nezmenila. V tomto čase bola pripojená Budča ku fare, ako dočasné riešenie, ale trvala skoro 100 r.

Kostol sv. Martina stojí na vysokom vŕšku nad obcou. Je ohradený vysokým múrom, ktorý do r. 1968 bol v rozvalinách, ale vtedy ho obnovili. Vôkol kostola bol kedysi cintorín. Rozmery d. 24m, š. 7,60m, v. 10m. Svätyňa je polygonálna, víťazný oblúk chýba, loď obdialníková. Na západnej strane je prístavba zväčšenia kostola v podobe priečneho obdialníka s organovým chórom. Portál do sakrestie je zakončený lomeným oblúkom. Sakrestia má gotickú klenbu, pretínajúcu sa vo svorníku so šesťcípou hviezdou. Stará časť kostola je barokizovaná. Klenba je krížová, upevnená na vnútorných pilastroch. Nad oknami sú lunety. Okná sú zväčšované. V stene svätyne je dutina s gotickou kružbou, vedľa nej iná, ktorá snáď bola pastofóriom. Západná prístavba je jednoduchá. Podľa nových liturgických predpisov odstránili starý dubový oltár a nahradili ho stolom. Týmto kostol získal na vzhľade. Veža je pristavaná na južnej stene lode. Je zo začiatku 18. st., pod vežou je gotický portál vedľajšieho vchodu.

Pôvod kostola. Vizitátor Nyáray našiel kostol zruinovaný. V CV píše, že „kostol je krásny, starobylý, ktorý mal svätyňu vymaľovanú r. 1327.“ Kostol bolo treba renovovať, preto nariadil zvolenskému VAD, aby sa obrátil na jezuitského architekta, ktorý by navrhol spôsob opravy. Oprava bola prevedená r. 1725. Vtedy postavili vežu a vonkajšie múry vystužili opornými piliermi. Kostol zvýšili. R. 1936 – 1937 bol kostol zväčšený o spomenutú prístavbu a v tom čase aj zvnútra zariadený novou dlažbou, lavicami, organom a bočným oltárom. Obnovený kostol posvätil A. Hlinka. Počas druhej vojny bol kostol poškodený. Ustupujúce nemecké vojská si tu spravili oporný bod obrany, ktorý držali skoro tri týždne, takže kostol a jeho okolie bolo v neustálej paľbe ťažkých zbraní. Po skončení bojov musela byť vymenená väzba veže a kostol nanovo zakrytý. R. 1970 bola prevedená vnútorná reorganizácia svätyne a zavedené bolo elektrické vyhrievanie.

Kaplnka sv. Anny v Železničnej Breznici bola postavená pre hutníkov železiarskej huty. R. 1969 – 1970 bola generálne opravená. Slúži len príležitostným bohoslužbám. Začas konali služby Božie v dome smútku, ktorý tu postavili na cintoríne. Potom to bolo zakázané.

Fara bola pôvodne drevená. V 18. st. postavili terajšiu faru, ktorú F Sliva dal zmodernizovať.

Farári:

Medzi 1332 – 1337 ? - 1580 Gallus Jakub – 1663 Miriss Mikuláš – 1665 Ostrolúcky Baltazár – 1669 Fojčány Ján – 1671 Benkovič Ján – 1674 Silesius Ján – 1675 Kútik Marek – 1679 Maurer Andrej – 1679 Istvánffy Mikuláš – 1679 Augustíni Štefan – 1680 Matulnek Jakub – 1680 Benkovič Juraj – 1686 Püspöky Štefan – 1687 Pudmay Matej -1689 Drien Andrej -1691 Bojoni Andrej – 1692 Pavlovský Ján – 1693 Šaštínsky Mikuláš – 1695 Turaz Mikuláš – 1696 Benkovič Juraj po druhý raz – 1701 Paulsovics Štefan – 1710 Kozík Ján – 1725 Homolkay Andrej Peter – 1751 Homokay Andrej František – 1755 Bencsáth Gašpar – 1763 Piaček Ján – 1773 Bosánsky Juraj – 1791 Fábry Jozef - 1798 Mellyus Anton – 1802 Kleinhans Kristián – 1826 Dvorágh Jozef – 1845 Valiček Teofil – 1853 Sásik Vojtech – 1890 Kovačovský Róbert – 1897 Sebestyén Štefan – 1908 Miko Juraj – 1930 Ševčík Jakub – 1938 Sliva František – 1956 Andrejkovič Villand Pavel – 1963 Lenhard – 1966 Drienko Alojz – 1972 Straka Jozef.

Vígľašská Huta – Kalinka

Obec má svoje meno od sklenenej huty, ktorá tu v minulosti jestvovala. Je to laznícka obec. Dve lokality, Huta a Kalinka, tvoria väčšiu skupinu domov a centrum obce s MNV, školou, kostolom a obchodom. Za feudalizmu patrila vígľašskému panstvu. Bola málo zaľudnená. V 18. st. začalo panstvo zaľudňovať prázdnu zem. Vzhľadom na kopcovitý terén musela byť kolonizovaná jednotlivo, laznícky, aby sa dali využiť všetky od komunikácií vzdialené lokality prázdnej zeme. V chotári je jediné nálezisko síry na Slovensku.

Farnosť . Územie patrilo pôvodne ku slatinskej farnosti. So vzrastajúcim obyvateľstvom ukazovala sa potreba miestneho duchovného správcu, lebo vzdialenosť, ktorú musel prekonávať, bola 13 – 30 km. R. 1786 zriadili tu miestnu kaplánsku stanicu, ktorá bola systemizovaná na farnosť, keď bol posvätený kostol. R. 1810 bol pripojený okruh lazov Častobrezie od zvolenskej farnosti. R. 1856 boli pripojené pliešovské lazy zo sáskej farnosti. /2/

Patronát . Vykonávala ho Náboženská základina.

Kostol sv. Martina stojí na vyvýšenom mieste. Je to klasicistická stavba. Svätyňa štvorcová s loďou obdialníkového pôdorysu. Kostol je zaklenutý pruskou klenbou, ktorá je zakotvená na vnútorných pilastroch. Veža stojí v pričelnej fasáde.

Pôvod kostola. Keď zriadili kaplánsku stanicu, za bohoslužobné miesto upravili obecnú stodolu. R. 1802 postavili na náklad NZ a veriacich kostol. R. 1860 ho zväčšili, dali novú strechu a drevený chór prestavali na železobetónový.

Fara. Keď prišiel prvý kaplán, nebolo bytu, preto sa ubytoval v dome želiara Martina Parobka. R. 1800 NZ dala postaviť malú faru. R. 1857 ju zväčšili na tri izby.

Miestni **kapláni:**

1788 Hoffmann Jozef – 1793 Spevák Jozef – 1798 Mutňanský Ábel – 1804 Šumichrast Pavel.

Farári:

1804 Chovanský Ján – 1809 Blásy Samuel – 1815 Holéry Imrich – 1824 Vavrinec Andrej – 1849 Melcer Juraj – 1852 Ivichich Karol – 1852 Melcer Juraj po druhý raz – 1869 Reiprich Anton – 1878 Dubnický Jozef – 1881 Matejka Ján SF – 1881 Odložil Ján – 1906 Majerský Eduard SF – 1906 Majthán Karol – 1912 Országh Emíl – 1924 Večerek Štefan SF – 1926 Gröbl Andrej – 1927 Ferjanec Ján – 1929 Mravík Benedikt – 1934 Kapitáň Anzelm – 1935 Huťka Jozef – 1939 Bobrovský Ľudevít – 1948 Hlinka Gašpar – 1953 Serédy Juraj – 1960 Lenhard Ignác.

Poznámky :

Pramene: CV 1805, 1829, HD od 1814.

1/ Zriadenie farnosti narážalo na veľké ťažkosti finančného rázu. MR bola rozhodnutá zriadiť tu farnosť, ale dotovanie bolo také nedostatočné, že biskup Berchtoldt ho nechcel prijať a systemizácia sa oddialila skoro o 20 rokov. Biskup nechcel dovoliť, aby F žil na neistom chlebe.

2/ Pri zriadení farnosti bolo v obvode asi 1200 veriacich.

3/ R. 1829 si farníci žiadali, aby bola pri kostole postavená izba, ktorá by lazníckym farníkom slúžila na zohriatie, alebo preoblečenie, lebo prichodia zväčša zďaleka. Takto sú fare na obtiaž. Ale peknú myšlienku nemal kto uskutočniť.

Pastorácia farnosti bola od začiatku a je aj teraz veľmi obtiažna. Roztratené lazy, vzdialené školy vyžadujú mnoho cestovania, ktoré sa dá previesť niekde na autobusových linkách, ale väčšinou len pešky. Vzhľadom na pracovné možnosti v Podpolianskych strojárňach sa lazy vyľudňujú.

Zvolenská Slatina

Bývalé mestečko so slúžno-dvorským úradom. Teraz poľnohospodárska obec. Za feudalizmu patrila ku vígľašskému panstvu. Ľudevít Veľký dal osadníkom výhody vymedzených dávok od poddanských služobností, čím ich zaistil proti vôli kastelánov. Tieto výhody si obec zachovala. Od Leopolda sa menovalo mestečko. Za tureckých vpádov bol kostol opevneným bodom obrany. Ináč bola obec poplatná Turkom.

Farnosť je starobylá. Počíta sa s tým, že bola hradnou farou vígľašského zámku. Vedie ju pápežský decimačný protokol aj Pazmáňov katalóg. V 16. st. prešla do správy ev. F. Keď sa stal zemepán Ladislav Csáky, katolík, okolo roku 1639, zaviedol katolícku správu, ale po uzavretí zmieru s Fr. Rákoczym I. prišli do Slatiny komisári a tí ju prisúdili ev. Csáky sa tomu vzpieral, preto prišla druhá s podžupanom Št. Asgúthym a r. 1647 dala kostol do držby ev. R. 1663 bol kostol vrátený katolíkom. Za tökölíovcov bol vyhnaný F. Wieskay. Po potlačení tökölíovcov sa vrátil kat. farár. Za rákoczyovcov znovu bola ev., ale od roku 1709 je v katolíckej držbe.

Kostol sv. Kríža stojí na skalnom vŕšku. Je ohradený múrom, ktorý je už však nie pôvodný hradobný múr protitureckej pevnôstky. Keďže kostol stojí na skale, a jeho dvor je podobný, cintorín nebol pri kostole, ale na rovinke pod kostolom, kde je teraz farská záhrada. Má pôdorys kríža. Svätyňa je štvorcová. Loď obdialníková. Klenba je v podstate valená, ale kde sa kríži hlavná a priečna loď, je plytká kupola a podobná aj v partii nad chórom. Okná sú vysoko, polmesiacového tvaru. Víťazný oblúk je výrazný. Na spôsob empírových kostolov sa tiahne po celej stavbe vysunutá rímsa. Chór je murovaný. /1/ V priečelí stojí veža. Hlavný oltár bol drevený. Premiestnili ho do bočnej kaplnky. Retabló mal na stene v podobe stĺpovej architektúry s obrazom Ukrižovaného. Retabló odsekali a umiestnili tam len jednoduchý drevený kríž. Oltár dali zhotoviť z travertínu. Dlažba je kameninová.

Pôvod kostola. Stál tu gotický kostol, ktorý zhorel v r. 1820. Po požiari ho museli zbúrať. Stavba nového kostola trvala 17 rokov, kým patronát našiel potrebné prostriedky. Za ten čas chodil F v nedeľu služby Božie konať do zámockej kaplnky do Vígľaša. Kostol však postavili dôstojný. Jeho línie sú ladné, vzhľad velebný, vo vnútri príjemný. Keď sa bojovalo za druhej svetovej vojny v obci, kostol veľmi utrpel. Červená armáda nemohla preraziť obranu pred Zvolenom, tak generál dal evakuovať celé obyvateľstvo a vojaci si bačovali po svojom. Všetky písomnosti fary sa stratili, a kostol bol vyrabovaný. Bolo treba veľkých obetí, aby sa obnovil, lebo každý občan bol postihnutý a mnohí nemali viac ako to, čo mali na sebe. Pri obnove dala rodina Molecová pristavať kaplnku pri lodi od farskej strany. Je to teraz kaplnka, kde sa krstí.

Zolná

Teraz je to filiálka, ale je starobylá farnosť, exemptná. Je vedená v pápežských decimačných protokoloch i v Pazmáňovom katalógu. Za reformácie prešla na novú vieru. Počas náboženských bojov sa tu striedali kat. a ev. F. Po r. 1709 ju už nemali možnosť obsadiť kat. kňazom, ani licenciát sa tu neujal, preto ostala pridelená slatinskej fare, čo mienili dočasne, ale nič sa nezmenilo doteraz.

Kostol sv. Matúša ap. a ev. stojí na vŕšku. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá gotickou klenbou. Loď obdialníková, má drevenú povalu. V priečelnej fasáde je veža, ktorá tak sa zdá, že bola postavená neskoršie. Oltárna menza je murovaná. Zvláštnosť má, že má vpredu otvor pre relikvie, ktoré vkladali v dávnych časoch nie do oltárneho kameňa ako teraz, ale priamo do muriva menzy. Ináč je menza zhotovená z kresaných kameňov a dutá. Zozadu má otvor prístupu do dutiny. Snáď tu ukrývali kostolné klenoty. Zozadu je kameň popísaný vyrytými slovami a vetami, ktoré je ťažko naraz prečítať. Bolo by k tomu treba trpezlivého štúdia. Zo svätyne sa vstupuje do sakrestie, v nej je tiež murovaný oltár. Toto bol asi pôvodný kostolík či kaplnka, ktorú povolil OAB Tomáš II. postaviť zemanom Bichorovi a Zubratovi, ku cti sv. Štefana muč. Podľa zápisu CV z r. 1692 bol titul kostola premenený na sv. Matúša. Zvony nikdy neboli na veži. Raz ich tam zavesili, ale celá stavba sa pohybovala, tak ich museli zavesiť na zvonicu. Terajšia zvonica má murovaný sokel a na ňom železnú konštrukciu. Visí na nej jeden starobylý zvon. Druhý zvon zrekvirovali na vojnové ciele.

Fara. Bola tu drevená budova, ktorú premenili na školu. Keď však r. 1887 postavila ev. a v. cirkev novú školskú budovu, faru predali roľníkovi. Počas bojov druhej vojny bola spálená a jej rozvaliny hyzdia priestranstvo okolo kostola. Počas bojov bol zasiahnutý aj kostol. Sakrestiu prevalila granátová strela. Omietka z kostola spadla. Vtedy sa ukázalo, aké boli pôvodné okná uzučké a tiež to, že kostol bol asi trikrát opravovaný, pri čom boli robené zmeny na oknách. Voľakedy bol kostol ohradený múrom, ale z múru už vidno iba stopy. Kostol dôkladne opravili r. 1938 a začali v ňom konať nedeľné služby Božie. Teraz je ponechaný na starostlivosť pamiatkovej správy, ktorá za 30 rokov nič na ňom nespravila.

Sampor

Nevie sa, či patril k Čerínu alebo k Zolnej a ako sa dostal za filiálku Slatine. Ináč gravituje k Sliaču. Bol tu v minulosti kostol. CV 1692 a 1754 nepoznajú jeho titul. CV 1829 ešte píše, že mal oltár s anjelom. Potom ho nechali spustnúť a teraz niet po ňom iba miesto, kde kedysi stál. Je tu však zvonica, v ktorej je zvon, ktorý r. 1686 ulial v Ľubietovej Baltazár Loniger.

Vígľašský zámok

Na strmej skale nad riekou Slatinou stoja ruiny zámku. Do druhej vojny bol sídlom správy vígľašského panstva. Za druhej vojny si tam urobili Nemci oporný bod a vojsko Červenej armády zámok rozstrieľalo. Čo nechceli vojaci, to rozniesli miestni ľudia. Z histórie zámku možno súdiť, že tu boli usadení križiaci. Pázmaň totiž keď zháňal za rekatolizácie stratené cirkevné fondy, robil si nároky aj na Vígľaš, ale to mu neprešlo. Jeho mienku zdieľal aj Matej Bel, ktorý po prehliadke zámku povedal, že zámocká kaplnka bola taká veľká, že musela byť stavaná pre väčšiu komunitu ako bolo zámocké služobníctvo. Panstvo vlastnili viacerí zemepáni. Najvýznamnejší bol Ladislav Csáky a jeho rodina, ktorý sa neuspokojil s daným stavom, ale začal rozsiahlu kolonizáciu prázdnych zemí pod Poľanou. Ako centrum nového osídlenia založil Detvu. Po ňom ho dostali Eszterházyovci, ktorí ho držali dosť dlhý čas. V polovici 19. st. ho kúpil plukovník Mikuláš de Bemeš Kér. Na začiatku 20. st. zase Fridrich Habsburgský, od ktorého ho prevzal čsl. štát.

V zámku bola kaplnka na druhom nádvorí, na poschodí. Podľa mienky niektorých historikov to bola v začiatku rytierska sieň a len neskoršie ju prestavali na kaplnku. Bola väčšinou zatvorená. Plne využitá v čase, keď r. 1820 ľahol popolom slatinský kostol. Vtedy F chodil v nedeľu slúžiť sv. omšu do tejto kaplnky. Trvalo to 17 rokov. Aby mihli veriaci nerušene vchádzať, zhotovili vonkajší vchod. Keď Slatina dostala kaplána, asi od 1938 chodil tento pravidelne liturgovať na Vígľaš, čo sa ľuďom veľmi páčilo. Vojnové spustošenie urobilo tomu koniec.

Fara bola pôvodne drevená. Po veľkom požiari 1820 postavili novú faru. Táto bola tiež už zašlá a preto r. 1969 začali stavať novú, ktorú aj dokončili.

Farári:

1332 – 1337 Mikuláš plebán s. Crucis de Solio - 1663 sp. Vashideghy Michal – 1673 sp. Vieskay Jakub – 1674 sp. Andrej – 1687 Paulíny Andrej – 1689 Bojoni Andrej - 1691 Csalóközy Andrej - 1693 Pudmay Matej – 1694 Sikula Matej – 1696 Kračún Matej – 1702 - 1705 Bojoni Andrej po druhý raz – 1710 Čerňanský Michal, zabitý na ceste, keď išiel zaujať faru – 1710 Ivichich Karol – 1712 Janovicz Michal – 1721 Horecsnyi Ján – 1738 Szilhacek Ján – 1744 Zermegh Pavel – 1748 Sidlovič Martin – 1760 Hakel Matej – 1769 Špačinský Juraj – 1789 Matuláni Ignác – 1793 Hoffmann Jozef – 1812 Budatínsky Juraj – 1814 Blásy Samuel – 1860 Čapek Ján – 1862 Štrba Ján – 1874 Čižmarovič Andrej SF – 1877 Korec Pavel – 1880 Scutkay Štefan – 1897 Štrbáň Ján SF – 1940 Veselý Ľudevít – 1944 Kapitáň Anzelm, menovaný, ale nenastúpil – 1944 Bárdoš Michal SF – 1950 Murár Jozef – 1956 Flimel Štefan – 1959 Slivka Ján - 1960 Broniš František.

Poznámky:

Asi do r. 1525 sa volala Veľká Slatina. Maď. Nagyszalatnya.

1. Farský archív bol zničený za druhej vojny.

Pôvodný oltár bol empírový. R. 1905 ho nahradili pekným novorománskym oltárom. Tento je teraz v novej bočnej kaplnke. Akási nástojčivá móda nastala pri vymieňaní drevených oltárov za mramorové. Nie je to vždycky podarené a tu sa to obzvlášť nepodarilo. Pekný pohľad na svätyňu, keď bolo staré zariadenie, chýba. Teraz je to chudobné.
Kostol maľoval Ralf Otto Dollinger.
Posledný maliar zničil v kostole dva chronostikony, ktoré v diptychu vyjadrovali rok požiaru a rok otvorenia nového kostola. Ako pamiatku ich tu uvádzam:

AVae prIor eXsIetrat saeCLIs eXstruCta VetVstIs
InterIIt saeVIs InDIbVs Vsta doMVs. /1820/.

EX fVnDaMento seXennI faCta Labore
faVstos nataLes Coeperat Ista noVos /1827/

Medzi svojimi F si Slatinčania počítajú troch martýrov.

Zolna

O založení kostola povolenie OAB znie: „1311 26. aug. Thomas Archiepiscopus Strigon. nobilibus viris Bichov et Zubrata, filitis comitis Tobiae de Zolio in possesione Zolna capellam aedificare permittit, eamque suae jurisdictionis reservat. - Datum Strigonii feria quinta post festum beati Bartolomaei Apostoli. /Knauz: Monumenta Eccl. Strig. II. 648/.

Vígľašský zámok. Je zapísané, že pápežským decimátorom zaplatil Pavel, plebán „De villa cruciferum“ dve marky. Či to bolo z Vígľaša, je otázne. - Za tureckých nájazdov bol zámok dôležitým strediskom obrany a mal stálu posádku.

R. 1347 si dal zolniansky farár Nikolaj zhotoviť autentický odpis listiny v konvente Cruciferov de Anuis Callidis.
R. 1561 nebol Zathay Zolnu vizitovať a ani sa F zo Zolnej pre chorobu nezúčastnil na trnavskej synode.

Farári, ktorí účinkovali v Zolnej:
Medzi 1332 – 1337 sp. Ján, plebán s. Stephani de Zolna – 1347 Mikuláš de Zolna sp. - 17. mája 1673 prišiel Štefan Kostka – 1693 Korpovský Daniel sp.

Slatina

Slatina sa spomína v metačnej listine z r. 1267: potok Zlatná. Fejér IV. 13. 143.

R. 1393 bola obec kráľovských poddaných a mala mýto. Fejér CD V. 2. 188.

ARCHIDIAKONÁT KATEDRÁLNY
DEKANÁT PRIEVIDZA

Bojnice

Osídlenie kraje je starobylé. V prepoštskej jaskyni, ktorá je pod farou, vo vápencovom brale našli nástroje z doby kamennej a kostí mamuta. Prvý raz sa v listinách vyskytuje r. 1112. Je to listina zoborského opátstva o tu sa uvádza ako podhradie, „suburbani Baymocz". / 1/ R. 1384 sa spomína okres Baymócz. /2/ V stredoveku bolo stredisko bojnického domínia, ktorého rozloha zaberala celú hornú Nitru. Zámok bol oporný bod mocenskej ochrany panstva. Z podhradia sa vyvinulo mestečko. Palatín Peter de Jolsva mu dal jarmočné právo. 1429 ho potvrdil kráľ Žigmund. Mestečko bolo opevnené hradbami. Bolo považované za bohaté, preto bolo cieľom nájazdov husitov, Turkov, aj protihabsburských odbojníkov. Kvitli tu remeslá, združené do cechov. Dnes majú obyvatelia širokú škálu pracovných možností v priemysle, nováckych i handlovských baniach a chemickom priemysle v Novákoch. Sú tu ďalej kúpele a teplými prameňmi. Zámok a jeho obrazáreň, zoologická záhrada a krásny park sú cieľom, domácich aj zahraničných turistov. /3/ R. 1958 bolo povýšene na mesto.

Farnosť je starobylá. Uvádzajú ju protokoly pápežskej decimy aj Pazmáňov katalóg. Jej územie ako hradnej fary v prvopočiatku sa rozprestieralo na celé panstvo. Z nej sa potom postupom času vytvorili nové farnosti. Pri nemeckej kolonizácii N. Pravno, Kľačno, Malinová, Tužina a Handlová. V listinách je známe, ako vznikli farnosti v Brezanoch a Lazanoch. Kaplánska stanica je tu od nepamäti.

Významnou udalosťou pre farnosť bolo zriadenie **altárie** sv. Antona pustovníka. R. 1479 Onufrej Noffry, posledný člen tohto rodu, daroval posesiu lazianskeho a kanianského chotára ako fond altárii, pri oltári sv. Antona mal F slúžiť sväté omše za zomrelých členov rodiny zakladateľov v pondelok, na česť sv. Antona a odpustenia hriechov v stredu, na pamiatku umučenia Pána v piatok a v sobotu na česť P. Márie. Okrem toho ofícium na niektoré dni. Donáciu uskutočnil so súhlasom svojich bratov Alberta a Imricha. Po ich smrti dal donáciu potvrdiť od panovníka a zaviesť do krajinského tabulária, čo mu zariadil palatín Michal Országh de Gút. Kráľ Matej donáciu potvrdil a zriekol sa náležitostí, ktoré panovníkovi z týchto posesií prináležali. Prvým rektorom bol Peter Poléczy, syn Šimona, Prievidžan. Inštaloval ho Tomáš de Ibafalva AD v sobotu pred sv. Urbanom. Proti donácii nik nič nenamietal. /SchH/

Keď rod Noffryovcov r. 1485 vymrel, prešlo vlastníctvo domínia na kráľa. Rektor altárie Peter v obave o ďalší osud altárie obrátil sa na kráľa Mateja, aby ho aj naďalej potvrdil ako rektora. Pri tom žiadal, aby hranice lazianského chotára boli nanovo vytýčené. Matej tým potvrdil turčiansky konvent. Keď sa tak stalo, Peter za odstupné získal bojnického F Michala, aby sa zriekol fary. R. 1488 dostal prezentu od kráľa a stal sa F. Potom za pomoci komesa Matúša de Czecze získal súhlas od kniežaťa Jána Korvína, aby bojnická fara s altáriou spojili. Odvtedy sú F rektormi altárie. / 5/

Keď sa v 16. storočí stali zemepánmi Thurzovi zaviedli sem lut. vieru, ktorá trvala 80 rokov. Ev. F si privlastňovali titul prepoštov. Po vymretí Thurzovcov nastúpili Pálffyovci. Tí zaviedli katolícky kult. 1635 vypovedal Pavel Pálffy Jana Vranku a uviedol Tomáša Belaviusa. Konverzií však nebolo veľa. Až keď r. 1666 vd. Františka Khuen Pálffy vypovedala všetkých ev., nastal obrat. Kocúrany a Šútovce odporovali ešte dlho a iba r. 1671 sa obrátili, keď zakročila vrchnosť. Za Tökölihо éry sa vrátili ev. F.

Noffryovci, keď zakladali fundáciu, uložili altaristovi, aby si držal dvoch kaplánov. To sa zachovalo doteraz.

Filiálky: Opatovce, Kocúrany, Šútovce.

Patronát vykonávali bojnickí zemepáni.

Kostol sv. Martina bisk. Vôkol neho bol voľakedy cintorín ohradený múrom. Múr bol neskoršie zosilnený a rozšírený aj na farský areál, takže vznikla pevnôstka. Teraz z neho už stoja iba čiastky, ale aj tie poukazujú na mocnú fortifikáciu. Pod kostolom je krypta už nepoužívaná. Rozmery: d. 36,30m, š. 8,70m, v. 8m. Svätyňa je polygonálna a ma tu zvláštnosť, že za oltárom neni uzavretá rovnou stenou, ako to pri gotických kostoloch býva, ale uhlom, čo je ojedinelý prípad. Svätyňa je od lode oddelená nevýrazným víťazným oblúkom. Loď je zaklenutá valenou klenbou nad oknami s lunetami. Tie sú ozdobené štukovými puklicami. Vzadu je železobetónový chór, zhotovený r. 1955.

Pri ňom sú zachované karyatídy Mojžiš a Áron, ľudová sochárska práca zo 17. st. Vo fasádnom priečelí stoji veža, 34m vysoká. V nej sú tri zvony uliate na mieste r.1969. Hlavný oltár je skorý barok s renesančnými prvkami. Na ňom je socha Madony z r.1450. Druha socha P. Márie je na bočnom oltári. Jej starobylosť objavili pri jej renovácii.
Kaplnka sv. Antona je pristavaná na južnej stene lode. Rozmery: d. 5,50m, š. 4,10m, v. 5m. Má krížovú klenbu z rebrami, ktoré sedia na hlaviciach. Má dve okná ozdobené gotickou kružbou a sklomaľbou. S kostolom ju spája otvor vo stene. Zachovala si svoj gotický charakter. Oltár je novogotický. Pôvodný oltár dali na radu B Ipolyiho do budapeštianskeho múzea. /Pri vonkajšej úprave terénu našli pri severnej stene základy nejakej stavby. Mohla to byť kaplnka sv. Antona alebo karner./
Pôvod kostola. Základná časť kostola je iste z doby gotickej. Potom ho viac ráz prestavovali. Z doby renesančnej je veľa prvkov. V tejto dobe treba počítať, že bola postavená veža. Kaplnku dal postaviť začiatkom 15. stor. Albert Noffry.
Monštrancia:
Medzi klenotmi má monštranciu vysokú 110cm zhotovenú v podobe vežičky, ozdobenú fialami a inými gotickými ozdobami. Je strieborná, pozlátená. Sú na nej sošky sv. Jána apošt., Kataríny a Barbory ako aj štyroch evanjelistov. Má ešte dva starobylé kalichy.
Kaplnka sv. Michala stojí na kostolnom dvore. Dal ju postaviť na svoj náklad prepošt Žila r. 1718. Je v nej krypta, má oltár z neobyčajným bohatým retabló z vyrezávaných fantastických kvetov barokového štýlu, všetko pozlátené. Na jeho zábradlí sú staré maľby z biblickými motívmi.
Kalvária je neúplná, má len 6 štácii, ktoré sú v dezolátnom stave. Na vrchole je rotunda Sedembolestnej, 1815 zväčšená A. Čičmánim, úradníkom panstva.
Kaplnka sv. Vendelína postavená r. 1774 Jánom Derérom.
Kaplnka sv. Jána Nepom. zriadená z bývalej bašty opevnenia.
Kaplnka sv. Jána Kapistr. na zámku je priestranná, ozdobená štukovým dekórom a krásne vymaľovaná. Bohoslužobným úkonom teraz neslúži.
Vo filiálkach:
Opatovce nad Nitricou. Na mieste starej zvonice bola postavená r.1934-1938 priestranná kaplnka. Má starobylý zvon bez nápisu váhy asi 40 kg. Zasvätená je Sedembolestnej P. Márii, postavili ju z milodarov za vedenia Ondreja Vážana.
Kocúrany. R. 1931 postavili veriaci kaplnku sv. Václava. Titul premenili neskôr na P. Máriu. Má malý zvon.
Horne Šútovce. Kaplnka sv. Cyrila a Metoda. Postavili ju veriaci v r. 1908, mala dva zvony, z ktorých jeden zrekvirovali za prvej vojny.
Dubnica. Tu je zvonica so starobylým zvonom.

Fara je poschodová, priestranná, ohradená múrom a zachovaná v podobe pevnôstky z doby protitureckej obrany. Vstupná brána do dvora má letopočet 1691. Na dvore je budova kaplánskych bytov.
Farári
Medzi r. 1332-1338 Chemy – 15. stor. sp Ladislav – 1437 sp. Ladislav- 1454 - 1468 Keberhard Michal – 1585 sp Michal – 1488 Poléczy Peter – 1560 sp. Buchínyi Peter – 1632 Valerianus Edmund – 1640 Bielavius Tomáš – 1645 Kausek Adam – 1645 Cherlay Ján – 1657 Gersich Ján – 1657 Hunfalvy – 1664 Aurifaber Ján – 1667 Turkovič Alexius – 1691 Žilka Ján – 1718 Chílko Ján – 1745 Latečka Adam SF – 1745 Majthényi Ladislav – 1756 Várady Ladislav – 1794 Veis Ignác – 1806 Fegyveres Ján – 1823 vakancia – 1825 Fekete Michal – 1832 Majthényi Ladislav – 1874 vakancia – 1877 Holéczy František – 1880 Bursák Štefan- 1882 Tamáskovics Jozef – 1901 Rudnay Aloiz – 1920 Medvecký Karol – 1937 Smida Stanislav SF – 1938 Petráš Lukáš – 1961 Schrott Ladislav

Poznámky

Maď. Bajmócz, iné mená Boynicz, Wienicz, Weignich
Pramene: HD, CV, Dr. J. Novák: Bojnice a ich okolie, Lad. Paulíny: Dejepis nitr. superintendencie.
1. Fejér CD X, 1.314
2. Fejér CD X, 1.161
3. **Bojnický zámok** bol strediskom domínia. Jeho pôvod je starobylý. Už v dobe hradištnej tu stál hrad. Z hradu bolo ovládateľné západné úbočie rieky Nitry a cesta vedúca z Panónie do Poľska. Dnešný zámok má svoj pôvod v dobe gotickej, v 13. st., keď staré hradisko opustili. Bol to pôvodne kráľovský hrad, ale ako mnohé iné, dostal sa do držby veľmožov, ktorých kráľovská štedrosť chcela obdarovať. Prvý bol Matúš Trenčiansky, ktorý ho násilne vyrval z držby Diviackovcov. R. 1299 ho vojsko Ondreja III. donútilo hrad opustiť. Po vymretí Arpádovcov sa pridal Matúš na stranu českého kráľa Václava II., podporoval jeho nároky na uhorský trón pre jeho syna, za čo dostal majetky trenčianskeho a nitrianskeho komitátu, medzi nimi aj Bojnice. Držal ich do smrti. Potom bol v držbe kráľa. Karol Róbert ho dal za služby palatínovi Gelathovi. Po jeho smrti spravovali hrad jeho synovia Ján a Mikuláš. R. 1368 turčiansky konvent preveroval hranice domínia. R. 1367 bol majiteľom palatín Ladislav Opoľský. Koncom 14. st. dáva panovník domínium mocnej rodine Leustachovcov de Jolsva. Za ich správy sa kraj zveľadil, založili nové osady Kľačno, Chvojnicu, Malinovú, Vyšehradné a Tužinu, kde kolonizovali nemeckých osadníkov, ktorí mali hľadať v horách rudné bohatstvo a tak obohatiť domínium. Bane síce niekde otvorili, ale to, čo hľadali, nenašli, niektoré bane živorili. Starali sa aj o rozvoj remesiel a obchodu. Keď vymreli, r. 1430 dal kráľ Žigmund panstvo do zálohu Noffryovcom. /Noffry, či Nyffor, potomci Onufria Barda, meštianskeho pôvodu, ktorý prišiel za Ľudovíta Veľkého z Florencie do Uhorska a zaoberal sa obchodom./ Pomáhali mu v boji proti husitom. 1485 vymreli a domínium dostal zase kráľ. R. 1489 ho daroval Matej Korvín svojmu synovi Jánovi. Panstvo bolo však zadlžené jágerskému biskupovi Urbanovi Dóczymu, ktorý štedro požičiaval Matejovi na jeho nákladnú zahraničnú politiku. Po troch rokoch v dôsledku dlžôb zmocnili sa násilím Imrich a Štefan Zápoľskovci. Pri tom im pomáhal zradný hradný kapitán Peter Póky, ktorý nielen prešiel na stranu nepriateľov kniežaťa Jana Korvína, ale chcel ho úkladne zavraždiť. Za to bol ako vierolomník odsúdený a v Budíne rozštvrtený. Zápoľskovci si však hrad podržali až do náhlej smrti Jána Zápoľského. R. 1527 Ferdinand daroval domínium svojmu prívržencovi Alexovi Thurzovi. Thurzovci boli mocný rod, pochádzali z Nemecka a ku šľachtickému titulu sa dostali pre svoje veľké bohatstvo získané z obchodovania a baníctva. František Thurzo, bývalý gubernátor nitr. biskupstva, ktorý za reformácie odpadol od kat. viery, zámok opevnil. Po vymretí Thurzovcov, za ktorých hrad prežil časté útoky Turkov, r. 1645 ho dostala rodina Pálffyovcov. Od 1740 ho mali už dedične. Po prvej vojne bolo panstvo rozparcelované a zbytok kúpila r. 1936 firma Baťa. Posledný majiteľ Ján Pálffy, ktorý mal veľkú záľubu v staviteľstve, reštauroval hrad od roku 1899 pod vedením arch. Jozefa Huberta. Reštauráciu previedol podľa vzoru francúzskych zámkov v údolí Loiry. Teraz je v držbe štátnej pamiatkovej správy. V ňom je obrazáreň a múzeum. Zámok je veľmi navštevovaným turistickým miestom. V brale, na ktorom stojí, je kvapľová jaskyňa, ktorá má byť tiež časom sprístupnená.
4. Okrem toho darovali Noffryovci altárii ešte aj kúriu, zvanú „Pavlovský dvor“. K nej patrilo právo prevádzať remeslá, držať výčap a kúpele. Kúriu však stratili, nevedno kedy. Chylko ju vyhľadával, ale márne. Týmto to stali bojnickí F bohatými virilistami a oddávna si vindikovali titul prepoštov. Fara sa volala prepozitúrou. Toto si vindikoval dokonca aj ev. F za éry reformácie. Prepozitúra však tu nikdy nebola a ak mali taký titul, tak to bolo len iných titul iných prepozitúr, už zaniknutých. Pálffyovci dávali prezenty len privilegovaným osobám šľachtického pôvodu, obľúbencom alebo exponentom smerov, ktoré oni vyznávali. Od začiatku BBB len dvaja boli kňazmi BBB. Ostatní sa sem dostali s iných diecéz. Po roku 1918 Medvecký dostal faru ako Čechoslovák.
Z kroniky:
R.1244 Belo IV dáva Bojničanom právo slobodnej voľby F.
1401 ponosuje sa bojn. F, že do N. Pravna uviedli kňaza A. Renissa, ktorý ho nerešpektuje, uráža a krivdí mu. Jur de Jolsva mu sľubuje pomoc.

1437 Brezanci žiadajú kňaza pre svoju obec. Povoľuje sa im, ale musia platiť poplatok.
1446 Gregor, boj. občan, syn Petra a jeho manželka Dorota darujú fare vinohrad. Za čo ma F slúžiť omše a chudobných nachovať pri svoje stole.
Keď Noffryovci založili fond pre kaplánov, zaviazali týchto, aby slúžili omše za zomrelého cisára Žigmunda a Noffryovcov.
Po zriadení farností v N. Pravne mali farníci platiť 6 fl. Malinová 60 den. Kľačno poldruha fl, sedecimu Tužina a Vyšehradné. Niektorí to odopierali, preto ich F donútil platiť súdnou cestou.
R. 1490 ku Nofr. základine pridal Ján Korvín ešte desiatok z plodín, vína a šafranu na majetkoch panstva a deviatok z oviec a prasiat.
Xenodochium. Bol tu v minulosti špitál, na ktorý zanechal bývalý gajarský F Ján Iganitz 30 fl.
Prepošstvo: Keďže lut. F stále používali tento titul, je domnienka že táto tradícia bola od pradávna.
Privilégiá: Bojnice boli mestečkom s magdeburským právom, ktoré im umožňovalo vykonávať remeslá a kupectvo.
R. 1382 kráľovná Márie vykrojila z územia Bojníc chotár Prievidze a urobila ho privilegovaným mestečkom.
O rekatolizáciu kraja sa najviac zaslúžila Františka Khuen Pálffy, vdova po Pavlovi. Bola veľmi horlivá a nič nedbala na kritiku, očierňovanie a ponižovanie, V Prievidzi ženy urobili vzburu, keď mal prísť kat. F. Grófka ich pozvala do zámku a tam ich držala, kým nebol inštalovaný jezuita Sitárovič, keď 15 aug. 1660 vypovedala ev. F M. Tarnóczyho. Na rekatolizáciu pozvala jezuitov. Neni dosť jasné, prečo zmenila toto rozhodnutie, jezuitov vymenili piaristi pre ktorých postavila krásny kostol a kláštor.
R.1878 Tököli napadol s vojskom kraj. Vyplienil Prievidzu a okolie. Mesto zapálil. Zhorel kostol, v ktorom sa zadusili niektorí mešťania ktorí sa tam skryli. Vojaci vyrabovali kláštor a pátrov Tomáša a Wolfganga ohňom na smrť umučili. Vtedy zhorel aj mestský archív. V ďalšom plienení im zabránil Karol Pálffy, ktorý ich zahnal až po Žiar nad Hronom. Bojnice ostali neporušené. 1680-1681 prišli znova početné tlupy, ale občania sa bránili. R.1686 však prišli veľké sily a zaujali Bojnice aj Prievidzu. Kat. F vypovedali a uviedli ev. Gen. Heister ich však nečakane rozprášil. Piaristi sa vrátili z Poľska, kam sa uchýlili a vrátili sa aj kat. F, ktorí už natrvalo zostali.
1704 zaujali zámok Rákoczyovci. Gen. Bercsényi tu ubytoval svoju manželku. 1708 ho však nazad vydobyl gen. Ján Pálffy z inej vetve rodu. Posledný majiteľ už bol zomrel r.1706. Po ňom ho zdedil Ján Pálffy, ktorý za 200 000 fl poplatku sa stal jeho dedičným majiteľom.
1924 kostol opravil Medvecký.
1958-1959 bola prevedená generálna oprava, ktorá kostol veľmi pozdvihla. Zaslúžili sa o to F L. Petráš a K J. Hromada.

Brezany

Dedina so širokým chotárom, obyvatelia sa zaoberali poľnohospodárstvom. Bolo tu rozvité aj hrnčiarstvo. Stanislav Thurzo potvrdil hrnčiarsky cech. Zachovalo sa do nedávna. Za feudalizmu patrili do Bojnického domínia. /1/

Farnosť bola založená r. 1437, keď sa komunita posesií Brezany a Nedožery obrátili na Jana Leonarda Bardu a Jakuba Noffryho z Bojníc, ktorí boli kráľovskými vyslancami nad tridsiatkami a razením mincí „et nunc comites et capitanei de Zakolcza. Títo z úcty ku kostolu sv. Heleny, ktorý tam stál, vyhoveli ich žiadosti, aby tu bol ustanovený miestny duchovný správca a ustanovili, že tu môže byť kňaz v postavení miestneho kaplána. Farníci sú povinní aj naďalej prispievať bojnickému F a stanovili im poplatok ročne 11 fl, ktoré mali dávať vo splátkach. Thurzovci zaviedli sem ev. vieru. /3/ Ev. F tu účinkovali do r 1660, keď ich grófka Fr. Khuen Pálffy vypovedala a zaviedla nazad katolícky kult. Usadila tu jezuitu Alexandriho, ktorý účinkoval ako misionár, lebo farníci sa vtedy ešte cítili ev., len po nedlhom čase konvertovali. Pravenec sa spomína ešte 1675 ako ev., lebo zemepán Michal Bossányi ako ev. robil prekážky konverzii. /4/ Nasledovné náboženské nepokoje však už kat. kult nenarušili.

Kostol sv. Heleny stojí na strmom kopci uprostred obce a je ohradený múrom. Bol pri ňom cintorín, ten je teraz za kostolom. Filiálne obce Nedožery, Poluvsie a Pravenec majú svoje cintoríny. Pôvodný kostol, o ktorom CV píšu, že bol založený r. 1405 bojn. zemepánom palatínom Leustachom de Jolsva a jeho manželkou Helenou, je gotická stavba. Svätyňa je polygonálna. Rozmery: d. 7,20m, š. 6m. Zaklenutá je rebrovou klenbou. Vo svorníku je reliéf Kristovej tváre. Niektoré rebrá sedia na hlaviciach, jedna je ozdobená tŕňovou korunou. V severnej stene je pastofórium ozdobená fialami. Loď má valenú klenbu s lunetami nad oknami, zhotovenú neskoršie. Snáď to bolo r. 1666, keď grófka reštaurovala kostol. Veža je pekná, štíhla stavba. Výška muriva je 22 m, má vysokú ihlancovitú helmicu, pokrytú plechom r. 1957. Podľa miestnej tradície mala veža v minulosti krov s troma cibuľovitými dutinami. V nej sú dva zvony.

Už dávno farníci pociťovali potrebu veľkého kostola. Táto snaha sa stala skutkom r. 1938, keď pristavili ku starému nový kostol. Stojí na južnej strane starého. Vzniklo tak dvojkostolie, čo je unikátom medzi kostolmi v BBB. /5/ Zvnútra je novostavba krásna, pôsobiaca velebnosťou a dôstojnosťou. /6/ Svätyňa má päťboký pôdorys a krížovú klenbu. Rozmery: d. 8m, š. 6m. Od lode ju delí stena víťazného oblúku, ktorý je polkruhový, ľahkej hmotnosti, hodne nižší od lode. V stene jeho hornej časti sú tri výklenky pre tri kríže kalvárie. To má naznačovať víťazstvo. Loď je 26,5m dlhá, 9m široká a 10,5m vysoká. Okná sú veľké, umiestnené na južnej strane. Na severnej strane sú slepé okná, v ktorých sú sadrové sochy apoštolov. Klenba je krížová, železobetónová. /7/ Vzadu je železobetónový chór. Je príliš vysoko umiestnený. /8/ Vchod je riešený dverami priamo zvonku. Prievanu sa zabraňuje vnútorným dreveným závetrím Dlažba je keramiková. Kostol je vymaľovaný jednoducho, svetlými farbami. /9/ Hlavný oltár má menzu s predelu travertínovú, retabló drevené.

Má gotickú monštranciu, striebornú, zhotovenú ako vežička, ozdobenú soškami. Je starobylá, ale v CV 1560 sa ešte nespomína. Po slavkovskej porážke za napoleonskej vojny mala byť oddaná na vojnovú reparáciu. Farníci ju nedali a radšej pozbierali toľko striebra , koľko váži, aby sa zachovala.

Patronát vykonávali zemepáni bojnického panstva, od r. 1938 firma Baťa.

Kostoly vo filiálkach:

Nedožery, kaplnka P. Márie, postavená r. 1845.

Poluvsie, kostolík P. Márie, moderná stavba pekného štýlu s vežičkou, v ktorej sú dva zvony. Postavený r. 1934.

Pravenec, kostolík sv. Kataríny, postavený r. 1899. Má polygonálnu svätyňu, loď s nízkou tehlovou klenbou a chór. Vo veži je jeden zvon. Pred ním je kamenná socha Bož. Srdca.

Fara bola pôvodne drevená. R. 1735 postavili novú, prízemie murované, poschodie drevené. R. 1787 vypukol požiar v komíne dreveného traktu. Ľudia, ktorí sa zbehli hasiť, boli takí horliví, že požiar síce

uhasili, ale trakt poschodia tak zničili, že ho museli zbúrať a poschodie postaviť murované. Táto budova trvala do r. 1968, kedy začali stavať novu budovu, veľmi priestrannú, vybavenú všetkým komfortom moderného bývania.

Farári

1437 sa spomína prvý F – 1464 sp. Ján – 1559 sp. Pavel – 1560 sp. Tomáš – 1660 P. Alexandri Pavel SJ – 1661 Šumický Ján – 1667 Bertani Mikuláš – 1668 Bobuš Juraj – 1673 Mikovič Michal- 1682 Obonay Martin – 1720 Podoláni Ján – 1735 Holický Ján – 1754 Pasztváy Michal – 1785 Vágner Benedikt – 1801 Novák Andrej – 1807 Tencer Anton – 1817 Boženec Jozef – 1831 Pongrác Anton- 1854 Gutta Ján – 1890 Paučo Andrej SF – 1890 Lukáč Ignác – 1914 Vincent Michal – 1928 Ludvigh Gejza – 1937 Hulla Ján – 1941 Lihotský Pavel – 1950 Szenási Ľudovít – 1950 Serédy Juraj – 1953 Mravík Benedikt – 1960 Slašťan Tomáš – 1973 Brunclík Ondrej

Poznámky

Maď. Berzsény.

Pramene CV 1755, 1788, 1803, 1821. - HD.

1. Brezany a Nedožery sú teraz jedná politická obec. V starých listinách sa vyskytujú názvy Berzen, Brezen – Nedasír, Nedozer.
2. Listiny o založení fary sú vo FA Bojníc.
3. NSP, regestum animarum dominii Baymóc. Rukopis v archíve OAB v Ostrihome.
4. Kazateľov pozri do dodatku.
5. Riešenie stavby neni najpodarenejšie, zvonka pôsobí dosť bizarne. Zvnútra sú oba kostoly spojené otvormi v stene kostola. Chceli využiť priestor starého kostola pre veriacich, ale tí sú oddelení. F Ludvigh sa usiloval, aby sa kostol zväčšil tak, že sa zbúra loď starého kostola a priečne sa postaví nový kostol. Farníci ho nechceli poslúchnuť, preto odišiel do Lovče. Nový SF Hulla keď zistil, že sú farníci skutočne ochotní na takú veľkú obetu, nerobil námietky, aby sa stavba uskutočnila tak, ako stoji teraz.
6. Ideový plán na odporučenie Českého Chrómového družstva vypracoval Ing. Břetislav Štorm. Plány a projekt Alojz Engliš z Prievidze. Stavbu previedli stavitelia Brieštenský a Kočner z Nitr. Pravna, práce sa začali na jar r. 1938 a 10. aug. 1939 vikár F. Mesík kostol benedikoval.
7. Železobetónové klenby sú do kostolov menej vhodné, zvlášť tenké, ako je táto. V zime kostol premrzne, na povale sa zráža para, klenba plesnie a černie. Tak sa zachovala aj táto, preto ju r. 1957 izolovali penobetónovými izolačnými platničkami. Pomohlo to, lebo maľba z r. 1958 je po šiestich rokoch zachovalá.
8. Kostol maľovali Jozef Drapka z Čajkova a Jozef Medo z Krušoviec. Náklad bol 61.000 Kčs.

Bystričany

Poľnohospodárska dedina. Teraz majú obyvatelia pracovné príležitosti v Nováckych baniach, v chemickej fabrike a v skladoch.

Farnosť. Vznikla za jozefínskej éry regulácie farnosti. Do toho času patrila oslianskej farnosti. R. 1787 tu zriadili miestnu kaplánsku stanicu./1/ Prvým K bol P. Alojz Kraus OFM. Oslianskemu F ostali lektikálie a štóla. Kaplán bol platený z náboženského fondu. R. 1808 systematizovali ju na farnosť. V tom čase to bola malá dedina, nemala ani 700 duší. R. 1890 jej pridelil B Chalmovú z oslianskej farnosti a r. 1931 Viesku z farnosti Kamenec. Táto je v bezprostrednej blízkosti.

Kostol Najsv. Trojice stojí uprostred dediny. Nebol pri ňom cintorín. Rozmery: d. 19,50m, š. 8,50m, v. cca 9m. Štýl charakterizuje staviteľa s polmesiacovými oknami, ktoré ležia na vnútornej širokej rímse tiahnúcej sa vôkol celého kostola. /2/ Vzadu je organový chór, železobetónový, postavený r. 1949. Vo fasáde stojí veža zo štíhlou ihlanovitou helmicou. V nej sú štyri menšie zvony. Hlavný oltár je kompozičného štýlu z tvrdého moreného dreva. /3/ Retabló je súčasť múru s obrazom Najsv. Trojice.

Pôvod kostola. Za bohoslužobné miesto slúžila najskôr kaplnke zo 17. st. Maličká, nemala ani veže ani sakrestie. B hneď žiadal, aby sa postavil kostol, ale stavba sa uskutočnila až o 54 rokov. 1841 postavili terajší kostol. Je to pekný chrám, dnes už primalý. Teraz upravili jeho priestranstvo na pekný parčík.

Patronát. Patrónom bola Nábožensk á základina.

Kostol v Chalmovej, zasvätený sv. Anne stojí na strmom vršku a je pri ňom cintorín. Pôvodne to bol asi panský kostolík pre veriacich domínia. Mal svätyňu na spôsob rotundy, oddelenú od obdialníkovej lode polkruhovým víťazným oblúkom. Rozmery svätyne: d. 3m, š. 3,70m, loď d. 7,90m, š. 5m, v. 6,50m. Tento kostolík blízky spadnutiu bol na náklad Mikuláša Kelio de Sóvár /5/ prestavaný, a síce tak, že bola zamurovaná svätyňa a premenená na sakrestiu. Loď, ktorá mala drevenú povalu, bola zaklenutá a stala sa svätyňou. Pristavali loď a vežu. Klenba novej svätyne je krížová, v lodi pruská. Okná sú zakončené polkruhovo. Klenba v sakristii je z pozdnejšej doby. Vo veži sú dva zvony váhy cca 30 a 50 kg. Oltár a kazateľňa sú novorománske. /6/

Fara. Keď prišiel K, býval v starom vojenskom dome, ktorý slúžil na ubytovanie dôstojníkov, keď sa konalo voj. cvičenie. Bol v úbohom stave, postavený z nepálených tehál. R. 1812 postavili terajšiu faru.

Farári:

Miestni kapláni 1787 P. Kraus Alojz OFM – 1804 Krommer Ján – 1806 Mocsy Jozef

Farári: 1808 Petrovič Ján – 1822 Šimuni Ján – 1826 Gallas Ignác – 1828 Szadlis Ján – 1831 Šteffko Juraj – 1850 Uhlárik Jozef – 1861 Dermár Karol – 1884 Demovich Bartolomej – 1887 Ujvári Matej – 1898 Hávaas Vojtech – 1905 Szécsi Štefan – 1907 Burka Karol – 1907 Judt Michal – 1911 Brezina Ján – 1943 Šimičák Jozef – 1957 Kliman Jozef – 196... Prokein Anton – 197...Dr. Mečiar Kamil

Poznámky : Maďar. Besztercsény

Pramene: HD od r. 1887 – CV 1805, 1821.

1. CV hovorí, že tuto kaplnku podľa miestnej tradície dal postaviť kuchár Mikuláš Kelio /MEC 1736/.
2. Staval ten staviteľ, ktorý aj detviansky a zvolenskoslatinský kostol.
3. Oltár zhotovil r.1948 Ferd. Drozd z Novák za 52.000 K.
4. V starých listinách sa vyskytuje pod menom Nitraszegh.
5. CV r. 1805 Oslany píše: Stál tu kedysi kostol sv. Ondreja, ten bol r. 1650 už v rozvalinách. Na jeho rumoch okolo r. 1730 bol postavený nový. Náklad znášal M. Kelio ostrihomský kanonik. V r.1805 bola zasklepená svätyňa. Ostatná časť ostala bez povala, lavíc i okien. Pod kostolom sú dve krypty, jedna keliovská, druhá famílie Belay. R.1871 dal osliansky F chýbajúcu časť zasklepiť.
6. Náklad na nový oltár dal Edmund Vogronič de Vép, veľkostatkár ktorý bol t. č. majiteľom veľkostatku a patrónom chalm. kostola.

7. Okolo r.1930 bola nariadená parcelácia veľkostatku. Cirk. vrchnosť sa usilovala udržať patronátny fond u nových majiteľov.

Z kroniky

R.1798 zriadili v Chalmovej pre evanj. nový cintorín. CV Oslany.

1821 sedecimu, ktorá patrila z bystr. chotára osl. F, pridelili bystričianskemu F.

Vo zvonici starého kostola bol zvon, ktorý mal slovenský nápis: „Tento zwoneček dal sprawiť GE.J.I.M.P. Pongrác András spolu s pani susedi osady Bystričanskej 1711“.

1932 Mária Trávniková venovala krížovú cestu.

Handlová

Handlová je teraz banícke mesto. Vyrástla naň od r.1913, keď tu otvorili uhoľné bane. Tie zmenili dedinu slabých roľníkov podhorskej oblasti. Za feudalizmu patrila k bojnickému panstvu. Roku 1913 mala 491 domov a 3576 obyvateľov. Z listiny kráľa Ľudovíta V. z 8. marca 1376 sa dozvedáme, že v tom čase bol tu les. Henrich Chricker dostal tu dedične škultétstvo a zorganizoval kolonistov, aby vyklčovali les. Po ňom ma mesto meno. R. 1523 sa spomína ako škulét Hans Goltperger. Po prvej vojne začala H rásť a po druhej ju vybudovali na pekné, moderné mesto. Nem. kolonisti si zachovali osobitné nárečie a tiež mali osobitnú architektúru rodinných domov. /1/ Po otvorení baní začali sa sem sťahovať Slováci. Po odsune Nemcov po druhej vojne sa celkom slovakizovala. Polia prevzali Štátne majetky.

Farnosť je starobylá. v Pazmáňovom katalógu sa volá Henel Lehota. V CV 1559 sa píše, že ma pekný, paramentami dobre vybavený kostol. F všetko odbavuje po katolícky. CV 1560 však píše, že nový F sa už kloní k novotárom. R. 1599 Turci prepadli Hor. Nitru a vypálili aj h. kostol. Keď sa stali zemepánmi Thurzovci, previedli celú H. Nitru na lut. vieru, aj H.. Po príchode Pálffyovcov sa vrátila katolíkom. Keďže nebolo kňazov, spravoval ju licenciát Praun. R. 1644 ho vypovedali a fary sa znovu zmocnili ev. R.1647 dostali príkaz vrátiť kostol katolíkom, ale držali ho ešte 10 r. Konečne grófka F. Khuen Pálffy vypovedala ev. a uviedla kat. kult. Za Tökölihо ju znova na pol rok zaujali ev. Po ich odchode sa vrátil F Krupitz a odvtedy je katolícka.

Patronát vykonávali bojnickí zemepáni.

Kostol sv. Kataríny Alex. stojí uprostred mesta. Bol ohradený múrom, ktorého časť ešte stojí. Pri ňom bol cintorín. Pôvodný štýl kostola je gotika. Rozmery: d. 26m, š. 11m, v. svätyne 8m, lode 13m. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá rebrovou klenbou. Rebrá hruškovitého profilu sa pretínajú vo svorníku s rozetou. Okná sú jednoduchá zakončené lomeným oblúkom. /2/ Ma pastofórium a v múre sedílie. Víťazný oblúk je lomený. Loď je nová postavená v r.19....v rozmeroch starej lode, ale zväčšená o bočné chóry v troch poschodiach a dva zadné chóry, jeden pre organ. Povala je betónová, kazetová so šikmými kosoštvorcami. Okná má vysoké, obdialníkové, osvetľujúce prízemie i dva chóry. Tretí chór osvetľujú okná umiestené v nadsvetlíkoch. Hlavný portál pod vežou je neskorogotický. Vnútorná časť chórov stojí na desiatich betónových stĺpoch, deliacich loď na tri časti. Dlažbu má z kamenných platní. Veža stojí vo fasádnom priečelí kostola, je štvorcového pôdorysu, š. 6,20m, vysoká cca 45 m. V nej sú tri zvony. Má cibuľovitý krov, hlavný oltár je novogotický.

Pôvod kostola. Postavený bol v r. 1340-1360. R. 1941 ho rozšírili priečnou loďou. V marci 1945 ho zasiahlo počas ranných bohoslužieb bombardovanie, ktorá zbúralo loď. Pri ňom bolo zabitých niekoľko veriacich, medzi nimi aj celebrujúci K Bičánik. Kostol stál dlhé roky v sutinách a bohoslužby sa odbavovali v jednej miestnosti. O rekonštrukcii sa robili dlhé jednania. Konečne vrchnosť pristúpila na opravu, ale iba v takom rozsahu, ako bol starý kostol. Projektant to prakticky využil chórmi a zaistil v kostole miesto pre 2000 veriacich. To so mu podarilo, ale na úkor krásy vnútorného vzhľadu kostola; pôsobí bizarne. Tretie poschodie chórov sa nedá prakticky použiť, lebo v tej výške chytá ľudí závrat.

Kostol Dobrého pastiera stojí na hornom konci H. na stráni. Vymurovaný je zo skál: spodná časť kyklopským murivom, horná časť je omietnutá. Svätyňa neni oddelená od lode a delí sa od nej len vyvýšenou nadstavbou. Tá má hore okná a svetlo z nich sa šíri zhora, akoby z kupoly. Povala je rovná drevená, omietnutá. Chór nemá. Hlavný portál je kombinovaný s oknami na osvetľovanie zadnej časti. V lodi sú dve rady pilierov, pospájaných polkruhový klenutím, na ktorom stoji stena. Okná sú polmesiacové. Vnútorné zariadenie je len provizórne. Vedľa kostola je drevená zvonica s dvoma zvonmi.

Z hľadiska umeleckého a úžitkového možno stavbu hodnotiť takto: Vzhľad zvonku je monumentálny, nevšedný, zapadá dobre do prostredia okolitých domov aj prírody. Na prvý pohľad padne do oka a zaujme vzhľadom. Vnútri je však mnoho muriva a malo užitočného priestoru.

Pôvod kostola. Veľká vzdialenosť obytných domov na hornom konci prinútila F Fegyveresa, aby na

tomto mieste postavil bohoslužobné miesto. Provizórne zaistili služby božie, keď postavili kultúrny dom. Ten bol kombinovaný pre liturgiu i pre kultúrne podujatia. Skoro za tým povolal tým povolal misijnú spoločnosť palotínov. Účinkovali tu dvaja pátri. Títo postavili kostol. /4/ Keďže ich však po druhej vojne vypovedali, nemohli sa postarať o vnútorná vybavenia kostola.
Kaplnka P. Márie stoji pri ceste na dolnom konci.
Fara je poschodová, stará, postavená za F Neandera. K nej po prvej vojne pristavali kaplánske byty. Pri farnosti sú systemizované tri K stanice. Dom je moderný. Túto budovu ako aj hospodárske budovy mesto pre uvoľnenie novej trasy cesty cez mesto zbúralo.

Farári

1559 sp. Goraus Juraj – 1560 sp. Keresztúri Valentín – 1563 sp. Kausek Adam – 1642 Krentzer Martin – 1644 Praun Krištof, licenciát – 1657 P. Schaffer Andrej SJ – 1662 Messey Jakub – 1664 Turkovič Ján – 1664 Faragy Jakub – 1665 piaristi Eschenbrenner Juraj, Aggensetas Jakub, Arkenferen Ján – 1665 Jakutz Jakub – 1668 Langner Augustín – 1670 Jakutz Jakub po druhý raz – 167l Viplasz Hieronym – 1672 Zobel Matej – 1675 Krupitz Juraj – 1678 Diviacsics Michal – 1679 Raidner František – 1691 Mitis Ján – 1709 Černák Juraj – 1716 Posmann Štefan – 1728 Jungwirt Anton – 1741 Herzog Ján – 1748 Stecker Štefan – 1748 Eggenhofer Štefan – 1750 Dérer Anton – 1756 Feil Ján – 1758 Thurn Michal – 1766 Dérer Anton po druhý raz – 1773 Krajačič Tomáš – 1774 Neander Anton – 1781 Freyzeysen Ignác – 1793 Luchs Ján – 1802 Gerliczy Anton – 1809 Fegyveres Anton – 1840 Husár Anton – 1867 Némethy Bonaventúra – 1879 Hofman Ján SF – 1789 Hančok Ignác – 1901 Poliček Karol – 1903 Czeisel Ladislav – 1924 Tencer Andrej SF – 1925 Fegyveres Viliam – 1940 Steinhübl Jozef – 1945 Schrott Ladislav SF – 1946 Mišík Mikuláš – 1954 Bella Ondrej – 1956 Zjara Vojtech

Poznámky

Nem. Graeger-Haj, Krücker-Haj. Maď. Nitrabánya.
Pramene: HD, Dr. Novák: Bojnice a ich okolie. CV
1. Nemeckých kolonistov považoval Matej Bel za zbytky Kvádov. Niektorí maď. historici sa domnievali, že už v dobe Atilu tu boli Nemci, ak potomkovia Gótov. To sú však romantické mienky. Dnešný triezvy prieskum hovorí o kolonizácii v 14 st.
2. Svätyňa bola zdobená maľovanými oknami z r.1895. Tie boli zničené za bombardovania.
3. Prestavbu kostola previedol Pamiatkostav. Stavalo sa v snahe zachovať starobylý vzhľad.
4. Pátri palotíni, ktorí tu účinkovali, sa volali Peter Hahn, Anton Hanowski a Jozef Musiol.

Z kroniky:

Podľa iných prameňov prvá usadlá rodina tu bola rodina Henulová /Heindl či Henel/. Uvádza to listina z r.1385. J. Trochta: Súpis stredovekých fár, strojopis SAV.
R. 1899 vykúpila obec za 310 zl povinné práce farníkov pri obrábaní polí. Richtár sa tu sám „preslávil“, lebo sám popudzoval ľudí, aby nepracovali.
R. 1703 bola Handlová ustupujúcimi kurucmi vypálená. Kostol, fara a väčšia časť dediny ľahla popolom. Bieda bola veľká a trvala dlho.
R. 1710 bol pokrytý kostol a veža. Stáli od vypálenia opustené. Pri reparácii zhotovili trojstranné chóry.
1754 spadol počas služieb božích oltár. Darovali ho potom kostolu v Ráztočne. 1756 F Thurn vyhodil aj murovanú menzu „die in ea panisati sunt heretici“ a dal postaviť nový.
1927 banská spoločnosť plánovala novostavbu kostola v kolónii, ale to sa neuskutočnilo.

Horná Ves

Roľnícka dedina pod vrchom Žarnov. R. 1424 sa spomína ako villa Felfalu /SchH/. Stál tu kedysi hrad miestneho významu s panstvom k nemu patriacim. Zemepáni boli Majthényiovci, ktorí tu mali kúriu. Zemepanský majetok bol čiastočne rozparcelovaný po prvej vojne a čiastočne predaný.
Farnosť sa tvorila pomaly za doby tereziánskej. R. 1787 rodina Majthényi si tu zriadila súkromnú kaplánsku stanicu a vydržiavala pátra z nitr. konventu. To však netrvalo dlho. Potom sa osliansky F domáhal, aby tu bola miestna duchovná správa, lebo veľká vzdialenosť od matkocirkvi to vyžadovala. R. 1800 je tu už svetský kňaz ako miestny K. 1802 potvrdila zriadenie K stanice vrchnosť. 1807 bola systemizovaná fara. Kňazi však od začiatku narážali na veľké ťažkosti a nedorozumenia. Bolo tak zo strany zemepánov, ako aj farníkov. Preto sa tu vymenilo zo storočie 21 kňazov. Hmotné zabezpečenie bolo úbohé. F Heinrich chcel zabezpečiť veci na pravú mieru, ale narazil na odpor. V HD sa ako červená niť tiahne nárek všetkých na túto biedu.
Filiálka je Radobica.
Patronát vykonávala Nábožensk á základina.
Kostol sv. Pavla apošt. stojí na cintoríne na okraji obce. Štýl je klasicistický. Svätyňa je skoro štvorcová, víťazný oblúk výrazný, bohato členený, polkruhový. Tvorí krásnu bránu do svätyne. Loď je obdialníková. Klenba je báňovitá, delená pásmi. Okná sú polmesiacové a ležia nad rímsou, ktorá sa tiahne pozdĺž stien celého kostola. Vzadu je murovaný chór, ktorý rozšírili r. 1927. Veža je v priečelnej fasáde kostola a v nej sú tri zvony. Všetky oltáre sú klasicistické, hlavný má retabló na stene kostola a obraz sv. Pavla na ceste do Damašku./1/ /2/
Pôvod kostola. Začali ho stavať r. 1812 a 1837 dokončili. Je len benedikovaný. /3/
Kaplnka sv. Vincenta Ferr. stojí pri hradskej, Postaviť ju dali Alex. Majthényi a Fr. Almássy. Do otvorenia kostola slúžila ako bohoslužobné miesto. Pod ňou ja krypta rodiny Majthényi.
Radobica. R. 1949 si tu veriaci postavili kaplnku Bož. Srdca, v ktorej sa odbavujú sviatočné bohoslužby. Má vežičku a v nej dva malé zvony.
Fara. Prvá budova bola postavená z nepálených tehál a pokrytá slamou. Terajšiu budovu začali stavať r. 1863 a 1867 dokončili.
Farári:
1800 Šumichrast Pavel – 1803 Schwandtner Ján – 1805 Šumichrast Pavel po druhý raz – 1808 Korilly Anton – 1814 Jakubík Jozef SF – 1816 Varga Tomáš SF – 1819 Prochácka Ján SF – 1821 Divisch Mikuláš SF – 1822 Schere Jozef – 1825 Heinrich Matej SF – 1830 Tichý Ján – 1832 Komora Alexej SF – 1832 Harzer František – 1839 Nagel František SF – 1839 Rak Matej – 1848 Albl Jozef – 1855 Takáč Jozef administroval z Oslian – 1860 Štanga Štefan – 1881 Fodor Anton SF – 1882 Tencer Ján – 1911 Majerský Eduard – 1913 Gregor Ján SF – 1914 Čierny Vavrinec SF – 1914 Jekkel Jozef – 1921 Kuchárik Ján – 1937 Berényi Lukáš – po r. 1960 Prokein Anton

Poznámky:
Maď. Ófelfalu.
Pramene: CV 1865, HD
1. Obraz namaľoval P. Jozef Jurovský SJ.
2. Oltáre venovali Majthényiovci.
3. Stavba kostola narážala na mnohé ťažkosti, neochotu a neporozumenie, preto sa vliekla 25 rokov. Kostol benedikoval 17. 9. 1837 Ján Ravass AD nitriansky.
Z kroniky:
Na cintoríne stála kaplnka, ktorú zbúrali, keď začali stavať kostol.
Cintorín zväčšovali 1829 a 1849.
Čiastku paramentov pri postavení kostola venoval biskup, ostatné zakúpili z milodarov.

Pri stavbe fary musel F osobne zvolávať ľudí na prácu. Neboli ochotní. Jedna žena mu pri tom hodila do boku skalu a zranila ho.
R. 1888 bola postavená hradská na V. Pole.
1916 zrekvirovali tri zvony. 1917 organové píšťaly.
1923 bola veľká oprava kostola.
1958-1959 bol kostol zvonka nalíčený a zvnútra vymaľovaný. Obnovené boli oltáre.
R, 1970 bola zhotovená nová strecha /celý krov/.
V oslianskej HD je zaznačené: Keď za reformácie zaujali evanjelici osliansky kostol, vylúčili z neho katolíkov. Vtedy sa stala pre nich útočišťom Horná Ves, kde bola v kaštieli Hunyadyovcov kaplnka, v ktorej sa mohli po katolícky odbavovať služby Božie.

Chrenovec

Za feudalizmu celý obvod patril bojnickému panstvu. Najstaršia zmienka o ňom je z r. 1245 pod menom Hyrenouch. /1/ 1245 sa píše „Hernous“. Obyvatelia sa teraz zaoberali poľnohospodárstvom a pracovali aj v baniach v Handlovej.

Farnosť je starobylá. V Pazmáňovom katalógu sa uvádza ako „Krénovecz“ /2/. Vizitátori r. 1559 a 1568 ju našli ako katolícku. Keď sa stali zemepánmi Thurzovci, zaviedli ev. F. /3/ Za reformácie bola v Ráztočne nejaká duchovná správa, nezávislá na Chrenovci. Za Márie Terézie zriadili tu miestnu K stanicu /4/. Takisto aj v M. Čausi. Neskoršie to neuznali za vhodné riešenie a duchovnu správu definitívne vyriešili tak, že r. 1804 zriadili stálu K stanicu /5/. Vzhľadom na roztrieštenosť a vzdialenosť obcí je tu duchovná správa obťažná.

Filiálky: Ráztočno, Malá Čausa, Veľká Čausa, Jalovec, Lipník, Morovno.

Patronát vykonávali bojnickí zemepáni.

Kostol sv. Michala arch. stojí na vŕšku nad obcou. Vystupuje sa k nemu po schodišti Svätyňa je obdialníková, vyvýšená nad rovinou lode o päť stupňov. Víťazný oblúk je lomený, vysoký, elegantný. Loď je v pôdoryse obdialníková, v prednej časti má bočné prístavky, takže vytvára trojlodie. Povale je betónová, kazetová. Okná sú umiestnené vysoko, svetlo padá rozptýlené. Organový chór má osobitné riešenie, je konštrukčne oddelený, asi na spôsob svätýň a pre organ vytvára uzavretý priestor, čo pôsobí pekným vzhľadom /6/. Vydláždený je vo svätyni benátskou dlaždicou, v lodi keramickou. Vo svätyni je fresko Krista a Michala. Steny sú ozdobené umelým mramorom. – Na východnej stene lode je zachovaná svätyňa starého kostola. Je polygonálna, má rebrovú klenbu, pretínajúcu sa v dvoch svorníkoch. Pastofórium je nezvyklej formy. Profil lode starého kostola je architektonicky naznačený na stene. Na náprotivnej strane stojí veža z doby gotickej. Má podobu šesťbokého ihlanu, veľmi vkusného rozčlenia a tvaru. Pri prestavbe vežu zvýšili o poschodie. Pod ňou je bočný vchod s gotickými portálmi. Vonkajší je jednoduchý, vnútorný formy sedlového nadpražia s hruškovitým profilom a tympanónom, vyplneným kružbou. Vo veži sú tri zvony váhy 800, 600 a 300kg. Vnútorné zariadenie je moderných línií.

Pôvod kostola: Pôvodný kostol bol z doby gotickej. Už dávno nevyhovoval. Nik sa pustiť do stavby nového. Keď však v r. 1947 na pravé poludnie zhorel, bolo veci treba riešiť a po dlhom a ťažkom rozhodovaní F Hudec prikročil ku stavbe. Kostol je mohutná a krásna stavba moderných línií. Má len jednu chybu, že je v Chrenovci a nie niekde v meste.

Kostolíky vo filiálkach.

Pretože farský kostol vôbec nevyhovoval pre početných farníkov /r. 1842 bol počet 1214, r. 1945 už 4589/, snažili sa odpomôcť stavbami kaplniek.

Kostol v Ráztočne je z doby gotickej, zo 14. st. Rozmery: d. 17m, š. 8m, v. 5,70m. Je ohradený múrom. Pri ňom bol cintorín, ktorý je teraz za múrom. Svätyňa je štvorcová, zakončená rovnou stenou. Klenba je krížová s rebrami. Okná sú polkruhové. V stene vidno miesto, kde bolo pastofórium. Víťazný oblúk je jednoduchý, lomený. Loď je zaklenutá v neskoršej dobe. Vzadu je drevený chór, zväčšovaný r. 1927. Hlavný portál je lomený, s hruškovými profilmi. Na západnej strane je veža. V nej je starobylý zvon, váhy 12 centov z r. 1522. Druhý je z r. 1932. Predsieň kostola je priestranná a v nej schodište na chór. Zariadenie je z doby renesančnej. Pred kostolom je pieskovcová socha Nepoškvrnenej na vysokom stĺpe.

Brusno má kaplnku P. M. z r. 1929. Je malá, skorej na ozdobu ako na bohoslužby.

M. Čausa má kostolík Ružencovej P. Márie z r. 1902.

V. Čausa má zvonicu s jedným zvonom z r. 1922. Zamýšľali tu postaviť kostolík a mali slušnú sumu na ten cieľ už pozbieranú. Peniaze však použili na stavbu farského kostola.

Jalovec má kostolík Božského Srdca, z r. 1927.

Lipník má zvonicu s jedným zvonom.

Morovno má kaplnku sv. Michala postavenú r. 1903. Paulína Valachová tu r. 1906 dala postaviť inú kaplnku.
Fara bola postavená r. 1792. Viackrát prestavovaná, posledne r. 1940. Kaplánsky byt stojí na dvore.
Farári:
1414 sp. Benedikt – 1448 sp. Pavol – 1559 a 1560 sp. Tomáš – Od 1580 sú ev. F – 1666 Turkovič Ján – 1667 Šumický Ján – 1673 Bobus Ján – 1673 Skala Ján – 1707 Lehotkay František – 1711 Michal Massik – 1740 Hučekovič Michal – 1761 Gábor Michal – 1771 Konček Adam – 1791 Sartoris Jozef – 1808 Pinka Lukáš – 1823 Filkorn Ignác – 1858 Mierkay Karol – 1858 Junás Jozef – 1881 Mierkay Karol SF – 1881 Štanga Štefan – 1897 Zachar Ján SF – 1900 Psotka František – 1916 Puskailer Vincent SF in spiritualibus 1918 et in temporalibus – 1919 Roháč Bartolomej – 1939 Hudec Jozef – 1956 Kráľ Ladislav – 1960 Mráz Ján

Poznámky:
Maď. Nyitratormás.
1. SchH
2. Péterffy II. 26O
4. Je tu dom, podľa starej tradície bola v ňom fara. R. 1791 bol tu miestnym K františkán Václav Schalsa. V tom čase bol v M. Čause tiež K, Mikuláš Zagolík. V Čausi nebolo ani kostola, ani fary. K platila Náb. základina.
5. Kaplánsky plat určili na 60 fl ročne a F chceli donútiť, aby na svoj náklad zvyšok doplácal. Apeloval proti tomu ku MR, ktorá pridala ďalších 90 fl. F napísal do HD, že za to ťažko vydrží slúžku.
6. Organ pozri do katalógu organov. 7. Takisto.
9. Ráztočania nechceli prispieť na stavbu nového kostola. Odvolávali sa na to, že majú vlastný kostol. Súhlasili však, že ho budú renovovať. F Hudec sa musel s týmto riešením uspokojiť. Renováciu aj uskutočnili.
10. SchH

Z kroniky:
R. 1793 kúpila grófka Gabriela Pálffy tretí zvon, posvätili ho r. 1804 pri CV.
V páp. dec. protokoloch medzi r. 1332-1337 sa vyskytuje kňaz Chema, plebanus de Clereuat /Clerenon/. Benefícium malo hodnotu 1 marku. Možno to aplikovať na Chrenovec.
1802 zbúrali karner a kosti pochovali do zeme.
1810 bol otvorený nový cintorín na farskej záhrade.
1835 vypukol v Ráztočne požiar, ktorý strávil celu obec. Zhorel kostol, dva zvony sa rozliali. Jeden bol poškodený, čo je na ňom aj teraz viditeľné.
1851 neznámy páchateľ ukradol z kostola monštranciu a 2 kalichy.
1882 švédsky majster Ohlson zvaril na veži puknutý zvon. Za prácu vzal 100 zl.
1917 pri rekvirácii vzali vo farnosti 6 zvonov.

Poznámky AD Jozefa Hudeca, ako sa staval chrenovecký kostol
Potreba zväčšeného kostola bola dávnou potrebou a bola stále naliehavejšia. F Roháč sa pri svojom príchode o to pokúsil. Vyhlásil na ten cieľ zbierku, ktorá vyniesla 129 K. Viacej sa o to nepokúšal.
Keď prišiel r. 1939 on, tiež sa o to pokúšal, ale nedarilo sa mu. Veci nedal zaspať. R. 1940 vyhlásil, že výnos trojročnej koledy bude venovaný na stavbu kostola. Tak získal 30.000 K, čo s inými kostolnými fondmi tvorilo hotovosť 150.000 K. Okrem toho mal kostol kmeňový pozemkový majetok 43 k. j., určených na údržbu. Bol však len predmetom závisti. F navrhol biskupovi, aby sa majetok predal a výnos použil na stavbu. B s tým súhlasil, ale kapitula to zamietla. R. 1940 poslal F všetkým richtárom list, aby sa veci zaujali, ale ten ostal bez odpovede. Ba prišiel jeden anonymný, v ktorom bolo napísané: „Kto chce v prepychovej vile žiť /Boh/, nech si ju sám postaví.“ Boli aj vecné námietky.

Chrenovčania hovorili: Nám kostol stačí. Ráztočania: My máme svoj. - Tak sa vec naťahovala a gordický uzol nik nevedel rozviazať.
Predsa sa však vyskytlo šťastné nešťastie, ktoré urýchlilo riešenie. 17. 7. 1947 zvonár z neopatrnosti pri poludňajšom zvonení zapálil kostol. Zhorela strecha, veža a zvony sa rozliali. Plameň a nasledovná dažďová voda natoľko poškodili klenbu, že sa nedala opraviť. 18. aug. usporiadal F veľkú slávnosť za postavenie nového k. CEN Javorka slúžil sv. omšu a F Zaťko kázal. Všetci oduševňovali ľudí za stavbu a obety s tým spojené. Zmýšľanie ľudu bolo však iné: Teraz nastala doba, že sa kostoly budú rúcať a nie stavať.
F bolo treba železných nervov o trpezlivosti, aby sa nevzdal. Pomýšľal na to a hľadal niekoho, s ktorým by si mohol zameniť faru. Potom to nechal a rozhodol sa, že stavbu stoj čo stoj uskutoční.
V tom čase bol zákaz stavieb. Len Povereníctvo mohlo povoliť nejakú stavbu. Na základe výmeru Úradu na ochranu pamiatok Povereníctvo stavbu povolilo. Na tomto základe boli vyhotovené plány, že sa zachová svätyňa a veža a priečne sa postaví kostol.
Tým boli úradné formality vybavené a bolo treba začať so stavbou. Bola však hora ďalších ťažkostí, lebo o stavebný materiál bola v tom čase neslýchaná bieda. Objednal najprv zvony. Z niektorých stavieb mu uvoľnili tehlu, ktorú dal hneď voziť na stavbu. Ľudia len oči otvárali, či sa naozaj ide uskutočniť neuskutočniteľné. Začali sa už prípravné práce. Bolo treba rozplanírovať terén starého kostola, ktorý stál na kopčeku. To bola veľká práca, lebo vtedy nebolo ešte strojov. Vypísaný bol súbeh, aby firmy podali oferty na stavbu. Súbeh zle skončil. Nenašla sa firma, ktorá by stavbu vedela materiálovo zaistiť. Štyri firmy podali oferty s tým, že si stavebník dodá materiál sám. Rozdiel bol v ofertách milión K.
Stavebný výbor si osvojil ofertu Ing. arch. Bartološa z Prievidze, ktorého oferta znela na 1,686.090 Kčs, ale bez materiálu. Keď bolo treba zmluvu podpísať, každý sa bál a F ostal sám. Podpísal. Bolo treba zložiť zálohu 100.000 Kčs a účty preplácal s vykonanou prácou. Výkop sa začal 9. mája a Pán Boh požehnal tú odhodlanosť tak, že 20. dec. bola stavba zakrytá. Všetci neveriaci Tomáši ostali zahanbení. So stavebnou firmou sa stala tiež behom stavby veľká a nepríjemná zmena: Staviteľ začal ako súkromník, pokračoval pod národnou správou a stavbu dokončili Stavebné závody. Tým sa zvýšil náklad o 117.000 Kčs.
Rok 1949 doniesol veľké politické a hospodárske zmeny. Prišli nové cirkevné zákony. V stavebníctve tiež nastali zmeny, Ku dokončeniu stavby bolo treba vykonať evidenčný list. Keď ho F od Povereníctva žiadal, bolo mu oznámené, že stavbu zo svojho plánu vyradilo a preradilo Povereníctvu školstva. F sa obrátil na túto vrchnosť. Tam dostal kategorickú odpoveď, že Povereníctvo techniky im naplánovalo stavby mnohých škôl. Plán si dalo schváliť vládou. Jedná sa o miliónové stavby, preto na kostol nie je možné myslieť a stavba sa musí odložiť na neurčitý čas. Dodali, že všetky intervencie sú zbytočné.
F si vyžiadal, aby stavbu preradili do kompetencie nitrianskeho krajského národného výboru. Stalo sa tak. Na kraji intervenoval 14 razy, ale bezvýsledne. Odkladali. Stavebnej firme išlo o rozobratie lešenia. Tu mala však farnosť množstvo dreva, preto F to nedovolil. Bolo už treba previesť iba omietky. Tie spravia 4 murári a 14 šichníkov, o ktorých sa postará. Nebude teda odčerpávať pracovné sily z plánovaných stavieb. Potom prišiel výmer od KNV, že on nie je kompetentný v tejto veci rozhodnúť. F išiel ta osobne a žiadal, aby sa vyjadrili, ktorá vrchnosť je na to kompetentná. Keď žiaden úradník nechcel sa k tomu vyjadriť, odišli do vedľajšej miestnosti na poradu. Radili sa, ako by dokončenie stavby mohli zmariť. Keďže hovorili nahlas, F všetko vypočul. Jeden úradník hovoril, že sa preto nemôže vec povoliť, lebo tým by sa podporovala bašta klerikálnej reakcie. Keď sa vrátili a vytáčkami chceli zakryť odmietavé rozhodnutie, F im otvorene povedal, že všetko vypočul a že si vyprosí také tvrdenie, že by bol kostol baštou reakcie. Nielenže takým dielom nie je, ale je dielom robotníkov, baníkov a komunistov, ktorí naň obetovali aj peniaze aj prácu. Vyhlásil, že viac nebude chodiť po úradoch, ale stavbu skončí na vlastnú zodpovednosť. Tak aj urobil. 1949 boli skončené omietky, 1950 dlažba a maľba a vnútorné zariadenie.
Farníci boli úspechom takí nadšení, že obetovali toľko, čo bolo treba nielen na holú stavbu, ale aj na

okrášlenie, takže sa mohol okrášliť umelým mramorom a mnohými inými okrasami. Ba aj na veľký organ obetovali 900.000 Kčs. Pri jeho odchode z farnosti ostalo už dokončiť iba schodište do veže a inštalovať ústredné kúrenie.
Stavba zhruba stála aj s vnútorným zariadením asi deväť miliónov, z čoho sa uhradilo z vlastných prostriedkov asi pol milióna, ostatok dali veriaci.

Kamenec pod Vtáčnikom

Bývalé obce Dolný a Horný Kamenec sa spojili do jednej pod meno Kamenec pod Vtáčnikom. Obyvatelia sa v minulosti zaoberali poľnohospodárstvom a niektorí popri tom chodili po kraji zbierať handry pre miestny, v minulosti dobre známy papierový mlyn. Listina z r. 1435 uvádza meno Felső Kostheleny asi podľa rodiny Kosztolányiovcov, ktorí boli tu zemepáni.

Farnosť je starobylá. Pozná ju Pazmáňov katalóg ako Kemenicz. R. 1725 boli od nej odlúčené filiálky Dolné Lelovce a Vieska a pridelené do nitr. diecézy /1/. R. 1949 zase Zemianske Kostoľany, kde bola zriadená expozitúra. Za patronancie Kosztolányiovcov v polovici 17.st. sa stala ev. /2/ Na konci storočia bola kat. Za Rákoczyho éry prišli ev. F. Odvtedy je tu kat. farnosť.

Patronát. Keďže Kosztolányiovci odpadli od kat. cirkvi, ostala farnosť bez patróna, liberae collationis episcopi.

Kostol Všechsvätých stoji sa vysokej stráni. Vôkol neho bol cintorín, do ktorého sa už nepochováva. Ohradený je múrom. Rozmery: d. 23m, š. 9,5m, v. cca 8m. Svätyňa je polygonálna, vzhľadom k lodi dosť dlhá. Víťazný oblúk polkruhový. Loď má takú istú klenbu ako svätyňa, je ozdobená hrebienkami v omietke. Na severnej strane je kaplnka sv. Anny. Otvor, ktorý ju spája s loďou, má polkruhový oblúk. Zdá sa, že klenby sú mladšie ako múry. Nasvedčovali by tomu portály s jednoduchými lomenými oblúkmi. Okná sú polkruhové. Vzadu je železobetónový chór, ktorý nahradil pôvodný drevený. Pod dlažbou sú krypty Rajcsányovcov a Kosztolányiovcov, je ich 5, ale už sú zamurované. Vydláždený je benátskou dlaždicou. V západnom priečelí je veža, dosť objemná, nie vysoká, s jednoduchým stanovým krovom, pokrytá škridlicou. /3/ Sú v nej 3 zvony 778, 450 a 121kg, na železnej stolici, uliate r. 1924. /4/ Hlavný oltár je rokokový, svojou formou unikát. Krstiteľnica je kamenná, starobylá.

Pôvod kostola. Ťažko zistiť jeho dobu vzniku. Štýlovo by sa dalo usudzovať na dobu renesančného staviteľstva. Portály však na dobu gotickú. Po druhej vojne bol renovovaný na veľký náklad.

Fara. R. 1780 vizitoval BBB Berchtold K. Keď videl biednu budovu, nariadil postaviť novú. Na to z pozostalosti náhle zomrelého Erema použilo sa 500 zl. /HD Oslany/ Táto budova z r. 1783 z nepálených tehál stoji pred kostolom na pohyblivej pôde. V každej CV F nariekali nad nebezpečenstvom spadnutia. Zaisťovali ju opornými piliermi. F Hrmo postavil novú faru s veľkou ťažkosťou, lebo stavba trvala pre nedostatok financií niekoľko rokov.

Farári:

1691 Jáczay Michal /odišiel t. r./ – 1697 Brezáni Ján – 1704 Stankovič Andrej – 1705 - 1707 Lehotkay František – 1714 Domanický Ján – 1730 Drahoš Štefan – 1731 Rajecký Ján – 1738 Palumbíni Matej – 1741 Szedínyi Jozef – 1742 Zábrecký Andrej – 1757 Erem Michal – 1778 Schestáky Jozef – 1790 Lassovský František – 1807 Krommer Ján – 1831 Pažitný Ján – 1852 Ivichich Karol – 1852 Štanga Ján – 1860 Takáč Koloman – 1892 Uhliarik Ján – 1903 Štrbáň Ján – 1903 Záni Ján – 1944 Brezina Ján, adm. z Bystričian – 1944 Dobák Martin, nenastúpil – 1945 Hrmo Jozef – 1976 Fric

Poznámky:

Maď. Felsőkemencz.

Pramene: HD, CV 1731, 1754, 1805, 1831.

1. Matej Tarnóczy, rodák z Leloviec, vacovský B tu dal cca 1651 postaviť kostol. 1725 zriadili farnosť, ku ktorej patrila aj Vieska.
2. Ev. F pozri do dodatku.
3. Renovácia bola prevedená z milodarov veriacich.
4. Za rekvirácie počas prvej vojny vzali dva zvony ? a ? kg. Jeden starobylý r. 1931 odpredali Národnému múzeu v Martine.

Z kroniky:

Z farnosti pochádzali títo vynikajúci mužovia:

Matej Tarnóczy, 1648 čanádsky, 1655 vacovský B. muž vynikajúcich čností a svätosti.

Juraj a Ján Rajcsányi, rodní bratia, jezuiti, jeden bol rektorom v Trnave, druhý v Kluži.
Andrej Miskolczy, prepošt v Päťkostolí. R. 1843 daroval 3000 zl. na postavenie školy v Zem. Kostoľanoch.
Fara mala dva želiarske domy, ktorých rodiny mali pomáhať pri farských poľných prácach.

Kľačno

Dedina rozložená na dĺžke viac ako 5km, v doline medzi horami Malej Fatry a Žiarskymi vrchmi, pri prameni rieky Nitry. Do r. 1946 sa volala Gajdel /v dávnej minulosti Gajdellehota/. Koncom 13.st. ju bojnickí páni kolonizovali nemeckými osadníkmi. Obyvatelia boli roľníci, lesní robotníci, sezónni poľnohospodárski robotníci na poliach aj Rakúska a Nemecka, tam napáchli všelijakými nedobrými názormi. 1946 odsťahovali asi dve tretiny obyvateľstva do Nemecka a sem sa nasťahovali noví obyvatelia, Slováci. Veľa domov ostalo neobsadených.

Farnosť je starodávna. Najprv patrila k hradnej fare bojnickej. Pravdepodobne spolu s kolonizáciou bola založená v 14. st. farnosť /1/. R. 1437 sa uvádza vo výkaze sedecimy bývalých filiálok boj. farnosti pod menom Gajdellehota /2/ V Pazmáňovom katalógu je vedená. Za panstva Thurzovcov bola prevedená na augsburskú vieru /3/ R. 1660 Františka Khuen Pálffy vypovedala kazateľa Greschnera a zaviedla kat. vyznanie. Prvý misionár bol jezuita Suttermann. V tom čase mala 882 obyvateľov a všetci boli ev. a. v. /4/ Postupne sa všetci stali katolíkmi. Žiadna zmena sa už nestala.

Patronát vykonávali bojnickí zemepáni.

Kostol sv. Mikuláša biskupa stojí asi v strede dediny. Bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Rozmery: d. 27m, š. 8,20m, v. cca 6m. Svätyňa je štvorcová s krížovou klenbou. Víťazný oblúk je polkruhový, veľmi hrubý. Loď má valenú klenbu s lunetami nad oknami. Tie sú zakončené polkruhom. Chór je murovaný. Veža zakončuje svätyňu. Má veľkú báňovitú helmicu. V nej sú dva zvony váhy cca 200 a 10kg. Vnútorné zariadenie nemá štýlových znakov. Pod kostolom je krypta, zamurovaná od jozefínskej doby /6/

Pôvod kostola. Je starobylý. R. 1686 ho prestavali, ponechali vežu a časť lode starého kostola, ktorá bola premenená na svätyňu a k nej pristavali novú loď. V takej podobe sa zachoval kostol doteraz.

Kaplnky. P. Márie z r. 1825, druhá toho istého titulu, tretia takisto P. Márie pri prameni rieky Nitry z r. 1931 /7/ a sv. Jána Nepomuckého.

Fara bola postavená r. 1790. Viackrát opravovaná. Za vojny zničená a vyrabovaná. Teraz ju užíva MNV. Za faru slúži dom č. 505 /To je dom bývalého F Dr. Czeisela, ktorý si postavil na svoju penziu, ale neužíval./

Farári:

1464 Martin – 1559 Michal sp. – 1560 sp. Wendel Melchior – 1660 sp. Suttermann Matej SJ – 1661 sp. Petriczowitz – 1665 Schaupius Anton – 1668 Thun Andrej – 1671 Sobelius Matej – 1673 Martinides Ján – 1680 Molitor Konrád – 1680 Hieronymi Juraj – 1686 Mitis Juraj – 1691 Krupitz Matej – 1700 Koch Ján – 1713 Gulden Andrej SF z Tužiny – 1714 Dubranský Matej – 1731 Gramantik Matej – 1763 Krajačič Ján – 1773 Kraus Ján – 1817 Komora Alexej – 1847 Lopušný Ľudovít – 1874 Slobodný Eugen SF – 1874 Martinovich Maxmilián – 1908 Ficzel Ignác – 1908 Dvihally Vojtech – 1908 Raitsits František – 1911 Ficzel Ignác – 1918 Gašparík Ferdinand – 1919 Dr. Czeisel Ján – 1945 Dr. Czeisel Ján SF – 1946 Vágner Adolf SF – 1949 Hulla Ján SF – 1950 Vágner Adolf SF – 1950 Hulla Ján SF – 1950 Grešš Štefan SF z Tužiny – 1952 Valko Jozef – 1955 Očkovský Emil SF – 1955 Krajan Milan SF – 1958 Dr. Dubay Anton SF – 1961 Galbavý Stanislav SF – 1962 Šimunek Anton SF

Poznámky:

Maď. Nyitrafő

Pramene: CV 1821, HD.

1. SchH
2. SchH
3. Mená kazateľov pozri do dodatku
4. Regestum animarum Inclyti Dominii Bajmócz, rukopis z r. 1675.
5. Kazateľňu zhotovil z brestových dosák miestny stolár.
6. Keď r. 1930 kládli keramikovú dlažbu, otvorili a odfotografovali kryptu.

7. Kaplnku pri prameni rieky Nitry dal vystavať Jozef Bossányi, kňaz penzista, žijúci v N. Pravne.

Z kroniky:

Pred kostolom je socha Nepoškvrnenej P. Márie, ktorú na pamiatku moru dal postaviť farár Gramantik.

R. 1922 dal farár umiestniť na vežičku kaplnky P. Márie na hornom konci dediny zvon, aby sa aj tu zvonilo.

1930 boli zhotovené nové lavice.

Za bojov druhej vojny a drancovaním po nej boli zničené cirkevné budovy. Renováciu previedol SF Vágner. Vyzdvihol na tento cieľ pôžičku 300.000 Kčs.

Vzrast obce vidno zo štatistiky: R. 1675 mala 882 obyv., r. 1821 mala 1651 a r. 1944 mala 2274 obyvateľov. Čosi ju v rozvoji veľmi brzdilo.

Náboženská ľahostajnosť a apostázia sa veľmi rozšírili. R. 1932 otvorila obec nový cintorín pre voľnomyšlienkarov. Ako prvé tam pochovali trojročné dievčatko.

Koš

Obec Koš bola v dávnej dobe majer bojnického panstva. Panstvo kolonizovalo sem nemeckých osadníkov. Pôvodne sa volala Andreasdorf, podľa patróna kostola. V listinách sa prvý raz spomína r. 1367. Vtedy palatín Ladislav, knieža z Apúlie, sudca Kumánov udelil Miklovi /Mikulášovi/ škultéciu v tejto posesii. Mal tu vystavať kostol. /1/ Obyvatelia boli roľníci. Pre nedostatok vlastnej pôdy chodili ako sezónni robotníci na poľné práce na maďarskú nížinu, do Rakúska, Francie i Nemecka. Teraz majú doma a na okolí dosť pracovných príležitostí. Meno Andreasdorf zaniklo a v neznámej dobe sa začalo užívať meno Koš. Nedá sa zistiť, či sú obe mená pôvodné, alebo je Koš novší názov. Nemecké rodiny sa poslovenčili. Regestum animarum dominii Bajmócz z r. 1675 nepozná ani jedno slov. priezvisko. Na začiatku 20 st. sa ku nem. národ. hlásili len ôsmi, 1944 už nik. RD uvádza, že nem. kolonisti prišli z Westfálska.

Farnosť je starobylá. Pazmáňov katalóg ju volá „Kosot“. Za zemepánov Thurzovcov sa dostala do držby ev. CV 1559 uvádza, že je tu kat. kňaz. R. 1560 je však už iný, ktorý koná všetko po novotársky. /2/ 22.8.1660 bol na príkaz F. Khuen Pálffyovej odstránený posledný ev. F Novák a odvtedy je farnosť katolícka. /3/

Kostol sv. Andreja ap. stojí uprostred obce. Starý bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. /4/ Rozmery: d. 17m, š. 8m, v. 7m. Dnes ostala z neho svätyňa a veža. Loď bola zbúraná, keď sa staval nový kostol. Svätyňa, ktorá je teraz bočnou kaplnkou, má gotickú rebrovú klenbu. Je polygonálna.

Nový kostol je postavený priečne, takže dĺžka starej lode je šírka nového kostola. Rozmery: d. 41, š. 16m, v. 9m. Projektant použil prvky románskeho štýlu. Svätyňa je obdialníková, široká, uzavretá rovnou stenou. Loď má obdialníkový pôdorys, je delená stĺporadím 12 stĺpov na trojlodie. Na stĺpoch stoja konštrukčne chóry, zadný a bočné, veľmi priestranné. Klenba je krížová, železobetónová, bez rebier. Okná sú vysoké, zakončené polkruhovo so sklomaľbou. Dlažba je travertínová, benátska. Veža stojí naboku pri priečelnej fasáde. Má cibuľovitý krov. V nej sú tri zvony. Štýl oltárov a zariadenie je kompozičný. /5/ V starej svätyni je novogotický oltár. Kostol vymaľovali r. 1950.

Pôvod kostola. Pôvodná stavba bola kaplnka rotundového tvaru. Neskoršie postavili svätyňu a loď. Rotundu použili na sakrestiu. Tú zbúrali pri prestavbe kostola. Vo svätyni našli letopočet, ktorý niektorí čítali ako 1049, iní 1409. Pri búračke našli zlaté peniaze, jednoduché zlaté pliešky, 2 kusy, na nich bol nápis Ladislaus rex. Na stene našli fresku s motívom sv. Michala arch. a peklom. Túto pamiatkovej starostlivosti nehlásili, aby nemali ťažkosti, a zanikla so zbúraným kostolom. – Nový kostol bol postavený na náklad farníkov r. 1939 – 1940, 23. nov. 1941 ho konsekroval Dr Škrábik Kostol je zvnútra mohutný aj príjemný, veriaci sa v ňom dobre cíti a myseľ je v prostredí nabádajúcom k nábožnosti. Priestor je dobre využitý. Výška je primeraná, nie je príliš vysoký a tým v zime studený. Chórové priestory sú dobrá rezerva pri sviatkoch. Zvonka má kostol mohutnú fasádu s veľkými oknami a veľkým portálom, ozdobeným kresaným kameňom. /9/ Pri konsekrácii zmenili titul na Božské srdce Pána.

Patronát vykonávali bojnickí zemepáni.

Fara. R. 1789 sa zrútila stará drevená farská budova. vtedy postavili novú, ktorá slúži doteraz.

Farári:

1558 sp. Ignác – 1559 sp. Paulus Félix – 1666 sp. Forster Andrej – 1670 Fender Fridrich – 1672 Krupicz Matej – 1674 Fábry Juraj – 1675 Novák Juraj – 1675 - 1678 Diviacsics Matej – 1691 Gulden Andrej – 1701 Černák Juraj – 1709 Millik Andrej – 1711 Milberger Jozef – 1717 Katona Štefan – 1721 Dvoráček Karol – 1724 Gramantik Matej – 1731 Balluš Juraj – 1737-1743 Hrizlakovič Ján – 1750 Dulay Gabriel – 1760 Soos Ján – 1767 Krnček Adam – 1771 Tilický Jakub – 1778 Freyzeysen Ignác – 1780 Bajer Ján – 1819 Horčín Ján – 1842 Neuman Jozef SF – 1846 Lulják Karol SF – 1846 Dermár Karol – 1862 Uhliarik Jozef – 1869 Smolen Jozef SF – 1869 Lepieš Ján – 1886 Matejčík Juraj SF – 1887 Kluch František – 1914 Bob Ján SF – 1914 Dr. Gonda Juraj SF – 1917 Grígeľ Matej SF zo Sebedražia – 1919 Tvrdý Ján – 1944 Horváth Jozef SF – 1945 Málik Rudolf, menovaný farár

nenastúpil, ale sa vzdal pre J. Záňa – 1946 Jozef Záň, inštalovaný farár, zriekol sa fary – 1946 Feranec Jozef SF – 1946 Slašťan Tomáš SF – 1956 Dr. Mečiar Kamil SF – 196... Šimúnek Anton SF 197... Hromádka Ladislav

Poznámky:
Pramene: HD I. II. zväzok
1. Fejér CD IX, 4,100
2. Bucko: Reformné hnutie.
3. Regestum animarum dominii Bajmócz. Rukopis z r. 1675 v archíve Ostrih. Kapit.
4. Cintorín bol už od počiatku 19. st. zaplnený, takže začali pochovávať v záhradách. Zriadili nový c., ten r. 1936 zväčšili.
5. Klenba zo železobetónu sa nehodí do kostola, lebo sa na nej zráža para a plesnivie. Izolovali ju r. 1950 sklenou vatou. Položili 4 cm vrstvu a zakryli lepenkou. Pomohlo to.
6. Oltáre vyhotovil Ferdinand Drost, rezbár v Novákoch.
7. Oltár vyhotovil J. Rungaldier r. 1891 za 600 zl.
8. Maľoval Ján Goga z Hlohovca.
9. Potreba nového kostola sa pociťovala od dávna a bola stále naliehavejšia. Priestor nebol dostatočný ani pre štvrtinu farníkov. Novostavba však narážala na mnohé, ťažko prekonateľné prekážky. Farár Tvrdý, keď vycítil, že nastala vhodná doba na stavbu, tvrdo sa veci ujal a nepopustil, kým kostol nestál. Celý náklad bol krytý z cirkevnej dane a milodarov. Ťažkosti boli na strane patrónov, rodiny Pálffych, ktorá odopierala novostavbu ako ťarchu, ktorú si nemusí vziať na seba, keď bol rozparcelovaný jej veľkostatok v Koši. Spor sa dostal pred súd, ale ten kauzu nerozriešil. Za Slovenského štátu na prímluvu niektorých vysokých činiteľov spor sa rýchlo rozriešil v prospech farnosti. /Vtedy bola patrónom fa. Baťa./ Tak sa mohlo započať s akciou stavby. F poslal výborníkov, aby od farníkov zistili, kto je koľko ochotný na stavbu dať. Výsledok bol potešiteľný, upísali viac ako sto tisíc Ks. S hotovosťou, ktorá už zo zbierok jestvovala a s inými fondmi, spolu 65.000 Ks to robilo viac ako bol predpokladaný rozpočet. Sklamanie nastalo, keď sa začali príspevky vyberať. Na prvú zbierku sa vybralo 7.825 Ks, na miesto 80.000. Farníci mali svoje príspevky splatiť vo dvoch splátkach, na jar a na jeseň r. 1939. Dielo sa začalo rúcať, lebo vo výbore boli takí, ktorí podrývali prácu. Preto F zrušil výbor a dal zvoliť nový. Tento vyrúbal daň 75 Ks na hlavu a 150 Ks na jutro pozemkov. Medzitým už začali ceny stúpať, lebo bola vojna a stavitelia r. 1940 už žiadali za prácu 410.000 Ks, na miesto pôvodných 323.000 Ks. Po prieťahoch boli pred r. 1941 na jar práce v plnom prúde a na jeseň bola stavba hotová. Náklad sa však zvýšil na 529.125 Ks, okrem vnútorného zariadenia. Povozné a ručné práce dali farníci zdarma. Horlivosť sa ukázala, veľká obetavosť tiež, ale našli sa aj takí, ktorí nielen ničím neprispeli, ale sa snažili kaziť druhých. Nakoniec sa srdce verných zaradovalo, keď kostol predsa stál a špinavé prekážky, pomsta, rúcanie a špinenie konané v nočných hodinách bolo prekonané. Nepriatelia stáli zahanbení, lebo s pomocou Božou bolo na jeseň posvätené dielo, ku ktorému sa chovali viac ako nepriateľsky. Bolo ich asi 30 rodín.

Z kroniky:
R. 1540 bolo treba zaplatiť mimoriadnu daň na obranu proti Turkom. Košovský F ju z neznámej príčiny nezaplatil.
Za vojnovej rekvirácie zvonov vzali zvony v celkovej váhe 800 kg. Ostal len umieráčik, ktorý si farníci veľmi cenili, lebo ho našiel miestny občan Juraj Perniš zakopaný pri kúpeľoch v Bojniciach r. 1795. Keďže veľa na ňom zvonili, pukol a museli ho preliať.
Vežu s pekným cibuľovitým krovom pokryli r. 1947 galvanizovaným plechom. R. 197... zhotovili nový krov a vežu pokryli kovaným plechom.

Lazany

Dedina, v ktorej chotáre bol majetok bojnickej altárie. R. 1930 – 1931 bol majetok rozparcelovaný medzi miestnych roľníkov.

Farnosť bola zriadená r. 1788. Jozef II prinútil všetkých cirkevných feudálov, aby zriadili na svojom území nové farnosti, kde to vyžadovala potreba. Tak aj rektor bojnickej altárie musel zriadiť laziansku farnosť. /1/ Sídlo farnosti bolo pôvodne určené do Poruby, aby sa vzkriesila farnosť, ktorá tu kedysi údajne jestvovala. Tu sa ubytoval K Lányi, ale keď sa mu za byt ušla iba izbička, vrátil sa do Žarnovice za K. Uprázdnenie využili Lazanci, našli byt v miestnom vojenskom dome a tak získali súhlas prepošta Váradyho, aby bolo sídlo farnosti v Lazanoch. Ako fond na výživu miestneho K dal jednu roľnícku usadlosť, ktorú mali farníci obrábať. /2/ Neskoršie na zákrok biskupa vzal pozemky späť a určil plat 300 fl. ročne. /3/ 1806 bola miestna kapl. stanica systemizovaná na farnosť.

Filiálky: Poruba, Kanianka.

Patronát. Patrónom bol rektor altárie v Bojniciach. Patrónom porubského kostola boli bojnickí zemepáni.

Kostol Panny Márie Snežnej stojí uprostred obce. Postavený je v tirolskom štýle. Rozmery: d. 35m, š. 12m, v. 12m. Svätyňa je zakončená polkruhovou stenou, víťazný oblúk je vysoký, polkruhový. Svätyňa je zasklepená. Loď má drevenú doskovú povalu, lomenú, ktorá využíva priestor v krove. Vzadu je organový chór. V priečelí stojí veža a v nej tri zvony.

Pôvod kostola. Pred terajším kostolom tu stál iný, z doby gotickej, zasvätený sv. Barbore. Tento nevyhovujúci zbúrali a terajší postavili r. 1872 – 1875. Stavali svojpomocne. Čiastku nákladu hradil patrón. Vnútro kostola je priestranné a pôsobí dojmom veľkosti.

Poruba

Tu bola v dávnej minulosti farnosť. Pazmáňov katalóg ju pozná pod menom „Szelnicza“ /juxta fluvium Szielnicze/. Ján a Mikuláš, synovia Golotu, kedysi komesa z Bojníc dali Porubčanom niektoré výsady podľa nem. práva. Medzi nimi bola „slobodná usadlosť pre kostol, alebo kňaza a jeden sapón plodín z každého lánu.“ 1473 to potvrdili aj Noffryovci. Pri metácii 1485 sa spomína kostol sv. Mikuláša. Ev. historici píšu, že za reformácie patrila Poruba k Brezanom. /5/ R. 1635 bol zbavený fary v Bojniciach ev. superintendent Vranka. V tom čase Poruba patrila k Bojniciam. Keď nebolo žiadnych konverzií, grófka vypovedala všetkých ev. F zo všetkých fár na bojn. panstve. /6/ Po tomto sa konverzie množili a Poruba ako aj iné dediny stali sa katolíckymi.

Kostol sv. Mikuláša bisk. Stojí na vršku nad obcou. Je ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Svätyňa je štvorcová, loď obdialníková. Má drevenú povalu, ktorej dosky sú pomaľované ornamentálnou plastikou. Vzadu je drevený chór z r. 1637. Veža s gotickými oknami má drevenú nadstavbu. V nej sú tri zvony. Hlavný portál je gotický. Okná sú zväčšované. Zariadenie je barokové. Kostol je slávny svojimi starobylými freskami, ktoré sú považované za jedny z najstarších na Slovensku. V dobe protestantizmu ich zalíčili vápnom. R. 1902 ich odkryl a konzervoval prof. Groh a maliari Kloska a Šuslík.

Pôvod kostola. O jeho pôvode sa nič nevie, ale je to iste najstarší kostol v hornonitrianskej doline. /8/

Kaplnka. V Porube r. 1902 postavili veriaci.

Kanianka

R. 1902 si veriaci postavili kostolík Nepoškvrneného srdca P. Márie. Stojí na vršku uprostred obce, ohradený plotom. Je 15m dlhý. Svätyňa je polygonálna, zasklepená hviezdicovou klenbou. Loď má valenú klenbu z dreva. Vzadu je drevený chór s harmóniom. Vežička stojí v priečelí a má jeden zvon.

Fara. Niet záznamov o tom, kedy sa F presťahoval z voj. domu. R. 1837 sa spomína úbohá farská budova pokrytá zhnitou slamou. R. 1925 predali starú farskú budovu a postavili novú. Patrón na ňu poskytol hektárový pozemok.

Farári:
Miestni kapláni: 1788 Lányi Jozef v Porube – 1789 Kyseľ Martin – 1789 administrovali z Bojníc – 1790 Polóni Alojz, piarista – 1791 Pintér Michal.
Farári: 1812 Janík Ján – 1817 Pátek František SF – 1818 Sadliš Ján – 1828 Etthofer Ján – 1835 Jakubík Jozef – 1851 Grellneth Alojz SF – 1852 Laťák Daniel – 1879 Kluch František – 1887 Lukáč Ignác – 1890 Bartaky Juraj – 1898 Kačka Jozef – 1904 Murgaš Ján – 1924 Briška Peter – 1937 Minárik Michal SF – 1937 Záhora Ján – 1943 Straka Jozef SF – 1944 Minárik Michal – 1948 Petruch Jozef – 1950 Szenási Ľudovít. – 1958 Bella Ondrej.

Poznámky .
Maď. Bajmóczlazán.
Pramene: HD, CV 1821.
1. Svetských zemepánov nemohol donútiť na zakladanie fár, preto tam ich zriaďoval na ťarchu Náb. základiny.
2. Porubčania odpierali obrábať pole, preto boli niektorí aj v žalári. Zastal sa ich Pálffy, ktorý prehlásil, že jeho poddaní nie sú povinní pracovať F, ktorého nechce mať na území panstvo.
3. R. 1837 pokúsil sa Jakubík o zlepšenie hmotného postavenia. Prepošt však o tom nechcel ani o tom počuť a muselo musela zasiahnuť vrchnosť. Ako červená niť sa tiahnu v HD ponosy na biedu F. 1876 však Holéczy vzhliadol na to a dal /F16 k. j. pozemkov, čo bolo zlepšenie.
4. Kostol v r. 1815 vyhorel od blesku, 1862 ho zničila povíchrica. Potom ho neopravovali, ale nový postavili.
5. SchH.
6. Regestum animarum dominii Bajmócz, rukopis z r.1675.
6. O kostole poznamenal v CV F Sadliš, že bol veľmi vážený. Do cint. pochovávali ľudí až z Rajca. Pocestní pred ním pokľakli.
Z kroniky:
1822 zhorel s dedinou aj kostol.
1836 bol otvorený v L. nový cintorín.
1882 z interkalárnych dôchodkov alt. boli opravené hosp. budovy.
1903 v porubskom kostole položili dlažbu.

Malinová

Podhorská dedina, a nemeckými obyvateľmi, ktorí sem prišli v 14. a 15. st. Do 1946 sa volala Cach. Spomína sa v starých listinách ako Cheche, Czecze, Posega, Czecha. /1/ Po r. 1945, kedy bola väčšina obyvateľstva nem. pôvodu vysťahovaná, nasťahovali sa sem v malom počte Slováci. Chotár je chudobný.

Farnosť bola zriadená za jozefínskej regulácie fár. Ale už aj predtým sa spomína akási duchovná správa. R. 1437 platili ročne 6 fl bojnickému F, ako poplatok. Teda možno súdiť, že za tú dobu bol tu miestny K. /2/ Za reformácie patrila k pravnianskej fare.

Filiálka: Chvojnica.

Patronát. Bojnické panstvo neprijalo patronát na novozriadenú faru. Patronát držala Náboženská základina.

Kostol Božského srdca stojí v dedine. Štýl je novogotický. Rozmery: d. 24m, š. 17m, v cca 8m. Tehlová stavba. Svätyňa je polygonálna, preklenutá rebrovou klenbou. Rebrá sú vejárovite zbiehajú do jedného svorníka. Víťazný oblúk je lomený. Obdialníková loď má rovnú drevenú povalu. Vo fronte je veža s dvoma zvonmi. Má ihlanovitú helmicu. Vnútorné zariadené je novogotické.

Pôvod kostola. Stál tu starobylý kostol sv. Kataríny. Pri zriadení fary bol už celkom zašlý, slúžil však ešte 100 r. R. 1889 ho zatvorili, lebo ohrozoval bezpečnosť. Nový sa však ťažko rodil. 5 rokov konali služby Božie v malej kaplnke na cintoríne. 1893 začali stavať a 1894 stavbu dokončili. Je kompozične dosť jednoduchý, ale pekný, dôstojný a vo vnútri príjemný.

Chvojnica

Je tu kostol sv. Kríža. Rozmery: d. 24m, š. 14, v priečnej lodi 17,20m. Pôdorys je kríž. Svätyňa je zakončená oválnou stenou. Víťazný oblúk nemá. Má rovnú železobetónovú povalu. Vo fasáde má vonkajšiu predsieň, so štyrmi piliermi, z ktorých dva nesú vežu. Tá má štvorcový pôdorys, pri oknách sa zužuje a je zakrytá jednoduchou stanovou strechou. Zvonku je stavba prevedená na spôsob nem. stavieb neomietnutým kamenným murivom z kresaných kvádrov. Pôsobí to dojmom solídnosti a pevnosti. Zvnútra neni ešte kostol dokončený. Oltár je mramorový. Kazateľňa betónová, prístupná zo sakrestie. Dlažba: terazzové dlaždice. Organový chór je železobetónový.

Pôvod kostola. Stála tu kaplnka, postavená r. 1803. Na jej mieste postavili r. 1935-1936 nový kostol. Dal ho postaviť na vlastný náklad Ondrej Gross, tužinský rodák. Projektoval Bruno Pompl z Litoměřic a postavil Johann Tomaschek.

Fara. Miestny F. býval vo vojenskej zrušenej karanténnej nemocnici, prízemnej budove z nepálených tehál, kde mal dve miestnosti. R. 1847 ho z biedy oslobodili, keď postavili faru, ktorá slúži doteraz.

Farári:

Miestni kapláni: 1788 Lédl Jakub – 1789 Walicsek Jakub – 1790 Raichl František – 1794 Bart Polykarp – 1794 Gajer Justín – 1795 Vagner Benedikt prvý F -
1820 Reuth Alojz – 1832 Takáč Jozef SF – 1832 Kevický Anton – 1841 Willmann Andrej – 1864 Bizay Alexander – 1871 Lasab Karol – 1882 Poláček Ján SF – 1882 Demovich Bartolomej – 1884 Jakubík Ján – 1887 Matejčík Ján – 1892 Pavčo Andrej – 1897 Poliček Karol – 1901 Klein Anton – 1921 Demko Andrej – 1926 Petruch Jozef – 1932 Zeisel Benedikt SF – 1940 Rosenberger Ján SF – 1945 z N. Pravna administrovali Petruch Jozef, Pizerák Martin – Minárik Michal – 1949 Bella Ondrej z Lazian – 1954 Bíró Lucián OSB – 1961 sa administruje z N. Pravna.

Poznámky:

Nem. sa volalo Cach, Cech, Maď. Csék.

Pramene: CV 1821, HD.

1. SchH.

2. SchH.
3. Chvojnica sa volala nem. Fundstollen, podľa baní na striebro.
4. F sa ponosuje, že bohoslužby nie sú prejavom zbožnosti, ale skorej komédia. V kaplnke je kňaz, miništranti a 10 žien. Ostatní postávajú okolo domov, rozprávajú sa, vyzerá to ako na jarmoku. Zvlášť mládež je zdivená.
5. Farár Matejčík dal kostol zatvoriť, ale staral sa aj o stavbu nového. Urgoval na patričných miestach, ale keď ho preložili, vec zaspala, lebo nástupcovia nechceli ostať na mieste, kde chýbal kostol, rýchlo sa menili. Bola to doba duchovnej úbohosti.
6. Keď sa konečne kostol začal stavať, F Paučo sa usiloval o to, aby aj loď bola zaklenutá. Staviteľovi ponúkal 150 fl. Ten pýtal 300 fl. Farníci to nechceli dať, tak ostalo pri drevenej povale. Podarilo sa mu však dosiahnuť, že loď bola predĺžená na 18 m, kým bola plánovaná len 12 m.
7. Pôvodnú kaplnku dala postaviť farská gazdiná Františka Szlugová. Na jej mieste postavili nový kostol. Jeho dobrodinec a zakladateľ Ondrej Gross vyšiel z veľmi biednych pomerov rodičovského domu. Vo svete sa mu však dobre viedlo a zbohatol. To považoval za Božie riadenie, preto sa chcel odvďačiť Bohu za to a dal postaviť tento kostol. Náklad bol 220.000 Kčs. Bolo by ho treba dokončiť ešte vnútorným zariadením. Za nacistickej éry bolo u miestnych obyvateľov mnoho namyslenosti a málo zbožnosti i málo obetavosti na náboženské ciele. Nacizmus sa proti náboženstvu staval odmietavo a to sa odzrkadľovalo aj u slovenských Nemcov. Po vojne väčšinu starých obyvateľov vysťahovali a noví prisťahovalci, väčšinou cigánskeho pôvodu, nemajú ešte vzťah ku novému domovu. Tak neni možné teraz myslieť na to, aby sa kostol zariadil.

Nitrianske Pravno

Mestečko, ktoré za feudalizmu patrilo k bojnickému panstvu. Vzniklo kolonizáciou nemeckých baníkov, keď sa v okolí našlo nálezisko zlata. R 1318 ja doložená existencie zlatej bane v Diviakoch nad Nitricou. Keď r. 1327-1328 bolo zrušené výhradné právo panovníka na ťažbu zlata, umožnil sa rozmach kolonizácie za čo vďačí aj svojmu vzniku a rozmachu. V 14 st. sa našlo nálezisko zlata aj v Pravenci. Na jeho vyťaženie pozvali nem. baníkov. To je začiatok kolonizácie NP. Presného dáta niet, možno rátať, že sa tak stalo v 30-40tych rokoch 14. st. Nemeckí kolonisti hneď spočiatku chceli mať výhody, preto dostali právo slobodnej voľby richtára podľa krupinského práva. V listine kráľa Žigmunda r. 1430 sa už uvádza NP. ako „oppidum“. R. 1645 sa stali bojnickými zemepánmi Pálffyovci. Títo obnovili r. 1651 stratené privilégiá mestečka. Tým bolo zaručené právo výročných jarmokov, výčapu počas jarmokov a týždenný potravinový trh. /1/ Od dávna sa tu rozvíjala remeselná výroba. /2/ Remeslo chránili cechové združenia. V tomto storočí chodili mnohí obyvatelia ako murári, tesári alebo jarmočníci za prácou a zárobkom na vzdialené pracoviská, odkiaľ nedonášali len peniaze, ale aj nové názory a myšlienky, ktoré neboli vždy zdravé. Združení tkáči vyvinuli si tu malú továreň na súkno. Zachovalo sa tu zvláštne nárečie, ktoré je veľmi vzdialené od spisovnej nemčiny. Po druhej vojne boli asi dve tretiny obyvateľstva vysťahované do Nemecka a namiesto nich sa nasťahovali Slováci.

Farnosť: bola založená na konci 14 storočia /uvádza sa r.1400/. Pôvodne patrila bojn. fare. Zriadil ju magister Juraj s matkou Helenou, vdovou po palatínovi Leustachovi de Jolsva. Ustanovili tu miestneho K. Keď sa však na neho ponosoval bojnický F pre ukracovanie dôchodkov, osamostatnili NP ako nezávislú farnosť. Nič neplatili ďalšie prieky bojn. F, uplatňované aj súdnou cestou. Ku farnosti patrili Tužina a Majzel /teraz Vyšehradné/, koncom 18. stor. aj Malinová, Chvojnica a Solka. Za reformácie aj sem prišlo Lutherovo hnutie. CV 1560 píše, že sa už čiastočne ujali ev. 1570 je tu už ev. F. Zemepáni Thurzovci ju totálne poluteránčili. Keď prišli Pálffyovci, nastal rekurz ku katolíkom. Keď však bolo malo konverzií, 1660 grófka F. Khuen Pálffy vypovedala ev. F Groffa a diakona Kübölinga a 24. aug. uviedla na niekoľko mesiacov jezuitu P. Mechlera, po ktorom nastúpil F Reischl. Odvtedy ostala katolíckou. R.1678 tököliovci z pomsty vypálili mestečko. V 19. a 20. storočí sa stala farnosť zdrojom kňazských povolaní. Bolo ich toľko, že je to na malé mestečko až podivuhodné./3/

Kaplánska stanica je doložená už roku 1652. Potom zanikla. Obnovili ju r.1809. Na vydržiavanie K bolo treba zaistiť fond, ktorý sa rodil dosť ťažko. B Moyzes nariadil, aby chýbajúcich 40 zl ročne hradil F zo svojho dôchodku.

Patronát vykonávali bojnický zemepáni.

Filiálky Solka, Vyšehradné.

Kostol Umučenia sv. Jana krst. stoji na priestranstve vedľa námestia. Pri ňom bol cintorín ktorý zrušili 1778. Bol ohradený múrom, ten tiež neskoršie zbúrali. Pod kostolom je krypta, rozmery: d 34,5m, š. 10m, v priečnej lodi 20m, v. cca 12m. Štýl je novogotický upravený podľa architektoniky sadrovej klenby. Svätyňa je polygonálna. Klenbu má hviezdicovú s lunetami nad oknami. Tie sú široké, trojdielne, s kružbami a umeleckou sklomaľbou. Víťazný oblúk je lomený, nevýrazný. Trojlodie je delené železobetónovým stĺporadím. Nevysoké stĺpy majú korintské hlavice. Na nich na polkruhových arkádach stoja múry strednej lode. Okná sú umiestnené vysoko v lunetách valenej klenby, ktorá má vyvýšený vajcovitý profil. Sú trojuholníkové a zvonka prevyšujú strednú rímsu, kde sú umiestnené nad strechou v atikách. Klenba je zhotovená zo sadry /systém Rabitz/ a je zavesená na železnej konštrukcii, ktorá je súčasne krovom kostola. Bočné lode majú krížovú klenbu. Pred svätyňou sa všetky tri lode spájajú do jednej priečnej. Organový chór je klenutá konštrukcia, stojí na stĺpoch. Priečelná fasáda a veža sú ponechané z pôvodného gotického kostola. Veža bola pri stavbe štýlovo upravená. Má vysokú ihlanovitú helmicu. Vedľa veže sú dve postrannú kaplnky. Jedna Bož. hrobu, zvnútra umelecky upravená s krásnym oltárom z čierneho mramoru, v ňom je hrob. Ozdobená obrazmi na plátne. /4/ Druhá je sv. Michala arch., zariadená archaicky. V nej je socha Piety zo 16. st. Hlavný oltár je novogotický ako všetko iné zariadenie.

Pôvod kostola. Pôvodný kostol, gotický bol zo 14. st. Tento už nevyhovujúci zbúrali a ponechali z neho vežu a fasádnu stenu. Na náklad farníkov a patróna postavili nový kostol. Tento 1. sept. 1907 konsekroval B Radnai. Pri projekcii veľmi dbali na to, aby bol kostol dôstojným domom služby Božej. To sa aj podarilo, lebo na to bedlili viacerí kňazi, rodáci. Je to mohutná stavba aj podľa vonkajšieho vzhľadu, tak isto krásna aj vo svojej jednoduchosti vo vnútri. Neni ešte vymaľovaný. Pôsobí dojmom velebnosti a nabáda ku zbožnosti. R. 1928 bol tónovo vybielený.

Kalvária. Krásnou ozdobou celého okolia je kalvária, postavená na stráni pri obci Solka. Jednotlivé kaplnky a štácie spája cestička, upravená v teréne. Jej staviteľom je Anton Richter CEN. Venoval na to celoživotné úspory. Pri tom sa našli aj pomocníci a priaznivci. Zakladateľ nešetril, ale dal si záležať, aby dielo bolo umelecké. Študoval zariadenia a vzhľad mnohých jestvujúcich kalvárii doma i v zahraničí. Podľa toho si vytvoril vlastný koncept a plány dal vyhotoviť v umeleckom cirkevnom ateliéri v Mníchove. K ma spolu 27 objektov. Začína sa kostolom večere Pánovej. Je postavený ako všetky objekty v novogotickom štýle. Rozmery d. 14,40m, š. 8,40m, v. 7,85m. Má vežu zo zvonom. Oltár je z moreného dubového dreva. Má organový chór bez nástroja. Nasleduje kaplnka Olivovej hory. Rozmery: 5,70m, š. 5m, v. 7,35 m. V nej je reliéfny obraz vyrezaný z dreva a kamenné sochy evanjelistov. Štácie sú rozmiestnené po stráni, všetky jednej velikosti. V každej je reliéfny obraz z polychrómovanej masy, niektoré z kararského mramoru. Je ich obvyklých 14. Okrem nich sú ešte medzistanice. Na vrchole je kostolík Ukrižovania, rovnakej velikosti ako kostolík večere Pánovej. Oltár ma z kararského mramoru. Pozadie oltára tvorí stena obložená kameňmi lesklého kvarcitu a aragonitu, akoby zem vrchu Kalvárie. Na vrchole sú kríže, scéna kalvárie. Kalvária končí kaplnkou Božieho hrobu. Mala byť ešte jedna kaplnka vzkriesenia, ale tá sa neuskutočnila. Púť býva na Povýšenie kríža.

Kaplnky v obvode farnosti:

Kaplnka Sedembolestnej na cintoríne , postavená Ondrejom Brestenským r. 1799.

Kaplnka sv. Jána Nep. pri Solke. Dal ju postaviť r.1804 Ondrej Brestenský. Tu bol údajne už 1260 kostol.

Kaplnka sv. Vendelína, postavená r. 1816 Jánom Dankom.

Kaplnka P. Márie Karmelskej pri Vyšehradnom. Dal ju r.1816 postaviť Pavol Danko.

Kaplnku sv. Jozefa postavili zbožní murári r.1882.

Kaplnku P. Márie Lurdskej dal postaviť Jozef Richter r. 1904.

Xenodochium jestvovalo tu od nepamäti. Mali v ňom zaopatrenie 6 - 8 starci. Urbársky súpis r.1605 píše, že domínium prispievalo týždenne 50 denármi. R. 1827 vyhorelo a opravili ho na náklad mesto. Jestvovalo donedávna.

Kláštor

Na výchovu ženskej mládeže sa rozhodli otcovia mesta postaviť kláštor so školou. S dielom začali r. 1886. Náklady hradili z rôznych fondov, najviac však z milodarov. /Najštedrejším darcom bol Venanc Czeisel, miestny rodák, F z Kútov, ten venoval 12.000 zl./ R. 1890 biskup posvätil, učiteľkami sa stali sestry sv. Vincenta. Udržali sa tu do r 1945. R.1904 školu rozšírili a pristavali ľavé krídlo. V kláštore bola kaplnka prístupná pre veriacich.

Fara. CV 1755 píše, že budova bola drevená. Len kancelária a kuchyňa boli murované. Terajšiu budovu postavili r. 1804. R 1827 vyhorela a jej vzhľad upravili na dnešnú podobu. Je poschodová, kamenná stavba, upravená na moderné bývanie.

Farári:

1401 sp. Renis Andrej – 1464 sp. Peter – 1483 sp Ján – 1487 sp. Nikasius – 1559 sp Gašpar – 1560 Biliczenus Juraj – nasledujú ev. F. Po rekatolizácii: 1660 P. Mechtel Joachim SJ – 1665 Kraus Vilibald – 1668 Vilpas Hieronym – 1671 Jakucz Jakub – 1673 Regius František – 1676 Zobelius Matej – 1679 Gros Ján – 1686 Hunger Ján – 1690 Langer Ján – 1691 Watthofer Pavel – 1701 Csernak Juraj – 1729 Mertinger Jozef – 1740 Koller František – 1766 Dérer Anton – 1766 Zolnay Ján – 1812 Tománek Michal SF – 1812 Hauser Juraj – 1817 Tencer Anton – 1833 Polerecký Jozef – 1839 Forgách Alojz –

1841 Szmetanay Ján – 1843 Steinhübl Jozef – 1870 Lasab Karol – 1870 Wohland Jozef – 1911 Fegyveres Viliam – 1911 Raitsits František – 1934 Petruch Jozef – 1945 Pizerák Martin – 1959 Pöss Jozef

Poznámky:
Do r. 1946 sa volalo Nemecké Pravno. Lat. Teutoprona, nem. Deusch-Proben, maď. Németpróna.
Pramene CV a HD.
1. Horná Nitra, vlastivedný slovník
2. Thurzovci, bojnickí zemepáni nariadili, že nik nemôže byť prijatý do niektorého cechu, ak neni evanjelik, na čom dôsledne trvali. Pálffyovci zase nariadili, že žiaden cudzinec sa tu nemôže usadiť, ak neprijme kat. vieru. Nariadenie prísne dodržovali, a preto sa tu udržalo jednoliatosť viery. Na konci 18. st. sa síce prisťahovali dve inoverecké rodiny, keď využili výhody jozefínskeho patentu, ale neskoršie sa vysťahovali.
3. Knižne je vydaný Schematizmus kňazov, pochodiacich z NP.
4. Štedrým darcom zariadenia tejto kaplnky bol Anton Richter, vicerektor seminára a prof. VŠB v BB. Zaslúžil sa aj o kostol, lebo navrhnuté plány dal preskúmať odborníkom, aby stavba vynikla aj umelecky, aj prakticky dobre slúžila.
Z kroniky:
Hl. oltár postavil rezbár Seilnacht v Hlohovci, stál 6000 K. Zaplatil ho Rudolf Richter, obchodník.
Popis starého kostola pozri v SchH. Už dávno nevyhovoval. R.1870 boli hotové plány na stavbu nového, ale nemal ich kto uskutočniť. Keď 1896 spadol na veriacich kus vakovky, úradne ho zatvorili. Onedlho ho zase museli otvoriť, lebo nebolo možnosti stavať. Konečne tlačení nutnosťou r. 1904 sa chytili do stavby. Na čas stavby adaptovali kaplnku, ku ktorej pristavali drevený barak, pre bohoslužby. Zariadenia kalvárie zhotovili najviac v umeleckej dielni v Mníchove. Ale aj domáci remeselníci sa podieľali na práci, Karol Horn, kamenár z BB , Vil. Šteffek, rezbár z B. Štiavnice.
Za Jozefa II. prišiel úradník z Chynorian a zhabal všetky paramenty konfraternity. Rozpredal ich pod rukou neskoršie v Prievidzi. Hotovosť v kase F zachránil tak, že za ne kúpil tabernákul.
R. 1953 bolo zemetrasenie, ktoré poškodilo kostol i faru.
Revolučný rok 1848 sa aj tu prejavil, keď prišli Hurbanovi gardisti do mesta. Šírili o nich povesti, že rabujú a odvedú dievčence. Mnohí ušli pred nimi do hôr. Gardisti prišli, navštívili prázdne domy, ale žiadnu škodu neurobili. V cirkevnom poriadku nastala v tom čase tá zmena, že povinné práce na far. pozemkoch boli vymenené za peniaze.
Po incidente, ktorý mal F u dvoch farníkov, ktorí zatvorili pred ním dvere, keď chodil s koledou a iní si robili nemiestne poznámky, na mieste si zobliekol šaty, ďalej nešiel a koleda zanikla.
R. 1605 valónski vojaci gen. Bastu vypálili mesto. Zhorel aj kostol a zvony sa roztavili.

Nová Lehota

Dedina leží na priesmyku Tekova do hornej Nitry. Chotár má síce rozsiahly, ale polia chudobné, na vysokých úbočiach, ktoré vyžadovali namáhavé obrábanie. Osídlenie bolo asi v rovnakej dobe, oko v J. Lehote. Za feudalizmu patrili šušolskému cirkevnému panstvu. V doline Kľak bola skláreň, ktorá zanikla koncom minulého st. Najstarší záznam o posesii je v účtoch Hypolita d´Este z r. 1487. Obyvatelia sa živili poľnohospodárstvom, prácou v lese a boli aj murári. R.1945 asi dve tretiny obyvateľstva vysťahovali do Nemecka. Tým sa znížilo asi na polovicu, lebo Slovákov pre chudobu poli sa sem nasťahovalo veľmi málo. Pole teraz obrábajú štátne majetky.
Farnosť. CV 1559 píše, že tu bola farnosť. F v tom čase chýbal a duch. správu konal F z J. Lehoty. Potom zanikla a stala sa filiálkou J. Lehoty. /1/ Keď sa v druhej polovici 18 st. robil prieskum, v ktorých dedinách pre prírastok obyvateľstva treba zriadiť farnosť, usúdilo sa, že je aj tu potreba. BBB Berchtoldt ako zemepán erigoval tu farnosť a stal sa jej patrónom. Za prvého F ustanovil svojho sekretára Millera, ktorý sa však dal zastupovať K, kým sám ostal na ordinariáte.
Patronát. Patróni boli BB.
Kostol zasvätený sv. Mikulášovi bisk., stoji uprostred obce na vyvýšenom mieste. Nebol pri ňom cintorín. Sloh je taký, aký bol v tej dobe slohom sakrálnych stavieb. Rozmery: d. 23m, š. 9m, v. 6m. Svätyňa je obdialníková, zakončená oválnou stenou. Víťazný oblúk je polkruhový. Cely kostol má drevenú, omietnutú povalu. Chór má trojstranný, drevený. Veža stojí v priečelí kostola a má ihlancovitú helmicu. V nej sú štyri zvony. Zariadenie je novorománske. Je vymaľovaný.
Pôvod kostola. Vystaval ho BBB a farníci. 30 okt. 1786 ho F Miller benedikoval. Bola to len hrubá stavba, lebo ho dokončili len o 5 r. R. 1791 ho F Berchtoldt konsekroval. Chór zväčšovali už r. 1823. R. 1924 zhotovili trojstranný, lebo ľudí pribudlo. 1923 ho vydláždili keramickými dlaždicami.
Kaplnka sv. Vendelína stojí v dedine pri ceste. Postavil ju janolehotský F Herzog r. 1776. V nej sa konali služby Božie, dokiaľ nebol skompletizovaný kostol. R. 1820 v nej postavili oltár z bisk. kaštieľa. R. 1845 ju zbúrali a novú postavili z milodarov veriacich a zbierky uhorských biskupov. Teraz je premenená na dom smútku pre účely pohrebov.
Fara. Postavili ju r. 1787. Dovtedy býval K v súkromnom dome. Viackrát ju renovovali, posledne r. 1951.
Farári.
1764 Miller Ján, za neho slúžil K Juraj Pauer – 1792 Vianini Ignác – 1838 Jauer Jozef – 1841 Faix Ján – 1854 Ambrózy Pavel – 1878 Húska Martin SF – 1878 Schultheis František – 1882 Martinček Jozef SF – 1882 Czeisel Ladislav – 1899 Hoffmann Ján – 1924 Várnai Vojtech – 1934 Tencer Andrej – 1941 Simonides Ján – 1945 Hanowski Anton palotín SF – potom z Handlovej kapláni – 1952 Kliment Jozef – 1956 Baránek Pavol – 1957 Sliva František – 1960 Mravík Benedikt – 1962 Galbavý Stanislav – 1970 Šmondrk Ábel – 1971Dubovský Peter

Poznámky:
Nem. Neuhaj, Neuheu, maď. Újlehota, potom: Újgyarmat.
Pramene: CV a staršia HD sa stratili po druhej vojne, keď odchodom F Simonidesa zostala F otvorená nežiaducim živlom a napoly zničená. Ostala iba HD zväzok od r. 1874.
1. Bucko: Reformné hnutie.

Z kroniky:
Oltáre vyhotovil F. Šteffek a kostol maľoval L. Schrammek z B. Štiavnice.
R. 1788 postavili školu.
1802 F Miller postavil sochu sv. Jána Nepom.
1820 BBB Makay vizitoval farnosť a nariadil F, aby katechizoval zamestnancov v sklárni.

1841 bol kostol vydláždený kamennými platňami.
1841 F Ambrózy vysadil okolo fary cudzokrajné stromy. Z nich žije vzácna americká sekvoja. Podľa zistenia na ochranu prírody v BB je takých stromov mimo arborétum iba 14.
1925 bolo založené bratstvo B. Srdca Pána.
1923 bol kostol vydláždený keramickými dlaždicami.
1933 bola zadovážená krížová cesta.

Oslany

Oslany sú mestečko na upätí Vtáčnika a Tríbečských vrchov. Ich prvý historik F Schestáky odvodzuje meno od potoka Slaon, ktorý tade tečie. Prehlasovaním vzniklo Oslan – Oslany. V 15. st. boli povýšené na mestečko s erbom a právom trojakého jarmoku. Výsady dal Vladislav r. 1503, Maximilián ich potvrdil r. 1565. Žila tu rodina Oszlányiovcov. Po jej vymretí kuriu zdedili Balassovci, Maholányiovci a Géczyovci. V 18 st. majetok kúpili Pálffyovci, ktorí sa tu udržali do 20 st. /1/ Za tureckého panstva mnoho vytrpeli. Po zriadení novej politickej správy v 70. rokoch stali sa slúžnovským sídlom. Obyvatelia sa zaoberali gazdovstvom a remeslami všetkého druhu. Výrobkami zásobovali široké okolie. Rozvoj priemyselnej výroby zlikvidoval remeslá.

Farnosť je starobylá, nachodí sa v páp. decim. protokoloch i v Pazmáňovom katalógu. Za patronancie rodiny Géczy de Assakürt zaujali ju ev. /2/ Katolíci sa mohli zúčastňovať na bohoslužbách iba v kaplnke Hunyadyovcov v H. Vsi. Keď Pálffyovci zaujali majetok, grófka F Khuen Pálffy vypovedala kazateľa a farnosť sa stala katolícka. V 19. st. jej rozsiahle územie sa začalo drobiť. R. 1800 bola oddelená H. Ves a Radobice, 1804 Bystričany. Tu boli zriadené farnosti. R. 1890 bola pridelená Chalmová ku Bystričanom. Je tu aj kaplánska stanica, ktorá bola zriadená okolo r. 1810.

Filiálka: Čereňany.

Patronát. O rodine Oszlanyiovcov, ktorá tu pravdepodobne vykonávala patronátne právo, niet zmienky. Po nich boli Géczyovci, tí sa smutne preslávili. Od polovice 17. st. boli patrónmi Pálffyovci. Po predaji oslianskeho panstva asi od 1902 sa patróni menili. Najprv to bol komposesorát, potom do r. 1923 František Krištof, za ním Mária Brunová, a od r. 1927 univ. profesor Dr. B. Němec.

Kostol sv. Štefana kráľa stojí na námestí. Rozmery: d. 36m, š. 16m, v.14m. Štýl sa podobá barokovému. Svätyňa je zakončená oválnou stenou. Víťazný oblúk oddeľuje loď od svätyne. Loď je priestranná, obdialníková. Klenba je tehlová, báňovitá, rozdelená do troch polí. Vzadu je murovaný chór. V priečelnej fasáde stojí veža s barokovou helmicou. V nej sú tri zvony. Hlavný oltár je barokový s retabló na stene. Na bočnom oltári je socha z doby gotickej.

Pôvod kostola. Do r. 1756 tu stal kostol z neznámej doby. Mal dve veže a sanktusník. CV 1560 píše, že mal 6 oltárov. /3/ Bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. T. r. ho zbúrali a F Domanický zorganizoval postavenie terajšieho. Stalo sa tak na ťarchu kost. pokladnice, príspevku patróna a milodarov farníkov. /4/ Dostavali ho r. 1758.

V **Čereňanoch** je kostol sv. Márie Magdalény. Stojí na kopčeku, na okraji obce, je ohradený múrom a vôkol neho je cintorín. Rozmery: d. 30m, š. 11m, v. cca 9m. Svätyňa je obdialníková, uzavretá oválnou stenou, víťazný oblúk mohutný, výrazný. Loď je obdialníková. Klenba je tehlová, pruská, delená na tri polia. Vzadu je murovaný organový chór. V priečelnej fasáde stojí veža a v nej dva zvony. Pod svätyňou je krypta Hunyadyovcov. Pod chorom je druhá. /6/ Oltár a vnútorné zariadenie je novšie.

Pôvod kostola. Podľa nápisu na stene z r.1651 bol kostol prestavaný a bola k nemu pristavená veža, na náklad Tomáša Majthényiho. R. 1710 bol kostol znova postavený /snáď po nejakej katastrofe/. Začiatkom 19 st. bol aj tento popukaný, takže ho r. 1837 pre bezpečnosť zatvorili. Tak ostal až do r. 1876, lebo patróni Majthényiovci a Hunyadyovci ho nechceli opraviť. T. r. ho opravili za 2.500 zl. Veriaci, hoci veľmi chudobní, prispeli na jeho opravu. R. 1936 zhotovili nový krov a r. 1937 ho vymaľovali.

Na cintoríne v Oslanoch je **kaplnka** z r. 1878.

Xenodochium bolo do prítomnej doby. V ňom dostávalo zaopatrenie 6 chudobných.

Fara. Najstaršia budova bola postavená s nepálených tehál. R. 1758 zhorela. Opravili ju a bola ďalej biednym bývaním. R. 1811 sa B zdráhal inštalovať nového F, lebo musel bývať v nájomnom dome. Len keď vymenili provizora bojnického panstva, bolo možne pristúpiť ku stavbe novej fary. Stalo sa tak

r. 1814. Trvá dodnes. 1953 ju generálne opravili.

Farári:

Medzi 1332- 1338 spomína Dominicus sacerdos eccl. Hoslan. – 1395 sp Tomáš – 1483-1488 sp. Poléczy Peter – 1551 sp. Gregor – 1561 sp Knihár Ambróz – 1581 sp. Gragovič Martin – 1667 Kapry Ján – 1674 Bartáni Mikuláš – 1680 Jurikay Ján – 1700 Mednyánszky Tomáš – 1703 Raukay Štefan – -1706 Antalovič Štefan – 1711 Tomassovic Andrej – 1755 Domanický Mikuláš – 1765 Silháček Ján – 1767 Dubina Jozef - 1790 Schestáky Jozef – 1811 Szentiványi Imrich – 1828 Holmiky Vincent – 1838 Daniss Štefan SF – 1838 Takáč Jozef – 1860 Štanga Jozef – 1867 Hrivnák Juraj – 1897 Ujvári Matej – 1932 Petic Peter – 1939 Huťka Jozef SF – 1939 Tomeček Vincent – 1951 Oršín Anton – 1970 Hudec Štefan

Poznámky:

Pramene HD I, II, III, CV 1780, 1805, 1821

1. R. 1683 na veľkonočnú nedeľu stihlo Oslany veľké nešťastie. Počas bohoslužieb vtrhli Turci do mestečka, rabovali nielen veci a dobytok, ale aj ľudí, zvlášť mladé ženy. Odviedli ich do N. Zámkov. Odtiaľ sa niektoré vykúpili, iné ušli, ale prišli domov tehotné. Tak sa tu našli potomkovia Otomanov.
2. Ev. F pozri do dodatku.
3. Kostol už dávno musel byť nedostatočný, lebo CV 1561 spomína, že akýsi dobrodinec venoval na zväčšenie kostola 35 fl, ktoré patrón Géczy násilne odobral kost. otcom.
4. R. 1758 bol kostol ohrozený požiarom, ktorý vo veľkom týždni strávil polovicu mesta. Kostolu sa len preto nič nestalo, lebo múry boli len na polovicu vystavané.

R. 1779 dal F postaviť pod chorom kryptu, na čo vynaložil z kostolnej kasy 300 fl. CV mu vytýka daromne vyhodenie peňazí na zbytočný cieľ.

Sebedražie

Roľnícka obec. Za feudalizmu to bola kuriálna osada. Osídlili ju nemeckí kolonisti, ktorí sa poslovenčili. Prvý záznam o nej je z r. 1245. /Seepredas/

Farnosť bola zriadená r. 1788 ako miestna kaplánska stanica, od r. 1806 ako farnosť. Dovtedy patrila prievidzskej farnosti.

Patronát. Barbora Majthényiová založila pre kostol fundáciu dvoch roľníckych usadlostí. Patronát nad novozaloženou farnosťou mala Náb. základina. V Cígli bolo patrónom miestneho kostola bojnické panstvo.

Kostol sv. Barbory panny, mučenice, stojí uprostred dediny. Pri ňom bol cintorín rozmery: d 19m, š. 8,5m, v 5m. Svätyňa je oktogonálna, zaklenutá hviezdicovou klenbou. Víťazný oblúk polkruhový, loď obdialníková. Vzadu i po oboch stranách lode sú murované chóry, zaplňujú nevkusne celý priestor lode. Pôvodná drevená povala bola nahradená krížovou klenbou, keď r. 1654 ľahol popolom. Veža stojí v priečelnej fasáde a má ihlancovitú helmicu. V nej sú tri zvony, váhy 220, 78 a 40 kg /1/ Oltár a kazateľňa sú pseudorománskeho štýlu, drevené.

Pôvod kostola sa spomína v druhej polovici 15 st. Doložený je r. 1642, keď zhorel a bol potom prestavaný. Veža je z neskoršej doby, oltár zo začiatku 20 st.

Kostol v Cígli zasvätený sv. Matúšovi ap. a evanj. Rozmery d. 18m, š. 8,70m, v. 6,50m. Svätyňa je polygonálna, víťazný oblúk polkruhový, loď je skoro štvorcová. Povala drevená, štuková. Vzadu je drevený chór s harmóniom. Dlažba kamenná. V priečelí stojí veža, postavená r 1950. Je murovaná kyklopským murivom, a bočnými prístavkami, ktoré slúžia za schodisko. Vo veži sú zvony o váhe cca 130, 80 a 50kg. /2/ Oltár pseudorománsky /3/

Pôvod kostola Bol postavený v r. 1762, keď nahradil pôvodný drevený kostol.

V Sebedraží je kaplnka P. Márie, postavená r. 1930 na mieste starej.

Fara. Na začiatku samostatnej duch. správy K býval vo vojenskom dome, ktorý bol starý a stál mimo obce. R. 1812 začali stavať novu faru, stavba však trvalo dlho, kým ju dokončili.

Farári:

Miestni kapláni: 1788 Krudl Sebastián – 1791 administrovalo sa z Prievidze – 1793 Zagolík Mikuláš – 1802 Mayer Jakub.

Farári: 1804 Mutňanský Ábel -1808 Vendrinský Ján – 1815 Zachej Samuel – 1830 administrovali z Prievidze – 1835 Szmetanay Ján – 1842 Kredich Leopold – 1847 Peťko Izák – 1847 Čillík Izák – 1856 Vály Imrich – 1882 Lasab Karol – 1889 Grígeľ Matej – 1935 Weiss Viliam – 1941 Leporis Ignác – 1946 Félix Vojtech – 1954 Hrmo Albín – 1961 Dobrovodszky Štefan

Poznámky:

Pramene: CV 1702 Prievidza, CV 1821, HD

1. Prvý zvon uliala fa. Vd. Adolfa Hillera v Brne, druhé dva tá istá r. 1927. /Prvý r.1922/.
2. Oltár v Cígli zakúpili z milodarov amerických Cígľanov.
3. Zvon je starobylý. Jeden zrekvirovali za vojny.

Z kroniky:

Starý oltár v Sebedraží bol z r. 1702. Ten vyradili a nový dali 1910 zhotoviť J. Krausemu v B. Štiavnici za 1800 k. Socha sv. Barbory na ňom je zo starého oltára. Kazateľňu zhotovili za 600 k. Oltár do cígľ. kostola za 1600 K.

R.1912 bol cígľ. kostol generálne opravený.

Pri cígeľskom kostole stojí stará lipa, ktorej kmeň je napoly bútly. Je to najhrubšia lipa, akú som kedy pri kostoloch videl.

Keď Kazimír Tarnóczy, miestny statkár, predal svoj majetok v chotári sebedražskom za 1 065. 000 K, z poplatkov za prevod, ktoré obec získala, bola postavená r. k. ľudová škola.

Tužina

Dedina bola kolonizovaná v 13. a 14. nemeckými osadníkmi. Zachovalo sa tu osobitne nárečie až do odsťahovania r. 1948. Bola to roľnícka dedina na chudobných podhorských poliach. Kvitlo tu aj remeslo. F Paar vykonal pre remeselníkov od panstva cechový poriadok. Prisťahovanými kolonistami r. 1948 sa celá dedina poslovenčila.

Farnosť bola založená 1685. Predtým patrila k bojnickej, neskoršie ku pravnianskej farnosti. Za reformácie bola na čas ev., ale keď r.1680 grófka Khuen Pálffyová vypovedala z N. Pravna ev., vrátila sa ku starej viere. /Regestum animarum dominii Bajmócz/

Kostol sv. Jakuba ap. stojí uprostred dediny. Neni ohradený múrom a nebol pri ňom cintorín. Rozmery: d. 30,5m, š. 12,40m, v. 12m. Svätyňa je polygonálna, víťazný oblúk oválny, loď obdialníková. Klenba je pruská nesená pásmi, ktoré sedia na vnútorných oporných pilastroch. Okná sú vysoko, dávajú hojnosť rozptýleného svetla. Vzadu je murovaný chór, spolu so zábradlím tvorí pekné pozadie. Veža je vstavaná do kostola v priečelnej fasáde. Barokový oltár ma predelu a menzu, retabló na stene.

Pôvod kostola. R. 1633 si veriaci za škultéta Pavla Wolfa postavili murovaný kostol. Svätyňa a sakrestia boli sklepené, loď mala drevenú povalu. Veža mala tri cibuľovité báne. Pôvodný titul sv. Jakuba premenovali za prot. na Nanebovstúpenie. R.1715 ho Lukáš Natali, sufragán OAB konsekroval. Tento kostol zbúrali.

Nový kostol postavili v r. 1788 - 1797. Je to krásna baroková stavba, prievidzský piaristický kostol v menšom. Náklad na stavbu hradili z fondu, ktorý na ten cieľ zanechal v pozostalosti F Paar. S úrokmi činil na začiatku stavby 4000 fl. S príspevkom patróna, ktorý dal materiál, to bolo skoro dosť na postavenie. R. 1945 kostol zhorel a dva roky ostal nezakrytý, čím sa veľmi poškodil. Jeho ošumelé vnútorne steny a klenba sa smutne dívajú zo zbytkov bývalej umeleckej maľby a bolestne kričia na zašlé tragické časy.

R.1818 rodina Schentelová postavila kaplnku. Tá už nejestvuje, bola zničená v tých časoch.

R. 1749 F Paar postavil na pamiatku moru, ktorý postihol celú krajinu, stĺp Nepoškvrnenej. Teraz je už ošumelý.

Fara. Prvú začali stavať r. 1686, ale skompletizovali ju až v r. 1739. Slúžila sto rokov. R. 1783-1785 postavili novú faru z fondu F Paara. Táto slúžila do r. 1945, kedy zhorela. Farnosť ostala neobsadená a ľudia rozkradli jej zariadenie, takže ostali len holé múry, ktoré zbúrali. Terajšia fara je novostavba, zriadená z rodinného domu odsťahovanej nemeckej rodiny.

Patronát. Bojnické panstvo bolo patrónom po ňom od r. 1938 firma Baťa až do roku 1949.

Farári 1635 Langer Augustín – 1691 Krupíc Matej – 1709 Pajer Michal – 1713 Gulden Ondrej – 1731 Gramantik Matej – 1736 Mandeli Ignác – 1739 Paar Tomáš – 1772 Fegyveres Ján – 1806 Kuhajda Ondrej – 1832 Reuth Alojz – 1838 Tilles František – 1860 Gombár Daniel SF – 1861 Slotta Juraj – 1871 Czeisel Ignác – 1926 Bauer Jakub – 1944 administrovalo sa z N. Pravna – 1946 Vágner Adolf – 1951 Grešš Štefan

Poznámky:

Nemecky sa obec menovala Schmidshau, podľa zápisu v CV preto, lebo prvý osadník bol kováč. Maď. meno Kovácspalota.

Pramene: CV a HD.

Keď bola väčšina nemeckého obyvateľstva odvezená do Nemecka, nasťahovali sa sem Slováci a dedina sa poslovenčila.

Čiastka cechových artikul týkajúca sa náboženského života je zapísaná v HD.

Starý kostol od začiatku nevyhovoval. R.1739 o ňom píše F Paar, že je to temná jaskyňa plná zápachu. Dal ho od základov renovovať, takže zo starého zostali len múry. Dal v ňom vybudovať

kryptu. Ku koncu života pomýšľal na stavbu nového, o čom urobil aj direktívy, ktoré zapísal do HD. To sa mu však uskutočniť nepodarilo, ale založil fond, do ktorého legoval aj svoju pozostalosť. Fond sa natoľko zveľadil, že bol dostatočný na postavenie nového kostola. Staviteľom bol Jozef Fogt z Kremnice. F ako stavebník mal so stavbou veľké ťažkosti, lebo farníci nechceli zadarmo na stavbe pracovať. Určil im preto plat: šichníkovi 10 gr a povozníkovi 24 gr. To sa im málilo, preto prestali vôbec pracovať a stavbu museli zastaviť. Vec sa dostala k riešeniu na župnú vrchnosť, ktorá ich ku práci donútila a potom museli pracovať zadarmo. Kostol postavili na farskej záhrade poblíž starého. Starý zbúrali a materiál použili na postavenie veže. Fond založený Paarom využili v kritickej dobe, lebo o niekoľko rokov po napoleonskej vojne nastal bankrot a fond by bol prepadol.
Dôchodok farára bol od založenia farnosti veľmi nízky, ročne iba 240 zl. Keďže je kraj výhodný na pestovanie ovocia, zamerali sa farári na toto a tak zlepšili svoje hmotné postavenie.
Pri požiari r. 1945 sa roztavili zvony. Ich kov ma farnosť na skládke a čaká sa vhodnú dobu, kedy sa odlejú nové.

Zemianske Kostoľany

Obec, kedysi roľnícka, dnes priemyselná, v ktorej je veľká tepelná elektráreň.
Farnosť je nová, zriadená r. 1949 opojením obcí ZK a Dolné Lelovce. ZK patrili k farnosti Kamenec pod Vtáčnikom a D. Lelovce patrili do nitr. diecézy. Obsadzovanie farnosti sa malo diať striedavo raz z BBB a druhý raz z nitr. diec. Farnosť bolo treba zriadiť, lebo rozvoj priemyslu doviedol sem mnoho nových obyvateľov.
Patronát nebol žiadny.
Kostol sv. Jána Krstiteľa stoji uprostred obce pri hlavnej ceste. Je ohradený múrom so štyrmi baštami na rohoch. Nebol pri ňom cintorín. /Mŕtvych vozili pochovávať ešte r. 1821 do Kamenca, ako to píše CV/. Štýl kostola je renesančno-barokový. Rozmery: d. 22m, š. 9m, v. cca 8m. Svätyňa je polygonálna zaklenutá. Jej steny sú ozdobené štukovými puklicami. Víťazný oblúk je oválny, oddeľuje loď, zaklenutú krížovou klenbou, stojacou na bočných pilastroch. Vzadu je murovaný organový chór. Hlavný oltár aj ostatné vnútorne zariadenie je barokové, bohato zlátené. Veža stojí v priečelnej fasáde, zakrytá je jednoduchým stanovým krovom, pokrytá škridlou. V nej sú tri zvony. Kostol pôsobí dobrým dojmom. Zvonku je vzhľad jednoduchý, znútra však pôsobí príjemným dojmom bohatstva barokového prejavu nábožnosti.
Pôvod kostola. Bol postavený na náklad miestnej zemepanskej rodiny Kosztolányich, otca Štefana a syna Žigmunda. R. 1677 im dal povolenie gen. vikár OAB Pavel Balassa, aby kostol postavili. Stavba sa omeškala, takže prvú sv. omšu v ňom slúžil r. 1701 bojnický F opát Ján Žilka. Vtedy ešte nebola postavená veža, ani ohrada. /Pod kostolom ma kryptu r. Kosztolányich./
Fara. Po príchode F nebolo budovy. Býval v bývalej škole, veľmi malej budove. Potom kúpili súkromný dom.
Farári /Curati expositi/
1942 Hulla Ján – 1944 Hudec Štefan – 1948 Galúsek Karol – 1950 Hrmo Jozef SF z Kamenca – 1952 Táska Štefan – 196... Gregorovič Tibor.

Dolné Lelovce

Sú teraz súčasť obce ZK. Roľnícka dedina, za feudalizmu patrila rodine Tarnóczych.
Farnosť v dávnej minulosti patrila ako filiálka ku Kamencu. R. 1725 ju oddelili spolu s Vieskou a vytvorili novu farnosť po menom Dolné Lelovce. Dostala sa do nitr. diec. R. 1949 bola pripojená k ZK.
Patrónom bola rodina Tarnóczych.
Kostol je zasvätený P. Márii /Natae Reginae Angelorum/. Pri ňom bol cintorín ohradený múrom, z ktorého pre nedbanlivosť ostali len ruiny. Pod kostolom mala kryptu r. Tarnóczych.
Pôvod kostola. Postavený bol r. 1731 na náklad Imricha Tarnóczyho, ktorý mal k dispozícii fond, založený na tento cieľ už dávnejšie
Farári v D. Lelovciach:
1725 Sukup Jozef – 1728 Miskóczy Pavel – 1729 Rajecký Ján – 1731 Kuchtík Martin – 1732 Rettlich Ignác – 1734 Virágh Ján – 1734 Palumbini Matej – 1738 Rottmund Juraj – 1757 Ághy František – 1767 Stacho Pavel – 1792 Horký Ján – 1816 Gálik Pavol – 1822 Máczy František. Po ňom ostala farnosť neobsadená a pripojená ku Novákom./

ARCHIDIAKONÁT NITRIANSKY
DEKANÁT PARTIZÁNSKE

Malé Krštеňany

Malé i Veľké Krštеňany sú roľnícke obce. Za feudalizmu patrili najprv ku domíniu hradu Ugrog, potom nitrianskemu biskupstvu a budínskej kapitule. Čiastku chotára vlastnili zemianske rodiny Erdődiovci a Hunyadyovci. Dedičstvom nakoniec pripadli rodine Simonyi. Najstaršia zmienka o nich je z listiny z r. 1271 „possessio utraque Keresnye circa Scachan“/1/ Druhý raz r. 1318 „duae possessiones opulentes 50 mansionum Kerescen vocatae circa villam Szkacsan“. /2/

Farnosť je starobylá, nachodí na v registri pápežského desiatku r. 1332-1337, 1381 sa spomína „villa Kereschen, una cum ecclesia, alia absque ecclesia in territorio castri Ugrog“. /3/ Pazmáňov katalóg ju uvádza pod menou „Kristinen“. Za reformácie sa novotárstvo sem nedostalo. /4/ Na okolí sa síce evanjelici všade rozširovali, ale Krštеňany boli útočišťom pre katolíkov z okolia. CV 1805 ju nazýva ako „pannu nepoškvrnenú od luteránov“. R. 1778 zhorela fara a čo zostalo, vyrabovali obyvatelia, farár nemal kde bývať. /5/ Ostala neobsadená a do r. 1800 ju spravoval F zo Šimonovian. Ten ich nedostatočne obsluhoval, preto žiadali, aby si držal K, ale F Knapovský to odmietol, že nemá na to fondu. Zložili dostatočný fond, ale aj to odmietol. Farníci použili fondové peniaze na vystavanie farskej budovy a tak sa farnosť obnovila.

Patronát. Majoritní zemepáni boli v chotári cirkevné inštitúcie, a tým boli aj patróni. Boli to nitrianske biskupstvo, neskoršie kapitula. Ďalej to bola kapitula v Starom Budíne. Táto odovzdala majetok fondu malého seminára v Trnave /Collegium rubrorum/. Okrem týchto boli patrónmi aj svetskí zemepáni Erdődyovci a Hunyadyovci. Keďže majetok dedične prechodil na iných, spomína sa r. 1805 ako patrón Vendelín Kochanovský. Nakoniec to bola rodina Simonyi. Tento konglomerát zapríčinil, že sa málo starali o budovy, ktoré hynuli.

Kostol P. Márie /Natae Reginae angelorum/ stojí na vŕšku uprostred obce. V minulosti bol pri ňom cintorín, ktorý len r. 1921 premiestnili zriadením nového. Je to nová stavba bez štýlu. Rozmery: d. 15m, š. 6,5m, v. 5m. Svätyňa je polygonálna. Umiestnili v nej pastofórium zo starého kostola. Loď je obdialníková. Víťazný oblúk chýba. Svätyňa i loď majú rovnú železobetónovú kazetovú povalu. Na južnej strane je kaplnka. V priečelnej fasáde stojí veža, v ktorej sú dva zvony.

Pôvod kostola. Pôvodný kostol bol z doby gotickej. Svätyňa bola zasklepená, loď mala drevenú povalu, neskoršie aj tú zasklepili. Na južnej strane bola kaplnka a pod ňou krypta rodiny Hunyady. Kostol pustol pre nevšímavosť všetkých, ktorí sa mail oň starať. 1902 bol v žalostnom stave, tieklo do neho zo všetkých strán, organ bol zničený. O 20 rokov ho zatvorili. Stavbu kostola brzdila aj nezhoda medzi oboma obcami. Malokrštеňanci chceli, aby stál kostol na starom mieste, filialisti však, aby sa postavil na novom mieste, na hranici chotára, aby veriaci z oboch obcí mali rovnako ďaleko do neho. Situácia sa zdala neprekonateľná. Dekan Selecký sa zriekol fary, lebo nevedel vyriešiť spor. Nástupca SF Berényi vzal vec pevne do ruky a cez všetky prekážky pustil sa do opravy kostola. Ukázalo sa, že bude hospodárnejšie, keď sa múry kostola zbúrajú a na starých základoch sa postaví nová stavba. Uskutočnilo sa to r. 1931 - 1932. Na úhradu nákladov najviac prispela nitr. kapitula, ako patrón.

Kaplnky: Jedna je pri vchode do cintorína. Druhá na hornom konci.

Kaplnka sv. Kataríny vo Veľkých Krštеňanoch. Postavili ju farníci r. 1906. Je veľká, v nej sa počas zatvorenia kostola odbavovali farské služby Božie.

Fara bola postavená r. 1799 z nepálených tehál. Viackrát opravovaná.

Farári:

Medzi 1332-1337 spr. Ján, plebán kostola P. Márie de Cresung – 1561 sp. Juraj – 1630 Majda Martin – 1638 Jacko Ján – 1640 Matej – 1647 Smutko Michal – 1657 odišiel Valkovič Michal – 1657 Čelko Matej – 1674 Hanula Juraj – 1677 Pudmericzy Pavol – 1679 Kypissy Michal – 1704 Ribini Adam – 1727 Šimonovič Ján – 1754 Piaček Imrich – 1759 Dubina Jozef – 1767 Solčánsky Tomáš – 1777 administrovali šimonovianski farári – 1800 Knapovský František – 1827 Gallas Ignác – 1849 Riššák Ján SF - 1849 Lulják Karol SF – 1851 Vittko Ignác – 1877 Krúpa Pavel – 1802 Živný Ján SF – 1902 Selecký František – 1929 Berínyi Lukáš – 1935 Straka Jozef – 1942 Hukel Michal.

Poznámky: Maď. Kiskeresnye.
Pramene: CV 1713, 1731, 1755, 1780, 1805, 1831.
1. Fejér CD VII,2,152.
2. Fejér CD VIII,2,172.
3. Fejér CD X,1,297.
4. CV píše, že r. 1682 a nasl. pre nebezpečenstvo od prechodiacich vojsk skryli cenné veci i matriky, preto deti nezapísali.
5. T. r. vypukol požiar dva razy na jar a v októbri, oba vyšli z fary. Pri druhom požiari zhorel kostol, škola a dedina. Občania mali dosť starosti so stavbou svojich domov a preto sa o stavbu fary nestarali. Keď videli, že šimonoviansky F má záujem, aby aj ich faru spravoval, rozniesli, čo ešte na fare ostalo.

Z kroniky:
R. 1814 boli zhabané zlaté a strieborné klenoty kostolov. Kalich bol u zlatníka, tak ostal, ale F musel ho vykúpiť za 25 fl.
R. 1849 uväznený bol F Gallas, preto lebo držal stranu košútovcom a verejne v ich prospech povedal reč.
R. 1874 vypukol požiar v panskom dome. Zhorel kostol aj fara. Tlejúce zvony prerazili klenbu kostola, ale sa neroztavili.

Partizánske

Nové, moderné mesto, ktoré založila obuvnícka firma Baťa v tridsiatych rokoch tohto storočia. Pôvodne sa volalo Baťovany, od roku 1946 Partizánske, vzhľadom na skupinu povstalcov, ktorá sa zorganizovala z továrenských robotníkov za SNP. Je to mesto obuvníkov.

Farnosť. Územie patrilo ku šimonovianskej farnosti, preto prvú duchovnú správu viedli šimonovianski farári. S rastúcim obyvateľstvom a perspektívou rozvoja bolo treba založiť miestnu duchovnú správu. Stalo sa tak 1. júla 1941, kedy bola tu zriadená expozitúra. Vtedy bolo necelých 900 katolíkov. Expozitúra bola premenená na normálnu farnosť.

Patronát prevzala a vykonávala do r. 1949 továreň.

Kostol je zasvätený Božskému Srdcu. Je to stavba moderných línií, ktorej architektúra bola vytvorená v stavebných ateliéroch továrne. Stojí na pokraji mesta v areáli námestia. Pôdorys je obdialníkový, svätyňa štvorcová. Okná sú vysoké, veľké, vnútro oplýva svetlom. Oltár je mramorový, moderný, s veľkou sochou Ježiša s otvoreným náručím. Vzadu je dvojitý organový chór s veľkým štvormanuálovým organom. V priečelí je vysoká veža.

Pôvod kostola. Továreň ako patrón stavala kostol vo svojej réžii z príspevkov robotníkov a zamestnancov katolíkov, ktoré im strhávala zo mzdy. Kostol sa staval viac rokov.

Fara. Spolu s kostolom stavala sa aj fara za podobných podmienok. Keď bola hotová, Mestský národný výbor ju použil na iné účely. Duchovný správca musel bývať v súkromnom dome, dosť vzdialenom od kostola. R. 1969 bola povolená stavba fary pri kostole. Stavbu viedol kaplán Ing. Ondrej Brunclík. Po jej dokončení farár býva v dôstojnej budove.

Duchovní správcovia:

1941 Vojtech Šuman Hreblay – 1941 Ján Hulla – 1945 Matej Zaťko – 1950 Ján Pekár – 1951 Jozef Feranec
Jozef Szénasi
František Teplan
Anton Oršín
Viktor Koštialik

Partizánske III. – Šimonovany

V minulosti to bola roľnícka dedina. Väčšinu chotára zaberali pozemky veľkostatku šľachticov Simonyich. Podľa nich dostala aj meno. Táto gazdovská tradícia sa zmenila, keď v susednom chotári bola založená r. 1936 továreň na obuv. Táto sa behom času rozrástla na mohutný podnik. Vyrástlo s ňou aj nové mesto, ktoré zaujalo aj Šimonovany a stali sa jeho štvrťou s názvom Partizánske III. R. 1956 tu vystavali veľkú nemocnicu.

Farnosť je starobylá. Spomínajú ju už protokoly páp. desiatku pod menom Synan. Pazmáňov katalóg ju tiež pozná pod menom Simoni. /1/ Za reformácie prešla rodina Simonyi na novú vieru a tak aj f. zaujali ev. F. /2/ R. 1681 bolo sem určené miesto, kde sa má postaviť artikulárny kostol. R. 1734 však ho postavili v Zem. Kostoľanoch. Za náb. zmätkov bola farnosť pripojená ku M. Kršteňanom. R. 1763 tu zriadili miestnu kapl. stanicu, tak, že si krsteň. F držal františkána, ktorý mu vypomáhal pri duch. správe. R. 1767 bola f. obnovená. Pre malý počet veriacich však niekedy zápasila o vlastnú existenciu. R. 1824 pomýšľal Ordinariát o znovupripojenie ku Kršteňanom, lebo fara bola na spadnutie a nemal ju kto opraviť. R. 1852 boli M. Uherce pripojené za filiálku. Dovtedy patrili ku V. Uherciam. CV 1780 píše, že Radobica a Kocúr patria ako filiálky ku f. CV 1803 však píše, že niet žiadnej filiálky.

Patronát vykonávali kat. členovia rodiny Simonyich.

Kostol Nanebovzatej P. Márie stojí uprostred obce na rovine. Titul je novší, pôvodný bol Natae Reginae angelorum. Vznikol za spojenia s Kršteňanmi, kde je ten istý titul, aby nebola slávnosť v ten istý deň, titul pozmenili. Vôkol neho bol cintorín ohradený múrom. Oba sú už dávno zrušené. Svätyňa je polygonálna, gotická, ale klenbu má novšiu. Víťazný oblúk oddeľuje loď, ktorá má rovnú šírku so svätyňou. Klenba lode je valená s lunetami nad oknami. Je tiež z doby neskoršej. Na južnej strane je kaplnka, polygonálna, starobylá, okná má vysoké, zakončené polkruhovým oblúkom. Vzadu je murovaný organový chór. Veža stojí v priečelí. Jej zvláštnosť je, že nemá drevený krov, ale je zasklepená báňou a pokrytá škridlicou. Báň je zakončená nadstavbou lucerny s krížom. /3/ V nej sú dva zvony. Oltár je barokový.

Pôvod kostola. Postaviť ho dala rodina Simonyi. R. 1717 nadmurovali vežu. /4/ Vtedy vystavali aj sakrestiu. R. 1743 ľahla popolom celá dedina, aj kostol. To bola katastrofa, lebo začali opravovať len 1750. R. 1772 postavili chór a organ. R. 1780 opravili kaplnku, ktorá bola na spadnutie.

Kaplnku Sedembolestnej pri cintoríne dali postaviť Simonyiovci v neznámom roku. 1822 založili fundáciu na jej údržbu a bohoslužby s procesiou na sviatok.

Filiálka Malé Uherce má kaplnku, postavenú podľa štýlu farského kostola s vežičkou a zvonom Je zasvätená sv. Anne. Postavená bola r. 1719. V nej sa konajú nedeľné bohoslužby.

Kaplnka sv. Michala z r. 1905.

Fara je moderná budova, postavená r. 1920. Stará bola z r. 1767, postavená z nepálených tehál. Tú zbúrali.

Farári:

1767 Fabricius Matej – 1775 Dluholucký Ján – 1793 Gallovič Martin – 1798 Knapovský František – 1799 Gardássy Ján – 1817 Báthora Ján – 1833 administrovalo sa z V. Uheriec – 1834 Schreiner Karol – 1842 Riššák Ján - 1866 Pojtek Ján – 1867 Pastýrik Štefan – 1918 Selecký František SF z M. Krštenian – 1919 Černý Vavrinec – 1920 Selecký Fr. po druhý raz – 1922 Fegyveres Viliam – 1925 Šimuni Jozef – 1939 Ondrík Emil SF – 1939 Mišík Mikuláš – 1940 Kuchárik Ján – 1953 Dr. Kočner Jozef

Poznámky:

Pramene CV 1780, 1803, 1821. Relatio de ecclesia simonensi, rukopis F Františka Knapovského.
Maď. Simony.

1. Péterffy CE II., 275.
2. SchH
3. Je to staviteľská zvláštnosť, ktorú vidno na niekoľkých kostoloch na okolí.
3. Chronograf na stene nad hlavným portálom: Honori Matris Beatae Mariae Virginis romano catholici haeredes simoniani hanc turrim fieri curarunt 1717.

Z kroniky:
R. 1724 mal farár spor so Skačancami o jednu lúku v ich chotári, pri čom ho na lúke napadli a jeho sluhu skrvavili. Spor sa skončil na súde, ktorý trval pol storočia.
R. 1740 si vymenil F jednu zem za inú s domíniom, lebo mu na nej občania robili veľkú škodu.
R. 1877 počas komasácie dostala fara na miesto slobodnej ťažby v lese 22 k. j. lesa.
R. 1926 nový oltár do kapl. v M. Uherciach zhotovil Jozef Sziklay rezbár v Novákoch za 9000 Kčs.
R. 1935 ružencový spolok kúpil harmónium.
1954 bola pristavaná sakrestia a pri hradskej bol postavený oporný, ochranný múr.
R. 1955 boli travertínovými platňami obložené steny kostola a r. 1957 bol kostol vymaľovaný.
R. 1955 bolo priestranstvo okolo kostola ohradené múrikom, aby sa zabránilo opätovnému zalievaniu kostola vodami rozvodneného potoka.

Veľké Uherce

V. Uherce boli podhradím zámku Ugrog. V listinách sa spomínajú r. 1246 ako „villa Vgruch“, 1294 „possessio Ygrog“ /1/. R. 1295 vydala Ostrih. kapitula na žiadosť bratisl. župana Matúša listinu o akomsi kambiu domínia. R. 1297 svedčí táže kapitula, že Mikuláš Baas de Mykola predal hrad a domínium „Vgroyg“ palatínovi Matúšovi. /2/ Kedy hrad zanikol, neni známo. V 17. st. ho chcel zemepán obnoviť na protitureckú obranu, ale nedostal panovníkovo dovolenie. Domínium sa behom času dostalo do majetku viacerých rodín: Bossányiovcov, Révayovcov, Majláthovcov, Keglevichovcov a nakoniec Thonetovcov. Táto rodina vybudovala tu továreň na nábytok.
Farnosť je starobylá. Bola parochia castrensis. Spomína ju dec. protokol páp. desiatku a pozná ju aj Pazmáňov katalóg. CV 1561 píše, že kostol je katolícky zariadený. Potom ju však zaujali ev. R. 1647 kazateľ nepustil vizitátora do kostola. R. 1673 bola vrátená katolíkom a taká ostala. R. 1852 bola fil. M. Uherce prifarená ku Šimonovanom.
Filiálky: Kolačno a Pažiť.
Kaplánska stanica jestvovala od nepamäti.
Patronát vykonávali zemepáni domínia.
Kostol sv. Michala archanj. stojí mimo obce na južnej strane, na návrší. Vôkol neho bol cintorín ohradený múrom. Ten rozšírili neskoršie za ohradu. Rozmery: d. 26m, š. 7,80m, v. cca 8m. Pôvodná svätyňa, ktorú spomína SchH, už nejestvuje. Z bezpečnostných dôvodov ju zbúrali a novú postavili. Víťazný oblúk je polkruhový, loď je obdialníková. Na oboch stranách má pristavané kaplnky, jedna Lurd. P. Márie, druhá Bož. hrobu. Nad svätyňou je drevená klenba, nad loďou murovaná. Vzadu je železobetónový organový chór. V priečelnej fasáde stojí veža. Má ihlancovitý krov. Oltár nemá štýl. Vo svätyni je množstvo sôch apoštolov a patrónov.
Pôvod kostola. Je starobylý, z doby gotickej. Prestavbami však utrpel na vzhľade. R. 1956 zvýšili vežu o 16m.
Kaplnka v kaštieli slúžila bohoslužbám v robotné dni. R. 1946 ju zrušili.
Kalvária má tiež kaplnku.
Kolačno. Je tu kostolík sv. Jozefa. Rozmery: d. 16m, š. 6,50m, v. 5m. Svätyňa je stará kaplnka, postavená r. 1912. R. 1952 pristavili k nej loď. Vzadu je organový chór. R. 1964 pristavali predsieň.
Fara. Starú budovu zbúrali a r. 197... novú postavili.
Farári:
1332 -1337 sp. Mikuláš, kňaz kostola sv. Michala de Ugroti – 1561. sp. Grecz Šimon – 1673 Čelko Matej – 1674 Peric Gabriel – 1675 Gyuráczy Juraj – 1678 Lenner Adam – 1680 Martinkovič František – 1680 Istvánovics František – 1682 Zubrický Matej – 1689 Jarek Juraj – 1694 Ziman Ján – 1709 Veselovský Fridrich – 1709 Pamár František – 1711 Kovácsy Juraj – 1715 Kamečánsky Juraj – 1718 Morvay Štefan – 1719 Soldáth Štefan – 1760 Besnák Pavel – 1765 Cyprian Andrej – 1791 Valentini Jozef – 1804 Heppner Anton – 1805 Klega Ján SF – 1807 Fegyveres Anton – 1809 Gerliczy Anton – 1815 Havass Ján – 1852 Puzonyi Štefan – 1892 Takáč Koloman – 1898 Frommeyer Vojtech – 1898 Bartaky Juraj – 1909 Majerský Eduard SF – 1910 Országh Emil SF – 1911 Havas Vojtech – 1929 Kacina Július – 1942 Dr. Anner Jozef – 1943 Hurtík Jozef

Poznámky: Maď. Nagyugrócz.
1. SchH
2. Knauz MES

Z kroniky:
Veľká oprava kostola bola r. 1912. Carrie Thonet s farníkmi zadovážili nový oltár a organ.
Kaplnka Bož. hrobu bola pristavaná r. 1940.

Kostol vymaľoval Štefan Rosák, miestny rodák.
Po druhej vojne bol kostol dôkladne renovovaný. Bol zhotovený nový krov, vydláždený benátskou dlaždicou a steny obložené travertínovými platňami.
Oltár zo zrušenej kaplnky v kaštieli bol premiestnený do kostola.

ARCHIDIAKONÁT NITRIANSKY
DEKANÁT ŽIAR NAD HRONOM

Žiar nad Hronom

Žiar sa predtým volal Hronský Svätý Kríž. Patril do územia Šušolie, ktoré bolo sčasti kráľovské a sčasti cirkevné. Prvý raz sa spomína v zakladacej listine beňadického opátstva z r. 1075 pod menom Keresztúr. Bolo tu mýto. Patrilo kráľovi, ktorý polovicu z neho daroval opátstvu. R. 1209 územie už patrí OAB Jánovi z Meránie. Je to známe z listiny, podľa ktorej kráľ vysiela nitr. župana Tomáša Mechadfi Bacuscuna, aby ustálil hranice šušolského panstva medzi OAB a beňadickým opátstvom. Hranicu vytýčili podľa rieky Hrona. Na hornom toku bol hraničnou čiarou potok Ladomer a na dolnom riečka Teplá. /1/ Domínia OAB a opátstvo potom dlho vedľa seba jestvovali. /2/
OAB chceli zaľudniť riedko osídlenú zem, preto povolili hosťom, ktorí sa sem nasťahovali, rozličné slobody. /3/ Tieto dosť veľké pre obyčajných poddaných rozšíril ešte kráľ Matej r. 1465 privilégiom, že nesmú byť postavení pred iný ako arcib. súd. Cestovali už v tom čase za obchodom po jarmokoch. Vladislav II. ich oslobodil od platenia mýtnych a trhových poplatkov. OAB Bakócz vyžiadal od Vladislava potvrdenie Matejových výsad a dal zriadiť tri krajinské jarmoky. Pri nich mohli kupci vykladať tovar deň pred a po jarmoku. Bolo dovolené vtedy aj držať týždenný trh v utorok. Leopold I. rozšíril jarmoky o ďalšie tri. Takto sa stal kríž mestečkom. Richtári bdeli, aby privilégiá nezhynuli, preto občas žiadali u panovníkov ich potvrdenie. /4/ V ďalšom čase sa mestečko vyvinulo na okresné slúžnovské stredisko, za ČSR okresný úrad, ktorý v r. 1934 zrušili. Veľkými zmenami prešlo mestečko r. 1948 a nasl., keď bola vystavaná huta na výrobu alumínia. Z poľnohospodárskeho stalo sa priemyselné stredisko. Mestečko sa od základu zmenilo a dostalo aj nové meno: Žiar. Stalo sa znova sídelným mestom okresu. Továreň je za Hronom, mestečko je sídlisko jej pracovníkov. Boli postavené a stále sa ďalej stavajú nové obytné budovy. Obyvateľstvo stále rastie. R. 1970 ho bolo už 17.000. Aj vonkajšia tvárnosť sa stálymi úpravami ciest a priestranstiev celkom zmenila.
Domínium. Územie, ako bolo už povedané, patrilo OAB. Mestečko bol strediskom správy panstva. Urbársky súpis domínia z r. 1571–73 uvádza, že ku domíniu patrili chotáre týchto obcí: Lovča, Prestavlky, Trubín, Lovčica, J. Lehota, N. Lehota, Kosorín, Slaská, Kopernica, Nevoľné, Jastrabá, Pitelová, Stará Kremnička a Lutila. /5/ V Kríži bol kaštieľ, ktorý tu stál od pradávna. V priebehu časov prešiel mnohými zmenami. Terajšiu stavbu dal postaviť Pazmáň. Lippay dal postaviť nárožné veže. Moyzes ich dal zvýšiť na terajšiu podobu. Park dal vysadiť Berchtoldt. V kaštieli bývali provizori, ktorí boli niektorí aj pizetármi v kremnickej mincovni. Prichodili sem občas aj OAB. Forgách tu zomrel. - Po zriadení BBB domínium sa stalo základňou vydržiavania biskupovho dvora. V kaštieli bolo letné sídlo BBB. B Blaha sa tu natrvalo usadil s kúriou. Dr. Škrábik ho prepožičal saleziánom na výchovu dorastu.
Farnosť je starobylá, exemptná. Snáď ju založili beňadickí benediktíni. Nachodí sa v protokoloch páp. desiatku aj v Pazmáňovom katalógu. V prvopočiatkoch to bola veľkofara. V priebehu storočí sa z nej oddelili niektoré obce a v nich sa zriadili samostatné farnosti: 1562 Lutila, 1623 Lovča, 1767 Trnavá Hora, 1778 Pitelová, ktorá bola ako filiálka pridelená ku Jastrabej a r. 1946 tu bola zriadená expozitúra. Reformácia sem neprenikla, vzhľadom na OAB ako zemepána. /6/. Kaplánska stanica je tiež starobylá. R. 1529 nariadil vikár OAB, aby si F držal kaplána. Odvtedy jestvuje.
Filiálky: Stará Kremnička, Kupča.
Kostol sv. Kríža stojí na južnej časti mestečka. Je postavený západným smerom. Rozmery: d. 28,5m, š. 11,5m, v. 15m. Svätyňa je štvorcového a loď obdialníkového pôdorysu. Víťazný oblúk je výrazný. Klenba tehlová na spôsob pruskej, delená nosnými pásmi, ktoré stoja na pilastroch. Okná sú umiestnené vysoko, svetlo prepúšťajú zhora, takže do priestoru lavíc padá rozptýlené a pôsobí ukľudnujúcim dojmom. Vzadu je murovaný chór. Priečelnú fasádu tvoria dve veže, nie veľmi vyššie ako kostol, zakryté cibuľovitými helmicami. V nich sú zvony, aj hodiny. Hlavný portál je ozdobený dekoratívnymi stĺpmi. Pod severnou vežou je krypta BBB. /8/ Hlavný oltár je dosť sporý. Na zadnej stene je obraz povýšenia sv. Kríža. Bočné oltáre sú štyri. /9/ Vedľa svätyne je oratórium Lurdskej P. Márie. V ňom je obraz zakladateľa B Zerdahelyiho.
Pôvod kostola. Začali ho stavať r. 1806 na náklad B Zerdahelyiho ako patróna a dokončili 1813.

Stavbu projektoval piarista Florián Dom. 1808 pokročila stavba natoľko, že bolo treba zbúrať starý kostol. Pred zbúraním exhumovali pozostatky prvého biskupa Berchtoldta, ktorý bol pochovaný vo svätyni. Uložili ich do krypty, ktorá už bola hotová. 1808-1813 služby Božie konali v kaplnke kaštieľa 1811 ešte pred dokončením B posvätil kostol a začali sa v ňom konať služby Božie. /10/ Kostol je krásny. Zvonka pôsobí mohutným dojmom a zvnútra velebnosťou baziliky. Príjemné farby maľby z r. 1948 zvyšujú dojem vznešenosti a majestátnosti. Starý gotický kostol je opísaný v SchH.
Vo filiálke **Stará Kremnička** je **kostol** sv. Imricha. Z histórie je známe, že OAB Szelepcsényi dal tu r. 1674 postaviť kostolík Rozoslania apoštolov, ktorý r. 1776 zväčšili. R. 1888 zhorel aj s vnútorným zariadením, zostali z neho len holé múry. B Bende dal nasledujúceho roku postaviť terajší kostol.
Malý kostol v osade bývalého biskupského domínia **Kupča** stojí na priestranstve a je zasvätený sv. Štefanovi muč. Rozmery: d. 12m, š. 8m, v. 8m. Celý je zasklepený. Veža je vysoká 12m a v nej je jeden zvon. Dal ho postaviť r. 1863 B Moyzes.
Kaplnky:
Kaplnka P. Márie na vrchu Skalka. Dal ju postaviť 1711 F Hajnovič na pamiatku moru.
Kaplnka Zvestovania P. Márie bola v bisk. kaštieli.
Fara bola postavená r. 1766. Za F Horáčeka ju zväčšili o dve izby. R. 1824 pristavali kaplánsky byt.
Farári:
1254 a 1264 sp. Gelert z Parmy – 1264 sp. Vrbás – medzi 1332-1337 sp. Mikuláš – 1417 sp. Juraj – 1529 sp. Michal – 1559 sp. Kemenich Juraj – 1562 sp. Koszczal Peter – 1578 sp. Mikuláš Fraštácky – 1568 sp. Perlachin Abrahám – 1595 sp. Vietoris Martin – 1516 sp. Silesius Jakub Matej – 1618-1626 Žilinský Ján – 1626 Bosnay Matej – 1630 Jančovič Jakub – 1633 sp. František VAD de Keresztúr – 1633 Szkatsányi Martin – 1635 Kausek Adam – 1639 Piatrovič Juraj – 1646 Bogdanóczy Juraj – 1652 Slávik Pavel – 1669 Husár Vavrinec – 1686 Doktorovič Juraj – 1686 Skerlec Juraj – 1692 Ivák Vavrinec – 1695 Püspöky Štefan – 1705 Hajnovič Juraj – 1710 Benkovič Juraj – 1710 Révay Tomáš – 1711 Reguli Abrahám – 1718 Sipéky Alexander – 1740 Dubovský Juraj – 1756 Csermák de Hrádek Jozef – 1769 Karácsonyi Ján – 1770 Šimončič Jozef – 1793 Hlinický Ignác – 1798 Horáček Jozef – 1807 Folger František – 1820 Scherer Ján – 1852 Privitzer František – 1853 Berlica František – 1854 Hýross Michal – 1868 Chrástek Michal – 1900 Vetzel Štefan – 1913 Halko Zoltán – 1930 Dr. Briedoň Daniel – 1941 Dr. Belko Michal – 1941 Greš Štefan SF – 1942 Šimuni Jozef – 1954 Dovala Jozef

Poznámky i
Mená v listinách: Keresztúr, Zentkereszt, Sancta Crux.
Maď. Garamszentkereszt.
Pramene: HD, CV 1559, 1822.
1. Matunák: Hr. Sv. Kríž. Strojopis v archíve Kremnice.
2. Páp. Inocent III. vzal 1209 pod ochranu beňadické opátstvo. V bule sa spomína „terra Susolgi cum silvis et venatoribus“. Ďalej tretina mýta od plaveného dreva. 1237 kráľ vrátil tretinu mýta vyberaného vo Voznici, Hliníku a Kríži, ktoré zvolenský župan odobral kláštoru. /Tamže/
3. Rozsah slobôd je na tú dobu dosť veľký. Hostia boli oslobodení od daní na tri roky. Decimu mu z poľa dávali nemeckým spôsobom, t. j. nechali ju na poli a panstvo si ju odviezlo. Od jedného poplužia platia župe jeden ferton. Tí, ktorí majetok nemajú, platia i pondu. Ženy sa môžu k súdu pripustiť ako svedkyne. Ak zložia ospravedlňovaciu prísahu, zaplatia kňazovi 12 denárov, ak neskladajú, zaplatia richtárovi. Okrem krvnej pomsty tresce richtár priestupky pokutou do výšky 60 denárov. V kriminálnych kauzách treba trestať podľa krajinských zákonov. V dedičstvách jednu časť dostane župan. Keď niekto zomrie bez závete, jeho majetok ostane žene. Ak muž utečie pre zločin vraždy, alebo iný podobný, nesmie byť trestaná jeho žena alebo rodina. Župan nesmie nikoho nútiť na svedectvo. Ak sa niekto chce odsťahovať, môže tak urobiť, ak má splnené všetky povinnosti a zaplatí taxu 12 denárov. Majetok i dom môže predať miestnym občanom. Dom však nesmie zbúrať ani ho odviezť. Na ubytovanie župana sú hostia povinní platiť ročne marku, vicišpánovi pol fertona.

V sporoch, ktoré vzniknú v mieste, sa cudzí svedkovia nepripustia, ak neni aspoň jeden domáci. Richtára si vyvolia podľa vlastnej vôle a potvrdí OAB. Majetkové spory môže richtár súdiť do výšky jednej marky. Väčšie spory bude súdiť so županom. Ak richtára treba pre nespoľahlivosť prepustiť, nemôže sa tak stať bez vedomia OAB. Za exekúciu rozsudku nemôže brať vyššiu taxu ako 40 den. Zlodejov môže zatknúť a držať v žalári do vynesenia rozsudku. – Listinu o privilégiách vydal OAB 4. febr. 1246. Privilégiá boli základom rozvoja tak populačného, ako aj politického. Kríž sa stal mestečkom a okresným sídlom. Občania si privilégiá vážili a dali si ich potvrdzovať OAB. Od r. 1384 do 1696 ich potvrdilo 13 OAB. – V dôsledku týchto slobôd sa sem sťahovali noví osadníci. V registri osadníkov v súpise dôchodkov OAB, ktorý bol vyhotovený r. 1571 – 73, je veľmi veľa priezvisk končiacich sa na —ič /Frenevicz, Sussovicz, Demnarovicz, Donkovicz a pod./ Z toho sa možno domnievať, že sa títo osadníci sem nasťahovali z juhoslovanských krajov.
4. Privilégiá Mateja a Vladislava potvrdil r. 1527 Ján Zápoľský, 1574 Maximilián, 1583 Rudolf, 1609 Matej, 1623 Ferdinand II., 1638 Ferdinand III., 1659 Leopold I., 1713 Karol VI.
5. Marsina – Kušík: Urbáre feudálnych panstiev na Slov.
6. Ev. historici tvrdia, že aj sem preniklo reformačné hnutie, pri čom uvádzajú, že F Koszczal a Perlachin boli ženatí a mali deti. To je síce pravda, ale z toho nevyplýva, že zanechali vieru. V tom čase boli všetci kňazi ženatí.
7. Pozri č. 1.
8. Nápis nad dverami krypty je tento: „In pace depositis ad vitam venturi saeculi Francisci. com. Berchtoldt ab Ungerschütz, Gabrielis Zerdahelyi de Nyitraszerda, Josephi Belánsky de Belá, Stephani Moyses. Item Antonii Makay de Gelej Vesprimii, Josephi Rudnyánsky de Dezser Strigonii tumulatis episcopis neosoliensibus decessoribus piis et sibi, si Deo placuerit. Ip. St. E. N. monumentum et titulum memoriae posuit MDCCCLXXXI.“ Okrem uvedených sú tu ešte pochovaní Karol Rimelyi a Marián Blaha. Okrem biskupov tuná ležia...
10. Pri búraní kostola našli zakopaných 200 kusov rákocz. mincí „libertášov“. Dali z nich uliať medené svietniky na oltár. Keď murári dokončili prácu na schodoch do krypty, zomrel náhle B Zerdahelyi.

Z kroniky:
1450 Jan Jiskra opevnil hrádkom Kríž. /Tak isto opevnil beňadický kláštor, Novú Baňu, Hliník a kostol Bartošovej Lehôtky./ Podľa pokoja uzavretého 24.aug.1452 musel ich dať zboriť.
Na jar 1605 Bocskayovo vojsko pod veliteľom Rédeym ležalo vo Sv. Kríži, odkiaľ robili výpady a rabovali v Kremnici a BB.
1644 vojsko J. Rákoczyho utrpelo pri Kríži porážku.
1647 Turci tiahli od juhu. Vyrabovali Tekovskú Breznicu, N. Baňu, hrad Revište a Žarnovicu. Kríž však nemohli zaujať, lebo ho chránila zosilnená posádka. 1648 sa ocitol v nebezpečenstvo sám OAB Lippay, keď cestoval do Kríža. Na ceste ho prepadol oddiel Turkov, ktorý už zachytil batožinový voz. Arcibiskup sa zachránil len vďaka rýchlym koňom.
1664 na jar ležalo vojsko gen. Suchesa v Kríži, odkiaľ odišiel na juh a oslobodil Nitru. Keď sa vracal naspäť, porazil medzi Žarnovicou a Krížom veľký oddiel Turkov, ktorý viedol váradský paša Küčük Mohamed. Padlo 1000 Turkov, aj paša.
1703 20. nov. Rákoczyho gen. Alex. Károlyi so svojimi 5000 husármi rozprášil cisárske vojsko pri Kríži.
Po porážke pri Slavkove, keď sa Napoleon priblížil až ku Bratislave, hľadala v tunajšom kaštieli útočište brat. kapitula. S ňou išli aj dvaja francúzski biskupi emigranti. Približovali sa s veľkým sprievodom. Obyvatelia sa naľakali, že to už idú Francúzi.
Po slavkovskej porážke, keď Rakúsko muselo platiť reparácie, musel F vydať strieborné náčinie kostola, monštranciu, 3 kalichy, pacifikál, večnú lampu a ampulky s tácňou. Tieto v kremnickej mincovni roztavili a razili z nich peniaze. Za všetko dostal 500 zl. v bankovkách, za čo kúpil medené náčinie.

1814 dali do kostola lavice. Postavili organ zo starého kostola. Mal slabý hlas.
1815 kúpili vežové hodiny.
1846 požiar zničil 37 domov, kostol, faru. Zvony sa rozliali. Najväčší spadol, prerazil dve klenby a pukol. Po požiari dal B pohorelcom nové stavebné pozemky, aby priestranstvo okolo kostola ostalo voľné, bezpečné pred požiarom.
1847 dali uliať nové zvony. Veľký ostal. Dali ho preliať 1852.
1857 B Moyzes daroval nové vežové hodiny.
1867 vymenili za peniaze povinné práce farníkov.
1889 CEN Hýroš založil fond 5000 zl. na prilepšenie farárovi.
1930 bol kostol vydláždený, obnovený, vymaľovaný. Na sev. strane existujúci sklad bol premenený na kaplnku P. Márie.
1941 pri strážnom voj. cvičení jeden farník z neopatrnosti zapálil strechu kostola. Ohrozené boli aj veže.
1947 Vo vojne prestrelený zvon prelial Manoušek v Českej pri Brne. Kilogram lial za 75 Kčs. Váha zvona bola 1750kg.
1948 kostol vymaľovali Papp a Petrikovič z Piešťan. Na maľbu prispel B Škrábik ako patrón 200.000 Kčs.

Brehy

Brehy sú obec pri Hrone, v úzkom údolí, ktoré bolo považované za prírodnú bránu stredného Slovenska. Prvá správa o ňom je v listine kráľa Žigmunda, v ktorej daruje túto obec špitálu sv. Alžbety v Novej Bani. /1/ Matej Korvín vyznačil ju výsadou, že si môže voliť vlastného richtára, ktorý podliehal jurisdikcii novobanského magistrátu. Od 15. st. dolovali tu zlato a meď. Niektoré štôlne sú prístupné aj teraz. Bane už dávno zanikli. Od nepamäti tu prekvitalo hrnčiarske remeslo, ktorým sa zaoberala väčšina obyvateľstva. Svoje výrobky vozili na predaj po celej krajine. Listina z r. 1711 uchovaná v archíve beňadického konventu spomína hrnčiarstvo ako vyspelé. Po druhej svetovej vojne hrnčiarstvo naraz zaniklo. Teraz je tu otvorený čadičový lom, v ktorom sa ťaží surovina na výrobu sklených vláken. Továreň na druhej strane Hrona v N. Bani ju spracúva.

Farnosť . V stredoveku bola pre obec farnosť pri kostole sv. Alžbety v Novej Bani. Základy farnosti v samej obci boli položené r. 1787, kedy tu bola zriadená miestna kaplánska stanica, ktorá bola povýšená na farnosť. Keďže však nebolo bytu, duchovnú správu spojili s Tekovskou Breznicou. Trvalo to do 1811, kedy prišiel miestny kaplán. Fara bola systemizovaná len r. 1865.

Patronát. Keďže Brehy udržiavali špitál, patrili ku N. Bani a ona bola povinná patronátnymi ťarchami. /2/ Keď zanikli bane a bolo zrušené poddanstvo, fondy mesta sa zmenšili, preto odmietlo vziať na seba nový patronát. Vec sa dlho prejednávala, až nakoniec Ministerstvo kultu výmerom zo 6.3. 1875 č. 5375 rozhodlo, že patronátne ťarchy bude znášať politická obec. Tento stav trval do r. 1949.

Kostol . sv. Jozefa stojí v strede obce na vyvýšenom mieste. Má znaky klasicistického štýlu. Rozmery: d 27m, š. 9,80m, v. cca 8m. Svätyňa je skoro štvorcová, víťazný oblúk polkruhový, výrazný, loď obdialníková. Všetko je zaklenuté tehlovou klenbou. Vzadu je drevený organový chór. Veža stojí v priečelnej fasáde, vysoká 23 m. V nej sú 4 zvony.

Pôvod kostola. Bol postavený r. 1786 na náklad Jozefa Janovského, kanonika CEN, rodáka z Brehov a veriacich. R. 1947 zhotovili na ňom nový krov.

Fara. Bola postavená na náklad veriacich r. 1813. Je zachovaná a r. 1955 ju renovovali.

Farári:

Miestni kapláni: 1811 Čillík Jozef – 1820 Bulko Adam – 1827 Troj Jakub – 1837 Nemky Štefan – 1831 Rak Matej – 1831 Hajdák Ondrej – 1840 Pátek František – 1844 Budický Ján – 1862 Jakubík Ján – 1864 Kubáni Alojz – 1866 Leitmann Anton – 1868 Gombár Daniel – 1869 Borsiczky Adolf – 1869 Voronáč Ján 1873 Jakubík Ján po druhý raz.

Farári: 1875 Gsell Ján – 1896 Jozif Ladislav – 1896 Rusko Rudolf – 1901 Majthán Karol – 1902 Dr. Dianiška Alexander – 1903 Császik Štefan – 1903 Majerský Eduard – 1904 Medvecký Karol – 1911 Demovich Bartolomej – 1913 Droppa Jozef – 1924 Bob Ján – 1933 Nehnevaj František – 1937 Švehlík Jozef – 1941 Ondrík Emíl – 1952 Plško Ondrej – 1954 Šmida Michal

Poznámky:

Maď. Magospart. Nem. Hochstäd, Hochstätten, Hochatsteten.

1. „...possessionis Magosmarthon prope civitatem Kunigsberg quam Sigismundus ecclesiae hospitalis s. Elisabeth de ipso Kunigsbeg 1393 confert.“ Fejér CD X, 2,107.
2. Schematizmus r. 1842 uvádza ako patróna mesto N. Baňu.

Kostol bol vymaľovaný r. 1949.

Hliník

Mestečko na rovine pri Hrone. Podľa listiny z r. 1075 patrilo panovníkovi a beňadickému kláštoru. Panovník bral dve tretiny a kláštor tretinu poplatkov. Belo IV. to potvrdil. Neskoršie, neni známo kedy, stalo sa kuriálnou posesiou. Zemepán Ladislav Kálnay r. 1483 vymohol od kráľa Mateja právo výročných jarmokov. Pri obci je ryolitový kameňolom, v ktorom v minulosti vyrábali mlynské kamene a furmani ich rozvážali po celej krajine. Teraz tu vyrábajú opracované kamene. Obyvatelia boli v minulosti dobrí poľnohospodári. Po druhej vojne založili zlievareň farebných kovov a strojáreň, v ktorej našli mnohí prácu.

Farnosť je starobylá. Nachodí sa v pápežských decimačných protokoloch aj v Pazmáňovom katalógu. V minulosti patrili k nej aj Vyhne, Pesere, D. Trnávka a Bzenica. Bola pri nej aj kaplánska stanica. Za reformácie prešla na ev. vieru. R. 1673 bola vrátená katolíkom. Za tököliovcov a rákoczyovcov sa vrátili ev. farári. Kaplánska stanica sa zrušila asi vtedy, keď sa stali Vyhne farnosťou.

Patronát bola v minulosti kráľovská komora, potom čsl. štát.

Kostol sv. Martina stojí uprostred obce. Bol ohradený múrom, ktorého značná časť ešte stojí. Pri ňom bol cintorín. Teraz je tu kvetinový park. Rozmery: d. 19m, š. 9m, v. cca 7m. Svätyňa je polygonálna zaklenutá sieťovou klenbou s rebrami, z doby neskorogotickej. Víťazný oblúk je lomený. Loď má valenú klenbu s lunetami nad oknami. Okná vo svätyni majú gotickú kružbu a sklomaľbu. Na severnej strane je ku lodi pristavaná bočná kaplnka Božieho hrobu. Organový chór je železobetónový. Vo fronte priečelnej fasády stojí veža s krásnou helmicou. V nej sú zvony.

Pôvod kostola. Podľa chronografu na múre mal byť kostol postavený r. 1508. Kaplnka bola pristavaná r. 1737 a r. 1949 zvýšená nadstavbou. R. 1949 zamýšľali farníci kostol prestavať tak, že by boli zbúrali terajšiu loď a postavili priečne nový kostol. Začali aj s výkopom základov, ale pre zmenené pomery museli prácu zanechať. Pri výkope základov našlo sa staré murivo, ktoré mohlo byť ľahko murivom základov prvého kostola z doby románskej. Dôkladnejší prieskum nedali urobiť pamiatkárom.

Súsošie kalvárie, kamenné stojí pred vchodom do kostola.

Kalvária. Na blízkom vŕšku stojí kalvária so štáciami a kaplnkou. Bola postavená r. 1901.

Bzenica Filiálka patrila pôvodne svätobeňadickému opátstvu, od 15. st. mestu B. Štiavnici.

Keď bola obec Horné Opatovce zrušená, obyvatelia sa väčšinou postavili v Bzenici, preto bola Bzenica povýšená na farnosť.

Lehôtka pod Brehmi. Je tu kaplnka Božského Srdca, postavená r. 1913. V nej sa konajú služby Božie.

Fara je starobylá, poschodová, obnovená r. 1975.

Farári :

Medzi 1332 – 1337 sa sp. Petrus, plebanus de Geletnek – 1559 sp. Themel Juraj – 1673 Lelkes Juraj – 1681 Istvánffy Ján – 1686 Nemecskay Michal – 1689 Püspöky Štefan – 1695 Bajmóczy Michal – 1703 Hizsay Juraj – 1709 Jankovič Juraj – 1710 Nagy Andrej – 1714 Závodný Andrej – 1740 Graff Anton – 1766 Vavrovič Štefan – 1771 Koron Žigmund – 1785 Košík Tomáš – 1797 Lányi Jozef – 1812 Borgínyi Ján – 1830 Nichta Jozef – 1857 Dérer Vavrinec – 1878 Ambrózy Pavel – 1880 Kubiš Ignác – 1891 Kačka Jozef SF – 1891 Bogisich Augustín – 1904 Judt Michal SF – 1905 Feldmajer Augustín – 1924 Dr. Dokupil Augustín – 1928 Kalmančok Andrej – 1944 Dekýš Jozef SF – 1945 Mravík Benedikt – 1953 Pekár Jozef

Poznámky:

Maď. Geletnek.

1. Organ pozri do katalógu organov.
2. Vnútorné zariadenie kostola, oltár s kazateľňou vyhotovil Šteffek, rezbár z B. Štiavnice.

3. Kostol je pekne obnovený, bol zhotovený nový železobetónový chór, nové lavice, dlažba a bol vymaľovaný. Kostol však pôsobí slabým dojmom, bol by vhodný pre poltisícovú dedinu a nie pre mestečko, ktoré sa rozvíja.

Z kroniky:
V liste z 3. febr. 1628 sa ponosujú Hliničania Bystričanom, že v nepokojoch sú veľmi „splundrovaní yak od Nemca, tak y od Turka, že i pivovar nezustal na pokoji“.

Horná Ždaňa

Roľnícka dedina, ktorá za feudalizmu patrila revišťskému panstvu. /1/ V listine z r. 1490 sa spomína ako „olim Zdena“, keď sa jej zmocnila magnátska rodina Dóczy – Lipcsey. Po ich vymretí prešlo panstvo do majetku kráľovskej komory.

Farnosť. Podľa zápisu v HD založili ju Dóczyovci na začiatku 17 st. Keďže na začiatku nadŕžali evanjelikom, bola aj farnosť ev. /2/ R. 1666 je už katolícky F. Za búrlivých časov tököliovcov a rákoczyovcov mala spoločných farárov s Lovčou. V r. 1776 – 1812 patrili k nej aj Prestavlky ako filiálka. Potom sa vrátili do Trubína. Prochot bol tiež filiálkou tejto farnosti, dokiaľ sa r. 1786 v ňom nezriadila farnosť.

Kostol sv. Štefana a Júdu, apoštolov stojí uprostred obce. Bol voľakedy ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Keď cintorín preniesli na iné miesto, múr sa rozpadol. CV 1805 uvádza, že je už zbúraný. Teraz je ohradený pletivom a je pri ňom parčík. Štýlové znaky ukazujú na dobu renesančného staviteľstva. /2/ Svätyňu má polygonálnu, zaklenutú, víťazný oblúk polkruhový. Loď má valenú klenbu s lunetami nad oknami. Vzadu je organový chór. Hlavný oltár, zhotovený r. 1905 má reliéfny obraz sv. patrónov. /3/

Pôvod kostola. Pochádza zo 16. st., čo dosvedčuje štýl i listiny. Pôvodne bol bez veže. Tú postavili r. 1895. Zvony viseli dovtedy v drevenej zvonici. Sú tri.

Kostol v Dolnej Ždani. R. 1847 postavili tu veriaci kostolík Najsv. Trojice. R. 1935 tento zbúrali a nový v novorománskom štýle postavili.

V **Bukovine** je kaplnka Panny Márie, postavená 1890.

V **Hornej Trnávke** je kaplnka sv. Cyrila a Metóda z r. 1930.

Fara je postavená r. 1936.

Farári:

1666 Szomolányi Juraj – 1667 Nováky Ján – 1677 Kraus Tobiáš – 1681 Cupetius, či Kupec Sebastián – 1686 Petrovský Ján – 1686 Sághy Albert – 1687 Slaskay Vavrinec – 1689 Petanek Ján – 1691 Bajmóczy Michal – 1695 Benkovič Juraj – 1696 Kmethy Juraj – 1701 Krizsanóczy Ján – 1709 Černuský Michal – 1710 Krnáč Ján – 1716 Jachan Martin – 1728 Remenka Martin – 1732 Mainx Michal – 1741 Braxatoris Matej – 1749 Mucina Tomáš – 1779 páter františkán SF – 1779 Kučera Martin – 1782 Varaj Michal – 1798 P. Viktorín Bartsch OFM SF – 1812 Siposs Ignác – 1833 Báthora Ján – 1841 Albl Jozef SF – 1842 Zachej Samuel – 1857 Korec Pavel – 1877 Csutkay Štefan – 1880 Martinček Jozef SF – 1880 Striss Leopold – 1894 Hainrich Ján SF – 1894 Poláček Ján – 1930 Majerčák Pavel – 1942 Števek Viktor SF – 1942 Róm Róbert – 1945 Strelka Ladislav

Poznámky .

Maď. Felsőzsadány.

1. Fejér CD X, 1,412
2. Skoro rovnakého usporiadania sú kostoly v Predajnej a H. Lehote, ktoré sú z tejto doby.
3. Oltár postavil Jozef Krause v B. Štiavnici

Kazateľov ev. cirkvi pozri v dodatku.

Horné Hámre

Obec, ktorej obyvatelia pracujú v polovici v priemysle a v polovici v poľnohospodárstve. V minulosti boli na potoku hámre, v ktorých sa drvila ruda a posielala na spracovanie do žarnovickej huty. Po zrušení huty zanikli aj hámre. Obec si však svoje meno po nich podržala. Za feudalizmu patrili ku revišťskému panstvu.

Farnosť . Do 1715 boli HH filiálkou žarnovickej farnosti. T. r. tu zriadili farnosť. Pri nej je systemizovaná kaplánska stanica.

Patronát . Za feudalizmu boli patróni Dóczyovci. Keď vymreli, panstvo prevzala kráľovská komora a ona bola patrónom. Za ČSR čsl. štát.

Kostol sv. Martina stojí na vyvýšenom mieste nad cestou a je ohradený múrom. Pri ňom bol v minulosti cintorín. Rozmery d. 23m, š. 9,5m, v cca 10m. Svätyňa je zakončená oválnou stenou a preklenutá hviezdicovou klenbou. Víťazný oblúk je polkruhový. Loď má valenú klenbu, tehlovú. Vzadu je organový chór, ktorý bol zväčšovaný. Dlažba je keramiková. /1/ V priečelí kostola stojí veža 37 m vysoká. Má barokový krov. Na južnej strane lode je kaplnka Sedembolestnej. Hlavný oltár zhorel r. 1955. Podľa fotografie vyhotovili nový. /2/

Pôvod kostola. Postavili ho r. 1754 na náklad patróna a veriacich. Pred ním stál iný, menší kostol, ktorý bol údajne postavený r. 1615. CV 1671 píše, že ho v tom čase opravovali. Tento kostol ponúkol patrón Menhard Dóczy za éry rákoczyovcov evanjelikom ako za ich farský kostol. Či ho aj vzali do úžitku, neni známo. Tento kostol zbúrali a nový postavili.

Kaplnka Panny Márie Lurdskej stojí pri ceste. R. 1893 ju postavili mariánski ctitelia.

Fara. Prvú budovu postavili pri zriadení fary. Túto už zošlú r. 1938 zbúrali a novú, modernú postavili na náklad patróna a farníkov.

Farári:

1710 Hivner Ján – 1718 Kamečánsky Juraj – 1723 Galbavý Ján – 1727 Haško Ondrej – 1731 Cimra Matej – 1747 Kociani Michal – 1748 Prochotský Juraj – 1771 Lanzer Ján – 1791 Borgényi Ján – 1812 Hangay Anton – 1825 Matzko Ján – 1827 Gerliczy Anton – 1830 Simunyi Juraj – 1831 Scherer Jozef – 1842 Ulmann Anton – 1850 Štrba Jozef – 1857 Köntös Štefan – 1892 Matejčík Ján - 1909 Ludvigh Gejza – 1934 Záň Jozef – 1944 Klucha Rudolf SF z Kľaku – 1947 Hudec Štefan – 1963 Lepp František – 1967 Wahland Vincent

Poznámky:

Pramene: CV a HD sú stratené. Jestvuje len novšia HD.

1. Kostol je zvnútra veľmi pekne vybavený.
2. Oltár vyhotovil miestny stolár J. Cabánek.

Janova Lehota

Podhorská obec, ktorú kolonizovali na konci 13. a v 14. st. nemeckými osadníkmi, ktorí si svoju národnosť zachovali do r. 1945, kedy boli asi dve tretiny odsunuté do Nemecka a ostatní sa slovakizovali. Kolonizovaná bola v prospech šušolského panstva OAB, ktorému chotár za feudalizmu patril. Keďže polia boli chudobné a početné obyvateľstvo sa na nich nemohlo vyživiť, v tomto storočí sa vyučili remeslám, zvlášť murárskemu a kamenárskemu a pracovali na širokom okolí. Za rakúsko-uhorskej éry chodili na práce do Budapešti a tam si osvojili také mravy, s akými neboli spokojní duchovní otcovia a preto boli s nimi často na bojovej nohe. Vzhľad obce určuje nemecký štýl domov. Sú väčšinou poschodové, stavané z lomového kameňa. Ich murivo je omietnuté iba okolo okien a dverí, čo pôsobí surovým, smutným vzhľadom. Po vojne ostali mnohé domy poškodené a opustené, chátrali, lebo nik v nich nebýval. Miestny národný výbor ich ako nepotrebné dal zbúrať a odpratať. Tak sa obec zmenšila asi o 60 domov. Noví obyvatelia pracujú na štátnych majetkoch alebo v žiarskych kovohutách i handlovských baniach.

Farnosť. Je starobylá. V decimačných protokoloch sa nenachodí, ale Pazmáňov katalóg ju pozná, ako jedno z výnosných benefícií. /1/ Keďže bola v právomoci OAB, neni známo, či sa tu ujala aspoň na čas ev. cirkev.

Patronát bol cirkevný. Do 1776 bola patrónom OAB a potom BBB.

Kostol pôvodne zasvätený Narodeniu P. Márie, od r.1898 bol premenený titul na Božské Srdce Ježišovo, stojí na rovine uprostred obce. Pôvodne bol ohradený múrom, ktorého časť ešte stojí. Bol pri ňom cintorín. Rozmery: d. 31m, š. 9,10m, v. 7,50m. Stavba má znaky neskorogotického štýlu. Svätyňa je polygonálna s rebrovou sieťovou klenbou. Konce rebier sedia na hlaviciach. Víťazný oblúk je lomený. Loď má valenú klenbu z neskoršej doby. Okná sú zakončené lomeným oblúkom, jednoduché, bez ružíc. Portál do sakrestie je renesančný. Chóry sú trojstranné, zadný je vo vežovej časti. Veľmi kazia vzhľad kostola. V priečelnej fasáde stojí masívna veža, vysoká 42 m. Je zakrytá jednoduchým krovom tvaru helmice stredovekých vojakov. V nej je 5 zvonov a na nej sú slnečné hodiny. Hlavný oltár je novogotický z r. 1898.

Pôvod kostola. Štýl poukazuje na jeho pôvod. Listina z r. 1487 ho uvádza. Bol postavený asi na staršom základe a vymenil iný kostol. R. 1930 pristavali veľkú predsieň a železobetónové chóry, aby zväčšili priestor pre veriacich, ktorých počet už prevyšoval 3.000. R. 1956 – 1960 kostol zvnútra obnovili, ale zvonka nesie stopy vojnovej streľby.

Kaplnka Sedembolestnej bola postavená r. 1739 starostlivosťou F Tomáša Stockera.

Fara. Je solídna, stará budova v dobrom stave. Všetky miestnosti majú klenbu. Bola kedysi poschodová, ale keď r. 1807 vyhorela, zrušili poschodie, ktoré bolo drevené.

Farári:

1559 sp. Purgaliter Tomáš – 1560 sp. Ján – 1626 Fecher Gašpar – 1633 - 1639 Sorman Pavel – 1647 Hug Ján – 1654 - 1657 Kinik Jakub – 1669 Langner Augustín – 1671 - 1673 Benko Ondrej – 1676 Maurer Andrej – 1680 Michenbach Juraj – 1681 Kraus Tobiáš – 1689 Maurer Andrej po druhý raz – 1699 Langner Ján – 1699 Raukay Matej – 1702 Repp Dominik – 1704 Raukay Matej po druhý raz – 1713 Stocker Tomáš – 1757 Herzog Adam – 1800 Krajčovič Ján – 1808 Rayss Ján – 1833 Jauer Jozef – 1843 Faix Ján – 1871 Schultheis František SF – 1872 Knopp Anton – 1881 Martinček Jozef – 1881 Schultheis František – 1885 Leitmann Anton – 1889 Paučo Andrej SF – 1889 Ďatel Ján – 1896 Lányi Jozef – 1899 Feldmajer Augustín – 1905 Gašparík Ferdinand – 1915 Ficzel Ignác SF – 1916 Steinhübl Ambróz SF – 1916 Kalmančok Ondrej SF – 1918 Weitterschütz Jozef – 1945 Šišan Emíl SF zo Slaskej – 1947 Rusnák František SF – 1947 Felix Julius SF – 1947 Rusnák František SF po druhý raz – 1948 Gese František SF – 1951 Minárik Michal SF – 1952 Zsilinszky Kazimír OSB SF – 1954 Plško Ondrej SF – 1958 Čunderlík Vojtech SF – 1966 Kriváň Alexander SF – 197…… Flimel Štefan

Poznámky . Nem. Drechslerhau. Maď. Jánosgyarmat.

Pramene: Všetky CV a HD sa stratili.

1. V poslednej dobe hmotná existencia F závisela značne na príspevkoch farníkov, ktorí ich plnili ledabolo. Preto mnohí F radšej odchádzali, aby sa nemuseli hádať s farníkmi.
2. Oltár zhotovil J. Rungaldier. Úcta B. Srdca doniesla pekné ovocie. F Lányi založil aj bratstvo so zmiernym sv. prijímaním.

Z kroniky:
Veža aj kostol prežili mnohé katastrofy. 1801 udrel blesk, keď zvonili na Anjel Pána. Prebil klenbu a zasiahol aj organ. 31.V.1807 vznikol pri svadobnej streľbe požiar. Zhorela strecha kostola a veža. Dva zvony sa roztavili. Veža ostala dlho nepokrytá a zvony zavesili na zvonici. Osem rokov to trvalo. R. 1897 boli pri zvonení dvaja mládenci bratia zabití bleskom a ostatní omráčení.
CV 1804 tvrdí, že kostol postavila rodina Révayovská. Kto vie, ako sa táto správa ujala, keď tu Révayovci nemali majetky.
Kostol bol dávno vzrastajúcemu počtu veriacich malý. Ďatel založil fond na zväčšenie, do ktorého mala každá rodina ročne prispieť zlatkou. To sa neujalo. Weitterschütz uľahčil postavením rozsiahlych chórov, a veľkej predsiene, ale tým pokazil vzhľad.

Jastrabá

Roľnícka obec na horskej planine 450 m nad morom, ktorej podhorské polia donášali vždy len skromnú úrodu. Od konca 19. st. viac pracovali v priemysle, na železnici ako na poli. Najstaršia listina r. 1487 ju uvádza pod menom „Besztrebe“. /1/ CV 1559 ju píše „Zetrebe“ . /2/
Farnosť je starobylá. Uvádza ju Pazmáňov katalóg. Reformácia sa neujala, lebo patrili pod jurisdikciu panstva Šušolie, ktoré patrilo OAB.
Kostol zasvätený sv. Michalovi arch. stojí na okraji obce na kopčeku. Je ohradený vysokým múrom. Bol pri ňom cintorín. Rozmery: d. 20m, š. 7,20m, v. cca 7m. Svätyňa je štvorcová, zaklenutá krížovou klenbou z neskoršej doby. Okno za oltárom je dvojité, ozdobené jemnou gotickou kružbou. Víťazný oblúk je lomený. Loď je zaklenutá valenou klenbou s lunetami. Organový chór je drevený, priestranný, vyčnieva až do polovice lode. /3/ Portály majú lomený oblúk a hruškové kanelovanie. Hlavný oltár je novogotický z r. 1904. /4/ Bočný oltár je z r. 1672. – Pri severnej lodi bolo karnárium, ktoré pri renovácii premenili na kaplnku tak, že vybúrali z lode do neho dvere. Vo fasádnom priečelí stojí veža s ihlancovitou strechou. Má gotické okná. V nej sú tri zvony, jeden starobylý. Má minuskulový nápis: „Maria sis nobis propicia o rex gloriae veni cum pace hosana in excelsis“. /6/ Dva zvony sú uliate po prvej vojne. /7/
Pôvod kostola. Gotický štýl poukazuje na jeho starobylosť.
Kaplnka sv. Vendelína. R. 1820 o nej napísali, že rok jej postavenia neni známy. Má zvonček.

Bartošova Lehôtka

Kostol sv. Jána Nepom. Stojí na strmom vŕšku. Je barokového štýlu. Rozmery: d. 15,50m, š. 6,70m, v. cca 9m. Svätyňa je polygonálna a celý je zaklenutý krížovou klenbou. Chór je dvojitý, spodný a horný. Na zábradlí sú staré maľby apoštolov. /6/ V priečelnej fasáde stojí veža s cibuľovitou helmicou. V nej sú dva zvony, starý z r. 1743 a nový z r. 1925. Hlavný oltár je barokový. /10/
Pôvod kostola. Dal ho postaviť OAB Imrich Esterházy r. 1732. Po druhej vojne ho vydláždili a obnovili.
Je ohradený múrom, v ktorom je kaplnka Sedembolestnej.

Ihráč

Malý **kostol** Krista Kráľa si veriaci na vlastný náklad r. 1939 vybudovali. Je moderných línií s vežičkou.

Nevoľné

R. 1969 vybudovali tu moderný kostol s vežou. Je to nepodarená stavba, nehodiaca sa svojou formou nábožnosti. Má vežu, zvony a organ. Pri kostole je malý byt pre F. Stavba potrebuje dôkladnejšieho ohodnotenia, čo sa môže urobiť len po dokonalej prehliadke a zamyslení, na čo som nemal príležitosť.

Pastoračná práca vo farnosti bola veľmi obťažná, hoci bola od dávna tu systemizovaná kaplánska stanica. R. 1946 ju odľahčili tým, že systemizovali miestnu kaplánsku stanicu v Pitelovej. V tom čase oddelili aj Kľačany a pridelili ku Trnavej Hore, pretože komunikácia smerovala týmto smerom. Bartošova Lehôtka pripadla kremnickému kaplánovi, ktorý sem chodí v nedeľu slúžiť sv. omšu. Situácia je teraz taká, že každú nedeľu v každom kostole sa slúži sv. omša.

Fara bola postavená r. 1776. Viackrát bola opravovaná, ale ako starobylá už nevyhovuje modernému bývaniu.
Patronát. Do r. 1776 bol patrónom OAB a od tedy BBB.
Farári:
1559 sp. Orovay Lukáš /Lucas de Oraua/ – 1561 František – 1626 sp. Árvay Baltazár – 1630 - 1633

Skačáni Martin – 1645 Juračka Ján – 1651 – 1657 Jurina Ján – 1666 Glosel Matej – 1674 Benkovič Juraj – 1678 Slaskay Vavrinec – 1687 Humay František – 1694 Nagy Andrej – 1701 Hizsay Juraj – 1703 Hanusek Pavel – 1710 Karkuš Ján – 1734 Kubíni Andrej – 1740 Zlatnický František – 1740 Krcho Pavel – 1766 Ferenczffy Anton – 1789 Pichlmayer Filip – 1792 Matuláni Ignác – 1807 Mihalovič Jozef – 1810 Prúnyi Ján – 1819 Havas Tomáš – 1844 Simonyi Ján – 1847 Hartyánszky Ján – 1861 Kubiš Ignác – 1880 Sándory Julius – 1897 Ďatel Ján – 1906 Štrbáň Ján SF – 1908 Lauko Ernest – 1926 Švehlík Jozef – 1939 Hríbik Štefan – 1940 Lihotský Pavel – 1941 Naništa Vendelín – 1947 Steinhübl Ambróz – 1958 Sámel Štefan.

Poznámky:
Maď. Karvaly.
1. V účtoch Hipolyta d´Este OAB. /SchH/
2. Bucko: Reformné hnutie v OAB, s. 206. /myslím, že autor zle prečítal meno. V originále môže byť napísané „Jestrebe“./
3. Organ pozri do katalógu organov.
4. Oltár daroval farník Alojz Mazúr. Vyhotovil ho J. Krause v B. Štiavnici za 1200 K.
5. Maľoval Ján Tomka.
6. Litery nápisu sú podobné celkom tým, ktoré sú na hájnickom zvone Mikuláši.
7. Zvon ulial R. Manoušek v České u Brna.
8. Organ pozri do katalógu.
9. Zvon má nápis: Zechenter Franz in Neusohl anno 1743 goss mich.
10. Oltár daroval Alojz Mazúr a stál 800 zl.

Z kroniky:
HD farnosti sa začala písať iba r. 1880. Vidno, že F nemali na písanie času.
R. 1881 zhoreli pri požiari, založenom v susednom dome, všetky hospodárske budovy a zásoby.
R. 1882 neznámy zlomyseľník podpálil farský mlyn.
R. 1898 farský mlyn, ktorý už nebol prospešný, ale len ťarcha beneficiáta, bol predaný.
R. 1899 bola v obci týfusová epidémia, pri ktorej sa nakazil a zomrel kaplán Honiss.
R. 1905 blesk zapáli farské hospodárske budovy, ktoré zhoreli so všetkými zásobami. Budovy boli našťastie poistené, lebo toho roku založili pri správe náboženských základín diecéznu poisťovňu.
R. 1906 bola postavená nová školská budova.
R. 1896 – 1897 farníci v peniazoch zaplatili povinné práce F.
R. 1893 bolo založené bratstvo živého ruženca.
R. 1889 a nasledovné roky sa ukazoval veľký úpadok gazdovstiev. Niektorým občanom popredali pre nedoplatky na daniach role. Štát z toho nič nemal a roľníci boli ožobráčení.
Toho roku bola veľká diftériová nákaza, pri ktorej zomrelo 19 ľudí.
1895 pomaďarčili Jastrabú na Karvaly.
1926 blesk zapálil kostol. Zhorela strecha a poškodená bola aj klenba. Pri oprave zmenili cibuľovitý krov na veži za ihlancovitý.
1948 vybudovali betónové schodište ku kostolu. Okná na kostole sa zasklili monumentálnym sklom.
Kostol má monštranciu z r. 1711 a kalich z r. 1733.

Kľak

Dedina v pohorí Vtáčnik. Založili ju v 17. st. ako osadu patriacu ku Horným Hámrom. Osídlili ju drevorubačmi a uhliarmi, ktorí pracovali pre zemepána štiavnickú Banskú komoru. R. 1805 mala 306 duší, teraz má 460. V januári r. 1945 Gestapo z dediny a filiálky Ostrý Grúň zastrelilo 82 ľudí a obe dediny vypálili, tak sa museli po vojne vystavať.

Farnosť . Obe obce patrili pôvodne ku Horným Hámrom. R. 1753 bola tu banskou komorou zriadená miestna kaplánska stanica, ktorú potvrdil trnavský vikár Szentilonay. R. 1805 bola systemizovaná na farnosť s Ostrým Grúňom ako filiálkou.

Patronát . Patrónom bola Banská komora v Štiavnici.

Kostol sv. Terézie Ávilskej stojí na vysokom vŕšku Megová. Od obce je prístupný strmou cestičkou, ktorá býva v zime ťažko schodná. Vôkol neho je cintorín. Kostol ani cintorín neni ohradený. Rozmery: d. 18m, š. 7m, v. 7m. Svätyňa je polkruhová , zaklenutá báňovitou klenbou a lunetami nad oknami. Vzadu je drevený organový chór. V priečelnej fasáde stojí malá veža s troma zvonmi. Jediný oltár je barokový. /1/ Bol zhotovený r. 1948 namiesto zničeného. Za oltárom je priestranstvo na obliekanie kňaza, lebo kostol nemá sakrestiu.

Pôvod kostola. Niet dokladov, že by tu bola stála nejaká kaplnka pred týmto kostolom. Keď tu však bol K, musel niekde služby Božie odbavovať. Kostol začali stavať r. 1740 a 15 okt. 1753 ho benedikoval dekan Jur Dubovský. Za druhej vojny bol rozstrieľaný a potom renovovaný.

Kaplnka Nanebovzatej P. Márie stojí v Ostrom Grúni.

Fara bola postavená v 18. st., po vojne renovovaná.

Miestni kapláni:

1735 Lanzer Ján – 1756 Prochotský Juraj – 1756 Opatovský Ján – 1758 Palits Karol – 1760 Vavrovič Štefan – 1766 Spiššák Pavel – 1770 Rákoczy Ján – 1772 Polóni Ignác – 1773 Fleischer Samuel – 1778 Thurn Michal – 1782 Borgényi Ján – 1792 Neuwirth Andrej – 1793 Kulifaj Tadeáš – 1797 Villiger Štefan

Farári :

1805 Dvorágh Jozef – 1812 Školkay Augustín – 1820 Čillík Jozef – 1824 Divisch Mikuláš – 1831 Novák Ján – 1844 Aschenbrier František – 1852 Melcer Juraj SF – 1852 Ivichich Karol SF – 1852 Prokša Ján SF – 1856 Očovský Anton – 1862 Petrák Karol – 1864 Jakubík Ján – 1872 Voronáč Ján – 1874 Beluš Anton – 1905 Burka Karol – 1906 Demovich Bartolomej – 1911 Záhora Ján – 1929 Grnáčik Jozef – 1933 Klucha Rudolf.

Poznámky:

Maď. Madarasalja.

Pramene: CV 1805, 1820, HD od 1820.

1. Oltár bol zhotovený po vojne.

Z kroniky:

R. 1820 Samuel Fleischer, kňaz OAB, urobil fundáciu na prilepšenie dôchodku F v sume 1800 zl.

R. 1790 bola postavená farská budova. Predtým bola drevená.

R. 1778 komora postavila školskú budovu.

1821 kostol bol vykradnutý. F sa obrátil na dobrodincov, aby mu prispeli. Kúpil bielu sviatočnú kazulu za 100 fl.

1822 F Čillík vykonal votívnu púť do Mariazellu v Štajersku. Trvalo mu to štyri týždne.

1824 nový F Divisch sa ponosuje na osamelosť a melanchóliu.

1827 F sa ponosuje, že výchova viazne. Učiteľ odchádza. Jeho žena má málo dobrej výchovy z domu. Ľudia nevedia čítať, do kostola chodia bez kníh, ani ruženec nemajú. Spomína list gen. vikára

Szentilonayho, ktorý povolil postaviť tu kaplnku sv. Terézie. Na zlepšenie dôchodku zadovážil pre faru lúku a záhradu vysadil stromkami.
1828 je poznámka, že je tu zvykom na krštenie zavolať aj F ako hosťa. Keďže sú tam aj ľudia nespoločenskí, F tam viac zakúsi nepríjemností ako veselosti.
1831 F Divisch odchádza. Píše, že sa to už nedalo vydržať. Keď prišiel, bolo obstojne, teraz sa to zhoršilo a stále je horšie. Ponosuje sa na vrchnosť. Robotníci sa majú biedne. Vo zvončeku bolo v nedeľu 7 grajciarov. Za sobáš dostal 1 a pol grajciara.
1839 F si žiada polepšiť aspoň tým, aby mu postavili dreváreň a humno, aby mu krm nehnil. Sám nemá prostriedkov, lebo žije vo veľkej chudobe. Patrón okrem dreva nič nechce dať. Navrhuje, nech mu lebo pomôže dištrikt, alebo nech dá biskup povolenie konať zbierku po krajine na tento účel.
1840 patrón mu postavil dreváreň.
1843 3. jan. okolo polnoci zomrel BBB Belánsky. Dožil 73 r., 6 mes. a 14 dní. Diecézu spravoval skoro 19 r.
1860 Posvätená bola socha P. Márie na vrchu Javorinka.
1861 Patrón dal pokryť kostol a vežu. Brandenburg z B. Štiavnice renovoval oltár.

Kopernica

Podhorská obec osídlená po tatárskom plene nemeckými osadníkmi. Za feudalizmu patrila najprv svätobeňadickému opátstvu, potom ostrihomskému arcibiskupovi a napokon svätokrížskemu biskupskému panstvu. V listinách sa spomína, že OAB Chanadinus vymenil feudálnu dávku obce za 40 fl v hotovosti. Túto výhodnú výmenu potvrdil aj OAB Telegdy r. 1367. Po zrušení feudalizmu sa obyvatelia venovali gazdovaniu. V prítomnej dobe mali miestne výkupné družstvo, ktoré speňažovalo poľnohospodárske produkty a tak pomáhalo roľníkom, že sa nemuseli unúvať na trhy a jarmoky. R. 1945 bola väčšina nemeckých rodín vysťahovaná do Nemecka. Prišli noví obyvatelia, ale počet klesol na tretinu.

Farnosť je starobylá. Pozná ju Pazmáňov katalóg. Reformačné prúdy, ktoré postupovali z Kremnice, zasiahli aj ju, ale len na krátko. CV 1559 ju uvádza ako ev. R. 1608 OAB vypovedal kazateľa a obec ostala katolícka. Za krátky čas začiatkom 18. st. bola farnosť spojená s lúčanskou pre nedostatok kňazov.

Kostol sv. Martina stojí uprostred obce na vŕšku. Je ohradený vysokým múrom. Pri ňom bol v minulosti cintorín. Od r. 1877 sa tu už nepochováva. Rozmery: d. 25m, š. 8,95m, v. 7,50m. Šírka pristavanej bočnej lode je 6.30m. Svätyňa je polygonálna, bola prestavovaná, ako vidno na oblokoch zvonku. Víťazný oblúk je polkruhový, loď zaklenutá nepeknou klenbou. Vedľajší portál má gotické hruškové kanelovanie. Hlavný portál je obdialníkový. Chór je železobetónový, siaha do polovice lode. /1/ Veža je mohutná, zakrytá cibuľovitou helmicou, v nej sú tri zvony. Hlavný oltár je zhotovený r. 1895, je nízky s neobvykle veľkým, umelecky zhotoveným tabernákulom. /2/ Má starobylú sochu P. Márie Ježiškom. Má krížovú cestu zhotovenú z umelého kameňa.

Pôvod kostola. Niet správ, kedy ho postavili. CV kladú dobu jeho postavenia na dobu OAB Chanadina /1330-1339/. Jeho gotický štýl poukazuje na to, že v 15. st. už stál. R. 1743 ho prestavali a zaklenuli. Dovtedy mala loď drevenú povalu. Za F Kočnera bol kostol zväčšený o bočnú loď, pristavanú na severnej strane. Prístavba pôsobí zvonku dobrým dojmom, zvnútra však bizarne.

Fara je starobylá. Teraz je v nej umiestnená materská škôlka.

Farári:

1478 Mayer Ján – 1496 sp. Kunschneider Ján – 1559 sp. Albert – 1561 sp. Ján – 1584 sp. Landmann Valentín – 1633 Kausek Adam – 1634 Nuber Juraj – 1639 Sotmann Pavel – 1639 König Jakub – 1653 Divald Ján – 1655 Carovey Michal – 1657 P. Ambróz – 1658 Kindi Martin – 1661 Stechan Pavel – 1665 Hibitz Ján – 1669 Versidniczek Blažej – 1670 König Jakub – 1679 Langner Ján – 1680 Mauer Andrej – 1687 Ackermann Mikuláš – 1693 Nikel Pavel – 1699 Kristian Václav – 1702 Raukay Matej – 1704 Schretter Juraj – 1716 Sagasser Kristián – 1717 Pierič Pavel – 1733 Grosschmidt Tobiáš – 1742 Gévay Jakub – 1850 Kraus Michal – 1750 Neander Anton – 1771 administrovali pátri zo SJ Theyer Jozef, Prichler Jozef a Valnerah Ignác – 1774 Rusbáczky Alexander – 1780 Greguš Martin – 1783 Pichlmayer Filip – 1789 Lédl Jakub – 1810 Vágner Ján – 1836 Röthling Ignác – 1842 Szimmer Martin – 1846 Szepessy Jozef – 1859 Belluš Anton SF – 1860 Hančok Ignác – 1880 Hoffmann Ján – 1899 Brogyányi Andrej – 1910 Zamboy Vojtech – 1916 Kočner Jozef – 1945 Steinhübl Ambróz – 1945 Naništa Vendelín – 1947 administruje sa z Kremnice

Poznámky:

Nem. Deutsch Litta.

Maď. Barskaproncza.

Pramene: Farnosť nemá žiadnych dokumentov, z ktorých by sa dala čerpať história. Údajne všetky zahynuli za druhej vojny.

Prestavba, pri ktorej sa počíta, že kostol stratil svoju gotickú formu, stala sa r. 1743 na náklad OAB Imricha Eszterházyho. Posledná prístavba bola prevedená na náklad farníkov.

Oltáre zhotovil F. Prinoth v S. Ulrichu v Tirolsku.

Krahule

Horská dedinka vo výške 800 m nad morom. Bývali tu baníci a lesní robotníci Kremnice, nemeckej národnosti. Zaoberali sa chovom dobytka a pastvinárstvom. Po r. 1945 vystatovali väčšinu. Nových osadníkov prišlo málo a tak sa dedina vyľudnila. Ináč je dedina starobylá, vznikla asi v tej dobe ako Kremnica. Spomína sa už r. 1331.

Farnosť. Do r. 1788 patrila ku farnosti v Krem. Baniach. T. r. tu zriadili kaplánsku stanicu, ktorú systemizovali r. 1806 na faru. R. 1814 sa ponosovali farníci magistrátu, že sa kňazi často menia a majú s tým nemalé výdavky, preto žiadali, aby duchovnú správu prevzali krem. františkáni. Žiadosti nebolo vyhovené. Od r. 1945 je spravovaná z Kremnice.

Kostol sv. Jána Nepom. stojí na priestranstve severne od obce. Rozmery: d. 21m, š. 8,90m, v. 5m. Svätyňa je polygonálna s lunetovou klenbou. Loď má sadrovú klenbu, zavesenú na drevených trámoch /systém Rabitz/ zhotovenú r. 1912. Chór je železobetónový. Veža postavená r. 1890 má cibuľovitú helmicu, v nej sú tri zvony.

Pôvod kostola. V dávnej dobe tu bola kaplnka zasvätená sv. Imrichovi. Tuto zbúrali a r. 1788 postavili kostol. Aká to bola stavba, neni známo, ale už r. 1799 hlásil F Maixner, že je na spadnutie. R. 1801 prijal magistrát ako patrón rozpočet 1484,20 zl na postavenie nového kostola. Hneď ho začali stavať a r. 1806 ho posvätili. Kostol mal len drevenú vežu na ozdobu, zvony viseli vo zvonici. Terajšie veža je postavená na náklad farníkov, lebo patrón odmietol ju postaviť. Chór postavili r. 1932.

Patronát vykonávalo mesto Kremnica.

Fara bola postavená v dobe zriadenia. Teraz je lyžiarskym hotelom.

Miestni kapláni:

1788 Hartl Zefirín – 1790 Prešič Apolón 0FM – 1794 Maixner Ignác – 1802 Andreades František – 1804 Veis Ignác

Farári:

1806 Vagner Ján – 1810 Mogyori Jozef – 1812 Faller Ignác – 1815 Gerliczy Anton – 1824 Ertl František – 1827 Valovič František – 1833 Chredich Leopold – 1842 Grellneth Alojz – 1847 Kleinhans Ignác – 1852 Špánik Ján – 1859 Luft Alojz – 1871 Sófa Karol – 1874 Schultheis František – 1882 Osvald Vojtech – 1890 Turek Karol – 1892 Holbay Ľudovít – 1894 Buocz Alexander – 1904 Jozif Ladislav – 1919 Bitterer Karol – 1925 Felix Július – 1932 Felix Vojtech – 1945 administruje sa z Kremnice.

Poznámky: Nem. Blaufuss, CV 1674 píše Plajfuss.
Maď. Kékellö

Pramene: Všetky miestne knihy. ktoré niesol so sebou pri evakuácií F V. Felix, zahynuli pri bombardovaní vlaku. Údaje sú čerpané zo SchH a Matunákových dejín Kremnice.

Kremnica

Miesto zašlej slávy leží v údolí na rozhraní Tekova a Turca. Jeho sláva bola v zlate a striebre, ktoré sa tu dolovalo. Kremnické dukáty boli známe v celej Európe. Dnes je banícka prevádzka zastavená.
Samo mesto pozostávalo z domov na námestí, počtom 36, a zámockého traktu. Bolo opevnené múrom, ktorého časť stojí. Ostatná časť bolo predmestie. Vnútorná časť bola privilegovaná Nemcom, ktorí sa starali o ryžovanie zlata panovníkovi. Nepripustili do mesta človeka inej národnosti. Mesto bolo hlavou banských miest, jeho poslanci sedávali na sneme za budínskymi. Malo vlastné súdnictvo a magistrát, od ktorého sa dalo odvolať iba ku kráľovskému súdu. Malo jus stipuli /kupci prechádzajúci mestom museli svoj tovar vyložiť na predaj/. Malo daňové výhody. Na banskú prevádzku potrebovalo aj širokú hospodársku základňu. Postupne si získalo všetky okolité dediny. Bolo bohaté a mocné mesto. Panovníci ho podporovali a chránili. Bolo však lákadlom aj pre dobrodruhov a povstalcov zo 17. st., ktorí sa chceli obohatiť jeho zlatom. Turci sa tiež usilovali získať mesto, ale tým sa to nepodarilo. Tá doba mesto veľmi vyčerpala. 18. a 19. st. bolo pre mesto rozvojom, ale nie veľkým, lebo zásoby rudy sa už vyčerpávali. V 20. st. zaviedli moderné metódy na získavanie zlata z jalovej rudy, ale náklady boli väčšie ako zisk, preto po r. 1950 postupne zastavili ťažbu v baniach. Zo starej slávy ostala iba mincovňa.
Farnosť je starobylá. Vznikla spolu s mestom. Spomína sa v páp. decimačných protokoloch. Pazmáňov katalóg ju pozná ako exemptnú faru. Keďže Nemci, ktorí pri banskej prevádzke hrali prvoradú úlohu, vyvyšovali sa nad iné národnosti a nechceli ani v náboženstve žiť s nimi v jednote, preto bola vytvorená pre slovenskú národnosť slovenská farnosť, ktorá sa združovala pri kostole sv. Alžbety. Jej počiatky nie sú jasné, ale v dobe reformácie už normálne fungovala. Po reformácii ju spravovali františkáni. F Kiovský sa neznášal s rehoľou, preto žiadal, aby sa fara zrušila a spojila do jednej. Stalo sa tak so súhlasom OAB r. 1753. Bohoslužby pre Slovákov začal vykonávať slovenský kaplán. Bola to asi už aj požiadavka etnická, lebo nemecký živel sa zmenšoval a slovenský vzrastal.
Bohatstvo, ktoré si niektorí pri baniach získali, im umožňovalo zakladať fundácie za slúženie sv. omší za banské požehnanie, alebo za duše zomrelých dobrodincov. Preto vznikli „altárie“, ktorých správcovia boli povinní slúžiť istý počet omší v týždni. Tieto všetky zanikli za reformácie, keď lakomí ľudia rozchytali fondové peniaze.
Keď sa začalo šíriť Lutherove hnutie, v Kremnici sa u bohatých Nemcov hneď ujalo. /3/ Nemci boli živnou pôdou pri šírení Luterovho hnutia v počiatkoch. Už r. 1522 mal u nich Luter prívržencov. Popredným šíriteľmi nových myšlienok boli Konrád Kordatus a Ján Kresling. /4/ Vrchnosť sa stavala spočiatku odmietavo voči týmto reformačným snahám, prichádzajúcim z Nemecka. Mestá boli napomínané aj panovníkom, aj OAB, aby všetko bolo zachované podľa starého poriadku. Bolo hlásané heslo: Lutherani comburantur! Podľa tohto však nik nezomrel. Hnutie sa však ujalo aj medzi pospolitý ľud, ktorý videl v ňom príležitosť, ako si zlepšiť svoje biedne hmotné postavenie. R. 1525 začali baníci vzburu. Panovník poslal palatína Verbőczyho a temešského župana Raskaiho, aby vzburu potlačili. Stalo sa tak vojenskou mocou. Vodcovia boli popravení, ale vzbúrenecká nálada zostala. /5/
29. aug. 1526 sa stala katastrofa pri Moháči. Na 150 r. ovplyvnila osudy Uhorska. Okrem dobrých bojovníkov tam zahynuli aj všetci vodcovia krajiny a biskupi. Krajina ostala bezradná. Nastali spory o trón a rozdelenie krajiny medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským. Snahy novotárov nemal kto usmerňovať a prúd sa valil ako záplave z rozvodnenej rieky cez pretrhnutú hrádzu.
R. 1528 Kremničania žiadajú od kráľovnej Márie nového kazateľa a v r. 1529 prichádza prvý luteránsky farár Achác Hensel.
0AB Várday sa snaží získať zblúdilých kňazov. Povoláva ich na synodu, ale oni nechodia. Píše listy mestám a žiada ich o pomoc. Mestá odpovedajú chlácholivým tónom, ale falošne. Z reformácie majú zjavný hmotný osoh: Kremničania roztavili monštranciu a zmocnili sa aj mnohého iného drahého kostolného náčinia. Keď mestskí kňazi na synodu neprišli, poveril OAB krížskeho F, aby previedol

v Kremnici vizitáciu. Sám sa chystal prísť do mesta. R. 1532 dosiahol u Ferdinanda, že môže zakročiť proti Henselovi. Nariadil preto mestu, aby poslalo F na preverenie. Stalo sa však iné: Mesto Hensela nevydalo, ale prepustilo.
R. 1535 zvolal OAB synodu do Ostrihomu, na ktorej sa malo jednať o spôsobe nápravy mravov kňazstva. Kňazi z banských miest neprišli. OAB vyslal preto svojich splnomocnencov, aby sa pokúsili získať zblúdilých kňazov. Výsledok bol, že novotárski kňazi zadržali v Kremnici kontrasynodu, kde vyslovili požiadavok zaviesť nový poriadok. Všetky mestá sa majú podľa neho riadiť a odtrhnúť od Ríma. Ukázalo sa už vtedy jasne, že banské mestá sú pre katolicizmus stratené, omša, pôsty, celibát sú zrušené. Cirkevné fondy boli už zašantročené. Várday žiadal Máriu, aby nariadila Kremničanom vrátiť zhabané fondy, aby mal byť z čoho vydržiavaný farár.
R. 1542 Ferdinand nariadil Fr. Révayovi, aby trestal odpadlíkov od kat. viery a kacírstvo v krajine vykorenil. On však napred oboznámil banské mestá s obsahom kráľ. listu. Nastalo veľké zhrozenie, ale oni boli líšiaci a napísali OAB list, v ktorom sa stavajú do pózy najlepších cirkevníkov. R. 1546 kráľovskí komisári berú na zodpovednosť magistrát pre premárnené cirkevné fondy.
Várdayov nástupca OAB Oláh sa stáva horlivým obrancom kat. viery. Snaží sa obnoviť disciplínu kňazstva. Zvoláva synody, posiela archidiakonov na vizitácie. Do Kremnice prišiel Derecskey. Tu sa dozvedel, že banské mestá neprijímajú katolícku disciplínu a pridržiavajú sa augsburského vyznania, ktoré cisár v Nemecku povolil a tu nemôže zakázať. Derecskey o tom referoval Oláhovi, ktorý sa vtedy vo funkcii kancelára zdržoval vo Viedni. Oláh zvolal synodu do Kláštora pod Zmierom, aby to bolo kňazom bližšie. Konala sa 17. sept. 1558. Kňazi z banských miest však na ňu neprišli, ale 28. sept. zadržali trucsynodu, na ktorej sa opovržlivo vyjadrili o pápežovi. 1561 zadržal Oláh novu synodu, ale banské mestá na ňu nepustili svojich kňazov, že nemajú „salvus conductus“ a na ceste by sa im mohlo niečo zlého prihodiť. Poslal k nim znova Derecskeyho, ako svojho osobného legáta. Ten ich však nepriviedol na pravú cestu, ba dozvedel sa od nich, že oni seba považujú za pravoverných a katolíckych za kacírov. Cisár Maximilián bol naklonený k reformačným snahám a prekážal Oláhovi, aby nemohol reformačné snahy uskutočniť, ako chcel. Kazatelia banských miest seba považovali za popredných cirkevných činiteľov. /7/
Žilinská synoda neznamenala mnoho pre Kremnicu, lebo prakticky mali už všetko v moci. Ba proti nej protestovali, že neboli na ňu pozvaní a tak znamená porušenie práv mestského patronátu. Novú vrchnosť neuznali a superintendenta nepripustili na vizitáciu. Seniorov si tiež vyvolili podľa vlastného dobrozdania.
Takto bola prakticky celá cirkevná správa v meste v rukách luteránov. O katolíkov sa starali iba františkáni, ktorých do mesta uviedol OAB Lippay r. 1649. Títo boli tiež obmedzovaní, lebo r. 1656 im nepovolili odbavovať pohreb v cintoríne. Od brány cintorína sa musel páter vzdialiť a pohreb dokončil ev. F. Preto katolíci žiadali pozemok na svoj cintorín. Táto žiadosť bola vybavená r. 1672, je to cintorín sv. Jozefa, dnes už zaplnený.
Rekatolizácia. R. 1673 muselo mesto vydať katolíkom zámocký a rýnocký kostol. Prišiel prvý kazateľ F Jakub Deláth, človek horlivý. Evanjelikom bol ponechaný špitálsky kostol, ktorý však užívali len do r. 1674. Potom ho dal F na rozkaz OAB Szelepcsényiho zapečatiť. Magistrát protestoval u cisára, lebo evanjelici nemali žiadneho bohoslužobného miesta. Mesto však hneď citovali pred delegačný bratislavský súd pre pletichy, ktorých sa dopustili v súvislosti s wesselényiovským pripravovaným povstaním. Keď sa však podrobili a kostoly ponechali katolíkom, fiškus stiahol žalobu. Pre evanjelikov bol ponechaný cintorín pri zámockom kostole. Mestský richtár a k nemu všetci patriaci dedinskí museli vydať reverz, že budú vo všetkom poslušní nariadeniam. Bolo nariadené, že všetky sviatosti a cirkevné úkony môžu vysluhovať len kat. kňazi.
Prvý F Deláth nemal ľahkú pozíciu. Mnohí sa mu stavali na odpor a robili prekážky. Musel dať preto uväzniť a zbaviť miesta rektora Sideriniho. Chcel zabezpečiť dve kaplánske stanice, ako bolo za evanjelikov, ale mesto mu to nechcelo schváliť. Cechy sa len pod pokutou zúčastňovali na procesiách. Funkciu slovenských farárov prevzali františkáni. Keď odišiel Deláth, OAB poslal Narcissa Dürra

a žiadal, aby prijali za F Raindla a za slovenského F Adama Krausa. Mesto sa proti tomu postavilo a žiadalo, aby sa rešpektovali jeho patronátne práva. Dostali odpoveď, že patronátne právo je suspendované, lebo mesto je obvinené z velezrady.

Doba Tökölího

R. 1678 komisári Tökölího odobrali katolíkom kostoly. F Dürr musel odovzdať kľúče od zámockého a špitálskeho kostola. Od kostola na rýnku nemohol, lebo tie mali jezuiti, a tí ušli pred revolúciou. Katolíkom bolo sľúbené, že veci, ktoré do kostolov nadobudli, im budú vrátené. Vládli však len za 8 dní. Keď F potom žiadal od magistrátu kľúče vrátiť, robili mu ťažkosti. 1682 však znova prišiel komisár Géczy, ktorý v mene „náboženskej slobody" odobral katolíkom všetky kostoly. Súčasne odobrali aj všetky kostoly na dedinách. Ev. F Reguli nedovolil pochovávať katolíkov, mŕtvoly museli odvážať na dediny. Katolíckych členov magistrátu prepustili.

Návrat kostolov katolíkom:

26. nov. 1683 po porážke Turkov a Tökölího veliteľ kremnickej posádky Pürsdörfer doručil magistrátu list gen. Rabattu, ktorý znel, že richtár musí ten istý deň vyprázdniť faru a školu pre katolíkov. Magistrát sa musí obnoviť v takom zložení, ako bol pred Tökölim. Keďže richtár zakázal kat. duchovným ísť pri pohrebe ďalej od brány cintorína, ani ev. F sa inak nepovoľuje. Tak, ako vysoko taxovali katolíkov pri úkonoch, tak budú aj oni taxovaní. Zákon, ktorí sami vyniesli, ich postihne /8/.

Doba Rákoczyho II.

Za povstania tohto kniežaťa mali sa náboženské veci riešiť pokojnou cestou a požiadavky vyplniť podľa počtu veriacich toho ktorého vierovyznania. Ev. F si však osobovali právo krstiť aj v iných farnostiach a tiež katolíkov. Kat. F Šomorjay podal s kostolíkom proti tomu protest u magistrátu. Prišla komisia, ktorá rozdelila kostoly: Zámocký a špitálsky evanjelikom a rýnocký a františkánsky katolíkom. Plat, ktorý mesto vyplácalo, mal sa rozdeliť rovnakou časťou medzi kat. a ev. F. Konfesie sa považovali za rovnocenné; pochovávať mohol ten, ktorému patril cintorín. Tak to trvalo do porážky Rákoczyho.

18. nov. 1709 prišli komisári gen. Heistera a odobrali kostoly evanjelikom. Kľúče museli hneď odovzdať, hoci žiadali, aby vec mohli predložiť cirk. zboru. Hlavného ev. F, ktorý si dovolil vyhrážať sa aj vtedy, keď sa už cis. vojsko približovalo k mestu, vypovedali v lehote troch dni. Tobiáš Spindler, slov. ev. F mohol ostať do mesiaca. Ev. si žiadali zvonenie, ale to sa im nedovolilo. Len jeden ev. kazateľ mohol ostať v meste, ale aj ten mal zakázané vychádzať medzi farníkov. /9/ Podľa štatistiky bolo v meste 3185 ľudí, z toho 1853 kat. a 1332 ev.

Z ďalších osudov farnosti treba poznamenať, že MR navrhovala, aby bola vo Švábe zriadená fara. Magistrát to neakceptoval a dôvodil, že zavedením farnosti by veriaci nemali výhodu, ba stratu, lebo by bola zavedená štóla, dokiaľ sú teraz od nej oslobodení. Náboženský život by bol býval ešte ovplyvnený piaristami, ktorých mesto chcelo uviesť ako vychovávateľov mládeže, čo sa však neuskutočnilo.

Kremnický farár bol akýmsi hlavným F, ktorému magistrát ukladal /r. 1628/ povinnosť, aby každý polrok vizitoval fary v Piergoch, Kunešove, Lúčkach, Sklenom, H. Štubni a Háji, ktoré všetky patrili mestskému patronátu.

Patronát. S privilégiami Karola Róberta dostalo mesto aj plné patronátne právo. Pri privilegovanom postavení cirkvi v stredoveku bolo to významné privilégium, na ktoré bolo mesto hrdé a bedlivo si ho chránilo. Keď OAB Szelepcsényi menoval sám F Dürra, mesto ho nechcelo prijať a protestovalo, poukazujúc na svoje právo. Farárov a kaplánov nielen volilo, ale aj dobre platilo. Počas reformácie patronátne sebavedomie mesta tak vzrástlo, že si osvojovalo biskupskú jurisdikciu. Kňazov ustanovovalo, dávalo príkaz nasťahovať, alebo vysťahovať sa. R. 1669 sa konala v Slov. Pravne synoda, na ktorú pozvali aj banské mestá. Kremničania nešli a napísali, že by im derogovalo zúčastniť sa na dedinskej synode, lebo sa cítia mať biskupské právo, „jus episcopale". Podľa toho si aj počínali: Riešili spory duchovných medzí sebou a medzi farníkmi. Farníkov usmerňovali ku poslušností voči cirk. autorite a stíhali ich trestami, ak sa prehrešili. Kňazov aj odstraňovali. Svojich farárov, obvinených

z novotárstva, vedeli chrániť aj pred mocou arcibiskupa. Reformačné snahy ako Nemci dôsledne presadzovali, za reformácie boli katolíci v meste skoro nemožní, ale rebéliu proti duchovnej vrchnosti nepripúšťali, ani nepodporovali. Hmotné zabezpečenie duchovných bolo dobré a nedovolili, aby trpeli ujmu.
Na svojom zemepanskom mestskom území zakladali nové fary a dostatočne ich dotovali. Založili fary v Krem. Baniach, H. Štubni, Sklenom, Kunešove, Lúčkach a Krahuliach. Po prevzatí hájskeho panstva prevzali aj patronát nad farnosťou.
Patronátna povinnosť nad mestskými kostolmi a farou bola totálna, nad dedinskými len čiastočná. Pre toto vznikali časté nedorozumenia. R. 1879 dalo mesto zrevidovať patronátne povinnosti a zostaviť nový katalóg zaviazaností. Treba na chválu mesta povedať, že patronátne povinnosti konalo vždy veľkomyseľne a ani vtedy nechceli cirkev ukrátiť, keď boli richtármi evanjelici, ako to bolo napr. pri renovácii zámockého kostola.
Po prezradení Wesselényiho povstania stratilo mesto patronátne právo. Magistrát síce o OAB protestoval, ale márne. Mestskí páni boli zainteresovaní na povstaní priamo, lebo mali hmotne povstanie podporovať, preto sa im dostalo biľagu zrady. Kráľovský fiškus len upustil od žaloby a citácie na súd, keď sa podvolili na okýptenie niektorých práv. Medzi nimi bolo aj suspendovanie patronátu. Tak sa vyhli bratislavskému delegovanému súdu niektorí senátori. Len r. 1791 MR vrátila mestu výkon patronátu v plnom rozsahu.
V 19. st. vznikajú spory o výkon práva. Počiatočná prax bola taká, že F volili kat. členovia magistrátu a ten ako celok ho prezentoval biskupovi. Keď sa neskoršie magistrát zapĺňal volenými členmi podľa polit. strán, začali si aj nekatolíci vindikovať právo voľby F, a to nielen mestského, ale aj dedinských. R. 1900 pri voľbe Briešťanského si vyhradzoval právo voľby aj Karol Raab ev. F v mene ev. členov magistrátu a Adolf Wilmann v mene izraelských. S touto záležitosťou sa muselo zaoberať ministerstvo kultu, ktoré rozhodlo, že sa má zachovať stará prax a F majú voliť len kat. členovia.
Patronát mesta trval do r. 1949, kedy bol podľa nových cirkevných zákonov, vynesených parlamentom ČSR zrušený.
Farský kostol sv. Kataríny Alexandrijskej stojí na zámockom vrchu, na severnej časti mesta. Je súčasťou zámku, mestského opevnenia, ako to bolo zvykom v stredovekých mestách. V prípade vojny bol posledným útočiskom posádky a skladom mestských cenných vecí. Má na niektorých miestach dvojitú hradbu. Prichádza sa naň od južnej strany mesta po schodišti. Od severu je vozová cesta, ktorá pred bránou prechádza ponad priekopu opevnenia. Kostol stojí uprostred tejto pevnôstky. Vôkol neho bol kedysi cintorín, ako to svedčia mnohé náhrobné kamene na stenách kostola. Rozmery: d. 34m, š. 20m, s kaplnkami 29m. Pôdorys lode je štvorcový. Dvoma piliermi je delená na dvojlodie. Pred svätyňou sa rozširuje o dve kaplnky a tento priestor vytvára zdanie priečnej lode. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá kombinovanou hviezdicovo-sieťovou klenbou. Má 5 okien, vysokých, delených stĺpikom. Na severnej strane je nad sakristiou oratórium, ktoré je s kostolom spojené širokým oknom, deleným troma kamennými stĺpmi. Do sakrestie vedie portál s hruškovým kanelovaním. Víťazný oblúk jednoduchého profilu oddeľuje dvojlodie. V jeho strede sú dva štíhle piliere, ktoré nesú klenbu. Klenba je krížová, v prednej časti sieťovo hviezdicová. Jej rebrá vychádzajú z ružicových konzol. Piliere sú ozdobené novými sochami. Vzadu je kamenný organový chór, stojí na masívnych pilieroch, má krásnu novogotickú klenbu s kamenným zábradlím. Bol zhotovený r. 1885. Dovtedy bol tu drevený chór. - Všetko vnútorné zariadenie je nové, zhotovené pri renovácii r. 1885. Hlavný oltár je novogotický, skriňový, krídlový. Na bočnom oltári je starobylá socha Panny Márie. /Má 5 boč. oltárov/. Krstiteľnica je kamenná, zhotovená na spôsob kalicha, má letopočet: Die XXVIII augusti MDLXI. V západnom priečelí stojí veža, ktorá má ihlancovitý krov, ozdobený štyrmi postrannými vežičkami. Slúžila ako stanovisko mestských strážnikov. V nej nie sú zvony. V hradbách sú ešte dve veže, ako bašty. V juhozápadnej je umiestnený veľký zvon z r. 1588. V tejto veži sú aj hodiny a malý zvon na bitie hodín. Ostatné zvony sú zavesené v bašte nad schodišťom. V kostole sú krypty. Niektoré si privlastnili patricijské rodiny. Tri krypty boli pre verejné pochovávanie za značný poplatok.

Pôvod kostola. O pôvode sú rozličné dohady. Jeho štýl je neskorá gotika. Ako súčasť hradu musel byť však stavaný spolu s ním. Hrad bol iste stavaný spolu s mestom, lebo v nepokojoch a vojnách bola Kremnica lákadlom pre lesk zlata a musela sa zodpovedne brániť. Možno však predpokladať, že tu stál menší kostol, ktorý zbúrali, alebo použili pri stavbe terajšieho. Mohlo sa tak stať za Mateja Korvína, lebo tradícia hovorí, že za bojov o trón bol kostol od stúpencov Vladislava zničený a 1481-1491 bol obnovený a zväčšený. To potvrdzuje kameň s erbom Hunyadyovcov a rok vykresaný na ňom. Matunák sa domnieva, že kostol bol v dobe, keď budovali mestské hradobné múry, rytierskou sieňou a na konci 15.st. ho prestavali na kostol.
Z histórie kostola treba ešte poznamenať: R. 1526 na ciele moháčskeho ťaženia vzali z neho klenoty a z kaplnky P. Márie klenoty, ktoré tam mala ukryté rodina Langsfelderová. Po skončení náboženských vojen ho 22.9.1715 Lukáš Natali konsekroval. Do konca 19.st. bol však málo užívaným kostolom pre veriacich. Niekedy slúžil aj na iné ako bohoslužobné ciele. Keď však pre zosuv pôdy musel byť kostol na námestí zbúraný, tento kostol sa stal farským. V čase, keď sa to stalo, totiž na Vianoce 1879, bol zámocký kostol v úbohom stave. Už dávno sa tu bohoslužby nekonali. Bolo ho treba renovovať. Mesto zaistilo na tento cieľ 25.000 zl. Senát sa obrátil na prof. Imricha Steidla, ktorý renovoval košický dóm, aby previedol renováciu. Prišiel si kostol pozrieť a prisľúbil, že renováciu prevedie. Keď však, ani po dlhom čase neposielal kartóny, senát sa obrátil na staviteľa Františka Stornu. Ten bol ochotný renováciu previesť a žiadal za to 75.000 zl. Prácu začal na jeseň 1883. Predovšetkým zhotovil nový krov na kostole i veži. Behom renovácie sa ukázalo, že prác jesto viac, ako bolo rozpočtované a náklad sa zvýšil o 13.375 zl. R. 1885 strhli starý drevený chór a vystavali nový, štýlový, ktorý krásne zapadol do celkového vnútorného vzhľadu. Zhotovené bolo štýlové zábradlie vo svätyni. Nakoniec kostol vymaľovali, Storno svätyňu a jeho pomocníci loď. T. r. postavili aj oltáre, kazateľňu a organ. Na vnútorné zariadenie bolo vynaložených 3.256 zl. Na sviatok sv. Kataríny BBB Bende kostol konsekroval.
Kostol je skvostom gotického staviteľstva u nás. Bol často vyobrazovaný ako vzor gotiky. Vyvýšené miesto, na ktorom stoji, ho robí akoby korunou mesta. Vnútro dýcha starobylosťou predošlých vekov a slávy a pre súčasných veriacich je dobrou školou viery, nádeje a lásky. Hoci treba po strmých schodoch stúpať do neho, čo je tiež symbolom kresťanského úsilia po dokonalosti a namáhavá cesta spásy.
Rotunda sv. Ondreja. Na severnej strane pri zámockej vstupnej bráne stojí rotunda široká 7m. Má klenbu pravidelnej šesťcípej hviezdy. Jej rebrá sa zbiehajú do svorníka. Nad dverami je drevený chór. Na severnej strane je maličká sakrestia bez zariadenia. Dlažba je z pálených tehlových platní. Oltár je jednoduchý, barokového štýlu, na stene je na plátne namaľovaný obraz sv. Ondreja.
Pôvod kaplnky. Sú rozličné mienky o jej pôvode. Rozhodne však nepatrí medzi románske rotundy. Matunák sa domnieva, že to bola kaplnka komorského grófa a jeho družiny, kým bol postavený kostol. Pôvodne bola zasvätená sv. Michalovi. Nie je známo, kedy premenili titul. R. 1423 bol tu zabitý mešťan Fridolín, preto ju znova konsekroval sufragán OAB. R. 1431 sa muselo tiež niečo podobné prihodiť, lebo je znova konsekrovaná a v nej tri oltáre. Vtedy dostala sto dni odpustkov. R. 1476 na žiadosť krajčíra Jodoka udelili jej traja kardináli znova sto-dňové odpustky. Za časov reformácie slúžila ako zbrojný sklad. Po rekatolizácii ju zrenovovali viackrát a zaviedli v nej osobitné pobožnosti. Posledný raz je poznamenané, že sa tak stalo r. 1932, kedy ju dal F vyčistiť, lebo si tam urobil zvonár svoj sklad. Dal do nej zhotoviť novú sochu sv. Ondreja. Teraz je jej stav taký, ako bol predtým.
Kostol sv. Alžbety. Stojí na Dolnej ulici v rade domov. Je spojený s budovou bývalého chudobinca, teraz nemocnice. Jeho štýl je raná gotika. Dávno bol pri ňom cintorín. Svätyňa je polygonálna. Jej klenba je hviezdicová, rebrá sa schádzajú do svorníkov. Víťazný oblúk nemá, lebo svätyňa má s loďou rovnú šírku. Loď má krížovú klenbu s dvoma poľami. Rebrá klenby sedia v múre na oblých hlaviciach. Pri južnej stene je kaplnka Lurdskej P. Márie. S kostolom je spojená otvorom vyrúbaným v stene. Je to novší prístavok. sakrestia je štvorcová, zaklenutá krížovou klenbou. Hlavný portál je vysoký s lomeným oblúkom. Na jeho tympanone je namaľovaný obraz sv. Cyrila a Metoda. Vzadu drevený

organový chór. Vo fronte je veža a v nej zvon. Má tehlovú báňovitú helmicu, pokrytú škridlicou. Vnútorné zariadenie je novogotické. – Kostol mal pôvodne titul sv. Kríža. Na oltári bol obraz sv. Heleny s krížom. Titul premenili na žiadosť magistrátu, keď r. 1715 Lukáš Natali kostol konsekroval. /HD františkánov./

Pôvod kostola. Niet dokladov, kedy bol postavený. R. 1382 už stál. V Kremnici sa udržuje tradícia, že je to najstarší kostol mesta. Bol vždy kostolom slovenských veriacich, ktorí boli v dobe rozkvetu mesta len druhoradými občanmi. Volá sa preto slovenský kostol. V minulosti, keď boli dve fary, bol farským kostolom Slovákov. Do r. 1889 sa viedli v ňom osobitné matriky. Kostol bol pôvodne bez veže. Túto postavili r. 1707 po požiari, pri ktorom z celého zariadenia kostola zachránili iba tri sochy. Aj zvony na zvonici sa roztavili. – R. 1902 kostol obnovili, zariadili novými oltármi. /Slováci na to ochotne obetovali, Nemci odmietli./ R. 1922 Ľ. Schrammek kostol vymaľoval. R. 1927 kúpili zvon.

Františkánsky kostol. Stojí na námestí v západnom rade domov. Jeho svätyňa je obdialníková, zaklenutá valenou klenbou. Okná má obdialníkové. Za priečelnou stenou je sakrestia. Nad ňou za oltárom je oratórium pre chór pátrov. Víťazný oblúk je polkruhový, zvýraznený pilastrovým murivom na stenách. Loď má krížovú klenbu s lunetami, ktorá stojí na vnútorných oporných pilieroch. Okná má len na kláštornú chodbu. Len dve okná nad organovým chórom dávajú priame svetlo. Chór je murovaný, postavili ho r. 1746. Dovtedy bol drevený. V priečelnej fasáde stojí nevysoká a neštýlová veža. Pôvodná bola drevená. R. 1706 ju vymurovali a 1763 zvýšili. Nie je symetrická s kostolom. V nej je zvon. Pod kostolom sú dve krypty, jedna pre rehoľníkov, druhá pre svetských. Hlavný oltár je krásna baroková práca. Dokončili ho r. 1711. Bočné oltáre sú štyri. /11/ Vo svätyni je asi 6m vysoký obraz Nanebovzatej P. M. Je to oltárny obraz zo zbúraného kostola.

Pôvod kostola. Začali ho stavať na náklad OAB Lippaya. 24. 2. 1653 bola posviacka základného kameňa, ktorú vykonal sám. Na nej sa zúčastnili aj inoverci. Potom všetkých pozval arcibiskup na kniežaciu hostinu. 1654 bola hotová svätyňa, v ktorej začali konať služby Božie. Kostol bol dokončený 1660. Posviacku OAB nemohol vykonať, lebo vypukla vojna. Kostol nechali neposvätený a posvätil ho r. 1715 Lukáš Natali. Pri tom posvätil aj 5 zvonov. Neskoršie prestavali dvere aj okná. R. 1702 – 1704 prestavali svätyňu tak, že čiastočne prebúrali zadnú stenu a na poschodí pristavanej sakrestie zriadili oratórium pre chórové modlitby rehoľnej komunity.

Dávno pomýšľali na zväčšenie kostola. Podarilo sa im to iba r. 1748, keď od vd. Kayserovej kúpili susedný dom za 2.600 zl. Z tohoto domu vybudovali kaplnku Loretánskej P. Márie. Je v nej cibóriový oltár. 9.9.1759 bola posviacka. Celebroval bojnický prepošt A. Majthényi. Kázali jezuiti z BB. Socha bola privezená z Talianska a posvätená priamo v Lorete. /12/ V kaplnke je obraz OAB Juraja Lippaya, de Zombor.

Poznámka:

Na námestí stál farský kostol Nanebovzatej P. Márie, ranogotický. Stál na mieste medzi morovým stĺpom a domom č. 3. R. 1560 mal len malú drevenú vežu. V tomto kostole boli altárie, ktoré nižšie uvádzame. Na jeho mieste vystavali v rokoch 1757 – 1766 nový veľký kostol. Tento po zosuve pôdy zbúrali r. 1880. Na hlavnom oltári bola socha P. Márie, ktorá je teraz v zámockom kostole. Za reformácie bola zamurovaná a našli ju r. 1673. Bližší popis pozri v SchH. Kostol bol krásne a umelecky zariadený. Niektoré kusy rozdali dedinským kostolom. Keďže však umelecké predmety boli veľmi veľké, nehodili sa všetky do dedinských kostolov, preto ich uskladnili na mestskom dome. Postupom času boli zašantročené.

Morový stĺp. R. 1710 zúril mor. Na pamiatku obetiam postavili pred kostolom tento stĺp. Keď kostol zväčšili, tento stĺp už neharmonizoval s kostolom, preto ho dali odstrániť. R. 1776 ho preniesli do H. Vsi. Na miesto neho postavili nový, mohutný, umelecky konštruovaný, ozdobený mnohými sochami. Stavali ho od 1765 do 1772. Prácu začal Dionýz Stanetti. Keď ten ešte toho istého roku zomrel, pokračoval Martin Fegerle z Brucku. Keď i tento r. 1770 zomrel, stĺp dokončil jeho prvý tovariš Teodor Mayer. Náklad údajne činil 16.000 zl. Z pieskovca vyhotovené sochy veľmi ohlodával zub

času. Obnovili ho r. 1880, potom na veľký náklad r. 1921. Starostlivosťou pamiatkovej správy v rokoch 1953 – 1956 bola generálna oprava celého súsošia. Bola zhotovená nová socha Trojice a mnohé iné sochy. Na jeho obnove pracovali sochári Polák a Vavro. Stĺp je vysoký 21 m. Je na ňom 71 sochárskych plastík, z toho 14 v nadživotnej veľkosti.

Kaplnka sv. Anny stojí pred mestom na južnej strane vedľa cesty. Bol tu kríž, nazývaný „Fernkreuz". Je známy už r. 1646. Vtedy traja kardináli Pavel, Jakub a Bernard mu udelili sto-dňové odpustky. OAB Széchy pridal ešte 10 dní. Toto miesto bolo popravné od 16. st. až do zrušenia hrdelného práva mesta.

Pamätné kríže.

Wetterkreuz stojí medzi domami hámorného námestia. Teraz ako stĺp. Už v 15.st. bol obohatený odpustkami.

Bystrický kríž. R. 1464 ho dal obnoviť Ondrej Fritzel. 1466 dostal odpustky od troch kardinálov a OAB Vitéz pridal ešte 40 dní. Na jeho mieste teraz stojí stĺp v Bystrickej doline, ozdobený sochami.

Špitál sv. Alžbety. Stojí pri kostole. Je otázne, čo bolo skorej, špitál, a či kostol. Povodne to bol chudobinec, potom dom odpočinku a teraz je to nemocnica. Terajšia budova nie je pôvodná, lebo v dávnej minulosti sa domy stavali z dreva.

Xenodochium, ako sa volá špitál po latinsky, založil Johelin Kratzer, kráľovský urburár, „vedený pohnútkou, kresťanskej lásky ku chudobným, ako večne trvajúcu almužnu venoval mestu". Na jeho žiadosť Ľudovít I. r. 1382 daroval na jeho vydržiavanie „villu Lyget" /Legendl/, ktorá sa teraz volá Veterník. V minulosti bola samostatná osada, teraz patri k mestu. Okrem toho mal špitál výnos z piatich banských mlynov /stúp/, dvoch jatiek a jednej lúky. Toto prilepšenie mu poskytol komes Ján Ezvihil r. 1393, ktorý aj poveril správou špitála magistrát. Ustanovil, aby sa v kostole slúžila denne sv. omša za pokoj duše zakladateľov. – Za reformácie sa novotári zmocnili špitálskych majetkov a fondov. Fondy sa stratili a gazdovstvo Veterníka prevzalo neskoršie mesto, ktoré dotovalo potom špitál. Takýto stav sa udržal do prítomnej doby. Kapacita bola pre 30 osôb. R. 1949 bol zrušený a umiestnená bola do domu nemocnica. Dom prevzalo zdravotníctvo.

Druhý špitál bol sv. Jozefa. Založili ho v neznámej dobe. R. 1691 ho dal OAB Szelepcsényi zväčšiť a venoval mu svoje majetky, ktoré mal v Turci. Po zriadení BBB bol vzatý pod jeho patronát. Kapacita bola 9 osôb. Pôvodne bol umiestnený v dome, ktorý sa volal Steinhaus. Ten predali a kúpili dom po zomrelej vd. Zuzane Poverelliovej. Správcom špitála bol kremnický F. R. 1934 bola útulňa zväčšená o jeden byt. R 195.. bol prevzatý štátnou správou a obrátený na iný účel.

Františkáni.

Stav katolicizmu v polovici 17. st. bol úbohý. Nemali ani bohoslužobného miesta. Služby Božie sa mohli konať iba v súkromnej kaplnke striebornej mincovne. Podobný stav bol vo všetkých banských mestách.

Na znovuzavedenie katolíckeho kultu bolo treba veľa úsilia a trpezlivosti. OAB za pomoci Ferdinanda III. r. 1648 uviedol do BB jezuitov. Títo sa mali starať o duchovné potreby nielen miestnych katolíkov, ale širokého okolia. Okrem toho mali viesť misionársku činnosť aj v ostatných banských mestách. Do Štiavnice sa dostali r. 1649. Do Kremnice sa tiež pokúšali, ale nadarmo. Keď Lippay videl, že sa tam vôbec nedostanú, jeho myseľ sa obrátila na františkánov. najprv ich chcel usídliť vo Sv. Kríži, čo by bolo bývalo bez ťažkostí, lebo tam bol zemepánom. Usúdil však, že bude osožnejšie, keď ich usadí do Kremnice, kde učenie Lutherovo zapustilo veľmi hlboké korene.

V Kremnici mal OAB dom, ktorý mu darovala kapitula a v ňom bola daňová správa. Dom sa mal stať základom nového kláštora. Bol však malý a nevyhovoval ani preto, lebo pri ňom by sa nebol dal postaviť kostol. Preto chcel k nemu prikúpiť susedný dom, patriaci Michalovi Vengerovi, hl. komorskému účtovníkovi. Všetko bolo držané v prísnej tajnosti. Kúpnym jednaním bol poverený Ján

Szölössy provizor arcib. panstva a pizetár. V októbri 1648 bola vo svätobeňadickom konvente uzavretá kúpno-predajná zmluva a Vengerovi bolo vyplatené 550 zl. Kremnický senát sa dozvedel 11. jan. 1649 a richtár začal robil rýchle a rázne kroky, aby prekazil kúpu. Tušili totiž, že sa tu niečo pripravuje, čo by mohlo narušiť jednoliatosť mestskej komunity, ktorá bola luteránska. Kremnica sa obrátila s dotazom na BB senát, od ktorého dostala odpoveď, že treba hľadať právnu príčinu, pre ktorú by kúpa ostala neplatná. Ak sa to nenájde, nech sami radšej obetujú peniaze a dom kúpia a nedovolia OAB, aby si tu otvoril nejaké kolégium. Zišiel sa magistrát a dom ohodnotil na 2400 zl. Celé mesto sa konšternovalo proti kúpe a mešťania robili všemožné prekážky. Blízki a vzdialení príbuzní vengerovskej rodiny sa spojili, aby prekazili doteraz neznámy úmysel arcibiskupa. Vec hnali až na snem do Bratislavy, odkiaľ snemový ablegát Dávid Salvadini napadol kúpu ako nezákonnú, preto, lebo sa predávajúci neporadil so svojou rodinou. Mestský tribún tiež podal protest.
Dom bol znova odhadovaný na 1400 zl, ktorá suma sa má vyplatiť predávateľovi. Senát vyhnal z domu nájomcov a dom zaujal. Arcibiskup však postupoval veľmi umiernene. Vyslal provizora, aby veci so senátom priateľsky vybavil. Bolo to však márne, lebo dom strážili vojaci, aby „pápeženci“ nemohli nič podniknúť pre arcibiskupa. Ten protestoval proti takému neslýchanému postupu mesta. V 23. artikule snemu mu bolo povolené, aby mohol proti magistrátu zakročiť súdnou cestou. Ten chcel zvrátiť rozhodnutie snemu a obrátil sa na palatína. Ten dal tajnú radu, ako postupovať, aby sa kúpa prekazila. Kremnický magistrát žiadal zvolať senát banských miest, odtiaľ potom požiadali komorského grófa, aby on vec vyriešil. Arcibiskup nemal vôľu na násilné jednanie, volil cestu priateľského pokonania, ale trvalo to ešte veľmi dlho, kým sa vec skončila.
Príchod rehoľníkov. 19.dec.1649 požiadal listom OAB hlohoveckého gvardiána, aby poslal bratov do Kremnice. Nasledujúceho dna sa vybrali traja: P. Vít Burganovský, Moravan, Egýd Rostok, Slovák a Pacifik Egegi, brat laik. Keď došli do Kríža, odprevadil ich provizor Szölössy do Kremnice. Vzhľadom na ešte nevyriešené spomenuté veci s domom mohli sa ubytovať iba v arcib. mlyne, ktorý bol na predmestí v Dolnej ulici. Tu bývali do 2. jan. 1650. Boli tu ako pútnici, ktorým veselo klepali mlynské stroje, ale byt mali tesný. Namosúrení mešťania im ukazovali nepriateľskú tvár, sarkastické úškrnky. Kydali na nich pohanu a špinu. Trpeli biedu a nedostatok, ktorú im uľahčovala iba arcibiskupská štedrosť.
Na druhý rok sa už mohli presťahovať do arcibiskupského pizetárskeho domu. Tu zriadili kaplnku a vystavili Najsv. Sviatosť ku verejnej poklone. Bola ešte len v cibóriu, ktoré doniesli z Hlohovca. Bolo to útle a malé stádo, ktoré sa okolo nich združovalo.
Magistrát sa aj teraz snažil zmariť arcibiskupove zámery, ktoré už boli známe, ale mestským pánom nevítané. Ďalej sa snažil zmariť kúpu vengerovského domu. Arcibiskup vyslal kráľovského protonotára, aby vec osobne s magistrátom vybavil. Vyniesol výmer v prospech arcibiskupa. Magistrát s tým nebol spokojný a vyslal deputáciu do Viedne ku cisárovi. Medzitým sa Venger vzdal svojho práva v prospech príbuzného Kurucza. Zato ho vyhlásili za zradcu. Znova sa v novej situácii obrátili na palatína. Keď prešli všetky najvyššie inštancie a videli, že vec je pre nich beznádejná, začali robiť miernejšiu politiku. 3. febr. 1651 poslali kľúče od domu provizorovi do Kríža a tým sa vec skončila. Oba domy boli potom darované konventu. Ferdinand III. ich oslobodil od poplatkov a senát to vzal na vedomie. /13/
Stavba kláštora. Keď sa rehoľníci nasťahovali do domu, museli sa uspokojiť so stavom, v akom bol. Postupne však dom prestavovali, aby vyhovel požiadavkám komunity. najprv postavili poschodie. R. 1704 postavili prvý dvor a 1733 druhý dvor. Tak zaplnili priestor až k hradbám.
Keďže všetky kostoly aj faru držali luteráni, poslaním rehoľníkov bolo, aby sa starali o duchovné potreby katolíkov v meste i na území kremnického panstva. HD kláštora r. 1771 píše, že v kláštore bolo 30 klerikov a 11 bratov, s pátrami spolu 47 osôb. Toho roku vyšla úprava generálneho predstaveného Paschála a Varisi, aby v uhorskej provincii žili osobitne Slováci a Maďari. Moravania majú ostať v hradišťskom konvente. To sa týkalo aj novicov.

Jezuiti.
V zmysle svojho poslania šírenia viery a kresťanskej vzdelanosti boli by sa veľmi radi dostali do tejto metropoly banských miest. Podarilo sa im to po rekatolizácii. Bývali v súkromnom dom. a kostol dostali na rýnku. Ešte sa ani dobre nezariadili, keď vypuklo tököliovské povstanie. Nečakali na príchod povstalcov, ale tajne odišli z mesta. Vzali so sebou aj kľúč od kostola. Do mesta sa viacej nevrátili.

Piaristi.
R. 1746 komorský gróf Juraj Erdődy odporúčal Kremničanom, aby na rozvoj školstva, ktoré bolo len na najnižšom stupni, uviedli piaristov, ktorí by tu zriadili školstvo na strednom stupni. Myšlienka sa dobre ujala a vtedajší richtár Körmöndy si ju vzal za svoju a chcel ju uviesť do života. R. 1751 vec už bola taká zrelá, že mesto malo zaistený fond na vydržiavanie 4 profesorov. Z neznámej príčiny ostala na mŕtvom bode a ožila iba o 3 roky, keď MR žiadala mesto, aby podalo správu o fonde na vydržiavanie školy. R. 1755 sa už pevne dúfalo, že škola začne fungovať. Nestalo sa však tak, lebo MR znova žiadala správu, koľko je v meste rehoľníkov. Františkánov bolo vtedy dosť. Vec sa znova odtiahla do r. 1762, kedy ju znova prejednávali. Vtedy bola už natoľko zrelá, že požiadali provinciála, aby zariadil príchod piaristov. Vtedy nečakane MR vec zamietla, lebo miestni františkáni sa ponúkli, že budú zdarma vyučovať mládež v čítaní, písaní, počtoch, reči latinskej a nemeckej. Ten fond, ktorý sa má vynaložiť na vydržiavanie piaristov, nech sa venuje na sirotinec. R. 1767 sa mesto znova obrátilo cestou banskej komory na panovníčku, aby mu v tejto veci pomohla, ale ani tak sa to nepodarilo. Storočná tradícia františkánov zvíťazila nad piaristami. Františkáni sa síce ujali vyučovania, ale to nebolo na takom stupni, aký mali na mysli otcovia mesta. Zahatali tak rozvoj školstve. Mesto len hodne neskoršie dostalo strednú školu.

Altárie.
Altárie podľa staršieho cirkevného práva boli benefíciá, spojené s povinnosťou slúžiť trvale sv, omšu na úmysel zakladateľa, pri určitom oltári. Beneficiát sa menoval altarista, rektor altarie, oltárnik. Menoval ho zakladateľ, alebo ním ustanovený správca. Založenie altárie, ako aj menovanie oltárnikov podliehalo cirkevnému schváleniu. V Kremnici bolo päť altárii vo farskom kostole.
Altária sv. Žigmunda. Založila ju vd. Katarína po smrti manžela Henrika, syna Möczla za spásu duše a pokoj duší manžela a príbuzných. Pri oltári sv. Žigmunda mala sa denne slúžiť sv. omša. Pred magistrátom a F založila fond zo svojho banského mlyna v dolnej ulici, v tom zmysle, že výnos bude slúžiť ako dôchodok altáristu. Za života si mlyn podrží a bude platiť 100 dukátov, po smrti vynos mlyn vcelku pripadne altáristovi. Za prvého altáristu vybrala Jána de Regiomonte, ktorého magistrát prezentoval OAB ku potvrdeniu. Vikár Leonard de Ponseuro ho potvrdil a uložil Mikulášovi F Všetkých svätých /Vieska/, aby Jána inštaloval. 17.nov.1391 Henrik de S. Hippolyto a Ján Goldner richtár o tom vystavili listinu.
Altária sv. Vavrinca. Založil ju v testamente Mikuláš Maczerauer, ktorý bol r. 1371 richtárom. Poveril Zeidlína Tyschlera, aby bol jej patrónom. Tyschler bol členom magistrátu a dlhoročným richtárom, posledne r. 1429. Prvým oltárnikom bol Ľudovít de Homaut. Po jeho smrti prezentovali Petra Tencela. Vikár Matúš de Vicedominis de Placencia ho investoval a 31.8.1423 F Ján inštaloval. Tencel sa stal 1457 F mesta. Tretí rektor bol Michal de Meyzza, kňaz padovskej diecézy. Prišiel 1505 a 1511 bol už mŕtvy. Na jeho miesto richtár Sebastián Ungefueg prezentoval Leonarda Eyszkera z tej istej diecézy. Ten neskoršie odpadol k Lutherovi. V Kremnici účinkoval do 22. apr. 1552.
Altária sv. Mikuláša. Oltár sv. Mikuláša postavila a potrebnými paramentami vystrojila mestská rada. Zaopatrila ho prebendou, ktorá stačila na vydržanie kňaza. Prvým oltárnikom bol Žigmund, syn Jána Schentila. Prezentovali ho gen. vikárovi Mikulášovi, ktorý ho 24.okt.1428 osobne skúšal a po zložení prísahy a dal ho miestnym F inštalovať. Nástupcom bol Mikuláš de Odra, olomoucký kanonik, ktorý nedržal rezidenciu pri altárii. To bol stredoveký abúzus hromadenia benefícií, dosť rozšírený. 1445 písal magistrátu, aby donútili vd. Tindelovú vrátiť dlžobu 123 zl, ktoré si z fondu požičala. Žiadal tiež

poslať 48 zl, ako štvrťročnú náležitosť. Súčasne žiadal F a K, aby sa služba pri oltári riadne konala, a vyhovelo sa žiadosti Petra Windischa, ktorý pre oltár urobil základinu 500 zl. Ďalším bol Peter Czernis de Tribel, zomrel 1456. Po ňom bol Andrej Käsenbroth, kremnický mešťan. Pavel Henyl bol aj kazateľ v BB, preto si platil zástupcu. Ďalší Juraj Wanderer bol tiež BB F. Posledný bol Valentín r. 1500. Potom altária zanikla.

Altária sv. Juraja. Zakladateľ nie je známy. Prvý známy oltárnik bol Peter de Schonovia. Bol vášnivý cestovateľ, precestoval Svätú zem, Rím a iné. Nástupcom sa stal magister Anton. Keď sa stal F v BB, ponechal si altáriu, ale nepýtal si na to zvolenie vrchnosti. Obžalovali ho preto u OAB. Bránil sa tým, že aj iní podobne užívajú benefíciá. Bol za štyri roky na štúdiách v Krakove a za ten čas mal zástupcu v Kremnici. To mu však nepomohlo a musel sa zriecť. Nástupcom ostal Mikuláš Pur. Od mesta dostával týždenne 1 zl. platu.

Ďalšie altárie. V listinách sa spomínajú ešte altárie sv. Bartolomeja, Troch kráľov, a Najsv. Trojice. Sú to ojedinelé spomienky. Môžeme sa domnievať, že to boli kaplánske stanice. Na to by poukazoval prípad Martina Gadlera. Tento mladík predniesol magistrátu žiadosť, že by sa chcel stať kňazom, ale na to potrebuje benefícium, na ktoré by ho biskup mohol vysvätiť. Žiadal, aby mu ho magistrát poskytol. Ten vzal do ohľadu jeho nábožnosť, poznajúc jeho manželský pôvod, poriadne správanie a potrebné vedomosti, lebo viac rokov účinkoval na tunajších školách a pri kostoloch posluhoval. Udelili mu rektorát kaplnky Najsv. Trojice pri farskom kostole. Tá bola uprázdnená. Magistrát, ako zákonitý patrón mu ju udeľuje a odporúča mu, aby sa dal ordinovať a tak sa stal právnym užívateľom tohto benefícia. To aj urobil a potom ako mestský K r. 1529 a 1530 mal 23 denárov týždenného platu.

Iní altaristi. Matunák pozbieral z pokladničných kníh mená kňazov, ktorí dostávali od mesta plat a tu iste účinkovali, hoci niet o nich bližších správ. Možno, že to boli niektorí aj kapláni. Uvádza 18 mien. Z toho je vidno, že v stredoveku bol v Kremnici intenzívny náboženský život. Nábožnosť sa uplatňovala v celom spoločenskom živote. Evanjeliovým duchom bola preniknutá verejná mienka. Na úseku výchovy, učenosti a kultúry mala cirkev ak nie primát, tak popredné miesto.

Filiálky:

Dolná Ves. Je tu nový kostol Panny Márie. H. Ves, Bartošova Lehôtka.

Fara. V 18. st. stála farská budova pod zámkom. Za reformácie tiež slúžila ev. F. Vtedy sa menoval Hauptfarer. Toto meno ostalo potom aj kat. farárovi /HD OFM/. V 19. st. stála fara na námestí, blízko múzea. Dom už nejestvuje, lebo za vojny bol zbombardovaný. Tento dom však nevyhovoval, preto F Belházy vyhliadol na faru meštiansky dom pri mestskom dome. Nebolo však nádeje, že by ho mohol kúpiť. Stalo sa však, že jeden z majiteľov zomrel a ostatní dom nemohli udržať, preto sa rozhodli, že ho predajú na dražbe. Vtedy sa ho podarilo kúpiť za 6.500 zl. Peniaze čerpali z fondu kalvárskeho kostola. Oprava a adaptácia stála 1.500 zl. Stalo sa tak r. 1874. R. 1879 stihlo budovu veľké nešťastie. Následkom zosuvu pôdy začala sa fara /aj iné budovy/ pukať, ruinovať, takže sa F musel odsťahovať do iného domu. Keďže sa nevedelo, ako sa bude zosuv vyvíjať, nechali budovu stáť. Keď sa pôda ukľudnila, začali r. 1881 faru opravovať. Oprava stála 3326 zl. Nová katastrofa zastihla faru r. 1945, keď za bojov zhorela. Zničené boli krásne štýlové povaly. Bolo treba urobiť nový krov, a všetky miestnosti na poschodí rekonštruovať. – Túto farskú budovu možno považovať za najkrajšiu a najpriestrannejšiu medzi farami BBB.

Slovenská fara. Bola na Dolnej ulici. R. 1755 bol už veľmi zašlá, takže bola viac na ťarchu ako na úžitok. Gen. vikár dovolil ju predať. Mesto sa malo zaviazať, že v prípade potreby vystavia novu budovu. Nebolo to však treba, lebo faru spravovali františkáni a za Kiovského bola spojená s mestskou.

Farári:

Medzi 1328-1337 spomína sa Mikuláš – 1338-1350 sp. Ján – 1350-1370 sp. Andrej Trnavský – 1393 sp. Pavel – 1420-1440 sp. Ján – 1445 sp. Ľudovít – 1457 sp. Tencel Peter – 1485-1501 Bogner Ján –

1510-1517 Magister Gašpar – 1517-1529 Arcuensis de Posonio Krištof – 1535-1537 Christián – 1674 Deláth Ignác – 1678 Dürr Narcis – 1680 Benko Andrej – 1685 Robík Ján – 1697 Kapríni Ján – 1700 Šomorjay Adam – 1712 Zlínsky Ján – 1716 Schretter de Wohlgemütsheim Juraj – 1720 Beitel Jozef – 1731 Vobornik Hieronym – 1733 Dr. Kiovský Michal – 1763 Očovský Juraj – 1795 Hartl Zefirín – 1801 Wagner Benedikt – 1819 Prúnyi Ján – 1827 Hartman Konštantín – 1868 Belházy de Bölcsháza Imrich – 1901 Piešťanský Jozef – 1919 Jozif Ladislav – 1938 Horáček František – 1940 Haspra František SF – 1940 Fegyveres Viliam - 1948 Schubert Emanuel.

INÉ CIRKEVNÉ ZARIADENIA

Kalvária. Stojí na vrchu západne od mesta. R. 1729 ju začalo stavať niekoľko nábožných ľudí, ktorých viedol Vavrinec Dolnicer, riaditeľ mestských škôl. Na vrchu je kostolík sv. Kríža a na svahu osem kaplniek zastavení.

Dom duší. Bol to dobročinný ústav neznámeho poslania. Spomína sa r. 1485 v Langsfelderovom testamente. Poručil mu štvrť holby vína na každú nedeľu. Kňazovi pri ňom slúžiacemu mesto vyplatilo 33 den. almužny r. 1543. /Matunák CDK/

Dom malomocných. Spomína sa v listinách aj v Langsfelderovom testamente. Táto nevyliečiteľná choroba bola zavlečená do našich krajov od križiakov. Pre chorých boli zriaďované izolované útulky. Po vymiznutí choroby útulky zrušili. /Matunák CDK/

Dom pizetára. OAB mal od Karola Róberta privilégium, potvrdené aj Ferdinandom I. r. 1557, inšpekcie pri razení zlatých a strieb. mincí. Prevádzal to splnomocnenec, ktorý sa volal pizetár. Kontrolovala sa kvalita kovu a množstvo mincí vyrazených za týždeň. Za to dostával štyridsiatu ôsmu čiastku z každej marky razeného kovu. Dom, v ktorom býval poverenec OAB, sa volal pizetársky dom.

Poznámky:

Pramene: CV 1559, 1561, 1647, 1657, 1674, 1678, 1713, 1718, 1731, 1755, 1778, 1804, 1820.
HD kláštora františkánov
Matunák: Cirkevné dejiny mesta Kremnice a okolia. Strojopis.
Matunák: Z dejín mesta Kremnica.
Dr. Kotvan: Prvotlače na Slovensku.

Podľa mienky odborníkov /pozri Ing. J. Horák: Kremnická mincovňa/ z dĺžky vyrazených štôlní sa dá usudzovať, že už dávno pred nemeckými baníkmi sa dolovalo. Založenie mesta bol akt panovníka, ktorým dával privilégiá baníckym podnikateľom, ktorí boli na výške techniky toho času v dolovaní a mali právny základ nehateného rozvoja.

3. Reformácia bola vo svojej podstate nacionalistické hnutie. Luther nemal na mysli zakladať nové náboženstvo, ale svojou horúcou láskou ku svojmu národu a živelným odporom proti všelijakým prišelcom z Talianska /hoci to bola jedna rímska ríša národa nemeckého/ išiel tak ďaleko, že sa to prenieslo aj na vieru, aby sa ani srdcia už viac nevedeli priblížiť. Podobne zmýšľali Nemci aj na Slovensku. Vidíme to z tohto prípadu: R. 1509 bol na predaj v Kremnici dom Kataríny Fábri. O kúpu sa nehlásil žiaden Nemec, iba Slováci a Maďari. Magistrát nepotvrdil kúpu a tak sa vec dostala až pred panovníka, ale ani ten nevedel kúpu presadiť. R. 1519 vznikli nové spory medzi Nemcami a inými národnosťami. Musel zakročovať panovník, ale ani jemu sa nedarilo. V ríši Nemci zmýšľali podobne. Na wormskom sneme 1522-1523 žiadal pápežský legát pomoc pre Uhorsko v boji proti Turkom. Upozorňoval, že ak Uhorsko padne, čoskoro bude nasledovať aj Nemecko. Nemci potom rozširovali letáky, že radšej chcú slúžiť Turkovi, ako „najväčšej oblude a nepriateľovi boha“ /pápežovi/. Pomoc bola odmietnutá.

4. Cordatus sa narodil v Hraniciach na Morave okolo 1475 a zomrel v Stendale r. 1546. Študoval vo Viedni, Ferrare i Ríme. V Uhorsku dostal benefícium s 200-dukátovým dôchodkom. Bol rozširovateľom Lut. myšlienok i v Kremnici. R. 1523 sa stal dvorným kazateľom kráľ. Márie. 1524 povedal

v prítomnosti páp. legáta kázeň proti pápežovi a kardinálom. Legát ho za to žiadal potrestať. Dvor ho však zakryl. Keď legát trval na potrestaní, kráľovná ho radšej prepustila. Odišiel do Wittenbergu, odkiaľ sa vrátil na Slovensko. Kázaval v banských mestách spolu s Jánom Kreslingom /Cresznig, Creysling/. Počínanie oboch presahovalo medze zákona, preto Kreslinga dal OAB Zalkai uväzniť. Banské mestá ho však skoro vyslobodili. Kordatus ušiel do Wittenbergu, skadiaľ ho ešte t. r. poslal Melachton za profesora do Norimbergu, potom na akadémiu do Liegnitzu. Ťahalo ho však len do Uhorska, kam sa vrátil 1527, ale miesto už nedostal. 1529 bol v Zwickau druhým kazateľom. 1539 sa stal doktorom. Luter ho povolal za pomocníka pre šírenie reformácie v Brandenbursku. Nakoniec sa stal stendalským superintendentom a tam aj zomrel. /Matunák CDK/
5. Popravení boli aj ľubietovský F Mathesius a rektor Gregori.
6. Pred moháčskym ťažením prišli do Kremnice tekovský župan a archidiakon a zrekvirovali na vojnové ciele všetky klenoty v kostoloch, v hodnote viac ako 50 mariek.
7. 2.júla 1569 zadržali v Kremnici konvent, na ktorom sa kazatelia rozprávali o novom bohoslužobnom poriadku. Kazatelia z banských miest nechcú iného superintendenta, ako z vlastných radov. Jednali tiež o revízii vyznania banských miest. – R. 1577 bola v Kremnici nová synoda. Na nej zrušili spoločnú a zaviedli individuálnu spoveď a to „pre hrubosť jednoduchých ľudí, ktorých treba osobitne napomínať“. Na nej bol určený zase nový bohoslužobný poriadok. Banské mestá žiadajú Rudolfa, aby ich ponechal v augsburskom vyznaní, ak nechce, aby zlaté a strieborné baníctvo zaniklo.
8. Našiel sa prepichnutý obraz P. Márie. Treba vyšetriť.
9. R. 1712 vyplatili z mestskej pokladnice posledný plat ev. F. Odvtedy si museli cirkevníci sami vydržiavať svojich duchovných. R. 1744 vyšlo nariadenie, že ev. kostoly sa môžu zväčšovať len na kráľovské povolenie.
10. O kostole na námestí nie je jasné, či slúžil ako farský. Dali ho do užívania jezuitom. Keby bol býval primárnym kostolom, neboli by ho dostali rehoľníci.
11. Oltár sv. Antona je postavený na pamiatku moru, ktorý zúril v krajine r. 1739.
12. Proti tomu sa postavil F Kiovský, ktorý sa snažil dostať tretieho kaplána na účet príspevkov, ktoré mesto platilo františkánom. To sa mu nepodarilo. Za to obžaloval u vikáriátneho úradu Majthényiho a františkánom odobral spravovanie kostola sv. Alžbety. Slovenská fara tým prakticky zanikla.
13. Kronika františkánov.

Z kroniky:
Kronika františkánov spomína, že na vrchu Skalka bola v dávnej minulosti pohanská modla, ktorej stopy vidno bolo v dobe pisateľa /To bolo napísané dávno pred tými, ktorých upodozrievali z falšovania nápisov./
R. 1560 zhorelo mesto, kostoly i starý mestský archív.
1577 bol mor. Za 3 mesiace zomrelo viac ako 1000 ľudí.
1604 Izák Sartorius, slov. kazateľ sa neznášal s magistrátom, ktorý proti nemu zakročoval, lebo robil stále roztržky. Keď nastalo bočkajovské povstanie, ušiel z mesta a pridal sa ku povstalcom. Veliteľovi radil, aby mesto zaujal a podpálil. Mešťanov kázal prenasledovať. Keď povstanie skončilo, boli by ho postavili pred súd, ale on ich uprosil a pretože bol duchovný, brali na neho ohľad.
R. 1617 navštívil mesto OAB Pazmáň.
1627 magistrát suspendoval a neskoršie zbavil úradu kazateľa Reinhardta. Keď sa vzdorovite choval, zavreli ho do zámku.
1682 komorský gróf žiadal hrobové miesta na pochovávanie katolíkov. Magistrát ich s nevôľou povolil a konštatoval, že sa katolíci čím ďalej tým viac zakoreňujú v meste.
Kráľovská komora zakázala prijímať kňazov zbavených úradu.
R. 1630 prišli do Kremnice kráľ. komisári a spolu s konventným kňazstvom hľadali stratené cirkevné fondy, ale nič nenašli.
F Musculus nechce pripustiť za kmotrov „pápežencov“.

Katolíkov začínajú menovať na vedúce miesta v b. mestách, ev. to veľmi rozčuľuje. – Pazmáňa prezývajú „Pesman“.
R. 1642 magistrát súdil a odsúdil pre bosoráctvo Dorotu Struhárovú, 80 r. starenu z Ihráča pre bosoráctvo. Mučili ju a keď sa „priznala“, ju kat sťal a jej mŕtvolu spálil. Na popravisko ju viedol ev. kňaz.
R. 1644 ev. F Šimku na Kremn. Baniach zabili Rákoczyho husári.
Kremnickí katolíci sa domáhajú špitálskeho kostola, ale nadarmo.
R. 1653 bola v Kremnici zriadená pošta.
R. 1656 františkánom, ktorí sa starali o duchovné potreby katolíkov, nedovolili skončiť pohreb. Od brány cintorína musel odísť.
Kremnica ani na zákrok kráľa nedovoľuje lámať kameň a voziť piesok na stavbu špitála v T. Tepliciach.
1657 ev. svätia Hromnice.
R. 1659 konal sa ev. konvent v Kremnici; aprobovali články Žilinskej synody. Odvtedy sa začalo sústavné špinenie na kat.
R. 1672 magistrát kladne vybavil žiadosť františkánov a pridelil pozemok na cintorín pre pochovávanie katolíkov.
Wesselényiovské povstanie je prezradené. Kremnica to ťažko odnáša. Na delegovaný súd do Bratislavy sú citovaní kazatelia Lucius a Nickel. Obaja boli vypovedaní a odišli do zahraničia. Po nich ešte v neste ostali účinkovať Graff a K Schön do konca r. 1674. Mali špitálsky kostol, ale aj ten im odobrali. Odišli do Slov. Pravna. Obžalovali ich, že urazili kráľa, preto na rozkaz gen. Strassolda boli pokutovaní na 100 toliarov. Potom boli vypovedaní aj učitelia. Polovica magistrátu bola kat.
R. 1673 F chcel zabezpečiť dve kaplánske miesta, ale magistrát mu to nepovolil. Cechy mali nariadené, aby sa na procesiách korporatívne zúčastňovali, aj s cechovými zástavami.
R. 1682 ev. F Reguli nedovoľuje pochovávať katolíkov. Mŕtvoly musia voziť pochovávať do dedín.
R. 1731 podľa štatistiky mala Kremnica 3185 duší, z toho 1853 kat.
R. 1733 ku kostolu na námestí pristavili dve veže.
1757 Dionýz Stanetti zhotovil sochu sv. Jána Nepom.
1760 zhotovil zase sochu sv. Floriána v Hornej ulici.
15. apr. 1777 požiar zničil mesto. Zhoreli kostoly a fara. F žiadal magistrát o bezpečnejší dom pre faru.
1778 BBB Berchtoldt vizituje Kremnicu a birmuje.
F si žiadal, aby si mohol zriadiť záhradu na starom cintoríne sv. Klementa, lebo nemá žiadnej záhrady. Mesto povolilo.
R. 1780 zaviedol F slávnostne nosenie Eucharistie ku chorým. Na zazvonenie zvona zo sanktusníka prídu hneď z mincovne štyria zamestnanci, vezmú baldachýn, pod ktorým sa bude niesť sviatosť a iní ľudia ju budú doprevádzať.
R. 1786 MR zrušila štólu a ku platu F mala byť pridaná kongrua. F sa obrátil na Ordinariát, ako si má počínať. Dostal odpoveď, aby štólu bral ďalej.
1791 Terézia Jekkelfalušiová kúpila F záhradu.
1797 opravovali kalváriu.
1806 je hlad, ľudia zomierajú.
1813 hutníci postavili na námestí kaplnku Umučenia Pána.
1811 štátny bankrot, devalvácia. F a K dostávali štvornásobný plat, ale aj tak to bola len almužna pre drahotu, ktorá nastala. F Vágner zaviedol koledu, ale nie vo všetkých domoch.
1822 mesto navštívil palatín Jozef, s manželkou evanjeličkou. Pri tej príležitosti chceli ev. no čele s richtárom Freiseisenom nadhodiť otázku, či by nemohli dostať zámocký kostol, ktorý bol katolíkom zbytočný. Palatín to nedovolil, ale im dal 200 zl. podpory, aby si postavili nový kostol.
1821 sa konala CV. F predpokladal, že potrvá 5 dni, preto žiadal od mesta 200 zl. na výdavky, ktoré

odhadoval na 400 zl. Žiadal, aby sa v CV mesto zaviazalo dávať kone na cesty F do dedín. Mesto to odmietlo. Povozy nech posielajú dedinčania.
1822 sa zavalila šachta nad Hornou ulicou a voda zaliala zariadenie. Baníci sa zachránili útekom. Baňu zachránili a vyčistili.
1853 bola založená mariánska družina. Jej organizátorom bol Jozef Ružička, hlavný ferštér a kostolný otec. On bol zvolený za prézesa. R. 1853 ju potvrdil BBB Moyzes.
Židia. V stredoveku mali zakázané priblížiť sa 7 míľ ku banským mestám. Často sa vrchnosť dopytovala, či sa tu nezdržujú. Po zrušení feudalizmu sa začali do mesta hromadne sťahovať. 1897 ich bolo už toľko, že si začali stavať synagógu. Mesto im dalo na ňu 900 zl. podpory.
Na začiatku 19. st. bol tu zvyk, že mládež, ktorá nechodila do školy, sa katechizovala v pôste každodenne hodinu v škole. Na tuto katechézu mali rodičia posielať deti, ale nerobili tak, preto si musel vziať F na pomoc miestnu políciu.
Bol tu zavedený nepekný zvyk, že sa na Veľký piatok konal trh. F Tomkuliakovi sa to nepáčilo, preto využil nariadenie vrchnosti, že sa vzhľadom na Židov nemá konať trh v sobotu. Predniesol teda na magistráte nemeckú reč, v ktorej žiadal, aby to bolo zamedzené. Podarilo sa mu to.
1870 začína sa ukazovať duch liberalizmu a tým indiferentizmu. Aby sa mu čelilo, založený bol v meste „Katolikus kör".
1874 zomrel katechéta F. Štubňa. Vyučovanie náb. bolo zverené na reálke FÚ.
1889 boli zjednotené matriky, ktoré sa osobitne viedli vo farskom a špitálskom kostole.
1891 bol založený Tovarišský spolok, organizátor bol A. Richter.
1902 konali pátri redemptoristi ľudové misie. Pozoruhodné bolo, že na kázne chodilo málo inteligencie a ku sviatostiam ešte menej.
1906 boli v zámockom k. zavedené maďarské kázne, ktoré si žiadali úradníci, ale na ne nechodili.
Keď sa začala stavať r. 1870 železnica, prišli sem robotníci z mnohých krajov. Vypukla epidémia týfusu. Mnohí zomreli a tak sa cintorín sv. Klementa zaplnil. Bolo treba otvoriť nový. Mesto naň kúpilo pozemok od Antónie Šincovej. Bol položený návrh, aby sa v ňom pochovávalo bez ohľadu na vierovyznanie, ale nebol prijatý. Cintorín však nedostačoval, lebo 1912 ho museli zväčšovať.
1900 zvony preložili do miestnosti nad schodišťom ku kostolnému dvoru. Postavili zvonicu na Veterníku.
1915 veža zámockého kostola sa začala pukať, preto ju stiahli železnými sponami.
1917 zrekvirovali zvony a medený plech z veže.
1918 bolo zakázané svietiť na cintoríne pre všeobecnú biedu.
1923 do špitála prišli ošetrovateľky sestry sv. Vincenta.
1927 mesto kúpilo štyri zvony pre zámocký kostol. Vyhradili si, že budú mestským majetkom.
1927 P. Oto Orlovský OFM žiadal zaviesť v meste maďarské kázne. BÚ mu to odmietol schváliť.
1934 bola postavená kaplnka vo Švábe.
Bývalý cintorín sv. Jozefa bol zrušený a premenený na ihrisko.
Konala sa veľká slávnosť, keď otvorili amalgačno-flotačnu úpravňu rudy. Očakáva sa lepšie využitie jalovej rudy.
1949 OFM bolo vypovedané z kláštora. Preniesli sa do fary.
1950 útulňa sv. Jozefa bola daná pod národnú správu. Neskoršie bola premenená na úradovne.
1951 mestský národný výbor nariadil, aby sa na zvonoch zvonilo ak ku ev. bohoslužbám.

Poznámky z CV.
R. 1561 31. marca sa konala CV. Kostoly sú zhorené, opravujú ich. Na oltároch niet sviatostí. Kazatelia sú traja, všetci sú pyšní, nechcú sa ani zhovárať. Richtár je slušný, omlúval sa, že neboli na synode, že on za to nemôže.
R. 1547 Uvádza, že Karol V. poslal Ferdinandovi zajatých Sasov, ktorí pracovali na obnove baní a vodovodu. Niektorí tu ostali na založili „Háje" /Krickerhei/

1647 vizitoval Matúš Schlegel, AD tekovský. Píše, že sú tu 3 kostoly a traja predikanti. Katolíkov je 35, schádzajú sa v komorskom dome. Žiadajú si kňaza.
R. 1657 vizitoval Andrej Szily, tekovský AD. Fara patrila už katolíkom. F je Ignác Matej de Lath. Je tu rektor školy a os. organista. Mesto nechcelo vrátiť kat. kostoly v D. Štubni a Háji. – P. Fridrich Perkonicz SJ nechcel prijať vizitátora. Povedal, že kostol je otvorený jemu tak, ako aj luteránom a že môže prísť na kázeň. Ako vizitátora ho neprijíma, lebo on jezuita sa cíti cisárovým kaplánom. Kostol už nepatrí tekovskej, ale turčianskej stolici. Keď ho odmietol, AD si vzal komisiu: richtára, senátorov, notára, nitr. Zástavníka, VAD Vavrinca Husára a F Delatha. Prišli ku bránke kostolných schodov a zabúchali. Páter vyšiel von s knihou. Privítal ich a porúčal sa ich službám. AD žiadal, aby otvoril kostol, že ide vizitovať. Páter to odmietol a okrem toho povedal, že kľúče ma zvonár, ktorý odišiel. Tvrdil, že on je kaplánom komorským a preto bez komory nemôže nič podnikať. Vizitátor ukázal poverovacie listiny a vyhrážal sa pátrovi, že ak neposlúchne, tak zakročí proti nemu na kompetentnom mieste, že nechcel poslúchnuť rozkaz cisárov a arcibiskupov. Začali sa hádať a kričať. Páter vystupoval „furioso“. Kričali, až sa to ozývalo na ulici. Vizitátor prehlásil, že neposlúcha cisárov rozkaz. On povedal: „Protestujem, nepovedal som, že som nezávislý na cisárovi, ale že som komorský kaplán.“ Do kostola ich nepustil. Odišli do františkánskeho k. a potom do špitálskeho, ktorý tiež spravovali OFM. Kantorom bol Juraj Siderinus, ktorý nechcel konvertovať. Citovali ho, ale neprišiel.
R. 1713 vizitoval Ján Bublovič AD tekovský. Kostoly našiel v poriadku. Bol tu muzikálny zbor s trvalým platom.
CV r. 1718 vizitátor neznámy.
R. 1731 vizitoval Pavol Kubovič AD tekovský. Píše, že kostol na ringu bol postavený pred r. 1429. Je tu kongregácia sv. Jozefa, založená 1727, má odpustky od Benedikta XIII. Zámocký kostol: svätyňa bola postavená 1488, loď 1491.
CV r. 1820 vizitoval BBB Makay.
F. kostol bol na námestí. Mal organ s 22 mutáciami a kapelu.
Zámocký kostol je pre Nemcov. Cintorín pri ňom je pre katolíkov, od r. 1802 nový cintorín. Konsekroval ho L. Natali. Organový chór je drevený, organ s 12 mutáciami.
Kostol sv. Alžbety je pre slovenskú národnosť a pre dedinčanov. Bol pri ňom cintorín sv. Klementa otvorený 1765. Krypta. Chór drevený, organ 7 mutácií.
Rotunda sv. Ondreja. Má pozitív, myslí sa, že bola postavená vtedy, keď bolo katolíkov málo.
Konvent sv. Františka.
Xenodochia. O tom je dosť obšírne pojednanie, zvlášť čo sa týka szelepcsényiovského majetku, ktorý daroval ako fond na vydržiavanie pre špitál sv. Jozefa v Kremnici a pre špitál v Turč. Tepliciach.

Kremnické Bane

Vznik obce spadá asi to tej doby, keď bola založená Kremnica. Bolo tu sídlisko baníkov. Národnosť bola väčšinou nemecká. Obec leží na priesmyku medzi Tekovom a Turcom. Tu je najvyšší bod železnice Zvolen – Vrútky.

Farnosť je starobylá. Hoci sa v Pazmáňovom katalógu nenachádza, bola iste založená v dobe predreformačnej. /1/ Reformačné hnutie sem preniklo z Kremnice. /2./ R. 1673 bola farnosť odovzdaná katolíkom. Prví duchovní správcovia boli pátri františkáni z Kremnice, ktorí už od svojho založenia vykonávali duchovnú správu pre katolíkov. Za Tökölího bol vypovedaný F. Langner a nastúpil ev. Ku farnosti patrili aj susedné obce. Do 1918 bol fil. Kunešov. Po tököliovskom povstaní ostali filiálkou Lúčky až do 1787. Krahule boli fil. do 1788. R. 1792 bola zriadená kaplánska stanica.

Kostol sv. Jána Krst. stojí na osamelom vrchu. Okolo neho je cintorín, ohradený múrom. Od fary je kostol vzdialený asi 20 min. chôdze. Rozmery: d. 22m, š. 9,50m, v. cca 8m. Svätyňa je kruhová, zaklenutá gotickou klenbou zvláštnej formy. Jej rebrá vychodia od podlahy a klenba sa skláňa ku oltáru. Osvetľuje ju jediné okno z južnej strany. Víťazný oblúk je lomený z mohutného muriva. Loď je obdialniková s klenbou z doby barokovej. Okná lode majú gotickú formu. Organový chór, ktorý bol zhotovený pri renovácií kostola r. 1938, tiahne sa vôkol stien lode. Veža stojí na západnom priečelí. Zakrytá je cibuľovitým šindľovým krovom. V nej bol starobylý zvon z r. 1614. Ten pri požiari vzniklom z blesku sa roztavil a preliala ho Laeticia Dytrichová v Brodku u Přerova. V kostole je jediný oltár.

Pôvod kostola. Podľa starých nezachovaných záznamov r. 1200 stála terajšia svätyňa. Archeológovia sú toho náhľadu, že to bola románska rotunda, ktorej západnú časť vybúrali a postavili k nej terajšiu loď. Kostol sa považuje za najstarší na okolí. Je unikátna stavba. Bol postavený pre tie obce, asi v strede na rovnakú vzdialenosť od každej. Takýchto kostolov bolo na začiatku kresťanskej éry viac, ale skoro pri každom sa vyvinula osada, tu sa však nevyvinula, ba ani fara nebola pri ňom postavaná, ani žiadna usadlosť. R. 1911 bol zapálený bleskom. Dala ho obnoviť pamiatková správa a odvtedy slúži muzeálnym účelom.

Pustovnícky dom. Keďže pri kostole nebolo žiadnej budovy, nemali sa kde uchýliť pri nepriaznivom počasí hrobár, kostolník, veriaci uzimení od dlhej cesty sa nemali kde zohriať, preto r. 1747 postavili pri kostole dom, ktorý dostal meno Einsiedelhaus. Pri dome bola studnička. Mesto na jeho výstavbu prispelo materiálom a farníci prácou. Dom slúžil svojmu účelu do konca druhej vojny, potom spustol.

Kaplnky.

Dochádzanie do kostola bolo obtiažne zvlášť v zimnom období, preto si veriaci pri každej dedine postavili kaplnku. **V sídle fary** postavili kaplnku Narodenia P. Márie r. 1726. Tu zbúrali a r. 1910 postavili novú. Štýl je novogotický, gracióznych foriem. Rozmery: d. 17m, š. 8m. Svätyňa je polygonálna, priestorovo malá, s hviezdicovou klenbou. Je vymaľovaná gotickou plastickou originálnou maľbou. Okná má veľké, so sklomaľbou. Vzadu je organový chór. Zariadenie novogotické.

Dolný Turček. R. 1828 postavili tu prvú kaplnku. Túto r. 1902 zbúrali a na jej mieste postavili novú, novogotického štýlu s vežičkou. Zasvätená je sv. Jánovi Nep.

Horný Turček. Prvú kaplnku tu postavili r. 1839. Pre rapídny vzrast obyvateľstva kaplnka nevyhovovala, preto sa rozhodli postaviť kostol. R. 1935 ho dokončili. Zasvätený je Najsv. Trojici. Rozmery: d. 17m, š. 12m. Svätyňa je polkruhová, loď obdialniková, klenba krížová, delená pásmi. Vzadu je organový chór. Vo veži sú dva zvony. Oltáre dva. Kostolík r. 1942 krásne vymaľoval Ľ. Schrammek. /3/

Fara. Posledná farská budova postavená na náklad patróna bola z r. 1910. Vzhľadom na to, že sa tu chytila huba, budova ostala neobývateľnou a r. 1966 ju zbúrali a novú postavili. /4/

Patrón bolo mesto Kremnica.

Farári:

1673 pátri z rehole sv. Františka – 1680 Langner Ján – 1704-1716 Posman Štefan – 1718 Sagasser Kristián – 1730 Peverelly Hieronym – 1722 Hausegger Martin – 1724 Krczl Andrej – 1764 Fuchs Ján – 1804 Dibner Anton – 1811 Hartmann Konštantín – 1827 Szetniványi Imrich – 1832 Černák Ján – 1848 Bendík František – 1858 Wohland Jozef SF – 1858 Špánik Ján – 1882 Osvald Vojtech – 1904 Buocz Alexander – 1934 Varnai Vojtech – 1944 Prokein Anton – 1945 Dovala Jozef – 1951 Veselovský Anton – 1966 Čabák Martin – 197... Grešša Stanislav

Poznámky:
Meno Piargy, platný do r. 1946 vznikol z mena Berg. Nem. Johanes-berg, maď. Jánoshegy, lat. villa s. Joannis, Mons s. Joannis.
Pramene: Staré pozri pri Kremnici. Novšie HD. CV sa stratili.
1. V listinách Kremnice ako patróna sa nachádza zapísaná doba všetkých farností, patriacich ku patronátu, o Krem. Baniach niet nič. Fara teda jestvovala už predtým, je starobylá.
2. Ev. duchovných pozri v dodatku.
3. O stavbe sa dlho jednalo. Keď nastúpil farár F Várnai, boli prípravné práce v plnom prúde, práve zadávali stavbu staviteľovi. Keď prezrel plány, videli sa mu nedostatočné, preto stavbu zastavil a dal vypracovať nové plány terajšieho kostola. Takto získal nesmrteľné zásluhy o tento krásny kostol. Stál 144.000.
4. Martin Čabák sa zaslúžil o postavenie novej fary. Starú budovu dal zbúrať a novú, modernú dal postaviť.

Z kroniky:
V Dolnom Turčeku v r. 1595 chceli postaviť kostol. Kazateľ Sorbinus ich však vysmial. Matunák CDK st. 95.
Pri Einsiedelhause bola studnička. Ľudia o nej verili, že jej voda je liečivá. Neskoršie nad ňou vystavali akúsi kaplnku, ktorú ohradili mrežami. Studňa je teraz zasypaná a už je iba spomienka na miesto, kde bola.
R. 1904 Dr. V. Tilles venoval do kaplnky dva maľované obloky.
1911 blesk udrel do piargskej veže.
1929 bolo úradne zistené, že chór môže spadnúť. Rekonštrukcia a ostatné opravy v kostole sv. Jána boli rozpočtované na 90.000 Kčs.

Kunešov

Obec roľníkov a baníkov, ktorí pracovali v kremnických a handlovských baniach. Z jej dejín je známo, že r. 1342 Leupuldus, kremnický komorský gróf, daroval škultéciu v dedine sv. Michala Vernerovi de Potska, ktorá ležala na ceste do Prievidze. Obec mala žilinské právo. R. 1429 ju kráľ Žigmund založil Kremnici, ktorá si ju privlastnila a v jej majetku ostala až do zrušenia feudalizmu. Mesto si sem kolonizovalo nemeckých osadníkov a nemecká národnosť sa udržala do r. 1945, kedy väčšinu obyvateľstva vyviezli do Nemecka. Potom sa sem prisťahovali Slováci a obec sa slovakizovala.
Farnosť bola založená r. 1618 mestom Kremnicou na žiadosť miestnych ľudí. /1/ Dovtedy patrila ku farnosti Kr. Baní. R. 1673 bol vypovedaný kazateľ Martin Roxer a nastúpila éra kat. F. Viedli ju zo začiatku františkáni z Kremnice. Za tökölіovcov a rákoczyovcov zdieľala osudy kremnickej fary. Od r. 1709 je stále katolícka.
Patronát malo mesto Kremnica.
Kostol sv. Michala archanjela stoji uprostred obce a je ohradený múrom. Vôkol neho bol cintorín, ktorý je teraz opustený, kostol bol postavený v gotickom štýle. Stratil však svoj charakter, keď ho prestavovali. Teraz v ňom prevládajú prvky barokového staviteľstva. Rozmery: d. 21m, š. 9,5m, v. 8,5m. Svätyňa je obdialníková a má valenú klenbu. Takú má aj loď. Okná sú barokové. Organový chór je priestranný, siaha skoro do polovice lode. Hlavný oltár nemá vyhraneného štýlu. Jeho retabló tvorí reliéfny obraz sv. Michala, vytvorený z patinovanej sadry na zadnej stene kostola. /2/ Je to umelecké dielo veľkých rozmerov, bočný oltár je renesančný. /3/ Je tu stará, kamenná krstiteľnica. V lodi sú starobylé sochy sv. Otcov, prinesené sem r. 1735 z krem. františkánskeho kostola.
Pôvod kostola: Bol postavený v neskorej dobe gotickej, začiatkom 15 st. R. 1713 pristavili k nemu vežu. R. 1766 ho zväčšili pristavením svätyne. Kostol má dôstojný vzhľad a je udržiavaný v kráse, aká patrí domu Božiemu.
Fara je veľká, poschodová, ale zničená, neobývateľná.
Farári:
Duchovnú správu spočiatku vykonávali kremnickí františkáni: 1674 P. Daniel Weinmann – 1675 P. Leopold Mayer – 1676 P. Benedikt Scheman – 1677 P. Gotfried Meszpacher – 1680 P. Fulgenc Jakobini – 1681 P. Daniel Weinmann – 1687 P. Krištof Mercz – 1688 P. Anton Kalicz.
Medzi tým boli aj svetskí farári 1679 Merer Michal – 1680 Pilarik Hieronym.
1697 Šamarjai Adam – 1700 Posmann Štefan 1704 bola fara obsadená ev. a 1709 vrátená. – 1709 Sagasser Kristián – 1720 Peverelly Hieronym – 1722 Kapray Martin – 1725 Hentaller Pavel – 1734 Han Juraj – 1734 Purgič Juraj – 1752 Freyzeysen Alexander – 1790 Hartl Jakub – 1795 Remenár Martin – 1811 Dibner Anton – 1815 Zelenák Tomáš – 1827 Ertl František – 1832 Blay Juraj – 1846 Straka Juraj. Keď ho po potlačení košútovskej revolúcie odviedli do cisárskeho väzenia, administrovali faru: Anton Kevický, Országh Ján a Kleinhans Ignác. 1852 Kleinhans Ignác – 1877 Hrabovec Alojz – 1907 Gríger Mikuláš – 1908 Janeček Karol – 1925 Damko Anton – 1945 Pös Jozef – 1945 Feďvereš Viliam z Kremnice – 1948 Dovala Jozef z Krem. Baní – 1954 Dr. Funczik Emil – 1955 Veselovský Anton z Kremnických Baní. Odvtedy sa stále administruje z tejto farnosti.

Poznámky:
Nem. Kuneschau, maď. Kunosvágása.
Pramene: Matunák: Z dejín mesta Kremnice
Matunák: Cirk. dejiny Kremnice a okolia. Strojopis.
Miestne pramene sa všetky stratili za druhej vojny.

1. O založení farnosti je známo toto: R. 1617 si Kunešovčania sťažovali pred krem. magistrátom, že ich F Šimko z Kr. Baní nedostatočne obsluhuje pre vysoký vek a zlé cesty, žiadali si aby sa im zriadila farnosť. Mesto žiadosti vyhovelo a r. 1618 ju F Henrik Pretorius. R. 1627 Pretorius oznámil, že ho

Pukanec zvolili za farára. Na jeho miesto nastúpil Imrich Gürtler. R. 1652 odišiel do penzie a nastúpil Daniel Fábry. Ordinovali ho na Bzovíku. Mesto za jeho sprievod, v ktorom bolo 7 drabantov, zaplatilo 84,60 zl. Účinkoval do 1672, kedy nastúpil Martin Roxer, ktorého 1673 vypovedali.
2. Obraz vyhotovil Jozef Damko, brat F Damku, t. č. akademický sochár v Budapešti. On sám kostol aj vymaľoval. Stalo sa tak pri poslednej renovácii r. 1926.
3. Oltár zhotovil miestny stolár Pavol Prokain, r. 1928.

Ladomerská Vieska

Obec Vieska bola poľnohospodárska dedina. V listinách sa spomína r. 1397 ako Veszaka, ktorá platí kvartu beňadickému opátovi. R. 1538 ju panovník daroval ostrihomskej kapitule, keď stratila pozemky na Turkami obsadenom území. V tomto postavaní ostala až do zrušenie poddanstva. R. 1960 ju spojili s Ladomerom do jednej obce. Obe delil iba potok. Tento bol hranicou medzi kráľovským a cirkevným územím Šušolia. Ladomer už patril kráľovskému panstvu. Poľnohospodárska základňa sa zmenila výstavbou Kovohút. Z tradičných starých roľníkov stali sa hutníci a robotníci.
Farnosť je starobylá. O jej vzniku niet správ, iste ju založili rehoľníci zo Sv. Beňadika, ktorým patrila. **Patrónom** bol ostrihomská kapitula.

Filiálky. Do 1778 patrila ako fil. Močiar, dokiaľ tam nebola zriadená farnosť. – Šášovské Podhradie. Keď bola zrušená obec H. Opatovce, kostol sv. Vavrinca pripadol Vieske aj s niekoľkými obyvateľmi.

Kostol Krista Kráľa stojí uprostred obce. Pri pôvodnom kostole bol cintorín, ktorý zrušili v jozefínskej dobe. Rozmery: d. 31m, š. 10m, v. 10,80 m. Svätyňa je polygonálna, oddelená od lode víťazným oblúkom, preklenutá hviezdicovou klenbou. Loď je zaklenutá krížovou klenbou. Klenba je železobetónová, rebrá napodobňujúce gotiku sú len dekór. Okná sú dvojité, zakončené polkruhovo. Vzadu je organový chór, rozdelený na tri polia. Priečelná fasáda pôsobí dojmom mohutnosti. Veža stojí pri bočnej stene kostola. Je to veža starého kostola, nadmurovaná o 8m. Výška je 35,15m. Uprostred je kaplnka, bývalá svätyňa starého kostola. Popis starého kostola pozri do SchH. Pri búraní sa našiel v stene kameň s letopočtom 1483, čo by mohol byť rok postavenia kostola. Zariadenie kaplnky je pôvodné. Pod dlažbou mala kryptu rodina Dóczych.
Pôvod kostola. Pôvodný kostolík bol zasvätený Všetkým svätým. Vzrastajúcemu počtu veriacich už nevyhovoval. Na začiatku storočia už uvažovali o jeho zväčšení. Prvá vojna to prekazila. Povojnové časy veľmi brzdili aj ďalej túto snahu. Boli však vo farnosti dvaja súci mužovia F Kocák a Dr. Bandžala, riaditeľ banky, ktorí túto snahu uskutočnili. Stálo im v ceste mnoho prekážok, ktoré sa zdali niekedy neprekonateľné: Nevšímavosť patronátu, odpor úradov, ťažkosti ochranárov pamiatok, obavy Ordinariátu a ľahostajný, skúpi a niekedy aj nepriateľský postoj niektorých farníkov. Zbierky na stavbu sa konali už dávno, ale ich výnos bol nepatrný. Ale snaha sa stávala postupom času reálnejšou a r.1925 vypísali súbeh na ideové plány kostola. Deviati stavitelia podali návrhy, z ktorých komisia vybrala plán košických staviteľov Oelschlega a Bosku. R. 1927 zadali stavbu staviteľovi Stanislavovi Zacharovi z Vrútok a nasledujúceho roka bol kostol hotový a benedikovaný. – Pri stavbe kombinovali starý kostol s novým tak, že zo starého ostala svätyňa, ktorá sa stala bočnou kaplnkou, a veža. Priečne postavili nový kostol, takže jeho šírka je dĺžka starého kostola. Kostol je krásny. Dôstojný na vzhľad zvonku i zvnútra, vnútro je príjemné, veľkolepé, na city nábožnosti pôsobí povzbudzujúco.

Fara bola postavená r. 1771.
Farári:
1391 sp. Mikuláš – 1559 Bobor Ján – 1626 Muratoris Daniel – 1642-1647 Vazan Juraj – 1657 sp. Vieskay Jakub – 1689 Hurta Ján – 1689 Bellasich Ján – 1691-1695 Bobot Ján – 1698 Hizsay Juraj – 1701 Benkovič Juraj – 1703 Baymóczy Michal – 1710 Karkuš Ján – 1710 Benkovič Juraj po druhý raz – 1711 Závodný Ondrej – 1714 Jachan Martin – 1716 Szabó Ján – 1718 Baranyay Matej – 1718 Pamar František – 1729 Vratanay Anton – 1730 Szedélyi Jozef – 1752 Mišuta Štefan – 1740 Peťko Jozef , ktorého farníci nabili a preto nemali farára a faru spravoval A. Kubíni z H. Opatoviec. – 1746 Chvála Michal – 1763 Váray Michal – 1783 Letovič Jozef – 1825 Nécsey Juraj – 1856 Ivichich Karol – 1865 Plošic Julius – 1883 Húska Martin – 1897 Kováčovský Vojtech – 1914 Dr Gonda Juraj – 1914 Kocák Michal – 1952 Berényi Lukáš – 1959 Lenhardt Jozef – 1966 Ondrík Emíl.

Poznámky:
Maď. Garammindszent.
Pramene HD a CV.
Od pôvodného titulu kostola mala aj obec svoje meno.
Oltár zhotovil J. Schulz rezbár v B. Štiavnici – Štefultove.
Kostol vymaľoval Ľ. Schrammek.

Lovča

Obec na brehu Hrona, ktorej žírne polia ležia na rovine. V stredoveku patrila k Šušoliu. Spomína sa r. 1283 „terra populata in Susol Loucha“. /1/ 1487 „Nagh Lobsa“ /2/ Patrila arcibiskupskému panstvu OAB a po zriadení BBB tomuto. Gazdovský charakter dediny sa zmenil po otvorení huty v Žiari. Z tradičných roľníkov stali sa robotníci a hutníci.
Farnosť. Zriadil ju 13. júla 1623 OAB Peter Pazmáň. Do vtedy bola filiálkou krížskej farnosti. Zriedenie potvrdili aj nástupcovia, menovite OAB Szelepcsényi. Listiny sú uchované vo FA. Filiálka je Dolná Trnávka.
Patronát. Do 1776 patril OAB, potom BBB.

Kostol sv. Filipa a Jakuba, apoštolov stojí uprostred obce v rade domov bočnej ulice. Nebol pri ňom cintorín. Rozmery: d. 27m, š. 10,90m, v. 10m. Stavba je kamenná, štýl kompozičný. Svätyňa je štvorcová, víťazný oblúk, mohutný. Loď je obdialníková, všetko je zaklenuté sadrovou klenbou /systém Rabitz/. V lodi je predelená nosným pásom a tak tvorí dve báňovité zrkadlá nevalného estetického vzhľadu. Vzadu je organový chór. V priečelí stojí veža s ihlancovitým krovom. V nej sú tri zvony.
Pôvod kostola. Z doby gotickej stál tu trojloďový kostol. O jeho pôvode je známe len toľko, že v dobe zriadenia fary tu už stál. Steny sa stále pukali, zvlášť odvtedy, ako vymenili drevenú povalu za klenbu, preto ho niekoľko razy opravovali, ale nakoniec z bezpečnostných dôvodov museli zbúrať. Popis starého pozri v SchH. R. 1901 postavili na náklad patróna a farníkov nový, terajší. V dobe 1951-1957 ho zvonka a zvnútra generálne renovovali. Postavili novú sakrestiu, veža bola v murive zvýšená a opatrená novým krovom a hodinami. Vnútorný sokel bol obložený travertínovými platňami a kostol bol vymaľovaný. Je to dôstojný stánok božieho ľudu, udržovaný vo všetkých patričnostiach. Vzhľadu vadí široká klenba, ktorá očiam pripadá ako pustá Sahara.
Kaplnka Sedembolestnej na ceste ku D. Trnávke bola postavená r. 1953.
Kostolík Najsv. Trojice vo filiálke D. Trnávka stojí uprostred obce. Rozmery: d. 17m, š.7,90m. Má štíhlu vežu s dvoma zvonmi. Postavili si ho veriaci r. 1926-1927. Predtým tu stála kaplnka z r. 1792, ktorú zbúrali.

Fara je stará budova. R. 1952 bola čiastočne modernizovaná.
Farári:
1626 Apáthy Nikodém – 1630 Jurkovič Martin – 1633 Demovič Martin – 1645 Krentzer Martin – 1657 Báhony Juraj – 1666 Husár Vavrinec – 1668 Delath Jakub – 1673 Husár Vavrinec po druhý raz – 1675 Nimnický Ján – 1678 Hubáč Ján – 1678 Humay František – 1687 Petrovský Ján – 1689 Slaskay Vavrinec – 1691 Bajmóczy Michal – 1695 Kmethky Juraj – 1703 Benkovič Juraj – 1704 Konček Matej – 1709 Gulička Štefan – 1710 Krnáč Ján – 1716 Jachan Martin – 1728 Remenko Martin – 1730 Betulay Michal – 1735 Zlatnický František – 1740 Rudolfy Pavel – 1750 Novacký Štefan – 1760 Zlatnický František po druhý raz – 1773 Horáček Ján – 1799 Urbanský Jozef – 1806 Folger František – 1807 Fogt Jozef – 1824 Kern Peter – 1842 Štrba Jozef SF – 1842 Privitzer František – 1853 Mondok Ján – 1872 Gerometta Ján – 1899 Czeizel Ladislav – 1901 Halko Zoltán – 1913 Longauer Ján – 1936 Hulla Ján SF – 1937 Ludvigh Gejza – 1945 Dekýš Jozef SF – 1944 Kalmančok Andrej – 1951 administrovali zo Žiaru – 1951 Dr Michal Balko – 1965 Lihotský Pavel – 197... Dekýš Jozef

Poznámky.
Maď. Nagylócsa. Názov Lovča sa užíva len od rokov po prvej vojne. Dovtedy sa užíval Veľká Lovča. Meno sa odvádza od lovcov.
Pramene: HD a CV.
1. Knauz: Monumente Eccl. Strigoniensis, p. 172.
2. SchH s. 349.

Maľoval Papp a Petrikovič, obrazy Edmund Massányi. F Balko veľmi dbal na to, aby vonkajší vzhľad kostola a jeho okolia čo najlepšie zapadol do prostredia obce, preto dal vytvoriť okolo kostola ohradený parčík.
Kaplnku dala na svoj náklad postaviť rodina Michala Pilník. Je postavená z hliníckeho kresaného kameňa.

Lúčky

Dedina, ktorá za feudalizmu patrila mestu Kremnica. Získalo ju od kráľa Žigmunda, ktorý ju založil r. 1429. Vtedy sa volala „villa sancti Joannis“. Z toho by sa dalo usudzovať, že tu bol už kostol. O tom však niet dokladov. Žili tu nemeckí osadníci, baníci, ktorí sa popri tom zaoberali aj gazdovaním. R. 1945 bola väčšina vysťahovaná do Nemecka a nasťahovali sa sem Slováci.

Farnosť. Dávno patrili ku Krem. Baniam, potom ku Kunešovskej farnosti. Keď mesto dostalo dedinu do svojej držby a nemienilo sa jej vzdať, začas bola obsluhovaná cirkvou z mesta. Potom magistrát zriadil v nej farnosť. Stalo sa tak v druhej polovici 16 st. /2/ Farnosť nebola natrvalo obsadená a vtedy ju obsluhovali krem. kapláni. /3/ R. 1673 bola odovzdaná do tržby kat. cirkvi a začali ju obsluhovať kremnickí pátri františkáni. Za tökölíovcov a rákoczyovcov sa vrátila do držby ev. Potom ostala neobsadená. R. 1787 zriadili tu miestnu K stanicu a r. 1810 systemizovali farnosť.

Patronát vykonávala Kremnica.

Kostol sv. Mikuláša bisk. stojí uprostred obce. Je ohradený vysokým, dobre udržovaným múrom. Je pri ňom cintorín, do ktorého sa aj teraz pochováva. Rozmer: d. 16,50m, š. 8,20m, v. cca 8m. Svätyňa je polygonálna s gotickou klenbou, ktorej rebrá sa zbiehajú do svorníka s reliéfom tváre Krista Pána. Klenba v lodi je krížová s rebrami a rebrami a rozetami na svorníkoch, pôvodná. Vo svätyni je pastofórium na spôsob vežičky, vysoké 3,50 m. Vedľa neho je iné, malé obdialníkové. Hlavný a bočný portál majú lomený oblúk, do sakrestie sedlové nadpražie. Dvere na nich sú starobylé, snáď aj pôvodné. Okná sú dvojité, každé má kružbu plného vzoru, zasklené sklomaľbou. Oporné piliere zvonku sú jemná kamenárska práca. Organový chór, ako aj postranné chóry sú železobetónové, novšie. Na zábradlí je namaľovaná krížová cesta, vzácna maľba so zlatým podkladom. V priečelí je veža? má cibuľovitú helmicu pokrytú šindľom. V nej sú tri zvony. Hlavný oltár je novogotický, štýlovo bohatý, hojne pozlátený. /4/ Sú tu dve cechové lavice z 1650 a gotický kalich z r. 1511.

Pôvod kostola: Podľa zápisu v CV je kostol postavený r. 1544 na náklad mesta. Klasické formy stavby by však poukazovali na to, že bol postavený skorej ako v dobe, keď už gotika bola prekonanou. Kostol je zriedkavo krásna gotická stavba, zachovaná v pôvodine i upravená na požiadavku vzhľadu terajších kostolov. Málo sa nájde takých.

Kaplnka Sedembolestnej, postavená r. 1798.

Fara. O starej budove niet záznamov. Terajšia je postavená r. 1808 na náklad NZ, za 1156 zl.

Miestni kapláni:

1787 Gajer Justín – 1794 P. Singer Žigmund OFM.

Farári:

1810 Vagner Ján – 1811 Lux Ján – 1812 Mogyory Jozef – 1816 Haverla Ján – 1817 Grossmann Augustín – 1829 Černák Ján – 1833 Valovič František – 1873 Hrabovec Alojz – 1877 Silvester Roman – 1887 Schultheis František – 1889 Brestyánszky Jozef – 1901 Janeček Karol – 1908 Gríger Mikuláš – 1911 Dvihally Vojtech – 1917 Kočner Jozef SF – 1918 Várnay Vojtech – 1924 Steinhübl Ambróz – 1947 Naništa Vendelín – 1966: administruje sa excurrendo z Kremnice.

Poznámky: Nem. Honneshau – maď. Jánosrét.

Pramene: Za vojny sa potratili.

1. SchH.

2.1567 povolalo mesto za kaplána M. Lamprechta z Ľubietovej, ale ten pre slabosť neprišiel. 1596 mesto odporúčalo Jonáša Pistoriho, aby ho ordinovali v Briegu, že ho investitujú za F do Lúčok, ktoré sa smrťou Štefana Wannera vyprázdnili.

3.sv –pozri v dodatku.

Z kroniky :

R. 1908 bol zhotovený terajší chór.

R. 1913 premárnili starý gotický oltár, historicky a umelecky cenný. Oltár sa dostal do Košíc odtiaľ do budapeštianskeho múzea. Vedľajší oltár tiež do košického múzea a odtiaľ /podľa slov zamestnanca, ktorý ho balil/ do Temešváru. Takisto bol zapotrošený Mayerov Kódex, o ktorom neni známe, kde sa dostal.

Lutila

Roľnícke obce, za feudalizmu patrila OAB, keď bolo založené BBB, tak panstvu tohoto.
Farnosť bola založená r. 1563 OAB Olahom. Dovtedy patrila ako filiálka svätokrížskej farnosti. /1/
Patronát. Do 1776 bola patrónmi OAB, odvtedy BBB.
Kostol sv. Ladislava kráľa stojí uprostred obce na rovine medzi lipami. Voľakedy bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Múr je už zbúraný a cintorín premiestnený. Rozmery: d. 20,5m, š. 8,5m, v. 8m. Štýl je neskorá gotika. Svätyňa je polygonálna, preklenutá jednoduchou klenbou. Víťazný oblúk je lomený. Loď mala povodne drevenú povalu. Keď r. 1680 kostol vyhorel, nahradili ju klenbou. Vzadu je železobetónový organový chór. Okná lode sú zväčšované, zakončené polkruhovým oblúkom. /2/ Veža stojí v hlavnom priečelí, je masívna, vysoká 36m, široká 7,5m. Má cibuľovitý krov. V nej sú štyri zvony. Hlavný oltár má reliéfny obraz sv. Ladislava. Pri bočnej stene je kaplnka P. Márie. Má umeleckú Monštranciu, ktorú v 18. st. daroval P. Michal Pinka SJ.
Pôvod kostola. Bol postavený v r. 1489-1491 na náklad patróna a farníkov. Niektorí odborníci myslia, že svätyňa bola postavená skorej ako loď. Veža bola postavená r. 1660-1666.
Kaplnka Najsv. Trojice pri ceste bola postavená v 17 st.
Fara bola postavená r. 1774. Je priestranná, ale potrebovala by modernizáciu.
Farári:
1564 sp. Martin – 1626 sp. Salman Pavol – 1630 Thuróczy František – 1633-1657 administroval svätokrížsky F – 1657 Jelenovič Michal – 1663 Husár Abrahám – 1670 Valentovič Ján – 1672 Thurnay Martin – 1679 Kutík Marek – 1684 Benkovič Juraj –1689 Miriss Mikuláš – 1690 Hurta Ján – 1696 Puliss Juraj – 1704 Palkovič Lukáš – 1713 Holický Ján – 1745 Kociani Michal – 1749 Lehocký Ján – 1751 Hruškay Tomáš – 1754 Bácsmegyey Ernest – 1761 Očovský Juraj – 1761 Šimončič Jozef – 1763 Hlinický Ignác – 1793 Pottich Jozef – 1843 Smetanay Ján – 1854 Flessko Eugen – 1881 Kytkay Jozef SF – 1881 Štanga Štefan SF – 1881 Knopp Anton – 1891 Duchoň Emil – 1891 Krššák Ján – 1919 Stiffel Ladislav – 1952 Šišan Emil SF zo Slaskej – 1953 Šinkovič Vincent – 1955 Dr. Funczik Emil – 1959 Flimel Štefan – 1970 Čeman Jozef

Poznámky:
Maď. Lutilla.
Premene: CV, MD, FA.
1. Založenie farnosti je dobre známe. Stalo sa tak na žiadosť farníkov. Keď už mali kostol, domáhali sa aj F a to nevyberaným spôsobom. R. 1529 sa ponosovali, že pre časté rozvodnenie potoka nemôžu nosiť deti na krst a mŕtvych na pochovávanie do Kríža. Žiadali si vlastného F. Aby to bolo jasné, že to myslia naozaj, prestali platiť F preštácie. Ten sa ponosoval OAB. Vikár Damian de Zewdwn rozriešil vec tak, že nariadil F, aby si držal K. Lutilčanom nariadil, aby okrem obvyklých dávok platili ešte 10 den., za čo bude F povinný v nedeľu a jeden robotný deň v týždni odbavil služby božie. Keďže ich spokojnosť trvala len dočasne, vec sa znova prejednávala r. 1558. OAB Oláh prax ako právoplatnú potvrdil. Keďže F Kosczal ich nedostatočne obsluhoval. Lutilčania mu začali platiť len polovičné obvyklé dávky, tvrdiac, že „za polovičnú službu patrí len polovičný plat“. Arcibiskupovi napísali, že sa F kloní ku heretikom a žiadali, aby im poslal pravoverného F. Vtedy im vyhovel a založil farnosť. Za to mali svätokrížskeho F uznať ako za svojho nadriadeného F a archidiakonovi platiť dve zlatky. Fundačná listina je vo FA. Neskorší F poznamenal: „Ako vidno zo zápisov, Lutilčania boli horkokrvní a vznetliví a takisto aj iné záležitosti zvykli s násilím presadzovať.“
2. Poslednú generálnu opravu previedol F Stiffel. Zväčšil chór postavený r. 1886. Starú omietku dal vo vnútri otĺcť a nahodiť novú. Dal zhotoviť nové oltáre J. Weissovi a Ľ. Kankovi v B. Štiavnici. Kostol dal vymaľovať Ľ. Schrammekovi.
3. Vo FA je listina, vydaná v Ríme 1. apr. 1489, ktorou sa povoľuju odpustky 100 dní tým veriacim, ktorí prispejú na stavbu kostola „in villa Sclavorum Luttha“.

Druhá bula, vydaná neapolským biskupom, vikárom OAB Hipolyta d'Este de Aragónia, vydaná 16. mája 1491 dáva odpustky kostolu sv. Ladislava „in Possessione Luthna“, ktorý on posvätil spolu s troma oltármi.
Vo FA je aj mnoho iných vzácnych listín, akými sa zriedka ktorý archív môže pochváliť.
Z kroniky:
28. sept. 1682 prepadlo kraj asi 4000 Turkov spojených s Tökölim. Zo svätokrížskeho okresu odviedli 707 ľudí do zajatia. Toho dňa doviedli asi 500 zajatcov z Hornej Nitry, ktorí nocovali na lutilských lúkach. Aby v nočnej tme nemohli ujsť, podpálili dedinu. Zhorelo 72 domov aj s kostolom. Hoci celé vnútorné zariadenie zhorelo, socha Panny Márie nezhorela a našla sa vedľa dverí na mieste bočného oltára. F. Kutík napísal: Len Boh vie, ako sa tam dostala.
Požiare boli aj ináč časté. 1854 na turíčnu vigíliu zhorelo 10 domov. 1858 9 domov, 1861 15 domov, pri inom požiari 3 domy. 1869 podpálil zlomyseľník farské hosp. budovy. 29. aug. 1883 zúril veľký požiar, ktorému padlo za obeť polovica dediny, fara a škola. 1888 4 domy, 1897 zapálili deti jeden dom. 21. júna 1928 zničil požiar 9 domov.

Močiar

Roľnícka obec ležiaca vysoko v štiavnických horách v širokej doline. Za feudalizmu patrila šášovskému panstvu. Jej meno sa prvý raz vyskytuje r. 1424. Okrem gazdovania pracovali aj v lesoch a furmančili. Obec je odrezaná od iných dedín a preto si jej obyvatelia vo svojej izolácii vytvorili akýsi osobitný svet zmýšľania, chovania a zvykov.

Farnosť. Do r. 1782 patrila farnosti vo Vieske. CV Viesky z r. 1778 hovorí, že do Močiara je dve hodiny namáhavej cesty. /1/ Ďalej sa píše, že niet ani kostola ani kaplnky, iba zvonica s dvoma zvonmi, na ktorých sa zvoní, keď je búrka. Konštatuje sa potreba zriadiť tu duch. správu. Biskup Berchtoldt sa o to osobne zaujal a vykonal u panovníčky zriadenie miestnej kapl. Stanice, ktorá bnla potom r. 1806 systemizovaná na farnosť. /2/

Patronát vykonávala náboženská základina.

Kostol Panny Márie Ružencovej stojí na vršku. Jeho stavbu dokončili 1782 a 6. okt. ho VAD Ferencffy benedikoval. Vtedy zriadili aj nový cintorín za obcou. Rozmery: d. 12,20m, š. 7,80m, v. cca 11m. Celý je zaklenutý valenou tehlovou klenbou. Nemá víťazný oblúk a svätyňu tvorí polkruhovou apsidou zakončená časť lode. Je to jednoduchá stavba bez výrazného slohu. Chór je drevený prestavaný r. 1943. /3/ Vežu nemá. Namiesto nej je zvonica, ktorá slúži aj ako predsieň kostola. V nej sú tri zvony. /4/

Kostol bol v druhej vojne zasiahnutý strelami a poškodený. R. 1956 ho generálne opravili, pokryli alumíniovým plechom a r. 1958 vymaľovali.

Fara. Bola postavená v tom čase, ako aj kostol.

Miestni kapláni:

1782 P. Gerard Sassko OFM – 1783 Gažo Ondrej – 1793 P. Felix Berentsay OFM – 1793 Siposs Ignác – 1797 Teml Ján – 1802 Neuwirt Ondrej – 1802 Kmeť Jozef

Farári:

1806 Kmeť Jozef – 1807 Vadáni Jozef – 1813 Tománek Michal – 1817 Lux Ján – 1819 Lassovský Ján – 1845 Junás Jozef SF – 1845 Čillík Jozef – 1850 Očenáš Karol – 1853 Zimmermann Jozef – 1883 Masarovich Arnold – 1886 Grígeľ Matej SF – 1886 Demovich Bartolomej – 1906 Burka Karol – 1907 Kološtík Pavol – 1912 Kallina Ján – 1912 Székely Bernard – 1913 Cserei Štefan – 1913 Bob Ján – 1918 Cserei Štefan – 1928 Valach Mikuláš – 1934 Ondruš Ján – 1938 Vrtík Jozef – 1941 Plško Ondrej – 1944 Kráľ Ladislav – 1948 Rusnák František.

Poznámky .

1. Tvrdenie SchH, že Močiar patril k Jalnej, je omyl.
2. Viešťanskí F síce nariekali na obtiažnu obsluhu Močiara, ale keď sa vec oddelenia od matkocirkvi stala aktuálnou, nechcejúc stratiť početnú fíliu, stavali sa proti zriadeniu miest. kaplánskej stanice. Miestni ľudia sa poradili s VAD, ktorý im napísal žiadosť biskupovi a panovníčke. S ňou sa vybrali traja: Juraj Kohút, Ondrej Škvarka a Ondrej Čierny, pokľakli pred biskupom a tak mu predniesli žiadosť. Bercholdta to tak dojalo, že sám osobne zaniesol žiadosť panovníčke a požiadal ju, aby vyhovela, čo sa aj stalo. Na náklad šášovského panstva postavili kostol i faru. Pozemok, na ktorom mali stáť budovy bol urbariálny, preto ho vymenili za iný.
3. Organ pozri do katalógu.
4. O starých, za prvej vojny zrekvirovaných zvonoch je napísané, že jeden darovala zemianska rodina Kossárová. Väčší zvon kúpili farníci z peňazí, ktoré získali z predaja materiálu humna, ktoré Teplania neprávom postavili na Kráľovom stole, lebo ten pozemok patril Močaranom. Malý zvon bol preliaty r. 1833 a 1853. Nové zvony boli kúpené zo zbierky.

Z kroniky:

Terajší oltár zhotovil Jozef Krause v B. Štiavnici, r. 1911 za 1700 zl. Prvý oltár bol prinesený z kaštieľa

v Zl. Moravciach.
1789 faru vizitoval B Berchtoldt.
1790 bol veľký požiar, pri ktorom zhorelo jedno dieťa. Taký bol aj r. 1941. Kostola sa nedotkol, lebo je postavený na bezpečnom mieste.
1797 boli primície V. Temla, brata miestneho kaplána.
1797 poručil Ján Čierny cirkvi pozemok.
1809 dal F do jednej izby postaviť kozub, lebo nemal dosť peňazí na sviečky.
1815 po štátnom bankrote pre drahotu zvýšila komora plat F na tri a pol násobok, lebo bola veľká drahota.
Hmotné postavenie močiarskych F bolo slabé. Komora im dávala 300 zl platu v hotovosti. Nemali žiadne pozemky, okrem záhrady. R. 1803 dala obec F lúku, aby si mohol držať kravu. Aj od občanov si brávali F pozemky do árendy. Keď po r. 1861 podľa zákona komasovali chotár, podal si F žiadosť, aby mu pridelili nejaké pozemky. Štiavnická komora sa zachovala veľkoryso, pridelila mu 12 jutár oráčiny, 12 jutár pastvy a 30 jutár lesa. Aj učiteľovi pridelili pozemky.
Samota, nevšímavosť ľudí a odlúčenosť strpčovali život F. Keď však mali dosť času, veľmi pekne písali HD.

Nová Baňa

Mesto Nová Baňa vzniklo v 14 st., keď dvaja pukanskí baníci objavili tu rudu drahých kovov. Listinou z r. 1337 konvent beňadického opátstva dáva do prenájmu pozemok na postavenie štvrtého banského mlyna. Listina z r. 1345 potvrdzuje platnosť predošlej listiny a dáva do prenájmu ďalšie pozemky na potoku. Počet mlynov vzrástol na 19. Ruda musela byť výnosná. Tak sa začal nevídaný rozvoj mesta. Domnienka je, že baníctvo už tu jestvovalo v dávnej dobe, potom však snáď za tatárskeho plenu zaniklo. Územie N. Bane patrilo kráľovi a hoci bolo v bezprostrednej blízkosti beňadického opátstva a toto bolo panovníkom Gejzom veľmi bohato obdarované, ako to vysvitá z listiny z r. 1075, predsa ho nedal opátstvu. Asi výskyt kovov bol tu už známy, ak sa aj ťažba nekonala. Mesto dostalo privilégiá, stalo sa slobodným kráľovským banským mestom a riadilo sa štiavnickým banským právom. Keďže výnos baní bol v začiatkoch bohatý, mesto malo hneď spory s beňadickým opátstvom a s Dóczyovcami, ktorí by sa boli radi zmocnili jeho bohatstva. Spory trvali, kým boli bane výnosné. Okolo r. 1515 však voda zaplavila bane a už nevedeli obnoviť ich bývalú prosperitu. Potom prepadli Turci r. 1664 mesto, obsadili ho a zničili. Za tým nasledovala epidémia, tak sa mesto vyľudnilo. Po kratšej dobe začali sa sem sťahovať ľudia z okolitých dedín a mesto sa slovakizovalo a premenilo svoju štruktúru na gazdovské mesto. Roľníci sa usadili na vzdialenejších častiach chotára a vznikli lazy, ktoré sa tu volajú štále. Mesto sa stalo trhovým miestom, kde sa obchodovalo s poľnohospodárskymi produktami, zvlášť s ovocím. Predávali sa aj hrnčiarske výrobky, ktoré vozili hrnčiari z okolitých dedín. – Priemyselná výroba sa obrátila na výrobu mlynských kameňov a sklárskej huty. Na obnovenie baní sa tiež nezabudlo, ale pokusy vyšli naprázdno. Teraz sa zaviedla výroba sklenej vaty z bazaltu a iných podobných výrobkov vo veľkej továrni.

Farnosť je starobylá. Vznikla spolu s rozvojom mesta. Pred založením f. sa o duchovné potreby starali benediktínski rehoľníci. Mená niektorých sú známe: Rafael, Konrád, Mikuláš a Haynlius. Tí už asi bývali v meste. Meno prvého F je neznáme, len sa spomína r. 1691. Farnosť je vedená v Pazmáňovom katalógu. Bola exemptná. Do obvodu patril malý chotár mesta.

Je podložená aj domnienka, že tu bola aj druhá farnosť pri kostole sv. Alžbety, ktorá by bola doložená r. 1393, keď kráľ Žigmund pripojil dedinu Brehy tomuto kostolu.

Keď sa začalo šíriť Lutherovo hnutie, Novobanci sa mu po vzore banských miest priklonili. Za posledného kat. F sa považuje Martin Fuchs. Vizitátor Derecskey r. 1559 zistil, že Nová Baňa je jedným z centier reformácie. Ale aj v týchto časoch tu boli katolíci, čo boli aj utisnutí. O ich duševné potreby sa ako komorský kráľovský kaplán staral Matúš Schlegelius, ktorý sem občas dochádzal. R.1673 gen Collalto vojenskou mocou vrátil kostol katolíkom. Za tökölíovskej a rákoczyovskej éry bol kat. F vyhnaný. Po utíšení nepokojov sa katolícka správa vrátila. Za reformácie boli Brehy pridelené k Rudnu. Keď v Rudne zanikla ev. fara, zase sa vrátili do N.B. R. 1865 bola tu zriadená farnosť. – Kaplánska stanica je starobylá. Má súvislosť so správou kostola sv. Alžbety. Tu mal v neskoršej dobe K svoj byt. V čase nedostatku kňazov po rekatolizácii bola dosť dlho neobsadená. Druhá kaplánska stanica bola zriadená za BBB Zerdahelyiho. /CV 1804/

Farnosť nemá filiálky, ale štále rozložené po celom území chotára robia pastoráciu obťažnou. Sú to : Bukovina, Chotár, Stará Huta, Záhrb ako väčšie skupiny a štále, ako jednotlivé usadlosti.

Kostol Narodenia Panny Márie stojí na vyvýšenom mieste západným smerom nad mestom. Okolo neho je teraz kvetinový park. Rozmery: d. 40m, šírka s boč. loďami 19,80m, v cca 12m. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá gotickou klenbou. Víťazný oblúk v spodnej časti má gotický charakter, ale je zaklenutý polkruhovým oblúkom. Má tri lode. Stredná je asi 4 m vyššia ako postranné, má kruhové okná a zaklenutá je barokovou krížovou klenbou. Upevnená je na pilastroch. Steny strednej lode stoja na pilieroch, spojených segmentovými oblúkmi, spájajú ju s bočnými loďami. Vzadu je murovaný organový chór. – Hlavný oltár je z r. 1726. Má stĺpovú architektúru s nadstavcom, do ktorého bol neskoršie vložený obraz sv. Jána Nep. Uprostred je obraz P. Márie. Ozdobený je sochami cherubínov a sv. Otcov. Medzi bočnými oltármi je jeden banícky.

Vonkajšok: Priečelná fasáda sa štýlovo líši od ostatnej stavby. Má to byť pozostatok prvého kostola. SchH píše, že to má byť cistercitský štýl stavby kostolov, ktorý mala táto rehola zaužívaný. Svätyňa má zvonku oporné piliere. Na južnej strane je postavená moderná predsieň. Kostol nemá vežu, zvony visia vo veži mestskej radnice.

Pôvod kostola. Pred terajším kostolom stál tu iný, z ktorého ostala priečelná fasáda. Bol postavený okolo r. 1350. Tento zbúrali a nový, gotický postavili. Podľa tradície bol postavený Michalom Königsbergom na sklonku 15. st. Pred reformáciou už iste stál. Kostol utrpel vo svojom trvaní veľa. Okolo r. 1435 ho vyrabovali husiti. O šesť rokov neskoršie stúpenci kráľa Vladislava, lebo Novobančania sa pridŕžali Ladislava Pohrobka. Vandalsky bol zničený Turkami a ich pobočnými oddielmi Tatárov. Na jar 1664 obsadili N.B. Kostol premenili na koniareň. Keď utrpeli 14. mája krvavú porážku od gen Suchesa pri Žarnovici, vypomstili sa na N.B., vypálili ju, niektorých mešťanov zamordovali a zničili aj kostol. V takom stave bol na 60 rokov. CV z r. 1755 píše, že kostol obnovili v r. 1725 – 1726. Zaslúžil sa o to senátor Juraj Volf. Posvätil ho 5. okt. 1726 OAB Imrich Esterházy. Odvtedy slúži bohoslužobným cieľom. Bol viackrát renovovaný, posledne sa stala veľká renovácia r. 1961 – 1962 a 1968 bol vymaľovaný. Stalo sa zásluhou SF Tonhäusera.

Kostol sv. Alžbety, vdovy, špitálsky, stojí na ulici zdola námestia. Rozmery : d. 20m, š. 7,70m, v. cca 7m. Kedysi bol okolo neho cintorín. Štýl je gotický. Svätyňa je polygonálna. Víťazný oblúk nemá. Celý kostol je zaklenutý, ale obvyklé rebrá chýbajú. /Údajne ich odsekali Turci, keď kostol premenili na mešitu./ Obloky sú úzke, zakončené lomeným oblúkom. Portál pri reštaurácii stratil gotickú formu. Nad ním je kruhové okno. Je tu aj v kameni vytesaný erb, asi zakladateľa kostola Henzemanna. Oltár je z r. 1722. Nad priečelnou fasádou je drevená vežička a v nej zvon. Sakrestia je poschodová.

Pôvod kostola. Založil ho banskoštiavnický komorský gróf Izezienkel Henzemann de Crempnicia, de Königsberg et de Sebnicio okolo polovice 14 st. spolu so špitálom a chudobincom. Kráľ Žigmund pripojil ku fondu posesiu Brehy. Po odchode Turkov slúžil kostol ako farský.

Kostolík sv. Kríža stojí na kalvárii. Je to jednoloďová stavba. Svätyňa je zakončená oválnou stenou a zaklenutá plochou kupolou. Loď má pruskú klenbu. V priečelnej fasáde je vežička vstavaná do kostola. Postavený bol r. 1825. Posledne renovovaný r. 1956.

Kaplnka na Kohútove, pútnická, zasvätená Nepoškvrnenému počatiu P. Márie. Neogotická stavba, postavená 1869.

Kaplnka P. Márie na Bukovine, neogotická, postavená r. 1890. Svätyňa je polygonálna, povala drevená. Vo vežičke je zvon.

Kostolík P. Márie Ružencovej v Starej Hute. Je to barokovo-klasicistická stavba. Svätyňa je polygonálna, klenba valená s lunetami. Nad priečelnou fasádou je vežička. Postavená r. 1925. Tu bola od r. 1630 do 1905 skláreň.

Patronát vykonávalo mesto.

Fara. Najstaršia farská budova stála pri mestskom dome, ako sa to dá zistiť z listín. Túto budovu r. 1734 premenili na hostinec. Zo zvyšného materiálu pri obnove kostola sa senátorovi J. Volfovi podarilo postaviť malú faru. Bola to na mestskú faru vôbec nevyhovujúca budova, ale bola blízko kostola, tak mal F uľahčenú chôdzu. R. 1778 dostalo mesto vrchnostenský rozkaz, aby sa fara zväčšila. Vyhovelo a dalo na budovu postaviť poschodie. CV 1804 píše, že adaptácia je hotová. V takom stave je teraz. Bola však viackrát opravovaná. Posledná veľká renovácia bola r. 1951, kedy boli nepotrebné časti zbúrané, postavené nové komíny, odstránené mreže, okná zväčšené a miestnosti modernizované.

Farári:

1359 sp. sa rehoľníci Rúfus, Konrád, Mikuláš a Haynlius – 1361 sp. parochus ecclesiae parochialis – 1456 sp. Martin Leonard – 1490 sp. Matej – 1500 sp. Bartolomej z Drážďan – 1525 sp. Fuchs Martin – 1640 sp. Schlegelius Matúš – 1648 sp. Splényi Jeremiáš – 1662-1664 Geberling Filip – 1673 Beichtmann František – 1674 Višňovský Štefan – 1674 Beichtmann František po druhý raz – 1680 Augustíni Štefan – 1681–1682 Beichtmann František po tretí raz – 1688 Hunger Ján licenciát – 1689

Mihalovič Jakub rehoľník – 1690 Nágel František rehoľný kanonik – 1690 Kárász Imrich – 1699 Borinský Ján – 1700 Haas Rudolf – 1706 Christián Václav – 1706 Murgaš Izák – 1706 Skorubský Ján – 1709 Fodor Ladislav – 1710 Reguli Abrahám – 1712 Novacius Ján – 1715 Milberger Jozef – 1724 Kidonček Martin – 1726 Grosschmidt Tobiáš – 1733 Kiovský Michal – 1737 Valovič Michal – 1778 Krajčovič Ján – 1795 Peťko Andrej – 1844 Havas Tomáš – 1859 Peťko Alexej – 1897 Vlčák Juraj – 1922 Rusko Rudolf – 1937 Chovančák Karol – 1945 Greš Štefan – 1950 Tonhäuser Ignác

Poznámky:
Rozličné názvy mesta: Štiavnica, Seunych, Sennich, Sebnicha, Sevniche, Sennych, Schewnicia, Sebnicha, Novae Banyae Civitas, Schemnichenia, Sceunichbanya, Kunsperg, Konigsperg, Mons Regius, Königsberg, Konsperg, Konigisperg, Wybánya r. 1457, 1464, 1465.
V listine J. Jiskru: „s novu Banye“, listina Ľudevíta V. r. 1345 „ in nova montana Schennych vocata“.

Z kroniky.
Podľa privilégií banských miest mala N.B. právo voliť si richtára a farára. Mala svoje súdnictvo.
Pre neustále spory s opátstvom mali ho obyvatelia v neláske. 22. febr 1422 mali príležitosť sa mu pomstiť a spolu s Kremničanmi a Zvolenčanmi kláštor vyrabovali a vypálili. Opátstvo sa znova vybudovalo, ale po moháčskej porážke zaniklo. R. 1538 Ferdinand pridelil pozemky Ostrih. kapitule.
Bane. Keď ich zaplavila voda bol načas koniec prevádzky. Potom sa snažili ich odvodniť, ale nikdy sa to natrvalo nepodarilo. Prevádzka síce išla, ale len tak, aby sa baníci mali kde zamestnať. R.1860 bane vôbec zatvorili a baníci boli nútení hľadať si prácu inde.
Historik Matej Bel píše o baníkoch, že sa nevenovali práci, ale z výťažku hoveli zábavám a zhýralému životu, obetujúc Bakchovi a Venuši. Tohoto sa dopúšťali všetci, muži, ženy aj mládež. Pri jedných bakchanáliách, ktoré vydržiavali v jednej bani, ich zasypalo a zahynuli.
Pri rekatolizácii začal účinkovať Matúš Schlegel, ktorý býval v B.B., ale dochádzal do všetkých banských miest, kde kázal a konal služby božie.
Za Tökölihо éry vydal magistrát nariadenie, že kat. bohoslužby sa zakazuje konať pod trestom smrti. Katolíci sa v noci schádzali do pivnice mestského notára, kde si konali pobožnosti. Mŕtvych museli pochovávať v záhradách, lebo tam nebolo dovolené pochovávať v cintoríne.
Celková rekatolizácia sa stala za F Valoviča. Tento bol horlivec a za neho katolizoval aj ev. kňaz Ján Pilestoris.
Na bočnom oltári je socha P. Márie pri ktorej je nápis: Luteráni opovržlivo túto sochu r. 1707 zavesili na vŕbu, ale bola zachránená a z vŕby urobená druhá socha tu pridružená.
Vo farnosti bolo starobylé bratstvo Umierajúceho Krista Pána, ktoré sa staralo o kresťanské pochovávanie. Jozef II ho síce zrušil, ale de facto sa udržalo ďalej.
R. 1810 za pomoci 4 rebríkov za týždeň Longobardi vybielili kostol. Dostali za to 65 zl a urnu piva.
1818 víchrica poškodila strechu kostola.
1870 boli 2 obloky vo svätyni ozdobené sklomaľbou.
1880 bol drevený portál nahradený novým.
1890 bol kostol vybielený zvonka aj zvnútra za 600 zl.
1897 bola opravená strecha sanktusníka.
1899 miestny maliar Karol Štelcl vymaľoval svätyňu kostola.
1927 maľovali kostol, do svätyne dali zhotoviť sklomaľbu okien. Mesto ako patrón dalo kostol vydláždiť keramickou dlaždicou.
1944 sakrestia bola vydláždená doskami.
1952 generálna oprava fary. Provizórna oprava strechy kostola.
1955 Zhotovené boli železné okenné rámy.
1961 – 1962 generálna oprava kostola, ktorá si vyžiadala náklad v hotovosti 131.000 Kčs, okrem prác, ktoré farníci urobili zdarma.

1960 bolo zrušené sídlo okresu a prenesené do Žiaru n/Hr. Mnoho úradníckych rodín sa odsťahovalo, v budovách uvolnených úradmi boli zriadené učebne. Otvorená bola štvorročná poľnohospodárska škola, dvojročná majstrovská a jednoročná technická.
Bolo otvorená veľká továreň na výrobky z bazaltu.

Píla

Dedina v pohorí Vtáčnika, pozostávajúca väčšinou z lazníckych usadlostí. Národnosť bola väčšinou nemecká. Po druhej vojne väčšinu obyvateľstva odsunuli do Nemecka, lazy sa vyprázdnili a počet obyvateľstva sa znížil na štvrtinu.

Farnosť . Do 1787 bola filiálkou V. Poľa. Vtedy tu erigovali farnosť.

Patronát bola lesná komora, potom ministerstvo lesného hospodárstva.

Kostol sv. Lukáša evanj. Stojí na západnej časti dediny na vyvýšenom mieste. Rozmery: d. 20,5m, š. 9m, v. 7,5m. Bol ohradený múrom a pri ňom bol cintorín. Celý je zaklenutý tehlovou klenbou. Vzadu je murovaný organový chór. V priečelnej fasáde je veža, má krásnu ozdobenú helmicu.

Pôvod kostola. Bol postavený r. 1744, ako to svedčia CV. Veža bola postavená na začiatku 20 st. Za vojny bol veľmi poškodený a vyžadoval nákladnú opravu, ktorú bolo ťažko previesť, lebo počet farníkov sa veľmi znížil. Kostol je dôstojný dom Boží.

Fara. Jestvovala tu pekná budova, postavená po zriadení farnosti. Táto počas vojny zhorela a bola ponechaná svojmu osudu.

Farári:

1781 Ortler Móric – 1791 Hajbe Žĭgmund – 1801 Bulla Jozef – 1802 Mészáros Jozef – 1805 Simonyi Ján – 1808 Hangay Anton – 1812 Luchs Ján – 1816 Tománek Michal – 1821 Matzko Ján – 1825 Scherer Jozef – 1831 Bondík Ján – 1837 Faller Ignác – 1838 Fürbier Ferdinand – 1851 Sásik Ignác – 1852 Štrba Jozef – 1857 Zeisel Vincent – 1867 Gombár Daniel – 1869 Leitmann Anton – 1874 Bogisich Augustín – 1884 Schifferdecker František – 1891 Čellár Jozef – 1933 Šimičák Jozef – 1937 Rusnák František – 1945 sa administruje excurrendo z V. Poľa.

Pitelová

Podhorská dedina na okraji kremnického pohoria. Prvý raz sa v listinách spomína r. 1487 /Pichtofalua/ ako majetok patriaci domíniu OAB. Dnešné meno sa prvý raz vyskytuje r. 1564. Od 1776 patrilo domíniu BBB. Obec pôvodne ležala pri Brode, ale za tureckých vpádov sa preniesla do hôr. Bol tu kameňolom dobre opracovateľného kameňa, z ktorého vyrábali platne, dlažby, stĺpy, kvádre a pod.

Farnosť. Je to teraz expozitúra FÚ v Jastrabej. Bola zriadená r. 1946 tak, že jastrabského kaplána umiestnili na trvalé bydlisko v Pitelovej. Duchovná služba obec si to veľmi vyžadovala, lebo obec je od Jastrabej veľmi vzdialená a pre komunikácie sa ťažko dajú využiť motorové vozidlá, treba chodiť väčšinou len pešky. V minulosti patrila k farnosti v Žiari. Keď r. 1761 zriadila sa farnosť Trnavá Hora, Pitelovú pridelili ako filiálku Jastrabej.

Kostolík pôvodne P. Márie Ružencovej, od 1820 trpiaceho Spasiteľa stojí na vyvýšenom mieste na okraji obce. Rozmery: d. 15,50m, š. 6,70m, v. 6m. Hlavný oltár je provizórny, lebo pôvodný zhorel r. 1962. Vzadu je drevený chór. Nad priečelnou fasádou je drevená vežička, v ktorej sú tri zvony.

Pôvod. R. 1778 postavili kaplnku. K nej r. 1793 pristavali terajšiu loď. Renovovaný bol r. 1857 a 1914. Je to biedny kostolík pre takú početnú obec. Potrebný by bol nový.

Fara. Ešte neni postavená. Miestny kaplán býva v prenajatom súkromnom dome.

Curatus expositus:
1946 Damko Anton

Prochot

Radová podhorská dedina pod Vtáčnikom. Meno má od priechodu cez lesy z Tekova do Hornej Nitry. Chotár chudobných polí a lúk s lazmi. Za feudalizmu patril Dóczyovcom a neskoršie banskej komore. Žili tu drevorubači a uhliari, čo pracovali pre štiavnické bane a huty. Potom roľníci. Teraz majú pracovné príležitosti v kovohutách v Žiari.

Farnosť . Pokus o založenie samostatnej duch. správy sa stal v 17 st. /1/ Keď tá zanikla, bola fil. H. Ždane. R. 1787 tu zriadili miestnu kaplánsku stanicu, a r. 1807 ju systemizovali na farnosť.

Patrón bola banská kráľovská komora, potom ministerstvo zemedelstva.

Kostol sv. Matúša ap. a evanj. Stojí na stráni. Je pri ňom cintorín. Rozmery: d. 23m, š. 11m, v. 8m. Svätyňa je polkruhová, zaklenutá, víťazný oblúk polkruhový. Loď má rovnú drevenú povalu. Chór je železobetónový z r. 1936. Veža bola pôvodne len drevená, ozdobná, teraz je murovaná. Hl. oltár novorománsky. /2/

Pôvod kostola. Starý zvon z r. 1443 naznačuje, že už v tom čase stál tu nejaký, snáď drevený kostol. Terajší postavila banská komora a farníci r. 1792. Stavba je jednoduchá, vidno na nej, že šetrili, ale vnútorný vzhľad je príjemný. R.1958 vymenili zhnitú drevenú povalu, ktorá sa už prepadla za novú, a kostol vymaľovali. R. 1969 začali stavať novú murovanú vežu.

Kaplnka sv. Jána Nep. Je z r. 1899. /3/

Fara. Prvý miestny kaplán býval v drevenej budove. R. 1798 postavili murovanú faru. Počas druhej vojny bola dedina vypálená nemeckým vojakom a s ňou zhorela aj fara. Postavili novú, dokončili ju r. 1949. /4/

Farári:

1673 Banko Andrej – 1681 Kraus Tobiáš, t. r. odišiel. – 1696 Fisrín Andrej licenciát – Potom ostala fara neobsadená a prifarili ju k H. Ždani. Po zriadení miestnej kapl. stanice: 1787 Mihalovič Andrej – 1797 Kulifaj Tadeáš – 1807 sa stal Kulifaj prvým F – 1850 Očenáš Karol – 1852 Kevický Anton – 1852 Lulják Karol – 1853 Hulányi Štefan – 1859 Köntös Štefan – 1861 Belluš Anton – 1874 Voronáč Ján – 1887 Kekát Jozef – 1888 Poláček Ján – 1894 Árvay Štefan – 1905 Medvecký Karol – 1909 Formánek Jozef – 1919 Berényi Lukáš – 1919 Gašparík Ferdinand – 1932 Majerčák Pavel – 1934 Skladan Ján – 1937 Naništa Vendelín – 1941 Vrtík Jozef – 1944 Zubrický Andrej – 1945 Strelka Ladislav administroval z H. Ždane – 1945 Štiavnický Viliam – 1946 Kotschner Jozef – 1957 Šimičák Jozef – 1964 Skladan Ján po druhý raz.

Poznámky:

Maď. Kelö. Miestne mená honov chotáre majú nemecké mená, preto sa možno domnievať, že tu boli nemeckí osadníci.

Pramene: Všetky archívne materiály FA zhoreli pri požiari obce.

1. Nemethy: Series parochorum et parochiarum AD Strig.

2. Oltár je dielo tirolského majstra. Obraz namaľoval Jozef Hanula r. 1907. Farníci, hoci aj chudobní, pekne sa starali o kostol. Štedro obetovali na jeho údržbu. Za F Skladana bol zhotovený chór, dlažba a lavice. Za Šimičáka nová povala a kostol bol vymaľovaný. Za druhej éry Skladanovej bola postavená veža.

Kaplnku dala postaviť rodina Babiaková na pamiatku živelnej pohromy.

4. Stavbu fary organizoval F Kotschner s veľkými povojnovými ťažkosťami nedostatku všetkého materiálu. Postavená je moderne.

Rudno

Dedina na ľavom brehu Hrona so starou baníckou tradíciou. Jej stopy siahajú do r. 1147, kedy sa tu usadil údajne jeden oddiel porýnskych križiakov. /1/ Rudňanskí baníci dostávajú od panovníka Štefana V. právo o určovaní banských obvodov. /2/ R. 1283 je Rudno vlastníctvom syna zvolenského župana Michala Jaco. /3/ Pri určovaní chotára novozaloženého mesta N: Bane je R. považované za samostatnú kráľovskú osadu. /4/ R. 1479 je súčasťou revišťského panstva, ktoré kráľ Matej daroval t. r. biskupovi Urbanovi Dóczymu a jeho bratom. /5/ V ich vlastníctve zostalo až do vymretia rodu r. 1674, kedy sa vrátilo kráľovskej komore. /6/

Od najstarších dôb tu prekvitalo baníctvo. Dolovalo sa zlato, striebro a iné farebné kovy. Jeho význam ešte sa zvýšil, keď boli objavené zlaté žily v N. Bani. /7/ Bane postupne zanikali, až r. 1864 bola ich prevádzka definitívne zastavená. /8/ Stupy a banské budovy odkúpil r. 1872 Ignác Prokopec, ktorý tu otvoril hutu na výrobu dutého skla. /9/ R. 1887 ju odpredal Vincentovi Ružičkovi. Huta získala otvorením železnice Hr. Dúbrava – Levice. Jej výrobky sa rozšírili po celom Uhorsku. R. 1913 prešla do vlastníctva Tekovskej Ľud. banky a do r. 1922 viackrát zmenila majiteľov, až v tom roku zanikla. Obytné budovy rozpredali a továrenské budovy boli zbúrané. - Z vody, vytekajúcej zo štôlní, vyrábala firma Bratia Strobenz okrovú farbu. Výroba začiatkom st. zanikla. Obnovili ju r. 1929, ale r. 1940 zase zanikla.

Obyvateľstvo potom nachádzalo obživu v lesoch. Bola tu začas aj píla, ktorá zanikla. /10/

Farnosť v obci je staršia, ako sa domnievali cirk. historici. Nachádza sa v páp. decimačných protokoloch, jej F Ján platil desiatok 6 gr. /11/ V Pazmáňovom katalógu sa nenachádza, ale vizitátor r. 1559 našiel tu F Martina Vámosa. Za reformácie prešla do rúk ev. Za rekatolizácie ju nemohli obsadiť kňazom, preto ju zverili licenciátom. Po skončení náb. vojen bola pripojená ako filiálka k Žarnovici. R. 1788 zriadili tu miestnu kapl. stanicu a r. 1807 ju systemizovali na faru.

Patronát vykonávala banská kráľ. komora a po r. 1918 Ministerstvo zemedelstva.

Kostol sv. Imricha stojí na vŕšku nad Hronom. Rozmery: d. 31m, š. 9,30m, v. 9m. Svätyňa je obdialniková, zaklenutá zrkadlovou klenbou. Víťazný oblúk elipsovitý. Loď má rovnú drevenú povalu, opatrenú štukatérovou omietkou.

Pôvod kostola. Bol postavený r. 1802 – 1805 na náklad patróna a farníkov. Stál 2.546 zl a 48 gr okrem prác farníkov. Benedikoval ho 5. nov. 1803 Michal Fodor VAD. Terajšiu tvárnosť dostal kostol po veľkom požiari v máji r. 1886, pri ktorom celkom vyhorel a zostal z neho iba jeden bočný oltár a obraz. Pri rekonštrukcii pristavili terajšiu vežu. V nej sú zvony. Veža má pekný novogotický štýl. Na mieste terajšieho kostola stál pôvodne drevený kostol, ktorý Turci zničili r. 1664. /15/ Po porážke Turkov postavili veriaci nový kostol z milodarov vlastných a pozbieraných na okolí. Postavili ho r. 1665, bol 9m dlhý, 4m široký a 4m vysoký. Jeho svätyňa bola zasklepená, loď mala drevenú povalu a drevenú vežičku. Za náboženských vojen bol značne poškodený vojskom. R. 1703 sa beňadický konvent obrátil na širokú verejnosť, aby prispela na jeho opravu. /16/ Tento blízky spadnutiu zbúrali a terajší postavili.

Kaplnky:

Kaplnka sv. Anny. Postavili ju baníci r. 1809.

Kaplnka Sedembolestnej postavená na prelome storočia 1899 – 1900.

Fara bola pôvodne drevená. R. 1794 postavili terajšiu.

Farári:

1559 – 1561 sp. Vámos Martin – 1692 Tiszóczy Pavel licenciát – 1698 Jezovský Pavel licenciát – 1699 Bohorič Juraj licenciát. Potom bolo R. prifarené k Žarnovici.

1788 Pleskay Karol, prvý miestny K – 1791 Peťko Ondrej – 1793 Pisch Ignác – 1800 Spevák Jozef – 1802 Veis Ján – 1803 Veis Jozef, ktorý sa stal r. 1807 prvým F – 1811 Dermár Ján – 1817 Prileský Andrej – 1824 Dvorágh Jozef – 1825 Simunyi Juraj – 1830 Mesík Andrej – 1837 Bendík Ján – 1846 Herban Michal – 1848 Čellár Ján – 1857 Liegerhoffer Jozef – 1863 Peťko Andrej – 1865 Čutkay

Štefan – 1877 Kršák Ján – 1891 Kačka Jozef SF – 1891 Matyassovics Ján – 1896 Lábay Ferdinand SF – 1896 Cebecauer Anton – 1908 Hiadlovský Jozef – 1914 Székely Ján Bernard SF – 1914 Riedl Ľudevít – 1920 Dvihally Vojtech – 1931 Rusko Rudolf administroval z N. Bane – 1932 Cserei Štefan – 1933 Záň Jozef – 1938 Janeček Karol – 1940 Pizerák Martin – 1948 Dobrovský Ľudevít SF – 1957 Várnai Vojtech SF – 1960 administruje sa zo Žarnovice – 197… Wahlandt Vincent

Poznámky:
Elaborát vypracoval Izidor Luky.

Z kroniky:
Cintorín bol pôvodne pri kostole. Neskoršie bol zriadený nový na hone Breziny, ktorý r. 1806 rozšírili.
Bočné oltáre zhotovil 1896 Espp. Moderer v S. Ulrichu za 400 zl.
Oltár a obraz, ktorý nezhorel pri požiari je umiestnený pod chórom.
CV 1821 uvádza, že obyvatelia sú Slováci, ale niektorí sa spovedajú po nemecky.
R. 1934 zriadili v obci krížovú cestu.
1940 bol kostol vydláždený.
1943 postavený bol nový organ.
1948 mal primície Gejza Luky, nitr. kňaz.
1633 turecký martalovci odvliekli z R. troch ľudí. /Matunák: Z dejín mesta Kremnice/

Sklené Teplice

Potočná dedina radová a kúpele s horúcimi prameňmi, skryté v lesoch štiavnického pohoria. Založil ju začiatkom 14. st. istý Glaser, syn Gerbera de Teplicze. /1/ Posesia patrila šušolskému panstvu. R. 1373 bolo tu mýto. R. 1550 predávali tu sklenú hutu, ktorá mala už 200 r. tradíciu. /2/ Boli tu aj huty na spracovanie striebra. R. 1780 boli tu 4 pece. V stredoveku tu stál hrad, ktorého rumy sa teraz volajú Pustý hrad. Podľa miestnej tradície mali tu byť templári. Prvá listinná zmienka o ňom je z r. 1456. keď ho zaujal J. Jiskra. R. 1602 ešte stál. Kedy zanikol, neni známo. /3/ Horúce pramene sa využívajú na liečenie reumatických a iných chorôb. R. 1868 kúpele predal banský erár súkromníkovi. Od r. 1946 ich prevzalo do prevádzky ministerstvo zdravotníctva.
Farnosť je novšieho dáta. Založená bola koncom 17 st. /4/ Bola vždy katolícka, ale často ju spravoval jeden farár spolu H. Opatovcami.
Filiálka: Repište.
Patrónom bola banská, neskoršie lesná komora a od r. 1918 čsl. štát.
Kostol sv. Lukáša evanj. stojí na príkrej stráni nad kúpeľami a zdola je prístupný po kamenných schodoch. Rozmery: d. 32,5m, š. 12,5m, v. cca 10m. Štýl je klasicistický. Svätyňa je v pôdoryse oválna, víťazný oblúk polkruhový, loď obdialníková. Zaklenutá je tehlovou pruskou klenbou, ktorej pásy sedia na vnútorných pilastroch. Vzadu je organový chór, kombinovaný s vežovým priestorom. Veža, vysoká 21 m je vstavaná do kostola, zakrytá je štvorbokou helmicou. Portál i okná sú obdialníkové. Dlažba keramiková. /1934/ Hlavný oltár je barokový s reliéfnym obrazom sv. Lukáša. Priečelná fasáda i celý vonkajší výzor pôsobí monumentálnym dojmom.
Pôvod kostola. Matej Bel v dielo Prodromus píše, že tu stál drevený kostolík slušného štýlu s cintorínom ohradeným múrom. Obrázok v Dejinách Slovenska I. s. 367 však poukazuje na murovaný kostolík s vežou. Terajší je postavený na mieste starého v r. 1807-1811. R. 1934 bol generálne renovovaný.
Kostolík Ružencovej P. Márie vo filiálke Repište bol postavený r. 1861. Je to jednoloďová stavba so segmentovou svätyňou, zaklenutou kupolovitou klenbou. Loď má rovnú drevenú povalu. Nad murovaným fasádnym štítom je drevená vežička. Bol postavený na mieste neskorogotického kostolíka. Renovovaný r. 1951.

Fara. Pôvodná murovaná budova bola z doby zriadenia farnosti. Terajšia moderne vybavená a prakticky usporiadaná bola postavená za farára Lauka.
Farári:
1626 Nikodém – 1668 Jelenovič Michal – 1693 Miriss Mikuláš – 1703 Jankovič Juraj – 1705 Hanusek Pavel – 1709 Krizsanoczy Ján – 1713 Raukay Matej – 1717 Langerholcer Matúš – 1718 Matheovich Elizej – 1727 Galbavý Ján – 1740 Kubínyi Andrej – 1750 Petrovič Ján – 1754 Keiling Ignác – 1773 Poloni Ignác – 1779 Stauder Ján – 1787 Heinrich Florián – 1790 Lányi Jozef – 1797 Fodor Michal – 1802 Teml Ján – 1808 Žídek Gašpar – 1817 Villiger Štefan – 1824 Gerliczy Anton – 1827 Matzko Ján – 1840 Zeisel Anton – 1842 Scherer Jozef – 1842 Jauer Jozef – 1882 Fodor Anton – 1914 Šimoni František – 1926 Lauko Ernest – 1947 Miartuš Anton – 1948 Minárik Michal – 1949 Mravík Benedikt – 1950 Minárik Michal po druhý raz – 1952 Kriváň Alexander – 1959 Prokein Anton – 196.. Pisch Emil – 196... Blažko Juraj – 1975 Hrubý Ignác.

Poznámky:
Nem. Glas - Hüttenbad, Haispad, Teplitze. Maď. Szklenó-fürdö
1. Súpis pamiatok na Slov. str. 111
2. Techn. noviny r. 1963, č. 6.
3. SchH st. 356.

4. Farnosť bola vždy katolícka. Tradícia hovorí, že do starého kostolíka chodili na bohoslužby niekoľkí katolíci zo širokého okolia, ktorí ostali verní starej viere.
Kostol vymaľoval Fr. Schrammek. Oltár postavil J. Weiss a Ľ. Kanka.

Slaská

Poľnohospodárska dedina, ktorá za feudalizmu patrila domíniu OAB. Spomína sa v metačnej listine r. 1454 pod menom Szilezka. Taktiež v účtoch Hypolita d'Este r. 1487. Po zriadení BBB patrila k domíniu tohto. /1/

Farnosť patrí medzi starobylé. Pazmáňov katalóg ju síce nespomína, ale CV 1559 uvádza farnosť „Zelka". Toto meno topograficky nemôže sa vzťahovať na inú obec, iba na Slaskú. /2/ Bola vždy katolícka.

Patrónom bol OAB, od r. 1776 BBB.

Kostol sv. Gála stojí na vršku na okraji dediny. Vôkol neho bol cintorín ohradený múrom. Múr bol ktorý postavený na spôsob pevnôstky a mal nárožné bašty, z ktorých jedna ešte stojí. Rozmery: d. 17m, š. 9m, v. cca 8m. Svätyňu spája s loďou polkruhový víťazný oblúk. Loď je obdialníková, zaklenutá valenou klenbou s lunetami. Vzadu je drevený organový chór. Objemná veža stojí v priečelí. Dlažba je cementová. Retabló hlavného oltára stojí na starej murovanej menze. /3/

Pôvod kostola: Kostol nemá žiadneho výrazného štýlu, podľa ktorého by sa dalo usudzovať na dobu jeho postavenia. Pri renovácii r. 1853 sa našiel na veži letopočet 1654.

Kaplnka P. Márie, postavená r. 1878 Andrejom Jančom.

Filiálka Kosorín, ktorá patrila od 1694 Slaskej, bola r. 196.. prifarená ku Janovej Lehote.

Farári :

1559 sp. Vavrinec Maschovycha – 1641 Gulski František – 1663 Golanovič Michal – 1672 Corneli Ján – 1675. Szlaszkay Vavrinec – 1677 Benkovič Juraj – 1681 Hlaváč Jakub – 1684 Liškovič Martin – 1698 Pulliš Juraj – 1704 Benkovič Juraj po druhý raz – 1710 Palkovič Lukáš – 1713 Holický Ján – 1733 Cipciar Jakub – 1738 Faber Ján – 1763 Štrba Ján – 1792 Papánek Michal – 1796 Mihalovič Ondrej – 1842 Hartyánszky Ján – 1847 Flessko Eugen – 1854 Peťko Alexej – 1860 Beluš Anton SF – 1860 Schwandtner Štefan – 1894 Hainrich Ján – 1917 administrovalo sa z Lutily – 1919 Kalmančok Andrej – 1928 Berényi Lukáš – 1930 Stiffel Ladislav SF z Lutily – 1931 Várnai Vojtech – 1933 Róm Robert – 1935 Hurtík Jozef – 1937 Král Ladislav – 1944 Šišan Emil – 1962 Flimel Štefan – 1968 Dekýš Jozef – 1969 administruje sa z Lutily.

Poznámky:

Maď. Mogyrómál.

Meno Slaská môže mať koreň od Slezanov, ktorí mohli byť v dávne minulosti tu kolonizovaní.

1./ SchH.

2. Bucko: Reformné hnutie v OAB, str. 208.

3./ Oltár postavil J. Rungaldier.

Tekovská Breznica

Najjužnejšia farnosť BBB. Leží v prírodnej bráne vstupu do stredného Slovenska. Dedina za feudalizmu patrila beňadickému opátstvu. Na blízkom vršku stál v stredoveku hrad, castrum Bersenche, ktorý 1312 Matúš Čák dal zbúrať. Proti tomu činu podal svätobeňadický opát žalobu pri rábskej kapitule. Cestou pápežského legáta sa dostala posesia opátovi /1/ od 1273. R. 1312 ju Svätá Stolica dala do užívania OAB. Po založení BBB padla do domínia tohoto.

Farnosť. V najstarších časoch tu viedli duchovnú službu rehoľníci z beňadického kláštora. Keď bola pridelená posesia OAB, zriadil tu farnosť. Tá sa nachodí v Pazmáňovom katalógu. V polovici 18 st. zanikla a bola pripojená ku Tekovským Nemciam. R. 1784 BBB ako patrón obnovil farnosť.

Patronát vykonával OAB a od 1776 BBB.

Kostol Narodenia P. Márie stojí na vyvýšenom mieste nad obcou. Rozmery: d. 26m, š. 7,10m, v priečnej lodi 11,90m. Svätyňa je polygonálna. Víťazný oblúk spojuje priečnu loď, čo sú novšia prístavba, ktorá pokračuje v pôvodnej lodi. V priečnej fasáde stojí veža a v nej sú 4 zvony.

Pôvod kostola. Z pôvodného kostola stojí len loď. Tá ma ale drevenú povalu, ktorú nahradili r. 1734 valenou klenbou. Svätyňu, ktorá mala gotickú klenbu zbúrali a r. 1912 pristavili priečnu loď s novou svätyňou. Sú zaklenuté železobetónovou klenbou, ktorá má nad stredom plytkú vkusnú kupolu. Veža bola postavená r. 1734. Zvnútra je kostol dôstojný a príjemný stánok Boží.

Fara. Budova bola postavená r. 1784, je veľmi stará, nehygienická. Potrebná by bola nová.

Farári:

1784 P. Szarugár František OFM – 1785 P. Tholt Xaver – 1786 Petro František – 1788 Hampl Mikuláš – 1789 Hagen Ondrej – 1793 Gažo Ondrej – 1806 Privitzer Štefan – 1853 Kubiš Ignác – 1861 Očovský Anton – 1900 Záni Ján SF – 1900 Rusko Rudolf – 1922 Vlčák Juraj – 1926 Bob Ján administroval z Brehov – 1926 Švehlík Jozef – 1951 Longauer Klement – 196... Tomkovič Jozef – 197... Hrmo Albín

Poznámky:

Maď. Barsberzencze.

1. Fejér CD V.2.140 a IX.5.40.

Z kroniky:

1856 veľký požiar zničil obec. Nasledujúci rok cholera zahubila viac ako 50 ľudí.

Trnavá Hora

Hromadná dedina na stráni. Za feudalizmu patrila šušolskému kráľovskému panstvu.
Farnosť. Územie patrilo pôvodne svätokrížskej farnosti. R. 1767 bola tu zriadená farnosť, keď Mária Terézia dala súhlas, aby sa tu postavil kostol. Pôvodne sa menovala „Jalná“, podľa obce ležiacej za Hronom. Keďže však budovy farnosti stoja na území Trnavej Hory, povereníctvo školstva nariadilo, aby sa užívalo meno „Trnavá Hora“, čo sa stalo r. 1948.
Filiálky: Jalná, Hronská Dúbrava, Hronská Breznica, Kľačany, Pitelová – Dolina. Filiálky sú roztratené na kopcovitom teréne, vyžadujú od F pri obsluhe veľkú fyzickú námahu.
Kostol sv. Jána Nepom. stojí na okraji obce na vyvýšenom mieste. Je to jednoduchá stavba. Rozmery: d. 22m, š. 8m, v cca 9m. Celý je zasklepený pruskou klenbou. Nemá víťazného oblúku, ale svätyňa je priestorovo jednotná s loďou. Je uzavretá stenou oválneho oblúku. Organový chór je drevený, uložený na žel. traverzách. /1/ Nad priečelnou fasádou drevená vežička, ktorá slúži len na ozdobu. /2/ Zvony sú vo zvonici. Hlavný oltár má obraz sv. Jána Nep. A je ozdobený sochami sv. Cyrila a Metóda. /3/
Pôvod kostola. Postavený bol 1767. Keďže stojí nad hradskou, bol vystavený útokom bojujúcich vojsk, tak za SNP, ako aj za prechodu frontu. Bol poškodený a vyrabovaný. Po vojne bolo treba veľkého úsilia na jeho obnovu. Zničené maľované okno nebolo obnovené. R.1949 položili dlažbu z benátskej dlaždice. R. 1950 nové lavice. R. 1962. kostol vymaľovali. /7/
Kaplnky:
V mieste je ešte kaplnka sv. Jána Nep. z r. 1896
Kaplnka Nepoškvrneného srdca P. Márie z r. 1940
V Hr. Dúbrave kaplnka Materstva P. Márie z r. 1968
V Kľačanoch kaplnka B. Srdca z r. 1952.

Fara bola postavená 1767. Stála na mieste trasy železnice. Pri stavbe železnice musela byť zbúraná a F ako náhradu ponúkli buď novostavbu, alebo lesnícky dom. Vybral si lesnícky dom, kde je na poschodí fara a v prízemí bola škola a kantorský byt.
Farári:
1767 Patrik Ján – 1781 P. Richter Melchior OFM SF – 1781 Thurn Michal – 1787 Papánek Imrich – 1793 Pichl Január – 1809 Thuránszky Andrej – 1826 Grolmus Lukáš – 1827 Bulko Ondrej SF – 1843 Čillík František – 1877 Barinka Karol - 1879 Moser Teodor – 1880 Gregorovič Ferdinand – 1912 Cserei Štefan SF – 1912 Kološtík Pavel – 1919 Horáček František – 1938 Ondruš Ján – 197... Šmondrk Ábel.

Poznámky.
1. Pozri katalóg organov.
2. R. 1804, ako uvádza CN, mal kostol štyri zvony: 5 centový, 3 centový, 60- a 50-funtový. Tieto zrekvirovali za prvej vojny. R. 1928 objednali nové zvony, ktoré keď prišli, sa do drevenej veže nevmestili, preto ich nechali stáť v predsieni kostola a na rok zhotovili drevenú zvonicu za kostolom, kde ich zavesili. Nové sú tri váhy cca 250, 100 a 20 kg.
3. Obraz sv. Jána namaľoval maliar Kirnach a kostolu ho daroval budapeštiansky oltárny spolok. Hlavný oltár vyhotovil Jozef Vavrín v B. Štiavnici r. 1921.
4. Kostol r. 1921 vymaľoval Peter Khern. Namaľoval dva obrazy: poklonu Najsv. Sviatosti a vykúpenie, podľa básne Tragédia človeka od Mádácha. Tieto obrazy J. Tonka zachoval, keď r. 1962 obnovoval maľbu.
Z kroniky:
2. júla 1621 bola na území Trnavá Hora – Pitelová veľká, dva dni trvajúca bitka medzi cisárskym

vojskom vedeným gen. Štefanom Pálffym a Bethlenovými husármi s pomocnými tureckými vojskami. Cisárske vojsko bolo zahnané a Bethlen si prerúbal cestu do Kremnice.
Hmotné postavenie F bolo labilné. Dostával plat v hotovosti, ktorý sa vzhľadom k častému znehodnocovaniu meny znižoval. 1877 pri komasácii zlepšili jeho postavenie prídelom pozemkov. Dostal 16 jutár oráčiny, 3 jutrá lúky, 11 jutár pastvy a 30 jutár lesa.
1888 bola založené bratstvo živého ruženca.

Trubín

Poľnohospodárska dedina. Za feudalizmu bola súčasťou svätobeňadického domínia, začas patrila aj Dóczyovcom, potom OAB. Keď bolo zriadené BBB tomuto. Spomína sa v účtoch Hipolyta d'Este r. 1487 pod menom Turbín. Najstaršia zmienka je z r. 1253, keď Gerhard z Parmy dostal trubínske benefícium. Staré kliešte na pečenie hostií, uchované na fare, majú letopočet 1515 s menom farnosti „Trubi".

Farnosť je starobylá. Podľa F Gerharda z Parmy /pozri katalóg kňazov/ jestvovala už v 13. st. páp. decimačných protokoloch síce nebola ešte zistená, ale v Pazmáňovom registre sa nachodí. Novotárstvo v reformačnej dobe sa tu slabo ujalo, vďaka feud. cirkevnej vrchnosti. Za Tökölihо éry sa sem nedostali ev. F. Bola tu medzi J. Lehotou a N. Lehotou veľká bitka medzi cisárskym a povstaleckým vojskom, v ktorej bolo tököliovci porazení a utrpeli veľké straty. Pozorovateľňa bola na veži v Trubíne. Ustúpili ku Zvolenu. Za Rákoczyho II. ostal kostol katolícky. Rozsiahlosť farnosti vyžadovala, aby tu bol kaplán. F Rayss založil fond, ktorého ročný výnos 60 fl bol základom kaplánskeho dôchodku. Z pozostalosti F Simonyiho sa fond zlepšil na 100 fl. Tým bolo kapl. miesto zaistené.

Filiálky Lovčice a Prestavlky. To bola v minulosti veľmi obtiažna fil., lebo bola vzdialená a v blativom období bola komunikácia po poľnej ceste niekedy skoro nemožná.

Patrónom bol OAB, od 1776 BBB.

Kostol sv. Márie Magdalény na vršku, na východnom okraji obce. Bol ohradený vysokým múrom, ako pevnôstkou obrany v dobe tureckých nájazdov . Okolo neho bol cintorín, ktorý r. 1778 premiestnili neďaleko. Pod kostolom je krypta, v ktorej odpočívajú starší F. Pod bočným vchodom je krypta rodiny biskupa Hašku, a pod vežou je krypta učiteľa Holosa. Rozmery kostola: d. 21m, š. 8,50m, v. cca 7,50m. Svätyňa je polygonálna. Jej klenba je sieťová, neskorogotická s rebrami úzkeho profilu. Je to druhá klenba. Pri prestavbe svätyňu zvýšili a múry posilnili vonkajšími oporným piliermi. Víťazný oblúk je lomený, nadstavovaný. Na jednom pilieri je letopočet BES 1573. Okná svätyne sú zakončené lomeným oblúkom, jedno je dvojité s kružbou. Loď mala pôvodne drevenú povalu, ktorú nahradili terajšou krížovou klenbou. Vo fronte kostola stojí dosť objemná veža, ktorú dal nitr. biskup Haško zvýšiť. V nej sú štyri zvony váhy 809kg, 508kg, 254kg, 50kg. V sanktusníku je malý zvon z r. 1669. Portály kostole sú renesančné. Sú však aj pôvodné, ktoré sú zamurované.

Pôvod kostola. Piliere vo svätyni, na ktorých stála pôvodná klenba a iné znaky poukazujú na starobylosť kostola, ktorého pôvod môže byť aj v dobe románskeho staviteľstva. Miestny rodák, Jakub Haško, novomestský prepošt, neskorší nitr. biskup sa stal mecénom kostola. Na jeho náklad zasklepili loď a zvýšili vežu. Venoval celé vnútorné zariadenie, oltár za 300 fl, organ za 150 fl, lavice, rúcha, striebornú monštranciu a kalich, ktoré sa užívajú dodnes. /1/ Dal zhotoviť aj trojstranné chóry. R. 1905 tieto odstránili na žiadosť biskupa, ale r. 1920 ich znova pre nedostatok miesta postavili, hoci veľmi kazia estetický vzhľad. /2/ R. 1905 bol zhotovený terajší hlavný oltár. Postavil ho J. Krause v B. Štiavnici. Ten istý rezbár zhotovil neskoršie aj bočné oltáre, ktoré pre odpor F Szepessyho nemohli postaviť.

Pri kostole je kamenná socha sv. Jána Nep. zhotovená talianskymi umelcami, ktorí pracovali v Kremnici r. 1763.

Kaplnky:

Kaplnka Najsv. Trojice z r. 1893

V Lovčici je kaplnka sv. Donáta bisk. a muč. zo 17. st.

Prestavlky. filiálka patrila od nepamäti ku farnosti. R. 1793 filialisti si žiadali, aby boli prifarení ku H. Ždani pre lepšiu komunikáciu, F sa proti tomu bránil, ale BÚ im r. 1795 vyhovel. R. 1812 sa zase vrátili ku Trubínu.

R. 1896 si postavili **kostolík** Najsv. Trojice. Rozmery d. 17m, š. 6 m. R. 1924 zadovážili zvony, 254kg

a 50 kg. R. 1930 ho renovovali, zvýšili a opatrili železobetónovou povalou.

Fara. F Koloni postavil faru, o ktorej sa hovorí v CV, že nemá páru na okolí. Prízemie mala murované, poschodie drevené. Slúžila do r. 1791. Vtedy patrón B Berchtoldt dal postaviť terajšiu budovu. R. 1934 ju renovovali.

Farári:

1253 sa spomína Gerhard z Parmy – 1261 sp. Vanczay Orbáz – 1559 sp. Kroboth Ján – 1560 sp. Kosztolányi Ján – 1572 sp. Bobalius Mikuláš – 1630 Antonides Michal – 1630 Jankovič Martin – 1646 Vieskay Jakub – 1638 Nováky Juraj – 1646 Zvolenský Mikuláš – 1658 Jelenovič Michal – 1674 Koszornay Andrej – 1675 Kolony Michal – 1698 Liskovics Martin – 1706 Pauliny Andrej – 1707 Kremnicskay Michal – 1710 Kontil Mikuláš – 1734 Karkuss Jozef – 1747 Szuray Martin – 1760 Hepner Ján – 1793 Hagen Andrej – 1829 Bendík Ján SF – 1831 Divisch Mikuláš SF – 1833 Rayss Ján Nep. – 1847 Simonyi Ján – 1852 Divald Montán – 1858 Beluš Anton SF – 1859 Szepessy Jozef – 1903 Matyasovics Ján – 1904 Marschalko Alojz – 1914 Pánik Jozef – 1919 Šiško Julius – 1934 Bašovský Gašpar – 1937 Skladan Ján – 1964 Piecka Štefan – 1970 Marek Miroslav.

Poznámky:

Oltár vtedajšieho štýlu zhotovili v Trnave. Mal obraz sv. Márie Magdalény a sochy sv. Jakuba, Martina, Juraja, Doroty a Uršuly. Na nadstavci bola socha sv. Michala. 1733 ho renovoval L. Viennensis. 1796 novobanský maliar P. Prinner namaľoval nový obraz.

1. Obraz Jakuba Hašku je na chodbe fary.

V prítomnej dobe bol kostol dôkladne renovovaný. R. 1952 ho vymaľoval Štefan Škarba. R. 1949 ho zakryli škridlou, ale víchor behom roka strhal krytinu a r. 1949 ho museli zakryť azbestocementovou krytinou. T. r. kostol a faru elektrifikovali. 1961 vonkajšiu omietku otĺkli a nahodili novú. Pobúraný ohradový múr opravili do podoby pôvodného stavu.

Z kroniky:

R. 1679 bola morová nákaze. V Trubíne zomrelo 185, v Lovčici 21, v Prestavlkoch 18 ľudí. R. 1709 sa opakovala. Vtedy zomrel aj F Kremnicskay so všetkými príbuznými a ostatných 40.

R. 1802 kostol vydláždili pitelovským kameňom.

1805 akýsi tulák sa chcel vlámať do kostola. Vyrušil ho farský sluha, ktorý ho palicou tak zmlátil, že na druhý deň v žalári zomrel.

1852 Magdaléna Ivancová porodilo štvorčatá, ktoré však zomreli.

1855 sa naraz utopilo osem dievčat, ktoré sa na člnku preplavovali cez Hron.

1855 birmoval biskup Moyzes, pri čom ho vítal na túto príležitosť zloženou básňou miestny mládenec. Báseň je v HD.

1875 bola zavedená pobožnosť „Apoštolát modlitby“.

1880 zhotovili na kostole nový krov.

Obec trpela častými požiarmi. V HD sú poznačené r. 1820, 1845, 1861, 1870, 1875, 1921. Keďže kostol je od obce oddelený značným prázdnym priestorom, nebol požiarmi postihnutý.

Obec Kosorín bola kedysi filiálkou Trubína. Viackrát sa menila jej príslušnosť medzi Trubínom a Slaskou. Od r. 1675 bola natrvalo pripojená ku Slaskej. R. 196... však pridelená ku Janovej Lehote.

SF Štefan Piecka pri preštudovaní hist. dokumentov zistil, že okrem F uvedených v Némethyho Series... ešte účinkovali v Trubíne: Vanczay, Jankovič, Vieskay a Jelenovič. Týchto som podľa jeho zistenia uviedol do katalógu.

Veľké Pole

Mestečko na rozhraní Tekova a Nitry, kolonizované v stredoveku nemeckými osadníkmi, ktorí si zachovali národnostnú osobitosť a zvláštne nárečie do prítomnej doby. Prvá zmienka o ňom v listinách sa vyskytuje r. 1390, kedy ho Ján a Vavrinec de Baracko poručili kláštoru sv. Jána v Lefantovciach. Donáciu potvrdil kráľ Žigmund a pridal k nej tri mlyny /1/ Rehoľa sa takto stalo zemepánom. R. 1663 Turci prepadli kraj a vypálili všetky dediny na okolí. Keď prišli ku V. Poľu, obyvatelia sa postavili na odpor streľbou z pušiek. 1667 kráľ Leopold vyznačil V. P. výsadou mestečka. Po zrušení rehole paulínov prešla posesia do náboženskej základiny. 1889 predala NZ tieto majetky komposesorátu bohatších občanov za 90.900 zl. /2/ Majetok kúpili na splátky, ale povinnosti neplnili, ba začali pľundrovať lesy, tak celá záležitosť bola daná pod súdnu kuratelu a hrozilo, že niektorí občania prídu o majetok. Na radu F majetok prevzala obec a tak sa zachránili pred úpadkom. Osídlenie chotára bolo laznícke. Usadlosti boli vzdialené aj dve hodiny. R. 1945 bola väčšina obyvateľstva vysídlená. Nasťahovali sa noví, ale tí zaplnili len obydlia v mestečku, ale lazy ostali pusté. Mnohé domy sa poväľali. Poľnohospodársky majetok prevzali štátne majetky.

Farnosť je starobylá. Pazmáňov katalóg ju pozná pod menom „Velyka Polya“. 1561 ju v apríli navštívil vizitátor J. Derecskey. /3/ To, čo tvrdí SchH, že faru založili paulíni, je nepravdepodobné. Tá už jestvovala pri donácii. Pre rozsiahlosť pastoračného územia bolo treba kaplána. Stanica je tiež starobylá. Reformácia sa pokúšala tu zapustiť korene, ale márne. Rehoľa to zmarila.

Patronát. Donáciou z 1397 patrónmi sa stali lefantovskí paulíni. Podľa SchH však nemali právo prezentovať F. Po zrušení rehole bola farnosť pod patronátom Náb. základiny. Po odpredaji majetku miestnym občanom ministerstvo kultu nariadilo, aby patrónom bolo mestečko. To sa zachovalo do prítomnej doby.

K o s t o l Všechsvätých stojí na vysokej stráni. Bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Vystupuje sa k nemu po krytých schodoch. Rozmery: d. 28m, š. 13m, v. cca 8m. Nemá znakov jednotného štýlu. Svätyňa je obdialníková, veľmi dlhá, zaklenutá valenou klenbou s lunetami. Je zakončená rovnou stenou. Loď je zaklenutá pruskou klenbou a nosnými pásmi s lunetami nad veľkými oknami zakončenými polkruhom. Vzadu je organový chór. Veža, vysoká 34m so štyrmi zvonmi, je v priečelí svätyne a v jej spodnej časti je sakrestia. /Na miesto skrine je v nej krásne rezaná menza zo starého oltára, ktorý bol postavený r. 1841./ Hlavný oltár je kompozičný, ako aj bočné, z počiatku tohoto st.

Pôvod kostola: R. 1511 jestvuje zápis, že tu stál drevený kostol. Nápis na veži nesie rok 1617, t. r. postavili murovaný kostol s vežou. Vo veži bola svätyňa. /To je terajšia sakrestia./ Loď bola terajšia svätyňa, mala drevenú povalu. R. 1716 pristavali k nej novú svätyňu a zaklenuli klenbou z tufového kameňa. 1794 zbúrali svätyňu a skonštruovali nový kostol tak, že svätyňou ostala loď starého kostola a pristavaná bola terajšia loď. Stalo sa tak na náklad Náb. základiny a farníkov. R. 1965 bol kostol pekne vymaľovaný. /6/ Vzhľad kostola zvonku je výrazný, vznáša sa nad mestečkom ako maják. Zvnútra je mohutný a príjemný.

Kaplnka sv. Jána Nep. stojí pred farou. Postavená bola na pamiatku katastrofálneho krupobitia, ktoré zastihlo chotár 26.7.1796 večer o 6. hod. Krúpy zničili nielen úrodu, ktorú zrovnali zo zemou, ale aj stromy a strechy domov. Veža, pokrytá rok predtým, musela byt z jednej strany prekrytá. Kusy ľadovca padali vo veľkosti kačacieho vajca. Mnoho dobytka zahynulo. Na podstavci sochy sú kamene, ktoré predstavujú veľkosť krúpov. Oprava cirk. budov stála 222 zl. F pomohli živnosťou okolití kňazi. Na pamiatku katastrofy sa konávala na tento deň kajúca procesia.

Fara bola do r. 1740 drevená. Toho roku postavili terajšiu a nasl. r. pivnicu a hospodárske budovy. Budova je prízemná, zašlá.

Farári:

1561 sp. Štefan – 1637-1638. sp. anonymný farár – 1665 Kernyacsek František – 1673-1675 Diviacsics Michal – 1677 Bedic Jakub – 1687 Brezáni Ladislav – 1691 Maróthi Michal – 1692

Szeniglovič Juraj – 1695 Derkay Michal – 1700 Ropp Dominik OFM SF – 1702 Schretter Karol – 1704 Hunicz Pavel – 1707 Cíger Matúš – 1716 Kobey Juray – 1718 Herbort Jozef – 1720 Tarhay Michal – 1725 Raab Martin – 1726 Guzmann Matej – 1730 Peller Matej – 1731 Holbach Anton – 1736 Heinrich Žigmund – 1782 Greguss Martin – 1786 Klein Ján – 1791 Ortler Móric – 1796 Čekan Anton – 1809 Fürbier Ferdinand – 1813 Štrba Ján – 1819 Faller Ignác – 1838 Furtner František – 1842 Dérer Vavrinec – 1857 Sásik Ignác – 1858 Vágner František – 1884 Schifferdecker František – 1919 Bauer Jakub SF – 1919 Fegyveres Viliam – 1931 Klein Anton – 1933 Sojčák Andrej – 1939 Maday Jozef – 1945 Dekýš Jozef – 1950 Drienko Alojz – 1955 Fekete Vojtech – 1959 Kamhal Vojtech – 1963 Wahlandt Vincent – 196… Uhrovský Jozef

Poznámky:
Dlho sa užíval názov „Veľká Pola“. V CV 1661 Je Altumpratum. Nem. Hochwies. Maď. Pálos Nagymező.

Pramene: CV a HD.
1. Bel: Notitia Hung. IV. 232
2. K. A. Medvecký: V-Pole a Píla, článok v IX. roč. Sborníka Slov. muzeálnej spoločnosti. Odtlačok.
3. Dr. Bucko: Reformačné hnutie, str. 220.
4. SchH uvádza, že r. 1588 bol tu kazateľ Juraj Michalec. Dlho sa tu neudržal, lebo to rehoľa nedovolila. 1636 sa znova pokúšali ev. dostať sa sem, ale zákrokom lefantovského vikára sa musel kazateľ odsťahovať. Táto skutočnosť však len potvrdzuje mienku, že tu účinkovali svetskí kňazi a nie rehoľníci. Keby boli rehoľníci mali duchovnu správu, ako by sa tam mohol dostať ev. F?
6. Maľoval Papp.

Z kroniky:
O mravnosti starých nemeckých farníkov je v CV napísané: „Populus hic de cetero, quominus este expertus et quo egentior eo est innocentior et fragelior. Ideo nec est audire hic de scandalis incestus, adulterii, concubinatus, blasphemiae, potioritatis et publicitatis.“
1809 bola epidémia týfusu. Zomrelo vyše 100 ľudí, medzi nimi aj F Čekan, lebo nebolo nijakej lekárskej pomoci.
1907 bol posvätený nový cintorín.
1908 neznámy páchateľ podpálil 4. okt. farskú maštaľ, 11. okt. humno a 1. nov. včelín.
1919 otvorili na farskom pozemku kameňolom.

Vyhne

Obec leží v hlbokej doline Štiavnických hôr. Má dve časti: Vyhne a Peserín. V minulosti to boli dve obce, ale ešte za monarchie boli spojené. Vznikla po objavení rúd striebra, olova a železa. Bane jestvujú doteraz, ale niektoré štôlne po vyčerpaní rúd zatvorili. Preto v minulosti nastala fluktuácia obyvateľstva, lebo pre nedostatok práce sa museli mnohí odsťahovať. V dávnej dobe hospodársky patrila kráľ. banskej komore. R. 1519 obec panovník daroval B. Štiavnici za verné služby mesta. Meno pochádza od vyhní, v ktorých sa kulo železo. Z vyhní sa neskoršie vyvinuli strojárne. Tie sú teraz popredným podnikom. Je tu aj známy pivovar, ktorého tradícia siaha až do 14. st. Údajne ho založili templári, alebo iná rehoľa. Pivo sa varilo pre baníkov, hutníkov a kúpeľných hostí. Teraz zásobuje široký kraj. Sú tu aj kúpele s termálnou vodou. Sú starobylé, spomínajú sa už v 15. st. Za druhej vojny boli vydrancované a stáli dlho zatvorené. Teraz sú obnovené a od 1969 otvorené. /1/

Farnosť treba považovať za starobylú. Vznikla pravdepodobne za reformácie. Začiatkom 17. st. sa tu spomínajú dvaja kazatelia. 1673 ju vrátili katolíkom, ale ostala neobsadená a ako filiálka bola prifarená ku Hliníku. V mieste sa jedno volá „stará fara". Bolo to len n dočasné opatrenie, lebo matriky viedol hlinický F osobitne. Niektorí F sa dali titulovať ako vyhnianski F. Za tököliovskej éry sa vrátili ev. F. Po skončení povstania sa zase vrátila správa hlinických F, čo trvalo do r. 1760, kedy OAB na žiadosť patróna a banskoštiavnického magistrátu farnosť obnovil. R. 1788 bola zriadená kaplánska stanica. Kaplána platil magistrát. V druhej polovici 19. st. zanikla. F. Pilárik vo svojej chorobe žiadal jej oživenie, ale štátna vrchnosť žiadosť zamietla. Hlavný dôchodok mal F z mlyna, ktorý okolo r. 1875 zrušili. Obec sa mala postarať o náhradný dôchodok pre F, ale občania nechceli vziať na seba novú ťarchu, preto bol biskup už rozhodnutý faru zrušiť a prifariť obec ku Hliníku. Konečne sa však vec vyriešila k dobru F z prestížnych dôvodov, aby pre obec nevznikla hanba.

Patronát vykonával magistrát mesta B. Štiavnice. Pri obnovení farnosti proti tomu protestovala banská komora, ktorá si na to robila nároky, ale márne.

Kostol sv. Michala archanj. stoji na vysokej stráni. Cintorín je vedľa neho. Rozmery: d. 36m, š. 14m, v. 12m. Štýl je prechodný medzi barokom a empírom. Svätyňa je obdialníková, zakončená rovnou stenou, víťazný oblúk oddeľuje loď. Všetko je zaklenuté valenou klenbou. Vzadu je murovaný organový chór. Veža, vysoká 40m, je zakrytá ihlanovitou helmicou. Oltáre sú barokové. Hlavný oltár má na stene mohutné retabló. Pod chórom je kaplnka Bož. hrobu. Okná sú ozdobené sklomaľbou s bibl. motívmi z r. 19.. Sú síce umelecky zhotovené, ale veľmi stmavujú vnútro kostola. Krížová cesta je reliéfna. /3/ Dlažba je z ryolitových kameňov.

Pôvod kostola. Dal ho postavil patrón, magistrát B. Štiavnice. Stavali ho r. 1776-1779 /4/ Je to druhý kostol. Pôvodný bol postavený podľa zápisu CV r. 1584. Bol murovaný, malý, d. 12m, š. 8m a v. 5m. Svätyňa bola sklepená, loď s rovnou povalou. Boli v ňom tri oltáre. Pri ňom bola zvonica.

Kaplnka. Pri kúpeloch na vŕšku je kaplnka P. Márie Kráľovnej. Je postavená zo žulových kresaných kvádrov. Svätyňa je štvorcová, malá, loď obdialníková. Nad vchodom je vežička so zvončekom. Zvnútra má štýl tirolských stavieb. Drevená povala je lomená a osadená do strešnej väzby. Dosky sú ornamentálne pomaľované. Postavili ju r. 1913. /5/ Pred ňou tu stála k. sv. Jána Nep., z r. 1734. V nej sa konali služby božie pre kúpeľných hostí. Bola už zašlá, preto ju r. 1896 zbúrali, ale novú postavili až o 17 r.

Fara stojí pri ceste pod kostolom. Podľa tradície to bol pôvodne lovecký dom, ktorý adaptovali na faru. V pôvodnej časti majú izby krásne štýlové klenby. 1967-1968 budovu obnovili a prispôsobili požiadavkám moderného bývania.

Farári:

1760 Mednyánszky Ignác – 1762 Bartek František – 1771 Krajčovič Ján – 1773 Ganzer Ignác – 1787 Stauder Ján – 1818 Cserháty Ján – 1856 Bittera Ferdinand – 1868 Borsiczky Adolf SF – 1869 Gombár Daniel – 1915 Zamboy Vojtech SF – 1915 Leporis Ignác – 1922 Berényi Lukáš – 1928 Pilárik Štefan – 1933 Plško Ondrej – 1941 Šuman Hreblay Vojtech – 1942 Füzy Imrich – 1942 Jasenský

Dominik SF – 1946 Jasenský Dominik F – 1946 Galúsek Karol – 1946 Miartuš Anton – 1946 Drozd Lukáš – 1946 Gese František – 1946 vrátil sa D. Jasenský – 1947 Galúsek Karol – 1948 Krajan Milan SF – 1949 Pisch Emil – 1965 Slivka Ján – 197… Hrmo Albín – 197… Lang Pavol

Poznámky:
Maď. Vyhnye Peszerény. /Peserín je názov druhej strany obce odvodený od nemeckého slova „bessere“. Tak ju nazývali Nemci, lebo mala lepšie podmienky. Nem. názov obce Eisenbach sa odvodzuje od magmatickej železnej rudy, ktorá sa tu nachádza.
Pramene: CV 1778, 1804, 1820, HD od 1858.
1. Kúpele sa spomínajú r. 1497 pod menom „Thermae reselienae“. Vtedy ich mal v zálohu banský gróf Erasmus Resel. SchH str. 338
2. Nad obcou je štôlňa pomenovaná po tomto svätcovi.
3. Krížovú cestu venoval miestny rodák, kňaz Alex. Kriváň.
5. Kaplnku dalo postaviť mesto ako patrón. Projektoval evanjelik. F sa ani nespýtali na mienku. Deň jej posviacky je pamätný tým, že v ten deň bola vyhlásená mobilizácia prvej svetovej vojny. Slávnostná nálada posviacky skončila plačom.
V matrike sa často vyskytujú mená rehoľníkov, jezuitov, hieronymitánov, ktorí tu občas vypomáhali.
1818 posvätili tu zvon pre Bád a 2 pre Žarnovicu. Tu ich uliali.
1870 bola katolícka škola poštátnená. F Gombár proti tomu všetko podnikol, ale márne. Potom každoročne podnikol kroky aby sa vrátila cirkvi, ale tiež márne.
1871 Jozef Duda postavil kaplnku sv. Anny.
Obnovili oltár Panny Márie.
F musel úradne naháňať farníkov na plnenie preštácií.
1872. Obecná vrchnosť žiadala F, aby si držal kaplána. Ten odpovedal, že je ochotný tak urobiť, ak obec zabezpečí pre neho ročný plat 200 zl. a B dá ku tomu súhlas. Potom nastalo veľké mlčanie. Obecná vrchnosť vyvolila pokladníka, ktorý bude spravovať kostolnú pokladnicu.
1872. Maľovanie kostola a obnova bočného oltára. F na túto akciu usporiadal lotériu, ktorá vyniesla 319 zl a 40 gr.
1874. Farníci urobili podpisovú akciu za vrátenie školy cirkvi. Odvolávali sa na to, že nemajú kantora a tým sú služby božie ochudobnené. Predvolali ich na úrad a vyšetrovali. Zo štátnej kasy posiali na podporu kantora 50 zl.
Obnovený bol hl. oltár.
1875. Obnovená bola kaplnka sv, Jána pri kúpeľoch. Otvorený bol nový cintorín.
1876. Jubileum storočnice kostole.
1887. Kúpili nové vežové hodiny, staré vyradili.
1890. Bol obnovený oltár sv. Antona.
1892. Obnovený a pozlátený bol hlavný oltár.
1895. Obnovený bol oltár P. Márie. Previedol Jozef Krause.
1901. Vežu pokryli plechom.
1906. Luteráni konali služby božie v škole.
1920. Kostol bol vykradnutý.
1923. Kúpili dva nové zvony a jedno cibórium.
1925. Konali sa ľudové misie.
1926. Kostol bol znova vykradnutý.
1931. Začala sa akcia za oživenie kaplánskej stanice, ale márne, lebo štátna vrchnosť žiadosť zamietla.

Žarnovica

Žarnovica bola strediskom kraja revišťského panstva, pôvodne kráľovského, neskoršie rodiny Dóczych a po ich vymretí znova kráľovského. Po r. 1918 bolo štátnym majetkom. Zámok Revište, sídlo panstva, ktorého rumy stoja stranou a sú viditeľné z cesty, bol nevýznamným hradom. Pod ním bola len nepatrná osádka služobníkov. V listinách sa spomína r. 1388./1/ Mala oddávna práva mestečka. Mala výhodnú polohu na križovatke ciest a dolín, bohaté lesy, náleziská rúd urobili z nej menšie stredisko hutníckej výroby. V D. Hámroch je továreň na kovové výrobky. V mieste je továreň „Preglejka“ na spracovanie tvrdého dreva. Obyvateľstvo sa pekne rozvíjalo. R. 1778 podľa CV mala farnosť 938 duší, z toho asi 10% nemecky hovoriacich. R. 1945 už 4.814 duší.

Farnosť je starobylá. Pozná ju Pazmáňov katalóg. Možno ju považovať za hradnú faru revišťského zámku. Hoci poznáme F len od 16. st., predsa hrala v minulosti poprednú úlohu. Stala sa jedným zo stredísk šíriacej sa novej viery za reformácie. /2/ Netrvalo to však dlho, lebo sa skoro vrátila kat. Viera. R. 1648 bolo ešte hodne evanjelikov, ktorí sa obrátili na zemepána Menhardta Dóczyho so žiadosťou, aby im umožnil výkon bohoslužieb. Určil im pozemok, na ktorom by si mohli postaviť kostol, školu a faru, ale keď videl, že sú na to vôbec nie schopní, ponúkol im kostol v H. Hámroch do užívania. Poukázal im jeden sedliacky majetok a lúku na vydržiavanie F. Dovolil aj mŕtvych pochovávať v cintoríne, keď si pohrebné obrady vykonajú pri dome a mŕtvolu odprevadí kat. F do hrobu. /Kópia originálu je v HD./ Po skončení náb. vojen sa všetci vrátili do kat. cirkvi. R. 1715 oddelili sa H. Hámre a stali sa samostatnou farnosťou. R. 1788 sa oddelilo Rudno a tiež sa stalo farnosťou. Významná udalosť bola zriadenie kaplánskej stanice, čo sa stalo koncom 18. st. Základinu na vydržiavanie K založil pivovarník Filip Vangner a komora tiež dala príspevok. /3/ Pre rozsiahlosť územia to bolo potrebné.

Filiálky: Dolné Hámre, Voznica, Lukavica, a Revišťské Podzámčie.

Patronát. Povodne bol kráľovský, potom ho vykonávali Dóczyovci, po ich vymretí znova kráľ. ktorý vykonávala komora. Od 1918 čsl. štát.

Kostol sv. Petra a Pavla stoji uprostred mestečka. /4/ Vôkol neho bol v minulosti cintorín, zrušený za jozefínskej doby. Bol ohradený múrom, ktorého však už len nepatrná časť stojí. Nemá jednotného štýlu, lebo bol stavaný na viackrát. Najstaršia časť poukazuje na gotické staviteľstvo. Ostatná časť bola postavená neskoršie a zaklenutá valenou klenbou. Tlak kamennej klenby zachytili vonkajšími opornými piliermi, veľmi masívnymi, ktoré kazia vonkajší vzhľad. Veľké, polkruhovo zakončené okná sú zasklené sklomaľbou z r. 1961. Organový chór je železobetónový. Pod kostolom je krypta. Hlavný oltár je z r. 1912, kostol bol vymaľovaný r. 1963.

Pôvod kostola: Podľa tradície ho postavili Dóczyovci. Podľa letopočtu nájdenom na stene sa usudzuje, že bol postavený r. 1400. V rokoch 1772-1773 ho od základu prestavali: postavili novu svätyňu, vežu a loď zväčšili. 1869 ho generálne opravili.

R. 1927 - 1928 ho znova zväčšili o 73 m2 plochy a postavili vežu v modernom štýle.

Kaplnky:

Kalvária bola postavená r. 1812.

Kaplnka Bož. Srdca z r. 1895.

Sv. Jána Nepom., Najsv. Trojice.

Sv. Barbory postavená K. Vangnerom a Václavom Baumgartnerom r. 1775 stála pri kostole. Pri prestavbe ju zbúrali a umiestnili do priestoru pod vežou a je súčasťou kostola.

Kostoly vo filiálkach.

Dolné Hámre. Kostol sv. Alžbety, stojí v parčíku uprostred obce ne vyvýšenom mieste. Rozmery: d. 21m, š. 9m, v. 8m. Svätyňa je obdialníková, zaklenutá zrkadlovou klenbou. Víťazný oblúk nepatrne zvýšenej elipsy oddeľuje loď, ktorá má betónovú kazetovú povalu. Chór je murovaný. V priečelnej fasáde stojí veža a v nej dva zvony cca 80 a 60 kg. Vedľa svätyne je oratórium. Tri oltáre sú ozdobené striebornými svietnikmi a iným dekórami, výrobkami miestnej továrne.

Pôvod kostola. Postavili ho r. 1892 - 1895 v novo-románskom štýle. Predtým tu stál drevený kostol, d. 12 a š. 9m. R. 1778 bol už exsekrovaný a sprofanovaný. CV 1804 uvádza, že bol v tom čase už zbúraný. Na jeho mieste postavili kríž. R. 1778 postavili na náklad bane v Richnave novú kaplnku, ktorá stojí aj dnes. V nej konali služby božie, kým nebol postavený kostol.

Kostol sv. Kataríny vo **Voznici.** Rozmery: d. 12m, š. 6,30m, v. 6m. Má jeden oltár. Vo vežičke sú dva zvonky 60 a 80 kg. 1954 bola postavená veľká sakrestia. 1960 bol kostol renovovaný, postavený nový chór, dlažba a bol vymaľovaný.
Pôvod kostola. V dávnej minulosti tu postavili drevený kostol, 12 m dlhý a 7 m široký. CV 1778 o ňom píše, že je už blízko spadnutia. Skoro za tým ho aj zbúrali, lebo CV 1804 píše, že ho už niet. Bola tu len zvonica tiež blízko spadnutia. Obec ostala za pol st. bez kostola. Terajší postavili r. 1845.
Lukavica. Veriaci si r. 1950 postavili kaplnku sv. Cyrila a Metoda.
Revišťské Podhradie. Ju tu kaplnka P. Márie Lurdskej.

Xenodochium. Dal ho postaviť r. 1778 F. Vangner. Poskytovalo výživu piatim chudobným a kuchárke. Správcom bol provizor pri komore. Fungovalo do r. 1945.
Fara bola postavená r. 1757. 1954 bola generálne prestavaná, modernizovaná a miestnosti boli upravené.

/Táto časť textu o Žarnovici chýba, prevzali sme ju zo staršieho vydania./
Farári:
1559 sp. Kameň Juraj – 1561 Galgóczy Juraj – 1613 a 1629 anonym. plebán de Sarnocz – 1640 Mártoni Juraj – 1647 Kopčáni Juraj – 1657 Barcay Martin – 1667 Kosztolányi Adam – 1673 Fábry Martin – 1674 Čermák Mikuláš – 1675 Istvánffy František – 1681 Augustíni Štefan – 1681 Ivák Vavrinec – 1689 Petrovský Adam – 1698 Gerday Jozef – 1698 Stephanoczy Ján – 1709 Čulík Martin – 1710 Fodor Ladislav – 1718 Hivner Ján – 1729 Hacko Juraj – 1747 Cimra Matej – 1755 Prochotský Juraj – 1758 Faix Ján – 1767 Palitsch Karol – 1773 Pereszlényi Jozef – 1778 Pajerpek Jozef – 1802 Fodor Michal – 1807 Holéczy Andrej adm. – 1807 Teml Ján – 1819 Štrba Ján – 1829 Moczay Jozef – 1842 Scherer Jozef – 1866 Cinko Andrej adm – 1867 Hromada Tomáš – 1871 Huszóczy Michal – 1880 Korec Pavel – 1881 Rakovský Matej – 1904 Zamboy Vojtech adm. – 1906 Pálik Jakub – 1933 Vajcík Alexander adm – 1933 Kahay Ján – 1934 Kalmančok Andrej adm. z Hliníka – 1935 Gregor Ján – 1945 Tonkovič Jozef adm – 1946 Haspra František – 1952 Tonkovič Jozef adm – 1958 Luknár Karol adm

Poznámky:
Pramene CD -CV 1713, 1720, 1761, 1778, 1804, 1820.
Maďarský názov: Zsarnocza.
1. „Sarnoicza in C. Bars, juxta fluvium Gran, ad castrum nostrum Rewisthye spectans.“ FCD X. 8.216 a I. 412. V listinách sa vyskytujú ešte iné znenie mena: Zarnocha /vizit. 1572/ Sarnocha /Péterffy Concilia II/
2. Mená kazateľov, ktorí tu účinkovali: 1582 Daniel Nakus, 1589. Tomáš Heckel a Andrej Kazy. V Pazmáňovom katalógu sa však v tom čase už uvádza, že tu bol katolícky farár. PCE II 270/ 1629.uvádza sa kazateľ Gašpar Fabricius. V tom čase tiež sa na synode uvádza katolícky farár. Snáď tohoto Fabricia by bolo treba uviesť k tomu času,keď Žarnovičania r. 1648 žiadali Dóczyho o miesto pre kostol.
3. Potrebu kaplána prvý pochopil pivovarník F. Vangner, ktorý pre neho urobil základinu, ktorá ročne v úrokoch donášala 152 zl. V xenodochiu mal byť a mal sa starať o duchovnú správu xenodochia a pomáhať farárovi. Komora doplnila 48 zl. takže na vydržanie kaplána bolo 200 zl dôchodku,z čoho farár na stravu a iné výdavky dostával 100 zl a 100 zl kaplán ako plat. Po devalvácii r. 1811 základina

tak upadla, že kaplánske miesto bolo ohrozené.
4. Vizitátor r. 1559 uvádza titul kostola sv. Mikuláša, r. 1713 a všetky ostatné CV však svorne sv. Petra a Pavla. Nedá sa zistiť, či je to mýlka, alebo skutočne bol menený titul.
5. Pri prestavbe našli za oltárom zamurovaných 175 zlatých dukátov z doby Žigmundovej a Ladislavovej. Odovzdali ich komore, ktorá ich použila na úhradu nákladov prestavby.
Z histórie farnosti treba ešte poznamenať:
1732. založil farár bratstvo Karmelskej P. Márie.
1757. František Žitniansky, bývalý farár z Rybníka stal sa pustovníkom na vrchu Skalka.
1775. bola postavená kaplnka sv. Barbory.
1778. zomrel veľký dobrodinca žarnovickej farnosti Filip Vangner, pivovarník, ktorý postavil chudobinec a založil fundáciu na vydržiavanie kaplána. Postavil kaplnku sv. Barbory a iné dobročinné veci. Ostal celý život slobodný. Jeho spomienka nevymizne z histórie farnosti.
1811. Farár vyhliadol, že pustovnícky dom na Skalke by sa veľmi ľahko dal adoptovať na kalváriu. Urobil na to zbierku, ale tá vyniesla, koľko vyžadoval náklad, preto toho roku urobil len kríž a budúceho roku stavbu.
Fara zápasila vždy s hospodárskymi ťažkosťami. Hospodárske budovy nemala. Len r. 1811 sa podarilo postaviť ich. Chýbalo však stále ešte humno a sýpka.
1848. Zhorel kostol a zvony sa roztopili.
1868. Bola postavená škola vo Voznici.
1872. Generálne bola opravená kalvária.
1922. Július Kern, akademický maliar vymaľoval kostol. Jeho dielo sa však nepáčilo.
1926. bol zriadený cintorín pre ľudí bez vyznania.
/Treba ešte vypracovať na základe prameňov históriu zámku Revište a jeho panstva./

ARCHIDIAKONÁT TURČIANSKY
DEKANÁT MARTIN

Martin

Mesto, ktoré si osobuje hrdé miesto v národnom živote slovenskom, ako bašta národného prebudenia a sídlo „Matice slovenskej“. Jeho vznik je zahalený nedostatkom dokumentov z dávnej doby. V 13 st. bola to len bezvýznamná osada. V listinách sa spomína prvý raz r. 1284 ako „villa S. Martini“. /1/ R. 1315 zvol. župan magister Donch daroval martinskej fare pozemky. Karol Róbert obdaroval M. výsadami krupinského práva, ale aj tak ostal nevýznamný. /2/ Ba výsady mesta stali sa tŕňom v oku sklabinským zemepánom, ktorí ich porušovali. R. 1433 prepadli a vypálili Martin husitské vojská. Mesto muselo byť od základu vystavané, lebo všetko drevené zhorelo. Murovaný v tom čase bol snáď len kostol. V 18.st. sa stal M. župným sídlom. Už dávno predtým sa tu konali zemianske kongregácie. /Domus congregationis sedis regiae nobilium./ Hoci ho župné sídlo pozdvihlo, nevymanil sa z dedinského vzhľadu. Iba terajšia doba, ktorá priniesla sem širokú priemyselnú výrobu, urobila z neho významné stredisko a dala mu mestský výzor.

Farnosť je starobylá. R. 1315 podľa donácie Doncha ak už nejestvovala, tak bola vtedy založená. Donácia sa vzťahovala na posesiu Riadok a územie ku Jahodníkom, rieke Turcu a potoku Bystričke. To všetko daroval Donch z vlastných pozemkov a nepotreboval na to kráľovské schválenie. Z martinského F urobil zemepána obce Riadok, ktorá si svoju samostatnosť zachovala do r. 1872, kedy bola pripojená k Martinu. V páp. decimačných protokoloch je vec nie jasná. Snáď se na M. môže vzťahovať zápis: „Nicolaus plebanus de Tur /Turt/ AD nitriensis, ktorý zaplatil desiatok vo výške dvoch mariek 12 gr.“/ /Trochta: Zoznam fár, strojopis SAV – s. 20/. R. 1400 Sv. Stolica dala odpustky pre návštevníkov „Parochialis ecclesiae S. Martini in Turis, Strig. diec. Ďalšia významná donácia sa stala r. 1450, kedy Mikuláš Kossúth daroval posesiu Stránka, čiže Malé Socovce a F za povinnosť slúžiť týždenne dve sv. omše za živých a zomrelých členov rodiny.

Po preniknutí Luterovej náboženskej revolúcie na Slovensko pridali sa k nej skoro aj Martinčania. Už r. 1531 s ňou údajne sympatizoval F Vavrinec. Dôležitým činiteľom v tomto smere bolo révayovská rodina, ktorá sa de jure zmocnila začiatkom 16 st. blatnického a sklabinského panstva. Majetky dostali od Ferdinanda za vernú službu. Rodina prešla na novú vieru a tým sa aj kostol dostal do užívania ev. Keď sa František R. syn Gabrielov vrátil do kat. cirkvi, vrátil sa aj kostol. Po lineckom mieri r. 1647 bolo treba odovzdať ev. 90 kostolov, medzi nimi bol aj martinský. Keď bolo odhalené wesselényiovské pripravované povstanie, po galejníckom súde r. 1673 - 1674 bol vrátený katolíkom. Za tökölíovcov sa ho zmenili ev. Po nich bol znova katolícky. Za Rákoczyho II. r. 1705 kniežací komisári J. Huszár, F. Bohuš a J. Šipoš odovzdali väčšinu kostolov v Turci ev. Medzi nimi bol aj martinský. F Mednyánszky klenoty zabalil do truhly a schoval u Révayov. Pavel Révay MEC a tit. B po oslobodení dal chrám renovovať a postaviť barokové oltáre. Po smrti pamätal na kostol aj v testamente. Odvtedy je stále katolícky.

Kaplánska stanica má starobylú tradíciu. R. 1361 zemania z Dražkoviec darovali F pozemky a mlyn, aby mohli mať cintorín a kaplnku, v ktorej by sa v určité dni mohla slúžiť sv. omša. Na to si mal F držať K. Táto stanica sa zanedlho premenila na svätohelenskú faru. Za reformácie a neskoršie pre malý počet katolíkov nebolo treba K. CV 1731 však spomína kaplánske zeme, ktoré árenduje jeden krajčír. Teraz je tu K stanica, ktorá bola oživená len na začiatku 20. st.

Patronát. Podľa Donchovej donácie sa môžeme domnievať, že ani pri začiatku farnosti nebol patrónom panovník, ale šľachtici. Na začiatku 16. st. vykonávala patronát titulom zemepána rodina Révayová. V CV r. 1731 sa píše, že patronátne právo okrem Révayovcov patrí aj iným zemepánom. R. 1732 si patronátne právo na vikariátnom úrade v Trnave zahlásila aj rodina Kosúthová z Dvorca. Títo patronát vykonávali pod predsedníctvom Révayovcov. Révayovské panstvo bolo postupne rozparcelované a asi od r. 1930 prešiel patronát na komposesorov mošovského a štiavnického panstva.

Kostol sv. Martina, bisk. /3/ stojí na priestranstve na severnom okraji námestia. V minulosti bol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Štýl kostola je raná gotika. Bol viackrát prestavovaný.

Rozmery: d. 25m, š. 9m, v cca 8m. Svätyňa je štvorcová, zaklenutá krížovou klenbou. Jej rebrá sa pretínajú vo svorníku s reliéfom Baránka. Pastofórium je štvorcové so železnými dvierkami. Víťazný oblúk je lomený, jednoduchého profilu. Loď mala povodne drevenú povalu. Neskoršie ju zaklenuli. Okolo r. 1470 pristavili ku južnej lodi kaplnku, zvanú „jahodnícka“. Má sieťovú klenbu. Jej rebrá majú už jemnejší profil. R. 1523 pristavali ku severnej lodi druhú kaplnku „priekopskú“. Obe kaplnky sú spojené s loďou vybúraným otvorom cez steny, zaklenutým polkruhovým oblúkom. Stredná loď je vyššia asi o tri metre ako kaplnky, ale pôvodne bola ešte vyššia, lebo na povale nad klenbou vyčnievajú ešte zbytky pôvodných okien. Veža je vstavaná do kostola. Do kostola sa vstupuje cez priestrannú predsieň, postavenú v 17. st. Hlavný portál ná lomený oblúk a hrubé kanelovanie. Portál do sakrestie je jednoduchý. Pod jahodníckou kaplnkou je krypta rodiny Révay. Vedľa sakrestie bola krypta rodiny Nyárych, ktorú zrušili a rakve preložili do révayovskej krypty.
Na stenách svätyne sú fresky z 15. st. Evanjelici v duchu svojho obrazoborectva zatreli fresky olejovou farbou a potom vápnom. Tak zostali do r. 1871, kedy z neopatrnosti kostolníka zhorel hlavný oltár. Žiar ohňa spálil olejový náter o začali prekukovať fresky. Biskup Ipolyi bol milovník starobylých malieb, preto ich dal renovovať maliarovi Stornovi. Ten ich čiastočne premaľoval, doplnil a nalakoval. R. 1908 zo základiny tohože biskupa bol za 750 zl premaľovaná svätyňa a fresky boli znova renovované. Lak však sčernel a preto bolo treba novej, dôkladnej renovácie. Stalo sa tak r. 1949-1950, keď konzervátor Peter Mendel previedol obnovu. V takej podobe vidíme fresky teraz. /5/
Sakrestia má štvorcový pôdorys a je zaklenutá krížovou klenbou, ktorej rebrá vychádzajú v uhloch a siahajú asi 60 cm nad dlažbou. Sú hrubého profilu, pretínajú sa vo svorníku. Niektorí ju považujú za pôvodný kostolík, ktorý mal polkruhovú svätyňu západným smerom. Zvádza ich k tomu nález základového muriva, ktoré našiel Dr. Budinský Krička pri prieskume v pohrebisku r. 1942 – 1943 /6/ Či je to pravdepodobné, možno súdiť z toho, že staré kostoly nikdy nemali svätyňu západným smerom.
Vykopávky dobre osvetľujú celkovú situáciu. Kresťanské bohoslužobné miesta boli v stredoveku nerozlučne spojené s pohrebiskom. Kostol vždy stál na cintoríne. Cintoríny však nemuseli byť zriadené v dobe stavby kostola, ale niekedy pokračovali v starej predkresťanskej tradícií. Preto se niekde našli aj na kresťanských cintorínoch zbytky popolníc, alebo spálených kostí, lebo u Slovanov bolo v obyčaji žiarové pochovávanie. Základy terajšieho martinského kostola stoja však na hroboch, tak kostol stavali, keď už cintorín jestvoval. Budinský Krička pôvod cintorína kladie do mladšej doby hradištnej, keď bolo kresťanstvo už plne prijaté a ľudia sa riadili kresťanskými pohrebnými zvyklosťami. Podľa rozsiahlosti možno súdiť, že slúžil širokému okoliu, snáď pre všetky osady až po sklabinský zámok. Je možné, že zvyšky múrov, ktoré sa našli pri vykopávkach, poukazujú na to, že pred terajším kostolom tu stál iný, drevený. To je len domnienka, lebo na to niet podkladov.
Záturčie. Táto obec mala v minulosti gotický kostol, s titulom Dobrého pastiera. Bol ohradený múrom a spojený s cintorínom. Rozmery d. 19m, š. 9m, v. 8m. V kostole bola krypta rodiny Záthureckých. Za časov reformácie prešli zemania na novú vieru a zaujali aj kostol. R. 1709 ho museli definitívne vrátiť, ale už bol v takom biednom stave, že bol neupotrebiteľný.
Pôvod kostola. Podľa tradície ho založili spoločne famílie: Záthureckovci, Dávidovci a Košúthovci. CV 1754 o ňom ešte píše, že je to murovaný kostol, strmý, ktorý by potreboval reparáciu, je už opustený, nená vnútorné zariadenie, ani paramenty. R. 1803 ruiny a pozemok predali za 50 zl so súhlasom biskupa Záthureckovcom. - Podľa starých záznamov mohla tu byť aj farnosť, lebo r. 1709 sa píše, že fara je už premenená na senník. Vizitátor r. 1561 tiež píše, že sa v Turci ešte kdesi nachodí fara pod menou „Vontek“, ale nevedel kde.

Fara. Nie je známo, kedy bola murovaná fara postavená. Asi v 18. st. Budova bola už prepadnutá, vlhká, na slušné bývanie nesúca. Okrem toho celý blok domov, v ktorých stála, búrajú a stavajú nové. Preto ju r. 1974 predali a novú na mieste kantorského bytu stavajú.
Farári:
1360, 1361, 1368 sp. Bartolomej – 1406 sp. Michal – po ňom Pavel – 1430 a 1437 sp. Peter – 1441

sp. Benedikt – 1495 sp. Briccius – 1518 Vavrinec – 1556 a 1559 sp. Vavrinec – 1560 sp. Ján – 1563 Vavrinec – 1639 Jankovič Martin – 1647 Ostrovinus Martin – 1678 Ivák Vavrinec – 1681-1682 Hieronymi Juraj – 1688 Reguli Abrahám – 1688 Pilko Ján – 1701 Abrahámovič Michal – 1701 Biely Michal – 1702 Christián Václav – 1703 Mednyánszky Jonáš – 1706 Kozík Ján – 1709 Mednyánszky Jonáš po druhý raz – 1713 Germani Andrej – 1716 Tondassy František – 1725 Gaulík Matej – 1725 Plavec Mikuláš – 1730 Kračún Jozef – 1741 Novacký Štefan – 1750 Žilkay Lukáš – 1763 Piaček Ján – 1773 Trokan Matej – 1800 Holinay Jozef – 1805 Moczay Jozef – 1808 Černák Andrej – 1821 Simunyi Jozef – 1822 Mesner Jozef – 1861 Striss Leopold – 1878 Smolen Jozef – 1889 Dlhoš Štefan SF – 1890 Cserei Emil – 1927 Melicher Rudolf – 1948 Veselovský Anton – 1950 Záň Jozef – 196… Feranec Jozef – 1974 Pecha Jaroslav

Poznámky:
Do r. 1947 sa volalo mesto Turčiansky Svätý Martin. Maď. Turóczszentmárton.
1. Dr. Šikura: Miestopisné dejiny Turca.
2. R. 1715 podľa súpisu bolo v Martine 95 rodín.
3. Kostol bol pravdepodobne postavený stavebnou hutou, pri kláštore premonštrátov, keď v polovici 13 st. zaujali znievské kláštorné majetky. Panovník ich povolal nielen na to, aby upevňovali kresťanstvo, ale aby pomohli aj hosp. rozvoju kraja. Premonštráti bola rehoľa, založená na osídľovanie pustých krajov. Živili sa z poľnohospodárstva a remesiel.
4. Organ pozri do katalógu organov.
5. Rudolf Lilge: Záverečná písomná práca: Gotický kostol v Martine. /V strojopise./
Z kroniky;
R. 1731 vizitátor zistil, že v priekopskej kaplnke kostola boli umiestnené obilné štoky, plné obilia, ktoré si tam uskladňovali za istý poplatok gazdovia. Takisto bol zaplnený aj kostol v Záturčí. Hneď ten zlozvyk zakázal a kasne museli odstrániť.
1754 bola postavená zvonica.
Po jozefínskom dekréte prestali pochovávať pri kostole a otvorili nový cintorín za mestom. 1803 nebol v ňom ešte ani kríž.
1869 boli zakúpené dve zástavy sv. Cyrila a Metoda. Posvätil ich miestny F L. Striss.
1871 predaný bol farský mlyn
1881 zbúrali ohradový múr okolo kostola. Dobytok potom počas jarmokov špinil priestranstvo pri kostole.
1891 zbúrali kryptu Nyárych, ktorá stála pri kostole. Kosti preložili do révayovskej krypty. Potom ju zamurovali. Cintorín zväčšili a postavili na ňom kríž.
1892 Cserei zaviedol v kostole pri niektorých príležitostiach maďarský spev. Slováci ho za to kritizovali v novinách.
R. 1895 bola zhotovená nová ohrada okolo kostola. Pri tejto príležitosti bol odstránený kopec pri sakristii, ktorý našli plný ľudských kostí. Niektoré boli prírodné, druhé spálené. Jeden starý človek dal F o tom nasledovné vysvetlenie: R. 1840 boli vyprázdnené krypty od kostí. Keďže ich nemali kde dať, keď nebolo pri kostole kostnice, vyniesli ich na povelu kostola. Nasledovného roku kostol zhorel a spálené boli aj kosti. Potom ich pochovali v tomto kopci.
1902 Reštaurovali hlavný oltár a kúpili zvon váhy 716 kg.
1921 bola opravená klenba v kostole nad chórom.
1926 bola postavená nová budova Matice slovenskej.

Dražkovce
Svätá Helena

Farnosť Svätá Helena patrí do obce Dražkovce. Za feudalizmu bola samostatná kúria, preto si zachovala svoje osobitné meno doteraz. Dražkovce boli v celku kuriálna osada, ktorú obývali viacerí zemania. Kúrie dávno zanikli, len Svätá Helena sa si zachovala z tradície osobitné pomenovanie. Tieto kúrie boli súčasťou širokého okruhu pomenovaného Jordán, alebo Jardan. Teraz si meno zachoval len potok pretekajúci územím. R. 1266 daroval Belo IV. štyri poplužia zeme Dražkovi a Mikolovi. Podľa prvého potom posesia dostala svoje meno: terra Drask /1269/. V polovici 14 st. sa volá Draskfalu, v 15. st. Draskoucz, Draskoveccz. Hrdá zemianska mentalita v minulostí ovládala celu obec.

Farnosť je starobylá. Má základ v tej fundácii, ktorú r. 1361 za prítomnosti vikára Petra Candemorenského urobili miestni zemania martinskému farárovi, aby mohli mať v D. kaplnku a vlastný cintorín. R. 1416 kostol stál. /2/ Za reformácie sa stala ev. R. 1559 bol tu farár Subka, o ktorom napísal vizitátor, že je princeps haereticorum. SchH píše, že r. 1619 bol kostol katolícky, ale 1628 sa ho znova zmocnili ev. R. 1673 bol odovzdaný kat. Za tökölíovcov ev. R. 1688 prišiel kat farár. Za rákoczyovcov bol prisúdený ev. Od 1709 je v kat. správe. Pre nedostatok kňazov ju 1780-1733 administrovali františkáni, 1906-1934 bola administrovaná z Martina, čo je od r. 1939 v prítomnej dobe takisto.

Patronát. Keď zemania odpadli od katolíckej cirkvi, ostala farnosť bez patróna a bola liberae collationis.

Kostol zasvätený sv. Helene stojí na vŕšku na východnej strane obce. V minulosti bol ohradený múrom, ktorý mal bašty na spôsob pevnôstky. Na bráne bol letopočet 1698. /4/ Dnes z neho stojí len časť. Pri kostole je cintorín pre verejné pochovávanie. Rozmery d. 24m, š. 8,5m, v. cca 8m. Svätyňa má obdialníkový pôdorys. Víťazný oblúk chýba. Loď je tiež obdialníková. Klenba je krížová bez rebier, ozdobená štukovým dekórom. Stojí na polkruhových pilastroch. Zdá sa, že je postavená neskoršie. Portál do sakrestie má lomený oblúk. Bola predtým bočnou kaplnkou, snáď staršia ako kostol. Bol v nej murovaný oltár s tabernákulom. Hlavný portál je novší. Okná má len sa južnej strane s gotickou kružbou. Chór je murovaný a na ňom starobylý organ. V hlavnom priečelí stojí veža s cibuľovitou helmicou. Má renesančné dvojokná, delené stĺpikom. V nej je starobylý zvon váhy cca 700 kg. Hlavný oltár je novogotický./5/ Po druhej vojne bol kostol znútra generálne opravený, položená bola nová dlažba, lavice, okná, kostol bol elektrifikovaný a vymaľovaný.

Pôvod kostola. R. 1361 sa v Turci zdržoval Peter Candemorenský, ostrih. sufragán, kde konsekroval nové a rekoncilioval znesvätené chrámy. Vtedy sa obrátili na neho z Dražkoviec, Záboria, Malého Jasena a z Kalníkov a žiadali si zriadiť cintorín a v ňom kaplnku, v ktorej by sa konali služby Božie. Za túto službu dali farnosti v Martine mlyn na potoku Hradečnica, štyri voly a toľko zeme, čo títo obrobia, aby si mohol vydržať kaplána. Je predpoklad, že terajšia sakrestia je tá pôvodná kaplnka. Pozdejšie k nej postavili kostol. Nad hlavným portálom bol nápis: „Anno aerae christianae MDCXI templum renovatum, auctum, exornatum, fornix exstructus, turris erecta, parochianorum et M.D.D. Révay, comitum de Thúrocz studio ac impensis in honorem D. O. M.“ Nad chórom bol nápis: „Testudo continuata MDCXII.” - Neskoršie bol kostol renovovaný na náklad ostrih. kapituly. /6/

Horné Jaseno

Obec na úpätí Veľkej Fatry. Meno má od jaseňov ktoré tu hojne rástli. /Bél: Notitia Hung. s.61/ R. 1274 Ladislav Kumán daroval územie Michalovi, Petrovi a Štefanovi. Bola to dedina so zemianskou tradíciou. Cirkevne má tiež starobylú tradíciu, lebo tu bola farnosť, ktorú už páp. decimačné protokoly spomínajú /1332-1337 Mikuláš plebán/. Listina z r. 1360 spomína tiež kňaza z Nového Jasena. Za reformácie sa pridali k novej viere. /7/ Vizitátori 16. st. farnosť nespomínajú. R 1673 bol kostol vrátený

katolíkom, ale hoci tu bola aj fara, kňaza nedostali, ale ju prifarili ku Sv. Helene. Drevená fara ostala ako byt kostolníkovi. R. 1360 je zmienka o plebánovi Pavlovi de Ujessen. R. 1584 bol tu už ev. farár.
Kostol sv. Margity, panny a mučenice stojí na vŕšku. Vôkol neho je cintorín ohradený múrom. Teraz je v dezolátnom stave. Strecha pokrytá šindľom r. 1904 nebola od toho času opravovaná, trčia na nej len zbytky šindľov. Sakrestia sa už zvalila. Kostol už dávno neslúži bohoslužobným cieľom. Rozmery: d. 8,5m, š. 3,80m, v. 6m. Svätyňa je polygonálna, preklenutá hviezdicovou klenbou. Jej rebrá vychádzajú v rohoch od podlahy a zbiehajú sa do veľkého svorníka, s reliéfom Baránka. Má tri uzučké okná, zakončené lomeným oblúkom. Víťazný oblúk je lomený, masívny. Loď je obdialníková. Má krížovú klenbu primitívnej práce, zhotovenú neskoršie. Pôvodná povala bola drevená. Portál do sakrestie mal lomený oblúk. Hlavný portál má tiež lomený oblúk a dvere veľmi hrubej práce. Nad portálom je letopočet 1648. Vzadu je drevený organový chór, pomaľovaný figúrami 12 apoštolov. Na severnej stene sa chór predlžuje na bočný a na zábradlí má namaľovaný výjav Kajfášovho súdu nad Ježišom. Letopočet 1653 hlása čas zhotovenia. Vežu nemá. Čelná fasáda je uzavretá vysokým štítovým múrom. Oltár má murovanú menzu. Drevená časť je rozobratá. Ukazuje na prácu z doby renesančno-barokovej. Kazateľňa je murovaná. Pod kostolom je krypta rodiny Jesenských. Podľa SchH je na platni oltárnej menzy vyrytý letopočet 1321. Z toho sa súdi, že kostol bol postavený v tomto čase. Keďže na kostole bolo behom jeho dlhej histórie málo menené, je veľmi cenným pamätníkom najstaršej éry gotického staviteľstva v Turci.

Fara. Do r 1764 bola drevená. Keď táto zhorela, postavili novú murovanú. R. 1941 ju generálne opravili a slúži doteraz.
Farári:
1559 sp. Subka Melchior – 1560 sp. Fumusianus Dymak – 1673 Mituský Ján – 1679 Andrassovics Ján – 1679 Rácsay Ján 1680 – Laurigius Cyril OSF – 1688 Hurta Ján – 1691 Jáczay Michal – 1692 Paulovský Ján – 1693 Drien Andrej – 1697 Modray Ján – 1700 Kralinovič Matej – 1701 Hanzel Matúš – 1709 Rakšáni Pavel – 1729 Borinský Ján – 1733 Tomkay Ján – 1741 Vajay Pavel – 1744 Tholt František – 1746 Hrizlakovič Ján – 1753 Figuli Imrich – 1754 Poláky Pavel – 1755 Hulinay Juraj – 1774 Ivanič Štefan – 1780 administrovali pátri OSF – 1783 Urbányi Adam – 1818 Novák Ján – 1829 Prochádzka Ján – 1854 Lulják Karol – 1890 Hiadlovský Jozef – 1906 administrovali martinskí farári – 1935 Šváral Ján SF – 1942 Sojčák Ondrej – 1945 Plško Ondrej – 1946 Horváth Jozef – 1958 itmann Anton administroval z T. Petra – 1959 administruje sa z Martina.

Poznámky.
Pramene: HD od 1854. Maď. Szent Ilona.
1. Šikura: Miestopisné dejiny Turca.
2. R. 1416 sa konala na príkaz Mikuláša de Gara obchôdzka chotára pri ktorej sa uvádza kostol a farská kúria.
3. Reformačných kazateľov pozri v dodatku.
4. SchH str. 235.
5. Oltár zhotovili J. Weiss a Ľud. Kanka.
6. Nápisy, ktoré sú uvedená v SchH, už nejestvujú. Listina biskupa Petra sa nachodí v odpise v HD Martina.
7. Mená kazateľov potri do dodatku.
Z kroniky:
Farár mal vo veľkojasenskom chotári právo slobodnej ťažby v lese. Po zrušení poddanstva prišiel s majiteľmi lesa do sporu, lebo mu nechceli uznať ťažbu, iba zbieranie na zemi ležiaceho dreva.
R. 1896 bola zrušená cirkevná a zavedená štátna škola.
R. 1900-1903 bola opravená strecha kostola a veže.

Horná Štubňa

Územie, na ktorom leží teraz obec H. Š., patrilo kedysi hájskym zemepánom, ktorí tu v 14. st. založili osadu, ktorá mala meno Nová Lehota. Osadníci boli Nemci, ktorí si svoj dialekt zachovali doteraz. Od r. 1493 sa užíva názov Horná Štubňa. O chotár obce trval dlhý spor medzi Kremnicou a hájskymi pánmi. Aj iní zemania si robili nároky v obci. Kremnica však ako mocné mesto, ktoré dodávalo panovníkovi zlato a striebro, získalo nielen obec, ale po vymretí rodiny Hájskych celý ich majetok. Štubňania sa zaoberali prácou v lesoch a dodávali kremnickým baniam potrebné banské drevo. /1/ R.1945 boli asi dve tretiny obyvateľov vysťahované do Nemecka. Nasťahovali sa sem početní Slováci, ale aj repatrianti a obec sa poslovenčila.

Farnosť vznikla za reformácie v 17 st. K nej patrila ako filiálka aj Dolná Štubňa. /2/ R. 1673 gen. Collalto zaujal kostol a dal mu katolícku správu. Prevzali ju jezuiti P. František Rendl, P. Juraj Miekenbach a P. Jeremiáš Pilarik. Zo tököliovcov sa vrátila ev. správa a vykonával ju sklenársky ev. F. Aj keď sa skončili náboženské vojny, ostala neobsadená a bola filiálkou sklenárskej farnosti. R. 1787 Kremnica ako patrón na výzvu panovníka zaistila dotáciu na vydržiavanie farára a farnosť so osamostatnila.

Patronát vykonávalo mesto Kremnica.

Kostol sv. Anny stojí uprostred obce. V minulosti bol okolo neho cintorín, ohradený múrom. Múr je už čiastočne zbúraný a cintorín premenený na park. – Svätyňa kostola je obdialníková, zakončená oválnou stenou a zaklenutá hviezdicovou klenbou s lunetami nad oknami. Priestor pre veriacich je trojlodie, delené štyrmi štíhlymi piliermi, ktoré nesú klenbu. Chóry boli trojstranné, zadný chór nad to poschodový. R. 1949, keď kostol maľovali, zbúrali postranné a ponechali len zadný. Kostol tým získal na estetickom vzhľade. V západnom priečelí stoji vysoká veže, ktorá má ihlancový krov. V nej sú štyri zvony. /3/ Hlavný oltár s obrazom sv. Anny má retabló na stene. Je z r. 1901, štýl novogotický. Krstiteľnica je kamenná, zhotovená na spôsob kalicha. Pochádza snáď ešte zo starého kostola.

Pôvod kostola. Po r. 1848 stál tu drevený kostol. T. r. začali stavať murovaný, terajší. /5/ Dokončili ho 1651, vežu r. 1657. Náklad znášal patrón a veriaci. Veriaci ľud však vzrastal a kostol začal byť malý. R. 1862 zriadili dvojitý zadný chór. R. 1894 farár žiadal patronát, aby kostol zväčšil. Ten však odmietol. Od r. 1900 si vypomáhali tak, že slúžili dve sv. omše. Keď r. 1945 vysťahovali dve tretiny obyvateľstva, táto tieseň prestala.

Kaplnky:

Kaplnka sv. Jána Nep. bola vystavaná r. 1814.

Kaplnka sv. Vendelína bola vystavaná z milodarov r. 1894.

Fara. V časoch reformácie bola tu drevená fara. Terajšia je z r. 1788.

Farári:

1787 Cserny František – 1803 Veisz Ignác SF – 1804 Andreedes František – 1810 Grossmann Augustín – 1814 Gerliczy Anton SF – 1815 Faller Ignác – 1619 Mesner Jozef SF – 1819 Vágner Ferdinand, keď zomrel na choleru, faru r. 1831 administroval penz. kňaz Grossmann Augustín, Hartyánszky Ján z Hája, Žilinský Adam zo Sv. Michala a Krancl Nepomuk OFM – 1832 Ertl František – 1874 Lazó Atanáz OFM – 1891 Buoc Alexander SF – 1894 Holbay Ľudevít – 1935 Bitterer Karol – 1942 Pöss Jozef – 1959 Pizerák Martin – 1975 Dr. Teplan František.

Poznámky:

Nem. Oberstuben, maď. Felsőstubnya.

Pramene: HD.

1. Dr. Šikura: Miestopisné dejiny Turca.
2. FA v Sklenom.

3. Toto sú štvrté zvony v kostole. Prvé tri posvätil Lukáš Natali, ostrih. sufragán. Tieto postupne pukli

a museli ich preliať. Tieto zrekvirovali za prvej vojny. Tretie dali uliať r. 1922 o váhe 600kg – 380kg – 191kg. Pri požiari r. 1927 sa roztopili a r. 1928 objednali terajšie.
4. Oltár a kazateľňu zhotovil Jozef Rungaldier v St. Ulrich v Tirolsku r. 1901 za 3.200 korún. Oltárny obraz daroval Oltárny spolok v Budapešti.
5. Vo FA v Sklenom je poznačené, že na základy kostola kúpili od J. Rusnáka celu pec vápna za 4 fl.

Z kroniky:
O kostole treba poznamenať, že prešiel mnohé katastrofy. Stojí na mieste, kde udierajú blesky, Mnohokrát udrel do neho blesk a dvakrát od neho zhorel. R. 1927 ho zničil posledný požiar, pri ktorom popolom ľahla celá obec. Zhorela strecha kostola a zvony sa roztavili. Oprava a uliatie nových zvonov stálo vyše dvesto tisíc korún, ktoré boli síce kryté poistením, ale bolo treba mnoho milodarov, ktoré sa ťažko zbierali, lebo obyvatelia vyšli na žobrácku palicu.
R. 1826 zhotovili novú dlažbu a lavice. R.1933 obnovili kostol zvonku aj znútra. – Druhá vojna ťažko zasiahla kostol a bolo treba novej reparácie. Táto išla ťažšie, lebo starí osadníci sa odsťahovali a noví nemali ešte ku kostolu vzťahu.
Po zavedení nového F do H. Š. bol tento ešte za 20 r. poplatný sklenárskemu F, ktorému musel odvádzal výnos z poľa a štolárne poplatky. Táto závislosť prestala r.1807.

Jasenovo

Je to farnosť bez kostola a bez fary. Unikát v BBB. Jasenovo, Brieštie a Hadviga boli kolonizované Nemcami, ktorí sa tu udržali až do ich vysťahovania r. 1945. Za Slovenského štátu, keď bola nemecká národná uvedomelosť živená z Ríše a dosahovala vrchol, oddelili tri obce na ich vlastnú žiadosť od farnosti v Sl. Pravne a pridelili do N. Pravna, nemeckej farnosti. Farár Petruch z N. Pravna sa pokúsil ak aj nie de jure, aspoň de facto farnosť ustanoviť. Z prostriedkov, ktoré mala nemecká národnostná menšina na rozvoj svojej kultúry, vystaval v Jasenove školu, pri ktorej bola zriadená veľká miestnosť pre bohoslužby. Po čase chcel premeniť školu na faru a vystavať kostol. Nacistická ideológia však náboženstvu nielen nepriala, ale ho potierala, kde len mohla, preto sa vec neuskutočnila. V Hadvige však bol postavený pekný kostolík.

Kostol tu v minulosti stál drevený. Bol zasvätený sv. Mikulášovi. Rozmery, ktorá udáva SchH, boli tieto: d. 12,5m, š. 7,5m, v. 4m. Stál na strmom vŕšku na cintoríne. CV 1690 uvádza ho ako filiálny kostol Slov. Pravna. Mal starobylý oltár. CV 1779 píše, že kostol je na spadnutie, neni ani obielený a hoci aj čistia, je to márne, prach preniká cez diery. CV 1803 uvádza kostol už ako opustený. Všetko jeho zariadenie preniesli do farského kostola. Ostala len zvonica s dvoma zvonmi, 125 a 50-funtovými. R. 1821 kostol už nestál.

Na žiadosť veriacich tu r. 1808 systemizovali farnosť, ale ďalej nešli. Farskú budovu síce začali stavať, ale potom ju adaptovali na školu. Kostol nepostavili. Po druhej vojne boli Nemci odsunutí, tí, čo ostali, a noví osadníci boli znovu pridelení do farnosti Sl. Pravno. Horské osady Hadviga a Brieštie sa veľmi zmenšili. V Hadvige z 510 obyvateľov r. 1945 ostalo r. 1965 len 37.

Štátna správa v minulosti systemizáciu farnosti uznávala, a preto duchovný správca týmto titulom mohol slúžiť na inom mieste, čo sa aj praktizovalo.

Patronát vykonávala náboženská základina.

Nem. sa volalo Käserhau, maď. Túróczjeszenö.

Kláštor pod Znievom

Vývoj mestečka Kláštora pod Znievom je celkom spätý s osudmi feudálneho domínia „državie“. Mestečko sa vyvinulo zo zámockého podhradia. Meno jeho má v histórii nezvyklé kolísanie. Najstarší názov možno považovať „villa s. Hippolyti“ z doby benediktínov v 12. storočí. V 13. st. menujú osadu podľa kraja Turca /de Turch, suburbium de Turoch/. V 16 st. začína sa objavovať „Zniov“. /1/ Najčastejšie sa v tejto dobe užíva meno „Mestečko Kláštera“. Maďarské meno, ktoré sa od 18 st. úradne užívalo, bolo Znyió Váralja. Z toho času bolo ľudové meno, ktoré užívali olejkári „Varalín". Nem. meno Kühhorn. V 19. st. sa začína už „Kláštor pod Zniovom“. Od 1918 úradne ustálený názov je „Kláštor pod Znievom“.

Prví prisťahovalci, ktorí založili osadu, boli remeselníci a hradní služobníci. Títo nechceli žiť v poddanstve ako obyčajní sedliaci, preto si hľadali u panovníka zadovážil nejaké privilégiá, aké bolo zvykom dávať hosťom. Belo im dal „privilegium hospitum“, čo sa rovnalo asi slobodám krupinského práva. Mešťania si môžu voliť richtára a 12 prísažných. Dežmu bude dostávať po polovici F a kostol. Richtár je sudcom v miestnych sporoch a v menších deliktoch. Ako uznávací poplatok budú platiť kráľovi 5 mariek v striebre a 1 marku v denároch. Na základe toho stala sa osada mestečkom. Privilégiá sa však stali aj prameňom dlhých a urputných .sporov medzi zemepánom, ktorý požadoval od mešťanov také povinnosti, aké boli obvyklé u poddaných, a mešťanmi, ktorí ich nechceli plniť a stále sa proti ním búrili. Z toho povstali ponosy, vyšetrovania a súdy, z ktorých jeden skončil katastrofálne. /2/ Po tomto sa museli mešťania vzdať aj myšlienky na privilégiá a pracovať tak ako iní.

Mestečko vydržiavalo týždenné trhy a výročné jarmoky, ktoré však boli legalizované len od Ferdinanda III. Ďalej boli tu dva papierové mlyny, ktoré vyrábali slušné kvantum papiera. K rozvoju mosta prispel aj olejkárstvo. Vyrábali tu niektoré domáce liečivá a mešťania ich roznášali do širokého kraja /3/ Niektorí sa v cudzine aj usadili. Na svojich cestách zašli veľmi ďaleko, aj do Ruska. Zarobené peniaze investovali do výstavby obytných domov. Tieto sú výstavnejšie ako domy iných občanov. Mestečko malo svoj mestský dom a pečať. /4/

Kláštorné školy, ktoré tu oddávna jestvovali, boli tradíciou, ktorá nezanikla ani v prítomnej dobe. Začas bola tu jezuitská teológia. Z tradície bolo založené katolícke slovenské gymnázium, ktoré maďarská vláda r. 1875 ako hniezdo panslavizmu zrušila. Po prvej svetovej vojne bolo obnovené a r. 1936 bola zásluhou patronátu preň postavená nová budova. Školstvo je osobitná kapitola, ktorou sa táto práca nezaoberá. Pre mesto však školstvo bolo významná sociálna vec. Stalo sa akoby veľkým internátom pre študentov, ktorých počet dosahoval aj 300. Mnohí mešťania sa živili zo zaopatrovania študentov. Mnohí miestni mladíci tu vyštudovali a povolanie ich odviedlo do sveta. Tak sa začalo mesto vyľudňovať a strácal sa slovenský živel. Začali sa sem sťahovať Nemci z Vrícka a H. Štubne. Vplyvom nemeckého národného socializmu ich národnostná uvedomelosť rástla a hrozilo nebezpečenstvo, že sa môže stať nemeckým. R. 1933 zo 115 školopovinných detí bolo 33 prihlásených ako nemeckých. Skončilo to založením a stavbou nemeckej školy. Odsun Nemcov tento problém ukončil.

Farnosť bola založená pravdepodobne v dobe, keď benediktíni tu mali kláštor. Farnosť bola osobitná jednotka duchovnej správy, ktorá nemala nič s kláštorom. Možno ju považovať aj za hradnú faru, lebo hrad bol strediskom stredného Turca. Nevyvinula sa však na archidiakonát, lebo Turiec patril ku zvolenskej veľžupe. Fara sa spomína v decimačných protokoloch páp. desiatku. Farár bol závislý na kláštornom domíniu, čo mu nebolo žiadnou výhodou /5/ Po prechode domínia do užívania budapeštianskej univerzity, po zrušení SJ sa zlé spomienky na rehoľníkov a neprajníkov mestečka preniesli na F. /6/ Mnohé patričnosti mu odopierali, musel sa škriepiť aj súdiť. Taký spor bol o slobodnú ťažbu v lese, ktorú odopierali panskí úradníci a s nimi spojení farníci, ktorí zase odopierali voziť drevo. /7/ Vec vyriešili tak, že F dostával isté množstvo dreva zo skladu. Po oddelení Vrícka a Valče od farností, keď tam boli systemizované miestne farnosti, sa dôchodok F citeľne znížil. Ponosoval sa na to u palatína, ale márne. Obrátil sa preto na svojich farníkov listom a žiadal ich, aby oni hľadeli zlepšiť chabé fin. postavenie F. /8/

Za doby reformácie sa farnosť viackrát dostala do správy ev., ale nebolo to tak, ako v iných farnostiach, lebo zemepanská držba tomu zabraňovala.

Patronát bol spojený s domíniom. Vykonávali ho rehoľníci. Keď zrušili SJ, začala ho vykonávať Miestodržiteľská rada. Po zrieknutí sa fary Kyselým začala prijímať žiadosti o farské benefícium lesná komora, čo bolo kňazom po chuti, lebo sa zbavili jednania s úradníkmi univerzity, ktorí boli neprajne naladení ku miestnemu F. /9/

Kaplánska stanica bola pri farnosti systemizovaná od nepamäti.

Kostol sv. Mikuláša stojí uprostred mestečka a je ohradený železným plotom. /10/ Rozmery: d. 28m, š 9,5m, v. 7m. Pôvodný štýl je gotický. Kostol prešiel mnohými nehodami a po požiari r. 1728 bol natoľko zruinovaný, že ho museli prestavať. Zo starého zostali iba múry. /11/ Na gotický štýl ešte poukazuje portál do sakrestie s hruškovitým kanelovaním. Vnútro kostola je barokizované. Klenba svätyne je krížová, v lodi valená. /12/. Organový chór je drevený. /13/ Pod dlažbou v priestore vchodu je krypta, ktorú 1909 zamurovali. /14/ Hlavný oltár je z r. 1910. /15/ Retabló má na stene, murované s reliéfnym obrazom sv. Mikuláša. /16/ V priečelnej fasáde je veža a v nej 3 zvony.

Prepoštský kostol stojí v západnej časti mestečka na rovine a je spojený so stavbou kláštora do jednej budovy. Rozmery: d. 31m, š. 11,5m, v. 9,5m. Svätyňa je štvorcová a má krížovú klenbu. V rohoch sedia jej rebrá na hlaviciach, pretínajú sa vo svorníku. Víťazný oblúk je lomený, sedí na pilastroch s hlavicami. Predná časť lode tvorila rehoľný chorus a má pôvodnú krížovú klenbu. Ďalšia časť lode mala drevenú povalu, ktorú pred r. 1520 nahradili terajšou renesančnou klenbou. Stojí na prístenných pilieroch a je ozdobená sieťou z rebier z omietky v nepravidelnom stvárnení. V stene svätyne je pastofórium ozdobené vrúbkovaním. Ranogotický je aj organový chór, ktorý má tri lomené oblúky a jeho krížová klenba stojí na štyroch osembokých stĺpoch. Na ňom je organ. /20/ Zábradlie chóru sa datuje z r. 1520. Je ozdobené maľbou 12 apoštolov. Všetky okná sú úzke, vysoké, zakončené lomeným oblúkom. Pod chórom je vchod do bočnej kaplnky, ktorá bola postavená niečo pred r. 1520. Je veľmi vysoká, štvorcového pôdorysu, s krížovou klenbou bez rebier. /21/

Hlavný oltár je barokový z konca 17. st. Má starší obraz P. Márie s Ježiškom, zo začiatku 16. st. /22/ Oltár je ozdobený točenými stĺpmi a sochami 6 svätcov. Ako zvláštnosť má kované antipendium zo strieborného plechu, barok. štýlu.

Vo veži, ktorú postavili r. 1826, je jeden zvon. /24/ Sakrestia bola postavená vtedy, kedy aj kaplnka. Má krížovú rebrovú klenbu. Zo sakrestie je úzky vchod do miestnosti, ktorá slúžila ako väzenie. V miestnosti nad sakrestiou bolo úschovňa archívnych listín konventu.

Kalvária stojí na vŕšku južným smerom. Má kostolík ohradený múrom. R. 1728-1729 bola postavená so siedmimi štáciami. Má vežu a v nej zvon 60kg. /23/ Pod kostolíkom je krypta. Bola postavená z iniciatívy Mikuláša Ďurčániho, F v Lipt. Sliačoch, tunajšieho rodáka. On venoval 500 zl a ostatné výdavky boli hradené z milodarov. Najviac prispel Juraj Mihalóczy SJ prefekt rezidencie. R. 1935 zásluhou farára Baraníka boli postavené chýbajúce štácie a kostolík bol obnovený. Pútnikov od toho času pribudlo. /24/

Kaplnka sv. Margity stála pod hradom, na ktorom sa zastavil na svojou úteku pred Tatármi Belo IV. Ako vótum obetoval svoju dcéru Margitu. Do r. 1741 bola drevená. Potom jezuiti postavili murovanú. Dobre ju udržiavali, ale po ich zrušení kaplnka spustla a bola zničená.

Kaplnka sv. Jozefa v Lazanoch. Postavili ju r. 1890 z pozostalosti po Františke Štekláčovej v sume 850 zl. Poručila aj zlaté a strieborné mince na kalich. Najviac pri stavbe pomáhala sestra nebohej Johana Miková. J. Volko dal zvon. /28/

Fara bola pôvodne drevená. R. 1728 zhorela. Potom postavili murovanú. Po novom požiari r. 1822 ju rozšírili a v takom stave sa nachodí aj teraz.

Farári:

1252 spomína sa Martin, plebán z Turca – Medzi 1332-1337 sp. Georgius plebanus de T/ur/otz – 136.. sp. Pavel plebán de Váralja – 1422 SP. Šimon – 1456 parochus s. Nicolai de Turócz – 1559 sp. Pertina Ladislav – 1560 sp. Ján, Moravan – 1652 P. Martin Dragovics SJ – 1664 P. Adam Závodný SJ

– 1680 P. Imrich Černík – P. František Martinek SJ – 1704 Stranaj Juraj – 1713 Germani Andrej SJ – 1713 Soblahovič Juraj – 1720 Kanjovicz Matej – 1765 Zilkay Štefan – 1778 Ceppan Ignác – 1783 administrovali exjezuitl – 1786 Kyseľ Martin – 1787 Andaházy Jozef SF – 1788 Valentíni Ján – 1812 Divisch Mikuláš SF – 1812 Lassovszký František – 1826 Listjak Andrej SF – 1827 Miškovič Ernest -/ 1840 Budický Ján SF – 1841 Višňovský Juraj – 1863 Smolen Jozef SF – 1864 Sartoris Ľudevít – 1877 Gregorovič Ferdinand SF – 1877 Rizner Fidelis – 1879 Gregorovič Ferdinand SF po druhý raz – 1879 Leitmann Anton – 1885 Schultheis Imrich – 1899 Klein Emil SF – 1899 Beníšek Imrich – 1914 Androvich Vojtech SF – 1914 Vojtuššák Karol – 1931 Róm Róbert SF – 1931 Baraník Ján – 1945 Ďurica Imrich SF – 1949 Hulla Ján SF – 1949 Bíró Lucián OSB – 1954 Mišík Mikuláš – 1965 Feranec Jozef – 1971 Valko Jozef

Poznámky

Pramene, z ktorých bolo čerpané:
CV 1731 – 1821, HD I,II,III. SchH.
Mikuláš Mišík: Hist. štúdia v knihe Zniev a okolie. 1963
Dr. Ján Šikura: Miestopisné dejiny Turca. 1944
Dr. Némethy: Series parochiarum et parochorum archidioec. Strig.
Matrika kňazov na BÚ.
Fr. Kazy SJ: Historia regni Hungariae. 1737
Schematizmy od r. 1842.

1. Etymológia mena Zniev sa odvádza od ozveny. V HD je však zápis, že akýsi historik z 19 st. odvádzal názov od kapit. Jiskrovho vojska menom Znoj. Od neho Znojov hrad – Zniov.
2. Kláštorčania v domnienke svojich práv odopierali plnenie pracovných povinnosti voči zemepánovi. Vrchnosť to v pohnutých časoch považovala za vzburu a vyslala osobitný súd, ktorý vyniesol rozsudok, podľa ktorého richtára Jána Kužela a prísažných Martina Kmeťa a Mateja Pohanku odsúdili na smrť a na výstrahu pred mestským domom verejne sťali. Spor sa ťahal už od r. 1347, kedy si Kláštorčania chceli uplatniť svoje výsady, ktoré im súd nielen neuznal, ale listiny vyhlásil za podvod, mešťanov vyhlásil za vinných a hodných smrti. Zemepán bol oprávnený podľa svojho uváženia niektorých, alebo aj všetkých dať popraviť.
3. Lieky, ktoré vyrábali, mali len hodnotu odvarov, aké si dnes ľudia zhotovujú doma. Okrem toho sa niektorí dopúšťali klamstva, lebo predávali bezcenné liečivá.
4. Pečať má emblém sv. Mikuláša a nápis.
5. F mal so zemepánom v minulosti veľké roztržky. Prepošt odobral F Šimonovi polovicu decimy, ktorá mu celá patrila podľa mestských výsad. F žaloval prepošta u súdu palatína M. Garu. Keďže listina bola porušená, súd prehral a vyniesol sentenciu, že za tento podvod by mal byť odsúdený na smrť. Pre jeho kňazskú dôstojnosť to nemôže urobiť, preto ho odsudzuje na zaplatenie pokuty v sume 50 hrivien striebra /12,5kg/. Stratil celý majetok, z dvoch tretín pre súd a jednu tretinu pre prepošta. /M. Mišík: Zniev a jeho okolie s. 30/. Takisto uvádza aj Valentín!, že Pazmáň r. 1671 daroval F 7 poddaných na Riadku a osadu Lazany. Keď prišli jezuiti, oni začas vykonávali farárske funkcie, tak si to pripojili ku domíniu. Keď po nich prišli svetskí kňazi, tak im to odopreli odovzdať.
6. Pre neuznanie mestských privilégií a pre popravu richtára.
7. So siedmimi želiarmi, ktorých Pazmáň daroval farnosti, mal F viac starostí ako úžitku Hoci ich zvýhodňoval na najmenšiu mieru, predsa odopierali konať povinné služby.
8. Ako odpoveď dostal od mesta jeden voz sena. Potom si otvoril výčap vína. To sa nepáčilo ani farníkom, ani zemepánovi, ktorý v tom videl zásah do svojich majetkových práv.
9. Za Valentíniho úradníci domínia zasahovali priamo do vnútorných záležitostí F a vyšetrovali ho, prečo nedrží kaplána.
10. Pôvodne bol kostol ohradený múrom a bol pri ňom cintorín. Keď múr spustol, odstránili ho. Kostol bol potom vystavený znečisťovaniu od ľudí i zvierat. R. 1889 poručila vd. F. Štekláčová na ohradu 800

zl. R. 1902 ju konečne uskutočnili s prispením patróna a farníkov. Nový cintorín založili pod kalváriou r. 1803. Znovu ho posvätili, keď r. 1908 bol znesvätený samovraždou muža, ktorý ju spáchal na hrobe milenky.
11. CV.
12. Nie je známa príčina, prečo posviacali kostol r. 1667. O tom jesto vo FA originálna listina vydaná konsekrujúcim biskupom varadínskym, Jurajom Bársonyom.
Tököliovci, keď zaujali kostol, urobili si z neho maštaľ. Po požiare 1728 ostali iba múry. V HD je poznačené, že od 1790 do 1808 bolo 13 požiarov. R. 1822 zhorel kostol ešte raz. R. 1904 zhorel prepoštský kostol.
13. Zloženie organu pozri do Katalógu organov.
14. HD.
15. Oltár zhotovil Ferd. Prinoth za 1300 zl.
16. Obraz rezal J. Rungaldier v St. Ulrich za 700 k, zaplatil I. Drozd.
17. Obraz namaľoval J .B. Klemens.
18. Maľoval F. Schrammek z B. Štiavnice. Práca stála 19.113 korún. Farníci prispeli iba sumou 2858 korún. Akad. maliar Eugen Lehotský zadarmo namaľoval obraz kalvárie.
19. Zvony pozri do osobitného katalógu.
20. Organ pozri do Katalógu organov.
21. Bola to kaplnka bratstva Umierajúceho Krista Pána. Založila ju SJ. R. 1779 mala hotovosť 1000 zl. a paramenty. Keď ju Jozef II. zrušil, F zachránil peniaze tak, že ich použil na opravu kostola. Kaplnku a všetky opravené objekty posvätil 16. a 17. okt. 1520 ostrih. sufragán Demeter de Nyas. HD
22. Niektorí kladú pôvod obrazu do 13 st. Štýl však ukazuje na neskoršiu dobu.
24. O zvone pozri katalóg.
25. HD.
26. CV 1821 a HD
27. CV 1821.
28 HD, rok 1889.

Z kroniky.
R. 1281 Filip biskup firmánsky, páp. legát v Ostrihome potvrdil práva kláštora v Turci. Knauz: Mon. Strig. s. 148.
R. 1283 Ivanka prepošt z Turca sa vzdal tretiny mýta na Váhu v prospech zoborského opáta. Knauz M. S. s. 163.
R. 1588 na bratislavskej synode bola podaná petícia: „Supplicant quoque Suae Majestatis humillime Status, ut praeposituram Turociensem Sua Majestas indigenae alicui bene meritae personae, quae intra anni spatium Conventum illum pro bono publico executionibusque faciendis restauret, conferat: Et re hac Sua Majestas clementer deliberabit.“ /Za Rudolfa II./
R. 1728 postavili po požiari drevenej murovanú faru. Tá zhorela r. 1742. Opravili ju provizórne, r. 1778 dôkladne a r. 1800 pristavali kaplánku a archív, ako aj sýpku. Do základov vtedy vložili relikvie sv. Benedikty, Inocenta III., obraz sv. Venancia a sv. Evanjelium podľa Jána. Pod oblok na prízemí vedľa potoka relikvie sv. Donáta a sv. Corolly.
R. 1542 OAB Várday prevzal turč. prepošstvo z držby Révayovcov, aby jeho veci dal do poriadku. Výnos z Lipt. Sliača a Sielnice ponechal Urielovi Majthényimu.
Po zrušení jezuitov Jozef II. chcel kostol zredukovať na profánne ciele. Úradníci domínia mu v tom horlivo pomáhali a navrhovali, aby sa aj kalvársky kostol zrušil. O tom nebolo obavy, lebo ten sa na to nehodil. Prepoštský však navrhovali upotrebiť na drevosklad. Biskup aj farár tomu chceli všemožne zabrániť, čo sa im aj podarilo.
R. 1848 turčianske kňazstvo zídené v kláštore podalo na župu žiadosť, aby všetky oznamy, výmery a korešpondencia s pospolitým ľudom sa robila po slovensky.

R. 1875 bolo založené Bratstvo sv. Ruženca. Ústredie bolo vo Viedni. Veľmi pekne sa ujalo a členstvo za 2 roky vzrástlo na 200. Dva razy sa v mesiaci schádzali a radili o aktuálnych veciach.
R. 1895 bola z príspevku Imricha Drozda renovovaná kaplnka pri prep. kostole a zriadený oltár B. Srdca.
R. 1904 vyhorel prepoštský kostol. Patrón ho dal pokryť a F vymaľovať. Objednal dva nové oltáre, ktoré zhotovil J. Krause v B. Štiavnici.
R. 1916 rekvirácia zvonov. Vzali päť v celkovej váhe 2011kg.
Po odchode učiteľskej preparandie urobili z kláštorných budov sirotinec. R. 1941 prevzali opateru nad sirotami rehoľné sestry. Po druhej vojne bol sirotinec zrušený. R. 1949 prišli sem benediktíni z Komárna, ktorí krátko na to prevzali aj vedenie duchovnej správy vo farnosti. Od r. 1950 slúži dom účelom ubytovania rehoľných sestier ako charitný domov.
Veľkým dobrodincom Kláštora, jeho kostolov a chudobných bol Jozef Kluch, nitr. biskup. Narodil sa tu r. 1748. z poddanských rodičov. Veľmi nadaný vyštudoval tu a v Trnave na jezuitských školách. Stal sa kňazom a nitr. biskupom. Podporoval kostoly, kúpil na vežu hodiny a založil fundácie pre chudobných. Zomrel r. 1826.

Prepozitúra Panny Márie

V 11. st. územie kláštorského domínia bolo darované panovníkom alebo iným veľmožom kláštoru benediktínov na Zobore. Tí si tu urobili sídlo, ktoré má v listinách meno: „villa s. Hippolyti“. Či tu mali regulárny kláštor, neni známo, ale isto postavili kostol, aspoň drevený, ako to bolo v tom čase zvykom, kde sa organizovali začiatky cirkevného života. Tradícia hovorí o benediktínskej kaplnke niekde blízko kostola. Zaslúžili sa o rozvoj kraja. Belo IV. odobral z neznámych príčin domínium. V čase, keď sa to stalo, hovorí sa už o území piatich osád. Zaľudnili tento kraj, ktorý bol pustý. Potom sem usadil nejakú žobravú rehoľu, ktorá však nesplnila očakávanie kráľa, snáď preto, lebo žobravé rehole boli v tom čase veľmi mladé. Uviedol sem premonštrátov. V tom čase to bola chudobná rehoľa, ktorá žila z práce rúk rehoľníkov. Stalo sa to pred r. 1248. Krátko potom, r. 1252 im daroval celé územie, ako ho užívali benediktíni. O donácii vydal zlatú bulu. Týmto bolo založené **Turčianske prepošstvo Panny Márie**, ktoré so svojím konventom hralo významnu úlohu v kraji do konca 18. st.
Premonštráti sa zaslúžili o rozvoj hospodárstva na domíniu i na širokom okolí. Donášali na ten čas pokrokovejšie metódy poľnohospodárskej výroby. Klčovali lesy a zakladali nové kultúry i nové osady. Panovník si v kraji upevnil svoju autoritu i svoje hmotné záujmy, lebo od rehoľníkov vždy dostal poplatky, ktorú boli zmluvne dojednané. Premonštráti sa zaslúžili aj o rozvoj cirkvi v Turci, lebo založili stavebnú hutu, ktorá sa starala o stavbu kostolov.
Za posledného prepošta Uriela Majthényiho vypukla lutherská nábožanská revolúcia, ktorá najviac postihla kláštory. Pri začiatku svojej éry mal prepošt spokojné časy. R. 1505 sa zúčastnil na generálnej kapitule premonštrátov v Saint Quentin vo Francii a odtiaľ si doniesol pokyny, ako riadiť rehoľu k obnove a šíreniu evanjelia. Dal sa do horlivej práce. Obnovil kostol, postavil k nemu kaplnku a všetko ozdobil, Návrhy reformy rehole predložil panovníkovi a arcibiskupovi a dostal na to placet. Porobil aj hospodárske reformy.
Skôr však, ako sa mohol jeho plán reformy rozvinúť, nastala pro prepoštstvo ťažká doba. Po moháčskej porážke sa zrútila aj vnútorná organizácia krajiny. Šľachta začala uplatňovať svoje sebecké ciele, keď jej zazneli v ušiach lákavé hlasy, ktoré slovom í písmom púšťal do sveta M. Luther a jeho stúpenci. Turčianske zemianstvo sa vrhlo na domínium a nakoniec ho zabralo. Zdá sa však, že Uriel musel mať ťažkosti aj s rehoľným dorastom. Reformačné snahy boli totiž na začiatku v Uhorsku brzdené. Keď neudržal komunitu, muselo to byť aj pre vnútorný nedostatok.
Ťažké údery, ktoré dostal kláštor, donútili nakoniec aj Uriela, že sa vzdal funkcie a opustil kláštor. Odišiel ku svojmu bratovi do Prievidze. Dostával 400 zl. penzie, neskoršie mu ponechali výnos z dvoch: Lipt. Sliačov a Sielnice. Jeho meno sa uvádza ešte v jednom spore r. 1545, kde vystupoval ako arbiter. Nevedno, čo sa stalo s rehoľníkmi. Asi ich nebolo veľa, keď uhorská cirkária sa nepokúsila

o obnovu komunity.
Potom sa dostalo domínium do svetských rúk. Ferdinand ho dal do nájmu Františkovi Nyárimu. Ten ho zase prepustil Révayovcom, ktorí ho vzali v nádeji, že si nakoniec privlastnia. OAB Várday nechcel, aby sa taká významná pozícia pre cirkev stratila. Požiadal preto panovníka, aby sa domínium vrátilo. Ten súhlasil, keď OAB vzal na seba ťarchu dlžoby, ktorú sa zaviazal splácať. Za prepošta menoval svojho brata Tomáša. Po jeho smrti sa dal za správcu prepošstva vymenovať jeho nástupca OAB M. Oláh. Ten uviedol sem jezuitov, ktorí si tu otvorili školu a zriadili misiu. Na vydržiavanie in povolil 400 zl ročného dôchodku. Keď sa Oláh vzdal prepošstva, r. 1551-1553 bol prepočtom čanádsky biskup Ján Kolozsváry. 1563-1570 zase jágerský biskup Anton Vrančič. Ten sa vzdal výnosu svojich majetkov v prospech kráľa, a za to dostal prepozitúru. Býval v Šali. Jeho peňažné nároky boli vysoké, preto jezuitom neuznal 400 zl. apanáž. V dôsledku toho museli opustil Kláštor. Aj poddaným domínia zrušil rozličné výhody, ktoré mali od Uriela, a neslýchane ich zaťažil. Keď sa stal OAB, na jeho miesto nastúpil Štefan Radecius. Ten bol voči poddaným miernejší. Prepoštom bol v r. 1572 - 1578. Po jeho smrti bolo prepoštstvo vo vakancii do r. 1586.
R. 1586 nastupujú znova jezuiti. Bola to nová rehoľa, ktorú sa podivuhodne rýchlo šírila, takže nie dlho po smrti zakladateľa sv. Ignáca mohla vyslať do Uhorska misionárov. Uviedol ich Juraj Draškovič, kaločský arcibiskup, ktorý predložil Rudolfovi II. návrh, aby boli dotovaní z výnosu domínia prepozitúry. Panovník vydal listinu, v ktorej to potvrdil. Ako poslanie im určil zveľadenie školstva. Tak sa zdá, že chceli začať od turčianskeho kraja. K tomuto účelu zväčšili kláštornú budovu a upravili ju pre strednú i vysokú školu. Predbežne tu otvorili teológiu pre vlastné rady. Začali svoju činnosť s elánom, ale darilo sa im len na území domínia. Všade inde narážali na odpor zemianstva, ktoré už bolo napospol protestantské. To nemohlo zniesť ich horlivé účinkovanie, preto sa starali o to, aby boli z Turca vyhnaní. Vyvolávali spory o chotáre, mýtne poplatky, svojím synom zakazovali navštevovať ich školy. R. 1594 už hrozila vzbura. Zemianska správa župy nielenže im nepomohla, ale čakala, aby sa tak čím skôr stalo. Pomohol im zákrokom kráľ. Župná vrchnosť ich chcela vyhnať legálnou cestou. Tvrdila, že majetok patrí konventu a oni ho nesmú viesť, iba svetskí kňazi. Postarali sa o to, aby na sneme bolo o tom vydané zákonné nariadenie, ale panovník to nepotvrdil. Bitku vyhrali, ale toto nepriateľské jednanie ich pohlo k tomu, že Turiec opustili a odobrali sa do Šale, aby si tam školy. Pre mor a pre stále turecké nájazdy museli Šaľu opustiť a r. 1602 sa vrátili do Turca. Ináč by sa bolo škole v Šali darilo, lebo zakrátko mali 400 žiakov.
Za Bocskayovho povstania sa zemania hneď na nich oborili, vyhnali z rezidencie a majetok vzali svetskí ľudia. Po skončení povstania sa stala ešte horšia vec. Podľa ujednania viedenského snemu jezuiti nesmeli vlastniť žiadne majetky. Tým bolo legálne postarané o ich paralyzovanie. Arcibiskup však chcel jezuitov zachrániť, preto sa dal od kráľa vymenovať za prepošta a výnos odvádzal jezuitom, takže pokračovali v práci. Už mali v tom čase dobre založené a prosperujúce kolégium v Trnave. Po Forgáchovej smrti v tejto praxi pokračoval aj Pazmáň.
Za Bethlenovho povstania aj Pazmáňa vypovedali z krajiny, a tak za dlhý čas nemohol plniť záväzky voči jezuitom. Keď sa Bethlenovi darilo a mal obsadené severné kraje, vtedy aj výnos domínia plynul do kniežacej kasy. Po mikulovskom mieri sa |Pazmáň vrátil a pokračoval v podpore jezuitov. Po Pazmáňovej smrti Ferdinand III. pririekol domínium natrvalo jezuitom. Z osudov však, ktoré ich zastihli v Turci, vyvodil dôsledky. Už sa nevrátili sem, aby pokračovali vo svojej školskej činnosti, ale iba na to, aby zaujali správu majetku, ktorého výnos slúžil na vydržiavanie trnavského kolégia. To bola veľká strata pre Turiec, ktorý sa mohol stať sídlom vysokého učenia a tak významným kultúrnym strediskom, čo by bolo prospelo nielen na dobrom mene, ale aj hospodársky.
Za náboženských vojen sa museli skrývať, nie raz i vojensky na hrade brániť. Za Rákoczyho II. znova stratili prepozitúru. R. 1706 boli sem dovedení jezuiti zo Šp. Doliny a BB a potom spolu vyhnaní z krajiny. R. 1709 sa síce vrátili, ale pomery boli také rozhárané, že sa museli usídliť na hrade a tam sa brániť proti zbojníckym tlupám, ktoré sa potulovali po kraji. Boli to i obyčajní zbojníci, ale aj Rákoczyho partizáni „talpeši“. Od r. 1711 sa pomery ustálili a potom tu účinkovali bez prekážky až do

zrušenia rehole. Titul prepošta mal riaditeľ kolégia v Trnave. V kláštore bol superior vo funkcii viceprepošta. Viedol kostol a bol provizorom domínia. Na pomoc mal 2 - 3 kňazov a 1 – 2 koadjútorov laikov. Pátri účinkovali ako kazatelia, prézesi kongregácie a učitelia na kláštorných školách. Laickí bratia sa starali o domácnosť. Rezidencia mala oficiálov posesií v Šali, Sielnici a Sliačoch. Ďalej platili štyroch konventuálov a notára konventu. Hradní a majerskí zamestnanci boli tiež platení z výnosu majetku.
Postavenie jezuitov bolo ťažké, nevďačné, niekedy i tragické. Zanechali však hlbokú brázdu vyoranú na roli katolicizmu v Turci. Po zrušení SJ bola v kláštorných budovách správa domínia. Prvým správcom bol exjezuita Ignác Schmelcer. Keď prevzala domínium správa univerzity, poslala sem svetských úradníkov. R. 1872 umiestnilo tu maďarské ministerstvo kultu učiteľskú preparandiu, aby pomáhala maďarizovať kraj a paralyzovať prácu slov. katol. gymnázia. Učbársky zbor bol nepriateľský nielen voči gymnáziu, ale aj voči mešťanom. R. 1911 ho na radosť všetkých Kláštorčanov premiestnili do Turčianskych Teplíc. Keď sa budovy uvoľnili, umiestnili sem sirotinec. Od r. 1941 ho spravovali rehoľné sestry.

Konvent
S prepošstvom bola spojená od pradávna zvyklosť, že prepošti viedli aj konvent, ktorý sa staral o rozličné majetkové záležitosti domínií, miest, robil rozličné prevody, kúpno-predajné i dedičné, riešil chotárne spory a ochraňoval zemianske privilégiá. Konvent bol vierohodné miesto, ktorého výmery mali verejnoprávnu platnosť, a preto ho zemania nielen chránili, ale ej vyžadovali, aby riadne fungoval. V zakladacej listine prepoštstva niet o ňom zmienky, preto sa nevie, kedy začal účinkovať. Vierohodné miesta vykonávali svoju činnosť od 13. st. do r. 1875, kedy boli zriadené pozemkové knihy a funkcia verejných notárov. Obvod pôsobnosti konventu sa rozprestieral na Turiec, Liptov, Oravu, Trenčín, Zvolen a Hornú Nitru. Konvent mal svoju pečať. Archív bol uložený v bezpečnej miestnosti v kláštore. V nebezpečných časoch ho odvážali na hrad. Po zrušení SJ prebrala konvent bb kapitula. Prvá listina sa datuje z r. 1251.
Po moháčskej bitke v bojoch o trón bola prepozitúra zaujatá vojskom, ale konvent sa uzurpátori snažili udržať v chode. Pri jednom dobýjaní zhorel hrad a pri tom bol asi zničený aj archív, a preto nemohol konvent riadne fungovať. Keď Révay prevzal do nájmu majetky prepozitúry, odviezol na Sklabiňu konventuálny archív, a tým konvent načas zanikol. R. 1615 OAB Forgách obnovil konvent, ktorý neviedli jezuiti, ale svetskí kňazi, ako si to šľachta výslovne žiadala. Konventuálmi boli farári: kláštorský, svätoďurský a svätomarský. Ku vykonávaniu písomností mali notára. Neskoršie býval konventuálom bojnický oltárnik a striedavo farár z Lipt. Sliačov a zo Sielnice. Keď prevzali jezuiti domínium, oni vydržiavali konvent a platili konventuálov. Po erigovaní bb kapituly, keď majetok prešiel na univerzitu, kapitula začala viesť konvent. Do BB preniesli aj archív. Kapitula funkciu vykonávala s pečaťou turč. konventu. Zmena miesta, tak dávno zaužívaného, nebola pochuti župám, preto sa obrátili so žiadosťou na snem, aby sa konvent vrátil do Kláštore. Snem však rozhodol v prospech BB, ďalej, že kapitula má viesť konvent samostatne, bez tradície turčianskeho konventu a bude k tomu užívať pečať, ktorú jej určí panovník.

Domínium – Dŕžavie
Domínium, kláštorské panstvo, v mieste nazývané ako „dŕžavie“ pri svojom darovaní benediktínom bolo asi viac pustá zem než ako kultivovaná a zaľudnená zem. Vtedy sa volalo „villa S. Hippolyti“. Keď ho Belo XV daroval premonštrátom, nazýva sa už zem piatich osád. Benediktíni sa teda zaslúžili o kolonizáciu. Tá pokračovala a tak na jeho území dnes jestvujú: Kláštor, Lazany, Slovany, Vrícko, Valča, Sv. Ďur, Ondrašová, Polerieka, Abramová a Moškovec. K domíniu patrili ešte v Turci osada Solumus, pri riečke Blatnici, ktorá však zanikla a nevie sa presne, ani kde stála. K domíniu ešte patrili Šaľa s niekoľkými osadami a s mýtom na Váhu, Vinice pri Györi, dve osady hlohoveckého hradu a v Liptove dva Sliače. R. 1258 z pozostalosti veľmoža Budmera z rodu Diviackych kostol a osada Sv.

Mary a aj Socovce. Od tohoto veľmoža je pravdepodobne aj Solka, ktorá sa nachodí pod Vyšehradom, ktorý bol sídlom Diviackych. R. 1288 Ladislav Kumánsky daroval prepoštovi Ivankovi za jeho služby Sielnicu. V tomto rozsahu sa zachovalo domínium do posledného prepošta Uriela Majthényiho.
Právne postavenie domínia bolo privilegované. Belo IV. ho vyňal spod právomoci komesa. Ladislav Kumánsky dokonca aj Sielnicu vyňal spod právomoci komitátu. Previnilcov si domínium stíhalo vlastnými súdmi. So župou okrem vojenských záležitostí obrany nemalo domínium nič spoločného. Centrálna správa bola v Kláštore pod Znievom. Ostatné posesie, Šala, Sliače, Sielnica a Solka mali svojich oficiálov.
V priebehu storočí okrem premonštrátov domínium ešte držali: Vladislav Poľský za bojov o trón po smrti Alberta, za posmrtnej vakancie po prep. Štefanovi Nebojsovi, ktorý bol spojencom mocného Pongráca. Nebojsa dal opevniť aj budovu kláštora. Po smrti držal ho ako nájomník jeho syn Mikuláš, čo mu potvrdil aj panovník. Títo prácu konventu však nerušili. Ba sám Pongrác si dal od konventu potvrdzovať svoje majetkové práva. Po Pongrácovej smrti zvolil konvent za prepošta Svorada Majthényiho, a tak sa dostal zase do cirkevnej držby. Posledný prepošt Uriel Majthényi sa zaslúžil o usporiadanie poddanských povinností, ktoré vzhľadom na Dóžovo povstanie zmiernil. Reštauroval prepoštský kostol a hrad. V druhej polovici svojho účinkovania sa Uriel zaplietol do bojov o trón, po smrti Ľudovíta pri Moháči. Pridal sa na stranu Ferdinanda, a preto ho Zápoľský vyhlásil za vlastizradcu. Zradou kapitána Juraja Mičinského zaujalo vojsko Zápoľského bez boja hrad a výnos majetkov odvtedy slúžil vojnovým cieľom strany Zápoľského. R. 1532 dobyl hrad gen. Katzianer pre | Ferdinanda. Tento v nedostatku peňazí dal domínium do prenájmu Františkovi Nyárimu. Tento ho zase prenajal rodine Révayovskej. Tí si robili nádej, že si ho pripoja ku svojim rozsiahlym majetkom.
Zásluhou OAB Várdu sa dostalo domínium zase do rúk cirkevných hodnostárov, až do donácie jezuitom r. 1586. Títo hodnostári ho užívali preto, lebo ich majetky v južnom Uhorsku padli pod nadvládu Turkov. Z výnosu prepoštstva si hradili životné náklady. Za správy jezuitov sa tiež domínium dostalo do svetských rúk. Bocskayovci, Bethlenovci, Rákoczyovci, keď mali úspech a zaujali Slovensko, zaujali aj prepozitúru a výnos išiel do kniežacích pokladníc, alebo majetky prenajali a brali árendu. Od r. 1709 užívala SJ majetky nerušene a vydržiavala z nich trnavskú univerzitu. Po supresii SJ prešlo domínium štátu. O krátky čas ho Mária Terézia znova pridelila ako fondový majetok univerzite, ktorá sa presťahovala do Budapešti.

Hrad Zniev

Na ochranu domínia a jeho poddaných bol postavený hrad. Jeho rumy stoja nad mestečkom. V tom čase si musel každý zemepán svoju osobnú i majetkovú bezpečnosť zaisťovať sám. Nebezpečenstiev a neistoty bolo v tom čase mnoho, lebo nepriateľmi si boli aj susedia. Dokiaľ by sa niekto dovolal pomoci od panovníka, dávno by ho nepriatelia zničili. Veľké domíniá mali preto svoje hrady. Íri založení bol znievský hrad len malý. V 13 st. ho však chcel panovník vybudovať na mocný hrad. Bolo to v čase tatárskeho vpádu, keď kráľovská rodina na svojom úteku od bitky pri Slanej našla tu dočasné útočište. Snáď to bol jediný obranyschopný hrad v Turci, kým iné slovanské hradiská nevydržali tatársky nájazd a boli ničené. Zo potatárskej reštaurácie hrad zveľadili. Belo IV. odobral benediktínom panstvo a vzal ho do kráľovského užívania. Súčasne poveril svojho dôverného človeka Andreja Forgácha Ivanku, aby hrad opevnil na obranyschopný veľkej sile nepriateľa. Bolo to v čase, keď tatárske nebezpečenstvo bolo aktuálne.
V tom čase sa zdržoval na hrade mladý kráľ Štefan, ktorého Ivanka chránil s oddielom ozbrojencov. Snáď sa pomery už konsolidovali, keď ho r. 1256 Belo daroval premonštrátom. Hrad ostal len ako záloha bezpečnosti v prípade vojny. Jeho význam sa zmenšoval v priebehu storočí. Po zriadení turčianskeho komitátu zemianstvo, ktoré malo v moci komitátne funkcie správy, za sídlo určilo hrad Sklabiňu na révayovských majetkoch. Tak stratil hrad Zniev svoj panovníkom zamýšľaný význam a postupne upadal. V polovici 16. st. po vojnovom poškodení ostala stáť už iba novšia časť hradu.

Vtedy mal hrad za posádku kastelána, dvoch hajdúchov, dvoch strážnikov. Na začiatku 18. st. sa v ňom ešte ukrývali a bránili jezuiti pred rákoczyovskými talpašmi. Kedy bol celkom opustený, neni záznamov. Dnes v jeho rumoch robia archeológovia prieskum rozsahu jeho fortifikácie.
Menoslov prepoštov. Možno si prečítať v SchH.

Mošovce

Mošovce vyrástli z dvoch sídlisk, ktoré stáli vedľa seba. Podľa majiteľov a podľa feudálneho poriadku sa oddeľovali od teba. Prvá listina týkajúca sa Mošoviec je z roku 1233. V nej Ondrej II. daruje územie 4 popluží, menom Machyuch Porsonovi, Vavrincovi a Syponovi. Druhá časť sa volá Moys, asi podľa majiteľa Mojša. Z toho sa vyvinulo meno Mošovce. /1/ Od druhej polovice 14. st. mali Mošovce mestské tešínske právo. Už v prvej polovici sa volajú „villa regia“, so slobodnou škultéciou. Toto ich však neurobilo nezávislými od zemepánov, ktorých bolo v mestečku viac. Najväčší boli Révayovci. Privilégiá im však umožnili rozvoj remeselníckej výroby, ktorá bola chránená cechovou organizáciou. Ale aj cechy boli závislé na zemepánovi. R. 1548 zakladali obuvnícky cech, ku ktorému si vyvolili za vzor pravidlá nemecko-ľupčianskeho čižmárskeho cechu. Neskoršie vzniklo viac cechov, niektoré schválil zemepán Révay a niektoré schválil panovnícky dvor. To bol veľmi dobrý predpoklad rozvoja na mesto a predsa sa tak nestalo, lebo priama závislosť na zemepánovej ľubovôli bolo tomu náležitou brzdou. /2/ Obyvatelia sú Slováci, ale boli tu aj nejakí Nemci, lebo CV 1803 píše, že všetci síce hovoria slovensky, ale asi 17 sa spovedá nemecky. Medzi ev. ich bolo iste viac.

Farnosť je starobylá. Vyskytuje sa v páp. decimačných protokoloch i v Pazmáňovom katalógu. /Pozri Ján, plebán v katalógu kňazov./ V čase reformačnom skoro sem vnikli novotárske myšlienky a r. 1570 je tu už ev. F. /3/ Reformačné snahy napomáhali Révayovci, keď sa pridali ku reformácii. František Révay sa vrátil ku katolíckej viere a r. 1639 vypovedal ev. kazateľa, Groszmanna. R. 1647 sa zase vrátil ev. F. R. 1672 boli ev. vypovedaní a zavedená kat. správa. Za tökölіovcov a rákoczyovcov sa znova zmocnili ev. Po upokojení povstaní sa vrátili kat. F.

Kostol Najsv. Trojice stojí uprostred obce. Svätyňa je polygonálna, 9m dlhá a 8m široká. Nevýrazný víťazný oblúk oddeľuje trojlodie priestoru pre veriacich. Dĺžka je 15,5m a šírka 14,6m. Šírka strednej lode je 7,5m. Trojlodie je delené stĺporadím šiestich betónových osemhranných stĺpov. Klenba je sadrová, s rebrami, bohato členená, ako pôvabná sieť. Architektonicky sedí na múroch a zhora je zavesená na železobetónových prekladoch /Systém Rabitz/. Vzadu je železobetónový organový chór. Okná sú vysoké, s bielym sklom. Vežu má len malú symbolickú v juhozápadnom rohu. Je v nej malý zvon. Štýl kostola je novogotický. Zvony sú v novej zvonici. Je to len prístrešok moderných línií so zavesenými zvonmi, na ktorých sa zvoní zo zeme. Hlavný oltár je novogotický z tmavo moreného dreva, príliš jednoduchý, chudobný na ozdoby, nekrášli svätyňu. Umelecky a pamiatkovo cenný je bočný oltár zo starého kostola. Je to gotický krídlový oltár so sochami a maľbami. Je celý pozlátený a dobre zachovalý. Všetko vnútorné zariadenie je štýlovo prispôsobené ku stavbe a nič nepôsobí rušivo.

Pôvod kostola. Stál tu kostol z doby gotickej. Tento zbúrali. Zostala z neho ešte jedna stena starej veže, ktorá je len ruina, ale aj tak je to chránená pamiatka. Stalo sa tak r. 1912. Nový kostol postavili r. 1913-1914. Stojí na mieste starého. Je veľmi elegantný, priestranný a službe Božej dôstojný. Cez nefarebné okná prichodí dostatok svetla, takže vnútro pôsobí dojmom radostnej veselosti. Len bielenie kostola je už zaprášené, šedivé, bolo by ho treba obnoviť.

Kaplnka sv. Kríža stojí v záhrade kaštieľa, blízko kostola. Dal ju postaviť r. 1861 František Révay. |Je to krásna romantická, románsko-gotická kompozícia, 15m vysoká, s pôdorysom gréckeho kríža. Má oltár Vzkrieseného Pána z červeného smreka. Kaplnka bola postavená ako mauzóleum rodiny, ktorá je v pochovaná v suteréne.

Patronát vykonávala rodina Révayová. Posledná patrónka bola grófka Rosa Cebrianová.

Fara je nová.

Farári:

Medzi 1332-1337 Ján plebán de Moys SS.Trinitatis – 1360 sp. Ján – 1518 sp. Juraj – 1559 sp. Melchior – 1560 sp. Melcer Valentín – 1639-1647 Andrišovič Gabriel – 1673 Bohuss Juraj – 1680-1684 Mikovič Michal – /1684 Bohuss Juraj sťatý/ – 1688 Mariássy Ján – 1690-1705 Kremnicskay Michal – 1709 Dr. Szunogh Pavel – 1711 Hanzel Matúš – 1733 Plavec Mikuláš – 1744 Krssák Šimon – 1748 Harsányi Ján – 1761 Bácsmegyey Ernest – 1809 Móczay Jozef – 1811 Budatínsky Jozef –

1818 Urbáni Adam – 1829 Mátyás Ján – 1833 Adamovich Juraj – 1840 Rózsahegyi Ľudevít – 1845 Hrivnák Juraj – 1867 Buršák Štefan – 1880 Mózer Teodor – 1880 Gregorovič Ferdinand – 1901 Dr. Dianiška Alexander SF – 1901 Klein Emil – 1925 administroval Dr. Jung z Turč. Michala – 1926 Kúdelka Anton – 1927 znova administroval Dr. Jung – 1928 Jur Koza Matejov – 1948 Várnai Vojtech – 1948 Štiavnický Viliam – 1950 Minárik Michal – 1951 Lenhardt Jozef – 1959 Hromádka Ladislav – 196.. Pacík Milan – 1974 Hatala Valentín

Poznámky:

Maď. Mosócz. – Pramene: CV 1713, 1803, 1821

1. Okrem toho sa ešte vyskytujú mená: „villa Mayus in Turch“ in Fejér: CD X, 501; „Libera villa Mayusch“ in Bel: Notitia Hung. II. 342; „Villa regia Mayos alio nomine Mossovich“ – 1410; „oppidum Mayus seu Mosocz“ in Dr. Šikura: Miest. dejiny Turca.
2. Tamže. Mošovce boli mestečko.
3. Mená kazateľov pozri do dodatku.
4. Popis starého kostola pozri do SchH, s. 227.

Čo sa týka dvoch mučeníkov zapísaných v SchH, a síce Juraja Bohuša, neni známo, odkiaľ čerpal túto správu pisateľ SchH. V NSP sa nenachádza meno takého kňaza. – Pokiaľ sa týka Kremnicskaya, prečítaj si v katalógu kňazov jeho životopis.

Necpaly

Necpaly sa v listinách prvý raz spomínajú r. 1282 pri reambulácii chotára, ako „populi de terra Nachpal“. V minulosti patrili viacerým zemepánom. Na konci 15. stor. ich dostal od rodiny Necpalských do zálohu Ján Jušth de Kussaw et Véghles. Po dlhých sporoch si majetok privlastnil a rodina ostala držiteľkou do prítomnej doby. /1/ R. 1913 prišiel Koloman Jušth do úpadku a musel predať lesný majetok, ktorý kúpila základina univerzity. /2/ Jušthovci boli horliví evanjelici. Ich pričinením sa stali N. sídlom artikulárneho kostola. R. 1843 postavili novy kostol, v ktorom je starobylý' oltár z oravského zámku. /3/ Jedna vetva jušthovskej rodiny ostala katolícka. /4/

Farnosť je starobylá, patrila do nitr. AD. V Pazmáňovom katalógu sa píše Neszpál. Skoro odpadla ku novej viere. R. 1673 bola vrátená katolíkom. Za tököliovcov bola ev. Po nich ostali N. filiálkou Belej. Za rákoczyovcov taktiež boli prisúdené ev. R. 1709 sa kostol vrátil katolíkom a F Balažovič sa natrvalo presťahoval do Necpál z Belej, ktorá ostala filiálkou. V tom čase bola aj svätoondrejská fara pripojená za filiálku. Tento stav sa udržal do prítomnej doby. Od r. 195.. je spravovaná zo Sv. Petra.

Patronát. Jušthovci, hoci boli zemepáni, nechceli vykonávať patronátne povinnosti. CV 1821 píše, že boli dve katolícke a dve ev. rodiny. Aby sa nemuseli starať o údržbu kostola, nedali sa ani v krypte pochovávať. Farnosť ostala liberae collationis. Keď sa stal Juraj Jušth turč. županom, vzal na seba povinnosti a panovník mu vrátil patronátne právo. R. 1862 honosne opravil kostol. Po predaji majetku bola patrónom univerzitná základina. V Belej a Sebeslavciach vykonávali patronát Révayovci.

Kostol zasvätený sv. Ladislavovi kráľovi stojí na vysokom kopci nad obcou. Vôkol neho bol cintorín, ktorý r. 1889 rozšírili smerom k lesu. Rozmery: d. 18m, š. 7m. Svätyňa je štvorcová, preklenutá gotickou klenbou. Jej rebrá sa zbiehajú do svorníka. Loď je obdialníková. Mala pôvodne drevenú povalu, ktorú neskoršie nahradili klenbou. Kostol bol celý ozdobený freskami. Tie, ktoré ostali v kostole, sú renovované. /6/ Niektoré ich časti sú na povale. Okná boli zväčšované. Hlavný portál je gotický, má tympanon. Podobný je aj do sakrestie. Tá má tiež gotickú klenbu. Veža stojí v priečelí kostola a sú v nej tri zvony. V časti pod chórom je kaplnka sv. Anny a na druhej strane patronátne oratórium. /7/ Hl. oltár je ozdobený novým obrazom sv. Ladislava. /8/

Pôvod kostola. Patrí medzi najstaršie v Turci. CV kladú jeho postavenie na r. 1222**.** HD uvádza, že v okne bol tento rok napísaný. SchH považuje vežu a loď za stavbu z doby románskej. V dobe gotickej prebúrali východnú stenu a pristavali svätyňu so sakrestiou. Keďže od r. 1709 nemal kostol patróna, udržiavali ho iba s veľkou ťažkosťou. Bol by sa zachoval celkový ráz starobylosti, keby neboli pri renovácii r. 1862 vylámali okná, aby ich zväčšili. Renovácia síce dodala kostolu lesku, ale ráz starobylosti porušila. Fresková výzdoba láka umelcov a turistov k častej návšteve kostola.

Belá

V listinách sa vyskytuje prvý raz r. 1282 ako „villa regalis“. V minulosti sa delila na dve časti: Belú a Očkovu Lehotu. Od 15. st. patrila pod blatnický hrad. /10/

Farnosť bola starobylá. V najstarších dokumentoch sa nenachodí, ani Pazmáňov katalóg ju nepozná. Pri CV za Oláha r. 1559 nebolo F, r. 1560 bol Stanislav. Po tököliovských nepokojoch bolo tu sídlo farnosti obsadené. Od r. 1711 je filiálkou.

Kostol Kristovho tela stojí uprostred obce. Je ohradený múrom. Kedysi bol okolo noho cintorín. Rozmery: d. 19m, š. 9m, v. 6m. Svätyňa má jednoduchú gotickú klenbu. Jej rebrá sedia na hlaviciach a zbiehajú sa vo svorníku. Víťazný oblúk oddeľuje loď. Pôvodne mala drevenú povalu, ktorú r. 1749 nahradili klenbou, postavenou na oporných pilieroch. Esteticky je veľmi nepodarená. Má pastofórium. Okná sú čiastočne pôvodné, čiastočne prestavané. Veža stojí v priečelí kostola a bola postavená neskoršie. Je v nej jeden zvon.

Pôvod kostola. Kostol bol údajne postavený r. 1222. Tradícia, ktorá ako pôvodcov kostola uvádza templárov, ktorí mali tu mať manzériu, je vymyslená. Na starobylosť kostola poukazuje jeho štýl.

Sebeslavce

Boli niekedy samostatnou obcou, oddávna sú však spojené s Folkušovou.
Farnosť bola v dávnej minulosti samostatná. V protokole páp. desiatku je zapísané „Andreas de Sancto Andrea /de Turt plebanus/“. Výnos fary cenil na 100g, zaplatil 10gr. Pazmáňov katalóg ju pozná pod nenom Szent András. R. 1559 a 1560 bool F Stanislav Poliak, ženatý, ale sviatosti vysluhoval po katolícky. CV o kostole píše: Pod hradom Blatnica je kostol sv. Ondreja, otvorený, zruinovaný, lebo sa oň patróni nestarajú.
Kostol sv. Ondreja stál na vysokom vršku osamelý* pod hradom Blatnica. Za vojnových búrok v 17. a 18. st. ostal opustený a pobúraný. Na jeho ruinách postavili terajšiu kaplnku r. 1857 patróni Ján a Juraj de Réva. Kaplnka je len polovičná oproti kostolu. V starom kostole bola krypta, ktorá je už zasypaná. Okolo kostola bol cintorín ohradený múrom, ktorý už dávno spadol.
Pôvod kostola. Bol postavený v dobe gotickej. R. 1380 si zemania z Folkušovej vymohli, že môžu svojich mŕtvych pochovávať v kostole sv. Ondreja.

Fara. Pri spojení troch farností bola v každej drevená budova. V Sebeslavciach dokonca ešte r. 1777 postavili novu drevenú. Stará fara v Necpaloch bola postavená r. 1789. Najviac na ňu prispel BBB Berchtoldt 600 zl. Patróni dali len nepatrnú podporu a F sám 156 zl. Slúžila do r. 1944, kedy začali stavať novú faru, na náklad patróna. Pre SNP a vojnu ju dokončili iba po vojne.
Farári:
1360 sp. Peter – 1515 sp. Juraj – 1559 sp. Mikuláš – 1560 sp. Michal – 1677 Vaškovič Adam – 1678 Jurczak Vojtech – Po tomto bola farnosť spravovaná z Belej. – 1711 Balažovič Ján – 1741 Tomka Ján – 1743 Köszeghy Anton – 1744 Pinka Ignác – 1749 Bernolák Anton – 1750 Brankovič Pavel – 1751 Piaček Ján – 1752 Istvánffy Michal – 1755 Kain Dávid – 1755 Gábor Michal – 1761 Zsambokréthy Tomáš – 1768 Čelko Jozef – 1803 Fogt Jozef – 1807 Mayer Jakub – 1821 Čermák Andrej – 1833 Kisska Rudolf – 1834 Halabuk Ján – 1844 Nágel František – 1873 Riedi Alojz – 1883 Kováčik Juraj – 1895 Lábay Ferdinand SF – 1895 Komora Ján – 1903 Koleštík Pavel SF – 1903 Kianička Stanislav – 1914 Koza Jur Matejov – 1922 Koleštík Pavel – 1927 Tomeček Vincent – 1939 Szójózsej Vojtech SF – 1939 Sojčák Andrej – 1942 Laclavík Martin – 1953 Šimičák Jozef – 1957 Šimúnek Anton – 1958 Zaťko Matej – 1959 Šimúnek Anton – 1962 administruje sa zo Sv. Petra.
Farári v Belej:
1688 Kardoš Ján – 1697 Kolossy Juraj – 1697 Vranovič Martin – 1704 Golkovič Ján – 1705 Domanický Ján – 1705 Borinský Ján – 1708 Pullis Juraj – 1710 Balažovič Ján, odišiel do Necpál.
Farári v Sebeslavciach:
Medyi 1332-1337 sp. Andrej – 1360 sp. Pavel – 1559 a 1560 Stanislav – 1680-1689 Repkay Ján – 1701-1703 Skorubský Jakub – 1709-1710 Skorubský Jakub

Poznámky:
Pramene: Bucko: Ref. hnutie v arcib. ostrih., CV 1754, 1821, HD.
1. Dr. Šikura: Miestne dejiny Turca. 2. HD. 3. 4. SchH.
5. Ev. F pozri do dodatku. 6. Renovoval P. Kern.
7. R. 1882 do kaplnky sv. Anny zamurovali rakvu s telesnými ostatkami Gizely Mathényiovej, dokiaľ rodina nepostavila mauzóleum.
10. Tradíciu templárov uvádza Fuxhoffer: Monasteriológia.
11. Péterffy: Conc. II. 269.
Z kroniky:
O donácii zeme „Szobozló“ sa píše už r. 1230. Fejér CD VI, 2, 445.
R. 1285 sa vyskytuje „Zobozlo alio nomine Falkasfolua“. Fejér CD V,13,337. – Krypta v sebesl. kostole sa uvádza ako Prónayovská. R. 1779 bola fara v Blatnici predaná. – Nápis na kaplnke v Sebeslavciach: Zelo pietatis baronum Joannis et Georgii de Réva e ruderibus anno 1837 surrexi. Sint benedicti saeculi posteritatisque eorum.“

Sklené

Obec patriaca v minulosti ku domíniu mesta Kremnica. Obývali ju baníci a drevorobotníci, vyrábajúci banské a iné drevo pre mesto. Zaoberali sa pri tom aj poľnohospodárstvom a chovom dobytka. Z listín vieme, že Sklené založili mútňanskí zemania. Peter Glaser dostal slobodné richtárstvo a osídlil chotár nemeckými kolonistami. Za to platil ročne 24fl a osadníci boli na 16 rokov oslobodení od poplatkov. Darovacia listina richtárstva má dátum 25. júna 1360. Proti tomu protestoval kremnický patriciát. Obec sa vtedy menovala Chamarná Lehota. Bola tu aj sklená huta, tak ju volali Sklenár Lehota, Sklenáre, nakoniec Sklenô. /1/ Od r. 1935 sa volá Sklené. Kremnica potrebovala pre bane mnoho dreva, preto si robila nárok na všetky okolité lesy, aj Sklené. Keďže zásobovala zlatom kráľovskú pokladnicu, kráľ jej prial, teda r. 1406 Sklené palatín prisúdil mestu. Nejaké podiely ešte ostali zemanom, ale nakoniec mesto všetko opanovalo. /2/

Farnosť je starobylá, založená na konci 15. st. Vizitátori 16. st. tu našli už novú vieru. Novotári sa ujali po príklade svojich patrónov Kremničanov. /3/ R. 1673 sa stala zase katolíckou. Za tökölioviccov a rákoczyovcov sa vrátili evanjelici.

Kostol zasvätený Narodeniu P. Márie Kráľovnej stojí na vŕšku nad obcou. Rozmery: d. 27m, š. 14,2m, v. 7m. Svätyňa má zvonku pôdorys polygonálny, zvnútra však oválny. Jej okná majú lomený oblúk. V stene je priestranné pastofórium. Klenba je krížová, bez rebier. Víťazný oblúk oddeľuje trojlodie. Krížová klenba trojlodia stojí na štyroch pilieroch. V zadnej časti trojlodia a v severnej lodi je železobetónový chór z r. 1927. V priečelí stojí vysoká veža, s mohutnými 190cm hrubými múrmi. Vysoká je asi 325m, široká 7,20m. V nej sú štyri zvony. Má cibuľovitý krov zhotovený r. 1924. – Oltáre sú novogotické. Má dve renesančné patronátne lavice s baldachýnom. Dlažba je keramická z r. 1927.

Pôvod kostola. Stál tu kostol z doby gotickej. CV 1560 píše, že je zasvätený sv. Kataríne. /4/ Podľa CV a listiny uloženej v archíve Kremnice základný kameň terajšieho kostola položil Jakub Marko, kremnický richtár r. 1626. Nasledujúceho roku stavbu skončili. Stavali ho na náklad patróna, farskej komunity a milodarov. Zostáva otvorenou otázkou, či je terajší kostol novostavba alebo použili starý kostol a prestavali ho. Zdá sa, že aspoň svätyňa je súčasť starého kostola, zvnútra upravená podľa nového štýlu. R. 1673, keď sa kostol vrátil katolíkom, zmenili titul na Narodenie P. Márie.

Kaplnka Sedembolestnej P. Márie je starobylá. R. 1905 ju znova postavili.

Fara bola do r. 1769 drevená, poschodová. V prízemí si držal F v jednej izbe výčap, aby si prilepšil. /5/ T. r. dokončili stavbu murovanej budovy, ktorá trvala niekoľko rokov. Ako zvláštnosť má dvojitý krov ako staré kúrie.

Farári:

1559 sp. Ján z N. Pravna – 1560 sp. Michal Polonus – 1673-1680 Miekenbach Juraj – 1688 Mitis Ján – 1791 Langner Ján – 1694 Ackermann Mikuláš – 1709 Zlínsky Ján – 1711 Millik Ondrej – 1717 Langholzer Matúš – 1719 Schmauchler Gotfríd – 1737 Kiovský Michal – 1739 Grosschmidt Tobiáš – 1748 Herzog Ján – 17419 Pierič Pavel SF – 1750 Petrovich Ján – 1782 Rusbáczky Alexander – 1792 Krudl Lucián SF – 1792 Szentandrássy Štefan – 1807 P. Kovárik Gerard OFM SF – 1807 Tencer Anton – 1815 P. Polakovič Basilius OFM SF – 1815 Bendík František – 1848 Gutta Ján SF – 1848 Sartoris Ľudevít – 1864 Petrák Karol – 1886 Turek Karol SF – 1925 Bitterer Karol – 1935 Steinhübl Jozef – 1940 Warchol Edmund – 1941 Pöss Jozef SF – 1945 administrovalo sa z H. Štubne – 1946 Štiavnický Viliam – 1951 administrovalo sa z H. Štubne – 1952 Várnai Vojtech – 1957 Bobrovský Ľudevít.

Poznámky:

Nem. Glaserhau. – Maď. Turócznémeti.

Pramene: HD, CV 1779, 1803, 1821.

1. CV 16. st. uvádzajú meno „Sclena“.
2. Šikura: Miestopisné dejiny Turca. Matunák: Z dejín mesta Kremnica.

3. Kazateľov pozri do dodatku.
4. Bucko: Reformné hnutie.
5. F Petrovič mal aj vlastnú pálenicu. Po jeho smrti výčap vo fare navždy prestal.

Z kroniky:
Kostol konsekroval 18. sept. 1715 Lukáš Natali ostrih. Sufragán.
V HD sa píše, že základný kameň kostola bol položený 5. júna 1609.
Za náboženských vojen prešiel kostol ťažké časy. R. 1623 prišiel veliteľ Szécsi s rebelmi a lúpil. Takisto t. r. pred Vianocami vtrhol na horný koniec sám Bethlen. Jeho vojaci ukradli z kostola kasu. Potom odtiahol do Kremnice, kde sa zdržal tri dni. Potom odišiel do BB, kde sa zdržal štyri týždne. Jeho vojaci sa usadili vo Sv. Kríži, kam im bolo treba posielať proviant. Aj Sklené tak muselo urobiť. Okrem potravín im ešte poslali 23 fl. R. 1626 znova prišiel Bethlen a s ním aj gen. Mansfeld s vojskom. R. 1682 talpaši sa zdržovali v lesoch a z kostola ukradli kalich a pokladnicu so 68 zl.
R. 1822 zadovážili vežové hodiny.

Slovenské Pravno

Mestečko, ktoré si oddávna zachovalo svoje skromné výsady. Malo trhové právo. O ňom máme v Turci zachované najstaršie písomné správy. Prvý raz sa spomína v liste z r. 1113. /1/ Môže sa považovať aj za podhradie staroslavianského hradiska Vyšehradu. Blízko je tiež významné opevnenie Šiance. Bolo strediskom domínia, ktoré sa volalo „pravnianske právo“ a pozostávalo z chotárov obcí Rudno, Liešno, Blažovce /Mezenhauz/. Neskoršie boli k nemu pripojené Dubové a Borcová. Za nemeckej kolonizácie usadili do lesov nemeckých osadníkov, ktorí založili Jasenovo, Brieštie a Hadvigu. /2/ R. 1279 Ladislav Kumánsky daroval územie „terra Porovna“ komesovi Rechkovi. /3/ Ondrej III. r. 1293 potvrdil donáciu aj jeho synovi Pavlovi a Tomášovi zvanému Serafil za hrdinskú zmužilosť. /4/ V priebehu histórie sa zemepáni menili a domínium sa štiepilo. Meno Slovenské Pravno, „Próna Slavonicalis“ sa vyskytuje prvý raz r. 1453. /5, 6/

Farnosť je starobylá. Nachodí sa protokole páp. desiatku, aj Pazmáňov katalóg ju pozná pod menom Próna. Patrila pod jurisdikciu nitrianskeho AD. CV 1561 píše, že F si drží kostol v poriadku, ale je podozrivý zo sympatii k novotárom. R. 1576 bol tu už ev. F. R. 1673 bola vrátená do kat. správy. Za tökölíovcov a rákoczyovcov vrátili sa ev. F.

Patronát. Zemepáni prešli na ev. vieru, farnosť ostala bez patróna, liberae collationis.

Kostol Všechsvätých /8/ stojí uprostred mestečka na strmom kopci. Vychádza sa ku nemu po krytých schodoch. Je ohradený múrom a je vôkol neho cintorín. Rozmery: d. 28m, š. 10,5m, v. 7m. Štýl je gotika. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá klenbou s rebrami, ktoré sa pretínajú vo dvoch svorníkoch. Víťazný oblúk je lomený. Loď preklenutá krížovou klenbou je z neskoršej doby. Hlavný portál je jednoduchý s hruškovým kanelovaním. Okná vo svätyni majú gotickú formu, v lodi sú z doby neskoršej. Vzadu je drevený chór. /9/ Dlažba je nová, keramiková. Pod dlažbou boli dve krypty, jedna v kostole rodiny Keresskényich, druhá pod sakrestiou rodiny Rakovských. CV uvádza, že v krypte má právo pochovávanie rodina Veličovská. Keď v kryptách nebolo možné zachovať nariadenie o vonkajšom vchode, zamurovali ich. Veža stojí nn južnej strane kostola a je v nej jeden zvon, podľa CV váhy 949,5 funta a slúžil na bitie,hodín. Vežové hodiny sa spomínajú už v CV 1690. Pri kostolnom múre je zvonica, v ktorej sú dva zvony, váhy 288kg a 167kg. /10/ Oltáre sú novogotické. Ako stará pamiatka je Pieta z 15. st.

Pôvod kostola. Staré CV spomínajú kaplnku, ktorá stála pri južnej stene kostola. CV 1702 píše o nej, že je „operis antiquissimi choros circumcirca“. V nej sa počas reformácie konala služba božia pre nemeckých farníkov. Neni známo, prečo kaplnku zbúrali, ale iste sa tak stalo preto, že bola už veľmi zašlá. Podľa toho by sme sa mohli domnievať /čo robil aj BBB Ipolyi v SchH/, že bola staršia ako kostol. Veža bolo k nej pristavaná neskoršie. Vežu nechali, preto stojí na južnej strane kostola. Ak je to tak, tak by kaplnka pochádzala z doby románskeho staviteľstva a bola by najstaršou stavbou v Turci.

Rudno. Bol tu drevený kostolík v cintoríne, zasvätený sv. Štefanovi, kráľovi. Kostolík bol starobylé dielo. CV 1690 ho uvádza a v ňom tri oltáre. Kostolík pamiatková správa rozobrala a preniesla ho do skanzenu v Tomčanoch pri Martine.

Hadviga. Kostolík Nepoškvrneného Počatia z r. 1931.

Fara. Bola postavená r. 1766, starobylá, vlhká. Bola v takom biednom stave, že ju museli r. 1942 renovovať, na veľký náklad, ktorý dal BBB Škrábik.

Farári:

Medzi 1332-1337 Pavel – 1360 sp. Pavel – 1505 sp. Blažej – 1521 sp. Juraj – 1569 sp. Martin – 1560 a 1561 sp. Peter – 1564 sp. Figuli Martin – 1673 Regius František – 1675 Smizek Hieronym – 1680 Kolcsvay Štefan – 1684 Krsznyavy Mikuláš – 1685-1686 Hunger Ján – 1688 Chylko Ján – 1693 Chylko Ján po druhý raz – 1705 Kontil Mikuláš – 1710 Valentovič Ján – 1711 Lehotkay František – 1729 Ráday Pavel – 1762 Váray Michal SF – 1763 Žilka Štefan SF – 1764 Trsťánsky Ladislav SF –

1765 Bolengi Pavel – 1766 Schneider Ján – 1773 Baros Peter – 1780 Osádka Juraj – 1789 Dobis Baltazár – 1789 Tholt František – 1793 Pisch Ignác – 1806 Boženec Jozef – 1818 Hauser Juraj – 1821 Procházka Ján – 1829 Listsák Ondrej – 1841 Čillík František – 1843 Čillík Jozef SF – 1845 Fodor Michal – 1846 Petrovič František – 1867 Riedl Alojz – 1872 Moser Teodor – 1879 Barinka Karol – 1890 Bátor Matej SF – 1890 Riedl Ľudevít – 1914 Székely Ján Bernard – 1922 Leporis Ignác – 1941 Weis Viliam – 1946 Záň Jozef – 1952 Dr. Fehér Damaz – 1958 Feranec Jozef – 196.. Hromádka Ladislav – 197.. Kubiš Ján

Poznámky:

Maď. Tótpróna.

1. Šikura: Miestopisné dejiny Turca, str. 72.
2. Tamže.
3. Fejér: CD 2.545
4. SchH, str. 271.
5. Šikura: Miestopisné dejiny Turca str.75.
6. Meno Pravno odvodzujú niektorí od súdnych jednaní, ktoré sa tu konali. Bolo to vzhľadom na hrad Vyšehrad. Právo sa vykonávalo v podhradí a od neho ostalo meno mestečko.
7. Kazateľov pozri v dodatku.
8. Zvláštnosťou je, že patrocínium sa slávi na 6. veľkonočnú nedeľu.
10. Boli tu veľké zvony. CV 1803 píše o jednom, že mal váhu 1896,5 funta a druhý 374,5 funta. Zrekvirovali ich za prvej vojny.

Socovce – Svätá Mária

Územie farnosti bolo v minulosti osobitnou kuriálnou osadou. Tu treba rozlišovať v dobe feudalizmu tri osady: Socovce, Stránku, ktorá sa volala Malé Socovce a vŕšok zvaný Stráža, pod ktorým stoji kostol, fara, škola a niektoré domky bývalých želiarov. R. 1944 sa všetky tri osady spojili do jednej politickej obce s menom Socovce. V minulosti bola významnou lokalitou, lebo bola trhovým miestom, čo znamenalo v minulosti osobitné postavenie.

Farnosť je starobylá. Je medzi farami uvedenými v páp. decimačnom protokole, pozná ju Pazmáňov katalóg. V listinách sa spomína už v 13 st. R. 1258 sa kostol spomína pri prehliadke chotára. /1/ R. 1321 ho vypálil palatín Matúš Trenčiansky. R. 1258 sa územie farnosti dostalo do držby prepozitúry v Kláštore. /2/ Socovce boli kuriálna osada, martinská fara mala tu fundačné pozemky. /3/ R. 1539 mal F spor s Imrichom Štvrtákom zo Stránky pre majetok. /4/ R. 1626 žiadala župa OAB, aby pripojil Socovce ku prepozitúre. V 19. st. si na farskom majetku postavili štyria želiari domky. R. 1922 si ich od farského fondu vykúpili.

Patronát. Po zrušení SJ, keď majetok prepozitúry pripadol budapeštianskej univerzite, nastal spor o patronátne právo a povinnosti. Pri súpise fár r. 1754 ešte nik nebol určený za patróna. Ani okolo r. 1800. Patronát chceli určiť podľa zemepána. Za takého považovali najprv martinského F, potom univerzitu spolu so zemianskymi famíliami Socovských a Szenessych. Ba aj miestneho F chceli určiť za patróna, lebo na území posesie mala majetky iba farská a kostolná základina. Aj opátstvo sv. Martina vo Vaskő bolo označované za možného patróna, čo F popieral. Po dlhých jednaniach nakoniec určili za patróna budapešt. univerzitnú základinu. F Thurn dokazoval z listín, že v stredoveku bol patrónom panovník, lebo r. 1252 dal Belo IV. kostol obnoviť. S patronátom to podľa tohoto nikdy nebolo také, aby bol patronát žiadateľný. /5/

Reformácia sa Sv. Mary nedotkla tak ako iných farnosti, lebo zemepánom bola kat. inštitúcia. Ale aj tak držali ev. farnosť s prestávkami skoro sto rokov. /6/ Pomáhali im pri tom famílie Benických a Trnovských. /SchH/ Keď vyhnali jezuitov z Kláštora, zmocnili sa ev. aj Sv. Mary. Tak to bolo za tökölіovcov a za rákoczyovcov.

Kostol Narodenia Panny Márie stoji na stráni vŕšku Stráža. Je považovaný za stred Turca. /7/ Ohradený je múrom a je pri ňom cintorín, do ktorého sa aj teraz pochováva. Je dvojloďový. Svätyňa je polygonálna, zaklenutá gotickou klenbou. Jej rebrá sa zbiehajú do dvoch svorníkov. Víťazný oblúk je polkruhový. Loď mala pôvodne drevenú povalu. R. 1779 ju zaklenuli zrkadlovou klenbou s dvoma poľami. Vedľajšia loď, ktorá sa volá aj kaplnkou Najsv. Trojice je zaklenutá gotickou sieťovou klenbou. Jej rebrá sú na niektorých miestach otlčené. S hlavnou loďou ju spájajú dva otvory s polkruhovým oblúkom. Tri okná vo svätyni sú zakončené gotickou kružbou. V lodi boli okná zväčšované. V bočnej lodi sú okná uzučké a poukazujú na starobylý štýl. Hlavný portál je upravovaný, bočný Je pôvodný s lomeným oblúkom. Predsieň bola postavená neskoršie. Portál má mohutné dvere, obité železným plechom a zosilnené mrežou. Pod sakrestiou je krypta, teraz zamurovaná. Chór je drevený. /8/ Dlažba je stará, kamenná. Vnútorné zariadenie je renesančno-barokové. Krstiteľnica je však kamenná, ozdobená gotickými kružbami a ľaliami.

Vežu nemá. Zvony sú zavesené v betónovej zvonici, postavenej r. 1914. Sú v nej tri zvony.

Pôvod kostola. Je jeden z najstarších v Turci. Odborníci sú tej mienky, že najprv bola postavená svätyňa a loď, potom kaplnka Najsv. Trojice, ako južná loď. SchH uvádza, že na stene kaplnky bol letopočet 1225, ktorý už teraz nejestvuje. O ňom je však mienka, že ho niekto napísal v neskoršej dobe. Na začiatku 14. st. však kostol už stál, lebo r. 1331 ho Matúš Trenčiansky vypálil. Pre malý počet veriacich a pre nevyriešené patronátne povinnosti bol kostol vždy opatrený ako nedochôdča a preto sa zachoval v prastarom výzore. F mali vždy veľké fin. ťažkosti s jeho údržbou. Pre nedostatočnú údržbu začal sa rozpadávať a pukať na mnohých miestach. Hrozilo, že spadne. Na zákrok úradu na ochranu pamiatok ho r. 1936 na náklad patróna, univerzitnej základiny reštaurovali: upevnili základy, ku rozpukaným múrom vymurovali oporné piliere a steny zakotvili železnými pásmi.

Pri tejto príležitosti ho zvnútra vybielili.

Farári:

1331 sp. Juraj – medzi 1332-1337 sp. Michal – 1360 sp. Michal – 1447 sp. Vavrinec – 1517 sp. Matej – 1638 sp. parochus catholicus /Péterffy Conc. II./ – 1673 pátri SJ – 1676-1684 Krsznyavy Mikuláš – 1688 Majthényi Imrich – 1689 Stranaj Juraj – 1699 Jaszlóczy Jakub – 1709 Jaszlóczy sa vrátil po vyhnanstve – 1710 Podivínsky Pavel – 1733 Kršák Šimon – 1737 Hoffer Ján – 1743 Harsányi Ján – 1749 Kovácsy Matúš – 1751 Bácsmegyey Ernest – 1754 Hruškay Tomáš – 1760 Zrubec Ján – 1764 Matis Martin – 1765 Klimo Ján – 1766 Thurn Michal – 1775 Fleischer Samuel – 1784 Budiač Ignác – 1791 Dobis Baltazár – 1809 Kubanček Jozef – 1824 Višňovský Juraj – 1842 Beláni Anton – 1844 Melcer Juraj SF – 1844 Sartoris Ľudevít – 1850 Uhliarik Jozef SF – 1850 Országh Ján – 1857 Bulla František – 1897 Pilarik Štefan – 1927 Dlugopolský Jozef SF – 1929 Kramár Karol SF – 1930 Sojčák Ondrej – 1931 Grnáčik Jozef – 1932 Felix Július – 1941 Hríbik Štefan – 1952 administruje sa zo Sv. Ďura – 1974 administruje sa z Kláštora.

Poznámky:

Maď. Szoczócz - Szent Mária.

1. Fejér IV, 2, 182
2. Tamže.
3. HD, Šikura: Miestopisné dejiny Turca.
4. Tamže
5. HD str. 5.
6. Pozri dodatok.
7. Z vŕšku je krásny rozhľad po celom Turci. R. 1806, keď tadeto cestoval arcikniežа Jozef Habsburgský, ukázali mu z tohto vŕšku celý Turiec. Návšteva pomohla aj obyvateľom, lebo sa dožili nového mostu a opravenej cesty.

Sučany

Mestečko leží na rovine pri Váhu. V listinách sú o ňom zachované správy z druhej polovice 12. st. /1/ Bolo privilegovaným mestečkom, malo právo meča a sklad soli. Privilégiá si síce dali potvrdzovať panovníkom, posledne ich potvrdil r. 1690 Leopold I., ale neboli takého rázu, aby sa mohli vymaniť zo závislosti na zemepánoch. Tých mali viac. Najmocnejší boli a najdlhšie sa udržali Nyáryovci. Ich panstvo sa rozpadlo v 19. st. a zeme pokúpili miestni roľníci. – V stredoveku na mieste, ktoré sa volá Skala, postavila nejaká rytierska rehoľa hrad. Bol len miestneho významu. Pre nevernosť jeho majiteľov Berczala a Barthusa. ktorí pri vpáde Poliakov vydali hrad aj mestečko nepriateľovi, im ho dal Matej vyplieniť. Opravili ho síce, ale v nasledujúcom storočí ho dal Ján Zápoľský totálne zboriť. Pre závislosť na zemepánoch sa Sučany nevymanili z dedinského rázu.

Farnosť je starobylá. Je vedená v páp. dec. protokoloch aj v Pazmáňovom katalógu. Možno ju považovať za privilegovanú faru, parochia castrensis, lebo F mal tu sám dežmu. Reformácia sem prenikla veľmi skoro, keď rodina Nyárych odpadla od katolíkov. Od r. 1570 sa môže rátať s ev. správou. Pri CV 1559 a 1560 bol F Chemy katolík. Nasledovný bol už novej viery. R. 1634 ho František de Réva vymohol pre katolíkov. R. 1647 ho znova majú ev. R. 1671 ho vojenskou mocou vrátili kat. Za tökölíovcov a rákoczyovcov boli vypovedaní kat. F. /CV 1804 uvádza ev. držbu od r. 1624 do r. 1671./ Keď za reformácie prestala jestvovať vo Vrútkach farnosť, boli spravované zo Sučian až do znovuotvorenia fary. V r. 1873-1889, keď nebola v Turanoch obsadená fara, lebo nebol zaistený dôchodok F, boli Turany administrované zo Sučian. R. 1944 boli filiálky Lipovec a Kľačany pripojené ku vrútockej farnosti.

Patronát vykonávala najdlhšie rodina Nyáry de Bedegh. Pri CV 1559 sa zaviazal patrón dávať kostolu 12 kapesií plodín a daroval jednu zem. Od čias náboženských vojen prestali túto povinnosť plniť. Aj majetok, na ktorom ležala patronátna povinnosť, sa drobil. CV 1779 už uvádza troch patrónov. Neskoršie ich bolo ešte viac. Nakoniec v 19. st. rozpredali majetok roľníkom a patronát mali vykonávať komposesori, ktorých bolo asi 250. Patronát sa stal iluzórnym, lebo povinnosti sa prakticky nedali uplatňovať. Kauza sa dostala pred najvyšší súd, ktorý síce patronátnu povinnosť na majetku ako ťarchu priznal, ale v praxi ostali požiadavky cirkvi nedobytné.

Kostol sv. Žofie stojí na námestí. Bol voľakedy ohradený múrom, ktorého časť ešte stojí. Bol pri ňom cintorín, ktorý od r. 1803 celkom opustili. Rozmery: d. 39m /aj s priestorom pod vežou/, š. 7,80m, v. 11m. Výška veže 22m. Štýl je gotický. Svätyňa je dl. 12m a zakončená rovnou stenou. Klenbu má krížovú s rebrami, ktoré sa pretínajú vo svorníkoch s rozetami. Rebrá sedia na stenách rímsičkách. Pastofórium nemá. Na severnej stene má dutinu s gotickou kružbou. Na južnej stene má piscínu a tri sedílie s polkruhovým zakončením. Okná vo svätyni sú zakončené lomeným oblúkom. Pred portálom na južnej strane je neskoršie postavená kaplnka Lurdskej P. Márie. Portál sám je štíhly, nad ním je tympanon. Taký istý je aj hlavný portál, ale neni pôvodný. Na severnej strane je zamurovaný. Loď mala pôvodne drevenú povalu. R. 1725 ju preklenuli valenou klenbou s lunetami. Sedí na vnútorných pilastroch. Tým veľmi zúžili priestor lode a pokazili perspektívu. Pri oprave r. 1933 sa ukázalo, keď otĺkli vonkajšiu omietku, že okná boli vysoké s lomeným oblúkom a so špaletami z kresaného kameňa. Všetky tri oltáre sú krásna barokova práca. – Sakrestia je štvorcová, má gotickú krížovú klenbu s rebrami. Pretínajú sa vo svorníku s reliéfom Baránka. Kostol má tri krypty, teraz už neprístupné. Jedna je pre rodinu Nyárych, druhá pre Huszárovcov a tretia pre miestnych F.

Pôvod kostola. CV udávajú rok postavenia kostola na 1115. Štýl ukazuje, že bol postavený v 13.-14. st. Snáď tu bol predtým iný kostol. Listina zachovaná vo FA udáva, že kostol postavil Benedikt Thuróczy zo Sv. Michala, ktorý kúpil sučianske panstvo od Ľudovíta. Fundačné pozemky mu zase daroval r. 1599 Pavel Nyáry de Bedegh, varadínsky kapitán. V tom čase bol kostol aj reštaurovaný. /4/ Kostol prešiel vo svojej histórii mnoho katastrof, viackrát zhorel. /5/

V **Štiavničke** v kaštieli Révayovcov bola kaplnka Narodenia Pána. Révayovci si tu niekedy držali dvorných kaplánov. R. 1945 kaštieľ zaujala lesná správa a r. 1949 žiadala, aby sa kaplnka vyprázdnila

a premenila na sklad. Pre bohoslužby musela byť upravená cintorínová kaplnka, ktorá bola už veľmi zošlá, ale nasledovného roku ju opravili.
Fara. CV 1779 píše, že tu bola budova z nepálených tehál. R. 1871 ju zbúrali, lebo tade išla trasa železnice. Novú postavili na inom mieste, ale nevhodnom, lebo pri rozvodnení Váhu ju zalievala voda. R. 1972 postavili novú faru.
Farári:
Medzi 1332 - 1337 spomína sa Štefan, plebán de Zuchan – 1360 sp. Michal plebán de Zuchan – 1401 sp. Gallus de Somos, rektor kostola P. M. de Zuchan – 1402 sp. Dominik Mikuláš – 1417 sp. Anton – 1469 sp. Szentpéteri Dávid – 1559 sp. Chemy Mikuláš – 1559 sp. Prossy Ambróz – 1671 Révay Štefan – 1673 Jelenffy Ladislav – 1675-1679 Hasprunkay Andrej – 1681 Mednyánszky Jonáš – 1681 Vogislavský Eustach – 1688 Mariássy Ján – 1688 Lovíškovič Štefan – 1697 Štrelovič Ján – 1709 Hanzel Matej – 1711 Filovič Pavel – 1727 Chylko Ignác – 1729 Lehotkay František – 1737 Kračún Jozef – 1737 Thaller Martin – 1750 Bernolák Ján – 1755 Kumpár Andrej – 1775 Rutkay Štefan – 1802 Valášek Ján – 1822 Steinlechner František – 1838 Schimo Jozef – 1864 Bursák Štefan – 1867 Pavlovič Jozef – 1905 Uhrín Ján – 1931 Grnáčik Jozef – 1938 Bárdoš Michal – 1945 Zjara Vojtech – 1959 Horváth Jozef.

Poznámky:
Pramene: HD, CV 1702, 1754, 1779, 1803.
Maď. Szucsány.
1. R. 1285 bol majiteľom Sučian Miko, syn Detrichov. R. 1321 sa spomína „castrum Swchan“. R. 1390 nariadil kráľ Žigmund, že Suchanci sa majú súdiť vlastným súdom. Medzí zemepánmi sa spomínajú Matej de Czacza, Thuróczyovci, Nyáryovci, Hussárovci, Szunyogovci Szenyeiovci, Törökovci.
2. K sučianskemu panstvu patrili osady Krpeľany, Nolčovo, Konské, Šútovo, Kraľovany.
3. Štefan, plebán de Zuchan vyplatil výberčím páp. desiatku tri fertony striebra.
4. Majster si zhotovil na kostole nápis: „Joannes Kalina, die 6.Julij A. D. 1590“
5. Požiare veľmi sužovali Sučancov. R. 1424 im zhoreli výsadné listiny. Požiare boli v r. 1763, 1774, 1858, 1884, 1889, 1911, 1946 a iné.

Z kroniky:
R. 1702 bolo v Sučanoch 1224 duší, z toho len 57 kat.
R. 1559 kapitán Pavel Nyáry, keď sa vrátil vyliečený z ťažkého poranenia v tur. vojne z V. Varadína, venoval kostolu pozemok a plodiny. Aj vzácny strieborný kalich. Tento dovolil BBB Makay zameniť Jánovi Révayovi za iný.
V CV 1559 sa uvádza, že kostol má dva tituly. Jeden P. Márie a druhý sv. Žofie. Neskoršie sa uvádza len jeden titul.
Po požiari kostola r. 1763 postavili terajší štýlový chór.
CV 1821 píše, že pri spovediach sa vyskytuje aj nemecká reč.
Tradícia hovorí, že Sučany ležali pôvodne za Váhom na mieste, ktoré sa volá „Hradiská“.
Na hrade sa našli peniaze z doby rímskej. /J. Žilka z min. S./
R. 1859-1876 sa konala výstavba železnice Košice - Bohumín.
R. 1359 sa píše o mýte na Váhu pri moste. Vtedy prišlo ku nepokojom medzi Sučancami a výberčím mýta zo sklabinského zámku.

Turany

Turany boli v minulosti významnou lokalitou, keď im r. 1397 poskytol Žigmund výsady podľa krupinského práva. Za to mali platiť 100 fl a 10 fl na vydržiavanie kráľa, keď sa bude zdržiavať vo Zvolene. Toto im mohlo dopomôcť k významnejšiemu rozvoju, ale ostali len dedinou. Zemepáni, ktorých bolo v histórii viacej, poslední boli Révayovci, sa postarali o to, aby dedina slúžila predovšetkým im samým. Občania sa zaoberajú poľnohospodárstvom a pracujú v miestnej továrni na spracovanie dreva.

Farnosť je starobylá. V páp. decimačných protokoloch sa vyskytuje pod menom „Arania“ /1/ V Pazmáňovom katalógu sa nenachádza. Reformácia sa sem dostala tak ako v iných turčianskych farnostiach. CV 1559 píše, že je tu F Tomáš, ktorý je síce ženatý, ale všetko zachováva po kat. CV 1560 však píše, že F je Ján, Poliak, o ktorom je pochybnosť, či bol ordinovaný a je asi sakramentár. Po týchto nasledovali už ev F. R. 1673 bol kostol vrátený katolíkom. Za tököliovcov a rákoczyovcov sa ho zase zmocnili ev. Od r. 1714 je stále v kat. správe, ale hmotné postavenie F bolo vždy labilné a keď sa zmenili pomery po r. 1848, bolo hmotné postavenie natoľko znížené, že F z takej dotácie nemohol vyžiť, preto od r. 1873 do r. 1899 ostala neobsadená a pridelená do Sučian. R. 1899 opravili budovy a fara je zase obsadená.

Patronát. V dávnej dobe musel byť kráľovský. Potom ho vykonávali zemepáni. V r. 1714–1723 obec. Potom Révayovci.

Kostol sv. Gála stojí uprostred obce na rovinke a je ohradený nízkym múrom. Bol pri ňom kedysi cintorín. Štýl poukazuje na ranú dobu gotickú. Rozmery: d. 18,60m, š. 9,50m, v. 7m. Svätyňa je obdialníková, preklenutá krížovou klenbou s rebrami. Pastofórium je jednoduché. Okná sú vysoké s lomeným oblúkom. Loď má drevenú povalu pôvodnej formy. Bola viackrát vymieňaná, posledne r. 1942. Teraz je zhotovená v kazetovej forme. Organový chór je drevený. Pred portálom bočného vchodu bola zhotovená kaplnka B. Srdca. Vo fronte stojí veža, ktorá mala v dávnej minulosti cibuľovitý krov. Teraz má len jednoduchú provizórnu striešku. Zvony sú vo zvonici, ktorá stojí v ohradovom múre. Sú dva.

Pôvod kostola. Kostol bol založený v dobe gotickej. F Bachta našiel pri oprave v kostolnom múre kameň s nápisom JOHAN KURAN A.1034 TURAN. Z toho začal súdiť, že kostol bol postavený na začiatku 11. st. Kameň dal zamurovať ku bočnému vchodu, aby bol viditeľný. Ja som kameň nevidel. O hodnovernosti tejto mienky však možno pochybovať: Jednak z arabských číslic, ktoré sa v 11. st. ešte bežne neužívali, jednak z priezviska, ktoré sa v tom čase ešte neužívali. Kuráň bol ev. F v T. Johan mohol byť jeho príbuzný, ktorý opravoval kostol a tak mohol zvečniť svoje meno a rok. Potom by letopočet bol 1634. Číslica 6 sa ľahko zamení za 0. Keďže kostol stojí v dedine, bol vystavený pohromám požiarov a viac razy zhorel. R. 1708 zhorel, preto faru obsadili len r. 1713. R. 1796 znova zhorel. Opravili ho len biedne, lebo CV 1821 píše o ňom ako o „ecclesia desolatissima“. Pri tom požiari boli zničené aj zvony. R. 1829 sa prelomil počas bohoslužieb trám a spadol medzi farníkov. Bolo veľké šťastie, že to skončilo iba s troma ľahko ranenými. Po požiari venoval spišský biskup Pavel de Réva do kostola starý gotický oltár, neznámo z ktorého kostola spišskej diecézy. Doviezli ho na plti. Oltár, ktorý slúži ako hlavný, je krásne dielo gotického rezbárstva. Od r. 1942 bol kostol opravovaný a doplňované boli náležitosti, takže dnes sa môže o ňom povedať: „ecclesia elegans“. Svätyňa bola ponechaná v starobylom vzhľade, loď však pôsobí dojmom dnešného sveta. Neni to vzhľad katedrály, lebo kostol je len dedinský, ale je v ňom príjemne a dôstojne. Zhotovená bola povala, chór, dlažba a lavice. Steny v kostole boli obložené doskami z červeného smreka. Je vybavený elektr. svetlom a kúrením a novým organom.

Fara je postavená r. 1899, v prítomnej dobe opravená a prispôsobená modernému bývaniu.

Farári:

Medzi 1332-1337 sp. Tomáš – 1559 sp. Tomáš – 1560 sp. Ján – 1673 Mariássik Ján – 1681 Jaszlóczy Matej – 1684 Mariássy Štefan – 1684 Rahay Ján – 1694-1695 Zlínsky Ján – 1698 Rudnay

Juraj – 1701 Sluka Štefan – 1704 Maršovský Andrej – 1713 Rajecký Ján – 1719 Chynoráni Juraj – 1724 Hradecký Ján – 1730-1733 Tomkay Ján – 1737 Husár Pavel – 1772 Medzihradský Pavel – 1774 Vince Ján – 1777 Rutkay Pavel – 1788 Valentíni Jozef – 1791 Kraus Ferdinand – 1801 Hepner Anton – 1804 Horecký Ignác – 1840 Bachta Ján – 1847 Pausch Karol – 1873 administrovali sučianski F – 1899 Lábay Ferdinand – 1933 Poláček Jozef – 1937 Bobrovský Ľudovít – 1939 Raniak Ján – 1942 Slivka Ján – 1947 Schrott Ladislav – 1961 Strmeň Ladislav.

Poznámky*

Maď. Turán.

1. Arania, meno, ktoré sa píše v páp. protokoloch decimy, sa od Ortvaya aplikuje na Turany. Podľa tohto by bol mal bohatú faru, keď zaplatil 2 marky a 11 groší desiatku za faru.

Z kroniky:

Titul kostola je dosť zmätený. CV 1559 a 1560 udávajú, že kostol mal titul sv. Mikuláša. Odkedy sa stal s. Gallus patrónom, neni známo. Snáď od r. 1732, keď biskup František Mednyánszky ho konsekroval.

Hlavný oltár je dielom niektorého žiaka Pavla z Levoče. Bol zhotovený v prvej polovici 16. st. Hovorí sa, že bol v súkromnej kaplnke spišského prepošta. Ale je na to príliš veľký. R. 1805 ho spišský biskup barón de Réva daroval kostolu. Bol z rodiny patrónov kostola. V skrini je socha sv. Kataríny. R. 1961 oltár odborne konzervovali. Barokový tabernákul odstránili a dali novogotický.

R. 1367 sa spomínajú Turany v rodovom mene Martinus de Turan.

R. 1300 kostol už stál, ako dosvedčujú staré listiny.

R. 1708 kostol zhorel. R. 1796 zhorela polovica obce aj kostol so všetkým zariadením, takže ostali iba holé múry. Roztavili sa aj dva zvony.

R. 1802 bol kostol renovovaný.

R. 1803 patrón daroval organ so 6 mutáciami.

R. 1804 pukol zvon. Preliali ho iba r. 1836.

R. 1829 spadol trám na ľudí. Stalo sa tak preto, lebo renovácia bola zle prevedená, dažďová voda tiekla na trám, ktorý zhnil.

CV 1821 píše, že turiansky kostol je zo všetkých v Turci najspustnutejší.

Murovaná fara bola postavená za F Husára.

Hodiny na veži boli už pred požiarom r. 1796. Tie zhoreli, nové inštalovali r. 1845. Zhotovil ich Štefan Sztaho z BB za 600zl.

R. 1899 prišiel F Lábay. Začala sa stavať fara. Starú bolo treba zbúrať, lebo bola ruina. Na novú faru použili peniaze BBB, kapitály kostola a fondov. F za ten čas býval v hosp. budovách, lebo nemal domácnosť. R. 1900 bola už hotová.

R. 1902 bola postavená škola.

R. 1913 organ je zlý, cirkevníci hľadajú možnosť nového.

R. 1916 rekvirácia zvonov. Vzali dva váhy 273 a 103kg.

R. 1934 bol objednaný zvon u Rudolfa Pernera v Suchom Vrbnom váhy 221kg za 4.667 Kčs.

R. 1936 cirkev si dala intabulovať patronátnu ťarchu na majetok rodiny Révayovskej vo výške 50.000 Kčs.

R. 1939 sa pokúsili o nový organ, ale vyšlo im len na harmónium.

R. 1943 veľká oprava kostola: povala, lavice, prístavba.

R. 1950 nový organ bol postavený.

R. 1955 oprava a modernizácia fary.

Turčiansky Ďur

Je najmenšia turčianska obec.
Farnosť je však starobylá. Spomína sa v páp. decimačných protokoloch /Nicolaus Sancti Georgii de Tocz – Torti nitr. AD zaplatil 6 gr./ Je uvedená aj v Pazmáňovom katalógu. Keďže je taká malá, možno sa domnievať, že kostol stál tu pre viac okolitých osád. Obec vznikla neskoršie. Farský pozemkový fond bol tu domíniom.
Patronát. CV 1559 a 1560 píšu, že bolo viacej zemianskych patrónov. Posledný patrón bola univerzitná základina.
Kostol sv. Juraja stoji na vŕšku nad obcou. Ohradený je múrom a je pri ňom cintorín. Rozmery: d. 24,60m, š. 11,10m, v. cca 9m. Svätyňa je zakončená polkruhovou stenou. Víťazný oblúk je polkruhový. Loď je obdialníková, zaklenutá pruskou klenbou, ktorej nosné pásy stoja na vnútorných pilastroch. R. 1897 bola veľká renovácia, pri ktorej odstránili starý drevený chór a postavili nový. /1/ Okná má maľované. /2/ Vo fasáde stojí veža, ktorá má ihlancovitý krov. V nej sú tri zvony, jeden starobylý cca 600kg, druhý 170kg a tretí oceľový 35kg. Pod kostolom je malá krypta na pochovávanie farárov. Lavice sú staré, vyrezávané. Hlavný oltár je mobilný, retabló má na stene, renesančného štýlu. Zvláštnosťou kostola je, že patrocínium sa koná na prvú nedeľu po sv. Michale.
Pôvod kostola. Je známo, že tu bol pôvodne malý kostol. R. 1602 ho rozšírili. Neni známo na čí náklad sa tak stalo, lebo arcibiskupské sídlo v Ostrihome bolo vtedy uprázdnené a neni presne známo, kto užíval kláštorské domínium. Patrónmi kostola boli zemania Abramovej, Polerieky, Laclavej a Moškovca. Keď jezuiti zaujali prvý raz domínium, katolicizovali aj kostol, proti čomu protestovali zemania, ktorí prijali lut. vieru, ale Rudolf II. r. 1600 potvrdil katol. držbu. V tom čase sa jezuiti z Turca odsťahovali. Keď blesk zapálil kostol, renovovali ho v terajšej podobe.
Kostolík sv. Kozmu a Damiána na vŕšku Polík, pri Abramovej je starobylý. Rozmery: d. 13m, š. 6,50m, v. 5m. Vôkol neho je cintorín. Svätyňa je štvorcová, zaklenutá gotickou klenbou, ktorej rebrá sa pretínajú vo svorníku. Víťazný oblúk je lomený. Loď má rovnú drevenú povalu. Hlavný portál je gotický, aj vedľajší, ale ten je zamurovaný. Okná sú úzke s lomeným oblúkom. V priečelí je veža, postavená r. 1926.
Pôvod kostola. Podľa hodnoverných záznamov bol tento kostolík ako cintorínový postavený v 14. st. R. 1375, deň po Márii Magdaléne ho Jakub, biskup makarienský a sufragán OAB posvätil. /SchH s. 263/ V dobe reformácie ho držali evanjelici.
V Ležiachove je kaplnka sv. Jána Krst. z r. 1817.
V Slovanoch je kostolík sv. Michala, postavený r. 1896.
Fara je postavená v 18. st., stará, nehygienická, ktorá by potrebovala skorej zbúranie ako generálnu opravu.
Farári:
Medzi 1332-1337 Mikuláš /Jakub/ – 1360 sp. Jakub – 1375 sp. Ondrej – 1423 sp. Ján – 1518 Ján – 1559 sp. Daniel – 1560 sp. Leonard – 1620 administrovali pátri SJ – 1628 Sanicius Ján – 1660 Antali Juraj – 1672 Radossani Michal – 1685 Vác Juraj – 1689 Andrassovics Ján – 1690 Raukay Štefan – 1691 Uzseróczy Matúš – 1692 Fančovič František – 1699 Jaszlóczy Jakub SJ – 1711 Terpalík Ján – 1712 Bánóczy Juraj – 1730 Plavec Mikuláš – 1733 Podivínsky Pavel – 1745 Hoffer Ján – 1746 Tholt František – 1750 Lackovič Jozef – 1751 Brankovič Pavel – 1752 Piaček Ján – 1763 Štekláč Jozef – 1772 Vicen Michal – 1780 Baroš Peter – 1790 Skulteti Juraj – 1806 Bauer Juraj – 1813 Fürbier Ferdinand – 1838 Belányi Ján – 1841 Listsák Ondrej – 1856 Országh Ján – 1888 Vojtuššák Karol SF – 1891 Fukas Jozef – 1924 Pánik Jozef – 1929 Kramár Karol – 1931 Grnáčik Jozef – 1941 Bárdoš Michal – 1943 Várnai Vojtech – 1948 Kráľ Ladislav – 1956 Hromádka Ladislav – 1959 Marek Miroslav – 1962 Hatala Valentín – 1975 administruje sa z Kláštora.

Poznámky:
1. Chór má koľajnicovú konštrukciu s tehlovou klenbou. V tom čase boli renovované aj oltáre Jozefom Dobrotom.
2. Maľované okná boli zhotovené r. 1900. Za vojny ich zničila streľba. Opraviť ich dal Várnai za 10.800 Kčs.

Z kroniky:
R. 1878 F Országh na svoj náklad dal vysadiť vŕšok okolo kostola rozličnými drevinami.
R. 1878 pri kopaní základov pre humno našiel sa hrniec so 1171 kusmi rozličných mincí z doby Leopolda I. Tento poklad odhadli hodnotou 140 zl a 3 gr.
R. 1898 bola po mnohých rekurzoch reparovaná fara, ale zle. Je to temnica.
Ďurský kostol sa spomína r. 1375. Fejér CD IX, 15, 64, 66.
Polík. R. 1375 vydal Jakub, biskup, vikár OAB potvrdenie, že na žiadosť zemanov z Polerieky a Bobrovníka vysvätil kaplnku sv. Kozmu a Damiána s podmienkou, že cirkevne budú poslušní F vo Sv. Ďure, ktorý bude tu dva razy týždenne odbavovať bohoslužby a že kaplnke darujú pozemky a jednu kúriu pri nej. R. 1443 vyzval kráľ Žigmund turč. konvent, aby vyšetril sťažnosť svätoďurského F Jána proti rodine Davidovcov vo Sv. Petre, ktorá sa protiprávne zmocnila pozemkov kúrie, darovaných spomenutej kaplnke. Sťažnosť bola vyšetrená s tým, že je opodstatnená. Dr. Trochta: Zoznam fár.

Turčiansky Michal

Počiatok obce je spojený s farnosťou sv. Michala. Na počiatku tu stál osamelý kostol pre okolité osady. Pri ňom sa vyvinula obec. R. 1264 Mike, zvolenský župan, na rozkaz kráľa Belu IV. v chotároch hájskom, diviackom a nedozorskom vykrojil pre kostol sv. Michala po štyridsiatich jutrách pozemkov, spolu jedno poplužie. /1/ Majiteľom sa to nepáčilo a nielen proti tomu protestovali, ale dlho sa bránili. Z listín spišského kráľovského sudcu Jakuba je jasné, že kostol ani v r. 1374 a 1391 nemohol spokojne užíval výnos zo zemí, lebo tomu bránili zemania týchto osád. Spor sa obnovil ešte r. 1418, keď ho riešil Imrich Bubek, dvorný sudca kráľa Žigmunda. Vtedy robili obhliadku sporných pozemkov. /2/ Farnosť oplývala pozemkami, preto zo závisti si radi susedia chceli niečo z nich privlastniť. /3, 4/

Farnosť je starobylá, patrila pod jurisdikciu AD. Protokoly páp. desiatku 1332-1337 uvádzajú plebána Johanna /Jakuba/, za ktorého zaplatil desiatok Ján z Mošoviec v sume 2 marky a 12 gr. V Pazmáňovom katalógu sa volá Szent Mihály secundo. Pôvodne sa písalo len o fare a kostole pre tri dediny /Háj, Diviaky a Nedozor/. Názov svätomichalskej osady sa vyskytuje od r. 1368 /Possessio Szent Michal, alias Nadaser/. Listina o spomenutom spore je v archíve turč. konventu z r. 1418, obsahuje odpis listín z r. 1264, 1374 a 1391. F, ktorý viedol obranný spor, majetok obránil proti nápadníkom. /Trochta: Zoznam stredovekých farností. Strojopis SAV/ Za reformácie zaujali kostol ev. a držali ho s prestávkami sto rokov. Od tökölyiovcov patrí katolíkom.

Kostol sv. Michala stojí na kopčeku blízko cesty na severnej strane obce. Vôkol neho je cintorín, do ktorého sa aj teraz pochováva. Ohradený je múrom. Svätyňa je polygonálna. Rozmery: d. 7,60m, š. 7,60m. Má gotickú klenbu, ktorej rebrá sa zbiehajú hviezdicovite do svorníka s reliéfom Baránka a na stenách stoja na hlaviciach. Víťazný oblúk je lomený. Loď mala pôvodne drevenú povalu. R. 1750 ju zaklenuli valenou klenbou s lunetami nad oknami. Stojí na vnútorných oporných pilieroch. Loď má rozmery: d. 16,60m, š. 7,80m, v. cca 7m. Okná majú gotickú kružbu a dvere lomený oblúk. Hlavný portál je však prestavaný v neskoršej dobe. Oltár bol pôvodne drevený, r. 1891 postavili murovaný. Hlavný oltár je barokový. Krstiteľnica má podobu kalicha, ozdobená ľaliami, v polovici zamurovaná do steny. Vo fronte stojí masívna veža, vysoká 34 m, s peknou barokovou helmicou. V nej sú štyri zvony na dubovej stolici z r. 1690.

Pôvod kostola. O zakladateľovi kostola neni nič známo. Štýl poukazuje na neskorú gotiku. V archíve Kremnice sa nachodí listina, z ktorej by mohlo vyplývať, že terajší kostol stavali na mieste staršieho niečo pred r. 1634. /7/

Kaplnky:

Diviaky

V kaštieli grófskej rodiny Pongráczovcov bola privátna kaplnka. R. 1891 dala grófka postaviť v záhrade kaplnku. Posvätil ju jej brat novomestský prepošt Viliam Pongrácz.

Vieska

Stála tu kaplnka Kráľovnej anjelov. R. 1803 ju BBB Zerdahelyi dovolil zbúrať. Oltár preniesli do kostola v Ivančinej.

Dubové

Stál tu kedysi drevený kostol sv. Filipa a Jakuba, ktorý r. 1763 zhorel. Hoci mal pozemkové fondy, nový nepostavili, len r. 1895 postavili zvonicu s jedným zvonom.

Ivančiná

Tu bola kedysi farnosť. Je vedená v páp. dec. protokoloch: Nicolaus, sacerdos Sancti Johannis de Turcz. Far. benefícium cenil na marku a zaplatil 6 gr. CV 1559 ju spomína pod menom Iwanka. Diplomatár famílie Vladár uvádza r. 1497 kňaza Stanislava. HD uvádza r. 1539 Emericha Štvrtáka. CV 1560 píše „Iuanka“, kde je patrón Zarkand a kňaz Imrich. Za reformácie vzali kostol ev., r. 1673 ho museli vrátiť.

Kostol sv. Jána evanj. stojí nad potokom Konotopa. Bol postavený v ranogotickej dobe. Svätyňa je

štvorcová, zaklenutá krížovou klenbou s rebrami. Je tu pastofórium so železnou mrežou. Loď je obdialníková, s rovnou drevenou povalou. Sakrestia je poschodová. R. 1890 zhorel aj s vnútorným zariadením. O jeho reštauráciu sa postaral mošovský F Mózer. Vtedy kúpili aj dom J. Kubíka, ktorý bol príčinou požiaru, a kostolný dvor rozšírili. Roku 1920 bol taký schátralý, že ho úradne zatvorili ako ohrozujúci bezpečnosť, ale o dva roky ho otvorili.

Patronát. V minulosti bola s patrónmi celá konfúzia. CV 1754 uvádza že sa za patrónov hlásili J. Nyáry, L. Révay a rodiny Platthyovcov, Raksányovcov, Zorkovskovcov, Kevickovcov, Vladárovcov, Čepčáňovcov a páni z Paraštinej, ktorí všetci tvrdili, že pozemky fondu kostola a fary sú vykrojené z ich majetku. Posledný patrón bol Tomáš Pongrácz, ktorý bol veľmi starostlivý a obetavý.

Farári:

1264 spomína sa kňaz kostola sv. Michala – medzi r. 1332-1337 spomína sa plebán Johannes – 1360, 1369, 1374 sp. Tomáš – 1391 a 1405 sp. Michal – 1418, 1430, 1440 sp. Peter – 1502 sp. Pavel – 1491 sp. Tomáš – 1559, 1564 sp. Fábry Juraj – 1673 Körmendy Juraj – 1675 Skerlec Juraj – 1688 Gersich Ján – 1690 Ivanič Ján – 1696 Brezáni Ján – 1697 Kardoš Ján – 1727 Jakubek Štefan – 1737 Kršák Šimon – 1744 Vajay Pavel – 1755 Istvánffy Michal – 1794 Urbanovský Jozef – 1798 Miškovič Ernest – 1827 Žilinský Adam – 1840 Čillík František SF – 1840 Adamovich Juraj – 1872 Schultheis František SF – 1872 Pausch Karol – 1891 Duchoň Emil SF – 1891 Sófa Karol – 1915 Jung Silvester – 1946 Tonhäuser Ignác – 1951 Sliačan Leonard – 1959 Šimunek Anton – 1960 administruje sa z Mošoviec a Turč. Teplíc

Poznámky:

Maď. Turóczszentmihály

Pramene: HD, CV, SchH, NSP

1. Fejér CD IV, 3,255 – V, 2,1872.
2. Župan Mike poslal na vyznačenia majetku kostola Vidaša s Jankom a Kojslavom, ako svojich dôverníkov. Matunákov zápis v HD.
3. Šikura: Miestopisné dejiny Turca.
4. F Fábry sa ponosuje na Juraja Rakovského, že mu zobral lúku. Bucko: M. Oláh a jeho doba s. 145.
5. Péterffy: Concilia II, str. 269.
6. Obrazy venovala grófka Pongráczová. Pôvodné boli maľované primitívnou rukou.
7. V kremnickom finančnom denníku našiel Matunák tento zápis: „1634.7.-28. oct.: Einer neuen Kirchen zue St.Michaelij zue einerHilff Steuer verchol worden fl. 1.“

Z kroniky:

R.1855 evanjelici si tu postavili zvonicu.

15. jan. 1859 bolo pocítené silné zemetrasenie večer o 8.hod. Farár stál pri stole, ktorého keby sa nebol chytil, bol by vari spadol. Otras bol len jeden. Na druhý deň sa v slabšej intenzite opakoval.

Turčiansky Peter

Tichá, utiahnutá dedinka leží na úpätí Malej Fatry. Obec sa spomína v listinách prvý raz r. 1309, keď Karol Róbert daroval územie Tomášovi synovi Dionýzovmu. Tomáša vyhnal Matúš Trenčiansky. R. 1325 však získal všetko nazad a jeho práva boli potvrdené. R. 1327 sa konala obchôdzka chotára, pri ktorej sa spomína už aj kostol. /1/ Kráľovná Mária darovala posesiu Dávidovi, synovi Pavla z Hostí. Tento založil zemiansku famíliu, ktorá bola dlho patrónom kostola./2/

Farnosť je starobylá. V decim. protokoloch neni síce ešte zistená, ale Pazmáňov katalóg ju pozná pod menom Szent Péter. Patrila pod jurisdikciu nitr. AD. /3/ Za reformácie odpadla od cirkvi a stala sa strediskom agitácie novej viery. /6/ R. 1675 sa vrátila katolíkom, ale tököliovci vyhnali kat. F, takisto aj rákoczyovci. Od r. 1709 je kat. ale ako vidno zo zoznamu F, títo sa často striedali.

Patronát. Niektoré CV hovoria, že patronát drží rodina Dávidovcov, iné hovoria, že niet patróna. Asi od r. 1860 patronát celkom zanikol.

Kostol sv. Petra stojí na vŕšku nad obcou. Vôkol neho je cintorín, ohradený živým plotom, do ktorého sa ešte niekedy pochováva. R. 1782 bol zriadený spoločný cintorín. Svätyňa je štvorcová, má jednoduchú gotickú krížovú klenbu s rebrami. Loď je obdialníková. Pôvodne mala drevenú povalu, teraz je preklenutá krížovou klenbou, ktorá stojí na vnútorných pilastroch. Rozmery: d. 18,5m, š. 6,6m, v. cca 7m. Okná boli povodne uzučké, z ktorých jedno ostalo vo svätyni. Ostatné okná zväčšili. Pastofórium má mriežkové dvierka a pod ním je piscina zvláštnej formy. Na severnej strane kostola bol karner, ktorý vyprázdnili a premenili na kaplnku. Organový chór je drevený. /4/ Schodište má zvonku. Pod kostolom sú dve krypty, jedna rodiny Dávidovej, druhá Révayovej. Veža stoji v priečelí. Má drevenú, doskami zašalovanú nadstavbu, v ktorej sú zvony, jeden starý, dva nové. Vnútorne bol kostol obnovený a okrášlený po druhej vojne. /5/ P© odstránení kostnice sa priestor k. zväčšil. Zhotovený bol mramorový oltár s ónyxovým tabernákulom. Retabló ostalo barokové na stene. Starý oltár umiestnili v kaplnke. Položili novú keramikovú dlažbu a kostol vymaľovali.

Pôvod kostola. Podľa štýlu vznikol v ranej dobe gotickej. Jedna CV píše, že bol postavený r. 1104. To však nemá objektívneho podkladu. Súpis pamiatok, zv. III. uvádza, že bol postavený v r. 1309 – 1327. Trochta v zozname fár, strojopise SAV píše, že r. 1327 a 1405 sa uvádza ako farský kostol filiálky Valče.

Vo fil. dedinách niet kostola ani kaplnky, CV však píle, že v Trebostove bola akási kaplnka, ktorá zmizla bez stopy, keď Révayovci odpadli od kat. cirkvi.

Fara bola do r. 1788 drevená. T. r. postavili murovanú, ktorá stojí doteraz. Bola viackrát renovovaná. SF Majer ju dôkladne modernizoval.

Farári:

1360 sp. Mikuláš – 1559 sp. Cytharetus Tomáš – 1675 Hlaváč Jakub – 1681 Rebkay Ján – 1688 Liskovič Martin – 1692 Bojoni Ondrej – 1694 Karacsay Ján – 1696-1698 Modray Ján – 1702 Kinceľ Michal – 1704-1706 Izakovič Pavel – 1709 Tomka Ján – 1716 Plavec Mikuláš – 1730 Báthy František – 1732 Palugyay Ján – 1735 Belluš František – 1740 Trencháni Ján – 1745 Dlabáč Daniel – 1749 Rissko Martin – 1752 Kumpár Andrej – 1756 Valenta Juraj – 1760 Podhorský Pavel – 1760 Madočáni František – 1762 Pighety Ján – 1764 Fontáni Michal – 1768 Beňovský Jozef – 1770 Trokan Matej – 1773 Ivanič Štefan – 1775 Uhlárik Jozef – 1779 Schira Michal – 1786 Hampl Mikuláš – 1788-1806 administrovali faru pátri františkáni: Chrysostom Paulušík, Ján Schvelner, Ladislav Spal, Gerard, Bonifác Urbanovský, Václav Schalsa, Kanút Hodás – 1806 Čermák Andrej, svetský kňaz – 1809 Holéry Imrich – 1815 Jakubík Jozef – 1822 Pátek František – 1827 Listsák Andrej – 1829 Hauser Juraj – 1855 Riedl Alojz – 1867 Cimbora Karol SF – 1867 Vohland Jozef – 1871 Dubnický Jozef – 1878 Reiprich Anton – 1884 Uhlárik Ján – 1892 Bátor Matej – 1941 Slivka Ján – 1945 Leitmann Anton – 1959 Šimunek Anton – 1962 Lang Pavel – 1967 Majer Stanislav – 1971 Miartuš Anton.

Poznámky: Maď. Turóczszentpéter.

Pramene: HD od 1810, CV, súpis dôchodkov turč. fár z r. 1754.
1. Šikura: Miestopisné dejiny Turca.
2. SchH.
3. Péterffy: Concilia II, s. 269.
4. Organ pozri do katalógu organov.
5. Postaral sa o to F Leitmann z milodarov farníkov.
6. Bucko: M. Oláh a jeho doba.
7. Slabá hmotná dotácia ich k tomu nútila. Uhlárik celé žalospevy písal biskupovi o svojej biede. Len Bátor, skromný človek, tu vydržal 50 r. R. 1754 bola fara dôchodkovo jedna z najslabších.
8. Kazateľov pozri do dodatku.

Z kroniky:
Jedna CV tvrdí, že kostol bol postavený r. 1104 a päťkostolský biskup Pavel Dávid ho dal renovovať. SchH však na to poznamenáva, že na prvé tvrdenie niet dôkazov a renovácia sa mohla stal 1625, kedy sa stal P. Dávid biskupom. Pri tom všetkom sa však Petrania pridŕžajú tohoto dátumu a r. 1904 konali veľkú slávnosť na pamäť 800 ročného trvania kostola. Na pamiatku toho kúpili transparentný obraz sv. Petra. Zhotovila ho Gida Waltherrová.
R. 1876 skončilo sa pochovávanie pri kostole. – 1884 zhorelo farské humno. – 1892 je stav kostola taký biedny, že je viac na pohoršenie ako na pobožnosť. – 1899 gróf Nyáry postavil kaplnku na pamiatku svojej dcéry Emmy. – 1925 čeľadník F. Blahút zo Z. Klina podpálil z pomsty farské budovy hosp. – 1932 na pamäť kňaz. jubilea Bátora bol kostol vymaľovaný. – 1956 bola do kostola zavedená elektrika.

Turčianske Teplice

Farnosť bola najpred v Háji. Prvá písomná správa o ňom je z r. 1281, keď Ladislav Kumánsky daroval „villu Gay“ komesovi Petrovi, synovi Mikeho za služby a vynikajúceho koňa. /1/ R. 1264 dal vykrojiť panovník v jeho chotári jedno poplužie zeme pre michalský kostol. /2/ Meno obce sa odvodzuje od zemianskej famílie „Gay“, ktorá hrala v stredoveku popredné miesto. K hájskemu panstvu patrili chotáre obci Čremošné, Dolná a Horná Štubňa a Turč. Teplice. V 15. st. gayovci vymreli. Potom nastali dlhé súdne spory medzi nápadníkmi na dedičstvo. Nakoniec to vyhralo mocné mesto Kremnica, ktoré sa zmocnilo celého panstva. /3/ Kúriu premenili na pivovar. R. 1908 pivovar zrušili a schátralé budovy zbúrali.

Farnosť je starobylá. Spomína sa v páp. decim. protokoloch. R. 1340 sa spomína kňaz „de Gay“. Snáď to bol len pomocný kňaz pri kuriálnej kaplnke, lebo 7. mája 1381 v Žiline Demeter, kardinál, administrátor OAB a kráľovský kancelár povolil Dominikovi, Petrovi a Antonovi, synom Močka Hájskeho, aby, keďže ich farský kostol sv. Michala skoro na míľu leží od ich príbytku a v nepriaznivom počasí nemôžu prísť do chrámu, aby si mohli dať slúžiť omšu od svojho F, alebo K. /Matunák CDK/. V Pazmáňovom katalógu neni vedená. /4/ V 16. st. bola tu už stála farnosť, ktorú zaujali ev. Držali ju do r. 1663, kedy ostala katolíkom, ale r. 1664 umučili F Portitorisa. R. 1674 je tu znova kat. F. Za tökölíovcov a rákoczyovcov sa jej zmocnili ev. Od r. 1709 je definitívne v správe katolíkov. Významná zmena sa stala r. 1974, kedy sa sídlo farnosti prenieslo do Turčianskych Teplíc. Háj ostal filiálkou.

Patronát vykonávali Hájskovci, po nich Kremnica.

Kostol bývalý farský, sv. Kozmu a Damiána stojí v Háji v strede dediny. /5/ Je ohradený múrom a pri ňom bol v minulosti cintorín. Rozmery: d. 17m, š. 16m, v. 4,70m. Nemá charakter jednotnej stavby. Je tam gotika a prvky neskoršej stavby. Svätyňa je obdialníková, zaklenutá. Víťazný oblúk oddeľuje trojlodie. Jeho klenba stojí na hrubých pilieroch. Vzadu je drevený organový chór. Veže je vysoká 25m a v nej sú dva zvony. Hlavný oltár je barokový.

Pôvod kostola. CV uvádza r. 1454, kedy bol kostol postavený. Keďže bolo dané povolenie držať služby božie Hájskovcom už r. 1381, musel tu byť nejaký kostol už predtým. Kostol zväčšili na terajšiu veľkosť r. 1671 a 1729 ho zaklenuli, lebo mal len drevenú povalu.

Kostol sv. Anny **v Dolnej Štubni** stojí pri ceste. Nebol pri ňom cintorín. Svätyňu má uzavretú polkruhovou stenou. Víťazný oblúk je polkruhový, loď obdialníková. Celý je zasklepený. Múry sú masívne. Vzadu je drevený organový chór. Dlažbu má doskovú. V priečelí je veža s ihlancovitou helmicou. V nej sú dva zvony. /7/ Jediný oltár je barokový s obrazom ov. Anny. Kazateľnica je kamenná.

Pôvod kostola. Postavila ho Kremnica r. 1596. Hneď ho zaujali ev. a spravovali z H. Štubne. Po zrušení ev. fary pripadol k Háju. R. 1676 zhorel a bol dlho bez strechy. R. 1694 vyslalo mesto Valentína Kaisera, aby ho opravil. Oprava šla asi pomaly, lebo klenbu zhotovili iba r. 1701. R. 1742 sa robila nová renovácia.

Turčianske Teplice sú známe kúpele s teplými prameňmi. /8/ Spomínajú sa už r. 1281. V 17 st. sa tu schádzala odbojná uhorská šľachta a zemianstvo, ktorí tu v závetrí tajne osnovali tzv. Wesselényiho povstanie proti panovníckej dynastii. To keď bolo vyzradené, Habsburgovci potrestali vodcov smrťou a ostatných aj nevinných postihol bratislavský delegačný súd. V prítomnej dobe sú kúpele dobre navštevované. Význam Teplíc vzrástol, keď r. 1909 sem preniesli z Kláštora sídlo slúžno-dvorského úradu a vystavali novu budovu. Sídlo okresu sa zachovalo do r. 19... kedy ho spojili s martinským okresom. Vtedy preniesli z Kláštora aj učiteľský ústav.

Xenodochium je starobylé. Spomína sa už r. 1568 ako filiálka kremnického špitála. Arcibiskup Szelepcsényi ho obdaroval pozemkami, ktoré tu ako zeman vlastnil. Dom bol pôvodne drevený. Mesto Kremnica, ktoré vykonávalo jeho správu, r. 1776 postavilo murovanú budovu. Pri dome bola verejná **kaplnka**. V nej mal K týždenne slúžiť sv. omšu za banské a poľné požehnanie. Podľa CV Sv. Michala

z r. 1754 mal tak robiť michalský F. Odkedy funkciu vykonával hájsky, neni známo. R. 1881 mesto postavilo na budovu poschodie. Čoskoro ju však po zriadení okresu prevzali na účely politickej správy a starcov umiestnili v starom mlyne. Tradícia xenodochia však nevyhynula, lebo štát tu teraz postavil veľký dom pre dôchodcov.
Kaplnka sv. Jána Nep. je súčasťou tohoto xenodochia. Tvorí strednú časť domu. Svätyňa je vystavaná von z obdialníkového pôdorysu domu a loď je miestnosť v strede budovy. Na poschodí vedľa svätyne sú výklenky, ktoré slúžia ako chór.
Pôvod kaplnky. Bola postavená spolu s domom a r. 1766 benedikovaná. R. 197... ju spolu s domom odkúpili od súkromníkov a polovicu domu adaptoval F Hulla na účely farskej budovy. Teraz slúži ako náhražka farského kostola.
Fara v Háji bolo postavená r. 1770. R. 197... ju predal F Hulla na účel detskej škôlky v Háji a preniesol sídlo fary do Turčianskych Teplíc. /To bola dávna túžba B Škrábika, ktorá sa len po jeho smrti uskutočnila./
Farári:
1540 sa spomína kňaz posesie Goi – 1360 sp. Matej, či Martin – 1381 sp. Jakub, plebán de Hay – 1559 a 1560 sp. Ján – 1573 sp. Lányi Juraj – 1674 Duliš František, licenciát – 1664 zo mrel Portitoris Juraj martýr – 1676 Kračún Mikuláš – 1678 Andrašovič Ján – 1679 Skerlec Juraj – 1688 P. Barinka Julián OFM – 1689 Andrašovič Juraj po druhý raz, keď sa vrátil z vyhnanstva – 1691 Kolosi Juraj – 1693 Pažitný Ján – 1694 Formanai František – 1697 Lukačovič Juraj – 1700 Meglity Ján – 1701 Ludáni Peter – 1702 Sartoris Mikuláš, 1706 vypovedaný – 1710 Solčík Martin – 1712 Soblahovič Juraj – 1718 Jakubek Štefan – 1727 Zlatnický František – 1735 Pothurnay Adam – 1745 Trencsányi František – 1753 Thurn Michal – 1758 Boka František – 1781 Fleischer Samuel – 1782 Schira Adam – 1792 Peťko Andrej – 1795 Krajčovič Ján – 1800 Devald Ján – 1811 Remenár Martin – 1830 Hartyánsky Ján – 1842 Straka Juraj – 1846 Zeisel Ján – 1871 Luft Alojz – 1873 Schultheis František SF – 1874 Sófa Karol – 1891 Román Silvester – 1919 Stiffel Ján – 1947 Tonhäuser Ignác SF z T. Michala – 1952 Sliačan Leonard SF z T. Michala – 1955 Hulla Ján

Poznámky:
Najstaršie meno je Gay, potom Háj. Vyskytuje sa aj Hajhaj. Maď. Turóczliget.
Pramene: CV 1731, 1754, 1779, 1803, 1821, HD.
1. Fejér CD X,3,267.
2. 3. 4. Šikura: Miestopisné dejiny Turca.
5. Zakladatelia kostola týchto dvoch svätých lekárov vybrali za patrónov pre liečivé pramene v Tepliciach.
7. Jeden zvon zakúpili farníci, druhý mládež. – D. Štubňa mala v minulosti viac mien: Kuzmova Lehota, Mochkova Lehota, Lehotka. Dolná Štubňa je najmladšie meno.
8. R. 1351 sa spomína pod menom Thopolcha, 1402 Thermae Thurocienses. Do r. 1946 Štubnianske Teplice.
Ev. F pozri do dodatku.

Z kroniky:
R. 1532 Miestni občania na čele s richtárom zhabali cirkevné klenoty, 2 kalichy, monštranciu a 4 strieb. ampulky. Matunák: CDK.
R. 1573 F Juraj Lányi Prividský obvinil kremnický magistrát, že odobral pozemky a zamenil ich za iné. Podporoval ho VAD. Magistrát sa proti tomu ohradil a F musel opustil faru. Matunák: CDK.
R. 1604 na jar bočkajovskí hajdúsi vylámali kostol v Háji, ukradli 4 kalichy a mnoho iných vecí, ktoré si tu ľudia uschovali. Zajali dve bohaté rodiny, ktoré sa oslobodili, keď ich vojaci G. Tribella pri Bystrici napadli. Viedol ich Izák Sartoris, ev. kazateľ v Kremnici, ktorý zanechal cirkev a ušiel k povstalcom. Tí narobili velikej škody v Háji, niektorých občanov zabili. Ľud bol pohoršený a Sartorisa by bola mestská

rada odsúdila na smrť, keby nebol mal vynikajúcich protektorov.
Nový cintorín zriadili r. 1783. Teplický cintorín sa dostal trasy železnice. Vtedy zriadili nový cintorín.
R. 1787 bola ustanovená cirk. a polit. komisia, ktorá mala skúmať, či by sa v D. Štubni nemala zriadiť miestna kapl. stanica. Na komisiu bola zavolaná aj Kremnica. Rozhodli, že tá neni treba.

Valča

Valča patrila ku dŕžaviu turčianskej prepozitúry. V 13. st. sa volá Wolcz, Volcha, Volka. Obyvatelia sa zaoberali poľnohospodárstvom, niekoľkí olejkárstvom a šafraníctvom. Túto živnosť prevádzali aj v zahraničí. Nadobudli nielen skúsenosti, ale aj peniaze. Mohli žiť blahobytnejšie ako ostatní, preto ich domy sa líšia od ostatných.

Farnosť. Pôvodne bola prifarená ku Sv. Petru. V závetnej listine z r. 1405 sa uvádza: „plebanus ad ecclesiam Sancte Crucis in Valcz“. Bola to asi druhoradá farnosť, ktorú občas obsadzovali a podliehala Sv. Petru. Neskoršie, nevedno v ktorom čase ju prifarili ku kláštorskej farnosti. R. 1787 zriadili tu miestnu kapl. stanicu a r. 1806 systematizovali na faru. Pridelili k nej ako filiálky Benice a Príbovce, ktoré dovtedy patrili ku svätomarskej fare. Pre veľkú vzdialenosť od matkocirkvi tu už začiatkom 18. st. chceli zriadiť farnosť. Bol už menovaný aj F M. Kračún. /1/ Bol tu asi len krátko, lebo o jeho účinkovaní niet správ.

Kostol sv. Kríža stojí na stráni nad obcou. Je ohradený múrom a jeho západnú časť zbúrali a týmto smerom rozšírili cintorín. Rozmery: d. 22,30m, š. /v 3 lodiach/ 17m, š. stred. lode 5,90m. Nemá jednotného štýlu, lebo bol viac ráz prestavovaný. Pôvodná svätyňa obdialníkového tvaru bola rozšírená o prístavbu dĺžky 8,85m. Pôvodná svätyňa má jednoduchú krížovú klenbu. Prístavba má tiež krížovú klenbu vo dvoch poliach bez rebier. Stredná loď bola postavená spolu so svätyňou, má krížovú klenbu. Bočné lode boli postavené neskoršie, so strednou sú spojené prebúranými otvormi. Majú ozdobnú klenbu s napodobeninami rebier, aké boli v móde koncom 16 st. Okná boli ešte r. 1792 také úzke, že v kostole bola tma ako v jaskyni. Vtedy dali vybúrať terajšie. V priečelí západnej fasády stojí objemná veža /7x5,50 m/. Do 1792 bola vysoká len asi 5m, ostatná nadstavba bola drevená. T. r. ju vymurovali na dnešnú výšku. Je zakrytá ihlancovitým krovom. /3/ V nej sú štyri zvony. /4/ Hlavný oltár je novorománsky ako bočné. /5/

Pôvod kostola. Niet záznamov, kedy bol kostol postavený. Len na kaplnke Božieho hrobu je letopočet 1652, z čoho sa dá súdiť, že kostol už vtedy stál. Po druhej vojne bol kostol na náklad veriacich dôkladne renovovaný. Bol odstránený drevený chór, ktorý kryl polovicu kostola. Ponechali len pôvodný. Položili keramikovú dlažbu, nové lavice, elektrizovali kostol. Organ zväčšili a umiestnili do priestoru pod vežou. Kostol umelecky vymaľovali.

Príbovce

V roku 1949 bola tu zriadená expozitúra. Pozri Príbovce.

Fara. Keď bola zriadená miestna kapl. stanica, K býval v súkromnom dome. Faru postavili r. 1789. Pôda bola nekultivovaný svah, preto bolo potrebné do záhrady navoziť úrodnej zeme.

Farári

1705 Kračún Matej – 1788 Istvánffy Imrich, ktorý sa r. 1806 stal prvým F – 1826 Halabuk Ján SF – 1826 Budatínsky Samuel – 1829 Štefko Juraj – 1830 Sadliš Ján – 1840 Huszóczy Michal – 1846 Gaburjak Matúš – 1875 Demovich Bartolomej – 1883 Fukas Jozef – 1891 Vojtuššák Karol – 1914 Androvich Vojtech SF – 1914 Kianička Stanislav – 1940 Števek Viktor – 1950 Weiss Viliam.

Poznámky:

1. HD Kláštor pod Znievom a Némethy SP.
2. F dostal 300 zl. dotácie. Štolárne a lektikálne dôchodky si však ponechal kláštorský F Valentíny. Len po jeho smrti pripadli domácemu F. R. 1804 mu zlepšili dotáciu na 400 zl.
3. Pri stavbe veže sa stalo nešťastie, keď spadlo lešenie. Našťastie sa nič nestalo ani remeselníkom, ani šichníkom, murári sa zachytili na streche. Vežu vystavali na náklad kostolnej pokladne, lebo patrón nechcel hradiť náklady.
4. Jeden zvon kúpili r. 1922, ostatné r. 1923. Väčšinu nákladu venovali americkí Valčania, ktorí si štedro spomínali na domov.
5. Oltár a kazateľňa boli postavené r. 1905.

6. Nápis zneje: hoc sacrarium a fundamentis exstructum est opere ac studio Societatis Jesu

AN D
1562 96

Nad touto kaplnkou boli objavené fresky, ktoré boli pri prestavbe porušené, takže môžu byť o sto rokov staršie. Fresky sú konzervované.

7. SchH

8. Kaplnku v Beniciach postavil Michal Nagy, turčiansky župný notár.

Vrícko

Obec vznikla v 14 st., keď nemeckí kolonisti obsadili niektoré obce v Turci a v Hornej Nitre. Vrícko bola hospodársky najslabšia obec v Turci, lebo jej chotár sú len skalnaté stráne neúrodného poľa. Osadníci nemeckej národnosti si tu zachovali svoj osobitný dialekt a udržali sa tu do r. 1946, kedy ich väčšinu odsunuli. /1/ Keďže obyvateľstvo nemohla chudobná zem vychovať, chodili na roboty poľnohospodárske i iné do vzdialených krajov. Finančne nestáli zle a boli schopní kúpiť každý pozemok alebo dom, ktorý bol v okolitých dedinách na predaj. To aj robili. V kláštore bolo usadených niekoľko rodín. Za Slovenského štátu si žiadali už tu otvoril nemeckú školu. To bola stará obyčaj, že chodili do sveta a vracali sa domov len na krátky čas v zime. O tom píše F už r. 1820. Niektorí sa zaoberali aj známym olejkárstvom. Pre túto trvalú fluktuáciu bola pastorácia vo farnosti obťažná. Dnes je obec vyľudnená, lebo len málo nemeckých rodín tu ostalo a málo slovenských sa nasťahovalo.

Farnosť. V dávnej minulosti patrila ako filiálka ku kláštorskej farnosti. R. 1787 bola tu zriadená miestna kapl. stanica a r. 1806 farnosť.

Patronát vykonávala Univerzitná základina

Kostol sv. Bartolomeja ap. stojí na vyvýšenom mieste nad cestou uprostred obce. Vôkol neho je neohradený cintorín. Rozmery: d. 28m, š. 7,40m, v. 8m. Svätyňa je štvorcová, zaklenutá pruskou klenbou. Slúžila už pred zriadením farnosti ako kaplnka. /3/ V stene sú stopy, ktoré naznačujú, že tu bolo pastofórium. Víťazný oblúk je polkruhový. Loď má drevenú, omietnutú povalu. Väčšia časť lode bola postavená r. 1788, keď kostol zväčšovali. V zadnej časti je organový chór. Dlažba je kamenná, zarastená zelenou plesňou od vlhkosti. Nad priečelnou fasádou je drevená veža ako ozdoba. Zvony sú vo zvonici vedľa kostola, sú tri. Zvonica bola postavená r. 1825.

Pôvod kostola. Pôvodná časť kostola je starobylá. Niektorí archeológovia súdia, že keďže je svätyňa štvorcová, môže pochádzať z doby románskeho staviteľstva.

Fara. Keď prišiel prvý kaplán, býval v drevenej bývalej škole, kým nepostavili r. 1788 faru, ktorá slúži doteraz.

Farári:

1787 Scultéty Juraj, miestny kaplán, extrinitár – 1790 administrovalo sa z Kláštora – 1791 Urbanovský Bonifác OFM SF – 1797 mal nastúpiť Urbanský Jozef, keď nenastúpil, administrovalo sa z Kláštora – 1799 vrátil sa Urbanovský Bonifác – 1821 Jakubík Jozef – 1833 administrovali z Kláštora – 1833 sa po troch mesiacoch vrátil Jakubík – 1835 Etthofer Ján SF – 1838 Ulmann Anton – 1842 Čillík Jozef SF – 1843 Spiššák Ján – 1876 Janovský Ján – 1894 Komora Ján SF – 1894 Beníšek Imrich – 1898 Bresztyenszky Július – 1911 Burka Karol SF – 1912 Felix Július – 1932 Steinhübl Jozef – 1935 Prokein Anton – 1940 Damko Andrej – 1945 Škovránek Anton SF – od r. 1945 sa administruje z Kláštora pod Znievom.

Poznámky:

Nemecky Münnich – Wiese. Je odvodený pravdepodobne od toho, že tu mali mnísi turč. prepozitúry lúky. Maď. Turóczremete. Slov. meno bolo Vríckopole, odvodené od potoka Vríca, ktorý tade preteká. Teraz sa užíva „Vrícko“.

1. 1820 napísal F Jakubík, že Vríčania sú planí Nemci a Slováci. Ani nemecky, ani slovensky dobre nehovoria. Asi tretina mužov hovorí slov., ženy skoro žiadna.
2. F Janovský, ktorý nevládal obslúžil farníkov a vzal si na pomoc K, musel sa zriecť fary.
3. (*text chýba*)
4. B Lukáš Natali ostrih. vikár tu r. 1715 posviacal obnovený kostol a dva oltáre.
5. Zväčšenie kostola sa stalo na náklad patróna. Bolo hneď nedostatočné a r. 1825 na to F upozornil patróna, ale všetko ostalo doteraz nezmenené.
6. Kostol len veľmi pomaly zariaďovali. R. 1757 nemal organ.
8. Oltárny obraz namaľoval Jozef Murgaš, známy vynálezca v obore rádiotelegrafie, ktorý tu bol kaplánom.

Pramene: HD, rozličné schematizmy a Šikura: Miestopisné dejiny Turca.

Vrútky

Založenie Vrútok sa datuje do 13. st. Za feudalizmu patrili viacerým zemianskym rodinám. Po založení košicko-bohumínskej železnice r. 1870 sa tvárnosť tejto roľníckej obce premenila na nepoznanie. /1/ Miestni obyvatelia aj so svojimi zemianskymi armálesmi ustúpili a prišli noví. Cudzinci sa sem sťahovali v hojnom počte a zakladali si nové domovy. Boli to železničiari a robotníci z opravárenských dielní, ktoré tu postavila železnica. R. 1869 mali Vrútky 915 obyvateľov, r. 1890 už 1944 a r. 1910 mali 6 292 obyvateľov.

Farnosť tu bola starobylá. Vizitátori r. 1559 a 1560 ju opisujú ako biednu, lebo zemania, ktorí by mali byt patrónmi, sa medzi sebou hašteria. Píšu, že bolo 17 zemianskych rodín. Za reformácie sa sem usalašila nová viera. Osudy farnosti boli podobné ako iných na okolí. Keď však dotácia farára sa veľmi zmenšila a nebolo ani patróna, nebolo možné udržať farára. Na začiatku 18 st. sa stali Vrútky filiálkou sučianskej farnosti. Keď sa na konci 19. st. prisťahovalectvom stále zvyšoval počet veriacich, začali sa miestni veriaci dožadovať samostatnej duchovnej správy a tak bola r. 1899 oživená farnosť. Pripojená bola Priekopa. R. 1938 Lipovec a Kľačany zo sučianskej farnosti.

Patronát. V dávnej minulosti boli patrónmi miestni zemania. Keď tí odpadli od katol. cirkvi, stratili patronátne právo a farnosť ostala bez patróna. R. 1899 bola založená cirkevná **autonómna obec**, ktorá sa starala o potreby farnosti.

Kostol sv. Jána Krstiteľa stojí na vyvýšenom mieste nad hradskou a brehom rieky Turca. Stojí na starom mieste bývalého kostola, pri ktorom bol v minulosti cintorín. Je postavený v novogotickom štýle. Pôdorys jeho je kríž. Svätyňa je oproti lodi vyvýšená, je polygonálna, nie veľmi hlboká. Preklenutá je sadrovou klenbou, ktorej rebrá sa zbiehajú do svorníka. V uhloch sedia na tenkých pilastroch s hlavicami. Tak isto sú konštruované aj bočné lode, takže je tu vytvorená trojica rovnako riešených priestorov. Klenba nad stredom kríženia lodí má podobu hviezdice a vytvára plytkú kupolu. Rohové partie stien, na ktorých sedí klenbe sú upravené ako pilastre na spôsob združených stĺpov s hlavicou. Klenba je krížová. Vzadu je organový chór. V priečelí je vysoká, štíhla veža, v ktorej sú štyri zvony. Okná sú vysoké, so sklomaľbou. Priestorový dojem vnútra kostola je veľkolepý, príjemný, teplý. Hlavný oltár je novogotický, drevený s reliéfnym obrazom krstu Pána v Jordáne. Bočné oltáre, do r. 1950 drevené, boli nahradené travertínovými.

Pôvod kostola. Do r. 1905 stál tu goticky kostol. /Popísaný je v Historickom schematizme z r.1876 str. 253./ Tento zbúrali a nový postavili. Náklad hradili veriaci.

Priekopa

V stredoveku bola kráľovskou osadou, patrila ku sklabinskému zámku. Z jej chotára dal vykrojiť panovník v 14. st. zemepanský majetok a daroval ho Košútovi. Tak vznikla osada Košúty, ktorá patrila ku Priekope, ale r. 1975 bola totálne zbúraná a určená novej výstavbe. V 17. st. sa dostala do držby Révayovcov. Jedna vetva rodiny bývala v Priekope. Obec začala rásť po otvorení železnice.

Kostolík sv. Kríža tu stojí. Je pekného barokového štýlu. Stojí skoro na konci obce pri potoku Hradečnica na rovinke vedľa cesty. Pôdorys má obdialníkový so zrezanými uhlami. Nad portálom je erb. Veža je drevená a v nej dva zvonky. Nemá svätyňu. Oltár je oddelený masívnym zábradlím. Steny sú zvnútra ozdobené umelým mramorom. Na oknách obdialníkového tvaru sú napodobeniny loggií. Klenba je vysoká, kupolovitá. Vzadu je vysoko umiestnený organový chór s prehýbaným murovaným zábradlím. Na stene za oltárom je freska kríža. Cez dvore sa vchádza do kaplnky Bolestnej Matky Božej. Je tu kamenná krstiteľnica z r. 1617, ktorá bola sem donesená zo zbúraného vrútockého kostola. Kostolík je zvonku skromná stavba, zvnútra je však staviteľský skvost.

Pôvod. Dal ho postaviť Ľudevít de Réva so svojou manželkou Teréziou Eszterházy, za pomoci Márie Terézie. Zakladatelia však nezaistili základinou výkon bohoslužieb. Po zrušení feudalizmu ostal dlho opustený. Okolo r. 1930 sa začali on zaujímať inoverci. Istý priekopský občan si robil naň vlastnícke právo na základe kúpy majetku od Révayovcov. To mu však cirkev prekazila, kostolík dali opraviť a začali sa tu konať služby Božie. Starostlivosťou pamiatkovej ochrany bol kostol r. 1950 zvnútra

reštaurovaný.

Fara. CV spomínajú v minulosti drevenú farskú budovu. R. 1754 ešte stála, ale bola už zruinovaná. R. 1899 postavili novú, modernú budovu. Túto r. 1973 pre výstavbu novej obytnej štvrte zbúrali. Fara teraz nejestvuje. Farár býva v nájomnom dome.

Farári:

Medzi 1332-1337 spomína sa Saulus – 1560 spomína sa Martin – 1675 Viola Andrej – 1680-1682 Martinkovič František – 1700 Hieronymi Juraj – 1700 Borinský Ján.

Potom fara zanikla. R. 1899 sa obnovila a F sa stal Halko Zoltán – 1903 Komora Ján – 1930 Miko Juraj – 1942 Veselovský Anton – 1949 Prokein Anton – 1953 Laclavík Martin – 1961 Weisz Jozef – 1964 Krajan Milan – 1965 Táska Štefan – 1969 Zaťko Matej

Poznámky:

Maď. Ruttka.

Villa Vrutk sa vyskytuje v metačnej listine r. 1255.

R. 1285 sa obnovila donácia za Ladislava IV. zeme „Rutk“ a vymedzujú sa jej hranice. J. Trochta: Zoznam st. fár.

1. Matej Bel poznačil, že vo Vrútkach boli tieto zemianske famílie: Ruttkay, Miklian, Nedecký, Matušovič, Devko a Čech.

O farnosti bola vydaná obsiahla kniha v maďarskej reči, ktorá osvetľuje históriu a počiatky cirk. autonómnej obce do r. 1910, zriadenie farnosti a postavenie kostola.

Kostol projektoval arch Jozef Pfinn z Budapešti. Postavil ho Stanislav Zachar, miestny staviteľ.

Farár Ján Komora ku svojmu 35 ročnému jubileu venoval kostolu umeleckú monštranciu, v novogotickom štýle, zhotovenú v Budapešti.

Za druhej vojny kostol veľmi utrpel. Okolité domy a železničná stanica boli bombardované a zbúrané. Kostol bol tiež zasiahnutý, potom ho dlho opravovali. Sklomaľbu museli celú na oknách vymeniť. Dostala svetlejší odtieň, čo vnútornému dojmu kostola veľmi prospelo. Organ musel byť tiež vymenený.